

**Univerzitet Crne Gore
Filozofski fakultet**

NJEGOŠEVI DANI

Cetinje, 27–29. VI 2008.

Zbornik radova

Nikšić, 2009.

Univerzitet Crne Gore
Filozofski fakultet Nišić
Institut za jezik i književnost
Studijski program za crnogorski jezik i južnoslovenske književnosti

Uređivački odbor

Doc. dr Tatjana Bečanović
Prof. dr Rajka Glušica
Prof. dr Živko Andrijašević
Mr Milena Ivanović

NJEGOŠEVI DANI

MEĐUNARODNI NAUČNI SKUP

Cetinje, 27–29. jun 2008.

Njegoš i intertekstualna komunikacija s njegovim djelom

Književnost i simboli

Standardni jezici u okviru štokavskog sistema

Za izdavača
Prof. dr Blagoje Cerović

Glavni i odgovorni urednik
Doc. dr Tatjana Bečanović

Lektura i korektura
Mr Darko Terić
Dajana Ševaljević

Izdavač
Filozofski fakultet Nikšić
Danila Bojovića bb.
www.ff.ac.me

Štampa
ITP „KOLO“

Tiraž
500

SADRŽAJ

Boguslav ŽELJINSKI NJEGOŠ U SRPSKOM I CRNOGORSKOM KNJIŽEVNOM I KULTURNOM KANONU	9
Dušan IČEVIĆ POETIKA NJEGOŠEVE MISLI	27
Татјана БЕЧАНОВИЋ СЕМИОТИЧКА ИНТЕРПРЕТАЦИЈА ГОРСКОГ ВИЈЕНЦА	41
Danilo RADOJEVIĆ PRIMJER UTICAJA NJEGOŠA NA PJESNIČKI RAD KRALJA NIKOLE	63
Vladimir OSOLNIK O „CRNOGORSKOJ TRILOGIJI“ PETRA II PETROVIĆA NJEGOŠA	73
Dorota GIL ISTORIJA NARODA KAO MISTERIJA GREHA, KAZNE I ISKUPLJENJA MESTO NJEGOŠEVIH TOPOSA U SRPSKOJ ISTORIOZOFIJI XX VEKA	85
Božidar ŠEKULARAC CRNOGORSKO SREDNJOVJEKOVLJE U NJEGOŠEVOM DJELU	95
Marija MITROVIĆ PRVI PREVOD LUČE MIKROKOZMA NA ITALIJANSKI JEZIK	103
Vladimir PREMEC, Milanka MIKOVIĆ METAFORIKA SUMNJE I BESKONAČNOG U NJEGOŠEVOM SPJEVU LUČA MIKROKOZMA	111
Vesna VUKIĆEVIĆ JANKOVIĆ NJEGOŠEVI PUTEVI KA SINTEZI	119
Boris LAZIĆ ODNOS KATEGORIJA VEČNOSTI I VREMENA U PESNIČKOM DELU PETRA II PETROVIĆA NJEGOŠA	131
Magdalena BOGUSŁAWSKA DELO PETRA PETROVIĆA NJEGOŠA U SVETLU ANTROPOLOGIJE KULTURALNIH PERFORMANSA	139
Lidija VUKČEVIĆ UDIO STVARALAČKOG U JEZIKU KNJIŽEVNOSTI - S POSEBNIM OSVRTOM NA NJEGOŠEV JEZIK	149
Kšištof TRIBUŠ MICKJEVIĆEVA CRNA GORA	159
Rajko CEROVIĆ GROB NA LOVCĒNU	169

Maciej CZERWIŃSKI	
SEMIOZA „CRNE GORE“ I „CRNOGORACA“ U DISKURSIMA HRVATSKE HISTORIOGRAFIJE	175
Lech MIODYŃSKI	
SIMBOLI I IDOLI – HIJEROFANIJA U SEĆANJU SLOVENSКИH INTERPRETACIONIH ZAJEDNICA	189
Muris VAJRAMOVIĆ	
KNJIŽEVNOST KAO KOMUNIKACIJA: UMJETNIČKO DJELO KAO ZNAK	207
Весна МОЈСОВА-ЧЕПИШЕВСКА	
ТЕЛОТО МЕЃУ ТЕКСТУАЛИЗИРАЊЕТО И МОЛКОТ	215
Sanjin KODRIĆ	
KNJIŽEVNA SEMIOZA, KULTURALNO PAMĆENJE I KULTURALNOMEMORIJSKA HISTORIJA KNJIŽEVNOSTI	225
Науме РАДИЧЕСКИ	
МЕДИТЕРАНСКО-ЛОВЌЕНСКАТА СИНТЕЗА ВО ПОЕЗИЈАТА НА ДУШАН КОСТИЌ	243
Јасмина МОЈСИЈЕВА-ГУШЕВА	
НАРАТИВНИТЕ СИМБОЛИ ВО ПОЕТИКАТА НА ЖИВКО ЧИНГО	259
Svein MØNNESLAND	
PADEŽNA NEUTRALIZACIJA OPOZICIJE CILJA KRETANJA I MIROVANJA U CRNOGORSKOM JEZIKU	267
Lada BADURINA	
O METODOLOGIJI RADA NA PRAVOPISU: HRVATSKA ISKUSTVA	275
Rajka GLUŠICA	
O RADU NA PRAVOPISU CRNOGORSKOG JEZIKA	287
Svenka SAVIĆ	
UPUTSTVA ZA STANDARDIZACIJU RODNO OSETLJIVOG JEZIKA	301
Igor LAKIĆ	
ANGLICIZMI U CRNOGORSKOM JEZIKU	321
Ivo PRANJKOVIĆ	
NEPROMJENJIVE RIJEČI I GRAMATIKA	329
Krzysztof FERUGA, Emil TOKARZ	
JĘZYK MOLIZAŃSKICH CHORWATÓW JAKO PRZYKŁAD DAWNEGO SZTOKAWSKIEGO SYSTEMU	337
Mateusz WARCHAŁ	
WYBRANE SPOSOBY ADAPTACJI ANGLICYZMÓW NA SZTOKAWSKIM OBSZARZE JĘZYKOWYM	343

Zorica RADULOVIĆ	
STILSKIE KARAKTERISTIKE U DJELIMA STEFANA MITROVA LJUBIŠE I MARKA MILJANOVA POPOVIĆA	353
Tatjana RADANOVIĆ FELBERG	
SEMIOTIČKA KONSTRUKCIJA VOĐE NA NASLOVNIM STRANICAMA POLITIKE I POBJEDE	369
Mihailo POPOVIĆ	
TIPOLOGIJA FRANCUSKO-SRPSKIH PARONIMA.....	383
Lilianna Miodońska	
WSPÓŁCZESNY JĘZYK SERBSKI I DYLEMATY JEGO UŻYTKOWNIKÓW	395
Zenaida MECO	
SILAŽNI AKCENTI I DUŽINE U BOSANSKOM JEZIKU – NORMA I STVARNO STANJE	407

Boguslav ŽELJINSKI
Poznanj

821.163.4.09 Петровић Његош П. II : 323.1(497.16)

NJEGOŠ U SRPSKOM I CRNOGORSKOM KNJIŽEVNOM I KULTURNOM KANONU

U ovom radu ukazuje se na neophodnost revalorizacije južnoslovenskih nacionalnih kultura u širem, nadnacionalnom kulturnom i civilizacijskom kontekstu. Fundamentalna pitanja o kulturnom i nacionalnom identitetu nisu mimoišla ni Crnu Goru i crnogorsko-srpske odnose.

U referatu se obrađuje uloga Petar II Petrovića Njegoša u crnogorskom i srpskom književnom i kulturnom kanonu, zbog značaja pisca kao nastavljača i modifikatora kosovske tradicije i zajedničkog (crnogorskog i srpskog) romantičarskog jezičkog, idejnog i umetničkog kompleksa, koji je na prelazu iz XX u XXI vek već podvrgnut reviziji i aktualizaciji.

Kanon je skup vrednosti, simbola, mitova izuzetno visoko cenjenih i negovanih od strane određene društvene grupe. U nauci o književnosti formiralo se nekoliko kanona, koji Njegoša situiraju u problemski, etnokulturološki i metodološki kontekst.

Ključne reči: revalorizacija, nacionalni identitet, kulturni identitet, kanon, etnokulturološki kontekst.

Postkomunistička tranzicija je neverovatna pojava u istoriji, piše Halina Janašek-Ivaničkova u uvodu u monumentalni i fundamentalni pregled slovenskih književnosti posle 1989. godine, a obuhvatio je skoro 300 miliona Slovena iz 12 slovenskih zemalja, tj. oko 40% evropskog stanovništva, kojeg ima otprilike 726 miliona¹. Potreba za rekapitulacijom i revalorizacijom južnoslovenskih nacionalnih kultura u širem, nadnacionalnom kulturnom i civilizacijskom kontekstu, realizovana u uslovima posebnog i prelomnog vremena (ako se složimo da tako nazovemo postjugoslovenski konflikt), pokazala se kao neophodna i neizbežna.

---

¹ Literatury słowiańskie po roku 1989. Nowe zjawiska, tendencje, perspektywy: T.1:Transformacja. Pod redakcją naukową Haliny Janaszek-Ivaničkovej. Warszawa 2005, str. 303; T.2:Feminizm. Pod redakcją naukową Ewy Kraskowskiej. Warszawa 2005, str. 239; T.3:Podmiotowość. Pod red. naukową Barbary Czapik-Lityńskiej. Warszawa 2005, str. 282; T.4:Mniejszości. Pod redakcją naukową Mieczysława Dąbrowskiego. Warszawa 2005, str. 272.

Srpska, hrvatska, crnogorska i druge kulture u toj regiji poslednje dekadde XX veka suočavaju se s problemom revizije kompleksa njenih značenja i veza s najbližim okruženjem nacionalnih kultura. Dakle, revizija obuhvata kulturni kompleks povezan s pitanjima šta znači srpstvo, hrvatstvo, crnogorstvo, a pre svega jugoslovenska ideja² u idejnoj, političkoj i kulturnoj dimenziji³. Fundamentalna pitanja o kulturnom i nacionalnom identitetu nisu mimoišla ni Crnu Goru i crnogorsko-srpske odnose.

Savremena crnogorska etnokulturna refleksija ističe crnogorsku specifičnost i posebnost, ističući davne istorijske događaje, lokalnu specifičnost i period dva poslednja vladara: kneza Danila i kralja Nikole I. Od presudnog značaja za kreiranje kulturne i nacionalne posebnosti Crne Gore je tradicija Duklje kao najstarije državne tradicije Crne Gore, zajedno sa nadbiskupskom prestonicom u Baru i latinskom kulturom i tradicijom koju je osvojila Nemanjina Raška. Simbol borbe za nezavisnost je Ivan Crnojević, koji je preselio prestonicu sa Žabljaka na Obod, a kasnije u Cetinje (1482.), gde je proširio grad, manastir i dvor. Njegov sin Đurađ Crnojević postao je poznat kao vladar za vreme čije vladavine je odštampana prva knjiga u srpskoj varijanti staroslovenskog jezika (1493/4). I na kraju, državnu posebnost Crne Gore izražava, po mišljenju autonomista, specifično državno uređenje, s jedne strane zakonodavna država (snažna zakonodavna i izvršna vlast), a s druge vladikat (dinstička vlast vladika), što je trajalo od vladavine Crnojevića do sredine XIX veka. Vrhunac procesa državnog razvoja Crne Gore, koji nije bio u opoziciji prema srpskoj državi, jeste vladavina kneza Danila (1828/ 1851 – 1860) koji je ukinuo vladikat, odvojio crkvu od države i usmerio Crnu Goru prema Zapadu. Njegov naslednik, kralj Nikola I (1841/1860 – 1918/1921) doveo je Crnu Goru do najvećeg uspeha u istoriji, jer je postala kraljevina, udvostručila teritoriju i bila međunarodno priznata.

Izgleda da je u tim sporovima i polemikama važna uloga Petra II Petrovića Njegoša zbog značaja pisca kao nastavljača i modifikatora kosovske tradicije i zajedničkog (crnogorskog i srpskog) romantičarskog jezičkog, idejnog i umetničkog kompleksa koji je na prelazu iz XX u XXI vek podvrgnut reviziji i aktualizaciji.

---

² Up. J. Deretić, *Put srpske književnosti. Identitet, granice, težnje*. Beograd 1996; Petar Milosavljević, *Uvod u srbistiku*. Kosovska Mitrovica. Beograd 2002; Petar Milosavljević, *Srpski filološki program*. Beograd 2000; Petar Milosavljević, *Srpski nacionalni program i srpska književnost*. Priština 1995; Dragomir Gajević, *Jugoslovenstvo između stvarnosti i iluzija. Ideja jugoslovenstva u književnosti početkom XX vijeka*. Beograd 1985; Milan St. Protić, *Uspon i pad srpske ideje*. Beograd 1994; Perko Vojinović, *Istine i zablude o srpstvu, jugoslovenstvu i slovenstvu*. Beograd 1999.

³ Aleksa Đilas, *Raspad i nada. Eseji, članci i intervjui*, 1991–1994. Beograd 1995; Milorad Ekmečić, *Srbija između Srednje Evrope i Evrope*. Beograd 1992; Željko I. Poznanović, *Srpska ideja*. Beograd 1999.

Okolje nacionalne kulture i kanona

Kanon je skup vrednosti, simbola, mitova izuzetno visoko cenjenih i negovanih od strane određene društvene grupe. Po definiciji koja ističe ulogu vremena, pokoljenja i tradicije on je i: „skup dela, likova i opštepoznatih događaja koji istovremeno određuju horizont doživljavanja tradicija. Kanon je jedan posebni deo tradicije koji po opštem uverenju članova zajednice obavezuje sve njene učesnike, a povrh toga treba da bude nasleđivan s kolena na koleno. Kanon je, dakle, uvek nekako oslonjen na prošlost i projektovan u budućnost⁴“.

Interpretacije kulturnog kanona razlikuju se na više načina. Između ostalog zbog takvih kriterijuma kao što su: tip društvenih subjekata, oblast referenci (npr. narod, umetnost), osobine elemenata koji konstituišu kanon (istovrsni, raznovrsni, npr. društveni i umetnički), osobine i način obavezivanja (uslovi ekskluzije i inkluzije, otvorenost-zatvorenost, povoljnost za nasleđivanje) i obrazlaganja elemenata sadržanih u kanonu (dobrovoljno–prinudno), karakteristika konteksta (društveno-istorijski, čisto umetnički)⁵.

U nauci o književnosti formirale su se sledeće vrste kanona, koji Njegoša situiraju u problemski, etnokulturološki i metodološki kontekst:

- 1) Njegoš kao predstavnik zajedničkog panslovenskog kompleksa;
- 2) Njegoš kao predstavnik *etica heroica Montenegrina*, tj. junačkog južnoslovenskog idejnog i umetničkog kompleksa;
- 3) Njegoš kao predstavnik (regionalne varijante) opštesrpskog književnog i kulturnog kanona;
- 4) Njegoš kao predstavnik jugoslovenskog kanona;
- 5) Njegoš kao predstavnik i koautor crnogorskog kulturnog i nacionalnog identiteta.

Njegoš kao predstavnik zajedničkog panslovenskog kompleksa

Panslavističke interpretacije Njegoševog stvaralaštva su marginalna pojava i uglavnom je povezana s počecima književnonaučne slavistike i panslovenskom ideologijom, koja izražava ambicije velike sile Rusije i verovanje u Rusiju kao zaštitnika potlačenih slovenskih naroda. Njegoš je često bio viđen kao subjekat ideje južnoslovenskog zajedništva, a posebno novijeg jugoslovenskog kompleksa, o čemu će biti reč malo kasnije. Fasciniran slavenofilskom idejom, Njegoš je koristio termine koji su ukazivali na jedinstvo i zajedništvo slovenskih naroda, koji su ipak bili izdiferencirani i nejedinstveni:

---

⁴ A. Szpociński, *Kanon kulturowy. „Kultura i Społeczeństwo“* 1991, nr 2, str. 47.

⁵ J. Kurczewska, *Kanon kultury narodowej, [u:] Kultura narodowa i polityka*. Red. naukowy J. Kurczewska. Warszawa 2000, str. 28.

„braća jednokrva“, „jednovjerna“, „jednoplemena“, „istoga jezika“, što je donekle opravdavalno panslovenske interpretacije⁶.

P. A. Lavrov, ruski slavista s kraja XIX veka, smešta Njegoša u prostor ruskih panslovenskih ideja i srpskih političkih planova ujedinjenja. Njegoševa poezija analizirana je instrumentalno, kao izraz lične invencije, ali i kao projekcija nacionalnog duha i usmene tradicije i crnogorske epike, koju je dodatno inspirisalo stvaralaštvo Đeržavina i Puškina⁷. Elemente panslovenske interpretacije nalazimo i u refleksiji drugih istraživača, kao što je na primer Nikolaj Velimirović.

Njegoš kao predstavnik *etica heroica Montenegrina*, tj. Junačkog južnoslovenskog idejnog i umetničkog kompleksa

Kulturni kanon koji, prema Gerhardu Gesemanu, nazivamo *etica heroica Montenegrina*⁸, donekle se podudara s motivom (i donekle je njegovo ponavljanje) crnogorskog čojstva i junaštva, poznatog iz stvaralaštva Marka Miljanova. Geseman povezuje *heroica Montenegrina* sa tradicijom narodne poezije, sa ideologijom karakteroloških tipova jugoslovenskog područja u širem kulturnom, istorijskom, sociološkom, biografskom kontekstu. Nemački istraživač eksponira uzajamno delovanje epske tradicije i realnih uslova života južnoslovenskih plemena, a takođe povlači paralelu između učenika i učitelja, Njegoša i S. Milutinovića Sarajlije. U zaključku tvrdi da je Milutinović „stvorio srpsku nacionalnu ideologiju na temeljima mistifikacija i klasicizma, dok je učenik [Njegoš] osnovao crnogorsko-srpsku nacionalnu ideologiju na temeljima patrijarahalno-dinarskog predanja“⁹.

Još ranije Pavle Popović, Jovan Cvijić i Vladimir Dvorniković ukazuju na drugačiji tip antropoloških uslovljenosti, videći u Njegošu, a prateći misao Vuka Karadžića, primer „rasne utemeljenosti Njegoševog genija i Njegoša kao tipičnog predstavnika dinarske (srpske) rase i njene stvaralačke i intelektualne snage“. Do sličnih konstatacija vodila je misao Jovana Skerlića (1914), koja je kasnije bila razvijana u antropološkim studijama Jovana Cvijića (1925) i Vladimira Dvornikovića (1939)¹⁰. Opširno Cvijićevo delo (od preko 1000 strana) bilo je studija genetskih osobina „jugoslovenskih tipova stanovnika Poluostrva, gde značajno mesto zauzima Njegoš, njegov karakter, opis rasnih, karakteroloških osobina i dr.

⁶ Up. D. Radojević, *Crnogorci na limesu*. Podgorica 1999, str. 52, 67.

⁷ П. А. Лавровъ, *Петръ Петровичъ Његошиъ владыка черногорскій и его литералная дѣятельностиъ*, Москва 1887. Up. Vladimir Osolnik, *Istorija književnosti o Petru II Petroviću Njegošu*. Podgorica 1999, str. 155.

⁸ G. Geseman, *Historische Lebensform*. Praga 1934.

⁹ G. Gesemann, *Die Serbokroatische Literatur*. Potsdam 1930, str. 72–73.

¹⁰ V. Osolnik, op. cit., str.162.

Njegoš kao predstavnik (regionalne varijante) opštesrpskog književnog i kulturnog kanona

Specifičnost zajedničkog srpsko-crnogorskog kulturnog i nacionalnog kanona, formiranog tokom nacionalnog preporoda i romantizma, dovela je do toga da se Njegoš nalazi u centru kanona koji je podlegao instrumentalizaciji vrednosti, umetničkih i političkih simbola, postajući konstitutivni element najpre odbrambene strategije od političke presije, a kasnije ujediniteljske strategije – pijemontizma. Jovan Skerlić¹¹, Stojan Novaković i Pavle Popović¹² udarili su temelje zajedničkom srpsko-crnogorskom kulturnom i nacionalnom kanonu. P. Popović, koji je uticao na formiranje brojnih srpskih istraživača književnosti, između ostalog Vladimira Ćorovića, Tihomira Ostojića, Veselina Čajkanovića, Pere Slijepčevića i drugih¹³, Njegoša tesno povezuje sa srpskom tradicijom, srpskom istorijom i srpskom narodnom pesmom i jezikom. Njegoš u tom kanonu zauzima posebno mesto kao autor dela koji oblikuju kolektivnu svest, kao i autora remek-dela u okviru unitarističkog nacionalnog nasleđa. Interpretaciju Njegoševih dela na pozadini pregleda cele srpske i crnogorske tradicije potpomaže potraga za nepromenljivim „srpskim duhom“ koji se ogleda u slobodoljubivosti, patriotizmu, borbenosti, slozi. U okviru tog kanona može se govoriti o nekoliko modela: **patriotskom, regionalnom, univerzalnom** modelu, koji ukazuju na različite interpretacijske dominante, povezane s reprezentovanjem drugačijih sistema vrednosti, aksioloških preferencija i tradicije. Redukcionističkoj interpretaciji Njegoševog dela u tom kanonu, koja u nekim njegovim delima (*Gorski vijenac*, *Luča mikrokozma* i dr.) pokušava da otkrije čitavu arhitekturu srpsko-crnogorske tradicije, odgovara problemska raznovrsnost interpretacije, koja ukazuje na široka problemska, metodološka polja i kulturno-civilizacijske reference.

Patriotski model regionalne varijante opštesrpskog književnog i kulturnog kanona ispoljava snažnu društvenu ukorenjenost, koja predstavlja reprezentaciju interesa i vrednosti izdiferenciranih društvenih subjekata. Njegošovo delo u takvom tumačenju za pojedince i grupe je najvažniji objekt, otelovljenje nadrednih vrednosti, potreba i interesa, kao i zračenje kolektivnog duha. Jovan Skerlić piše:

„Njegoš je imao duboko nacionalno osećanje i osetio je narodnu dušu kao retko ko u srpskoj književnosti. Otuda njegovo delo je u tolikoj meri nacionalno, toliko blizu i razumljivo narodu, i zato je ovaj proizvod visoke u isti mah i naj-

---

¹¹ Up. J. Skerlić, *Istorija nove srpske književnosti*. Beograd 1914.

¹² Up. P. Popović, *O Gorskom vijencu*. Beograd 1923.

¹³ Up. J. Deretić, *Istorija srpske književnosti*. Beograd 1983, str. 441.

poznatije delo srpske književnosti, koje ima čitalaca i u najširim slojevima narodnim¹⁴.

„On [Njegoš] je pesnik tragike misli, najviše refleksivne poezije i lirike duha. To je pesnik narodni u najvišem smislu reči, koji je duboko osetio i silno izrazio celu srpsku rasu, uneo u sebe, unutra razradio i kao cvet razvio osobine srpskog nacionalnog duha i zato ostao pesnik elite i pesnik puka, tako da ga danas učeni ljudi izučavaju a prosti narod zna napamet... On je i pesnik nacionalne energije i snage, pesnik narodne duše, narodni pesnik u najvišem smislu reči“¹⁵.

Regionalni model opštesrpskog književnog i kulturnog kanona konstituisan je kulturnim, istorijskim i bihevioralnim posebnostima Crne Gore i njenih stanovnika, koji potvrđuju postojanje regionalnog identiteta, ali koji nije dostigao stepen nacionalne posebnosti¹⁶. Regionalni model obuhvata izdiferencirani interpretacijski prostor i u Njegoševom delu vidi odraz regionalne crnogorske specifičnosti i pretežno pozitivna mišljenja o Crnogorcima, koja ih stavljaju u isti red sa grčkim i rimskim bogovima. Ratovi Crnogoraca protiv Turske rezultirali su širenjem i utemeljivanjem neobičnih osobina Crnogoraca. Čuveno crnogorsko čojstvo i junaštvo počinje od opisa junaštva Crnogoraca iz pera Marka Miljanova¹⁷. U delima brojnih srpskih pisaca XIX veka (Jakov Ignjatović, Stevan Kaćanski i dr.) Crnogorci su nazivani „srpska Sparta“, „srpski Pijemont“, „najbolji, najčistiji dio srpskoga naroda“, „alem kamen krune Nemanjića“, „izabrani narod“, „kandilo srpske slobode“, „neoborivi stub srpstva“, „cvijet srpstva“. Nikolaj Velimirović u Njegošu vidi posrednika između Boga i ljudi, „pravi božji sveštenik“, „on je nadahnut s visine, rođen je od Duha božja i devojke zemlje. Duh poete odrastao je ili na Olimpu... ili u mračnom Tartaru“¹⁸.

Danilo Radojević te epitete tretira kao znak manipulatorske politike koja teži asimilaciji. „Mnogi su Crnogorci podlegli tome mitu o sebi [...] i pristajali su na nejasnoću svoga narodnoga bića, da budu i Crnogorci i 'Srbi'“¹⁹.

„Njegoš-pesnik je“ – piše Deretić – „preuzeo iz narodne tradicije i zvanične državne ideologije osnovnu ideju crnogorske istorije i na njenim osnovama izgradio svoje pesničko delo“²⁰. Tri glavne pokretačke ideje Njegoševog stvaralaštva neraskidivo povezuju crnogorsku i srpsku tradiciju.

---

¹⁴ J. Skerlić, *Istorija nove srpske književnosti*, Beograd 1964, str. 188.

¹⁵ Ibid., str. 190.

¹⁶ Up. Z. Rykiel, *Region kulturowy i jego istota, [u:] Kultura jako przedmiot badań geograficznych*. Pod red. E. Orłowskiej. Wrocław 2002, str. 49–70.

¹⁷ M. Miljanov, *Primjeri čojstva i junaštva*. Beograd 1891.

¹⁸ Nikolaj Velimirović, *Religija Njegoševa*. Beograd 1921 [reprint. Biblioteka 'Glas Crkve'“, Sabac 1987], str. 21.

¹⁹ D. Radojević, *Crnogorci na limesu*. Podgorica 1999, str. 48.

²⁰ Ibid., str. 11.

„U njemu se izdvajaju tri glavna, prekretnička momenta: prvo, pad srpskog carstva pod Turke, drugo, crnogorski bojevi kao znak da se iskra slobode nije ugasila u vekovima ropstva, treće, Karađorđev ustanak kao početak sveopšteg narodnog oslobođenja. Ista misao izražena je i u Gorskom vijencu. Istraga poturica kao događaj kojim se Crna Gora oslobađa svakog prisustva Turaka predstavlja nagoveštaj velikog oslobodilačkog rata koji će započeti Karađorđe“²¹.

Univerzalni model regionalne varijante opštesrpskog književnog i kulturnog kanona na paradoksalni način povezuje stvaralaštvo pisca s periferne Crne Gore i „velikana misli“, „genija srpstva“ sa nasleđem evropske tradicije i civilizacije. Na vezu lokalnog i univerzalnog skreće pažnju i Jovan Deretić.

„Zasnovan kao svojevrsna lokalna hronika, *Gorski vijenac* je u procesu oblikovanja izrastao u nacionalnu, svetsko-istorijsku i filozofsku poemu širokih razmera. Oko jednog događaja nevelikih razmera i neprivlačnog za pesničku obradu, kakva je bila istraga poturica, Njegoš je ispleo čitavu crnogorsku istoriju, opevao najvažnije događaje iz prošlosti, od vremena Nemanjića do početka XVIII veka, naslikao svakodnevni crnogorski život, njihove praznike i skupove, dao narodne običaje, verovanja i shvatanja, prikazao susedne narode, Turke i Mlečane“²².

Teološka studija Nikolaja Velimirovića, vladike Nikolaja, pod naslovom „Religija Njegoševa“ (1921) kao i analiza B. Petronijevića pod naslovom „Filosofija Njegoševa“ (1920) predstavljaju pokušaj analize misli autora „Gorskog vijenca“ u širokoj teološkoj i filozofskoj perspektivi. Velimirović, analizirajući filozofiju prirode, „molitvu i viteštvo“, kao i patriotizam, borbenost, „formira zaključak o nadarenom pesniku, beskompromisnom zaštitniku vere, nacije i naroda, „vitezu“ i „geniju srpstva“²³. Taj pravac nastavlja B. Petronijević²⁴, predstavljajući Njegoša kao „umetnika transcendentalistu“, koji je „spojio nabrojane osobine učitelja naroda, neustrašivog i borbenog viteza, obrazovanog teologa i genijalnog pesnika te stvorio svoje životno delo, višestruko karakteristično za njegov narod i zemlju“.

Anica Savić Rebac vidi Njegoša kao predstavnika jugoslovenske kulture. „Kao vladar Crne Gore i pesnik Gorskog vijenca, on je ujedno simbolički predstavnik i pesnički izraz naše nacionalnooslobodilačke borbe; a sa tim idealima nacionalne borbe, i sa specifično srpskim osećajem sopstvene tragičnosti, on spaja svoju ličnost, ličnu životnu gorčinu, i svoj intelektualni pesimi-

---

²¹ Ibid., str. 81-82.

²² J. Deretić, „*Gorski vijenac*“ P. P. Njegoša. Beograd 1986, str. 39.

²³ Up. V. Osolnik, op. cit., str. 210.

²⁴ B. Petronijević, *Filosofija Njegoševa*. Beograd 1920; istog, *Filosofija Gorskog vijenca*. Beograd 1916.

zam²⁵. Studije Savić-Rebac o Njegošu, a posebno o „Luči mikrokozma“ su traženje izvora inspiracije Njegoša u počecima evropske kulture i civilizacije, kao i sinteza različitih uticaja: Pinadara, Platona, helenističke filozofije, kao i maniheizma, kabale i Biblije. Helenska kultura živi u nama životom drugačijim od formi poznatih na Zapadu, jer postoji zahvaljujući organskom trajanju i neposrednom nasleđu, kao i obnovi prastarih tradicija koje potiču iz starobalkanske mistike, helenskih tradicija istočnog hrišćanstva, bogomilske gnoze i elemenata infiltracije kasne Vizantije²⁶.

„Njegov [Njegošev] je Balkan, herojski i mističan Balkan junačkih agona i Balkan orfizma i bogomilstva, on je komplikovan po spletu motiva a jednostavan po izražaju [...]. Samo Balkanac elementarno blizak starim Helenima mogao je ostvariti taj pinadarski sklad herojskog i mističnog, mogao je pevati o posmrtnoj slavi kao isključivoj težnji i ujedno o vanživotnom putu duše²⁷.”

U današnje vreme Slobodan Tomović u monografiji „Komentar 'Gorskom vijencu'“ takođe analizira široki filozofski, civilizacijski kontekst, kao i tragove antičkih, i ranohrišćanskih, i savremenih evropskih filozofskih pogleda (Pitagora, Homer, Mojzes, Origen; Dekart, Milton)²⁸.

Njegoš kao predstavnik jugoslovenskog kanona

Ideologija jugoslavizma u unitarističkoj verziji u poljskoj humanistici je poznata zahvaljujući, između ostalog, stvaralaštvu Ljubomira Durkovića-Jakšića na poljskom jeziku. Bio je autor mnogih publikacija, a njegov doktorski rad pod naslovom „Petar II Petrović Njegoš“ objavljen je 1938. god. u Varšavi. Ljubomir Durković-Jakšić izdao je u Poljskoj svoje naredne knjige 1977. godine i postao doktor honoris causa Univerziteta „Adam Mickjevič“ u Poznanju.

Jugoslavizam Durkovića-Jakšića ima nekoliko ravni. Prvo, on proističe iz „slobodarske ravni, odnosno pijemontizma“. Durković Crnogorcima pripisuje ulogu čuvara tradicije i čuvara egzistencije svih jugoslovenskih plemena.

„Taj deo jugoslovenskog naroda, u periodu stalnih borbi sa okupatorima, branio je blaga i nacionalno nasleđe i čak ni u najtežim periodima svog postojanja nije odustajao od misli o oslobađanju celog jugoslovenskog naroda i o povezivanju u jednu celinu. [...] Stalne borbe uzdigle su junaštvo u najviše vrline. Gusle su hvalile njihove činove i opevale jugoslovensku prošlost, koja je za njih

---

²⁵ A. Savić Rebac, *Luča mikrokozma od Petra Petrovica Njegoša*, [u:], *Anica Savić Rebac i Njegoševa Luča mikrokozma*. Red. Darinka Zličić. Novi Sad 1986, str. 69.

²⁶ Up. A. Savić Rebac, *Helenski vidici*, [u:], *Anica Savić Rebac i Njegoševa Luča mikrokozma*, op. cit, str. 106.

²⁷ Ibid., str. 70, 71.

²⁸ S. Tomović, „*Komentar GV*“. Predgovor komentaru *Gorskog vijenca*. Nikšić 1986.

bila najveće blago i svetinja, koja je ljude podsticala na borbu za slobodu i ujedinjenje. [...] On [Njegoš] je simbol i oličenje jugoslovenskog jedinstva²⁹.

Drugo, Durković je zastupnik državno-nacionalnog unitarizma. „Crnogorje je bilo verno svojim idejama sve do trenutka kada je svoj državni imetak prinelo na dar Jugoslaviji 1918. godine povodom proglašavanja ujedinjenja sa Srbijom, Hrvatskom i Slovenijom i stvaranja jedne države, za koju se borilo Crnogorje tokom vekova³⁰. Treće, Durković ističe značaj Njegoševog panslavizma. „Crnogorstvo se, po vladikinom mišljenju, gubi u srpskosti, ona u jugoslovenstvu, a ova poslednja u moru slovenstva³¹.

Antun Barac u delu „Jugoslovenska književnost“³² (za jugoslovenski kompleks reprezentativnom) kreira **jugoslovenski književni kanon**, čiji je Njegoš, pored Vuka Karadžića, Branka Radičevića, Ivana Mažuranića i Franče Prešerna, glavni predstavnik. Jugoslovenski kulturni i književni kanon, koji se razlikuje od jugoslovenske integracijske ideje Kraljevine SHS, po kojoj jedan narod treba da ima jednu književnost, bio je za različitost, pretpostavljajući da su konstitutivni činioци države nacionalno, politički i kulturno posebni etnosi, od koji svaki poseduje vlastitu književnost. Rastući broj etnosa odgovarao je shvatanju kanona koje se širilo u SFRJ. Taj kanon je obuhvatao onaj deo tradicije koji – po mišljenju onih koji odlučuju i stvaraju kanon – treba da obavezuje sve članove kolektiva, a povrh toga je odgovarao viziji prošlosti i bio je projektovan u budućnost. Otud se u Barčevoj argumentaciji pojavljuje konstatovanje dvojnog identiteta Njegoša kao pisca, koji je „progovorio vlastitim jezikom, jezikom Crne Gore³³“ i bio „crnogorski pisac“, ali je istovremeno „Gorski vijenac“ „najveće delo srpske književnosti“³⁴. Interpretacija „dualističke svesti Crnogoraca“, koja znači da su „u etnogenetskom smislu Srbi kao i to da su istorijski formirali svoje crnogorstvo koje znači više nego kulturni regionalni identitet“, do danas je čest argument srpskog diskursa zajedništva³⁵. „Njegoševa dela“, piše Barac, „međusobno se povezuju zahvaljujući dvema važnim osobinama: sva su nastala iz dubokog patriotizma autora, ljubavi prema srpstvu, slovenstvu, slobodi i težnji da se shvati smisao ljudskog života“³⁶. Jugoslovenski kanon izražava kolektivne vrednosti binarne doktrinarne sintagme „naroda i narodnosti“, on je izraz kontinuiteta i nepromenljivosti kolektivnog subjekta, naroda i njegove kulture – folklor, koji

²⁹ Lj. Durković-Jakšić, *Petar II Petrović Njegoš*. Warszawa 1938, str. 168–169.

³⁰ Ibid., str. 169.

³¹ Ibid., str. 188.

³² A. Barac, *Jugoslovenska književnost*. Zagreb 1954.

³³ A. Barac, *Literatura narodów Jugosławii*. Przeł. M. Krukowska. Wrocław 1969, str. 127.

³⁴ Ibid., s. 128. I u produžetku: „Petar Petrović Njegoš (1813–1851) bio je jedan od prvih pisaca Crne Gore, bio je istovremeno i najveći srpski pesnik“. Ibid., str. 133.

³⁵ Up. M. Komatina, *Crna Gora i srpsko pitanje*. Beograd 1999, str. 201.

³⁶ Ibid., str. 137.

čine složnu i harmoničnu celinu, odnosno jugoslovensku kulturu. Tihomir Ostojić koristi termin “nacionalni romantizam“, koji adekvatno izražava jugoslovensku optiku prioriteta romantizma kao estetizaciju patriotskog koda nadnacionalne književnosti³⁷.

„Zahvaljujući svojim književnim vrednostima Njegoševa poema nadmašuje sva tadašnja, čak i ona izuzetna dela. Rođen iz života naroda, srastao sa esencijom tadašnje Crne Gore i srpskog naroda, on je najveće i istovremeno najviše humanističko delo srpske književnosti“³⁸.

Boško Tokin uvodi termin „jugoslovenski“ za „južnoslovensko tlo i događanje, stvarajući osnove hermeneutičke refleksije o jugoslovenskoj ideji. Skreće pažnju na dinamiku i povezanost duhovne i istorijske paradigme, interpretirajući razvojni tok srpske (odnosno, tačnije, srpsko-hrvatske/hrvatsko-srpske ili južnoslovenskih) književnosti i centralno mesto posvećuje Njegošu i Gorskom vijencu“³⁹.

„Gorski vijenac“ postaje uzorno delo za jugoslovensku tradiciju. Durković tretira poemu kao „dragulj jugoslovenske književnosti“ i sliku „etike, običaja i jugoslovenske prošlosti“, a u Njegošu vidi „branioca jugoslovenskih vrednosti“⁴⁰. Miodrag Popović konstatuje da se „u *Gorskom vijencu* samo nazire da je Njegoš bio pobornik duhovnog i kulturnog, pa i političkog jedinstva svih Jugoslovena“⁴¹. Njegoš je bio uveren da je „svima [Jugoslovenima] zajedničko – heroika. Njegovo [Njegoševo] potencijalno jugoslovenstvo nosilo je u sebi saznanje da je heroika nešto što živi u biću Jugoslovena“⁴². „Gorski vijenac“ Deretić situira na kraj epohe koju je započeo Vuk Karadžić, videći delo u krugu estetike i svetonazora srpske romantičarske književnosti, jer je tražio u „dramskom spevu stvaralački odgovor na ključna pitanja koje je Vuk pokrenuo“. Ti problemi bila su „pitanja stvaranja književnog jezika na narodnoj osnovi i pitanja stvaranja umetničke poezije na temeljima narodne pesme“, kao i „epohalni preokret u srpskoj istoriji“, koji je video u Karađorđevom ustanku⁴³.

Njegoš je kao predstavnik jugoslovenskog kulturnog kanona ostao u posleratnim priručnicima iz istorije srpske književnosti, uglavnom u monografi-

---

³⁷ T. Ostojić, *Istorija srpske književnosti*. Beograd 1923, str.118.

³⁸ A. Barac, op. cit., str. 140.

³⁹ B. Tokin, *Pregled jugoslovenske književnosti*. Novi Sad, „Polja“ avgust/septembar 1987, br. 242–243, str. 288–389.

⁴⁰ Lj. Durković, op. cit., str. 195.

⁴¹ M. Popović, *Istorija srpske književnosti. Romantizam*. T. 1. Beograd 1985, str. 221.

⁴² M. Popović, op. cit., str. 221.

⁴³ J. Deretić, *Gorski vijenac P.P. Njegoša*. Beograd 1997, str. 25.

jama Miodraga Popovića (1968) i Jovana Deretića (1983. i 1984), ali je nestao iz hrvatskih priručnika (Miroslava Šicela, 1968. i Iva Frangeša, 1987)⁴⁴.

Jugoslovenski kanon i regionalna varijanta opštesrpskog književnog i kulturnog kanona imaju zajednička mesta, a to su **mitologizacija Crne Gore i crnogorskih tradicija, kao i revalorizacija kosovskog mita**.

Mitologizacija Crne Gore i Crnogoraca znači stvaranje simboličkog univerzuma sadržaja i vrednosti koji spada u sferu *res publica*, što predstavlja tačku oslonca za savremene polemike i diskurse koje daju smisao daljoj egzistenciji te „dualističke zajednice“. Istorijske reference elemenata kanona, koji predstavljaju zajedničko nasleđe prošlosti, odnose se na budućnost, jer se u budućnosti nalaze strateški ciljevi koji određuju okvire komunikacije i društvene ravni političkog diskursa⁴⁵. Njegoš naziva Lovćen „srpskim Olimpom ili Parnasom“, Crnu Goru – „srpskom Spartom“, a mitologizacija je inspirisana Biblijom i grčkom mitologijom, jer Njegoš biva nazivan carom Davidom i Prometejem⁴⁶. Pavle Popović naziva Njegoša Titanom i Prometejem⁴⁷.

Jugoslovenska mitologija je tip svetovne sakralizacije koja objašnjava čovekovo mesto u zajednici i istoriji i jugoslovenskoj ortopraksiji, odnosno ritual ideoloških praksi koji se nije smeo prekoračivati pod pretnjom šizme. Mladi Njegoš, piše Kovijanić, „oduševljavao se Homerovim junacima [grčkog] mita. U njima je gledao junake našeg narodnog epa, u Homeru našeg Narodnog pesnika. 'Srpski Homer je u narodnim pesmama' – govorio je on⁴⁸. „Lovćen je pojam slobode u svesti srpskoga naroda, u shvatanju južnih i zapadnih Slovena, u priznanju balkanskih naroda i mnogih evropskih naroda“. „Iskra slobode“ – po Njegoševom mišljenju – sačuvala se u planinama Lovćena. „Na lovćensko gnezdo plemenske slobode, docnije organizovane državnice, odasvud su sile zijevale⁴⁹. Crnogorci neguju kult Obilića kao jevrejska plemena Staroga zaveta veru u Jehovu, piše Cvijić. „Smatraju Obilića kao svoga duhovnoga pretka⁵⁰.

Milisav Babović skreće pažnju na to da istaknuta uloga srpskog ustanka pod vođstvom Karađorđa u radovima Miodraga Popovića i Jovana Deretića umanjuje značaj kosovskog mita u Njegoševom delu. Antičke reference, u čijem svetlu Crna Gora postaje prostor žive klasične antičke civilizacije, a Obi-

---

⁴⁴ Up. V. Osolnik, op. cit., str. 129.

⁴⁵ Up. J. Kurczewska, *Kanon kulture narodowej*, op. cit., str. 50–53.

⁴⁶ R. Kovijanić, *Književna proučavanja. Njegoš-Mažuranić narodni pesnik*. Novi Sad 1986, str. 16.

⁴⁷ P. Popović, *Jugoslovenska književnost*, Beograd 1931, str. 98.

⁴⁸ R. Kovijanić, op. cit., str. 13.

⁴⁹ R. Kovijanić, op. cit., str. 9, 11.

⁵⁰ J. Cvijić, *Govori i članci*. Beograd 1921, T. 1, str. 130; t. 2, str. 85

lič postaje „herojskim Apolonom“, „Homerovim Ahilom“, takođe umanjuju uzvišenost kosovskog mita⁵¹.

Njegoš reaktualizuje i **revalorizuje mitsku svest narodnog epa, transformišući kosovski mit** i stvarajući mesijanističke ideje, karakteristične za romantičarski zajednički, srpski i crnogorski, kompleks. Njegoš poklanja pažnju pre svega ideji borbe i etičkom i istorijskom smislu tragičnog konflikta s crnogorskim poturicama, ali i mesijanističkoj veri u posebnu misiju naroda koji pate i u njihovo poslanstvo.

Njegoševo stvaralaštvo je ideju preporoda srpske države uvelo u okvire istorije. Uloga autora *Gorskog vijenca* kao modernog interpretatora kosovskog mita je ogromna. Ona označava put od kulta svetog Save, tj. „svetosavskog zaveta“ do tragične interpretacije kosovskog mita kao „kosovskog zaveta“, koji je bacio u zasenak kneza Lazara i s njim povezane eshatološke elemente. Stvaralaštvo P. Njegoša napravilo je korak dalje na putu da se srpsko-crnogorskoj mitologiji da nacionalna dimenzija. „Visoki“ kult crkve zamenjen je „niskim“ kultom tri osobe kosovskog mita: car Lazar, Miloš Obilić i Vuk Branković su simbol zajedničkog nacionalnog mita, trijada svetosti, junaštva i izdaje. Mit o Milošu Obiliću, čin osvete i revanša, bio je okrenut ka budućnosti. Taj tip *sacruma* bio je važan sastavni element kolektivne svesti i davao je viši, sakralni smisao svakoj pojedinačnoj egzistenciji. Zavisno od istorijske situacije, otelovljenja neprijatelja su se mogla menjati. S mitom osvete i žrtve bila je povezana milenarističko-mesijanistička ideja nacionalnog preporoda u znaku Kosova. Ona znači veru u realizaciju totalnog, konačnog, zemaljskog i kolektivnog spasa. Povezana je sa dualističkom, manihejskom vizijom sveta i podelom na „naše“ i „tuđe“, izabrane i proklete. Srpska „sveta istorija“, istorija odnosa čoveka i Boga, počela je od istorije izabranog naroda, ali je naglašavala cilj koji je pred njim, tj. bezuslovno prihvatanje imperativa borbe.

Ortodokсно pravoslavlje ustupa mesto „veri Obilića“. Suština „kosovskog zaveta“ je, govoreći Njegoševim rečima, „vera Obilića“, jer ostvarivanje Carstva božijeg na zemlji znači borbu krsta sa polumesecom. Vrednost vere meri se prolivenom krvlju. Vera Obilića ne zna za hrišćansko milosrđe, niti za Lazarevu dilemu „kome ću se privoleti carstvu“, koja se kao jedini element kosovskog mita nije našla u Njegoševoj poemi⁵². Na ovom mestu neophodno je podsetiti na ključni odlomak iz *Gorskog vijenca*⁵³.

---

⁵¹ M. Babović, *Kosovski mit u Njegoševom Gorskog vijencu*, [u:] *Kosovski boj u istoriji, tradiciji i stvaralaštvu Crne Gore*. Ur. M. Babović. Titograd 1990, str. 102.

⁵² B. Zieliński, *Kosovo w serbskiej kulturze i tradycji* [u:] *Język, literatura i kultura Słowian dawniej i dziś* - III. Litteraria. Pod red. B. Zielińskiego. Poznań 2001, str. 15–48.

⁵³ Turci, braćo, – u mom kam udarilo!... [...]
Kunem ti se vjerom Obilića,
i oružjem, mojijem uzdanjem,

Uprkos teologiji Jevanđelja, „vera Obilića“ povezuje Boga sa svetinjom osвете koja ima karakterističnu gradaciju: lična, plemenska i nacionalna osвета. Opsesivna osвета, težnja za revanšom pojavljuje se u Njegoševoj poemi u rečima vojvode Milije (simbol civilne vlasti), kneza Radete (predstavnik naroda) i vladike (predstavnik Crkve). Ostvarivanje kosovske osвете izražava ključna reč „udri“: „Udri vraga ne ostav mu traga“ (301).

„Njegoš je stvorio pravi kult Obilića i uzdigao ga iznad onoga koji mu je stvorio narodni pjesnik. [...] Veliki pjesnik jugoslovenskoga bratstva i jedinstva imao je pred očima, kao i Mažuranić, pjesnik „Smail-age Čengića“, ne samo dalje oslobođenje Crne Gore i Srbije, nego i oslobođenje svih jugoslovenskih naroda ispod dvije velike sile koje su ih okivale i tlačile, jedna ognjem i mačem, druga vještom politikom odvajanja i podvajanja, prisvajanja i posvajanja, odnađivanja i asimilovanja“⁵⁴.

Vojislav Nikčević redefiniše ideju pijemontizma, koja konkuriše sa kosovskim mitom. U savremenim Nikčevićevim interpretacijama crnogorski odbrambeno-oslobodilački pijemontizam izražava uverenje o slobodarskoj misiji crnogorskog naroda, jedinog slobodnog naroda na Balkanskom poluostrvu, koji okuplja susedne balkanske narode koji čekaju spas od teškoga jarma turskoga⁵⁵.

Njegoš kao predstavnik crnogorskog kulturnog i nacionalnog identiteta

Savremene interpretacije Njegoševog stvaralaštva kao predstavnika crnogorskog kulturnog i nacionalnog identiteta trude se da **crnogorstvo Njegoša i crnogorstvo njegovog dela** uključe u zajednicu komuniciranja, baziranu na kulturnom univerzumu koji primarno eksponira pojačavanje nacionalnih elemenata. Njegoš i njegovo stvaralaštvo je podrgavano interpretacijama, čiji je cilj da pokažu da on predstavlja univerzum, shvaćen kao crnogorska otadžbina u simboličnom smislu, ali znatno užem prema ranijim istorijski, kulturno i ideološki utvrđenim srpskim teritorijalnim kontekstima⁵⁶. T. Đukić je još ranije pokušao stvoriti crnogorski kanon, ali monografiju o crnogorskoj književnosti, zbog aktuelnih političkih prilika, potenciranog jugoslovenstva i srpstva

u krv će nam vjere zaplivati, [...]

Biće bolja koja ne potone!...

⁵⁴ R. Kovijanić, *Književna proučavanja. Njegoš-Mažuranić narodni pesnik*. Novi Sad 1986, str. 69.

⁵⁵ Up. V. Nikčević, *Czarnogórski obronno-wyzwoleńczy piemontyzm, [u:] Wielkie mity narodowe Słowian. Materiały do dyskusji panelowej towarzyszące konferencji „Język, Literatura i Kultura Słowian – dawniej i dziś III“*. Poznań, 23-26 IX 1999. Poznań 1999, str. 99–110.

⁵⁶ Up. A. Kłosowska, *Kultury narodowe u korzeni*. Warszawa 1996, str. 43

nije titulirao nacionalnim imenom, već je podelio u tri dela: na „doba pre Njegoša“, „Njegoševo delo“ i „doba posle Njegoša“⁵⁷.

Crnogorske interpretacije Njegoševog stvaralaštva znače stvaranje aktualizovanog kanona kao reprezentanta nacionalne zajednice, čija buduća orijentacija proističe iz principa revizije i prekidanja kontinuiteta kanona koji su dotad bili dominantni.

Vojislav Nikčević se dotiče problema crnogorstva autora „Gorskog vijenca“. Prvo, skreće pažnju na činjenicu da je problem etničkog priznanja Crne Gore i Crnogoraca bio za Njegoša, kao crnogorskog mitropolitu, komplikovano i osetljivo pitanje. Drugo, nakon pada srednjovekovne srpske države (1459.) zajednički etnogenetski okviri Srba i Crnogoraca „u njegovoj svijesti pokatkad su stvarale nejasne predstave o tome ko su oni“⁵⁸. Treće, Nikčević za razliku od Njegoša priznaje državni kontinuitet Zete, iako je ta država imala funkciju jedino etnogenetske konsolidacije u formiranju identiteta Srba, dok je Njegoš, kao i neki današnji Crnogorci, navodi Nikčević, uveren u to „da su Crnogorci srpskoga etničkog porijekla“⁵⁹. I četvrto, Nikčević iznosi biografske i arhivske argumente, tvrdeći da Njegoš u dokumentaciji i službenoj pramatici „imenicu Crnogorac shvata i tumači kao pripadnika crnogorskog naroda (i nacije), a Crnogorku kao pripadnicu toga istog naroda, ženu crnogorske narodnosti“⁶⁰.

Dublje i dalekosežnije konsekvence povlače za sobom interpretacije pojmova etnonima koje koristi Njegoš. Oni se pojavljuju u interpretacijama Vojislava Nikčevića, koji tumači refleksiju Slobodana Tomovića o Njegoševom delu. Pozivajući se na Tomovićeve tvrdnje, Nikčević uvodi razlike između značenja pojmova „Srbini“ i „srpstvo“, koji se neizbježno javljaju kad pjesnik uopštava istorijske simbole nastojeći da u svijesti svojijeh savremenika i sunarodnika oživi arhetipske slike srednjovjekovnog viteštva, tj. kad evocira povijesno i etnički manje artikulisane etape u procesima samobitnoga postanka i razvitka našijeh naroda. To su u prvome redu one etape što se odnose na vladavinu srpske dinastije Nemanjića, i to u doba njezine najveće moći, kada je Zeta bila u sastavu njihove države kao pokorena i pobunjena. Međutim, kada se obraća svojim savremenicima - u određenijem prilikama i na konkretnome prostoru – tada koristi termine „Crnogorac“ i „Crnogorci“ u nesumnjivoj fun-

---

⁵⁷ T. Djukić, *Pregled književnog rada Crne Gore. Od Vasilija Petrovića Njegoša do 1918. godine*. Cetinje 1951.

⁵⁸ V. Nikčević, *Mažuranić, Njegoš o Crnoj Gori i Crnogorcima*, [u:] *Istog*, Kroatističke studije. Zagreb 2002, str. 307.

⁵⁹ Ibid. „Osim toga, u poznosrednjovjekovno doba Zeta je bila u sastavu nemanjićke države u trajanju od oko 170 godina, što mu je, kao i nekijem Crnogorcima danas zato što je ta država vršila funkciju primarnoga etnogenezičkog okvira u samooblikovanju Srba kao samorodnog naroda, stvaralo privid o tome da su Crnogorci srpskoga etničkog porijekla“.

⁶⁰ V. Nikčević, *Mažuranić, Njegoš o Crnoj Gori i Crnogorcima*, op. cit., str. 308.

kciji – tvrdi Nikčević – „izgrađenog etnonima“⁶¹. Osim toga, Nikčević tvrdi da u Njegoševim delima postoje primeri upotrebe imenice „Srbin“ u konfesionalnom značenju, za razliku od imenice „Crnogorac, što isključivo poseduje etnički sadržaj“⁶².

Na kraju, Nikčević tvrdi: „dr Slobodan Tomović je ipak ustanovio da etnonim Crnogorac nije ništa drugo do izvorno ime naroda što čini subjekt *Gorskog vijenca* i ostalih Njegoševih djela“⁶³.

A *crnogorsko „srpstvo“*, kao atribut i sinonim za pripadnost Crnogoraca široj istočno-pravoslavnoj, pa čak i slovenskoj, uopšte hrišćanskoj zajednici, budući da je nastalo kao ideologija crnogorske odbrambene i oslobodilačke „borbe neprestane“, u tvorevinama Petra II Petrovića Njegoša postalo je pragmatičko političko sredstvo što je kao takvo široko služilo njegovijem narodnooslobodilačkim ciljevima i romantičarskijem opredeljenjima. Drugim riječima, pojam *crnogorsko „srpstvo“* u djelima njegovim isključivo je poprimio konfesionalno-politički sadržaj, koji je u crnogorskoj borbenoj tradiciji predstavljao činilac trajne bliskosti, povezanosti i uzajamnog poštovanja srpskoga i crnogorskog naroda“⁶⁴.

Zeković na sličan način interpretira pojam srpstva u Njegoševom delu.

„Kod Njegoša je 'srpstvo' idejnost oslobađanja pravoslavnijih Južnih Slovena od turskoga i inoga jarma. Potom se pretvaralo u ideologiju oslobođenja svijeh južnih Slovena od turskoga i drugog iga. Za njega je to svojevrsno *romantičarsko 'pravoslavno jugoslovenstvo'*, bolje reći „slavenoserbstvo“ ili(ti) romantičarski protivstav (hrvatskom) „*ilirizmu*“, na obrnutoj, slavenoserbskoj osnovi sa „srpskijem središtem“ i pijemonstvom na slovenskom ramu. [...] Znači, Njegoševo „slavenserbstvo“ je prošireno južnoslovensko pravoslavlje, svojevrsno „južnoslovenstvo“ i „slavjanstvo“ do 1833“⁶⁵.

Nikčević, Rotković, Zeković i drugi prihvataju procesualnu razvojnu perspektivu identiteta crnogorskog naroda. Identitet crnogorskog naroda formirao se već u drugoj polovini XVIII veka u dugom razvojnom procesu u posebnim prirodnim i etnoistorijskim uslovima. Paradoks je da je Njegoš, srpski nacionalni pesnik, postao važan sastojak crnogorskog identiteta, drugačijeg od srpskog. Država koju je stvarao, crnogorski mit koji je aktualizovao i rekon-

---

⁶¹ V. Nikčević, *Mažuranić i Njegoš o Crnoj Gori i Crnogorcima*, [u:] istog, Kroatističke studije. Zagreb 2002, str. 311–312.

⁶² Ibid., str. 312.

⁶³ Ibid.

⁶⁴ Ibid., str. 312–313.

⁶⁵ S. Zeković, *Crnogorska hrestomatija. Nauk(a) o samobitnosti Crnogoraca(h) u 65 po(d)uka za svakoga, od čobana do akademika*. I dio (tečaj). Cetinje 1999, str. 175.

struisao i učinio okosnicom književnog stvaralaštva, postali su fundament tog nacionalnog identiteta⁶⁶.

Njegoš je sažeo čitav prethodni razvoj crnogorske književnosti, ono što se stvaralo u Boki (u narodnom i crkvenom osmercu) i na Cetinju, pri čemu prvenstveno treba misliti na Petra I, njegove pjesme i poslanice, crnogorsku junačku i muslimansku lirsku poeziju, grčke klasike, Francuze i Ruse, Engleze, Sveto pismo i Dantea⁶⁷.

Srpsko crnogorstvo Njegoša, tvrdi Nikčević, bilo je vrsta opšteg, spoljašnjeg, kulturnog i političkog, a ne etničkog identiteta. Identiteta motivisanog neophodnošću očuvanja srpsko-crnogorskog saveza, zajedno sa ostalim narodima hrišćanske zajednice, uglavnom balkanskim, koji su činili jedinstveni antiislamski i antiturski front⁶⁸.

Savremene interpretacije crnogorskog kulturnog i nacionalnog identiteta projektuju u prošlost današnje shvatanje kategorije naroda, učestvuju u kreiranju slike o njemu koja služi jačanju najvišeg državnog interesa, a njen nadređeni cilj je dokazivanje autohtonosti. Spor oko Njegoša još uvek nije završen.

Boguslav ŽELJINSKI

NJEGOŠ IN SERBIAN AND MONTENEGRIN LITERARY AND CULTURAL CANNON

Summary

This paper points to the necessity of reevaluating Yugoslavian national cultures within a wider, transnational cultural and civilisation context. The fundamental questions of cultural and national identity have not circumvented either Montenegro or Montenegrin-Serbian relations.

This paper will give an analysis of the role of Petar II Petrović Njegoš within Montenegrin and Serbian literary canons, presenting the author as the inheritor and modifier of the Kosovo literary tradition and the mutual (Montenegrin and Serbian) linguistic, ideological, and artistic romantic complex, which, at the turn of the XX century, has already been subjected to revision and actualization.

---

⁶⁶ Ibid., str. 317.

⁶⁷ R. Rotković, *Kratka ilustrovana istorija crnogorskoga naroda*. Cetinje 1996, str. 131.

⁶⁸ V. Nikčević, *Mažuranić i Njegoš o Crnoj Gori i Crnogorcima*, op. cit., str. 313.

Cannon is a collection of values, symbols, myths highly esteemed and cherished by a social group. Literary theory recognizes several cannons that situate Njegoš in specific problem-oriented, ethno-cultural, and methodological contexts.

Key words: revaluation, national identity, cultural identity, cannon, ethno-cultural context.

Dušan IČEVIĆ
Beograd

821.163.4.08 Петровић Његош П. II

POETIKA NJEGOŠEVE MISLI

U monografiji „Njegoševo počelo“ traga sam za novim, i drukčijim, poimanjem, tumačenjem i vrednovanjem Njegoševa djela. Nastavio sam usredsređivanjem na osobitosti Njegoševe misaone poetike/poetike Njegoševe misli. U Luči mikrokozma, u misaonim pjesmama, u Bilježnici... nalazio sam moguće potvrde i za kvantno/holografsko razumijevanje Njegoševih samotvora. Zajedno sa Njegošem uzvisio sam misao u vrhovno svojstvo i sposobnost čovjeka. U početku svega je Misao, koja je i Njegoševo počelo. Njegoševa misao je i prethodnica, i vjesnica, i voditeljica, i posrednica. Moć misli je da neprekidno (samo)stvara. Uporište za svoje namisli, naučno vjerovatne i moguće, našao sam u kvantno-hologramskoj postavci o svejedinstvu Svemira, koju ispunjava i Misao. Njegoševi pjesmotvori su mi bili pogodna prilika da istražujem dejstvenost misli u cjelini svega postojećega i mogućega.

Ključne riječi: misao, poetika, svijest, bio/info/fizička matrica, kvantno-holografski univerzum, ključevi, kolaps talasne funkcije, svemir, svjetlost.

Poetiku Njegoševe misli zasnivam pretežno na novijim naučnim istraživanjima bio/info/fizičkim svojstvima svijesti i kvantno/holografskoj matrici Svijeta. U osnovnoj odrednici, poetika je stvaranje. Nastaje na izvornome značenju poiesisa=stvaranje, poetikosa = stvarajući. Prvobitno je značila Teoriju pjesništva, kako je saznao Aristotel. U novije vrijeme je postala teorija umjetničkoga stvaranja u cjelini. Poetika je sposobnost poete da u procesu stvaranja odgovarajućim načinima oblikuje svoje djelo u vrhunsku umjetničku tvorbu. Svaki umjetnik ima samosvojnu poetiku skladanja osjećanja, doživljaja, spoznaje, duhovno-misaonoga... tvoraštva. Poetika u značenju stvaranja i misao koja stvara se sjedinjuju u novome kontekstu misaone poetike.

U svome istraživanju sam najprije zapitkivao:

Jesu li, sada, u biofizičkom, elektromagnetnom, kvantno-holografsko-informacionom tumačenju svijesti nađeni ključevi, o kojima je Njegoš čeznuo, za sve/objašnjenje?

Otvaraju li se zemaljske i nebeske dveri svjetlosti za naučno i poetičko otkrivanje čovjekove svjesnosti, tajne umjetnosti i svemirske cjelokupnosti?

Može li se zasnovati nova poetika stvaranja na bio/fizičko/kvantno/holografsko/ informacionoj matrici svijesti o životu i Svijetu.

Je li umjesno Njegoševu misaonu poetiku, kako sam ja pokušao, otvarati kvantno/holografsko/informacionim pro-viđanjem?

1. *Kako je počelo Nj e g o š e v o P o č e l o ?* – Na jednome naučnome skupu o tzv. manjim Njegoševim pjesmama rečeno je da je o Njegošu sve poznato, nema potrebe da se više istražuje i nanovo tumači. Naravno, usprotivio sam se:

prvo, Njegoš je za sva vremena otvoren za nova traganja, tumačenja, samjeravanja i vrednovanja,

drugo, svako ima pravo na svoga Njegoša...

Kada sam 2002. godine predstavljao knjigu akademika Radomira V. Ivanovića *Njegoševa poetika i estetika* (Zmaj, Novi Sad 2002), svoj osvrt sam nazvao *Njegoševi samotvori*. Ustvrdio sam: Misao je samotvorna moć svega. Njegoš nagonom, intuitivno nadiskustveno imaginativno inspirativno, već dovoljno načitan, misaono prozire u bezdno Vasiono, spoznaje prapočetke i misaono tvori svoju kosmogoniju.

Možda biofizički model svijesti koji shvata da je Priroda kao cjelina svjesna, i čovjek u njoj senzor koji prima/pohranjuje/odašilje EMG (elektromagnetne) talase u jonosferu, približuje odgonetki Njegoševoga misaonoga poetskoga govora.

Pitao sam: Je li čestično-talasno prelaženje energije u materiju, materije u energiju mikrokozma, subatomske svijeta rodno mjesto duha koji oblikuje misao.

Završio sam svoje viđenje tvrdnjom da je „Njegoš misao uzvisio u vrhovnu čovjekovu tvorbu... Izjednačio (je) MISAO i PJESNIŠTVO. Izvorno značenje poezisa je STVARANJE. A MISAO je SVJETLOST iz koje je sve poteklo... Misao je i život.“ Podsjetio sam na Njegoševo pismo u kojemu pita svoga ljekara: „Kako će čovjek živjeti, a ne misliti?“ (Ičević, *Njegoševi samotvori*, 196)

Začeta je, u mome traganju, Njegoševa samotvorna misao.

Tada je bilo objavljeno 220 knjiga o Njegošu. Malkice jeste za/umno da se nastavlja niz novih knjiga. No, otada je štampano još desetak knjiga o Njegošu.

U studiji *Misao i smisao*, u kojoj sam tragao za čistom misli i pokušao da odgonetam energiju misli, – dotakao sam i *Njegoševu kosmogoniju* i *Njegoševa snoviđenja*. (Ičević, *Misao i smisao*, 27–41) Nakanio sam potom da sveobuhvatnije, na nov način i, koliko je moguće, d r u k č i j e osvjetlim istočnike Njegoševoga p o e s i s a, naročito u misaonim pjesmama i u *Luči mikrokozma*.

Za moje razumijevanje Njogoševih misaono-poetskih samotvora, prikladno mi je bilo da sve zasnujem na pojmu *Počelo*. Početno sam naznačio da *Počelo* nije (vremenski) početak: *kada* je (tematski) počinjalo/nastajalo koje Njogoševo djelo/djela. Počelo obuhvata: *kako*, iz čega sve ishodi, koje je počelo/načelo: *koja je/kakva* je Njogoševa poetsko-misaona tvoračka energija.

Prebrao sam, i samjerio, vrednovanje misli od drevnih mudraca do najnovijih biofizičkih i kvantno – holografskih slika o Svemiru.

Književni kritičari imaju „zanatsku“ manu: obavezno dokazuju da je autor kojega obrađuju „trpio“ tuđe uticaje, slijedio uzore, preuzimao, prerađivao, pozajmljivao, prenosio misli, ideje... svojih prethodnika ili savremenika. Naravno, niko nije toliko samorodan da je svoj „bez ostataka“. Moguće je da pojedini pisac čak i nije čitao određenoga autora a „poprimio“ izvjesne ideje. Čovjekova misao je u neprekidnom obrtanju, i prirodno je da će se „roditi“ u više ljudi u raznim vremenima.

Sve što je čitao, Njogoš je pronio kroz sebe. Nije bio naučnik koji prebira i probira tuđe tekstove, pa usvaja ono što mu godi. On je *Poeta mislilac*.

Tradicionalna poetika je dala vrijedna djela. Otvaraju se mogućnosti za novo i drukčije „čitanje“ Njogoševih misaonih samotvora.

2. *Prva postavka je: Misao je Njogoševo Počelo.* – U *Njogoševome počelu* sam tragao za „novim Njogošem“. Našao sam moguću novinu, ili bar drukčije viđenje *Njogoševе misaone poetike* u kvantno – holografskome „ključu“. Kada sâm Njogoš nije uspijevaao da odgoneta tajne života i svijeta, posebno hudu sudbu čovjeka, zaključivao je:

Ovoga su u grobu ključevi... (Luča mikokozma, Posveta, 28–30)

Poeta mislilac je samo nakratko zastao pred „konačnošću“ ovozemaljskoga života. U mome istraživanju pomogao mi je, naravno, i sam Njogoš, koji nije čekao zagrobni život, nego je – zajedno sa „svijetlom ideom“, pa kano angelom, vođen iskrom, zrakom, ili kada za trenutak ne gleda a vidi, i najpouzdanije, kada se napio vode s istočnika – zašao u „onaj svijet“ i doživio otkrovenja. Moguće odgonetke sam tražio u najnovijim naučnim istraživanjima svijesti i kvantno/holografskoj paradigmi.

Zbog činjenice da je moje istraživanje izašlo iz klasične „obrade“ Njogoševе poetske misli, u početku ću sažeto naznačiti osnovne postavke kvantno/holografske i bio/info/fizičke matrice.

Kvantna teorija je zašla u samu suštinu djeljivosti/nedjeljivosti materije koja je talasno-čestične prirode. Ona ulazi u igru kada povezuje a) talasnu dužinu sa momentom (masa čestice pomnožena sa njenom brzinom) čestice, i b) frekvenciju talasa sa energijom čestice. Talasni paket je vibracioni obrazac u vremenu. Mjerni sistem djeluje na mjereni sistem, odnosno na ponašanje i svojstva čestica. I „posmatrač“ biva posmatran, i postaje učesnik u procesu. Tako se došlo do uključivanja ljudske svijesti u stvarnost i opis svijeta.

Zametna je Ajnštajnova izjava da je misao donijela spoznaju koja ga je dovela do teorije relativnosti. Kvantnu neodređenost da mjerenje u jednom dijelu svemira trenutno određuje stanje elektrona na drugom kraju univerzuma, što narušava specijalnu teoriju relativnosti, izazvala je Ajnštajna da je nazove zastrašujućim dejstvom na daljinu. Postalo je izgledno da su neki („misaoni“?) atomi u ljudskome tijelu povezani nevidljivom mrežom sa atomima na drugome kraju svemira, te da pokreti ljudi mogu trenutno uticati na stanje atoma udaljenih milijardama svjetlosnih godina. Značilo bi, što se Ajnštajnu nije svidjelo, „da svemir nije lokalna, odnosno da događaji na Zemlji, putujući brže od svetlosti, trenutno utiču na događanje na drugom kraju kosmosa“. Kvantna teorija objašnjava čudesni subatomske svijet atoma, koji nadrađa Njutnovu mehaniku, valjanu u svijetu malih brzina i velikih objekata. U nastojanju da napravi objedinjenu „Teoriju svega“, Ajnštajn je pokušao da kvantnu teoriju ugradi u svoju novu teoriju. Zajedno sa Rozenom, Ajnštajn je zamislio da se subatomske čestice mogu posmatrati kao malene crne rupe (što je šezdeset godina kasnije oživljeno u teoriji struna). Ajnštajn-Rozenov most spaja dva univerzuma, što je bitno za razumijevanje prolaska iz lokalne u nelokalnu svijest. „Rastvara“ se „zid“ koji razdvaja zdravo-razumski makroskopski svijet koji vidimo oko sebe, i tajanstveni, neintuitivni mikroskopski svijet kvantuma i talasa. „Mi živimo s druge strane zida na kome su sve funkcije talasa doživjele kolaps, pa nam se čini da je makroskopski kosmos konačan i dobro uređen“. Nobelovac Eugen Vigner, sa idejom da je svijest bitna u procesu posmatranja kvantnih procesa i da svaki posmatrač ima svoga posmatrača („Vignerov prijatelj“), vjeruje da postoji kosmička svijest koja određuje prirodu samoga kosmosa

Je li i misao vibrirajuća u svemirskoj beskonačnosti?

U kvantnoj teoriji Univerzum je mreža fizičkih i mentalnih odnosa čiji se djelovi mogu odrediti jedino preko povezanosti sa cjelinom. U stalnim promjenama „energetskih obrazaca“, interakcije čestica uspostavljaju stabilne strukture koje izgrađuju materijalni svijet, koji osciluje u ritmičkom kretanju. „Celokupni univerzum je na taj način uključen u beskrajno kretanje i aktivnost, u neprekidni kosmički ples energije“. Kvantna teorija prisiljava da se univerzum sagledava ne kao zbirka fizičkih objekata, nego kao jedna složena mreža odnosa između različitih djelova jedne jedinstvene cjeline. Teškoće nastaju kada se ograničenim trodimenzionalnim obrascima jezika i načina mišljenja hoće da spozna i opiše četvorodimenzionalni prostorno-vremenski svijet. (Kapra, 164–165, 179, 156, 159, 179, 183–185, 267, 174).

U holografskome univerzumu su upravo moguća misaona zagusnuća.

Za poetsku imaginaciju je zanosnije otvaranje h o l o k r e t a n j a i s k r i v e n o g a p o r e t k a Dejvida Boma, koji je svrstan među najpoštovanije kvantne fizičare na svijetu.

U svemu djeluje „neprekinuta cjelina“, u kojoj su nelokalne veze bitno svojstvo. Bom zalazi u suštinu kosmičke mreže odnosa sa „nalazom“ neispo-

ljenog implicitnog (implicate) ili skrivenog (enfolded – zavijeni, umotani) po-
retka. U hologramu, svaki dio sadrži cjelinu, u svakome dijelu univerzuma je
nerasklopljena cjelina. Svemir je nalik hologramu. U skrivenom redu, svaki dio
Svemira sadrži čitav Svemir. Iz holokretanja proističu svi oblici materijalnoga
univerzuma. Prostor i vrijeme proističu iz holokretanja. Živa i neživa materija su
nedjeljivo isprepleteni. Svijest i život nerasklopljeni sklopovi sklopljeni kroz cio
univerzum. Svijest je prisutna u sveukupnoj materiji u različitim stupnjevima
sklapanja i rasklapanja. U istoj optici, za Boma je opipljiva stvarnost svakod-
nevna života samo vrsta iluzije, kao i holografška slika. Zapravo, ispod sve-
ga je dublji red postojanja, koji rađa sve objekte i pojavnosti fizičkoga svijeta,
srodno kako holografški film rađa hologram. (Talbot, 14–28, 36–56)

Sporna je Bomoa postavka da je sve samo iluzija. Poznati živi i neživi
svijet postoji objektivno. No, možda i Njogoš, mnogo prije savremenih na-
učnika, „proviđa“ kada pita:

...ako zemlja priviđenje nije... (Luča mikokozma, Posveta, 137–140)

Pitam i ja: ako zemlja jeste priviđenje, je li Njogoš unaprijed otvorio ho-
lografšku mogućnost i prividnost svijeta i života.?

Svijet je cjelina, koja stvara i uređuje ponašanje djelova, za razliku od
klasične nauke u kojoj djelovi, mehanički, tvore cjelinu. U subatomske
„prostoru“ nema lokalnosti, lokacija prestaje da postoji. Sve je u međusobno-
me dejstvu, ništa nije izdvojeno za sebe, lokalno nije poseban svijet, nelokal-
no je određujuće. Sve djeluje na sve. Ni Univerzum nije sazdan od djelova za
sebe, nego je u svepovezanosti i sadejstvu.

Ili kada tvrdi:

*... ljudski život snovidjenje strašno!
Čovjek izgnan za vrata čudestvah,
on sam sobom čudo sočinjava;...*

Nada se, zapravo, jedva se može opredijeliti da li čovjekovo biće spada u
teškome snu

u kom vidi strašna priviđenja...

I kada pomisli da se oslobodio „od sna ovog“, nadažda je prevarna, pošto
je tada sebe utopio

u sna carstvo tvrđe i mračnije

i na pozor strašni snovidjenja! (Luča mikokozma, Posveta, 5–7, 71–80)

Jednačenje zbilje i sna svakako traži potpuniju razradu. I san ima svoju
zbilju, koja se rasprši u budnome stanju. U *Njogoševome počelu* posebno sam
se bavio Poetskim snovima. (Ičević, Njogoševo počelo, 329–341)

U novijim istraživanjima izmijenjenih i prelaznih (dodajem i proširenih)
stanja svijesti – zasnovanim na biofizičkoj kvantno-relativističkoj/kvantno-ho-
lografskoj prirodi svijesti – obuhvataju se i jezičko/umjetničko/naučni i reli-

gizni procesi bitni za razumijevanje i Njegoševe Poetike misli. Svijest igra suštinsku ulogu u kvantnom kolapsu talasne funkcije, kada se, srodno Ajnštajnovom principu ekvivalencije, u gravitacionim poljima otvaraju „wormhole“ tuneli u nelokalnu kolektivnu svijest, pa Priroda odabira jednu mogućnost, što izaziva objektivnu redukciju talasnoga paketa. Zapravo, iz nelinearnoga nelokalnoga spajanja sa kolektivnom sviješću, protunelisanjem, dolazi do dekoherencije i pada u klasično/normalno stanje svijesti. (Raković, Kvantne i klasične neuronske mreže..., 18–19)

Zamišljam, i koliko je moguće pokazujem, da je Njegoš bio u elektromagnetnoj, kvantno-holografskoj matrici u spoznavanju sebe i svijeta. Svojom lokalizovanom individualnom sviješću, „obučen“ u astralno tijelo, kako bi rekli zastupnici bio-energije, prošao kroz Ajnštajn-Rozenove tunele i ušao u nelokalizovanu kosmičku svijest. Kolapsom talasne funkcije, „vraćao“ bi se u lokalnu svijest, odabirajući jednu od mogućih spoznaja, značenja...

Vrsta kolapsa talasne funkcije jeste kada Njegoš s dušom koja je stenjala što se pogreškom izgubilo blaženstvo „radi nas stvoreno“:

*kad sam u povratku prešao granicu
iz besmrtnog stana u predjele smrtne.* (Njegoš, Djela, Misao, 65–70)

U *Luči mikrokozma* i u misaonim pjesmama ispoljava se „iskra božestvena“. Misao se stvara, i samostvara. P o č e l o je moć misli da tvori, i kako tvori.

Uputio je sam Njegoš sve tragaoce svojim stihom u samom početku *Luče mikrokozma*,

dubokijem zauzet mislima... (Luča mikrokozma, Posveta, 32).

Misao je sveobuhvatna čovjekova moć spoznaje i tvorenja. Makar se činilo da neumjereno, možda i neumjesno, „natežem“ nova naučna otkrića na Njegoševu poetiku, mogu bar da zapitam: zar nije vrsta slutnje kada pridaje misli moć

da svjetilo zaždiš u bezdne čudesah,

da otkrije

sva čudesa božja – tainstvenu knjigu,

u kojoj smrtni vidi bez kraja planove koje je svemogući tvorac u beskrajni prostor rasuo svjetove.

Mislilac i pjesnik je zašao u kvantnu svepovezanost holosvijeta nelokalnoga dejstva cjeline na sve.

Osobito je, naizgled, začudna Njegoševa misao da se velika tajna budućnosti sadrži u njedrima

iz kojih je naše proisteklo biće.

Tajna se otkriva u onome što nadolazi, ne u onome što je prošlo. Kvantno-hologafski svijet sadrži SVE.

Njegoš je svojom misaono-poetskom pro-vidnošću pro-svjetljavao tminu „ljetopisa opširne vječnosti“.

Veliki pjesnik potpuno svjestan sebe, ima pravo na besmrtnost. Velika ga je „žalost s užasom morila“, kada je morao da se vrati. No, i u ovozemaljskome životu je našao načina da „svjedoči“ o tvoračkim moćima misli i života.

3. *U Početku bi Misao.* – Njegoševu tajnu sam, zajedno sa njim, upravo otkrivao u „novome ključu“.

Pjesma *Misao* (1844. godine), koja je uznesena oda/himna Misli, prava je neposredna prethodnica *Luče mikrokozma*. Ushićuje se svemogućstvom i Tvorca i Misli.

Prva misao je bila: *U početku bi Misao*. Misao je stvorila Svijet. Hoću zapravo da „zavedem“ njegošologe tvrdnjom: Prvo bi Misao, pa onda Riječ. Prvo je Misao Tvorca satvorila plan bitnosti, pa Riječju objavila.

Misao sveštena, slatka pišta duše, častica je ognja besmrtnoga, ima svojstvo sa ocem svijetah, koji u beskonačnostma *sveštenom mišlju skroji plan bitnosti*,

... i reče joj „Budi!“ i rodi se biće.

Misao tvori, Riječ zbori. U Bibliji u početku bi Riječ. Za Njegoša, i prije Biblijskoga *Postanja*, postoji Misao. Riječ je izvedenica iz Misli. Riječ obznanjuje zamisao Tvorca. Njegošev Bog je Mislilac.

Njegoš je rano otkrio svemoć misli.

Misao je boženstvena. (Vjerni sin noći pjeva pohvalu mislima, objavljena 1837. godine) Misao usiljava čovjeka da zaždi svjetila u bezdne čudesa, da otkrije sva čudesa božja – tainstvenu knjigu, i budućnost svoju...

U razlikovanju klasične mehanike i kvantne fizike upoređuju se klasična fotografija i hologram. U klasičnim opisima svijeta klasični izražaji, objašnjava se, prenose samo lokalizovane slike stvarnosti, pa se tako uslovno izdvojeni elementi stvarnosti jednoznačno preslikavaju u elemente teorijske mape svijeta. Kvantni opisi su sami po sebi hologramski, pošto talasna funkcija, koja se koristi u opisu sistema, u sebi nosi sva moguća stanja sistema u budućim trenucima, i njegovu cjelokupnu istoriju. *Hologramska svijest*, koja potiče sa fundamentalnijega nivoa, ima moć da kolapsima talasnih funkcija iz **h o l o g r a m s k e s v e o b u h v a t n e s t v a r n o s t i** kreira lokalnu realnost, i stvara sve fizičke crte pojavnoga svijeta. Podsjeća se na Dejvida Boma: „Kroz ogledalo moderne kvantne fizike, posmatrač vidi 'sebe' i fizički i mentalno u većoj postavci Kosmosa kao celine... Kroz ljudska bića, Kosmos stvara ogledalo za posmatranje sebe“. (Vuk Uskoković, Na putu..., 86–89)

U svojoj raspravi sam upravo tragao i nalazio odgovore na „susrete“ materije i duha u sposobnosti misli da bude svuda i da stvara. Pošto nema osnovnih nedjeljivih gradivnih sastojaka materije, nego je u subatomske čestice sve naročiti energetski ples prometanja, prelaženja, preobrazbe, i misao je u neprekidnom samostvaranju i kretanju.

Otvoreni beskrajni Svemir je za sada našao mogući put spoznaje u kvantno-holografskoj/informacionoj paradigmi.

Njogoševu tajnu sam, zajedno sa njim, upravo otkrivao u novome ključu.

Pjesnik providi sveobuhvatnost misli, koja saglasno i novijim saznanjima o biofizičkim mogućnostima individualne i kolektivne kosmičke svijesti, prodiše u beskrajnost. I kratak polet misli koju pominje priliči trenucima izmijenjene, prelazne i proširene svijesti u činu umjetničkoga stvaranja, kada se probije opna lokalnoga klasičnoga svijeta i dospije u nelokalnu svemirsku kvantno-holografsku sliku. Njogoš je intuitivno mogao da nazre neograničenu moć misli.

Umislio sam da pjesnik iz fizičkoga bremena prelazi u metafizičko bitije. Svijetla idea ga goni da skinje sa sebe tegotni okov fizički, i da sljede za njim u carstvo svjetova. Tamo ga diže nekakvo svojstvo, tegli nekakav sveti magnet. Njogoš nije bio u mističkoj ekstazi, nego usredsređen na željenu celj da spozna šta je iza vidljivoga svijeta. Izlazi iz kruga mogućnosti u nepregledna i beskonačna prostranstva „s one strane“. Kada su prešli šest kolovitnih nebesa, zaustavlja iskrinu boženstvenu u poletu, pošto

krug smo davno prešli mogućnosti... (Luča mikrokozma, I, 95–96, 101–102, 109–110, 121, 141–142.),

i očigledno zašli u sfere metafizičke skrivene tajne, koju Pjesnik žudno otvara sebi za poimanje i divljenje.

Pustinjak lovcenski u samštini, uznesen u visine, stapa se sa vasseljenom i otkriva čudesa postojanja, (z)bivanja. Poeta, kaže, „vidi veliki list od knjige mirobitija otvoren, u njemu čita čudstva stvoriteljeva. Oni su njegovo najsladše piće, on se njima opija, on silom voobraženija izvodi iz blatne zemlje klicu nebesnoga života, t r u l i n u b o g o t v o r i (podvlačenje moje – D. I.). Njegov se edem širi na lukovima tvrdi“. (Njogoš, Djela, 880.)

Nebeska knjiga je svakome otvorena, samo „plameni poeta“ umije da „čita“, da „voobrazi“, maštom osvjetli. U pjesmi M i s a o upravo otkriva koja je sudba i dražest poete: kada mu Tvorac zaždi dušu vatrom poezije, – duša mu se topi, zaigra lira, pojave se gomile čudesah među koje stane i počne ih pitati. A svemogućstvo svetom tajnom šapti samo odabranima, samo duši plamena poete. I u vrhu: poeta je božji glasnik/izašlanik, svjedok proteklih i nepojamnih zbivanja. Otuda i Njogoš jeste „svjedok“ svega što se nekada zbivalo i što može biti. I budućnosti svoje kakvost i sudbinu može pravo vidjeti. No, budućnost je velika tajna od koje ćemo nešto vidjeti, „al' za grobom samo“. Kakva za/umna misao: budućnost s one strane ovozemaljskoga života!

Ipak, ima nade, pošto sveštena misao, slatka pišta duše, jeste častica ognja besmertnoga, koja ima „svojestvo sa ocem svijetah“. (Misao, 549, 551.)

I pjesnik ima svojestvo s Tvorcem, pa otuda i vjerovanje da poeta s božanskom iskrom u sebi može da zađe u tajne svjetova.

Prema kvantnoj teoriji, pokrenuti iz svoga središta, elektroni „kruže“ u čovjeku i u „spoljnjem svijetu“ prirode, i prave jedinstveni proces spoznaje. Vjerovatno da osobita „građa“ umjetnika omogućuje da kroz sebe dadne: doživljajno, čulno, osjećajno, misaono–pronosi poruke višedimenzionalnoga prostor/vremena.

4. *Svjetlosna „formula“ misli.* – Je li Njegoš otkrio tajnu svjetlosne formule pjesništva kada je zapisao:

Strune su moje lire zrake sunčane i svijeh svjetilah. (Njegoševa Bilježnica, 137.)

Svjetlost je sve porodila. Zrake nose i misaonu energiju. Poete su prosvijetljeni pro-vidnici svekolikoga bivstva.

U kontekstu mogućnosti „svjetlosne odgonetke“ poetike misli, podsjetiću, na drukčiji način, na kvantno/hologafsku „čaroliju“.

U kvantnome subatomske svijetu dešavaju se čudesa, koja potpuno preinačuju i preimenuju stvarnost života i svijeta tumačenu na klasični način. U opitu sa dvostrukim prorezom, navodno nedjeljivi elektron prolazi kroz oba, što je nezamislivo i isključujuće u klasičnoj mehanici. U kvantnom svijetu ne postoje stanja „ovdje“ i „ondje“, nego mnoštvo kombinacija stanja, što je *princip superpozicije*. Elektroni ostavljaju tragove koji kazuju da su čestice, i da su *interferencija talasa*. Pokazalo se da se ne može stvoriti jasna slika onoga što se dešava u određenome procesu, nego samo vjerovatnoća dešavanja. Elektron se može nalaziti i „ovdje“ i „ondje“, i „svuda“, što je svojstveno talasima materije, kako je otkrio Maks Born. Nagla promjena ponašanja elektrona nazvana je *kolapsom talasnoga paketa*. *Hajzenbergov princip neodređenosti* utvrđuje da se ne može istovremeno odrediti i položaj i impuls elektrona. Mjerenjem se može saznati ili gdje se elektron nalazi, ili što radi. Opit sa Šredingerovom mačkom u zatvorenoj kutiji načelno otvara podjednaku mogućnost superpozicije stanja da je živa ili mrtva, što se saznaje kolapsom talasne funkcije kada se poklopac otvori. Opit je dao povoda da se razvije ideja o paralelnim i odvojenim svjetovima, zapravo o mnoštvu svjetova. Zaključak je da je stvarnost *multiverzum*.

Otvorilo se pitanje: Je li izvodljivo kvantnu teoriju primijeniti na sam kosmos, kako hoće kvantni kosmolozi. Kako kvantni konstituenti pojavnoga svijeta: kvarkovi i gluoni, ili elektroni, čije je ponašanje nejasno i hirovito, daju jasni i uređeni makroskopski svijet? U pojmu *dekoherencije* se pokušava da nađe objašnjenje, bar donekle, povezanosti kvantnih mikroskopskih i klasičnih makroskopskih pojava. Shvaćeno je da je bitna sredina u kojoj se pro-

cesi odvijaju. Za klasičnu teoriju sredina je bila prazan prostor. Zanimareno je sveprisutno zračenje fotona od sunca, i od univerzalnoga zaostalog kosmičkoga zračenja. Sveprisutno zaostalo zračenje utiče na faze odgovarajućih amplituda vjerovatnoće, koje se može odvijati zapanjujućom brzinom, što je dekoherencija. Zapravo, dekoherencija označava uticaj okruženja na kvantne sisteme koji ih u vrlo kratkome vremenu može dovesti do gotovo klasičnoga ponašanja.

Za razumijevanje misaone spoznaje svemirskoga poretka značajan je, kako sam naveo, pojam i proces *tunelisanja*.

(Polkinghorne, Kvantna teorija, 22–28, 34–35, 43–47, 61–62)

Za mene je pravo pitanje: Može li se misao talasno-čestično sazdati, ili je na granici materije i svijesti, koja posjeduje i fizička i duhovna svojstva. Ako bi bila „opipljiva“ i „mjerljiva“, ko je, kako stvara, vodi, „dobacuje“ do kraja/beskraja... Je li čovjekova misao svojstvena sposobnost otkrivanja, spoznaje i stvaranja svijeta, ili je i sâm u cjelini Svemirske svijesti/misli?

Svjetlost, iskra, zraka, luča su istina i simbolika Njogoševe poetike. Zanimno mi je bilo da tragam ima li i misao svojstva čestica koje se istovremeno nalaze i ovdje i negdje „tamo daleko“. Je li i misao talasno-čestične prirode, ili samo treperavi duh koji „hoda naokolo“. Misao je brža od svjetlosti, pošto za tren stigne svuda. Naravno, ograničenje je što nema „fizičko“ uporište za svoje bivanje u beskraju.

Možda je vrh spoznaje da je *čovjek misleći atom*. Naime, Njogoš se divi da mogućega tvorca zanima sudba čovjekova toliko

Da atomu jednom mislećemu

da božestvo takvoga kačestva... (Luča mikrokozma, I, 207–209)

Je li Njogoš nazrio talasno-čestičnu prirodu atoma, je li sunčevu zraku „oplođio“ atomom. Čudesna moć atoma je i u probojnosti čak do – duše. Je li i ona čestično-talasnije. Atom je svuda:

Atom uđe u sunčanu zraku,

to li neće u nemirnu dušu... (Luča mikrokozma, III, 318–319).

Njogoš je u svojim mislima i pjesničkim samotvorima oblikovao, metaforično i doslovno, iz sebe, i okruženja kvantno-holografsko spajanje sa Svemirom. Zapisao je da su geniji zrake, da su poetske duše podobne kapljama koje na provedrini padaju i snose u svome brilijantnome zrcu svijetli obraz Febova na zemlji, da su ideje nebesko proizrastenije, da besmrtni duhovi svetim elektrizmom izleću uz zrake svjetovah (Njogoševa Bilježnica, 144, 141, 139).

Vrstu potvrde moje zamisli u istraživanju bila je i postavka Dipaka Čopre da se foton, količina svjetlosti, „organizuje u misao“. (Čopra, 325.)

Vantjelesna iskustva („putovanja u holografsko carstvo viših frekvencija“), bliski susreti sa smrću (koji ukazuju na postojanje vrste superpara-

lelnoga univerzuma), snovi itd. navode na pomisao da je i misao talasno-čestične prirode, da su svije(s)t i misao splet vibracija i frekvencija.

Iz vidika moderne kvantne teorije se Kosmos često vidi, kao misao koja misli samu sebe. (Uskoković, 54)

Naučnici neprekidno tragaju što je bilo prije Velikoga praska (desio se prije 13,7 milijardi godina). Trojica istraživača vjeruju da su otkrili *treći svijet* (ispod/s one strane kvantnoga svijeta), u dnu svjetlosnoga konusa, iz koga su nestale materija, energija i sve poznate sile, koji je bez dimenzija, van vremena, čista informacija. „To je tačka, nulta dimenzija Univerzuma“. (I. Bogdanov, G. Bogdanov, Jovanović Božinov, 119–120)

Umišljam da je Misao (Informacija?) prvobitna „sila“ Stvaranja.

Zastajem da slikovito kažem: Njegoš poeta/mislilac nije imao svoju nultu tačku, sem svjetlosni konus, kada je u trenutku propljeska duha počeo da pro-vidi svoj Veliki prasak.

Za proučavanje kojim se bavim zanimljiva je pretpostavka da je svaki atom ljudskog tijela u svojoj dugoj povijesti prošao kroz ogromne zvjezdane kotlove u kojima su stvarane nove zvijezde. Svi smo, znači, zvjezdanoga porijekla. Neobična je istovremeno pretpostavka da su atomi koji sada sačinjavaju ljudsko tijelo, u prošlosti možda bili u nekome vulkanu, u stijenama, u okeanima, u atmosferi, u nekome hrastu ili orlu, te u drugim brojnim ljudima iz prošlosti ili sadašnjosti.

Vjerovatno će ličiti na mehaničku primjenu astro-fizičkih zakonitosti i kvantno-holografskih procesa na ljudsko stvorenje ako zapitam: jesu li atomi koji su sazdali Njegoševo biće, uopštavam i za sve mislioce, uređeni kao visokoorganizovana materija obdarena sviješću, ili kvantno/holografski podobni nosioci „pamćenja“ svega onoga kroz što su prošli, te je i Pjesnik mogao da „sazna“ sve preobražaje i tvorenja.

5. *Tvoračka moć misli.* – Njegoš je rano otkrio svemoć misli. U pjesmi *Vjerni sin noći* pjeva pohvalu mislima (objavljena 1837. godine) Misao je boženstvena

*prestižnica djela svakojega,
predstavica uma visokoga,
ogledalo ljudske valjatnosti,
osnovnica velikih djela..*

Mladi Rade Tomov uzvisuje misao u hitru *posrednicu*

među ljudstvom i među božestvom,

koja je vrgla stubu kako zraku sunca ognjenoga.

U svakodnevnom životu, da podsjetim na drugi način, čovjek je u individualnoj lokalnoj svijesti. Svojom sviješću i misaonošću prolazi kroz Ajnštajn–Rozenove tunele u kolektivnu kosmičku svijet, i saznaje... Umišljam

li da je upravo misao ona kvantno/holografška „sila“ koja, protunelisana, kroz *stubu*, zalazi s one strane, saznaje i vraća se u „normalno“ stanje.

Može li se na Njegoševu *misao posrednicu*, makar uslovno, primijeniti istraživanje psihokineze da svi poznati fizički procesi posjeduju dualnost tipa talas/čestica, pa da i svijest, kada je nalik čestici može da se lokalizuje u ljudskim glavama, dok u talasnome vidu može da proizvede dejstvo na daljinu. Nastaje interfejs talasolikih vidova svijesti i obrazaca talasa materije, zapravo *rezonanca* između mentalnoga i materijalnoga svijeta. *Holografški model* može biti *posrednik* pomoću kojega svijest stupa u interakciju sa talasno-mehaničkom, iskonskom, logičnom mnogoćom, i uspijeva da je konvertuje u upotrebljive informacije. Svijest ima sopstveni talasni obrazac ((Talbot, 124–126).

Talbot je došao dotle da pita: Stvara li svijest subatomske čestice...?

Zraci ognjenoga sunca su prenosioci poruka. /Sunčevi zraci su talasno-čestične prirode. Laserski zraci obavljaju određene korisne poslove. Jesu li sunčevi zraci mogući prenosioci svemirske „tajne“?/

Je li misao čestično-talasna sila shodna sunčevome zraku? Koju energiju ona nosi, koja je energija požiže i podiže? A poeta ima svojstvo da mu misao stvara nove svjetove.

Misao podiže mračnu zavjesu i otvara božestvenu silu i nebeske krasote, stiže do sunčanoga kola i leti po prostoru. Ona je tvoriteljica – samo kada je u hramu poete – drugoga svijeta i bića prirode, i tečenja vidimijeh stvari. (Vjerni sin noći pjeva pohvalu mislima).

Osobitost je Njegoševa misaonoga „pregnuća“ što je osobno bio s one strane, na nebesima, i neposredno, živo, saznavao svekolike tajne. Rijetki su poete i mislioci koji tako sebe uznesu. Samo je Misao podobna i sposobna da Čovjeka vodi u sve predjele Svemira.

Je li moguća potvrda Njegoševе poetske uznesenosti i u novijim teorijskim istraživanjima kvantnih osnova svijesti, u kojima biofizičar Dejan Raković nalazi da se izmijenjena kvantno-holografška stanja svijesti ponašaju kao dio kosmičkoga kvantnoga holograma. Ona nose informaciju o cjelini, što se očitava samo u izmijenjenim stanjima svijesti, poput sna, sanjarenja, meditacije, molitve. Pošto tada svijest nije pod opterećenjem tjelesnoga okruženja može da dobije informaciju o kosmičkome kvantnome hologramu kao cjelini. Povratkom u normalno stanje svijesti, iz „dobijene“ informacije izdvaja se samo jedan član, dok drugi nestaju, što je karakteristika prelaska iz kvantnoga u klasično stanje svijesti. (Raković, Sećanja..., 117)

Misao u hramu poete u trenuću stvara svjetove i biće prirode, i tečenje vidljivih stvari. Pjesnikova moć p o i e s i s a nadmašuje i sile prirode, pošto on i prirodu stvara. (Vjerni sin noći pjeva pohvalu mislima).

Čovjek bi bio smrtno najgrđe stvorenje da mu misao nije prava vjesnica

besmrtiju duše vječnoga blaženstva.

Misao je čovjeku svjedok besmrtnosti.

Veliki pjesnik potpuno svjestan sebe, ima pravo na besmrtnost. Velika ga je „žalost s užasom morila“, kada je morao da se vrati. No, i u ovozemaljskome životu je našao načina da „svjedoči“ o tvoračkim moćima misli i života.

Nešto od tajne kako je besmrtni tvorac u beskrajni prostor rasuo svjetove će se, nažalost, vidjeti za grobom! (Misao, 40–42, 44, 18, 24–36.)

Veličina Njegoševe poetske misli jeste upravo i u tome što nije čekao zagrobni život da otkrije tajnu beskrajnoga prostora. Sebi je dao pravo mislioca poete, kako sam naznačio, da dok je i s ove strane zađe u predjele rasutih svjetova i odgoneta smisao postojanja.

Poezija je način da se bude Tvorac.

Literatura:

Dr Igor Bogdanov, dr Griška Bogdanov, dr Mića Jovanović Božinov, *Pre velikog praska*, Megatrend univerzitet, Beograd 2006.

Dipak Čopra, *Kako spoznati Boga*, Esotheria, Beograd 2005.

Dušan Ičević: *Njegoševi samotvori*, *Baština*, sveska 15, Priština – Leposavić 2003.

Misao i smisao, CID, Podgorica 2000.

Njegoševo počelo, ITP „Zmaj“, Novi Sad 2006.

Fritjof Kapra, *Tao fizike*, Opus, Beograd 1997.

Petar Petrović II Njegoš: *Djela*, CID, Podgorica 1998.

Njegoševa Bilježnica, Istorijski institut, Cetinje 1956.

John Polkinghorne, *Kvantna teorija*, TKP Šahinpašić, Sarajevo 2003.

Dejan Raković: *Kvantne i klasične neuronske mreže: implikacije za modeliranje psihosomatskih i kognitivnih funkcija*, Recenzija, Dušan Janjić, Istine i zablude o zračenjima, Beograd 2005.

Sećanja, snovi, razmišljanja: o prošlom i budućem 1984-2007, IASC&IEFPG, Beograd 2008.

Majkl Talbot, *Holografski univerzum*, Artist, Beograd 2006.

Vuk Uskoković, *Na putu redukcionističko-holističke ravnoteže savremene nauke i društva*, Akademska misao, Beograd 2004.

Dušan IČEVIĆ

THE POETICS OF NJEGOS'S THOUGHT

Summary

Contemplative poetics focuses on the self-productive power of the thought.

Focusing on reflective poems, in this text I reveal the possibilities of a different interpretation and appraisal of Njegos's poetics using a quantum/holographic "key". More recent researches of altered, transitional and extended states of consciousness, based upon the biophysical quantum-relativistic/quantum-holographic matrix, have enabled a more comprehensive apprehension of Njegos's contemplative poetics. Njegos's poetic thought, and even an "excess of consciousness", are not quantifiable by usual "summing" of the facts and literary critical interpretations.

This new "key" of a quantum-holographic picture of the world and comprehensiveness of local/non-local consciousness will require different reflection and understanding of all characteristics and cognitive meaning of Njegos's contemplative poetics.

Татјана БЕЧАНОВИЋ
Никшић

821.163.4.09-13 Петровић Његош П. II : 801.73

СЕМИОТИЧКА ИНТЕРПРЕТАЦИЈА ГОРСКОГ ВИЈЕНЦА

Горски вијенац је текст који реконструише социокултурни код црногорског друштва у ратном и херојском времену, то јест успоставља логос херојско-патриотског модела света и мишљења, учествује у формирању националног мита и идеализоване слике једне културе, што наравно не треба поистовећивати са стварним културним моделима и друштвеном праксом.

Наводни историјски догађај истраге потурица у уметничком простору *Горског вијенца*, особеном драмском стратегијом засниваном на наглашеној генолошкој хибридности, то јест активирању елемента како драмског, тако и епског и лирског кода, трансформише се у надисторијски, богојављенски гест који доводи до преокрета у историји и означава почетак борбе против ислама и издајника. При том се око тог чина формирају и шире три концентрична културна круга: црногорски, православни и хришћански, који се затим на парадигматској равни текста супротстављају исламском и млетачком културном моделу. Супротност и тензија између црногорског и млетачког културног модела је маргинална, док је опозиција која се успоставља између црногорске и исламске културе језгро драмског сукоба, што доказује да културни кодови у овом Његошевом тексту прејудно утичу на артикулацију естетске поруке, из чега следи сасвим логичан закључак да је тема *Горског вијенца* реконструкција црногорског социокултурног кода, а не истрага потурица.

Кључне речи: култура, код, драма, алегорија, истрага потурица, хришћанство, ислам, фолклорни текст, интертекстуалност, репрезентативна функција.

Један од најснажнијих кохезионих елемената црногорског књижевног канона свакако је семантичка структура чојства и јунаштва, чије се дијахронијско обликовање и деловање може пратити у Његошевом *Горском вијенцу*, а касније и у *Примјерима чојства и јунаштва* Марка Миљанова, јер управо уметничка транспозиција те културне категорије представља особеност црногорске књижевности. Наиме, у осталим јужнословенским књижевностима чојство и јунаштво немају тако значајну улогу, нити сложене функције и изнијансирана значења, што се може објаснити познијим преласком црногорске књижевности са усмених на

писане књижевне кодове, при чему је фолклорни текст пресудно утицао на обликовање стваралачке парадигме бројних црногорских писаца XX века. То је условљено специфичним социјалним факторима, то јест великом отпорношћу племенске организације, која се на црногорским просторима задржала дуже него код осталих јужнословенских народа, што је омогућило знатно дужи опстанак усмених књижевних кодова, којима се служила агонална и патријархална племенска заједница успостављајући херојски модел мишљења и постојања, односно култ чојства и јунаштва као социјалну нужност. По мишљењу Герхарда Геземана *црногорски хероизам*, између осталог, почива на *обавези према одређеним племенским законима, чије поштовање представља основну претпоставку, а то су: агон, заштита личне и породичне части, крвна освета, светиња гостопримства, судјеловање у четовању и хајдуковању*.¹ Такав херојски модел културе пројектује се и на књижевне текстове, посебно на оне који показују висок степен референцијалности и миметизма. Особена историјска ситуација и изолованост црногорских племена омогућила је да се конзервира и одупре времену један ретроградни социокултурни модел, чија су агонална и патријархална обележја видљива чак и у савременом црногорском друштву.

Једно од основних начела црногорске културне парадигме јесте перманентно призивање историје која се у том призивању мистификује, глорификује и на крају трансформише у мит, па савремено црногорско друштво у целини болује од митоманије. Оно показује наглашену склоност ка догматским моделима мишљења, што се најјасније манифестује у еуфоричној, хипертрофираној религиозности. Можда зато што је тако претерана и егзалтирана, ова нова религија – повампирено православље, добро нахрањено у ратовима деведесетих – заменила је смерност, покорност, праштање и богобојажљивост, као основне хришћанске емоције, агресивношћу и мржњом према свему што није православно. Овај модел мишљења снажно се ослања на митоманију и користи старе, проверене митове, попут косовског, оног о чојству и јунаштву, или пак митоманске интерпретације *Горског вијенца*, које отворено позивају на освету косовског пораза. Семантичке структуре истргнуте из свог књижевног, другостепеног моделативног система веома су опасне јер могу бити, и најалост јесу, злоупотребљене у социјалној пракси и емпиријској стварности, при чему је снага и енергија мита, његова улога у убеђивању појединца да се жртвује за „више циљеве“ неизмерна и незаменљива. Величанствену химну православлу поједини његошолози с правом су препознавали и у *Горском вијенцу*, чије семантичке структуре чине подлогу

---

¹ Герхард Геземан: *Црногорски човјек*, стр. 36.

синхроних ратничко-племенских, али и богословско-филозофских поклика „праве вјере“, па у **Енциклопедији Његош** можемо прочитати следећу дефиницију православља: **ПРАВОСЛАВЉЕ**, чува право Христово учење од апостолских времена до данас. . . С обзиром на величину историјског страдања православља је најближа религија распетом Христу... Свети олтар који има највише право на Христово учење због свог трагичног искуства окренут је Истоку.² (Подвукла Т. Б).

Лик у књижевном тексту остварује своју фиктивну егзистенцију на особен начин а као семантичка структура конституише се на основу књижевног кода, који почива на варљивом вербалном материјалу. Његова превасходно вербална егзистенција стога је веома нестабилна и отвара многа места неодређености. Фиктивну, дакле, врло посебну егзистенцију књижевних јунака, било да су драмске, лирске или наративне природе, наглашавају и Рене Велек и Остин Ворен: *Песниково ја јесте измишљено, драмско ја чак и у субјективној лирици. Један лик у роману разликује се од историјске личности или личности из стварног живота. Он је сачињен једино од реченица којима га писац описује или које му ставља у уста. Он нема ни прошлости ни будућности... Примећујемо, исто тако, крајњу конвенционалност чак и драме која је понајвише натуралистичка, не само у њеном усвајању сценског оквира већ и у начину на који се у њој рукује простором и временом, чак и у начину вођења на изглед реалистичког дијалога и избору његових саставних елемената, и у начину на који лица излазе на позорницу и напуштају је.*³ С обзиром на тако очигледну драмску конвенционалност, необично звуче поједина тумачења **Горског вијенца** заснована на потпуном неразликовању емпиријске и књижевне, фиктивне стварности. Зато је читање тог текста као „историјског собитија“ веома ризично у истој оној мери у којој је ризично читање **Луче микроkozма** као филозофског списа. Наиме, при таквој интерпретацији занемарује се основна ствар, а то је особена уметничка, односно књижевна природа текста, па је с књижевнотеоријског аспекта веома занимљива тврдња познатог његошолога Слободана Томовића: *Иако је неприкосновено право пјесника да мијења и донекле ректификује грађу коју користи, у Његоша не налазимо ничега што би нарушило вриједност историјске истине. Стога **Горски вијенац** можемо узети и као значајан извор за разумијевање основних друштвених процеса и догађаја у прошлости, као ризницу аутентичне историјске материје.*⁴ (Подвукла

² Слободан Томовић: *Богословско-филозофски појмовник Његошевог дјела*, у књизи: **Енциклопедија Његош**, стр. 251–252.

³ Рене Велек, Остин Ворен: *Теорија књижевности*, стр. 47–48.

⁴ Слободан Томовић: *Његошев Горски вијенац*, у књизи **Енциклопедија Његош**, стр. 484–485.

Т. Б). Онога трена кад историјска грађа почне да се обрађује и организује по правилима књижевног кода, историјске чињенице се трансформишу у књижевне, а као такве, оне не могу послужити за доказивање историјске истине: ниједан озбиљан историчар неће, за доказивање неке своје тврдње, навести песнички исказ или књижевну чињеницу, макар она била заснована на историјској грађи. Али пошто је *Горски вијенац* текст који настаје у оквиру хришћанске културе и представља њену веома моћно артикулисану одбрану, статус историјске чињенице одређују и општехришћанска начела, односно идеологеме. Став хришћанства према историји и историјском времену Мирча Елијаде коментарише на следећи начин:

*Једна ствар је, међутим, извесна: хришћанство настоји да спасе историју; пре свега зато јер придаје вредност историјском времену, а потом и због тога што за хришћанина историјски догађај, остајући и даље оно што јесте, може да пренесе надисторијску поруку. Читав проблем се своди на одгонетање ове поруке... То није увек лак подухват: 'знаци' божанског присуства у Космосу се могу сразмерно лако открити, док су слични 'знаци' у Историји дубље скривени.*⁵

Није случајно што аутор у свом исказу графички истиче кључну семантичку структуру хришћанске догме јер су хришћани опседнути спасењем, како себе самих тако и других; додуше, спасавајући свет, они понекад почине и злочин, али морално оправдање за то проналазе управо у свом поимању историје и у необоривој, апсолутној „истини“ да је Бог ипак на њиховој страни. *Укратко, хришћанин је сваком историјском догађају приморан да приступи са 'страхом и дрхтањем': за њега и најобичнији историјски догађај, остајући стваран (то јест историјски условљен), може у себи крити ново божје посредовање у историји;*⁶ Дакле, у црногорској култури и „историји“ догађај који несумњиво изазива „страх и дрхтање“ јесте истрага потурица, коју су његошолози у својим интерпретацијама *Горског вијенца* различито називали, али готово увек узвишеним, елативним именима, бирајући при том вербалне јединице достојне да ту надисторијску поруку величанствено пренесу, јер се кроз истрагу објављује божанска истина о борби као космичком закону и о православљу као јединој правој вери:

Он (мисли се на Његоша, прим, Т. Б) још досад није одредио важност дагађаја у историји, место његово које према осталима догађајима заузима.

---

⁵ Мирча Елијаде: *Слике и симболи*, стр. 198.

⁶ Исто, стр. 199.

*Али је то у колима и другим одвојеним местима учинио. Развио је цело стабло црногорске историје, и показао истрагу као завршни резултат њен, као успех свих дотадашњих напора, као круну њену.*⁷

Међутим, Поповић, у свом патриотском заносу и нескривеном презиру према *обријаној Турадији*⁸ заборавља да то *цело стабло* није ништа друго до митска и епска слика историје, реконструисана на основу фолклорног текста, а не историја заснована на документу. Дакле, дубоко у хришћанској свести затомљена је жудња да се историјски догађај прогласи еманацијом божје воље, који нам преноси специфично кодирану надисторијску поруку јер *Богојављење или божја појава у свијету проузрокује заокрет повјести*⁹, а управо тумачење истраге као историјског догађаја омогућава тај моћни заокрет црногорске *повјести*, који дели историју на период пре истраге и период после истраге. При том постају веома битне и моделативне функције уметничког простора јер се богојављење дешава на нарочитим, маркираним местима, најчешће узвишењу, што резултира допунском семантизацијом појединих пространих структура. У *Горском вијенцу* такво узвишено место, где је човеку омогућено и дозвољено да комуницира с Богом, свакако је света црногорска планина – Ловћен, па Црногорци износе *крсте* на ловћенску висину и успостављају комуникацију с Богом, који им шаље хришћански кодирану поруку – величанствени крст-муњу, метафизичко и макрокосмичко знамење неопходно за мотивацију истраге. Због тога је у његошологији изузетно важно прогласити истрагу потурица за историјски догађај, са прецизним временским координатама, па су многи књижевни критичари то и чинили, при том губећи из вида фиктивну природу књижевног текста и особену организацију његовог семантичког система, који се мери једино естетским критеријумима, при чему је потпуно ирелевантно да ли је неки мотив заснован на историјској грађи или не. Стога у *Енциклопедији Његош* о истрази потурица можемо прочитати да је то: *Историјски догађај који се збио 1707. . . Писац реконструира историјске чињенице у вези с централним догађајем с почетка XVIII вијека, истрагом потурица, па у складу са средишњом темом максимално користи аутентичну историографску материју.*¹⁰ Дакле, хришћанско трагање за надисторијским порукама намеће проглашавање истраге потурица историјском чињеницом, иако у историји о томе нема чврстих доказа:

---

⁷ Павле Поповић: *О Горском вијенцу*, стр. 84.

⁸ Исто, стр. 83.

⁹ *Библијски лексикон*, стр. 52.

¹⁰ Слободан Томовић: *Његошев Горски вијенац*, у књизи: *Енциклопедија Његош*, стр. 484.

У романтичарској историографији 19. вијека нестанак исламизираних Црногораца сматран је посљедицом насилне 'истраге потурица' која је спроведена у току једног дана. Наводно је до покоља исламизираних Црногораца дошло на Божић 1702. или 1707. године. Историографска конструкција о 'истрази потурица' у Црној Гори за вријеме митрополита Данила сасвим је неутемељена, јер за њу не постоји ниједан доказ.¹¹

Међутим, наводни историјски догађај истраге потурица у уметничком простору **Горског вијенца**, особеном драмском стратегијом засниваном на наглашеној генолошкој хибридности, то јест активирању елемента како драмског, тако и епског и лирског кода, трансформише се у над-историјски, богојављенски гест који доводи до преокрета у историји и наводно означава круну борбе против ислама и издајника. При том се око тог чина формирају и шире три концентрична културна круга: црногорски, православни и хришћански, који се затим на парадигматској равни текста супротстављају исламском и млетачком културном моделу. Супротност и тензија између црногорског и млетачког културног модела је маргинална, док је опозиција која се успоставља између црногорске и исламске културе језгро драмског сукоба, што доказује да културни кодови у овом Његошевом тексту пресудно утичу на артикулацију естетске поруке, из чега следи сасвим логичан закључак да је тема **Горског вијенца** реконструкција црногорског социокултурног кода, а не истрага потурица. На велику жалост многих, изгледа да је чувено „историческо собитије“, то јест истрага „само“ монументална творевина песничке имажинације која, укључена вешто у ланац историјских збивања транспонованих у књижевне чињенице и естетски оснажених енергијом митских образаца, деценијама заваљава читаоце и тумаче овог најконтроверзнијег текста јужнословенских књижевности. Варљивост историјске истине, која је у оквиру балканске социокултурне парадигме уздигнута на ниво светиње, и чињеницу да је историјска логика, у ствари, блиска (нарративној) логици приче, Јуриј Лотман образлаже на следећи начин: *Дакле, сама неопходност за историчара да се ослања на текстове, а за текстове да догађаје препричавају по законима језичких и логичких, реторичких и нарративних конструкција, повезана је с тим што историјска реалност доспева у руке истраживача у несумњиво деформисаном облику. Томе још треба додати идеолошко кодирање, које чини виши хијерархијски степен изградње нарративног текста и подразумева жанровске, идејно-политичке, социјалне, религиозне, филозофске и остале кодове.*¹²

¹¹ Живко Андријашевић, Шербо Раходер: *Историја Црне Горе*, стр. 91.

¹² Јуриј Лотман, *Семиосфера*, Нови Сад, Светови, стр. 340.

Усложњавање временске организације у Његошевој драми условљено је деловањем хришћанског културног кода, који отвара надисторијску димензију времена, где истрага потурица функционише као велико знамење, манифестација божје воље, па семантички систем *Горског вијенца* отвара моћна симболика крста сублимирана у небеском знамењу. Томе доприносе и модели усмене, ритуалне културе, који такође делују на понашање ликова, припадника колектива, због чега се активира особена знаковност природних феномена, па они, у семиози инспирисаној ритуалном свешћу, добијају допунско семантичко оптерећење и прерастају у знамења:

Обрад

*Виђесте ли чудо и знамење,
Ка се двије муње прекрстише?
Једна сину од Кома к Ловћену,
Друга сину од Скадра к Острогу,
Крст од огња жива направише.
Ох, диван ли бјеше погледати! (Подвукла Т. Б).*

Дакле, Бог је својом космичком енергијом прекрстио сву Црну Гору, пославши Црногорцима благослов кроз знамење, односно кроз космичку артикулацију, и на тај начин се укључио у густу мотивациону мрежу која се формира иза истраге. При том се као један од најјачих мотивационих низова издваја темпорална схема која уређује и спољашњу композицију, а заснива се на временским јединицама, посебно маркираним у хришћанском календару јер означавају празнике посвећене слављењу највећих хришћанских светиња: Свете Тројице, Богородице и Христа. То још једном потврђује да истрага, планирана на тако сигнификантним временским одредницама какве су: Тројичин дан, Мала Госпојина и Божић, које прерастају у својеврсне темпоралне симболе „праве вере“, садржи надисторијску поруку и представља еманаацију божје воље.

Глобална темпорална структура у књижевним текстовима у знатној мери је условљена типом културе, а у црногорском културном моделу успостављен је култ предака, прошлости и традиције, па је и организација времена у *Горском вијенцу*, као и активирање усмених кодова тиме условљен. Текстови окренути прошлости, као особеном епистемолошком моделу, типични су за усмену културу племенско-патријархалне заједнице и њен основни естетски производ – фолклорни текст, чији елементи врло активно учествују у организацији Његошеве драме.

Основна одлика усмене културе јесте наглашени конзервативизам, јер се живот уређује из прошлости и старине, па слике из прошлости,

описане и опеване у фолклорном тексту¹³, служе као недостижни образци понашања, при чему успостављени ауторитет стараца представља додатни разлог успореног развоја, због чега Потебња с правом тврди да *усмена култура из себе генерише песимизам*. Утицај усмене културе и њених аксиолошких ставова, посебно деловање „ауторитета стараца“ манифестује се у сложеним функцијама које у *Горском вијенцу* обавља игуман Стефан. У усменој култури мера се своди на човеков век, на поколење, а свест о постојању предаје се усмено с колена на колена, преко стараца који чувају и преносе обавештења од велике важности за колектив, при чему ауторитет стараца делује на информацију која се преноси на ново поколење па ниједан податак није етички неутралан. Стога тако узвишену и одговорну функцију аутор додељује игуману Стефану, носиоцу ауторитета стараца, лику који својом парадигмом успоставља класификационо семантичко поље, прописује норме и правила понашања, који „пречишћавајући свијет на решето“, своју мудрост преноси на потомке.

Непостојање историјске перспективе и меморија која је по поколењима сегментована условљавају природу усменог књижевног дела, а наслаге искуства и памћења, конзервиране у гусларском тексту, чувају у високој мери митологизовану представу о светој прошлости. Херојско-патријархална и племенска парадигма канонизује гусле и епску песму која слави црногорске светиње и етичке идеале, наметнуте културним кодом као узоре достојне опонашања, па игуман Стефан управо уз гусле слави Божић.

Усмено памћење је краткорочно, ограничено на поколење и његов домет, па такав механизам меморије много тога успут погуби, али се тај губитак надокнађује нарастајућом митском енергијом, која попуњава празнине у памћењу колектива. Такву функцију мнемоничког механизма, који чува и кроз време преноси информацију од суштинске важности за идентитет и опстанак ратничко-племенске заједнице, аутор додељује колима, носиоцима филогенетског памћења. Фолклорни текст је неодвојив од свог настанка и постојања у усменој култури, а деиктичка природа усмено артикулисаних информација подразумева присуство и реакцију реципијента, који веома активно учествује у семиози, што представља основ усменог кодирања. Усмени кодови делују као основни организациони принципи Његошеве драме, а тако интензиван дијалог с фолклорним текстом књижевна критика је често препознавала као недовољну оригиналност Његошевог песничког идиома.

---

¹³ О томе видети у тексту Новице Петковића: *Потебњина реконструкција усмене културе из Вукове грађе*, у књизи *Огледи из српске поезике*.

Социокултурни поредак моделован у *Горском вијенцу* припада племенској култури која подређује индивидуално колективном до те мере да ригорозна правила колектива постају један од најјачих спутавајућих механизма у животу појединца. Међутим, иако су културне конвенције оштре и строге, оне у тексту нису изнијансиране, ликови робују конвенцијама, али без икаквих психолошких ломова, без истанчаних реакција, осим владике Данила, што је делимично условљено приказивањем драме колектива а не појединца. При том не треба губити из вида да је све то фиктивна стварност, без обзира на висок степен њене референцијалности, јер је аутор бирао само оне елементе реалне културе који су му омогућавали да моделује универзум по својим поетичким, етичким и идеолошким постулатима. *Горски вијенац* је текст који реконструира социокултурни код црногорског друштва у ратном и херојском времену, то јест успоставља логос херојско-патриотског модела света и мишљења, који, превучен патином величанствености и патетике, учествује у формирању националног мита и идеализоване слике једне културе, што наравно не треба поистовећивати са стварним културним моделима и друштвеном праксом.

У *Горском вијенцу* активан отпор злу успоставља се као основни етички принцип, што је у складу са црногорском традицијом и култом „слободе златне“. Стога црногорски национални мит израста из епске и херојске патетике, коју производи друштвена парадигма, ратничка и племенска, чији је основни етички канон чојство и јунаштво, па се највећи број социокултурних запрека везује управо за тај култ. Дакле, културни модел је у целини подређен чојству и јунаштву, који служе очувању слободе, племена и вере, односно циљева који надрастају индивидуалну егзистенцију, па је у складу с тим, у аксиолошком систему *Горског вијенца* издаја жигосана као највећи грех. Такав грех заслужује најстрожу и најсуровију казну, што глас колектива моћно артикулише у колима, уз жестоке речи субјективне оцене, клетве, инвективе и пејоративе упућене на рачун издајника, које је углавном произвела митска свест: *Великаши, проклете им душе...великаши, траг им се утро... великаши, грдне кукавице,/ постадоше рода издајнице... Бранковићу, погано кољено,/ тако ли се служи отачаству,/ тако ли се цијени поштење?* Поетика која је у толикој мери зависна од етике и идеологије условљава моделовање ригидних и монолитних ликова, чије понашање подлеже аутоматизму јер показује веома висок степен предвидљивости, а као кључни хронотоп у оквиру којег такви ликови остварују своју драмско-наративну егзистенцију, моделује се хронотоп борбе, рата, односно мегдана. У херојском моделу света рат служи као средство успостављања културног обрасца у чијем се центру налази семантичка структура чојства и јунаштва, као култна и дивинизирана. Пошто је она истовремено и основ етичког систе-

ма, рат који је неопходан за њено успостављање, постаје генератор моралних вредности чојства и јунаштва, то јест херојског модела егзистенције као најзвишенијег облика постојања:

*Јунаштво је цар зла свакојега –
А и пиће најслађе душевно,
Којијем се пјане покољења.*

Дакле, јунаштво је једина сила која се може супротставити злу, са-владати га и подредити неком поретку. У границама једног дела и у границама стваралаштва једног аутора примећујемо мноштво хронотопа и сложене, специфичне за једно дело или аутора, корелације међу њима, при чему обично један од њих фигурира као оквирни, или доминантни.¹⁴ У **Горском вијенцу** то је свакако хронотоп рата, борбе, који постаје веома моћан симбол чије сложено и разубуђено семантичко поље, поред просторних, обухвата и непросторна, идеолошка и културолошка значења. Ако нема рата ни мегдана, нема нити може бити јунака, због чега се у херојском моделу света рат такође уздиже на ниво култа: *нека буде борба непрестана*, па Његошев **Горски вијенац** и црногорска етика прописују активан отпор злу као свету дужност.

Територијалност, која је по Едварду Холу¹⁵ једна од основних социокултурних категорија, пренесена у другостепени моделативни систем уметности, конкретно књижевности, јасно корелира са функцијама и значењима уметничког простора. Смештање ликова, то јест њихово кретање и деловање унутар уметничког простора увек има одређене моделативне вредности. Тако се јунаци и хероји најчешће смештају у просторне структуре чије је основно обележје висина, која престаје да буде само миметичко обележје простора и постаје симбол моралне узвишености. Стога Црногорци све одлуке од суштинске важности за опстанак колектива доносе на *Вељем гувну*, просторној структури чије се кодирање, због наглашених моделативних вредности, остварује како у границама семантичког система **Горског вијенца**, тако и у црногорској култури уопште. Просторно узвишење је у ствари место које је природа, односно Бог посебно означио, па такво место, звано курган, у ритуалној свести поприма магијске моћи, при чему избор маркиране просторне структуре, који предвиђа доношење одлука на узвишењу, одакле се поглед отвара ка мудрости, постаје релевантан и на плану социјалне семиотике. Функције *Вељег гувна*, светог места на коме се доносе одлуке, у другачијем типу културе обављају архитектонски објекти створени људском руком (сенат, парламент), дакле културне а не природне творевине, што сведо-

¹⁴ Михаил Бахтин, **О роману**, Београд, Нолит, 1989, стр. 382.

¹⁵ О томе видети у: Едвард Хол, **Неми језик**.

чи о снажној повезаности племенских културних модела са ритуалним обрасцима из епохе претписмености, који у *Горском вијенцу* продиру у хришћанску семиосферу и укршају се с њеним кодовима, при чему спој диспаратних културних низова резултира веома информативним синкретизмом и семиотичком тензијом.

Коматизам и лабавост унутрашњег склопа Његошеве драме последице су наглашене тежње појединих фрагмената текста ка осамостаљивању, што резултира успоравањем ритма драмске радње: *Та усредсређеност драмске 'приче' на јединствену и завршену радњу захтијева чврсту композициону повезаност свих њених дијелова и сасвим одређену усмјереност њеног развојног тока. Драма зато избјегава све оно што би могло радњу учинити дифузном и лабавом. Зато драмска слика свијета није екстензивна већ интензивна.*¹⁶ Међутим, у Његошевом драмском тексту радња је управо лабава и дифузна, чак до те мере да изгледа као да је уведена у минус-поступак, како је својевремено приметио Павле Поповић: *Онда се, наравно, десило то да Горски вијенац остане без драмске радње и уопште без икакве праве радње.*¹⁷ Дакле, драмска слика света моделованог у *Горском вијенцу* антидрамски је оријентисана на екстензивност, што је последица активности епског кода, који тежи да пружи што пластичнију и рељефнију слику света и културе јер тема контроверзног Његошевог текста није истрага потурица већ реконструкција црногорског социокултурног кода. Стога се споредне сижејне линије семантички осамостаљују захваљујући дијегетичким функцијама појединих карактера, што за собом повлачи и модификације у структури драмског времена, које се организује на парадигми аналепсе, темпоралне фигуре која нарушава основни драмски принцип синхроности, односно приказивања догађаја *in actu*, па њено учестало јављање постаје главни разграђивачки фактор драмског кода. Споредне сижејне линије функционишу као заокружене приповедне или пак лирске целине, наоко без суштинске везе с главним сижејним током, нарушавајући тако компактност и хијерархију ове хибридне, драмско-наративно-лирске структуре. На тај начин угрожава се основно начело хомогене драмске композиције, која подразумева интензиван развој драмске радње, и нарушава однос зависности делова од целине, тако да се сегменти разглобљеног драмског сижеа нижу на принципу паратаксе, што још више наглашава њихову самосталност у композиционом мозаику *Горског вијенца*. Међутим, све плочице мозаика сложене су, магичним спомама повезане у монументалну слику црногорске културе и складно оркестриране у величанствену химну посвећену племенско-патријархалној Црној Гори, јер тема

¹⁶ Зденко Лешић: *Теорија књижевности*, стр. 395.

¹⁷ Павле Поповић: *Нав. дело*, стр. 73.

која их тако моћно обједињује није неетички чин истраге потурица, већ реконструкција црногорског социокултурног кода, што подразумева слављење црногорских светиња, од којих су најважније „крст часни и слобода златна“. У том случају самосталност споредних сижејних линија и појединих мотива се релативизује, јер су ипак сви елементи овог текста у функцији сликања црногорске културе, која се у ту сврху осветљава са два снажна рефлектора контрастног типа: с једне стране исламском, а с друге млетачком културом, па се на том фону још јасније указује црногорска култура. На тај начин интензивира се процес њене семиотизације која као културно време форсира прошлост, посебно у *колима*, као конзервирану слику колективне свести и заједничког памћења, што је типично за репрезентативне текстове, јер се *Горски вијенац* у односу на црногорску културу и традицију не јавља са десемантизујућим или разграђивачким функцијама, већ напротив са наглашено канонским, које успостављају културни поредак. На дијахронијској равни црногорске књижевности после *Горског вијенца* уследио је цео низ текстова који су померили и модификовали како његова значења, тако и положај у дијахронијском низу, и при том знатно оснажили његову функцију репрезентативног, канонског текста, као модела достојног опонашања.

Уместо принципа хипотаксе и развијеног поређења, који је доминантан у Његошевом космогонијском спеву *Луча микрокозма*, у *Горском вијенцу* се намеће принцип паратаксе и редукције, односно метафоричког сажимања исказа. Разуђена хипотакса, са бројним колонима зависног, субординираног односа, одражава принципе универзума уређеног по божанским законима, где је све што постоји увезано у ланац међузависности којим руководи свемогући творац. Наиме, синтактички модел *Луче микрокозма* треба суптилно да сугерише склад и узајамну повезаност свих елемената песничке структуре, односно моделованог универзума, јер све је уређено по божјој вољи и свему се зна место у стабилној, чврстој хијерархији која се не сме нарушити, пошто се покушаји угрожавања божанске хармоније сматрају судбинском грешком, а то се у божанском универзуму скупа плаћа. Насупрот томе, у *Горском вијенцу* доминира тежња ка осамостаљивању појединих сегмената текста, чиме се угрожавају принципи хомогености и компактности целине, што доводи до тога да се паратакса успоставља као основно организационо начело, које делује на уређење текста од микроструктурног до макроструктурног нивоа.

На плану спољашње семантике, зависно од предмета са којим текст комуницира, на који се односи, издвајају се две оријентације: оријентација на природни језик или збиљу, и оријентација на туђи текст или језик

културе.¹⁸ Његошева изразито миметичка поетика, на којој је заснован *Горски вијенац*, полази од стварности и гради књижевне моделе људи, простора, времена и културе, што значи да на плану семантике доминира начело мимезе, аналогije и адекватности, односно референцијална или когнитивна функција с доминантном оријентацијом на предмет. Међутим, тако обликоване семантичке структуре, аксиолошке ставове и културне моделе овај књижевни текст враћа стварности, то јест рецепијентима који врло често не узимају у обзир висок степен њихове условности, њихову другостепену, уметничку уобличеност, па их поистовећују са емпиријским, историјским и етнографским чињеницама. Дакле, ради се о повратном, реверзибилном утицају јер културни обрасци улазе у књижевност подређујући се њеном специфичном и врло сложенем коду, а онда из књижевности повратно делују на друштво. Тај утицај може бити опасан и може прерасти у својеврсну митоманију ако се књижевне чињенице поистовете са емпиријским, а књижевни модели културе са етнографским и антрополошким, дакле, научно заснованим истраживањима културе. Пошто је *Горски вијенац* умногоме оријентисан на стварни материјални и културни свет, степен референцијалности у тексту је прилично висок, што је и наводило поједине критичаре да у Његошевој драми препознају слике стварног живота или етнографску, па чак и историјску истину, јер су при том занемаривали елементарну чињеницу: да пред собом имају књижевни текст, чија је „истина“ увек обележена печатом фиктивности, а то се не сме губити из вида приликом његове интерпретације.

Међутим, на плану спољашње семантике Његошева драма интензивно комуницира и са фолклорним текстом, такође канонском формом, па поред транстекстуалности (усмерености на природни језик или збиљу), у њеној организацији учествује и густа мрежа интертекстуалних релација, што потврђује наглашену оријентацију *Горског вијенца* на језик културе, као и изузетну сложеност његовог семантичког система, који се заснива на веома успешној синтези те две оријентације. Дакле, *Горски вијенац* јесте слика једне културе, али преломљена кроз призму уметничког текста и подређена његовој особеној организацији, коју уређују бројни књижевни кодови активирани у његовој артикулацији:

Реалне културе, као и уметнички текстови, граде се попут клатна које се њише између тих система. Ипак, као владајућа тенденција појављује се оријентација једног или другог типа културе на аутокомуникацију или на добијање истине споља у облику поруке. Она се нарочито

---

¹⁸ О томе видети у: Дубравка Ораић-Толић, *Теорија цитатности*.

*оштро испољава у митологизованој представи коју свака култура ствара као свој идејни аутопортрет.*¹⁹

У Његошевој драми се заиста гради идејни аутопортрет једне културе, који је због високог естетског квалитета (само)артикулације постао отпоран на корозију времена, а на таквим текстовима, као на чврстом темељу, израста монументална грађевина националног идентитета и културе. Место и улога **Горског вијенца** као канонског текста у црногорској традицији толико је стабилно, његове семантичке структуре су чврсте и аутоматизоване у оквиру црногорске књижевности у толикој мери да их не може угрозити деканонизовано читање, па оне служе као корисна редунданца у оквиру неких нових семантичких система, у којима долази до њихове ресемантизације.

Цитатни текстови с репрезентативном функцијом стварају културни канон; цитатни текстови с презентативном функцијом поткопавају или руше постојећи канон. Први су највећа семиотизација у сфери интертекстуалних односа, други највећа десемиотизација; културно време првих је прошлост, других садашњост или будућност.²⁰ **Горски вијенац** је дефинитивно текст са наглашеном репрезентативном функцијом, који је одиграо пресудну улогу у стварању црногорског књижевног и културног канона, па и данас представља најснажнију културну силу која, по законима предака, уређује друштвену стварност.

На основу интензивне комуникације коју црногорска култура и њени текстови остварују са **Горским вијенцем**, он се успоставља као моћни прототекст, који чува корене црногорског националног и културног идентитета *за далеко неко покољење*. Он у систему црногорске културе функционише као култни и канонски текст, чије су семантичке структуре превазишле границе књижевног универзума и постале веома моћно културно средство, јер вредносни ставови, забране и ограничења, прописани унутар књижевног система, и данас регулишу понашање припадника црногорске социјалне заједнице. Наиме, савремено црногорско друштво преузима вредносне ставове из култног Његошевог текста и прихвата их као своје, не водећи рачуна о њиховој другостепеној моделативној вредности, заборављајући чињеницу да они важе једино у границама књижевног универзума, те да су мржња и неповерење према другим културама, као и ксенофобија ствар прошлости и примитивне племенске свести. Та фатална семиотизација нужно активира култ свете прошлости и још светијих предака, па се репрезентација социјалне заједнице и њене културе ослања на призивање *душа праћедовских*, узвише-

---

¹⁹ Јуриј Лотман: *Семиосфера*, стр. 51–52.

²⁰ О томе видети у: Дубравка Ораић-Толић, *Теорија цитатности*.

них носилаца неприкосновених племенских закона, што данас умногост омета интеркултурни дијалог црногорске интерпретативне заједнице.

У односу на *Горски вијенац* јавља се углавном илустративни тип читатности, који подразумева да у систему културе постоји строга хијерархија вредности, па се традиција, као и текстови националног књижевног канона схватају као ризница вредна опонашања, што Његошевом тексту обезбеђује повлашћени положај у систему црногорске културе. Сваки културни канон намеће одговарајући хоризонт очекивања, а текстови који надилазе тај хоризонт спадају у категорију презентативних текстова који нарушавају и поткопавају владајући естетички канон; такву разграђивачку функцију у црногорској књижевности неоспорно имају литерарна остварења Миодрага Булатовића.

Код исказа који садрже потенцијална метатекстуална (интертекстуална) значења долази до повећања арбитарности јер, уз своја основна значења, такви искази асоцирају и допунска, која могу да активирају читав један симболички поредак. Што је симбол старији и дубљи, то више постаје колективан и универзалан, а његова мистика и симболика повезане су с ирационалним и подсвесним. Симбол представља раскид са уобичајеним, редувантним значењима и активира нови семантички поредак; врло је сложен, али недефинисан па само усмерава значење у одређеном правцу делујући као синтеза или аксиоматска слика, која симултано активира разнородна значења. Пошто симбол не укида чињенично, већ му додаје једну нову и разуђену значењску димензију, у *Горском вијенцу* историјске и етнографске чињенице обрађују се и структурирају на посебан начин, подвргавају се такозваном другостепеном кодирању, па се на њих надовезују митска значења, као и ирационална и мистична полисемија. Слика црногорске културе, смештене у конкретни темпорални низ, особеним књижевним стратегијама, посебно митологизацијом и мистификацијом предочене збиље, приближава се митским обрасцима. Наиме, мит у само једној причи сажима мноштво аналогних ситуација и сублимира свеобухватно искуство људског постојања, омогућавајући откривање сталних, универзалних веза. Активирањем митских, архетипских образаца умножавају се функције драмског времена, чија је организација атипична за драмски код, па митско време продире у историјско и они се срећу у синтези, при чему мит оплемењује историју, а реалистичко предочавање културног модела бива натруњено романтичарским идеализацијама и улепшавањима:

Друга је мана што је слика Црногораца у Вијенцу мало ублажена, оплемењена, улепшана... Изгледа, наиме, да Његош није сликао Црногор-

це онаквим какви су они у ствари били, у оној боји коју су они заслуживали.²¹

Семантички систем *Горског вијенца*, под утицајем религијских и културних кодова, рашчлањен је на два подсистема међу којима је успостављена непробојна и непрелазна граница, чиме се укида могућност динамичног кретања у опозитно семантичко поље. Наиме, из класификационог семантичког поља²², обележеног крстом, не може се преступити у антипоље, обележено луном и симболима „туђе“ религије, јер је прелазак у ислам увек фаталан и плаћа се смрћу. Племенско друштво сурово је према грешницима, према онима који су се усудили да прекрше строге норме и забране патријархалног социокултурног кода, а мотив издаје се по правилу активира приликом преласка из класификационог, хришћанског семантичког поља у исламско антипоље. Тако озбиљан преступ, смрћу је платила Ружа Касанова, која је побегла за Турчина, а недозвољени прелазак границе између два супротстављена семантичка поља платиће и потурице, и то на најрадоснији хришћански празник, када ће их Црногорци крвљу крстити и мртве вратити *вјери праћедовској*. Овако моделовани светови, који међу собом немају додира ни комуникације, најчистији су пример културне нетолеранције и увођења интеркултурног дијалога у минус-поступак, па се *Горски вијенац* организује као монолог једне културе, као реализација аутистичног самоизолацијског процеса који води једино аутокомуникацији: *Културе оријентисане на аутокомуникацију способне су да развијају велику духовну активност, иако се често показују као знатно мање динамичне него што то захтевају потребе људског друштва.*²³

Ксенофобија и одбијање дијалога на линији ЈА – ОНИ мотивисано је страхом за сопствени идентитет и опстанак колектива, па се у *Горском вијенцу* моделује култура која дозвољава комуникацију само у оквиру своје изузетно сужене семиосфере. Наиме, црногорска култура не може да успостави дијалог ни са млетачком ни са исламском културом, што је мотивисано опстанком те исте конзервативне, аутистичне и у себе затворене културе. Било је нужно затворити црногорску семиосферу (културни простор), одбранити је укидањем комуникације типа Ја – Они, то јест заштитити од дијалога са другим културним и религијским текстовима, управо ради њеног опстанка: *Не сложи се Бајрам са Божићем!* Преговори између Црногораца и потурица моделовани су тако да нагласе немогућност проналажења заједничког културног кода, а ако адресант и адресат не владају истим кодом, укида се могућност комуни-

²¹ Павле Поповић: *Нав. дело*, стр. 134.

²² О томе видети у књизи Јурија Лотмана: *Структура уметничког текста*.

²³ Јуриј Лотман: *Семиосфера*, стр. 52.

кације. Конзервативизмом и затвореношћу племенска заједница се бранила од туђег агресивног културног утицаја и опстајала управо захваљујући тој изолованости. Неетички чин истраге потурица, у оквиру семантичког система *Горског вијенца* оправдава се сложеним и поливалентним системом уметничке мотивације која се заснива на аргументима културе, на нужности и неопходности опстанка црногорске племенске заједнице:

*здружио се Турчин с Црногорцем,
оца риче на равном Цетињу;
смрад ухвати лафа у кљусама,
затрије се име црногорско,
не остаде крста од три прста! (Г. В, стр. 72).*

Одбрана, као културна категорија чврсто је повезана са религијом²⁴, јер религија делује као механизам одбране одређене културне парадигме, па су њене функције аналогне медицини, чија је основна сврха да одбрани организам од налета болести. На исти начин религија штити културу од туђег утицаја због чега је, по правилу, несклона културном полиглотизму, а одбрана је по својим формалним обрасцима по много чему обред колико и религија. Стога су по *Горском вијенцу* расути верски симболи, знамења хришћанске вере, па се чак и драмско време мери хришћанским темпоралним јединицама, што формира густу одбрамбену мрежу под окриљем религије која треба да сачува црногорску племенску заједницу. Културна кохезија црногорског живота озбиљно је угрожена исламским културним кодом, а у изолованом и конзервативном друштву утицај туђе културе, који се насилно намеће, изазива панику и страх за сопствени идентитет, што се претвара у агресивност према свему „туђем“. Носилац одбрамбене и религијске функције, који их обједињује у једној инстанци, јесте лик слепог игумана Стефана, чије вербалне формуле изузетне перлоквијске снаге, делују као диалогични благослов на Црногорце који се припремају за, не баш етички, чин истраге потурица:

*Одбрана је с животом скопчана!
Све природа снабд'јева оружјем
против неке необуздне силе,
против нужде, против недовољства: (Г. В, стр. 158).*

Суштинско својство дијалога, опозиција која се успоставља на линији Ја – Ти, у *Горском вијенцу* се под утицајем културне парадигме модификује, па драмска персона углавном комуницира са умноженим адресатом, који постаје носилац колективне свести и ставова, при чему дра-

---

²⁴ О томе видети у: Едвард Хол, *Неми језик*.

мска инстанца **Ти** функционише као ознака колектива а не индивидуе. Наиме, комуникација с колективом, то јест племеном постаје примарни интеракцијски циљ, што намеће како тип племенске културе, тако и сложени мотивациони механизам истраге потурица, који покреће изузетно успорену радњу, јер истрага није индивидуални већ колективни чин, па се **Горски вијенац** успоставља као текст који реконструише драму колектива. При том је владика Данило једини лик који одступа од колективног императива – истрага по сваку цену, па спада у динамичне јунаке, чија је идеолошка тачка гледишта супротстављена ригидној колективној свести. Дилема се артикулише кроз његове чувене монологе који због унутрашњег раздора лика попримају функције и структурне особине дијалога, чему су опонирани моћни гласови колектива, сливени у складну полифонију исте идеолошке оријентације – без дилеме и беспоговорно за истрагу.

Понашање за које се верује да проистиче из људске природе најчешће нема никакве везе с њом, већ представља научено понашање сложене врсте условљено социокултурним кодом. Племенска организација успоставља један, за појединца веома ограничавајући културни код, врло густу мрежу правила и забрана, као и веома оштре казне у случајевима огрешења о строго прописану и утврђену норму. Ликови **Горског вијенца** добро се осећају у тако ригидном културном моделу, они га својим понашањем успостављају и промовишу, а од прописаног понашања одступа само владика Данило. У оквиру такве културне парадигме хронотоп среће нужно је повезан са семантичком структуром чојства и јунаштва, као и са хришћанским светињама, па се понашање игумана Стефана, након извршеног покоља над потурицама, може тумачити једино културним императивима:

ЂАЧЕ (чита)

*сад ти нема у нашу нахију
обиљежја од турскога уха
до трупине али развалине.*

Владика Данило плаче а игуман се Стефан смије.

ВЛАДИКА ДАНИЛО

*Ти, игумане, не разумје писмо,
А би и ти на њем проплакао:
По шестину уједно копају!*

ИГУМАН СТЕФАН:

*Разумјех га, ал плакат не могу;
Да умијем плакат од радости,
Бих плакао слађе него игда,
Ал код мене када поје душа,
сузе ми се смрзну од радости.*

Свештеник је након покоља срећан, што је по хришћанском моралу, опет „исконструисано“ моралном, несхватљиво и неприхватљиво, дакле, хришћанска етика за њега није примарна нити је она регулатор његовог понашања, иако је покољ извршен на најрадоснији хришћански празник који, узгред буди речено, означава време праштања када се активира особена вербална формула *Мир Божји*, односно забрањује вербално насиље (псовке). Осим тога, по народном веровању, на Божић је ваљало само започети радове, да би срећно ишли, што у контексту *Горског вијенца* поприма монструозне конотације, тако да спој симболичких значања Божића и проливане крви маркира епилошку границу текста, а хришћанске принципе љубави и праштања претвара у антихришћанско начело: кољи ближњег свог. Дакле, радост игумана Стефана, његов смех на вест о покољу не може се у потпуности тумачити императивима хришћанског културног кода који предвиђа радосно слављење Христовог рођења, иако су хришћани „одбрамбене“ акције клања неверника или јеретика, врло често спроводили управо о значајним верским празницима, уносећи у свој „свети“ чин божји благослов, чија је сврха да покољ претвори у богојављенски гест и надисторијску поруку свемогућег и племенитог Бога. Игуман Стефан понаша се по правилима црногорског социокултурног кода, који као свој примарни циљ успоставља очување слободе, племена и вере, а том императиву све је подређено, па и морал. Он при том одступа од хришћанског кода који би, у његовом случају, морао бити примарни регулатор понашања, али под утицајем црногорске етике морално постаје оно што доприноси очувању "виших циљева", па је сасвим логично што у таквом културном обрасцу јунаштво представља централну етичку категорију.

Свака култура намеће извесна ограничења и забране на човекове природне нагоне а природно човеково понашање преводи у условно – регулисано колективним погодбама. Број допуштених могућности и друштвено прихватљивог понашања веома је ограничен у херојском моделу културе, па су ригидност и аутоматизам ликова логичне последице културне парадигме, по којој се моделује свет са апсолутним вредностима и мерама, свет стабилне, чврсте хијерархије што свему предвиђа своје место. Стога су културна ограничења, која су у понуђеном моделу универзума веома строга, изузетно важна за разумевање ликова. Пошто је игуман Стефан главни носилац и пропагатор културног кода који успоставља част, образ и јунаштво као императив, он управља понашањем појединаца, па и самог владике, у ствари, кроз њега управља и делује црногорска култура, која ограничава и усмерава понашање ликова:

*Муж је бранич жене и ђетета,
Народ бранич цркве и племена;
Чест је слава, светиња народња!
.....
Славно мрите кад мријет морате!*

Литература

- Андријашевић, Живко М.; Растодер, Шербо. *Историја Црне Горе*, Подгорица, ЦИЦГ, 2006.
- Бахтин, Михаил. *О роману*, Београд, Нолит, 1989.
- Библијски лексикон*. Загреб, Кршћанска садашњост, 1972.
- Велек, Рене и Ворен, Остин. *Теорија књижевности*. Београд, Нолит, 1991.
- Геземан, Герхард. *Црногорски човјек*. Подгорица, ЦИД, 2003.
- Елијаде, Мирча. *Слике и симболи*, Сремски Карловци – Нови Сад, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 1999.
- Лешић, Зденко. *Теорија књижевности*, Београд, Службени гласник, 2008.
- Лотман, Јуриј М. *Семјосфера*, Нови Сад, Светови, 2004.
- Ораић-Толић, Дубравка. *Теорија цитатности*, Загреб, Графички завод Хрватске, 1990.
- Петковић, Новица. *Огледи из српске поезике*, Београд, Завод за уџбенике и наставна средства, 1990.
- Петровић Његош, Петар. *Горски вијенац*. Цетиње, Обод, 1962.
- Поповић, Павле. *О Горском вијенцу*, Подгорица, Октоих, 1999.
- Хол, Едвард. *Неми језик*. Београд: Београдски издавачко-графички завод, 1976.
- Томовић, Слободан. *Његошев Горски вијенац*. У књизи *Енциклопедија Његош*, том I, Подгорица, ЦИД, 1999.

Татјана БЕЧАНОВИЋ

SEMIOTIC INTERPRETATION OF *WUTHERING HEIGHTS*

Summary

The seeming historical event of the Islam converts extermination developed in the artistic space of *Wuthering Heights*, based on an ephasized geneological hybrdity by a special dramatic strategy, i.e. by activating the elements of drama, epic and the lyrical code, is transformed into a superhistorical, epiphanic guest that had lead to a transformation in history and marked the beginning of fight against Islam and the traitors. All along, three concentric cultural circles are formed and developed around this event: Montenegrin, Orthodox and Christian that oppose the Islam and Venetian cultural models on the paradigmatic level of the text. While the opposition and tension between the Montenegrin and the Venetian cultural models is marginal, the one established between Montenegrin and Islam culture is the kernel of the dramatic conflict, which proves that the cultural codes in this Njegoš's text decisively determine the articulation of the aesthetic message, wherefrom comes a quite logical conclusion that the topic of *Wuthering*

Heights is reconstruction of the Montenegrin socio-cultural code and not the extermination of the Islam converts. To the deep regret of many, it seems that the famous “istoričesko sobitije“ is only a monumental creation of poetic imagination, which, being masterfully interwoven in the chain of historical events transposed into literary facts and aesthetically empowered by the energy of mythic forms, has for decades been deceiving the readers and interpreters of this most controversial text in the South-Yugoslav literature.

Danilo RADOJEVIĆ

Podgorica

821.163.4.091

PRIMJER UTICAJA NJEGOŠA NA PJESNIČKI RAD KRALJA NIKOLE

Postavlja se pitanje zašto se kralj Nikola odlučio da napiše ep *Pjesnik i vila* (1892) na koga je motivski uticao Njegoš svojom pjesmom *Zarobljen Crnogorac od vile*? Može se pretpostaviti da je u osnovi bila kraljeva namjera da tijekom epom politički djeluje. U ovom radu autor na reprezentativnim primjerima želi da pokaže uticaj Njegoševa djela na jedan pjesnički rad kralja Nikole.

Ključne riječi: ep, pjesnik, vila, kosovski mit.

U razuđenoj literaturi o Njegošu nalazi se više radova u kojima je traženo za uticajima na njegovo pjesničko stvaralaštvo, što je značajan doprinos da se dobije potpunija slika o onome što dovodi u vezu crnogorskog mislioca-pjesnika sa evropskim duhovnim nasljeđem. Bilo bi isto tako važno da je obrađivana emanacija i uticaj Njegoševog pjesničkog djela na crnogorsku književnost, kao i na književnosti drugih susjednih naroda do kojih je dopirala njegova pjesnička riječ. Mislim da ova tema nije bila dovoljno privlačna za složenije analize, već se češće ostajalo na opštijim konstatacijama. Tako sriječemo mišljenje da Njegoš, iako ima dominantnu poziciju u poeziji jugoslavenskih naroda, „ne može se tvrditi da je ikad imao velika uticaja na samo književno stvaranje naših naroda“.¹

Uzroke za nepostojanje značajnijeg uticaja Njegoševog djela, najprije treba tražiti u specifičnosti crnogorske povijesne drame koju Njegoš transponuje jakom umjetničkom intuicijom, njegov način isticanja vrijednosti u vremenu ljudskog čina. Bilo je pokušaja da, iz političkih pobuda, Njegoš, kao pjesnik, postane (duhovna) spona među jugoslavenskim narodima; povodom 100-godišnjice prvog objavljivanja *Gorskog vijenca*, 1947. godine, organizovana je jugoslavenska proslava, pa se tada htjela izvući zajednička nit, oslo-

---

¹ A. Savić Rebac, *Helenski vidici*, Beograd, 1966, 96.

bodilačka ideja. Beogradski list „Glas“ pisao je povodom te proslave da je Njegošev *Gorski vijenac* „najveće crnogorsko književni djelo, od vrlo velikog značaja za sve narode Jugoslavije“, pa Komitet za kulturu i umjetnost vlade FNRJ, u namjeri da se taj jubilej „dostojno proslavi u čitavoj zemlji, dao je potrebna uputstva i odredio zajednički dan proslave za sve naše republike“.² Iako je tada *Gorski vijenac* preveden na makedonski i slovenački jezik, te štampan u Sarajevu, s komentarom Salka Nazečića i u Zagrebu s komentarom Antuna Barca, nije postignut očekivani efekat u približavanju Njegoševog stvaralaštva čitalačkoj publici. Drugi (sličan) pokušaj učinjen je povodom 150-godišnjice Njegoševa rođenja (1963), kada je uvedena jugoslavenska nagrada pod njegovim imenom. Poznato je da pisci često reaguju na njima savremena politička zbivanja, ali kada se oni koriste za postizanje određenih političkih ciljeva, onda dolazi do devalviranja umjetničke vrijednosti njihovih djela. Viševijekovnu crnogorsku oslobodilačku borbu turska diplomatija predstavljala je evropskim dvorovima kao odmetništvo i razbojništvo, pa je to negativno mišljenje bilo Njegoševa motivacija da ospori takav tretman crnogorske borbe. Zanimljivo je da i Dositej Obradović u „basnama“ kvalifikuje Crnogorce da imaju sklonost da ubiju čovjeka bez razloga. Najgrublja devalvacija Njegoševog misaono-pjesničkog djela predstavlja njegovo svodenje na pjesnika „kosovskog mita“, jer se njegovo djelo stavlja u funkciju velikodržavne srpske pijemontske koncepcije. Tako je, na primjer, Grigorije Božović pisao, povodom prijenosa Njegoševih kostiju na Lovćen (1925) da je Njegoš „najveći za Kosovom Jeremija“, a zatim je iskoristio patetične odrednice: da je „Prorok“, „Mojsije veći za nas od onoga što bi na Sinaju s bogom lice u lice“, „Grom mu je bio čekić, munja mjera, a debelo more dubina“. I danas neki autori prave varijacije ovakvih praznih definicija Njegoševe pojave.

Cilj mi je da u ovoj radnji na reprezentativnom primjeru pokažem uticaj Njegoševa djela na jedan pjesnički rad kralja Nikole. Sam Njegoš našao je podsticaj da napiše pjesmu „Zarobljen Crnogorac od vile“, a zatim i *Gorski vijenac*, u drami *Dika crnogorska* S. Milutinovića Sarajlije.³ Sadržaj petog čina te drame je odluka vladike Danila, pošto se vratio iz turskog zarobljeništva, da se izvrši istraga poturica. Njegoš u *Gorskom vijencu* nalazi dramske momente u teškim dilemama vladike Danila o opravdanosti ili ne tzv. istrage poturica.

Tijem motivom Njegoš se bavio četrnaest godina, prvo u zbirci *Pustinjak*

---

² „Glas“, br. 477, Beograd, 14. januara 1947, 4.

³ To djelo Sarajlija je napisao na početku svoga boravka u Crnoj Gori, 1928. godine, a Njegoš ga je štampao u Cetinju, 1835. godine. Sarajlijina drama obuhvata period od kosovskog boja, preko Balšića i Crnojevića, a zatim vrijeme vladike Danila, dakle pokušao je povezati u jednu dramu neke događaje koje dijele tri stoljeća; peti čin te drame je značajan zato što je "nadahnuto najveće Njegoševo djelo" (V. Nedić, *Sima Milutinović Sarajlija*, Beograd 1959, 98).

cetinjski, koju je pisao 1833, zatim u spjevu *Svobodijada*, 1835, i na kraju u *Gorskom vijencu*. Taj značajni etičko-psihološki motiv, pitanje opravdanosti rata, srijećemo i u staroindijskom epu *Mahabharati*: Kršna se koleba, izražava nedoumicu, o smislu rata, postavlja pitanje, da li je dozvoljeno ubijanje; ova dilema oko etike rata razriješena je afirmacijom aktivnog otpora zlu. Kršna je postavio i problem sukoba između najbliže svojte. Ova paralela pojave istog motiva u različitim kulturama i vremenima, koji se javlja i kod crnogorskog pjesnika i u indijskom epu, govori da je Njegoš zahvatao univerzalne motive.

U pjesmi „*Onamo, onamo*“, koja je objavljena pod pseudonimom, preuzetim od Njegoša, *Drago Dragović*, 1867. godine („Orlić“, Cetinje 1867, 60–61), kralj Nikola iskazuje punu spremnost da otpočne bitku. U predugom spjevu *Pjesnik i vila*, lišenom radnje i bez kompozicionog sklada, na nekim mjestima, u dijalogu s vilom, na njeno podsticanje da počne borbu, kralj Nikola samo prividno iskazuje dilemu da li da pođe u rat. Nedostatak unutrašnje duševne borbe u epu, motivski i misaono ga osiromašuje, lišava ga dramskog sukoba; vidljivo je da pjesnika ne potresa nemir zbog posljedica koje može rat donijeti.

Ni rana Njegoševa pjesma *Zarobljen Crnogorac od vile* ne sadrži pomenute dileme. Njemu se u snu javlja „*od Lovćena Crnogorstva vila*“, koju naznačuje da je „dobrotvorka pravde i slobode“ pa zato pristaje da ga vodi na mistični put doživljaja istaknutih segmenata borbene prošlosti. Vila poziva labuda koji pjesnika odnosi u vrh Lovćena, pred pećinu, u kojoj mu se javljaju svjetlosni efekti i reminiscencije na neke istorijske prizore, kojima će se vraćati i kasnije u svojim najznačajnijim djelima. Dešavanja u pećini („*de praoci žive*“) javljaju se, pošto se podigne zavjesa, kao na pozorišnoj sceni: okićena dvorana, cvijeće, svjetlost - prate pobjedu raške vojske nad bugarskom, što se odnosi na bitku kod Velbužda. Iza toga slijedi plač jer je Dušan Nemanjić preminuo pa vile tuže.

U narednom prizoru vile manifestuju istovremeno i bol i radost jer plaćući „pripijevaju“ neke crnogorske bojeve s Turcima, na Vrtijeljci, Carevom Lazu i dr., pa pjesnik vidi da su, zbog toga, porasla nekolicina cvijeta „iz prosute krvi Crnogorstva“. Njegoš u toj pjesmi ne pominje primjere iz ranije crnogorske prošlosti. U sljedećoj sceni javlja se Karađorđe, što prati jače veselje, ali ga smjenjuje tuga zbog njegove pogibije. Ova spiritistička seansa, koju je Njegoš napisao pod uticajem Homerovog opisa silaska Odiseja u carstvo mrtvih, će razgovara s odabranim dušama umrlih, - završava se porukom nepoznatog glasa koji kaže da se stidi što mu „Osman zakon daje“; to je aluzija na *hatiserif* sultana Mahmuda (1830) kojim je on morao, poslije pobjeda ruske vojske u tursko-ruskom ratu (1828-29), dati Srbiji pravo na unutrašnju upravu. Njegoš je u tijem povlasticama koje je ruska vojska izvojevala za Srbiju vidio da je to put iznuđavanja pojedinačnih ustupaka i pribjegavanja kompromisu, a ne energična vlastita oslobodilačka borba, što je značilo da Crna Gora i dalje

ostaje sama da se suprotstavlja Turskoj Imperiji.⁴ U toj činjenici treba tražiti objašnjenje zašto Njegoš posebno uzdiže povijesnu ulogu Karađorđa. On je isticao Dušana Nemanjića („*ime Dušan gromom se kazaše*“), riječima koje upućuju na omiljenu Njegoševu literaturu, Homerovo označavanje božanske snage Zeusa.

Postavlja se pitanje zašto se kralj Nikola odlučio da napiše ep *Pjesnik i vila* (1892), na koga je motivski uticao Njegoš svojom pjesmom *Zarobljen Crnogorac od vile*? Može se pretpostaviti da je u osnovi bila kraljeva namjera da tijekom epom politički djeluje, jer je znao da na njegov književni rad gledaju u Crnoj Gori, a i van nje, kao na literariziran oblik političkog programa, te da se njegovi stihovi uče napamet. Takvu ulogu je imao i ovaj ep, iako u njemu nema nužne istančanosti, jezik je neprobirljiv i može se primijetiti da je pjesnik bio u krizi pri traženju skladnog izraza da bi sveo u stihove raznovrsnu (istorijsku) građu, ma da je ostajao privržen izvornom crnogorskom jeziku. Do sada je u kritici rečeno da je Nikola bio podstaknut da napiše taj ep odlukom Berlinskog kongresa da u Bosni i Hercegovini zavede red Austro-Ugarska, te zbog poremećenih hrvatsko-srpskih odnosa. Zašto u kritici nije jasnije isticana i lična, primarna, pjesnikova motivacija: ugroženost dinastije Petrović-Njegoš od pijemontskih planova srpskog Dvora i vladajućeg srpskog sloja.

U Beogradu su srpske vlasti okupljale i finansirale crnogorsku emigraciju koja je intenzivno radila na detronizaciji crnogorske dinastije i uništenju crnogorske države. Zato Nikola smatra da je zavist, zloba i rivalstvo oko posjedanja prijestola žudene uvećane države izvor nesloge i neodlučnosti za dalju oslobodilačku borbu. Prijekor upućuje srpskom dvoru: „*Čas se srči na Rusiju; / čas s Bugarskom kavgu traži; / a s Hrvatom, prvim bratom, / sve začepak ište vražji*“. Ovde pjesnik aludira na proaustrisku orijentaciju srpske dinastije Obrenović i na srpsko-bugarski rat iz 1885. godine, te na srpsku propagandu da Hrvati nijesu poseban etnos. Vila pjesnika podstiče da vojšti na Kosovo, „*da poleti na osvetu*“, pa mu pruža kitu cvijeća koje je noću ubrala „*po razboju, po Kosovu. / Toga cvijeća moć je snažna; / rodila ga zemlja vlažna / još od krvi od junaka*“. Kralj Nikola je vjerovao da će pogubnu

---

⁴ Za usamljenu crnogorsku borbu M. Đilas je zapisao da treba „pojmiti tragičnu nemoć, ali i neminovnost Crne Gore da obnavlja razoreno srpsko carstvo“ (M. Đilas: *Njegoš, pjesnik, vladar, vladika*, Beograd-Ljubljana 1988). Đilas neke teze iskazuje u obliku paradoksa, pa je to učinio i ovom prilikom, komentarišući stav jednog dijela autora, da Crna Gora ima, kroz istoriju, ulogu *vajnog logora* za očuvanje tzv. srpstva; liniju takvog tretmana Crne Gore naročito jasno možemo pratiti od pojave Sima Milutinovića Sarajlije. Tekst Jakova Ignjatovića *Slava crnogorstva* (Sloga, Novi Sad, 1862), koji je inspirisan crnogorsko-turskim ratom iz 1862. godine, imao je uticaj na održavanje pomenutog nametnutog stava o "smislu" crnogorske borbe. Međutim, ta je borba stvarno imala jedini cilj - očuvanje vlastite slobode, a njeno tumačenje koje nalazimo kod Ignjatovića, sadrži se i u navedenom tekstu M. Đilasa, koji je upotrijebio i riječ *neminovnost* da bi potvrdio pomenutu ulogu Crne Gore u oslobodilačkoj borbi.

propagandu protivu crnogorskog Dvora i opstanka crnogorske države, koja je aktivirana, preko agentura i štampe, poslije priznanja crnogorskog suvereniteta na Berlinskom kongresu i od onih velikih sila koje do tada nijesu bile to odlučile, razbiti i neutralizirati pozivom na zajednični pohod na Kosovo! Književna kritika do sada nije konstatovala tu poruku kralja Nikole jer je željela prikriti navedeni negativni odnos Srbije prema postojanju crnogorske države. Ta kamuflaža kritike i insistiranje da se mora vršiti odabir i predavati zaboravu ono što ne odgovara sadašnjem trenutku, da se modifikuju stvarni odnosi, svojim metodama podudarna je sa upornim pokušajima negiranja da je feudalac Nemanja osvojio Duklju (Crnu Goru), da „gradove poobara i poruši, i pretvori slavu njihovu u pustoš“, kako je zapisao njegov biograf i sin Stefan Prvovjenčani.

Kao što je Njegoš u *Gorskom vijencu*, preko lika vladike Danila, slavio svoje pretke, a svoga strica Petra I jednim aktom proglasio svecem, tako je i kralj Nikola u epu *Pjesnik i vila*, koji je objavljen 1892, imao namjeru da ojača položaj dinastije Petrović-Njegoš, da naglasi njene istorijske zasluge, što simbolično naglašava preko *sablje* koju je prvi naoštrio vladika Danilo kada je poveo Crnogorce na Carev Laz, a zatim je u amanet predao Savi i Vasiliju da je oštire, „*a Petar sveti od djetinjstva /oštrio je i tupio*“. Posebno veliča knjaza Danila („*munja suha iz oblaka - / dika rodu, dika domu, / čudo ljudi i junaka*“) koji je zajamčio puku pravdu, „*a državi oblik svjetski*“. Dalje pjesnik kaže da je tu *sablju* dva vijeka „*dodavala ruka ruci*“, što se podudara s trajanjem dinastije Petrović-Njegoš. Pjesnik se prišjeća nekih događaja i ličnosti iz dukljanske (crnogorske) istorije od vremena kneza Vladimira („*A čuja sam za nekoga / Dalmatinca Vladimira, / što odnekud amo dođe*“), kneza Vojislava, kralja Mihaila, a za Bodina veli da je njegovo nasljedstvo „*razmaknuto u mrvice*“.

U težnji da crnogorsku i srpsku istoriju tretira kao da se radi o istoriji jednog naroda, kralj Nikola prihvata legendu da je na ušću Ribnice u Moraču bio Nemanja podigao dvor, da odatle „*svesrpstvo sabira*“, za koga odnekud nalazi da ga je Fridrih Barbarosa proglasio za „kralja“. Da bi pokazao kako Njegoš daje istorijske činjenice u svom pjesničkom djelu, Milovan Đilas koristi paradoks, pa kaže da je Njegoševo „znanje nacionalne istorije (je) jasno i iscrpno. Dakako, to su polulegende – naučna istorija se tek začinjala, ali on ih zna i duboko poima kao istine i realnosti“.⁵ A kralj Nikola u pomenutom epu, kada pominje neke ličnosti i događaje, odlučuje se da ostane pri nesigurnim predanjima i legendama, iako je naučna istorija (Ilarion Ruvarac), u njegovom vremenu, bila riješila mnoge dileme (pitanje "izdaje" Vuka Brankovića i dr.).

U epu *Pjesnik i vila* nalazimo stihove kojima autor okrivljuje, kao i Nje-

---

⁵ M. Đilas, *op. cit.*

goš u *Gorskom vijencu*, vladajući sloj, *velikaše*, za propast feudalnog carstva. Oba pjesnika, Njegoš i kralj Nikola, čine napor da prošlost, onakvu kako je oni vide, učine sadašnjošću, pa zato Nikola preuzima osnovnu formu i metod pjesničkog iskaza od svoga strica. Zašto Njegoš (a po ugledu na njega i kralj Nikola) uzima vilu za sagovornicu? U vrijeme kada je pisao pjesmu *Zarobljen Crnogorac od vile* bio je pod jakim uticajem antičke literature, ali je našao u crnogorskoj tradiciji mitsko biće koje može da bude nosilac ideje koju je htio izraziti: vila je po svojim moćima bila bliska nekim antičkim boginjama, koja takođe opšti s ljudima. Radoje Radojević je, istražujući crnogorske legende, utvrdio da, osim što se javljaju i u drugim oblicima usmenog stvaralaštva, vile zauzimaju središnje mjesto u crnogorskim legendama.⁶

Dramom *Balkanska carica* kralj Nikola je podstakao sumnju kod srpskih pijemontista da ima šire ambicije koje je nužno obuzdati. U isto vrijeme, od januara do marta 1884, objavio je u *Glasi Crnogorca* članke o *crnogorstvu* Jovan Pavlović, izvanjac, koji je zauzimao najistaknutija mjesta u crnogorskoj prosvjeti. Pavlović je pisao pomenute članke po sugestiji kralja Nikole, da bi forsirao pojam *crnogorstvo* kao garant opstanka crnogorske države. Na te članke uslijedila je reakcija u srpskoj i prosrpskoj štampi, javljali su se organizovaniji napadi, u kojima je kralj Nikola označavan kao „*separatista*“ i „*izdajnik*“ tzv. srpstva.⁷

Epom *Pjesnik i vila* kralj Nikola je učinio politički zaokret: htio je da dokaže da on nije pobornik opstanka posebne crnogorske države, već da je za oslobođenje i ujedinjenje tzv. „srpstva“, ali da u toj novoj državi Crna Gora mora imati mjesto koje je opravdala usamljenom borbenom tradicijom, u čemu je glavni nosilac zasluga dinastija Petrović-Njegoš. Da bi dokazao pravo na ravnopravnu poziciju, Nikola ponavlja legendu o „preseljavanju“ u Crnu Goru junaka poslije kosovskog boja: „*Kosovo je tvoje gore / naselilo junacima - / ranjenijem i slavnijem / preživjelim ostacima*“. On se ovđe pridržava poznatog mjesta iz *Gorskog vijenca*, ali se Njegoševi stihovi odnose na trenutak kada Ivan Crnojević napušta svoju prijestonicu Žabljak i uza nj se narod preseljava iz Zetske ravnice u planinske dijelove Crne Gore.

Dok Njegoš u analiziranoj pjesmi identifikuje vilu koja ga vodi u lovcensku pećinu, u carstvo duhova („*dom vilovski*“), će doživjeti za „*tri sata svu promjenu srpstva*“ i uspon crnogorstva – kao „*od Lovćena crnogorstva vile*“, kralj Nikola u svome epu ne određuje vilinu dužnost. Njegoševa vila samo

---

⁶ Dalje Radojević zaključuje: „Ono što karakteriše vile u crnogorskoj fantastici, a što se u fantastici drugih naroda rjeđe nalazi, jeste da su često zamišljene kao punokrvne žene (...). To je čitav jedan svijet fantastičnih ali očovječenih bića s veoma kompleksnim osobinama“ (R. Radojević, *Vilina gora. Antologija crnogorskih legendi*, Titograd 1971, 26).

⁷ Danilo Radojević, *Tradicija asimilacije i pojam „crnogorstvo“*, Matica, br. 21, proljeće 2005, 27-36.

pokazuje prizore, tuguje ili se veseli, zavisno od istorijskog zbivanja koje priziva; na kraju pjesnik pruža izvjesnu nadu da će moliti vilu da mu da krila kad pećina bude „*bolje obasjana*“, tj. kada oslobodilačka borba dobije veći zamah. Vila u kompoziciji epa kralja Nikole često podstiče pjesnika da povede čete u borbu za oslobođenje; on smiruje vilu da nije vrijeme za borbu, a ujedno predlaže rješenje problema dvije dinastije, da će poslije oslobođenja krunu dobiti najbolji vladar, i pominje svoga nasljednika („*ali tek sad nastaje / momče jedno koje dobro, / kad prispije, obećava*“). Osim navedenog, ima još detalja koji epu daju oblik jednog, u stihovanoj formi, političkog programa. Kralj Nikola u cijelom epu nijednom ne pominje etnonim *Crnogorci*; odbačio je, odstupivši od Njegoša, pojam *crnogorstvo* koji je koristio u drami *Balkanska carica* (1884); (Poznato je da je riječ *crnogorstvo* prvi upotrijebio Simo Milutinović Sarajlija), a prisvojni pridjev *crnogorski* samo dva puta pominje kralj Nikola („*presto crnogorski*“, „*crnogorski heroji*“). Međutim, u skladu sa svojim tadašnjim političkim smjerom, u epu je upotrijebio razne oblike etnika *Srbi* (*Srbin, Srbliji, Srb, Srpče* i dr.) i sintagme s pridjevom *srpski* (*srpski mač, srpsko plemstvo, srpske pobjede, srpski bog, srpski žezal, srpske grudi, srpski amanet, srpsko zlo, srpski osvetnici*, itd.) – ukupno sto šezdeset šest puta.

Kralj Nikola uzima, između ostalog, Njegošev oblik idealizacije lika Miloša Obilića (O udjelu Petra II Petrovića Njegoša u oblikovanju i širenju u Crnoj Gori osobnog lika Miloša Obilića, kao i o djelovanju kralja Nikole na njegovom učvršćivanju. Bitno je za stanje duha crnogorskog naroda da dođe do šireg razumijevanja kada je došlo do širenja kulta Miloša Obilića na našem prostoru, jer se uporno održavaju falsifikati, zahvaljujući i autoritetima pojedinih pisaca.⁸

Njegoš u pomenutoj pjesmi preuzima legendu iz epskih pjesama i ondašnje historiografije, da je Vukašin ubio Uroša („*Ah, ka s igda upuštiti moga, / slavoljubna ruko Vukašina, / zaklat mlada vjencenosca srpska?*“). I kralj Nikola optužuje Vukašina za smrt posljednjeg Nemanjića, ulov ga „*zavodi / da mu carsku krv prolije*“.

Oba crnogorska vladara i pjesnika, vladika Rade i kralj Nikola, bili su pod pritiskom propagande, čiji se centar prvo formirao u Vojvodini oko Ka-

---

⁸ Danilo Radojević, *O pojavi lika Miloša Obilića kao mitskog junaka u svijesti Crnogoraca*, ARS, 1, Cetinje 1988. - Tako je i Milovan Đilas pokazao da nije proučavao taj problem, već da je preuzeo legendu o starosti toga kulta kod Crnogoraca, pa nakon što je naveo mistifikaciju da je Sima Milutinović Sarajlija, na putu od Kotora za Cetinje, napisao u pastirskoj kolibi tragediju *Obilić*, zaključio: „*Nimalo slučajno mu se taj motiv naturio baš u Crnoj Gori, tlu obilićevskog kulta*“ (M. Đ., *op. cit.*, 55). Međutim, Sarajlija je došao u Cetinje s pripremljenom koncepcijom za dramu *Obilić*, kao glavnim agitacionim sredstvom, da bi djelovao među Crnogorcima). Pri ulasku u šator sultana Murata, da izvrši atentat, Obilić ne pokazuje ponizno lukavstvo, već to čini samouvjeren: „*ponosito kad ulježe / pod šatorom od kadife / ...Murata pravo motri. / Pa plameni mač istrže / na cara se zaletio...*“

rlovačke mitropolije, o *kosovskom mitu*, u stvari velikodržavnom borbenom simbolu, koji je širen u obliku poziva na oslobodilački pohod. Rijetko su se javljali kritički duhovi koji su prodirali u smisao te propagande, kao što je bio Svetozar Miletić (1826-1901), vojvođanski političar i savremenik naših pjesnika, koji je pisao u svome listu „Zastava“ (1880) protivu osvajačke srpske politike prema Albancima. Povod je bio oružani progon Albanaca iz Toplice i Jablanice, protivno odredbi Berlinskog kongresa, prema kojoj se nije smjelo dirati zatečeno stanovništvo sa teritorije koja je pridodata Srbiji. Miletić kaže da su velike sile na Berlinskom kongresu bačile pitanje Albanije kao kost balkanskim narodima da se oko njega glože; on odbača agitacionu krilaticu o „istorijskom pravu“, uz objašnjenje da nije važno đe je ko nekad živio, nego đe je sada, pa da zato sporove treba rješavati prema potrebama života, a ne prema pomenutim pravima.⁹

U završnom dijelu epa *Pjesnik i vila* nalazi se detalj na koji treba obratiti pažnju zato što kralj Nikola, preko njegovog sagovornika *vile*, daje drukčiji sud o kosovskom boju, od poznate Njegoševe osude toga događaja, kao uzročnika najviše tragike, koju je ispoljio u *Gorskom vijencu*. Vila, pošto kaže legendu o preseljavanju junaka s toga prostora, upozorava pjesnika da o tome razbojištu ne sudi negativno („*ne izreci riječ lošu*“), jer povjetarac koji je otuda puvao bio je podsticaj njegovom narodu za borbu („*vazda mali car je bio*“!). Domaći čitalac može da zaključi da se to mjesto odnosi isključivo na Crnogorice, ali ih kralj Nikola u tom kontekstu ne nominira. Razumije se, to je samo pjesnikova propaganda, jer su stvarni podsticaji za borbu bili sasvim realni, što potvrđuje više sačuvanih primjera; tako Petar I Petrović Njegoš u jednoj poslanici poziva Crnogorce: „...da vi s običnim duhom viteške hrabrosti budete spremni na obranu svojijeh granica i svojega roda i otečestva“.¹⁰

---

⁹ Nikola Petrović: *Svetozar Miletić*, Beograd, 1958. – Navedeni demokratski pogled S. Miletića nije prihvaćen; suprotno takvome stavu, na primjer, pisao je istoričar Vasa Čubrilović, u predavanju „*Iseljavanje Arnauta*“, održanom u *Srpskom kulturnom klubu*, 7. marta 1937, u kome kaže da je poučan način kolonizacije koji je izvršen 1880. godine: „Došli su Crnogorci, Sjeničani, Vranjanci, Kosovci i Pečanci, i 30 godina posle 1878. godine Toplica i Kosanica, nekada ozloglašeni Arnautluk, dali su Srbiji u ratovima od 1912–1918. najbolji puk, II gvozdani“.

¹⁰ Petar I Petrović, *Freske na kamenu*, Titograd 1965, 180.

Danilo RADOJEVIĆ

THE EXAMPLE OF NJEGOŠ'S INFLUENCE
ON THE POETICAL WORK OF KING NIKOLA

Summary

This paper tries to answer the question about King Nikola's motivation to write the epic *Poet and a Fairy* (1892), whose motif was strongly influenced by Njegoš's poem *A Montenegrin Captured by a Fairy*. We assume that the starting point for composing this poem were the King's political intentions. Working with representative examples, this paper traces the influence of Njegoš on the poetical work of King Nikola.

Vladimir OSOLNIK

Ljubljana

821.163.4.09 Петровић Његош П. II

**O „CRNOGORSKOJ TRILOGIJI“ PETRA II
PETROVIĆA NJEGOŠA
ODNOSNO O „LUČI MIKROKOZMA“, „LAŽNOM CARU
ŠĆEPANU MALOM“ I „GORSKOM VIJENCU“ KAO
KOMPLEKSNOM NJEGOŠEVOM TRODELNOM
KNJIŽEVNOM DELU**

Tokom minulih decenija Njegoševe misli i osećanja, deseterački i osmerački stihovi iz „Luče Mikrokozma“, „Gorskog Vijenca“ i „Šćepana Malog“ postepeno su se slivali u komplementarnu celinu i svojim idejama formirali crnogorsku trilogiju, vrhovnu duhovnu gradjevinu, i vrednost crnogorske zajednice. Njegoš je svojim mislima, idejom i opisima večite borbe za slobodu i za crnogorsko jedinstvo stvarao temeljni kamen narodne crnogorske svesti, kulture i književnosti, odnosno inicirao i otvarao savremene procese nastajanja radjajućeg crnogorskog nacionalnog identiteta kroz kasnije spoznatu, složenu i po svemu kompatibilnu trodelnu književnu CRNOGORSKU TRILOGIJU, sa svojim umotvorinama „Luča mikorkozma“ (1845), „Lažni car Šćepan Mali“ (1846) i „Gorski vijenac“ (1847). U ovom se radu problematizuje problem crnogorskog triptihona.

Ključne reči: crnogorska trilogija, istoričesko sobitije, drama, poema, romantizam.

Čovečiji um od davnine traži spoznaju istine u kosmosu i ljudskoj duši, o sudbini ljudskog roda na Zemlji i svojoj ulozi u njoj, o čemu današnjim stanovnicima južnoslovenskih pokrajina svedoče mnoga literarna dela. Pri tome iz prvobitnog judejsko-helenističkog antičkog kruga evocira *kalon*, nedeljivo trojno jedinstvo Istine, Lepote i Dobra, ili pak *kalokagatos*, sklad, harmoniju dvaju od pomenutih dominantnih humanističkih elemenata. Kronološki, kroz etnički, etički i estetski pogled na svet, duhovna i stvarna razvojna putanja ljudskog roda, i u njoj kroz umetnost reči zapisana percepcija humanističke egzistencije kroz vekove vode od kolektivom odredjene jedinice ka individualnom ljudskom biću, i postepeno otkrivaju svako ljudsko biće kao pojedinca i subjekat sa jedinstvenim, originalnim talentima, svešću i identitetom.

Na tom putu kao jedan od velikana ljudskog duha i uma stoji *vladika Rade*, pesnik Petar II Petrović Njegoš, u očima slovenačkog slaviste Jerneja (Bartholomeusa) Kopitara *Slovenski David*, koji je svojim književnim i političkim delima nastavio vekovna traganja svojih hrabrih i umnih slovenskih predaka, i svoje generacije na južnoslovenskom tlu, za slobodom.

Cenjeni crnogorski, srpski i južnoslovenski pesnik iz razdoblja južnoslovenskog nacionalnog romantizma, koji je u godinama od 1845 do 1847 zamislio i napisao crnogorsku trilogiju „Luča mikrokozma“, „Lažni car Šćepan Malij“ i „Gorski vijenac“, i time zadobio ugledno mesto u književnostima južnoslovenskih naroda, Evrope i sveta, bio je pravi Prometej, kako to o njemu u svojim nadahnutim stihovima ili ogledima pišu Laza Kostić, Anton Debeljak, Milan Rakočević i Isidora Sekulić. Bio je najveći sin južnoslovenskog podneblja. Pisac Milovan Djilas o njemu piše knjigu „Pesnik, vladar, vladika“ /Poet, Ruler, Priest, New York 1966/. Njegošev politički rad i dostignuća su dobro poznati, mada nedovoljno priznati: bez njega na karti Evrope i sveta ne bi bilo Crne Gore, a Crnogorci bi mukotrпно morali da traže kamen temeljac svog nacionalnog identiteta.

Kao umetnik reči Njegoš je ostao nedostižan: u svom stvaranju nadgradio je dotadašnju usmenu i pisanu tradiciju Južnih Slovena i kao završnom tačkom na slovo „i“ svojom crnogorskom trilogijom zatvorio je dugovku knjigu i posljednju stranicu apokaliptičke feudalne srednjovekovne književnosti i otvorio novu knjigu, knjigu novih percepcija sadašnjosti i budućnosti – najavio je epohu realizma.

U Evropi njegovog vremena, to je pred *Proleće naroda* i pred *Martovsku revoluciju*¹, u prvoj polovini XIX veka, u Španiji, Danskoj, Francuskoj, Nemačkoj, Engleskoj, Italiji, Rusiji, Poljskoj, Češkoj, Slovačkoj, stvarali su mnogi ugledni pesnici romantičari, npr. Lamartine, Igo, de Vinji, madam de Stal, Stendal, lord Bajron, Šeli, Kits, Valter Skot, Šiler, Gete, braća Grim, Hajnrih fon Klajst, Ugo Foskolo, Leopardi, Manconi, Mihail Jurjevič Ljermontov, Aleksandar Sergejević Puškin, Adam Mickjevič, Hinek Maha, Jan Kolar, Ljudevit Štur (i dr.), a u južnoslovenskom, tada *iliričeskom* svetu France Prešeren, Ivan Mažuranić, Sima Milutinović Sarajlija, Njegoš, Grigor Prličev, Hristo Botev (i dr.), koji u poetskom zanosu stvaraju svoje velike junачke romantičarske poeme, i u njih spontano unose svobodoljublje, domoljublje, žrtvovanje pojedinca za svoju zajednicu, celovite, strukturirane umetničke opise, za koje u svetskoj književnosti nema poredjenja.

Tim svojim epovima oni dopunjuju individualnu romantičarsku evropsku književnost sa južnoslovenskim kolektivizmom, determinantom istorijskih pro-

---

¹ Videti monografiju: Žak Godšo, *Revolucije 1848*, Nolit, Beograd 1987, posebno stranice 173–74, 192–94, i 208–211, koje se neposredno odnose na južnoslovenska zbivanja.

cesa na starom grčkom poluostrvu Haemos², i stvaraju specifičan i originalan NACIONALNI ROMANTIZAM Južnih Slovena, kako je to u svojim predavanjima u Sloveniji i na univerzitetima u Rusiji³ pronicljivo formulisao i govorio ugledni slovenački književni historičar Ivan Prijatelj davne 1903. g.

Upravo pesnik Njegoš, opisujući svoj nepokoreni crnogorski narod, „slovensku Spartu“, predstavlja najizrazitiji primer te misaone i literarno-istorijske inovacije Južnih Slovena u svetskoj književnosti, utemeljene u iskonskoj plemenitoj tradiciji usmene reči.

Mnogi su naučnici i stvaraoci pisali o Njegošu. Ne mogu ih sve koji to zaslužuju, nabrojati: izvinjavam se svima, koje ovde ne mogu sa dužnim poštovanjem pomenuti – ali mogu i želim pomenuti profesora Vida Latkovića, koji prvi od svih njegošologa 1949. godine (i 1963. g., kada su njegove misli ponovo štampane u Beogradu)⁴ pominje, sagledava i tumači Njegoševo literarno stvaranje kao planiranu organsku celinu: pesničko filozofsko religiozno misaono u „Lući“, pesničko pokretačko i borbeno u „Vijencu“, i pesničko istorijsko dramsko u „Lažnom caru Šćepanu Malom“, imenujući ga za *TRIPTIHON*⁵.

Citiram gore pomenutu Latkovićevu „Belešku o *Lući mirkokozma*: „ .. kada je, ubrzo jedno za drugim, dao svoja najbolja dela, na prvom mestu svoj veliki triptihon: Luču mikrokozma, Gorski vijenac i Šćepana Malog“⁶.

---

² Haemos, Hemus, Hem je stari naziv evropskog poluostrva između sliva reke Soče na severu, Ilirskog mora na zapadu, Belog (Mramornog) mora na jugu i Crnog mora na istoku. Prema grčkoj legendi ime mu je dao vrhovni bog Zeus i ono znači: Krvavo gorje. Turci su to ime, kada su ovladali većinom njegovih zemalja (posle 1496 godine, pada Bobovca i time kraljevine Bosne), doslovno preveli kao Balkan.

³ Profesor Ivan Prijatelj bio je vodeći slovenački historičar književnosti početkom XX veka. Termin „nacionalna romantika“ (nacionalni romantizam) zapisan je na njegovim predavanjima u Odesi. Srpski „Prosvetni glasnik“ 1906 god. objavio je njegov kritički prilog, a „Letopis Matice Srpske“ 1907 god. početak Prijateljeve studije o slovenačkoj književnosti: Istorija najnovije slovenačke književnosti (1848–1878).

⁴ Cenjeni profesor Vido Latković o Njegošu je pisao 1949 god. Kasnije, dopunjene i redigovane njegove misli štampane su u Beogradu: „Petar Petrović Njegoš“, Nolit 1963 (i prevedene na slovenački trudom neumornog prevodioca južnoslovenskih tekstova Toneta Potokarja); bio je aktivni član Redakcionog odbora „Celokupnih dela Petra II Petrovića Njegoša“ (Prosveta, Beograd; Obod, Cetinje) u sedam knjiga, koje su štampane u štampariji 'Delo' u Ljubljani, i to u nekoliko izdanja.

⁵ „Triptih, grčki Triptihon: od tri ploče, daščice. Prvobitno T je bio oblik knjige koja se sastojala od tri povištene spojene tablice na kojima se pisao tekst ... U moderno doba T je slika od tri krila (dela) koji čine tematsku ili idejnu celinu. T ne označava samo određene strukture u likovnim umetnostima, već se, posredno ili neposredno, njegovi izvorni elementi koriste u muzici i književnosti.“ Rečnik književnih termina, Nolit, Beograd, drugo izdanje 1992, str. 882.

⁶ Videti: Celokupna dela Petra II Petrovića Njegoša, Knjiga treća, Prosveta/Obod, Beograd 1984, na strani 317. Citirano je VI izdanje.

Njegove konstatacije – uz saznanja Jevta M. Milovića, Miodraga Popovića, Radomira Ivanovića – argumentovano su potvrdile moje (tada, u proleće 1990 godine) još nedefinisane slutnje da je Njegoš svojim mislima, idejom i opisima večite borbe za slobodu i za crnogorsko jedinstvo promišljeno, savjesno i nadahnuto stvarao temeljni kamen narodne crnogorske svesti, kulture i književnosti, odnosno inicirao i otvarao savremene procese nastajanja radjajućeg se crnogorskog nacionalnog identiteta kroz kasnije spoznatu, složenu i po svemu kompatibilnu trodelnu književnu CRNOGORSKU TRILOGIJU, sa svojim umotvorinama „Luća mikrokozma“ (1845), „Lažni car Šćepan Mali“ (1846) i „Gorski vijenac“ (1847).

Da, upravo tim kronološkim redom. Njegov sveprisutni uzor, sveti vladika cetinjski Petar I Petrović Njegoš, njegov učitelj Simeon (Sima) Milutinović Sarajlija, njegovo izuzetno široko religiozno i svetovno obrazovanje, pa i njegova prvobitna društveno-politička funkcija, diktirali su najpre postanak afirmativne „Luće mikrokozma“, najvećeg slovenskog filozofsko-religioznog speva uopšte: njegovo rodoljublje i zavet – kult slobode u Crnoj Gori, ljubav prema Rusiji i slovenskoj braći, diktirali su postanak drame „Lažni car Šćepan Mali“, sa kojom je Njegoš želeo vidno da istakne crnogorsko-rusko savezništvo prilikom planirane, mada nerealizovane posete Rusiji i ruskom caru 1846 godine, a želja da istakne slavnu prošlost njegove Crne Gore i Slavije Ortodokse uopšte, Jugo-Slavije (1844)⁷, da se tako nametne evropskim vladarima i iskaže povezanost sa celokupnim hrišćanstvom, sa bratskim slovenskim pravoslavnim ruskim narodom i zahvalnost caru lično, diktirali su sintezu njegovih pesničkih i drugih ostvarenja u sažetom i nadahnutom tekstu pod prvobitnim simboličkim Njegoševom rukom ispisanim naslovima „Izvita iskra“, „Arhibudnij dag“, da bi iz trećeg, zadnjeg pokušaja „Vienac Horski“ u *carstvjuščoj Vijeni* postao širom sveta poznati i cenjeni „Gorski Vienac, istoričesko sobitije vladike crnogorskoga“⁸, koji *de facto* kruniše Njegoševu crnogorsku trilogiju⁹ i čitav pesnikov racionalno-emotivni oslobodilački stvaralački opus¹⁰.

---

⁷ Prema zapisu Milovana Djilasa, termin odnosno sintagma „Jugo-Slavija“ štampan je prvi put u Prizrenu 1844 godine.

⁸ Videti iscrpnu monografsku studiju Jevta M. Milovića: „Rukopis Gorskog vijenca Petra II Petrovića Njegoša“, CANU, Titograd 1982.

⁹ „Trilogija (grčki). 1) U antičkoj dramaturgiji tri tragedije kojima su se pesnici nadmetali na dramskim takmičenjima ... Tragedije su u početku tematski bile čvrsto povezane, tako da su činile organsku poetsku celinu. ... 2) Danas se pod T podrazumevaju tri dramska ili književna dela (najčešće romana), tematski ili idejno povezana, ali tako da svako za sebe predstavlja jednu samostalnu celinu. Takva je npr. Dubrovačka trilogija Iva Vojnovića ili roman Srpska trilogija Stevana Jakovljevića.“ Rečnik književnih termina, Nolit, Beograd, drugo izdanje 1992, str. 880.

¹⁰ Vido Latković, 1949: „Gorski vijenac je sinteza Njegoševe misli.“

Tokom mojih brojnih misaonih susreta sa besmrtnim *Vladikom Radom*, sa Radivojem Petrovićem iz Njeguša, sa njegovim likom, književnim radom, sa životom i delom u porodičnoj biblioteci u Novom Mestu¹¹, zatim u bibliotekama u Ljubljani, Beogradu, Podgorici, Nikšiću, Zagrebu, i naročito u Rukopisnom odeljenju stare Dvorne biblioteke u Beču, i u njoj u zapuštenom fondu¹² pisane i štampane ostavštine dr. Frana (Franza) Miklošiča, našao sam brojne nove odnosno nepoznate podatke o Njegoševom književnom radu.

Geneza „Luče Mikrokozma“ dobro je poznata: ta Njegoševa misaona poema je nastala u veoma kratkom vremenskom razdoblju, u vreme vaskršnjeg posta i intenzivnog stvaralačkog zanosa mladog, nadarenog i umnog pesnika. Tekst „Lažnog cara Ščepana Malog“ Njegoš je, kao i češki i zatim nemački pisac Herlosz (Herloš, a nemački Herloszon)¹³, napisao prema živom usmenom predanju u Crnoj Gori, odnosno prema slikovitim iskazima pesnika S. M. Sarajlije, a kasnije dopunio prema istorijskim podacima iz mletačkog arhiva, kako sam o tome govori¹⁴.

Na poticaj svoga vršnjaka i ličnog prijatelja Frana Miklošiča, naslednika Jerneja Kopitara na poslovima kustosa Dvorne biblioteke i cenzure rimskog

---

¹¹ U našoj kući, kući mog oca Bogdana i strica Marjana Osolnika u Novom Mestu, nalazile su se mnoge slovenačke, slovenske i strane knjige (srpske, ruske, latinske, francuske, nemačke, italijanske), koje su ispunjavale police bogate biblioteke moga dede. Brat Niko i ja rado smo ih listali i kasnije čitali. Nažalost, kuća moje majke Mare Rupena (Osolnik) u Mirnoj Peči, sa isto tako veoma bogatom bibliotekom, spaljena je kao partizanska od fašista u II svetskom ratu 1942. godine. Italijanski oficir lično se postarao da nijedan listić sa slovenačkim tekstom, čak ni u pepelu zgarišta ne ostane čitav (odnosno čitljiv)(V. O.).

¹² Fran Franz Miklošič, doktor prava i doktor slavistike, kustos Dvorske biblioteke u Beču, naslednik J. Kopitara u njoj i u njegovoj cenzorskoj funkciji, delove svoje knjižnice (knjige i arhivalije) poklonio je toj biblioteci 1889. g. (o tome, kao što je poznato, referiše Ferdinand Menčik hrvatskom slavisti Ivanu Brozu); kasnije, posle njegove smrti (1892) njegovi naslednici su poklanjali biblioteci neke njegove knjige, spise, pisma i beleške u više navrata: Biblioteka ih čuva u nekoliko (tačnije: 4) sanduka, koji još nisu detaljno obradjeni i upisani u njene kataloge. Možda se u njima još kriju izgubljene stranice Njegoševog rukopisa „Horskog vienca“, stihovi 1528 – 2819) koje sam ja dugo i bezuspešno u više navrata tamo tražio.(V. O.)

¹³ Jirzy Karel Reginald Herloš, nemački Herloszon (1804 – 1849), kod Južnih Slovena malo poznati i neopravdano zanemareni slovenski autor, bio je češki i nemački pesnik, pisac, urednik, prevodilac i poliglota. Rodjen je u Pragu, ali je rano prešao u Beč (1820) i kasnije u Lajpcig (Lipso), gde je i umro. Napisao je mnoga prozna dela, pre svega istorijske romane (ukupno 66 knjiga) i zadobio laskavi naziv „nemački Walter Scot“. Sa Južnim Slovenima upoznao se kroz prijateljstvo sa S. M. Sarajlijom i prevodeći stihove njegove „Serbijanke; objavio je nekoliko prepeva srpskih narodnih pesama i čuveni originalni roman iz crnogorske istorije: „Stephan Maly, der Montenegriner Hauptling“ (roman u dva dela), Lajpcig 1828 g. Njegova Sabrana dela, objavljena na nemačkom U Lipskom, i nešto kasnije, sa drugačijim delima i akcentima, na češkom jeziku u Pragu, sadrže po 12 tomova.

¹⁴ O tome videti: „Celokupna dela P. P. Njegoša“, Knjiga četvrta, Beograd 1984, „Ščepan Mali“, Predgovor, stranica 10 (priredio Mihailo Stevanović); i: Jevto M. Milović: „Staze ka Njegošu“, Titograd 1983; „Petar II Petrović u svom vremenu, Titograd 1984“ (i dr.).

carskog imperijuma nemačke nacije u Beču, i prema njegovim datim savetima i konkretnim primerima, napisao je, umesto na nekim mestima sadržajno i jezički još neizgrađenog, a u kompoziciji (prema stavu kritičara klasične orijentacije) nedoslednog dramskog teksta „Lažnog cara Šćepana Malog“¹⁵, nov epsko-lirski tekst, koji je javnosti od proleća 1847 poznat kao „Gorski Vijenac“, i koji je izašao iz štamparije jermenskih Otaca Mehitarista u Beču u danima „pre 13. februara 1847. godine“¹⁶.

Dopunjen (i verovatno znatnije prepravljen) tekst „Lažnog cara Šćepana Malog“ Njegoš je štampao, prema savetu svog poštovaoca i prijatelja, Andrije Stojkovića iz Trsta, u Zagrebu, u štampariji braće Župana¹⁷, sa simboličnom naznakom mesta štampanja: *U JUGOSLAVIJI*. To je, uz javno izraženu orijentaciju autorove političke misli i potvrdu njegovih misaonih horizonata, istovremeno prva poznata i očuvana knjiga sa jugoslovenskim imenom u svom naslovu, odnosno na prvoj stranici štampane monografije južnoslovenskog ili stranog pisca.

Obrazovani naučnik i oprezni dvorski činovnik F. Miklošič Njegošu je ukazivao na rado čitanu i tada široko poznatu knjigu „Stephan Maly, der Montenegriner Hauptling“ (Lajpcig 1828), koja je tada (kraj leta 1846) još uvek snažno odjekivala u visokim krugovima bečkog imperijuma, u dvorovima evropskim, a i u Ruskom carstvu, i činjenicom da se Njegošev tekst sa istim naslovom i sadržajem pojavljuje dvadeset godina kasnije argumentovao da se njime Njegoš nepotrebno izlaže mogućim aporijama i optužbama o plagijatu: istovremeno, da kroz neke grube reči, odnosno uvredljive opise crnogorsko-turskih pregovora, pisama, i uopšte zlodela, ratova, sukoba, osvete i mržnje, tekst „Šćepana Malog“ ostaje neprihvatljiv za diplomatski osetljive državne tursko-austrougarske odnose. Smireni Miklošič¹⁸ je usmeravao Njegoša ka

---

¹⁵ Prema tim kritičkim osvrtima, Njegoševo delo nije skladno sa zahtevima kompozicije klasične grčke drame, koja sadržinu deli u pet činova, diktira predispoziju, zaplet, kulminaciju, rasplet i epilog sa katarzom; u njemu „nema dramske suštine“, jer struktura „Šćepana Malog“ (kao i „Gorskog vijenca“) spontano niže različite epske prizore; u njemu nema jedinstva radnje, povezanog nitima uzroka i posledica; među brojnim likovima nema ni jednog, koji bi se svojom dramatičnošću dosledno manifestovao kao nosilac dramske napetosti i zapleta: to nije ni Šćepan Mali, ni iguman Teodosije Mrkojević; ostali istorijski likovi, kao npr. ruski knez Dolgorukov, ne predstavljaju originalne karaktere, već pred gledaocima otkrivaju blede opšte ljudske osobine, i sl.

¹⁶ Prema zaključcima Vida Latkovića, koji su kasnije višestruko potvrđeni, npr. u delu J. M. Milovića (1982) i Živka Brkovića (1987) o specifikama i sudbini u Miklošičevoj ličnoj arhivi očuvanog dela rukopisa Njegoševog „Gorskog vijenca“.

¹⁷ Štamparija braće Župan u Zagrebu omogućila je i objavila mnoga slovenska dela: pod ugarskim političkim pritiskom morala se povući iz Zagreba.

¹⁸ Poznavajući policijske interese i metode, brojne špijune kojima je Njegoš bio stalno okružen, Miklošič je izbegavao razgovore u Njegoševom krugu odnosno stanu, i Njegoša stalno pozivao na duge šetnje u prirodi ili u obližnjim bečkim parkovima.

opštijim i univerzalnim formulacijama, koje bi on, Miklošič, kao odgovorni carski cenzor slovenskih (i drugih knjiga), mirno mogao odobriti za štampanje kod jermenskih Otaca Mehitarista u Beču.

Tako je iz delova i konteksta „Lažnog cara Šćepana Malog“, i iz misaone riznice „Luče mikrokozma“, i iz različitih fragmentarnih Njegoševih zapisa u Beču za četiri meseca (oktobar 1846 – februar 1847) (Vido Latković, 1963) nastao – uz saradnju učenih ljudi iz Njegoševe crnogorske pratnje (i nekih drugih južnoslovenskih Njegoševih gostiju i prijatelja, i među njima pre svih Vuka Stefanovića Karadžića), tekst poznat kao „Gorski Vienac, istoričesko sobitije“, sa skromnim i rečitim potpisom autora: „sočinitelj“ (sastavljač).

Drugi pomen Njegoševog književnog dela kao *Trilogije*, odnosno konkretno *Njegoševe crnogorske trilogije* brojni poštovaoci literarnih radova P. II Petrovića Njegoša i brojni njeošolozi nalaze u studiji Žarka Vidovića: „Njegoš i kosovski zavjet u novom vijeku“ iz 1977. god¹⁹.

Pomenuto Vidovićevo delo u celini štampano je u Beogradu deset godina kasnije²⁰, kako se navodi u „Predgovoru“ iz pera autora. Na stranicama 6, 9, 21, i posebno 24 i 96–97 autor Njegoševa duhovna bogata odnosno najveća književna dela, „Luču mikrokozma“, „Gorski vijenac“, i „Šćepana Malog“ imenuje i tumači kao „Njegoševu trilogiju Kosovskog zavjeta“, nerazdvojivu trodelnu celinu utemeljenu na visokim moralnim i filozofskim vrednostima ranog hrišćanstva i neponovljive srpske odnosno crnogorske istorije²¹.

Citiram prvu Vidovićevu zapisanu misao o Njegoševoj Trilogiji: „Osnovni Njegošev stav i poetsko (proročki-poetsko!) osjećanje, izraženi u čitavoj Trilogiji (LM, GV, ŠM), opisali bismo ovako: čovjek je tajna koja ne može biti shvaćena nikakvim svjetovnim (ovozemaljskim, tjelesnim) iskustvom, nikakvim mišljenjem ni razumom ...“ (ibidem, str. 6).

I dalje: „Ivo Andrić je naslutio da je Njegoš ’tragični junak Kosovske misli’...Poslije svega toga nije teško prepoznati govornike i oličenja *Luče mikrokozma* u Vladići Danilu i Igumanu Stefanu u *Gorskom vijencu*, kao i u Igumanu Teodosiju Mrkojeviću u *Šćepanu Malom*: sve tri te drame (LM, GV i ŠM) čine *Njegoševu trilogiju Kosovskog zavjeta*, cjelinu stvorenu *Lučom*“ (str. 9).

---

¹⁹ Delovi teksta su objavljeni u časopisu „Savremenik“, Beograd, br. 7, str. 5–30, 1982. godine.

²⁰ Citirana studija Žarka Vidovića, „Njegoš i kosovski zavjet u novom vijeku“ štampana je u izdavačkoj kući „Filip Višnjić“, Beograd 1989.

²¹ Čitajući Njegoševu Trilogiju moramo uzeti u obzir danas često zanemarenu činjenicu da je veliki crnogorski, srpski i južnoslovenski pesnik stvarao u predstandardno jezičko i prednacionalno političko doba u Evropi, i da su različite evropske sile davale Južnim Slovenima, Slavjanima, različita politička i etička imena. „Ideja o Južnim Slovenima kao drugom imenu za etničke Srbe ...“ zapisana je kao tada opšte važeće mišljenje u naučnim krugovima. (Dr Djuro Šurmin, *Povjest književnosti hrvatske i srpske*, Zagreb 1898; Slobodan Properov Novak, *Povjest hrvatske književnosti I–IV, Slobodna Dalmacija/Marijan tisak, Split 2004, svezak II, str. 50*).

Na strani 24 Vidović svoju misao nastavlja i produbljuje: „...ako je nacija zavjetna zajednica – što podrazumeva i Njegoševa trilogija ... – to znači da je nacija istorijska (zajednica, V.O.) zato što ne proizilazi iz svjetovnosti ..., nego iz transcendencije ...“

I konačno (tačka 37. na strani 96): „Njegoševa trilogija (je, V.O.) – trilogija zavjeta: sama suština i porijeklo zavjeta (LM), pojava zavjeta u istoriji, kao supstancije zajednice, zavjetne zajednice (GV) i, konačno, opasnost koja zavjetu prijeti kad se javi u istoriji (ŠM) – to su tri vida (sva tri moguća vida) zavjeta i njegove pojave' ... 'tako je Njegoševa trilogija – zavjet u Nebu (LM), zavjet u svijetu (GV), stradanje (ili zaborav) zavjeta u svijetu (ŠM) ...“ (ibidem, str. 97).

Tokom minulih decenija Njegoševe misli i osećanja, deseterački i osmerački stihovi iz „Luče Mikrokozma“, „Gorskog vijenca“ i „Šćepana Malog“ postepeno su se slivali u komplementarnu celinu, povezanu crvenom niti Njegoševog domoljublja i svobodoljublja, i svojim idejama formirali crnogorsku trilogiju, vrhovnu duhovnu gradjevinu i vrednost crnogorske zajednice.

Možda Njegoš tih širokih, dugoročnih dimenzija svoga književnog rada nije ni bio potpuno svestan, ali njegova senzibilnost i intuicija, i dar rođenog pesnika, kao ideja-vodilja, ukorenjena u crnogorskoj tradiciji i njegovom vatreanom patriotizmu, usmeravali su njegovu misao i vodili njegovu ruku i pero prema visokom cilju, prema *crnogorskoj trilogiji*.

Osnovnu ideju CRNOGORSKE TRILOGIJE poznavaočima Njegoševe poezije, i njegovih životnih opredeljenja, ne treba posebno tumačiti. I u posvetama „Luči mikrokozma“, „Lažnom caru Šćepanu Malom“, „Gorskom vijencu“ – a Njegoš je bio majstor posvete²² - i u naslovima, sadržaju, i u formi, i u stilu, i u jeziku, u poznatim Njegoševim „pevanjima“, „dejavijima“ i „javljenijima“, didaskalijama, čitaoci njegovih stihova (ili slušaoci) nalazimo čitav niz jednakih, istih plemenitih osećanja, ideja, misli, i događaja, ličnosti, okolnosti, situacija, i srećno pogodjenih izraza i poredjenja; u njima nalazimo sveprisutnu Njegoševu nameru, želju, ideju, i cilj, da svome napaćenom crnogorskom narodu sačini i ostavi čvrstu programsku orijentaciju, orijentaciju svojim savremeniciima a i nekom *novom pokolenju*, kao potvrdu crnogorske životne snage, hrabrosti i ponosa, kao dokaz stare slave i temelj vlastitog identiteta trajne humanističke vrednosti.

Uporedivši pomenute tekstove i Njegoševe visoke misli u njima u to ne može biti sumnje.

---

²² Citiram reči mog cenjenog profesora, velikog poznavaoča Njegoševog dela, dr Jovana Deretića, sa predavanja na Filološkom fakultetu u Beogradu 1971. god.

Dodatak

Pošto je o Njegošu mnogo pisano, pošto je često prevodjen na mnoge slovenske i svetske jezike, najčešće citiran, proučavan i iskorištavan za različite političke igre, manipulacije u javnosti i specifične trenutne interese, dozvolite mi da pred blagonaklonog čitaoca ovih redova, koji ne samo da dobro poznaje Njegošev život i književni rad, nego u njegovoj dragoj i ponosnoj, ali i napaćenoj zemlji, slovenskoj Sparti živi, iznesem nekoliko ličnih utisaka i uspomena iz detinjstva, i minulih godina mog života, vezanih na pesnika Njegoša.

Sa Njegoševim likom upoznao sam se kao dečak, u kući moga dede u Novom Mestu (moji su oduvek bili medju onim Slovencima, koji su se ubrajali i zalagali za južnoslovensku zajednicu), gde je bila, medju mnogim znanim južnoslovenskim ličnostima i njegova slika/dagerotipija iz Beča, poznati portret, delo Anastasa Jovanovića, i ja sam na njoj začudjeno gledao u Njegoševo crnogorsko odelo. Kasnije, u školi, zaprepašteno sam gutao njegove stihove iz „Gorskog vijenca“, užasnuto strašnom Njegoševom odnosno Danilovom dilemom. Najdraži su mi bili stihovi koje govori vojvoda Draško o Mlecima. Još kasnije čitao sam rado stihove o lepoj snahi Milonjića, ali nisam ni pomišljao da će se moj životni put toliko ispreplitati sa Njegoševim književnim delom i da ću nekoliko godina svog života provesti u njegovoj neposrednoj blizini, u proučavanju njegovog života, rukopisa, crnogorske trilogije „Luča mikrokozma“, „Gorski vijenac“, „Lažni car Šćepan Mali“, njegove „Bilježnice“, „Testamenta“ ... da ne nabrajam ostale naslove Njegoševih manjih književnih dela, jer su sva ta dela u stihu i prozi svima vama dobro, odnosno odlično poznata.

Sticajem okolnosti ili srećnim slučajem 1966. god. pružila mi se mogućnost da studiram u Beogradu, na Univerzitetu gde je bilo najviše profesora-doktora nauka u tadašnjoj mojoj domovini SFR Jugoslaviji, i tu se o Njegošu medju mojim učiteljima i kolegama znalo sve; o njegovom književnom radu na Filološkom fakultetu predavao je, nadahnuto i upečatljivo, moj cenjeni profesor Miodrag Popović. Posle diplome, studija i vojske zaposlio sam se u Ljubljani, kao urednik u izdavačkoj kući Partizanska knjiga 1972. god., i zatim prešao u Ministarstvo prosvete i kulture: tu sam radio petnaest godina. Dodelili su mi resor izdavačke, bibliotekarske, kulturne međunarodne i medjurepubličke delatnosti. Upoznao sam mnoge ministre i političare u Jugoslaviji i inostranstvu, ali i mnoge umetnike, i medju njima brojne umetnike reči, boja, kamea i glasa.

Na jednom sastanku izdavača Slovenije direktor Mladinske knjige Borut Ingolič požalio se da u celoj mojoj Sloveniji nema nikoga, ko bi mogao i umeo da napiše kratku književnu studiju o Njegošu, za potrebe osnovnoškolske i srednjoškolske lektire. Revoltiran, ja sam se javio: „Ja ću ti to napisati“.

„Dobro, 70 stranica teksta, i nešto slika, do kraja ovog meseca“. Knjižica o Njegošu je tako, uz mnogo truda i rada dugo u noć štampana u proleće 1986 g. Izazvala je prijatan utisak i imala je širok odjek u slovenačkoj javnosti, i ja sam jednog dana primio pismo uglednog slovenačkog slaviste prof. dr Janeza Rotara sa Filozofskog fakulteta Univerziteta u Ljubljani sa pozivom na službeni razgovor: kao predstojnik Odseka za slovenske jezike i književnosti ponudio mi je mesto asistenta na katedri za „književnosti srpskohrvatskog/ hrvatskosrpskog jezičkog izražaja“, to jest istoriju srpske i hrvatske, bosansko-hercegovačke i crnogorske književnosti, i ja sam to oheručke prihvatio. Time je opet u moj život zakoračio Njegoš: naime, moj mentor, ugledni srbokroatista, akademik Janko Jurančič, odredio je naslov doktorskoj disertaciji: „Njegoš u književnoj istoriji“. Ja sam zasukao rukave i ponovo proučio desetine hiljada stranica tekstova o Njegošu i njegovim delima (posle 100 000 pročitanih stranica dalje nisam ni brojao), i napisao 584 stranica teksta, koji je 1999. (u mom ne baš najboljem prevodu na srpskohrvatski/hrvatskosrpski ekavsko-štokavski jezik) štampala Akademija nauka i umetnosti Crne Gore kao *Knjigu 3* u svojoj uglednoj zbirci *Monografije i studije*. To je za mene bio veliki događaj i velika čast.

Prilikom pripreme tog izdanja upoznao sam lično izuzetne ljude i umne naučnike iz Crne Gore: Nova Vukovića, Slobodana Tomovića, Radomira Ivanovića, Vojislava Nikčevića, Slobodana Kalezića i mnoge druge, pre svega njegošologe. Promocija knjige, 13 disertacija o Njegošu i 3 knjige nove zbirke njemu posvećene, bila je u CANU. O njoj su sa velikim poznavanjem tematike govorili gospodja dr Sonja Tomović i akad. Radomir Ivanović, veoma lepo: prosto nisam verovao da govore o mome radu. Predsednik Akademije dr Vukotić pogledao me u oči i rekao: „Hoćeš li Ti, sine, nešto da kažeš?“ Svojim ljubaznim rečima dirnuo me pravo u srce. Jedva sam skupio hrabrost i izrekao nekoliko reči iskrene zahvalnosti: da mi je velika čast i lično zadovoljstvo, što moj rad nailazi na lep odjek u Njegoševoj domovini, gde njegova reč i uspomena i danas žive; da sam srećan što se u njegovom životu i delu iskazuje ljubav prema slobodi svih Južnih Slovena, i da ću sa uvažavanjem prihvatiti moguće kritičke napomene iz kruga prisutnih, odnosno iz Crne Gore.

Zaista, to je bio jedan od najsrećnijih dana u mom životu.

Vladimir Osolnik, Nikšić,
u martu 2008. god.

Literatura:

izbor korištenih i citiranih dela

- Celokupna dela Petra II Petrovića Njegoša, Knjiga treća, XIII izdanje, Beograd 1984;
Ib., Knjiga četvrta, VI izdanje, Beograd 1979;
Vido Latković, *Petar Petrović Njegoš*, Beograd 1963;
Žarko Vidović, *Njegoš i Kosovski zavjet u novom vijeku*, Beograd 1989;
Žak Godšo/Jaques Godechot, *Revolucije 1848*, Beograd 1987;
Jevto M. Milović, *Staze ka Njegošu*, Titograd 1983;
P. P. Njegoš: *Luča Mikrokozma*, Beograd 1923 (Uvodna reč: Branislav Petronijević);
P. II. Petrović Njegoš: *Luč Mikrokozmosa* (prevedla Namita Subiotto), Ljubljana 2002;
Vlajko Vlahović, *Njegoš, neosvojiva duhovna tvrdjava*, Minhen 1983;
Sto godina Gorskog Vijenca (priredio Slobodan Milić), Podgorica 2003;
Gorski venec (prevedel Andrej Arko), Ljubljana 1983;
Svetozar Koljević, *Njegoš u engleskoj i američkoj kulturi*, Podgorica 1999;
Lazo M. Kostić, *Njegoš i Crnogorci, Njegoš i srpstvo*, Novi Sad 2000;
Milovan Djilas, *Njegoš: pjesnik, vladar, vladika*; Beograd/Ljubljana 1988.

Vladimir OSOLNIK

ABOUT PETAR II PETROVIĆ NJEKOŠ'S 'MONTENEGRIN TRILOGY': 'THE RAY OF THE MICROCOSM', 'STEPHEN THE SMALL – THE FALSE EMPEROR' AND 'THE MOUNTAIN WREATH' AS NJEKOŠ'S COMPLEX TRIPARTITE LITERARY WORK

Summary

In the course of the past decades, Njegoš's thoughts and emotions, his decasyllabic and octosyllabic lines from 'The Ray of the Microcosm', 'The Mountain Wreath' and 'Stephen the Small – the False Emperor' have gradually flown into a complementary unit and with its ideas formed a Montenegrin trilogy, the highest spiritual edifice and the value of Montenegrin community. Njegoš's thoughts, ideas, and the descriptions of the unending fight for freedom and Montenegrin national unity have become the foundational stone of the Montenegrin national consciousness, culture, and literature. In other words, he initiated and opened the contemporary processes of the budding Montenegrin national identity through what is later to be recognized as a complex and compatible tripartite literary MONTENEGRIN TRILOGY, with his creations: 'The Ray of the Microcosm' (1845), 'Stephen the Small – the False Emperor' (1846), and 'The Mountain Wreath' (1847). This paper will problematize the concept of *Montenegrin triptychos*.

Dorota GIL

Kraków

821.163.4.09 Петровић Његош П. II : 159

ISTORIJA NARODA KAO MISTERIJA GREHA, KAZNE I ISKUPLJENJA MESTO NJEGOŠEVIH TOPOSA U SRPSKOJ ISTORIOZOFIJI XX VEKA

U članku se razmatraju poznati Njegoševi toposi: greha i kazne za grehove (pre svega u okviru problema nasledjivanja greha od strane zajednice – naroda i u kategorijama kolektivne odgovornosti), a takodje toposi patnje i iskupljenja koji predstavljaju centralno mesto istoriozofije naroda izabranih srpskih mislilaca XX veka (između ostalog N. Velimirovića, R. Samardžića, delimično V. Jerotića). Čini se da skoro nezavisno od perspektive sa koje je gledana istorija naroda (pored hrišćanske istoriozofije – „teologije istorije“, takodje i neki post-hegelovski prilazi, koji potvrđuju postojanje istorijskog determinizma), tekstovi savremenih srpskih istoriozofa neprestano potvrđuju direktnu, odnosno indirektnu (preko specifično razradjene istoriozofije ep.Velimirovića), vezanost za hrišćansko-neohrišćansko-folklornu filozofiju istorije crnogorskog vladike P.P.Njegoša.

Ključne reči: P.P.Njegoš, greh, kazna, iskupljenje, patnja, prokletstvo, nasledjivanje greha, kolektivna odgovornost, istoriozofija, ep. N.Velimirović.

Jedno od osnovnih pitanja koje sebi postavljaju savremeni srpski istoriozofi odnosi se na problem svojevrsnog „istorijskog prokletstva“ Srba, čiju osnovu predstavlja ubedjenje da je srpska istorija odredjena „težinom greha i sumom bezakonja“, a primarni ključ za filozofsku interpretaciju istorije naroda upućuje – barem prema jednom od mislilaca – na Njegoševu filozofiju patnje kao pokajanja zbog „srpskog praroditeljskog greha“¹. Teško je odupreti se utisku da među mnogim, razmatranim od strane savremenih istoriozofa, razlozima srpskih poraza i narodnih neuspeha, upisan u soteriološku dimenziju problem greha i kazne (shvaćene kao patnja) – kao obaveznog, neizbežnog ispaštanja prenesenog na nivo kolektiviteta, predstavlja jedan od najsnažnije akcentovanih elemenata refleksije o sudbini naroda. Nesumnjivo, u okviru srpske istoriozofije danas dominirajuća hrišćanska – pravoslavna perspe-

---

¹ R. Samardžić, *Kosovsko opredeljenje*, Beograd 1990, str. 79.

ktivna, koja uzima u obzir (pogotovu u okviru „teologije istorije“) eshatološku dimenziju, uspešno ubedjuje o veoma specifičnom karakteru i mestu srpskog iskupljeničkog znaka patnje ne samo u okviru domaćeg kulturnog koda, nego i istoriozofskog sistema ideja uopšte. Treba uz to naglasiti da i pored vidljivih analogija (ruska istoriozofija, ili narodno-katolička struja poljske misli) sa filozofijom istorije naroda kao svojevrsne „misterije greha – pokajanja i iskupljenja“ (koju izvesni mislioci prepoznavaju kao „srpsku ideju“), sinkretička, narodno-(neo) hrišćanska, ili ezoterička i sofianička – kako bi rekao N. Berdjajev² – srpska koncepcija patnje kao od strane naroda nasledjivane kazne za grehe predaka, ima svoje specifične crte. Naravno, sasvim drugi problem jeste pripisivanje tako shvaćenoj „srpskoj ideji“ soteriološkog ekskluzivizma, koje napominje popularnu danas struju u okviru ruske religiozne misli, a koje je prisutno i u refleksiji nekih istoriozofa, pre svega, ipak, u brojnim pseudo-naučnim tekstovima savremenih srpskih „vizionara“. Ove koncepcije, iz očiglednih razloga, nećemo ovde razmatrati.

Naša refleksija – iako bi naslov mogao sugerisati – posvećena samo hrišćanskoj istoriozofiji, uzima u obzir i druge struje prisutne u okviru današnje srpske filozofije istorije – takodje i one ne sasvim suprotne posthegelovskim prilazima. Treba ipak podvući da skromnu (u poredjenju, na primer, sa ruskom) savremenu srpsku istoriozofiju, koju zastupaju izmedju ostalog radovi (preminulog 1994. g.) Radovana Samardžića, Vladete Jerotića ili Atanasije Jevtića, karakteriše pre svega refleksija nad istorijom Srba prikazivana u vezi sa tradicijom pravoslavne kulture³. Čini se da osnovnu crtu razmatranih istoriozofskih radova predstavlja njihovo nadovezivanje na srpske (ali takodje i ruske) izvore iz prve polovine XX veka – hrišćanske struje (i, sporadično, koncepcije posthegelovaca)⁴, u najvećoj ipak meri nadovezivanje na vekovima utvrdjivane, a „kodifikovane“ još u delima iz XIX veka, topose crnogorskog vladike P. II Petrovića Njegoša. Zapravo, moglo bi se reći da skoro nezavisno od perspektive iz koje je gledana istorija naroda (dakle, pored hrišćanske istoriozofije – „teologije istorije“, koja definiše istoriju kao istoriju izbavljenja, a takodje i nekih post-hegelovskih prilaza, koji potvrđuju postojanje istorijskog

---

² Videti dalje u tekstu.

³ Na temu osnovnih crta istoriozofije sva tri mislioca pišem opširno u knjizi: *Prawosławie. Historia. Naród. Miejsce kultury duchowej w serbskiej tradycji i współczesności*, Kraków 2005, str. 185-205.

⁴ Naravno, filozofska refleksija istraživača nije se razvijala van opštih tokova istoriozofije i znatno skromnije srpske filozofije istorije, zastupljene u radovima, izmedju ostalih: S. Novakovića, S. Jovanovića ili pristalica providencijalističke istoriozofije: K. Atanasijević, M.N. Djurića, V. Vujića, P. Slinkamenca i duhovnika: ep. Nikolaja (Velimirovića) i o. Justina (Popovića). Na temu srpske religiozne misli XX veka opširnije videti: D. Gil, *Religiozna misao srpskih teologa i istoriozofa XX veka*, u: *Z polskich studiów slawistycznych*, seria X, *Literaturoznawstwo. Kulturologia. Folklorystyka*, Warszawa 2003, str. 177-185.

determinizma), tekstovi srpskih istoriozofa neprestano potvrđuju direktnu, odnosno indirektnu – uglavnom preko specifično razradjene istoriozofije ep. Velimirovića – vezanost za sinkretičku: hrišćansko-neohrišćansko-folklornu filozofiju istorije vladike Njegoša.

Podsetimo, dakle, kratko na ovde razmatranu Njegoševu koncepciju greha, greha koji izaziva gnev (srdžbu) i kaznu Božju u vidu patnje, kao pokajanja za izvršene činove, predstavljenu u *Gorskom vijencu*. Kao što je poznato, reči iz poeme: „Bog se dragi na Srbe razljuti za njihova smrtna sagrješenja“⁵ odnose se ovde u prvom redu na grehove vladara, kraljeva, „careva“, boljara, velikaša koji „zakon pogaziše, počеше se krvnički goniti (...) zabaciše vladu i državu, za pravilo ludost izabraše“⁶, dakle pogaziše etičku normu, pa i obavezu gledanja svuda i svagda korist i dobrobit države (prema opšte poznatoj rimskoj formuli za sve vladajuće: *Dobro države neka bude najveći zakon*). Taj večni zakon vladanja, nada sve ipak *eksusijologija* – teološka nauka o vlasti, vladaocu i njihovim relacijama sa Bogom, ukazuju na odstupanja od Božjih zakona kao teško „ogrešenje o pravičnost“, posebno naglašeno u Starom Zavetu. Naravno, „dragi“ Bog je tu shvaćen suviše ljudski, antropomorfno – kao u narodnim verovanjima on se ljuti „snažno i neoprostivo“ zbog grehova – kako ih Njegoš preterano (jer ipak ne sasvim u skladu sa teologijom greha koju predlažu moralisti Pravoslavne Crkve⁷, a u skladu sa narodnim etičarima, moralistima⁸) tretira, nazivajući „smrtnim“ grehovima. Pamtimmo takodje da ostale „grešnike“ vladika čak i kune, naglašavajući da bi trebalo da stradaju još više. Kazna, u vidu turskog ropstva spopada ipak ne samo vladare, već „svekoliko srpstvo“, čitav narod, „klevetnike“ – dakle, i „krive i prave“, „grдне u klevetu“⁹. Mada reči „kleveta“ i „klevetnici“ još uvek predstavljaju za istraživače problem¹⁰, Njegoševa poruka je jasna: Bog kažnjava čitav narod, koji plati za grehe svojih upravljača, i što je najvažnije – plaća još na zemlji. Čini se da izvor ovog gledišta na Boga i njegove relacije sa čovekom i zajednicom treba tražiti – barem u slučaju samog Njegoša – više u narodnom, odnosno neohrišćanskom, nego ortodoksnom hrišćanskom učenju¹¹. Sama „ideja,

⁵ Petar Petrović Njegoš, *Gorski vijenac*, Beograd 1963, str. 15 (stihovi:198-199). Uopredi interpretaciju stihova 198-214: S. Tomović, *Njegošev Gorski vijenac*, u: *Enciklopedija Njegoš*, t.I, Podgorica 1999, str. 504-506.

⁶ Citirano Njegoševo delo (stih. 200-204).

⁷ Videti: *Veliki pravoslavni bogoslovski enciklopedijski rečnik* (prevod s ruskog), tom I, Novi Sad 2000, str. 255-256. Upor. i pojam greha u: S. Tomović, *Bogoslovsko-filozofski pojmovnik Njegoševog dela*, u: *Enciklopedija Njegoš*, tom I, str. 206.

⁸ Upor. K. Atanasijević, *Shvatanje greha u mudrosti našega naroda*, u: *Srpski mislioci*, priredio I. Marić, Beograd 2006, str. 163-166.

⁹ Petar Petrović Njegoš, *Gorski vijenac* str. 16 (stihovi 251-252).

¹⁰ Upor. L.M. Kostić, *Sabrana dela*, t.IV: *Njegoš i srpstvo*, Beograd 2000, str. 259.

¹¹ Na temu ideje o grehu i Božjoj kazni u legendama i srpskoj srednjovekovnoj crkvenoj književnosti videti npr. J. Redjep, *O grehu i kazni Božjoj u legendi o ubistvu cara Uroša*, u: *Dve*

prema kojoj patnja jeste kazna za grehove“ ima, naime – kako primećuje N. Berdjajev – isključivo ezoterički, a i potpuno destruktivni karakter: „mišljenje da je patnja zaslužena posledica greha, da je Božja kazna, vekovima je vodilo u demonske degeneracije hrišćanstva“¹². Ne treba ipak uz to zaboravljati da biblijsko – starozavetno učenje, kao i čitava (u nekoj meri i sadašnja) judaistička tradicija snažno naglašava pravo kolektivne odgovornosti, govoreći o kaznama „do trećeg i četvrtog koljena“ (o čemu će još biti reči), a takodje da koncepcija o kažnjavanju patnjom pravednika vodi i ka učenju Svetih Otaca – pre svega njihovoj teoriji komplementarnih suprotnosti */concordia discors/*, prema kojoj „deo mora da bude potčinjen/podređen celini“ */bonum universale – malum partiale*¹³. U biti sinkretička koncepcija svojevrsnog „nasledjivanja greha“ i kolektivne odgovornosti otkriva na kraju još jedan izvor koji predstavlja kvazihrišćanska (pagansko-hrišćanska) – „sofianička“ (sofiologička) religioznost, u kojoj božji svet, savršenstvo čoveka i *kosmos* jesu čvrsto povezane u relaciji „odgovornosti svih za sve“ i u kojoj nema mesta za neki „privatni“, „čisto individualni“ greh, jer *s v a k a* pronevera vodi u društveni i kosmički haos¹⁴. Čini se da je ova poslednja struja refleksije, često tretirana kao dominantna teofilozofske i istoriozofske misli nekoliko istaknutih ruskih teologa (Solovjov, Florenski, Bulgakow, Zenkovski), našla svoje pristalice i na tlu srpske filozofije istorije, uglavnom u slučaju Nikolaja Velimirovića. Naravno, ovo jeste samo jedan od mnogih elemenata koji, jednako kao Njegoševa sinkretičku, povezuje istoriozofiju vladike Nikolaja sa mišlju crnogorskog filozofa istorije. Iz tačke gledišta koja nas ovde zanima, najvažniji se čini Velimirovićev pokušaj uspostavljanja kontinuiteta u okviru razmatrane koncepcije, pre svega ipak pokušaj specifične modifikacije Njegoševog toposa greha, koji će u njegovim tekstovima dobiti jedno od ključnih mesta. Kako se pokazuje, baš u takvom, tj. modifikovanom obliku interpretatora ili, prema nekima – nad-interpretatora Njegoševe misli – on se javlja kao jedan od značajnijih i za savremenu istoriozofsku refleksiju o sudbini srpskog naroda.

Nećemo ovde detaljno analizirati, inače već prilično dobro izučenu, temu greha, kazne, ispaštanja i blagoslova (tj. oprostaja) u tekstovima ep. Nikolaja.

---

hiljade godina hrišćanstva. Duhovnost, kultura i istorija, ured. M. Pantić, Despotovac 2001, str. 73-83.

¹² N. Bierdajew, *Cierpienie*, u: *Egzystencjalna dialektyka Boga i człowieka*, prevod na poljski H. Paprocki, Kęty 2004, str. 59.

¹³ Upor. T. Špidlik, *Mysł rosyjska. Inna wizja człowieka*, prevod na poljski J. Dembska, Warszawa 2000, str. 185. Uporediti takodje refleksiju na temu uticaja patristike na stvaralaštvo Njegoša: A. Jevtić, *Njegoš i patristika*, u: *Naučni sastanak slavista u Vukove dane*, tom 18/2 (*Njegošovo delo*), Beograd 1990, str. 481-491.

¹⁴ T. Špidlik, *Duchowość chrześcijańskiego Wschodu*, prevod na poljski L. Rodziewicz, Kraków 2005, str. 247.

Podsetimo samo da je ovu „opsesivnu“ temu – kako je primetio Dj. Janjić¹⁵ - vladika skoro uvek razmatrao kao lanac uzročno-posledičnih veza (od arhetipskog Adamovog i praroditeljskog greha, sve do prenesenog na zajednicu – greha čitavog naroda)¹⁶ i da je, bez obzira na svoju primenu (teološku, istoriozofsku, etičku, političku), taj niz nesumnjivo proizilazio kod njega pre svega iz hrišćanskog interpretiranja života, sveta, čoveka i naroda. Interesantno je, ipak, da pitanje greha, tj. čovekove sudbine, a nadasve sudbine naroda, istoriozof izrazito smeštao u okvir starozavetnih interpretacija, posebno kada je u pitanju njegova funkcija naslednosti. Uz to treba posebno naglasiti da se, izgrađujući svoju koncepciju, vladika oslanjao samo na te izabrane fragmente iz Staroga zaveta koji bi mogli potvrditi njegovu tezu (pre svega radi se o rečima koje se tiču kazne i ispaštanja „do trećega i četvrtoga koljena“ iz Moj-sijeve Knjige)¹⁷. Dodajmo uz to da citirani stihovi nisu potpuni ili su istrgnuti iz konteksta, usled čega sasvim zanemaruju u Bibliji snažnije eksponiranu „individualnu odgovornost“¹⁸ i po mnogo čemu još važniju poruku o „milosti na hiljadama“¹⁹, koja se naglašava i u Novom zavetu, koji vladika u tom kontekstu uopšte ne spominje. Kako u esejima, tako i u svojim opširnijim radovima (između ostalog *Reči srpskom narodu kroz tamnički prozor*) Velimirović postavlja tezu o nekoliko perioda grehovnosti svakog naroda (u slučaju Srba – dokosovska grešnost – iskupljena i oproštena /oslobodjenje i ujedinjenje/; drugi deo grehovnosti – period posle 1918. god. – kao (prema vladiki, ali i prema nekim savremenim istoriozofima) još uvek nezavršeno vreme ispaštanja²⁰. Pored te grehovnosti kolektiviteta, ep. Nikolaj pre svega ipak razradjuje Njegoševu misao o konkretnom nosiocu greha – vladaru (vodji naroda) – koji, pored toga što čini greh i zbog njega snosi ličnu odgovornost, taj greh prenosi na celu zajednicu - narod, jer je predstavnik zajednice. Greh naroda, za razliku od grehova vladara i političkih, duhovnih i naučnih vodja (u knjizi *Rat i Bibli-*

---

¹⁵ Dj. J. Janjić, *Hadžija večnosti*, Beograd 1994, str. 7.

¹⁶ Nav. delo, str. 6.

¹⁷ „Gospod dugo čeka i obilan je milošću, prašta bezakonje i grijeh ali ne pravda krivoga, nego pohodi bezakonje otačko na sinovima do trećega i četvrtoga koljena“, videti: 4. Mojs. 14,18, cit. prema: *Sveto Pismo Staroga i Novoga Zavjeta*, izdanje Britanskoga i Inostranoga Biblijskog Društva, Beograd 1871.

¹⁸ Upor. npr. Jezek. 18, 3–4; 5.Mojs. 24, 16; 5.Mojs. 7, 9–10, videti: nav. delo.

¹⁹ Upor. npr. jedan od samo delimično citiranih versova: „(5)Nemoj im se klanjati niti im služiti, jer sam ja Gospod Bog tvoj, Bog revnitelj, koji pohodim grehe otačke na sinovima do trećeg i do četvrtog koljena, onih koji mrze na mene - i već propušteni drugi deo: (6)A činim milost na hiljadama onih koji me ljube i čuvaju zapovesti moje“ (2.Mojs. 20,5). Isto u slučaju: 2.Mojs. 34,7; 5.Mojs. 5,9-10, videti: nav. delo.

²⁰ Upor. N. Velimirović, *Srpskom narodu kroz tamnički prozor*, Cetinje 1996, str. 11–12.

ja iz 1931. g. vladika ovoj grupi dodaje i inteligenciju)²¹, nije lociran u vremenu – to je greh mnogih aktera koji se prostiru u sledu više generacija, dok se greh pojedinca (kralj Vukašin, Vuk Branković i dr.) određuje i u prostoru i vremenu jer se prenosi na potomke grešnika, dakle celu zajednicu – narod, koji taj greh *apsolutno mora* ispaštati i to «neodredjeno vreme». Kako primećuje Djordje Janić:

„apodiktički stav“ vladike prema grehu kao kazni i nezaobilaznog ispaštanja kolektivnog greha srpskog naroda dovodi vladiku do teze da: „greh se anulira tek u situaciji kada se poremećenosti u mikrokosmosu ili makrokosmičkim odnosima povrate u stanje koje je bilo pre činjenja greha²².”

A na drugom mestu dodaje:

Greh pojedinca se širi na zajednicu, kao što se i greh zajednice svodi, transponuje u životu svakog pojedinca. Narod nije ništa drugo do Nads subjekt koji, kao svaki subjekt, ima svoje pretke i potomke, svoje „dugove“ i svoja „potraživanja“²³.

Podsetimo takodje da je problem „nasledjivanja greha“ u misli episkopa čvrsto povezan sa problemom patnje, koja snalazi sve generacije, kao zajednicu mrtvih i živih (preci i potomci čine celinu, a celina nije zbir pojedinaca, nego solidarnih jedinki koji se nalaze u suodnosu sa drugima i celom zajednicom – taj odnos se može sažeti u dva pojma: *obaveza* i *pravo*). Vladika je pojašnjavao:

Na pitanje zašto trpi sin za grehove svoga oca možemo odgovoriti prosto: zato što život oca i život sina sačinjavaju jedan isti život, koji se samo ocu pojavljuje kao greh, a na sinu kao trpljenje za greh, ili naučnim jezikom rečeno: na ocu kao uzrok, na sinu kao posledica, ili crkvenim jezikom rečeno: na oca kao pad, a na sinu kao iskupljenje²⁴.

Kao što je poznato, duboki smisao filozofskih značenja patnje, posmatran iz perspektive svetosavskog i kosovskog zaveta, Velimirović će naći ipak pre

---

²¹ Vladika Nikolaj, *Rat i Biblija*, Zrenjanin 2002, str. 25. Upor. i *Pokajnu molitvu* iz 1940. g. u kojoj vladika nabrja glavne narodne grehove i glavne njihove počinitelje (narodne prvake i vodje, učitelje i knjigopisce, itd.), videti: Dj. Janić, nav.delo, str. 23-24.

²² Cit. prema: Dj.J. Janić, *Hadžija Večnosti*, str. 8.

²³ Cit. delo, str. 9.

²⁴ Cit. delo, str. 12.

svega u svojoj originalnoj, i – zbog u njoj prisutnog soteriološkog ekskluzivizma – malo kontroverznoj koncepciji *teodulije*²⁵.

Velimiroviću bliska svest o zajedništvu, solidarnosti, o relaciji „svi za sve“, a u tome i – kako bi rekao Berdjajev – tipična „sofianička“ misao, čini se jednom od najvažnijih crta refleksije, koju će preuzeti od tog mislioca neki savremeni istoriozofi. Vraćanje pojmova *zajednica* i *kontinuitet generacija* u svakodnevnu upotrebu, pre svega ipak dignitet koji im je vladika uspostavio, kao i samo razumevanje naroda kao solidarne zajednice, sve do organsko-organicističke misli, u znatnoj meri prisutno je i u savremenoj srpskoj istoriozofiji.

Teško je detaljno sagledati uticaj koncepcije „nasledjivanja greha“, odnosno kazne i ispaštanja u kategorijama kolektivne odgovornosti – u obliku koji im je pridao Velimirović – u delima savremenih srpskih mislilaca. Nekoherentna (već šta se tiče samog razumevanja istorije – kao „istorije izbavljenja“, ili samo kao odraza sveta, lišenog metafizičke perspektive) misao Radovana Samardžića, predstavljena u *Idejama za srpsku istoriju*, direktno se nadovezuje na refleksiju Njegoša, dok u studiji *Kosovsko opredeljenje* izrazito ostaje pod uticajem konkretnih Velimirovićevih koncepcija. Sâm problem „istorijskog prokletstva“ Srba, koje, tobože, proizilazi iz ranije počinjenih grehova od strane njihovih vodja, Samardžić povezuje direktno sa Njegoševim gore citiranim rečima iz *Gorskog vijenca* i, kako preterano podvlači – sa čitavom njegovom mišlju. Prema istoriozofu „ravnodušan ili ambivalentan stav Srba prema budućnosti proističe iz uverenja da zbog davnih grehova nemaju na nju pravo“! I ubedjuje: negde u neotkrivenoj dubini srpske istorije postoji greška – kobni početak istorijskog prokletstva naroda zbog gaženja starih zakona, pa, da se ispravi „srpski greh u istoriji“, treba se obratiti duhovnoj dimenziji života naroda²⁶. Istoriozof zapaža mnoge razloge tragične sudbine Srba (između ostalog neprestana borba sa silama nemerljivim; pripadnost graničnoj kulturi; nesloga, podela naroda). Svi su oni, ipak, u refleksiji – kako se često podvlači – hrišćanskog mislioca, podređeni delovanju „zle sudbine“, fatuma (ne Božjoj Promisli!), koji proističe iz „praroditeljskog srpskog greha“, koji se prenosio s generacije na generaciju Srba, sve do danas²⁷. Specifičnu – budući da je udaljena od učenja Crkve – koncepciju kolektivne odgovornosti za postupke pojedinaca, Samardžić već utvrđuje u – ovaj put sličnoj „teologiji istorije“ (ipak samo sličnoj, uzimajući u obzir i ovde vidljiv fatalistički determinizam) – viziji sudbine naroda koja je predstavljena u knjizi *Kosovsko opredeljenje*. Ovde ćemo naći već i tragove mesijanistički obojene koncepcije (poznate makar iz tekstova ep. Nikolaja), koja govori o tome da

---

²⁵ Teodul – sluga božji, ali i „izabran Bogom“. Upor. Episkop Nikolaj, *Teodul*, Beograd b.d.

²⁶ R. Samardžić, *Ideje za srpsku istoriju*, Beograd 1989, str. 24.

²⁷ Nav. delo, str. 235.

kazna za grehe naroda u vidu patnji koje mu šalje Bog, treba da osvesti Srbe da su „podignuti na viši stepen istorijske odgovornosti“²⁸.

Uostalom, sličnu – što se tiče mesijanističke komponente – refleksiju na temu filozofije istorije naroda nalazimo u knjizi *Sveti Sava i kosovski zavet* već „deklarisanog“ pravoslavnog istoriozofa – teologa Atanasije Jevtića. Premda u skladu sa učenjem Crkve mislilac podvlači individualni karakter greha i govori o „izabranosti“ svih naroda, ipak opširna refleksija na temu „prirode Srba“ (iako upisana u perspektivu teologije istorije) izrazito potvrđuje vezu sa organicističkom koncepcijom razumevanja naroda²⁹. Uz to, čini se, episkopu nije strana ni sama – ezoterička (kako je nazvao Berdjajev) koncepcija patnje kao kazne za grehove, mada je sâm problem nasledjivanja – kako piše - „zajedničkih srpskih grehova“ manje eksponiran.

Drukčiji ključ za odgovor na pitanje o svojevrsnom „istorijskom prokletstvu“ Srba nalazi psiholog, kulturni antropolog i istoriozof Vladeta Jerotić, ukazujući na, u slučaju Srba, neadekvatne „odgovore“ na „izazove“ istorije (prema teoriji A. Tojnbija)³⁰. Originalna (zasnovana, između ostalog, na idejama hrišćanskih, ne samo pravoslavnih, mislilaca, i na naučnim teorijama iz oblasti psihologije) interpretacija istorije naroda ovog veoma elokventnog istraživača udaljava se od Njegoševe i Velimirovićeve koncepcije nasledjivanja greha i kolektivne odgovornosti u pravcu personalizma ili Jungove koncepcije individuacije. Usled toga je problem „greha srpskog naroda“, koji predstavlja jedan od najvažnijih problema u misli ep. Nikolaja, situiran u Jerotićevoj refleksiji u okviru Adlerove teorije „kompenzacije i natkompenzacije“³¹. Treba uz to pamtit i da nezavisno od (ponekad veoma oštre) kritike od strane istoriozofa ne sasvim ortodoksno-hrišćanske misli i svojevrsnog „kolektivističkog mentaliteta“ Velimirovića, takodje u njegovoj refleksiji (karakterologija) nalazimo malo začudjujuće pokušaje poistovećivanja nacije sa individuum i priznavanja naučne utemeljenosti etnopsihologiji, u kojoj na organskoj tezi mislilac formuliše koncepciju o njihovoj identičnosti³².

Pitanje svojevrsnog „istorijskog prokletstva“ Srba, koje tobože proističe iz „težine greha i sume bezakonja“ nasledjene od predaka, danas biva često postavljano od strane savremenih istoriozofa. Ono nesumnjivo potvrđuje trajno mesto u okviru kulturnog koda toposa „narodnog greha“, kao i specifično

---

²⁸ *Kosovsko opredeljenje...*, str. 76.

²⁹ A. Jevtić, *Sveti Sava i Kosovski Zavet*, Beograd 1992, str. 261–303.

³⁰ V. Jerotić, *Srbija i Srbi. Između izazova i odgovora*, Beograd 2002. Istoriozofsku refleksiju nalazimo u mnogim delima veoma bogatog stvaralačkog opusa V. Jerotića. O najvažnijim temama opširnije videti: D.Gil, *Serbia i Serbowie według Vladety Jeroticia*, u: Prace Komisji Kultury Słowian, ured. L. Suchanek, tom IV, Kraków 2004, str. 107–122.

³¹ Upor. V. Jerotić, *Mudri kao zmije i bezazleni kao golubovi*, Beograd 2001, str. 231–232.

³² V. Jerotić, *Srbija...*, str. 156–157. Taj problem mislilac istražuje i u drugim knjigama, npr. *Vera i nacija*, Beograd 1995, str. 46–47.

razradjene filozofije patnje, i svedoči o izuzetnoj trajnosti sinkretičke (narodno-hrišćanske) vizije istoriozofije naroda prikazane još u w *Gorskim vijencu*. Čini se da veoma važno mesto koje (pre svega kao autor gore pomenute knjige) zauzima „kodifikator srpske ideje“ u okviru savremene srpske filozofije istorije, ponekad zaklanja veoma originalna i teška za ocenu, ali umnogome kontroverzna misao ep. Velimirovića. Njen u znatnoj meri pesimistički prizvuk, koji ima svoj izvor, između ostalog, u neohrišćanskoj filozofiji patnje kao kazne za grehove – čvrsto ukorenjenoj u kolektivnoj svesti, ipak nesaglasnoj sa učenjem Crkve koncepciji „nasledjivanja greha“ – čini se neprekidno lebdi nad neprestano usmerenom ka prošlosti – budućom vizijom istorije naroda, za koju se malo zardjali interpretacijski ključ ep. Velimirovića čini ne uvek, ili ne potpuno adekvatan. Srećom, ovde razmatrana – iz očiglednih razloga veoma skraćeno – savremena refleksija o filozofiji istorije srpskog naroda, mada skromna i nekoherentna (u odnosu na metodologiju, izvore i interpretaciju), pokazuje takodje (pre svega u slučaju Vladete Jerotića) interesovanje za mnoge druge struje i koncepcije u okviru istoriozofije, ali to je već tema koja ostaje van okvira predmeta naših razmatranja.

Literatura:

- Petar Petrović Njegoš, *Gorski vijenac*, Beograd 1963.
Nikolaj Velimirović, *Religija Njegoševa*, Beograd 1969.
Vladika Nikolaj Velimirović, *Srpskom narodu kroz tamnički prozor*, Cetinje 1996.
Vladika Nikolaj, *Rat i Biblija*, Zrenjanin 2002.
Episkop Nikolaj, *Teodul*, Beograd b.d.
A. Jevtić, *Njegoš i patristika*, u: Naučni sastanak slavista u Vukove dane, t. 18/2 (*Njegoševo delo*), Beograd 1990, str. 481-491.
A. Jevtić, *Sveti Sava i Kosovski Zavet*, Beograd 1992.
V. Jerotić, *Srbija i Srbi. Između izazova i odgovora*, Beograd 2002.
V. Jerotić, *Mudri kao zmije i bezazleni kao golubovi*, Beograd 2001.
V. Jerotić, *Vera i nacija*, Beograd 1995.
R. Samardžić, *Ideje za srpsku istoriju*, Beograd 1989.
R. Samardžić, *Kosovsko opredeljenje. Istorijski ogledi*, Beograd 1990.
Sveto Pismo Staroga i Novoga Zavjeta, izdanje Britanskoga i Inostranoga Biblijskog Društva, Beograd 1871.
K. Atanasijević, *Shvatanje sudbine u našim narodnim umotvorinama i Shvatanje greha u mudrosti našega naroda*, u: *Srpski mislioci*, priredio I. Marić, Beograd 2006, str. 118–130 i 163–166.
L.M. Kostić, *Njegoš i srpstvo*, u: *Sabrana dela*, t.IV, Beograd 2000.
N. Bierdiajew, *Egzistencijalna dialektyka Boga i człowieka*, prevod na poljski H. Paprocki, Kęty 2004.
D. Gil *Prawosławie. Historia. Naród. Miejsce kultury duchowej w serbskiej tradycji i współczesności*, Kraków 2005.

- D. Gil, *Religiozna misao srpskih teologa i istoriozofa XX veka*, u: *Z polskih studiów slawistycznych*, seria X, *Literaturoznawstwo. Kulturologia. Folklorystyka*, Warszawa 2003, str. 177–185.
- D. Gil, *Serbia i Serbowie według Vladety Jeroticia*, u: *Prace Komisji Kultury Słowian*, ured. L. Suchanek, tom IV, Kraków 2004, str. 107–122.
- Dj. J. Janić, *Hadžija večnosti*, Beograd 1994.
- J. Redjep, *O grehu i kazni Božjoj u legendi o ubistvu cara Uroša*, u: *Dve hiljade godina hrišćanstva. Duhovnost, kultura i istorija*, ured. M. Pantić, Despotovac 2001, str. 73–83.
- T. Špidlik, *Mysł rosyjska. Inna wizja człowiaka*, prevod na poljski J. Dembska, Warszawa 2000.
- T. Špidlik, *Duchowość chrześcijańskiego Wschodu*, prevod na poljski L. Rodziejewicz, Kraków 2005.
- S. Tomović, *Njegošev Gorski vijenac i Bogoslovsko-filozofski pojmovnik Njegoševog dela*, u: *Enciklopedija Njegoš*, tom I, str. 206 i 504–506.
- Veliki pravoslavni bogoslovski enciklopedijski rečnik* (prevod s ruskog), tom I, Novi Sad 2000.

Dorota GIL

HISTORY OF NATION AS A MISTERY OF *SIN*, *PUNISHMENT*, AND *REDEMPTION*. THE PLACE OF NJEKOŠ'S TOPOI IN TWENTIETH-CENTURY SERBIAN HISTERIOSOPHY

The issue of a specific „historical course“ of the Serbs, which ostensibly comes from the „weight of the sin and the sum of lawlessness“ inherited from the predecessors, is frequently presented by the contemporary historiosophers. It undoubtedly confirms the lasting place in the cultural code of the topos of the „national sin,“ as well as a specific elaborated philosophy of suffering, and, therefore, witnesses of an exceptional permanence of the syncretic (national-Christian) vision of historiosophy of the people depicted in *The Mountain Wreath*. It seems that almost independently from the perspective that shaped the history of the nation, the text of the contemporary Serbian historiosophers continually confirm the direct, as well as the indirect (through particularly elaborated historiosophy of ep. Velimirović), connection with Christian-Neo-Christian-folklore philosophy of the history of the Montenegrin Prince-Bishop P. P. Njegoš.

Božidar ŠEKULARAC

Podgorica

821.163.4.09 Петровић Његош П. II : 94(497.16)

CRNOGORSKO SREDNJOVJEKOVLJE U NJEGOŠEVOM DJELU

Mada su Njegoševa djela bila bezbroj puta pod lupom mnogih istraživača i aktera pisane riječi niko do sada nije istakao dubinu do koje je Njegoš pronikao u crnogorsko srednjovjekovlje. Obično se govorilo i pisalo o „Njegoševom srpstvu“ sve dok profesor Slobodan Tomović nije napisao svoje komentare na Njegoševa djela. Ovim radom skrećemo pažnju čitalaca na Njegoševo crnogorstvo koje je utemeljeno u kolima Gorskog vijenca, a zbirka pjesama Ogledalo srpsko počinje pjesmom o sinovima crnogorskog vladara Ivana Crnojevića. Upravo crnogorska dinastija Crnojevića bila je Njegošu inspiracija da pronikne u srednjovjekovlje Crne Gore.

Ključne riječi: Ivan Crnojević, crnogorsko srednjovjekovlje, Skenderbeg, Njegoš, Đurađ, crnogorstvo, kolo u Gorskom vijencu.

Crnogorsko srednjovjekovlje u Njegoševom djelu je veoma prisutno, čak bi se moglo reći, dominantno. U prilog tome ide činjenica da su dva kola Gorskog vijenca posvećena Ivanu Crnojeviću i njegovom sinu Staniši, o kome govore i dva glavna lika: vladika Danilo i iguman Stefan. Isto tako, prva pjesma u Ogledalu srpskom nosi naslov Sinovi Ivanbegovi. U svom Predisloviju (predgovoru) knjizi Njegoš kaže da se „za crnogorske pjesne može reći da se u njima sadržava istorija ovoga naroda, koji nikakve žrtve nije poštedio, samo da sačuva svoju svobodu. Istina da poezija na nekim mjestima ponešto uveličava podvige Crnogoracah; no na mnogima i važnijima drži se strogo tačnosti.“¹ Na istom mjestu on ističe da ova zbirka nije ni deseti dio „od crnogorskih pjesanah jer su ovdje objavljene samo one koje opisuju bojeve od 1702. godine, te će ona junaštva Crnogoraca koja ovdje nije spomenuo a desila su se „unaprijed“ nastojati da objelodani.

S druge strane, može se reći da Njegoš upotrebljava termin *Srbin* i *srpstvo* kad „uopštava istorijske simbole nastojeći da oživi arhetipske slike

---

¹ P. P. Njegoš, *Ogledalo srpsko*, Beograd 1967, 11.

srednjovjekovnog viteštva u svijesti savremenika i kad evocira istorijske i etničke manje artikulisane etape koje se odnose na vladavinu srpske dinastije Nemanjića i to u doba njene najveće moći“.²

Izuzetni poznavalac Njegoša prof. S. Tomović smatra da je „za korišćenje termina *Srbin* i *srpstvo* u Crnoj Gori presudno uticala državna i politička povezanost Raške i Zete na osnovama pravoslavlja, koje se proširilo na Zetu vojnom suprematijom Raške, od kraja XII vijeka do 1371. godine. Potisnuvši katoličku crkvu na većem dijelu toga prostora pravoslavlje se ukorijenilo kao vjerska i državna institucija čiji je neposredni zadatak bio da oblast Zete subordinira političkim ciljevima raške države“.³

Upravo ta i takva politika Raške učinila je da je dinastija Nemanjića ostavila ogroman uticaj na kulturnu, religioznu i političku svijest stanovništva srednjovjekovne zetske države, kasnije Crne Gore.

„Posebno srpsko i hrvatsko ime zadugo se uglavnom poklapalo sa obimom širenja i uticaja srpske i hrvatske države“.⁴

Očigledno je da ni Njegoš nije bio oslobođen takve zavisnosti, i kao duhovnik, uticaja crkve. Kao i njegovi prethodnici – Vasilije i Petar I, tako i Njegoš, radi državnog angažovanja koristi crkvu, istorijske legende, epiku i narodnu poeziju. Iz političkih razloga ponekad veliča moć i snagu srednjovjekovlja, tražeći duhovni oslonac u narodnoj prošlosti. Stalna borba Crnogoraca protiv Turaka nalazila je oslonac u srednjovjekovnim mitovima. Tako je „Skenderbeg srca Obilića, al’ umrije tužnim izgnanikom“.⁵

S druge strane prisustvo mitologizacije i glorifikovanja sopstvene istorije govori da se on poziva na daleku prošlost radi projektovanja nacionalne svijesti i budućnosti svoje države. Zato „beg Ivanbeg junačko koljeno, boraše se kao laf s Turcima, na sve strane u gore krvave“.⁶

Interesantno je istaći da Njegoš u svojim djelima ne govori o crnogorskim vladarima prije Crnojevića – Vojislavljevićima i Balšićima. Teško je povjerovati da nije znao za njih, jer je vladika Petar I u svojoj *Kratkoj istoriji Crne Gore* jasno istakao identitet zetske i crnogorske države, kao i njen istorijski i državno-pravni kontinuitet, gdje pominje Balšića kneževe.⁷ Razlog tome vjerovatno leži u činjenici da je Raška, odnosno srpska vlast, još od osvajanja i razaranja dukljanske države krajem XII vijeka učinila sve da se u Crnoj Gori, odnosno Zeti, izbrišu i zaborave državno-pravne i kulturne tradicije ove države. O tome svjedoče brojni dokazi, počev od favorizovanja pravoslavlja,

---

² S. Tomović, *Komentar Gorskog vijenca*, Nikšić, 1986, 387.

³ S. Tomović, navedeno djelo, 387.

⁴ V. Čorović, *Istorija Jugoslavije*, Narodno delo, 1937, 24.

⁵ P. P. Njegoš, *Gorski vijenac*, Beograd 1967, 14.

⁶ *Gorski vijenac*, II kolo, 35.

⁷ *Grlica*, 1835., 55–56.

kao državne vjere, preko ustanaka, do tendencije odvajanja od srednjovjekovne srpske države, koje je uspjelo dinastiji Balšića, nakon raspada srpskog carstva i slabljenja centralne vlasti.

Na Njegoša je svakako uticala snažno uloga istočnopravoslavne religije koja je ukorijenjena u Zeti nakon pada pod vlast raške države i brojni kulturno-istorijski spomenici nastali u vremenu raške dominacije. Tu pravoslavnu duhovnu i kulturnu vertikalu njegovali su i crnogorski vladari Crnojevići što je vjerovatno bilo odlučujuće da Njegoš kao vladika i vladar Crne Gore njima posveti značajan dio svoga djela.

Njegoš Ivana Crnojevića, kroz usta igumana Stefana, svrstava među gospodu i vladaoce „nepobjednog mladog Dušana, Obilića, Kastriota Đura, Zrinovića, Ivana, Milana, Strahinjčića, Relju Krilatoga, Cmiljanića, vojvodu Momčila, Jankovića, devet Jugovića i starinu Novaka“, ličnosti koje je poznao, uglavnom, preko epskih narodnih pjesama. Istorija poznaje ličnosti ovdje pomenute: Dušana, koji je vladao Zetom kao „mladi kralj“, Skenderbega Kastriota, Hrvata Nikolu Zrinskog, te kotarske serdare Iliju Smiljanića i Stojana Jankovića, junake iz XVII vijeka. Izmišljene u epskim pjesmama „junake“ Njegoš je upoznao preko svoga učitelja Sima Milutinovića, u koga je toliko vjerovao da mu je napisao i posvetu za *Luču mikrokozma*.

Ivan Crnojević, Njegošev beg Ivanbeg, iz drugog i trećeg kola u *Gorskom vijencu*, bio je crnogorski vladar, opjevan u narodnoj pjesmi „U Ivana gospodara“, koja se pjevala u kolu, a može se čuti i danas. Bio je sin Stefana Crnojevića, crnogorskog vladara od 1451-1464/5. godine, i Mare, ćerke Ivana Kastriota.

Ivan Crnojević, vladar Crne Gore od 1465. do 1490. godine, ponašao se kao vješt državnik sa puno mudrosti i gipkosti. Istupao je protiv Mlečana, ali se i oslanjao na njih, tražio podršku u Ugarskoj, povremeno se vezivao za Turke, no često se žestoko borio protiv njih, kao što je bilo 1474. i 1478. godine, kada je pomagao Mlečanima u odbrani Skadra, u nadi da će povratiti, od Turaka, Podgoricu. Mlečani su željeli da ga čvrsto vežu za sebe, pa je njemu i djeci 24. februara 1474. godine dodijeljen grb i mletačko plemstvo.

Preko svoje prve žene Gojsave, ćerke albanskog velikaša Đorđa Arijanita Komnina bio je u srodstvu sa Dukadinima i sa Skenderbegom. Srodstvo ga je vezivalo i za srpskog despota Đurđa Brankovića, jer je Đurđev sin oženio mlađu Arijanitovu kćer. Poslije Gojsavine smrti Ivan Crnojević je sklopio drugi brak 1469. godine sa Marom, kćerkom Stefana Vukčića. Imajući u vidu da su, pored ovako brojnih veza, mletački podanici – Grbljani i Paštrovići – pristali uz Ivana, jasno je da je gospodar Crne Gore pokušavao da mudro vođenom politikom povрати dijelove svoje nekadašnje države. Njegoš je svakako poznao ove Ivanove vrline, kao što je znao za borbe koje je Ivanova vojska vodila protiv Turaka u Crnoj Gori, Albaniji, Hercegovini, oko Skadra... Međutim, kada osamdesetih godina XV vijeka nastupi rasulo mletačkog sistema i

ojača turska ofanziva, Ivan je bez njihove pomoći morao bježati 1479. godine u Italiju. Vratio se 1481. godine, ali je morao priznati vrhovnu tursku vlast, mada nikada nije zaboravio pogibiju svoga brata Đurađa sa Turcima na Čemovskom polju 1450. godine.⁸

*Beg Ivanbeg junačko koljeno
boraše se kao laf sa Turcima...*

ali mu pola zemlje uzeše Turci, svu obliše krvlju i brata ubiše na Čemovskom polju „zmaja ljuta vojvodu Uroša“ (!?). Ivanov brat se zvao Đurađ, pa je teško odgonetnuti zašto ga Njegoš naziva Urošem ukoliko ga nije pomiješao sa nepoznatim Đurđevim sinom, Ivanovim mogućim sinovcem Urošem (!?).

Beg Ivanbeg junačko koljeno, iz čuvenog junačkog roda Crnojevića, dinasta crnogorskih, pokazivao je hrabrost lava. Ivan Crnojević, poznat u tradiciji kao Ivanbeg, je morao 1479. godine predati Skadar Turcima iako je pola zemlje natopljeno turskom krvlju, nakon čega je bio primoran da seli svoju prijestonicu na Žabljak, pa Obod, a kad mu Turci uzeše pola zemlje (Donju Zetu) seli se u novi centar države Cetinje.

Njegoš završava poetski drugo kolo, gdje već ostarjeli „vrlo mudri i dobrodjeteljni, a pri tom i hrabri vladetelj“⁹ dočeka čas osvete na Karuču, na kraju Crmnice, gdje od 50 hiljada Turaka „ne puštaše živa nijednoga“, u vrijeme kad mu se „bijela brada vije do pojasa“, a „ruke stare, u njih mač i koplje“. Očigledno, da pjesnik visoko cijeni Ivanbega kao vladara i vojskovođu koji je iako sijedih vlasi niz pleći predvodi svoju vojsku. Isto tako, jasno se i S. Milutinović odredio da je Ivan bio „hrabri vladetelj“, što je vjerovatno uticalo i na Njegoša.

Mada pjesnička sloboda dozvoljava određene istorijske proizvoljnosti, teško je reći zašto u istom (II) kolu Njegoš pravi još jednu grešku: „žalije mu vojvode Uroša no obadva da izgubi sina...“. S. Milutinović Ivanova brata naziva Avram, ili Arvanit, što preuzima i kralj Nikola.¹⁰

Istorija potvrđuje da je Ivan imao tri, a ne dva sina, Đurđa, Stefana i Stanišu. I ovdje je Njegoš koristio podatak iz spisa Sime Milutinovića gdje se govori o dva Ivanova sina „Đorđija i Stanišu“, kasnijeg Skenderbega. Đurađ, najpoznatiji iz vladarske kuće Crnojevića, umro je poslije 1503. godine, Stefan je bio formalni gospodar od 1496-1499, a Staniša „Skenderbeg, Sandžak crnogorski, primorski i svedukljanske zemlje gospodar“¹¹ pominje se posljednji put 1520. godine.

⁸ *Istorija Crne Gore*, II/2, Titograd 1970, 282–332.

⁹ S. Milutinović, *Istorija Crne Gore*, Beograd 1935, 3.

¹⁰ S. Tomović, *Enciklopedija Njegoš*, Podgorica 1999, 520.

¹¹ B. Šekularac, *Dukljansko-crnogorski istorijski obzori*, Cetinje 2000, 53.

Možda je Njegoš svjesno apostrofirao dva umjesto tri sina, zbog činjenice da se jedan od Ivanovih sinova, Staniša, „poturčio“, primio islam i postao Skenderbeg Crnojević. Otuda njega ne može računati u sinove, a tuga za bratom je u Crnoj Gori često veća nego za sinovima.¹²

Interesantno je da Njegoš Ivanu pripisuje sjajnu pobjedu „u Karuču, na kraju Crmnice“, zbog čega je „starac uzletio“, kao starozavjetni ratnik, gdje se Ivan pojavljuje kao mješavina sveca i demona, što liči na grčka božanstva koja neposredno sudjeluju i među ljudima.¹³

Istorija nije zabilježila pobjedu Crnogoraca na Karuču, kao ni onu na Carevom Lazu u doba vladike Danila, za koju se bez ikakve dileme zna da su Crnogorci u toj bici porazili brojnu tursku vojsku. Trebalo bi prebrati zaostavštinu S. Milutinovića, možda se tu nešto nađe i o boju na Karuču? U svakom slučaju jedan toponim „Tursko groblje“ i danas postoji na Karuču, gdje se iskopavaju kosti kad se nešto radi. Bila je vjerovatno, ovdje ta Ivanova bitka. Po svoj prilici 1481. godine, kako se kaže u dokumentu iz Bogišićevog arhiva.¹⁴

Crnojevićima Njegoš posvećuje i treće kolo. Za razliku od drugog gdje je Ivan „junačko koljeno“, ovdje „prokle Mara svog sina Stanišu“, „prokle mati od nevolje sina“... jer je „pohulio na vjeru Hristovu, na junačko pleme Crnojevo, obuka se u vjeru krvničku i bracke se krvi ožednio“.

Pjesnik, očigledno nema razumijevanja za Stanišu, najmlađeg Ivanovog sina, koga je otac dao kod sultana 1485. godine kao znak jemstva svoje odanosti, plaćajući tako danak nezavisnosti svoje države Crne Gore. No, okolnosti su bile neumoljive i Staniša prima islam pa dobija ime Skenderbeg Crnojević. On kao „Sandžak crnogorski, primorski i sve dukljanske zemlje gospodar upravlja iz Skadra Crnom Gorom od 1513. godine kao turski namjesnik, pokušavajući da obnovi stare veze sa zemljama sa kojima su njegovi prethodnici bili u prijateljskim odnosima. No, poturčenog Stanišu sultan poslao sa vojskom na Crnu Goru, kojom prilikom bi poražen u bici na Lješopolju od svoga brata Đurđa, da se jedva spasao bjekstvom, a njegovi vojnici-Crnogorci biše zarobljeni i vraćeni u svoje krajeve. Skenderbeg je u početku vladao autonomno Crnom Gorom, ali su Turci preko njega i njegovog porijekla nastojali da u potpunosti potčine Crnu Goru. Iako se surovo ponašao prema protivnicima pri svojim pohodima, zabilježeno je da je potvrdio poklonjeno imanje Vranjinskom manastiru. On je ostao na upravi Crne Gore do 1530., kada mu se gubi svaki trag.¹⁵

Mada je morao primiti islam, Stanišu pjesnik osuđuje što se obukao u nove haljine, pa u njima ogrezao u zločine „žedan bracke krvi“. Na taj način

---

¹² S. Tomović, *Enciklopedija Njegoš*, 521.

¹³ Isto, 522.

¹⁴ B. Šekularac, *Dukljansko-crnogorski istorijski obzori*, 41.

¹⁵ Isto, 53–70.

se ostvarilo majčino prokletstvo, po dva osnova: izgubio je moralno dostojanstvo prelaskom u islam, a zatim su mu vojsku uništili Crnogorci, a on prezren od skadarskih Turaka. Stanišina majka Mara (kći Stefana Vukčića) ne prašta odrođavanje svoga sina od majke domovine Crne Gore, te ona zbog toga doživljava bol kao da joj „pregrize sisu na posanju“.

Međutim, narodna pjesma „*Sinovi Ivanbegovi*“, sa odrednicom „oko 1510. godine“ kojom Njegoš započinje knjigu „*Ogledalo srpsko*“ uzima za svjedoka sivoga sokola da je Staniša odbio carev prijedlog da se poturči, a da ga zauzvrat učini pašom i da će mu u „pašaluk Skenderiju dati“. Staniša odgovara: „*Ne bih ti se care, poturčio, niti mojom vjerom prevrnuo, da mi dadeš tvojega prestola*“...i svo drago kamenje na turbanu.

Vidjevši car Stanišinu odlučnost nastupa riječima:

„*Čuj me dobro, Crnojević Stanko: al ćeš tvojom vjerom prevrnuti, ali nećeš glave iznijeti, s nijednijem bratom Crnogorcem, iz mojega bijela Stambola!*“

Staniša se tad „na muke nađe“, zatim odluči da je bolje život i pašaluk nego smrt za sebe i za Crnogorce. Čuvši tu vijest Ivan je teško doživio „pao glavom na Pazaru“ i proklinjao Otmanović cara što mu poturči sina, a dade mu u pašaluk Ivanovu zemlju i državu, čime će mu „poklati decu“.

Na žalost, Ivanove slutnje su se obistinile. Staniša sa vojskom i poturčnim Crnogorcima krene „da uzme babovu državu“, ali ga brat Đurađ (Đuro) dočeka na Lješkopolju sa crnogorskom vojskom. U žestokom boju „*Đuro Stanka pridobio, zarobio mlade Crnogorce, što se bjehu poturčili s Stankom, - naseli ih na njih otačestvo.*

Stanko bježi Skadru bijelome, u nj ne daju skadarska gospoda, već ga gone selu u Bušate“..., gdje Stanko sebe prozva Bušatlijom. Iako je u narodnim pjesmama dozvoljeno odstupanje od istorijskih činjenica, ova pjesma očigledno objašnjava kraj Skenderbega Crnojevića, da je postao rodonačelnik čuvenih zlikovaca Bušatlija, od kojih je jedan pri pohodu na Crnu Goru u bici na Krusima i glavu izgubio. Njegoš je pjesmu „*Sinovi Ivanbegovi*“ obilato koristio za svoje kolo u „*Gorskom vijencu*“, a stihove „prekrajao na svoj način“.¹⁶

Njegoš je u svojim knjigama, dakle, najviše prostora dao Skenderbegu poturčenjaku, što je logično ako se zna da njegova djela obrađuju „*istragu poturica*“. Ivan je Njegošev pozitivni lik i po činjenju i po izgledu, mudrac, zaštitnik svoje zemlje i naroda.

No, najslavniji među Crnojevićima, Ivanov sin Đurađ, nije kod Njegoša dobio prostora koliko dvojica već pomenutih. Doduše, u pjesmi je Đuro mudar, savjetuje se sa Crnogorcima uoči bitke na Lješkopolju kako da prime bra-

---

¹⁶ J. Milović, *O elementima naše usmene književnosti u Gorskom vijencu*, Enciklopedija Njegoš, Podgorica 1999, 619.

ću Crnogorce koji su se poturčili, izričući da li dolaze u miru ili kao krvnici. Ako dolaze s mirom primiće ih kao braću jer „brat je mio koje vjere bio, kada bratski čini i postupa“...

Međutim, Crnogorci su shvatili da on želi „mjesto babovo“ da uzme od Đurđa, pa sokole svoga gospodara riječima: „Ko đavola traži, i naša ga! Mi smo vojska tebe, gospodaru“...

Đura Njegoš opisuje i kao obrazovana vladara koji „knjigu piše“ caru uz prijekor što posla Stanišu na Crnu Goru, što mu ne dade „ravnu Bosnu, jal Hercegovinu“, uz upozorenje da se mane Crne Gore „jer nju brane ljuti Crnogorci“.

Valja zapaziti da je najstariji Ivanov sin Đurađ naslijedio na prijestolu oca nakon njegove smrti 1490. godine. Vladao je do 1496. godine, kada napušta Crnu Goru i odlazi u Mletke, a vlast preuzima njegov brat Stefan kao turski namjesnik koji upravlja Crnom Gorom do 1499. godine. Njega Njegoš uopšte ne pominje. Poslije 1503. godine o Đurđu nema podataka, već se prema nepotvrđenim izvorima pod turskim ucjenama preselio da živi u Anadoliju, a zatim na Rodos, gdje je i umro.¹⁷

Skreće na sebe pažnju jedan detalj iz pjesme „*Sinovi Ivanbegovi*“ koja se datira sa „oko 1510. godine“, koji upućuje na mogućnost da je Đurađ još uvijek bio živ. Jedno je sasvim sigurno: Skenderbeg Crnojević je upravljao Crnom Gorom od 1513. godine, a pominje se u dokumentima posljednji put 1528. godine.

Zvuči pomalo nevjerovatno da Njegoš više nije opisao Đurđa, a svakako je morao znati da je on od savremenika opisan kao izuzetna ličnost i čovjek koji je proslavio svoju crnogorsku državu kulturnim činom epohe – štamparijom i knjigama.

---

¹⁷ B. Šekularac, *Novi prilozi za rodoslov Crnojevića*, Dukljansko-crnogorski obzori, 35–52.

Божидар ШЕКУЛАРАЦ

**ЧЕРНОГОРСКОЕ СРЕДНЕВЕКОВЬЕ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ
НЕГОША
Резюме**

Хотя произведения Негоша были многократно под вниманием разных писателей и ученых, до сих пор никто не писал о черногорстве его. Обыкновенно писали и говорили о сербстве Негоша пока проф. Слободан Томович не объяснил это в своих обсуждениях, комментариях его произведений. В этой статье мы обращаем внимание читателей на черногорство Негоша, которое отражается в Горном венце и в Зеркале сербском, где автор ясно исторически разъясняет время черногорских государей Ивана Черноевича и его синовей, Джурджа и Станиши Скендербега, который изменил свою родину Черногорию, приняв турецкую веру.

Marija MITROVIĆ

Trst

821.163.4.03 Петровић Његош П. II : 131.1

PRVI PREVOD LUČE MIKROKOZMA NA ITALIJANSKI JEZIK

U radu se nastoji prikazati kako je prvi prevodilac *Luče mikrokozma* na italijanski, Paolo Lodiđani, predstavio ovaj kompleksni Njegošev spev novom čitaocu.

Ključne reči: prevodenje; traduktologija; kognitivna funkcija; religiozno-metafizički spev; likovi.

U vreme velike jesenje tršćanske jedriličarske regate, s jeseni 2004 godine, zakucao je na vrata moje univerzitetske sobe jedan elegantno sportski odeveni gospodin koji se predstavio kao Paolo Lodiđani (Lodigiani), ljubitelj Njegoša. U Trst dolazi, objasnio mi je, u vreme kada se u njemu okupljaju jedriličari, jer on je jedan od poznatih graditelja jedrilica. I zbilja, ako na pretraživač „Google“ upišete ime Paolo Lodiđani, pojaviće vam se osam knjiga ovoga autora, a sve vezane za gradnju malih drvenih brodova, jedrilica i drugih manjih plovila. Ali i jedna u kojoj se ovaj čovek pojavljuje kao prevodilac, i to ništa manje nego Njegoševe *Luče mikrokozma* (Milano, Jaca Book, 2008). Osim prvog prevoda ovog zahtevnog speva na italijanski, Lodiđani je ponudio i pedesetak stranica Predgovora, koji i te kako pomažu čitaocu da uđe u literarni opus vladike Petra Petrovića Njegoša, a posebno u upavo prevedeni religiozno-metafizički spev.

Njegoševo delo koje medju kritičarima važi kao najkompleksnije i najapstraktnije, Lodiđani, čovek kojem je literatura doista hobby, a posao ono što je – barem jednom broju pisaca – hobby (ne baš gradnja barki, nego vožnja i letovanje na malim i zamamnim plovilima), uspeo je da predstavi kao delo privlačno i vredno čitanja danas i ovde. Rekla bih odmah: uprkos svim pravilima koje poznaje moderna traduktologija¹ – a prevodilac mora odlično po-

---

¹ No, nije li i Anica Savić Rebac, dvostruki prevodilac *Luče...* (na engleski i nemački jezik), baš u predgovoru za englesko izdanje ovoga speva zapisala, da je magija Njegoševih stihova „u čudnom spoju pesnikova i narodna glasa, u naslućivanom prodoru ličnosti kroz kolektiv; ali

znavati jezik na koji prevodi, ali i jezik sa kojega prevodi – Lodiđani je napravio prevod koji se realtivno lako čita i koji ne izneverava semantičku stranu ovog epsko-filozofskog dela. Lodiđani naime nije majstor Njegoševog jezika, mada ga pasivno poznaje. I eto, baš takav čovek se odvažio i uspeo da napravi prevod koji samo može imponovati. Uprkos uverenjima koja smo izgradili imajući na umu stotine primera – da samo čovek pera može biti odličan posrednik u kulturi – trudom čoveka kojem je literatura samo hobby, dobijamo jednu izvrsnu knjigu, prepunu neobično korisnih informacija, knjigu koja jedno kompleksno delo uspeva da približi današnjem čitaocu. Lodiđani piše Predgovor koji ne može a da se ne dopadne novom čitaocu, čitaocu koji treba da uloži ne mali napor u čitanje jedne dugačke poeme.

Možda se, prilikom prikazivanja prevoda ovog kompleksnog dela na italijanski valja prisetiti i takvih stavova o umetničkim delima kakva zastupa nekadašnji direktor čuvene londonske Nacionalne galerije i sadašnji veoma cenjeni i prevodjeni britanski pisac, Alan Benet (Benett), koji kaže: „neka knjiga ne mora vam se u celini dopasti“. „Umetnost ne treba glorifikovati, ne postoji obaveza da visoko ocenjujete sve, čak i ako se umetničko delo nalazi izloženo u muzeju. Pouzdajmo se u sopstveni ukus, bez straha izrecimo kada nam se nešto ne dopada“. I drugi danas rado čitani pisac, Francuz Daniel Penak (Pennac), kaže: „nemojte se osećati obaveznima da završite čitanje knjige koja vam se ne sviđa“².

Godine 1945. Isidora Sekulić je zapisala:

„*Luča mikrokozma* nije dovoljno proučena. A pogotovu nije našla one koji bi, daroviti i sami, ušli u skrivenu riznicu tog dela, izneli na ruci živce i srce te poeme, nagonili stihove da pevaju skrivenu tihu melodiju jedne metafizičke žudnje koja se bojala da možda nije dosta religiozna“³.

Možda će neobično zvučati, ali meni se čini kako je baš Lodiđani zadovoljio one kriterijume koje je davne 1945. postavila Isidora Sekulić: on je ušao u „skrivenu riznicu tog dela“, predstavio čitaocu „živce i srce te poeme“; njegovom uhu su Njegoševi stihovi očigledno „pevali skrivenu tihu melodiju jedne metafizičke žudnje“, jer samo tako mogu objasniti ogromnu želju, bolje rečeno strast ovog prevodioca-amatera (u najboljem smislu te reči) da na svom jeziku ponudi čitaocu *Luču mikrokozma*. Pomoć su mu pritom pružali ne samo osoba kojoj je srpski jezik maternji (Dunja Andrić), nego pre i iznad svega postojeći prevodi na jezike koje Lodiđani odlično poznaje, engleski i francuski. Biće dakle veoma zanimljivo oceniti prevod autora koji se prevodi-

---

ona ne postoji izvan srpskog jezika i zato je neprevodiva“ (citirano prema: *Anica Savić Rebac i Njegoševa Luča mikrokozma*. Priredila Darinka Zličić, Novi Sad 1986, str. 72).

² Oba citata preuzeta su iz intervju sa Alanom Benettom, „Repubblica“, 28 maj 2008, str. 53.

³ I.Sekulić, „Stogodišnjica Njegoševe Luče mikrokozma“. Citirano iz: I.S., *Sabrana dela, Domaća književnost I*, Stylos, Beograd 2002, p. 56.

laštva latio ne prema kriterijima koje propisuje moderna traduktologija, nego prema nekim jakim unutarnjim potrebama, iz pravog, dubokog oduševljenja Njegoševom figurom i njegovim religioznim spevom.

Ovaj prilog će se i koncentrisati na one ideje koje smatram zanimljivim u Predgovoru za ovo italijansko izdanje *Luče mikrokozma*, dok će sama tehnička analiza prevoda ostati za neku drugu priliku.

Pošto ponudi osnovne (ne baš uvek najpreciznije) istorijske podatke o Crnoj Gori i Crnogorcima, te ukratko iznese biografiju Njegoševu, autor se posebno zadržava na pitanju (koje je mučilo i brojne druge tumače vladikinog lika) koliko je za ovog pesnika vlast predstavljala privilegiju, a koliko teret. Njegov se odgovor čuva jednostranosti: naglašava da se u Njegoševom vladarskom ponašanju teško može otkriti uživanje u vlasti kao takvoj. Iako su ga neki izučavaoci uspoređivali sa renesansnim italijanskim prinčevima, Lodiđani kaže: „sličnost je sasvim površinska i sastoji se u činjenici da i kod Njegoša svakodnevne banalne akcije idu paralelno sa rafiniranim umetničkim ukusom“. No, gledano u celini, vladika vlast češće doživljava kao teret, a ređe kao privilegiju. Lodiđani kaže da neće ulaziti u politička pitanja ne samo zato što su ona „izuzetno kompleksna“, nego pre svega zato što ga više zanima „ljudski aspekt“, pa iz tog ljudskog ugla ističe „da se Njegoševa politička akcija ispoljava kao plemenit i tragičan promašaj“(21), on nastavlja: „Njegova nastojanja da od Crne Gore napravi modernu državu imaju nešto od patetično željenog, ali postoji tragična disproporcija između uzvišenih ambicija i skromnih sredstava koja su mu stajala na raspolaganju“ (21) Kao primer tog ambisa između želja i ostvarenja Lodiđani navodi Njegoševu „kraljevsku palatu“, tj. zgradu koja je „više tvrđava nego dvorac, četvrtasta, beskrajno skromna u nameštaju i dekoraciji i samo u očima jednog vizionara ona je mogla u svest prizvati sjaj evropskih dvorova. Pa ipak, to je zgrada koja zrači neobičnim čarom, izražavajući jasno dušu vladaoaca velikih vizija, ali siromašnog i u biti strogog. Gradeći je, on je sanjao o tome da u njoj prima strane suverene. Ali u Crnu Goru je došao jedan jedini: Fridrih II Saksonski, koji maja 1838 kreće na put vučen mnogo više svojim botaničarskim interesovanjima nego političkim motivima“ (22). Rezimira zatim opis tog putovanja sačinjen od strane tršćanskog botaničara, Bartolomea Biazoletija (Biazoletti), koji je bio u kraljevskoj pratnji, ali dodaje i to kako je Biazoletti bio izuzetak po tome što je posetu opisivao u pozitivnom svetlu; francuske novine su isticale veliku hrabrost kralja koji se usudio da poseti „jednu polucivilizovanu zemlju, koja je osvetoljubiva, krvoločna i koja mrzi strance“. I dalje: kralj je uspevao da jede samo zato što je jedan od njegovih oficira sabljom odsecao meso, pošto domoroci ne koriste pribor za jelo. „Sve je to netačno – komentariše Lodiđani – ali ostaje činjenica da je Fridrih II bio jedini suveren koji je posetio Cetinje nakon što je izgrađena Biljarda, grad koji ostaje skromno i uspavano selo, bleđa parodija pravog evropskog glavnog grada“ (23).

Pošto ukratko predstavi književna dela koja su prethodila *Luči*. (*Glas kremenštaka, Pustinja Cetinjski, Svobodijada*), i podvuče činjenicu da je Njegoš začutao kao pesnik u razdoblju od 1837 i 1844, Lodiđani se posebno zadržava na dve pesme iz 1944: *Misao*, koja se bavi velikim religioznim temama koje će biti u središtu *Luče*.⁴, te *Noć skuplja vijeka*, koju karakteriše kao „jedinu pravu pesnikovu ljubavnu pesmu“, da bi zatim istakao: „Sa godinom 1845, kada objavljuje *Luču mikrokozma* otvara se velika pesnička sezona tokom koje, za četiri godine stvara tri dela, od kojih svako osvetljava jednu stranu njegove ličnosti i njegovih interesovanja“. Pored „refleksije o velikim temama duha i religije“, to jest *Luče mikrokozma*, tu su dakako *Gorski vijenac* i *Lažni car Šćepan Mali*. Kako je pesnički vrhunac Njegoš dostigao u *Gorskom vijencu, Luča...* je često vrednovana ne prema sopstvenim vrednostima, nego kao „priprema za naredno delo, kao prvi korak ka zrelosti“. Lodiđani međutim gleda na *Luču* kao na delo koje zatvara prvu, ranu fazu: „godine 1845 čini se da su se sakupile sve moguće gorčine, nerazumevanja i teškoće iz političke sfere“ i pesnikovo povlačenje u samoću i stvaranje može se posmatrati kao „humana i sasvim opravdana želja da se od svega 'odmakne', da sebi dozvoli kratak oporavak od stresa kojem je stalno bio izložen“ (27-8) Njegoš se povlači da bi podvukao crtu ispod dotadašnjih svojih ideja i svog pogleda na svet, koji mu sada izgleda pre svega kao san i istovremeno kao serija razočarenja. „*Luča...* je sinteza i kraj upravo takve prošlosti: Njegoš će posle biti manje utopist, postaće zreo čovek, nikad ciničan, ali svakako realističan: rani Njegoš, večni pesnički adolescent i sanjalica, sada njemu samome izgleda samo kao gorka uspomena. Rečeno je da je Njegoš voleo *Luču...* više od ostalih svojih dela; sigurno ne zato što bi ovo delo smatrao značajnijim od *Vijenca*, a mnogo verovatnije zato što je dajući prednost *Luči* .. on izražavao svoju žal za onim što je sam nekada bio, a zna da više nikada taj i takav neće moći da bude.“ (28).

Za razliku od velike većine tumača, koji *Luču* uzimaju kao izuzetno složeno, za tumačenje zahtevno knjiženo delo, Lodiđani ga prikazuje kao „delo jednostavne strukture i priče“⁴, delo koje su njegovi tumači želeli da učine mnogo složenijim nego što ono u biti jeste. „U dramskoj i narativnoj strukturi skoro da se može označiti kao naivno, a da se pri tom nimalo ne želi oduzeti ništa od njegove lepote i privlačnosti“ (29).

Kao posebno uspešna izdvaja uvodno poglavlje, odnosno posvetu Simi Milutinoviću Sarajliji, četvrto pevanje, kada na scenu stupa Satana, te opis nebeskog rata koji se vodi između sila zla, predvođenih Satanom, i legije onih koji su verni Bogu, a predvođeni arhandjelima Mihajlom i Gabrielom. „To je

⁴ Anica Savić Rebac bila je verovatno najeksplicitnija do sada u tvrdnji da je ne samo *Luča...*, nego i celokupna Njegoševa poezija „složena intelektualno, ali stilski vrlo jednostavna“ Nav. delo, str. 68; i još: „idejni koren njegove poezije prevazilazi njen pesnički izražaj“ (str. 69)

snažno pevanje i tu Njegoš ne samo da pokazuje duboko poznavanje homerske epike, nego uspeva da u poeziju pretoči lična iskustva iz raznih ratnih sukoba“ (30). Najmanje poetski je onaj deo koji je u najvećoj meri teološki, a to je trenutak kada u II pevanju na scenu stupa Bog, mada ni tu ne nedostaju „grandiozne vizije i sugestivni trenuci, kao na primer slika Boga koji, dok sedi pod šatorom, neprestano smišlja nove svetove koristeći svoju neumornu poetsku aktivnost“ (30).

Pošto predstavi sadržaj epa kroz svih šest pevanja, Lodiđani zaključuje: „Ovom se delu može prići iz različitih uglova čitanja... a najneposredniji pristup jeste svrstavanje speva u mistično-religiozna dela, koja nastoje da na razgovetan način izraze neko iskustvo koje po svojoj prirodi ne bi moglo biti shvaćeno razumom. Ima i onih koji su pošli i korak dalje pa su u Njegošu videli figuru koja je u stanju da prezentira okultnu poruku iz prastarih vremena, poruku koju je samo on u stanju da dokuči.“ Iako je slična tumačenja čuo i uživo, dok je obilazio Biljardu, a potom i čitao kod Isidore Sekulić, Lodiđani izražava svoju veliku udaljenost od ovakvog čitanja, kao i od čitanja koje bi tumačilo liturgijske aspekte poeme. „Kulturološki, ja sam prinuđen da se koncentrišem na neke druge aspekte, daleko od mistične i teološke ili čak ezoterične perspektive.“ Pre nego kao ezoteričnog mističara ili filozofa-mističara, Lodiđani čita Njegoša kao mistično-racionalnog mislioca koji je znanje kupio ne iz knjiga, nepoznati su mu suvremenici Hegel, Fichte ili Kant, njegova je misao esencijalna, doživljena, iskrena⁵. Čini mu se čak da temom nametnut mistično-teološki jezik „nije najadekvatniji da izrazi unutrašnje bilo njegove duše“ (33). Dok je u *Vijencu* uspeo da uskladi jezik i misao, u ovom delu, grandioznom, ali ipak neizvedenom do kraja, on je stvorio delo poetski tanko tamo gde nastoji da izrazi filozofski i religiozni koncept, dok se izdiže u epskim pasažima, u opisu borbe između Boga i Satane i kada prikazuje bolnu istoriju čovečanstva.

Najzanimljiviji deo ovoga Uvoda jesu Lodiđanijeva razmišljanja o likovima ovog epa. I drugi su naglašavali da je Satana jedini lik koji poseduje pravu dramatičnost, no novost je u tumačenju Adama (zajedno sa arhanđelima, „Adam je prikazan šematski i neuverljivo“ – str. 33) i simboličkog značenja svih tih likova. Bog je „apstraktan, bez ikakvog dara za komunikaciju, čini se da ne poseduje osećanja niti na bilo koji način komunicira sa bićima koja je stvorio“ (34). Jasno je, kaže dalje autor, da je Njegošev Bog daleko od svakog antropomorfizma. A ipak, iako tako apstraktan, Njegošev Bog poseduje jednu dragocenu ljudsku osobinu: on stvara kroz poeziju, kao pesnik. Dok je biblij-

---

⁵ I opet se valja priseliti tvrdnji A. S. Rebac: „Njegoš je starinski Balkan, herojski i mističan, Balkan junačkih agona i Balkan orfizma i bogomilstva, on je komplikovan po spletu motiva, a jednostavan po izražaju, u suštini narodna poezija koja iznosi stare mudrosti nagomilane i podsvesno nošene kroz vekove“ (nav. delo str. 70)

ski Bog *Deus faber* koji posle šest teških radnih dana, tokom kojih je sopstvenim rukama, još umrljanim od blata, modelirao svet, te uzima i sedmi dan za odmor, Njegošev Bog je u procesu sasvim virtualnog stvaranja koje se odigrava isključivo u svetu ideja, posežući pri tom za najprikladnijim instrumentom – poezijom⁶. „Ova je intuicija veoma prikladna literaturi – prikazati Boga kao kosmičkog i kreativnog pesnika. Ta nam se ideja čini i vrlo originalnom sa filozofskog gledišta: ako filozofija i poezija ne pronalaze uvek u *Luči* tačku ravnoteže, u ovom slučaju se može reći da je njihov spoj izuzetno uspeo“ (35).

I najzad: Satana nije samo najuspešiji literarni lik, nego on uživa – naravno, nipošto ne direktne, nego veoma vešto upletene, možda čak podsvesne simpatije autora. Lodiđani čak postavlja sledeću tezu: možda Njegoš Crnogorce vidi, prepoznaje ih, baš u Sataninom liku! Ne zato što bi on mrzeo svoj narod, iako ga je često i oštro kritikovao (osobito u privatnim pismima), nego zato što je i Satana, kao i njegovi Crnogorci, doživeli sudbinu herojskog poraza. „Za Crnogorca najviši trenutak herojstva nije trijumf, nego poraz i ogromna žrtva koju valja hrabro prihvatiti“ (36) Satana je, kao i sam Njegoš, slobodna ličnost koja upućuje Bogu pitanje koje u istoj meri pripada obojici, Satani i Njegošu: „Zašto si me stvorio, da bi me zatim uzeo kao svog roba“. Poraz Satanin prikazan je scenom koja je izuzetno poetska, kada se kolone poraženih vojski polako upućuju ka Hadu, u neprekidnom i beskonačnom maršu odlaze u svoje večno stanište. „Ove bolne, uništene povorke, pritisnute pokajničkim gresima, gotovo iskupljene bolom, jesu za pobjednika jedna velika opomena.“

Poslednje pevanje prikazuje čoveka, ne onog ljudskog simulakruma, oličenog u Adamu, nego čoveka koji je najpre izdao Boga jer je dozvolio da ga privuče Satana, a onda je izdao Satanu, napuštajući ga u najtežem trenutku, te tako jednom zauvek nasledio svoju dvostruku prirodu. Njegoš mu se ne divi, ali ga ni ne osudjuje.

Sam kraj speva nekako kao da je odsečen, kao da je tu, na samome kraju, nekako defomisana, narušena perfektna kompozicija speva. Razlog? Ne postoje definitivni odgovori na pitanje: ko je i kakav čovek. Odgovori su uvek otvoreni, dvosmisleni, i takvima moraju ostati. Čoveku ostaje da se večno pita.

Sada bi valjalo preći na stvarnu analizu prevoda, na odmeravanje preciznosti versifikacijskih, semantičkih, ritmičkih i drugih vrednosti koje je pre-

---

⁶ U tekstu „Njegoševa poetika“, objavljenom u prvoj knjizi ovog pesnika iz serije „Srpska književnost u sto knjiga“ (Novi Sad-Beograd 1969), Vojislav Đurić takođe zapaža ovu specifičnost Boga iz speva *Luča mikrokozma*, ali o njoj ne razmišlja kao o svojstvu Kreatora, nego je prenosi na pesnika samog, smatrajući da u Posveti Njegoš želi zemaljskog pesnika, sebe sama, da prikaže kao izabranog, Bogom danog, vidovitog pesnika i pronalazača. Kao renesansnog i romantičarskog pesnika u isto vreme. Lodiđani usmerava pogled ka figuri, liku i značenju Boga kakvog prikazuje Njegoš, Đurića više zanima autopoetički sloj ovog religioznog speva (videti navedeni tekst str. 10).

vodilac uspeo ili nije uspeo preneti iz početnog teksta i jezika. Ipak, tu tehničku stranu analize ovog prevoda ostavljam za neku drugu priliku.

Mogu samo da kažem da je to prevod uz koji paralelno postoji originalni tekst⁷, što dakako jako pomaže svakome ko iole zna jezik na koji se prevodi, da se snadje u oba. To je zatim prevod sa izuzetno malo fus nota: one su sve na kraju teksta i ima ih ukupno 12, od kojih su 3 zapravo napomene autora (ili urednika originalnog izdanja kojim se prevodilac služio⁸). Pred nama je prevod koji se ne drži istog broja slogova, koji dakle pre svega teži da prenese značenje, semantiku teksta, a ne versifikaciju, ali zauzvrat uspeva da razreši brojna „mutna“ mesta originalnog speva, opredeljujući se očigledno za jedno od mogućih rešenja, svakako oslanjajući se na brojna domaća izdanja i komentare, ali i na postojeće prevode (na francuski i engleski), koji su se takođe morali „nositi“ sa ovim mutnim mestima. U dve beleške, prevodilac čak upozorava na prevodilačka rešenja drukčija od njegovih, ni tu dakle ne želi da se njegovo rešenje pripíše nepoznavanju teksta, nego njegovom drukčijem tumačenju. – Ukratko, iako sam izvorni govornik jezika na kojem je nastao ovaj spev, čitam ga lakše, lakše pratim složene odnose opisane u spevu *Luča mikrokozma* u prevodu na italijanski, nego u originalu. Lodiđani je za mene razrešio bezbroj arhaizama, inverzija, oksimorona koje je Njegoš obilato koristio, često i zato da bi udovoljio strogim formalnim zahtevima epskog deseterca za misao koja je mnogo zahtevnija i složenija nego što je uobičajeno u stanju da prenese deseterac. Ipak, prevod nije izgubio poetičnost, ritmičnost kazivanja, nije zanemario ni enormno veliki broj sinonima za pojmove koji se ponavljaju, a označavaju Boga, njegove sfere, njegove raskošne svetove, prepune nesreća. I među teoretičarima prevodenja ima onih koji zagovaraju tezu da je značajnija kognitivna od persuazivne (ekspresivne) funkcije prevedenog teksta⁹. Ali mi ćemo zaključiti ovaj rad pozivajući se na značajnog posrednika između italijanske i naše kulture, Erosa Sekvija (Sequi), koji u svojim uspomnama beleži: „Prevodi neminovno iskazuju samo manji deo originala, a posebno to čine prepevi kada nastoje da sačuvaju stih i rimu, jer se tada neizbežno izneveravaju odlike originalnog poetskog diskursa. Jer reč nije spolja-

---

⁷ Šteta je što neko od govornika srpskog jezika – a potpisano ih je dvoje, Dunja Andrić i Aleksandar V. Stefanović – nije prokontrolisao i ispravio očigledno skeniran tekst originala Njegoševog speva; u njemu ima više grubih ogrešenja koja narušavaju razumevanje teksta (vidi recimo str. 56, 130.).

⁸ Za italijanske izdavačke običaje gotovo da je neverovatan propust urednika ovog izdanja, Aleksandra V. Stefanovića, koji na na 4 strani knjige daje samo naslov originala, ali ne i godinu, mesto i urednika onog izdanja koje je prevodilac koristio. Za neke od ovih napomena jasno je da potiču iz originalnih izdanja, iako to prevodilac ne navodi.

⁹ Na primer Peter Newmark, *Approaches to translation*, Clevedon, Multilingual matters, 1991 (ovde citirano prema italijanskom izdanju te knjige: *La traduzione: problemi e metodi*. Garzanti 1994)

šnja odora, jer unutrašnji izraz lirске pesme.“¹⁰ – Eros Sequi, *Juče i danas*. Bgd. 1991. str. 167.

Bibliografija

Izvori: Petar II Petrović Njegoš, *Il raggio del microcosmo*. Jaca Book, Milano 2008. A cura di Aleksandar V. Stefanović e con la prefazione di Paolo Lodigiani (p. 7-50).

Literatura:

Anica Savić Rebac i Njegoševa Luča mikrokozma. Priredila Darinka Zličić, Novi Sad 1986.

I.Sekulić, „Stogodišnjica Njegoševe Luče mikrokozme“. Citirano iz: I.S., *Sabrana dela, Domaća književnost I*, Stylos, Beograd 2002, p. 56

Vojislav Đurić „Njegoševa poetika“, predgovor za knjigu: „Srpska književnost u sto knjiga“ (Novi Sad-Beograd 1969).

Peter Newmark, *Approaches to translation*, Clevedon, Multilingual matters, 1991 (ovde citirano prema italijanskom izdanju te knjige: *La traduzione: problemi e metodi*. Garzanti 1994).

Eros Sekvi, *Juče i danas*. Bgd. 1991.

Marija MITROVIĆ

IL RAGGIO DEL MICROCOSMO – LA PRIMA TRADUZIONE IN ITALIANO Riassunto

Il saggio si sofferma soprattutto sul contenuto della Prefazione presentata nel libro. L'autore della traduzione, Paolo Lodigiani, ha trovato il modo di spiegare al nuovo lettore tutti i pregi, le caratteristiche specifiche e anche le difficoltà che incontrerà leggendo questo poema religioso. Si è soffermato ai contenuti e significati dell'opera, ai personaggi e alle scene più riuscite di questo prezioso lavoro in versi. Il traduttore fa riferimenti alle altre due traduzioni, quella inglese e quella francese, non solo per trovare gli appoggi tradottivi, ma anche per sottolineare le scelte diverse nel risolvere i valori cognitivi del testo.

---

¹⁰ Eros Sekvi, *Juče i danas*. Bgd. 1991. str. 167

Vladimir PREMEC

Sarajevo

Milanka MIKOVIĆ

Sarajevo

821.163.4.09 Петровић Његош П. II : 125/128

METAFORIKA SUMNJE I BESKONAČNOG U NJEGOŠEVOM SPJEVU LUČA MIKROKOZMA

Njegošev spjev Luča mikrokozma do sada je imao brojne istraživače pjesničke simbolike općenito, njegove metaforike sa filozofijskim, teologijskim i drugim značenjima. Sve što je ljudsko – „snoviđenje strašno“ – ostaje pohranjeno u božanskom ljetopisu beskonačne vječnosti. Ništa ne nestaje, sve ostaje. Tvorac je otvorio veliku knjigu prirode da tvar slavi tvorca i blaženstvo, i da na navlastitoj stranici čita i spozna svoje prekomjerno ništavilo.

Ključne riječi: Metaforika, sumnja, skepsa, beskonačno, ništavilo, ljudska sudbina.

Njegošev spjev *LUČA MIKROKOZMA* do sada je imao brojne istraživače pjesničke simbolike općenito, njegove metaforike sa filozofijskim, teologijskim, i drugim značenjima. To nesumnjivo potvrđuje veličinu pjesničkog zanosa i dubinu Njegoševih misli. Ne čude produbljena znatiželja i radoznalost brojnih istraživanja. Nije lagana putanja baštinjenih disciplina koje je učio pjesnik tokom školovanja. Jaka je vjera njegova koju je nosio u sebi, veliko znanje koje je stekao svestrano čitajući, koje je brusio, pošto je pisao ponirući u dubine svojih svjetova, u gluhim samoćama monaškog opredjeljenja, unatoč vladicianstva i kneževskih obaveza.

*„zadatak je sm'ješni ljudska sudba,
ljudski život snovidjenje strašno!“ (Posveta, 3).*

Budući da je jednokratna ljudska sudbina smiješna spram božanske ustaljenosti i neizmjenjivosti, svedena na snove i sjećanje u osobnom vremenu, pojedinosti ostaju skrivene konkretnom pogledu pa hite u mračnim vrstama „u ljetopis opširni vječnosti;“, da budu trajno sačuvane. Sve što je ljudsko – „snoviđenje strašno“ – ostaje pohranjeno u božanskom ljetopisu-spremištu beskonačne vječnosti. Kao da je Njegoš sudjelovao u znanjima i jeziku moderne elektronike, ništa ne nestaje, sve sačuvano i pohranjeno ostaje. Pri tom čovjek

nije deistički ostavljen od svojega stvoritelja da bude neuk, no mu je Tvorac otvorio veliku knjigu **prirode** da tvar slavi tvorca i blaženstvo, i da na navlaštitoj stranici čita i spozna svoje prekomjerno ništavilo. Pridjev prekomjerno, preko mjere, upućuje na beskonačno ništavilo, predstavlja ontologijski izraz analogan Sartre-ovom terminu néant-ništavilo.

„Luča mikrokozma je zbir cijelog metafizičko-religioznog toka Njegoševe poezije, poetska vizija u kojoj je dao svoje razrješenje prastarog problema čovjekove sudbine, u praegzistenciji, za vrijeme zemnog života i poslije smrti. Stav idealistički, shvatanja izrazito dualistička. Luča je u stvari poema o borbi duha i tijela, svjetlosti i mraka, dobra i zla“.¹ Skraćen opis čuvenog djela, doslovno, može se generalno uzeti za primjeren pjesnikovom ingeniju koji uspijeva filozofijske pojmove: borba, duh, tijelo, svjetlost, mrak, dobro i zlo, približiti iz filozofijske pojmovnosti koja nema čulnost, koja se ne javlja u boji, okusu, mirisu, vidljivosti, čujnosti i opipu, izraziti plastično, u poetskim slikama koje se i u ovom vremenu filozofijski razumiju, zorno vide zahvaljujući pjesničkim vizijama koje pjesnik sklada jezikom govora materinjeg, ali i ruskog, crkveno-staroslavenskog etc. Njegoš pjeva: „Čovjek organ dosta slabi ima da izrazi svoje čuvstvovanje,, (idem, 121–122); „umna čuvstva da objelodani“ (id.125); „sprav onoga što bi šćeli kazat“ (id.128). Govor nedostataka imao je pjesnik na raspolaganju, pa je zato posezao za riječima iz duhovne vertikale slavenske baštine, o čemu svjedoči Rječnik uz cjelokupna djela².

Taj enciklopedijski stvaralački čin cetinjskog usamljenika ogleđa se u upotrebi helenskog vjerovanja u zagrobni život, zajedno sa ključnim imenima i riječima, premda se ne smije smetnuti iz prosuđivanja činjenica da je bio ortodokсни krišćanin i vladika crnogorski, znači pravoslavnim kanonom vjere obavezan, a ipak, svestrano je koristio pjesničku slobodu-*licentia poetica*. Kad tvori *enkomion*-pohvalu pjesniku, to čini moćnom antitezom: „Budalama kad bi vjerovali, poete su pokoljenje ludo“ (idem, 161–162). Ni on, a ni mi ne vjerujemo budalama, ni prije, a ni poslije, s time da ovo poslije obuhvaća i buduće vrijeme, ono koje tek treba da se dogodi, no pjesnik zna da njegova istina vrijedi s onu stranu vremena. Pjesnik je „tvorac mali najbliži božanstvu“, a pjevanje pjesnika Njegoš „upoređuje sa božanskim stvaranjem svetova“^{2a}.

Gotovo mitsko-teologijskom snagom odišu stihovi u kojima Njegoš kazuje svoje vjeruju o poetskom nadahnuću: „Svemogućstvo svetom tajnom šapti samo duši plamena poete“ (idem, 169–170). Taj poetski credo je adekva-

---

¹ cf. ENCIKLOPEDIJA JUGOSLAVIJE *Jugoslavenski leksikografski zavod*, Zagreb, 6/MCMLXV, str. 492, col. 2-493, col. 2.

² cf. REČNIK UZ CELOKUPNA DELA PETRA II PETROVIĆA NJEGOŠA. Prosveta, Beograd – Obod, Cetinje. Beograd, 1980., str. 316.

^{2a} cf. Beleška o Luči Mikrokozma; In: Petar Petrović Njegoš, GORSKI VIJENAC – LUČA MIKROKOZMA. Beograd, 1980., str. 318.

tan učenju one biblijske hermeneutike u kojoj se veli da je sveti tekst božanski šapat-diktat na uho pisca-izabranika koji je kadar taj šapat prenijeti u pisanu riječ. Svemogućstvo je samo jedno od niza imena koja simboliziraju božanstvenost Boga u njegovom savršenstvu i beskonačnosti, pod velom svete tajne za ljude, koja se otkriva pjesniku pa je vidi jedino duša *plamena poete*-pjesnika u vatrenom zanosu. Sve divote neba i *nebesah*, sve što pupa i cvjeta svjetlošću svetom, bilo da su to svjetovi-*mirovi*, ili umovi, sve ljepote, smrtne i besmrtne, što je skupa ova svekolikost-ovaj univerzum, ova naša vasseljena, ovaj svemir, ovaj kosmos svega postojećeg, „*do opštega oca poezija?*“ (idem, 176)³; „*luča svjetla rukovoditelj mu, dijalekt mu veličstvo tvorca*“⁴ (idem, 179-180). Očigledno je na ovom mjestu Njegoš mislio na božansko stvaranje-na stvaranje u Mojsijevoj Genezi-knjizi Postanka, kad pridjev sveopći vezuje sa ocem, a djelo njegovo svekoliko naziva **poezijom**-stvaranjem-kreacijom ni iz čega⁵.

Produbljenju skepsu-*sumnju*, stari Grci-Heleni su u filozofijskoj orijentaciji skeptika kognitivno i etički izrazili moćnim savjetom susprezanja od *suda-εποχή-suzdržavanjem od konačne odluke*. Zbog toga je forma govora putem izraza: *čini se*, trebala potkrijepiti i etički aspekt, naročito s obzirom na istinitost i lažnost, u stavovima ili ponašanju. Kad bi, raspravljajući sa protivnicima, u visokom srednjem vijeku Toma Akvinski namjerio pokazati svu složenost nekog problema u brojnim distinkcijama, poslužio bi se svojim čuvenim izrazom *videtur-čini se*. Samo se prividno čini da to nije tako, ima smisao Tomina upotreba onog *videtur*.

Njegoš određuje *ljudsku sudbinu* kao *snovidjenje strašno* – kao strašni san. Postavlja se pitanje čemu odnos sažaljenja i sumnje nad sudbinom ljudi, ako ne zbog toga što su kao božanski projekt bili u raju, a zahvaljujući svojoj

---

³ Valja posebno na ovom mjestu napraviti relevantnu bilješku o Njegoševom pluralu svjetovi-mirovi, zato što je tako implicirano staro Demokritosovo učenje o postojanju beskrajnog broja svjetova. Inače, od Demokritosa potječu i spoznaje o Velikom svijetu-Makrokosmosu i Malom svijetu-čovjeku-*άνθρωπος μικρός κόσμος*; cf. H. Diels, *DIE FRAGMENTE DER VORSOKRATIKER*, Griechisch und Deutsch. Neunte Auflage herausgegeben von W. Kranz. III B., Weidmannsche Verlagsbuchhandlung, Berlin, 1959., S. 243; B. 34 (II 153, 8. 13). U ovom kontekstu valja spomenuti i italijanskog filozofa iz pozne renesanse Giordana Bruna-filozofa mučenika, koji je zastupao Demokritosovo učenje o postojanju beskrajnog broja svjetova, i zbog toga završio svoj ovozemaljski život na lomači inkvizicije.

⁴ Da bismo do kraja shvatili Njegoševu metaforu: dijalekt-narječje, poslužimo se Vujaklijinom definicijom ove riječi: dijalekt je „*svaki način govora koji odstupa od opšteg književnog govora, i koji je, kao takav, u izvesnim oblastima izražen u utvrđenim oblicima*“. Njegoševa teškoća ne sastoji se u odstupanju od književnog govora, no u nedostatku riječi, ali je uz to daleko složenije spominjanje božanskog, ili Adamovog govora koji je bez traga zauvijek izgubljen zbog babilonske pometnje.

⁵ cf. KNJIGA POSTANKA, 1, 1-31 – 2, 1-4.

slobodnoj volji prekršili su jedinu zabran, da ne jedu plodova sa drveta spoznaje razlike između dobra i zla. To je carstvo nužnosti, nasuprot carstvu slobode za koje je čovjek bio stvoren. Progonstvo iz rajskog carstva slobode, prvih ljudi, zapravo predstavlja zagonetku, a činjenica da je njegova zemaljska egzistencija prepoznatljiva jedino kroz moć rasuđivanja, dopušta nama sud o tom da je autentična ljudska povijest započela tek trenom pune odgovornosti za dobro ili zlo koje čovjek čini:

„zadatak je sm'ješni ljudska sudba,
ljudski život snovidjenje strašno!
Čovjek izgnat za vrata čudestvah, 05
on sam sobom čudo sočinjava;

„čovjek bačen na burnu brežinu
tajnom rukom smjeloga slučaja,
siromašan, bez nadziratelja,
pod vlijanjem tajnoga promisla,“ 10 (Posveta, 3-10)

Njogoš vidi čovjeka *bačenog* na burnu obalu života *slučajno*, u bijedu i patnju svakodnevlja, bez nadzora i brige, ali pod utjecajem tajnoga *projekta*, gotovo deistički, premda smo već rekli da se deizam u pjevanju pjesnika npr. kanonski isključuje. Ne znamo, da li *tajna ruka* – tajni instrument *smjeloga slučaja* pod utjecajem *tajnoga promisla*-tajnoga plana i projekta koji u ovom slučaju čini Bog Stvoritelj, nisu veliki vidokrug asocijacija na nešto drugo, npr. na platonijanski zamišljenog Demiurgos-a, ne znamo velim, ali se ne snalazimo u ovoj toliko skeptički i filozofijski moderno ispjevanoj slici, koju nismo kadri shvatiti samo zbog toga što je stvara jedan pravoslavni monah, kanonski zavjetovan. Tim više što se čovjek sjeća božanskog projekta svoje preegzistencije, i ne samo to, nego i žudi za stanjem smirene žudnje u presretnom *blaženstvu* kao krajnjem cilju svojeg postojanja. „*Ako naš grad bude takav kako smo ga opisali, najžešća žeđ će se u njemu moći gasiti vodom izvora blaženstva koje nad njim sipe*“.⁶ Ovaj citat iz Petrićevog djelca *Sretan grad*, navodim za primjer ponavljanja termina *blaženstvo-ευδαιμονία*, što za Aristotelesa znači življenje prema razumu i sreći, „*Budući da je blaženstvo djelatnost duše prema savršenoj vrlini*“, (NIKOMAHOVA ETIKA, 1102 a 5).⁷

„on se sjeća prve svoje slave,
on snijeva presretnje blaženstvo;
al'njegovi snovi i sjećanja
kriju mu se jako od pogleda,
bježe hitro u mračnim vrstama 15
u ljetopis opširni vječnosti; (Posveta, 11-16)

⁶ cf. F. Petrić, SRETAN GRAD. Liber, Zagreb, 1975., str. 41.

⁷ cf. A. Mišić, RJEČNIK FILOZOFSKIH POJMOVA. Verbum, Split, 2000., str. 46.

Čovjek se sjeća svojeg života u preegzistenciji, ali blijedo, isto kao u alegoriji sa pećinom u Platonovom spisu *DRUŠTVENA ZAJEDNICA ili o pravednosti*, gdje su ljudi u lancima-čula, okrenuti pogledom prema stijenama u pećini na čijim zidovima se vide samo sjene. I ti ljudi misle da su sjene zbilja. Istinski život u svjetlosti Sunca za pećinske ljude djeluje nevjerovatno. Čovjeku je skriveno istinsko znanje, a ono koje je posjedovao prema božanskom projektu nažalost je zaboravio; i to je jedan aspekt kazne za *spoznaju razlike* između dobra i zla, ali mu nije zabranjeno istraživanje i nastojanje da se vrati u svoj prvobitni status. Čak je Bog poslao Otkupitelja Krista da iskupi čovjekov prvobitni grijeh, pa i to pripada „u *ljetopis opširni vječnosti*“.

Bič sudbine, pri čemu se Njegoš obraća svojem učitelju Simi Milutinoviću-Sarajliji, ispitao si pa dobro znaš da „*svijet želji ne zna ugoditi*“. „*Sudba ti je i moja poznata; mislim nejma podobne na zemlji.*“ (Posveta, 183-185). To da je ova Zemlja dolina suza, omiljela je metafora lamenta nad ljudskom sudbinom, ali Njegoš je radikalniji i poriče egzistenciju primjerene sudbine čovjeku na zemlji, ona se nastavlja onkraj života, i u to ime imamo nadu. Na sudbinu nema smisla stavljati ikakve zamjerke, budući da nam je nada tako substitutivna koliko i vječni život: „*nadežda mi voljom tvorca blista!*“ (Posveta, 190). Rekli bismo, božanski surogat za životne nedaće i nepravde na ovom svijetu, *nadežda*-nada sa dna Pandorine kutije. Drugim riječima nema slobodne ni smislene pobune na sudbinu. A božansku kosmologiju, Hesiodosovim riječima *kosmogoniju* prepoznajemo u analitičkoj putanji Njegoševog pjevanja:

„*Da, iskra je svjetlost porodila,
okean su kaplje sastavile;
sveti tvorac veličestvom sjaje
u iskrama kakao u suncama,
u smrtnima kâ u božestvama –
sve mu skupa svemoguće slavi!*“ (*Luča*, I, 115–120)

„Ideja, zamisao, da je čovek mikrokozam, svet u malome, mali svet, prisutna je u Luči ne samo u naslovu već i svuda tamo gde se čovek prikazuje kao borba i jedinstvo dvaju principa, duha i materije, dobra i zla, koji principi, uz svetlost i tamu, imaju i makrokosmičko značenje. Ideja jedinstva malog i velikog, ali pod rukovodstvom umnog (božanskog principa) lepo je izražena» u navedenim stihovima (115–120) (Citirano iz *Komentara Vuka Pavićevića, O naslovu dela Luča Mikrokosma*, str. 327);

„*Sve mu skupa svemoguće slavi!*“: „Ja sam Tvoj tvorac, mudrost sam i dobrota, Bog reda i Tvojega spasa. Ja to jesam. Ljubi me cijelom dušom, i učestvuj u mojoj milosti“⁸.

---

⁸ cf. Rudolf Otto, SVETO. O vanrazumskom u pojmu božanskog i njegovom odnosu prema razumskom. Svjetlost, Sarajevo, 1983., str. 52.

„O svevišnji tvorče nepostižni!
U čovjeka iskra bespredjelnog
uma tvoga ogleda se svjetla,
kâ svod jedan od tvoje palate
što s'ogleda u pučinu našu;
dan ti svjetlost krune pokazuje,
noć porfire tvoje tainstvene,
neponjatna čudestva divotah;
tvar ti slaba djela ne postiže,
samo što se tobom voshićava“. (Posveta, st. 141–150).

O, nedokučivi-neshvatljivi stvoritelju, u ljudi se ogleda svijetla iskra tvoga beskonačnog uma nalik jednom svodu tvoje božanske palače što se ogleda u našu pučinu čudesnih ljepota, tvoje slabo stvorenje ništa ne čini, no se tobom jedino ushićuje i divi. Ovi stihovi su velika oda Njegoševa svemogućem Stvoritelju-*božanskom poeti*.

Njogoš se služi provjerenim putovima izricanja božanskog savršenstva, putem koji poznaje njegov birani rječnik, bilo da su pozitivni atributi, bilo pak negativni pridjevi kojima se u njegovom pjesničkom izricanju dostiže apsolutno-cjelovito značenje. To je istovjetno sa Augustinovim mišljenjem o *via negativa-put poricanja* i *via affirmativa-put tvrdnji*. Pregršt imenica i pridjeva svodim na preuzimanje pridjeva iz Njegoševe *Luče mikrokozma*, a iz njih samostalno izvodim imenice: *nedokučivi*-nedokučivost; *neshvatljivi*-neshvatljivost; *beskrajn*-beskrajnost; *bezgraničan*-bezgraničnost; *nerazumljiv*-nerazumljivost; *besmrtn*-besmrtnost; *prekomjeran*-prekomjernost; *svemoguć*-svemogućnost; *vječit*-vječnost; *prevječni*-prevječnost; *bezbrojni*-bezbrojnost.

„Njogoš je daleko od lajbnicovskog optimizma⁹. Život njegovog naroda, njegove epohe, njegov lični bio je suviše ispunjen nevoljama, preprekama i borbom protiv njih, da bi mogao proglasiti zlo za fiktivno. Ali tražeći mu poreklo, on u *Luči* ostaje u okviru religijskih predstava i zamisli, ne uočavajući pri tome one i onakve protivrečnosti kakve su isticali skeptičari i materijalisti. Tako su i po *Luči* zlo i patnje u krajnjoj liniji posledica „praotadžkog greha“, za njih je čovek sam kriv jer je kao slobodno biće učestvovao u pobuni protiv Boga. Ali u pobilježem zamišljanju tog greha i porekla čovečje duše, Njogoš se udaljuje od crkve i njenih dogmi. Naime, dok prema crkvenom učenju Bog stvara čovekovu dušu istovremeno kad i telo i čovek čini prvi greh na zemlji, po Njogošu u *Luči* ljudska duša preegzistira, postoji pre zemaljskog postojanja kao čisti duh, jer Adam iz *Luče* greši u takvom stanju, učestvujući u nebeskoj pobuni Satane protiv Boga. Zbog toga je čovek „izgnat za vrata čudestvih“, dakle proteran iz carstva srećnih duhova, „bačen na burnu brežinu“, na zem-

---

⁹ Naročito pomišljajući na prestabiliranu harmoniju.

lju, koju, po *Luči*, Bog stvara tek posle pobune na nebu, kao mesto ispaštanja za čoveka. Na zemlji se čovek „sjeća svoje prve slave“, dakle, tog srećnog stanja u preegzistenciji.

Egzistencijalni smisao ovakve zamisli o „*padu*“ u preegzistenciji mogao bi da bude jedno emocionalno adaptiranje, prilagođavanje činjenici patnje i nedostataka u životu. Ona kao da kaže: patnji i nedostataka mora biti, one neizbežno spadaju u ljudsku sudbinu jer su nam „dodeljene“ i „pre“ nastanka zemlje“¹⁰.

Ove pouke dubinskog razumijevanja Njegoševih misli u poetskom ruhu, prema Pavićevićevom senzibilitetu za etičku dimenziju pristupa svijetu, valja čitati kao naše, suvremeno razumijevanje ovog genijalnog uma, ograničenog monaštvom, vladicanstvom pa i knjaževstvom crnogorskim. Poslužio se *pjesničkom slobodom* u konstrukciji sižea, u poetskom izrazu, u genijalnoj misaonosti, pa i ne čudi činjenica da je taj svoj spjev najviše volio od svega što je napisao.

Vladimir PREMEC
Milanka MIKOVIĆ

METAPHORIK DES ZWEIFELS UND DER ENDLOSIGKEIT IM
NJEKOŠ' GESANG LUČA MIKROKOZMA
Zusammenfassung

Das Gedicht von Njegoš Luča Mikrokozma, haben viele Forscher im Sinne der poetischen Symbolik, und besonders der tiefen Metaphorik mit der philosophischen, theologischen und mit den anderen Bedeutungen geforscht. In dieser Erörterung brauchen die Forscher keine komparative Methode. Sie suchen dem Texte immanent nach, den Grund der Skepsis und des Zweifels, und auch das Phänomen des Unendlichen dazu. Wir wundern uns über den Geist der Melancholie, und über den grossen Zweifel im Gedichtideen von Njegoš. Warum doch? Der grosse Poet von Montenegro in seiner Person war auch Vladika der orthodoxen Kirche und das Oberhaupt des Staates.

---

¹⁰ cf. Beleške o Luči mikrokozma, str. 330–331.

NJEGOŠEVI PUTEVI KA SINTEZI

Posmatranje Njegoševih malih pjesama u okviru značenjskih krugova, odnosno tematskih nivoa kakvi su ideografski, mitematski, filosofematski i poetematski, omogućava objedinjavanje značenja koja one posjeduju na jednom višem, sintetičnom nivou. Metafizički dualizam božanskog i zemaljskog principa se u njegovim malim pjesmama progresivno umnožava, jer svjetlost, Bog, iskra, duh/duša, misao, um, dobro, dobrodjetelj, harmonija, prosvijećenost, ljepota, mladost, sloboda, proljeće, promjena, rodoljublje, hrabrost, beskrajnost, govor i njihove brojne transfiguracije uvijek imaju binarnoopozitni pol koji čine tama, materija, tijelo, zlo, glu-post, rugoba, razvrat, glibina, strasti, zima, led, zatočenje, kukavičluk, prolaznost, nepokretnost, ćutanje... Na ovaj način se ostvaruje integracija saznajne i intuitivne dimenzije Njegoševe poetike, posebno zbog činjenice da jedan dio Njegoševih umotvora pokazuje izrazitu tendenciju ka usložnjavanju značenja. Takav pristup Njegoševom poetskom opusu podrazumijeva značajan tragalački napor ka uočavanju Njegoševe sposobnosti ka transformaciji i transfiguraciji poetske slike, čije uvire, odnosno anticipaciju, nalazimo u teksturi Luče mikrokozma.

Ključne riječi: ideografema, mitema, filosofema, poetema, sinteza, binarnopozitni skup, svjetlost, mrak, transpozicija, transfiguracija

Ideografsko, mitematsko, filosofematsko i poetematsko zračenje Njegoševih *malih* pjesama, koje obuhvata tragalački napor ka intertekstualnom pronicanju u transformaciju i transfiguraciju idejne, filosofske ili mitološke u poetsku sliku, predstavlja putokaz u odgonetanju načina na koji je određena ideja od svog začetka, odnosno „probljeska duha“, dostizala punu poetsku snagu i zračnjski i značenjski energetski potencijal integrisan u njegove velike spjevove, posebno *Luču mikrokozma* (1845).

Pri ovako postavljenom modelu izučavanja, kao polazište, odnosno ideografsko jezgro nameću se slojevi sadržani u Njegoševoj refleksivnoj pemi *Misao* (1844), koja se može tumačiti kao čvorište poetskih i kontemplativnih napora koji joj prethode, dalje – kao „prolog pred veličanstvenim *Prologom* u *Luči*“¹, odnosno anticipacija posljednih poetskih projekcija (*Proljeće*

---

¹ Isidora Sekulić: *Njegošu knjiga duboke odanosti*, Oktoih, Podgorica, 1996, str.128.

(1850) i *Polazak Pompeja*(1851)). Upravo, ova poema, uz bočno osvjetljavanje epistolografskim i bilježničkim sentencama, nudi obrazac po kome je moguće tragati za putevima po kojima se određeni poetski znak, odnosno simbol, generirao i preobražavao kroz čitav niz meditativnih pjesama i poema, od */Ko je ono na visokom brdu/, Crnogorac k svemogućemu bogu* (1834), */Nevo r`jeko, ogledalo ljudstva/, Vjerni sin noći pjeva pohvalu mislima* (1837), *Dobrodjetelj* (1837), *Prosvještenije* (1837), *Oda Suncu, spjevata noću bez mjeseca* (1837), */Trojica vas nasamo, jedan drugog ne gleda/* (1844), *Pozdrav rodu na Novo ljeto/ Pozdrav rodu* (1847)..., posredstvom kojih je Njegoš je nastojao da se poetski približi ovoj „najplemenitijoj iskri čovjekove suštine“.

Na drugoj strani, neophodno je dodatno oznakoviti i generisanje poetske slike potaknute mitološkim nabojem (*Zarobljen Crnogorac od vile* (1834) i *Polazak Pompeja* (1851)), posebno ako imamo u vidu da je to i uslovalo prorede koji je Njegoš upotrebio u religiozno-filosofskom vs. romantičarskoalegorijskom epu *Luča mikrokozma* (gdje je mit oblikovan kazivanjem o glavnom junaku, koji posredstvom svojih emanacija: duše-duha/iskre, putuje kroz makrokosmičko prostranstvo).

Sve navedeno se nalazi u neposrednoj vezi sa procesom *palingeneze* – *kruženja ideja*, koje u pojedinačnom tematskom okviru nailaze na uslove i uzroke određenog načina inicijacije, interakcije, transformacije i transfiguracije.

Na osnovu disperzivnih simboličkih slojeva *Misao* se u odnosu na sintetično posmatrano tkivo *Luče mikrokozma* može tumačiti kao:

- a) *ideografema*, jer je u njoj anticipiran idejni nanos;
- b) *mitema*, jer govori o mitskom bestjelesnom putovanju od Tartara do Boga, odnosno sadrži metafizičku pjesničku transpoziciju kroz vrijeme i prostor;
- c) *filosofema*, jer otvara određena filozofska i aporetička pitanja, čija je suština u neodgonetljivosti, a ne u pronalaženju konačnog odgovora, odnosno apsolutne istine;
- d) *poetema*, s obzirom na to da je njoj zastupljeno sugestivno smjenjivanje pjesničkih slika podudarnih sa sižejnom linijom *Luče*.

Indikativno je to što već početnim stihom svoje poeme Njegoš oznakovljuje *misao* kao (*Misao*, st. 1):

Plamen božestveni u ništavnom hramu.

Na takav način ističe se sljedeće:

- a) distinkcija božanskog i materijalnog principa;
- b) plamena/svjetlosna priroda *misli* kao vanmaterijalnog svojstva (nasuprot ništavnom – materijalnom svojstvu ljudskog tijela);
- c) objedinjujuće svojstvo, medijum, stvaralačkog i stvorenog subjekta.

Sposobnost čovjeka da putem misli dopre do saznanja, da dodirne pojavnost i pronikne u njen smisao, predstavlja opsjedantnu temu Njegoševog pjesničkog stvaranja, od rane poeme *Crnogorac k svemogućem bogu* (1834) pa

do njegovih posljednjih umotvora (*Polazak Pompeja*, 1851). Božanska priroda misli istaknuta je i u ranoj Njegoševoj meditativnoj pjesmi *Vjerni sin noći pjeva pohvalu mislima* (1837), kao *lakokrila božestvena šcer i predstavnica uma visokoga*. *Misao* je posrednik pomoću kojeg se dostiže saznanje, koje je, po prirodi stvari, svjetlosni princip (nasuprot retorikom naslova označene noćne scenografije), što nas već upućuje na oprez pri tumačenju, jer nailazimo na očigledan putokaz ka transfiguriranju ikoničkog u simbolički poredak.

Dalje, moć *lake, krilate i sveštene* misli da dopre do najskrivnijih predjela označena je leksemom *polet*, koja svojim radiacionim spektrom dalje oznakovljuje *um* kao sinonim saznanja, krilato svojstvo koje dopušta čovjeku da se uzvisi nad prirodom i otkrije njene tajne (str. 83–84): *Ja umnima letim krilma/oko sunca i planetah... Um* je dio svjetlosnog, tvoračkog, saznanjog principa, na čijem drugom polu počiva mrak, kaos, neznanje. On je i supstrat božanskog *razuma*, kao primarnog svojstva koje teče ka materijalnom, odnosno nižem svijetu. Značajnu ulogu u procesu saznavanja imaju upravo božanski djelovi ljudske egzistencije, posredstvom kojih se njegov duh može približiti esenciji, odnosno suštini. U daljem ideografemskom principu transpozicioniranja, *misao* predstavlja krilati dio čovjekovog uma, koji je istovremeno dio kosmičkog, odnosno svetvoriteljskog uma. *Misao* je, dakle, veza koja osvjetljava, ili povezuje, njegoševsku ideografemsku trijadu: *s(tvar)*, *stvaranje*, *stvoritelja*, odnosno: *mikrokosmos*, *mezokosmos* i *makrokosmos*. Otuda i *ideje* o *misli*, *umu*, *duši* i *duhu*, od kojih svaka ima posebnu funkciju u procesu približavanja božanskoj suštini i procesu odgonetanja tajne svijeta.

Misao je *laka hitra posrednica* između božanskog i ljudskog, odnosno materijalnog i metafizičkog, idealnog i stvarnog svijeta. U tom pravcu, *misao* predstavlja inspiraciju: *obožavajući* proces duše/duha. Ona je medijum pomoću kojeg um oblikuje i transponuje više sfere saznanja. Značajno je što Njegoš kao osnovno svojstvo misli navodi upravo *kretanje*, *polet*, *let*, *lakokrilost*, jer je proces saznavanja u suštini proces kretanja. Pri tome, značajna je uloga *misli* kao putovođe između mikrokosmičkog i makrokosmičkog principa. Ona je princip neraskidive veze tvorca sa stvorenim (*Misao*, str. 88–90):

*Ti si me vodila po zemnome šaru,
koji drži petlju nepretržnu jako
od tvojega lanca u kom si svezana.*

Misao posjeduje svjetlosnu prirodu, jer je *elektrizam*, odnosno elektricitet zapravo suština duha. Takvo tumačenje ukazuje na procesualnost kojom se *misao* transformiše u duhovnu *svjetlost*, a duhovna svjetlost u princip opšteg *dobra* kao vrhunskog principa kome je sve podređeno. U vezi sa prethodnim uočava se još jedan simbol koji je proistekao iz njegoševskog *duha vremena*, a to je *magnetizam* – koji ukazuje na svojstvo nadahnutosti, kao direktne posljedice ideje da je svijet uređena sfera, u čijem središtu postoji apsolut – vrhovna monada, princip, koji privlači sve stvoreno i od koga sve potiče. U navedenoj poemi ovaj simbol se začinje već u stihovima 31–36:

*Ti si vrgla stubu kako zraku,
kako zraku sunca ognjenoga,
koja s zemlje na nebo doseže,
ter se niz nju snosi i iznosi
oca krjepkog briga o sinovma
a sinovah k ocu blagorodnost.*

Oba svojstva, odnosno simbola sa disperzujućim svojstvom Njegoš smatra svetim, odnosno sveštenim principom. U pjesmi *Sprovod prahu S. Milutinovića* duša je eksplicitno predstavljena kao *električka iskra...*, koja leti lanca krugom (st.13) U *Bilježnici*, u koju je Njegoš zapisivao i iz koje je zatim crpio ideje, stoji sljedeći noetski komentar: „Besmrtni duhovi koji *svetim elektrizmom* uzleću uza zrake svjetovah, kako mladi pauk na proljetnje jutro što vješto puza uz svoju neprimjetnu žicu, koja niče iz arke staroga hrama“², odnosno *Da mi se sa zemlje popeti uz Daničine zrake, u Danicu, a iz Danice k onome svjetilu uza zrake koja ih njoj dava, i tijekom načinom putujući uza zajmne zrake, moga bih doći na izvor zrakah, ali gdje je smrtnome lakoća zrake! Oh, zrake da umijete misliti i govoriti, biste čudnije no ste mnogo bile. Ali badava, vi sebe sožžete na opštu žertvu u velikome hramu sveslavija božjega.*

*To je vaš zakon.*³

Sveta, božanska veza sa stvoriteljem svijeta, koja poetski figurira kroz simboliku zraka, ima električno svojstvo i magnetnu prirodu. Upravo takve primjere imamo u *Luči mikrokozma* (I, 307, 318–320): *tako isto moja slaba duša/...na kraj bješe došla padenija./ no hranitelj krilah sniježnijeh/ sveštenim je magnetizmom spase;* odnosno (III, 257–259): *kojino sam okean vazdušni/nasijao sjajnim ostrovima/i vjenčâ ih svetim magnetizmom...*

Porijeklo čovjeka, njegove duše, postojanje principa života i smrti, preegzistencija, egzistencija i postegzistencija, pitanja odnosa bivstva i ništožnosti, dobra i zla, predstavljaju Njegoševu konstantnu misaonu preokupaciju i opsjedantne teme njegovih umotvora. To neposredno proističe iz činjenice da je Njegoš svoju zapitanost o dualnom položaju čovjeka u makrokosmosu, odnosno o porijeklu besmrtnog u smrtnom, tražio i nalazio u *višoj volji*. Čovjek je samo neznatni dio kosmosa, čestica: *Burom smutnom uzvijani atom, /tainstvenom zapaljeni vatrom (/Radi čovjek sve što radit može/;* str. 9–10). Njegoš iskaz (*Ljudevitu Šturu*, str. 33–34):

*U atomu studenome, te prevječnim sankom spava,
vidiš simbol božestveni i nekoga bića klicu,*

stoji u neposrednom odnosu sa stavom o božanskom porijeklu stvorenog: *Tvar je tvorca čovjek izabrana!* (Posveta, str. 134), oživotvorenju materije i njenom inicijalnom preobražaju posredstvom više, misaone, odnosno duhovne

² *Njegoševa Bilježnica*, Istoriski institut – Cetinje, Cetinje, 1956, str. 141.

³ *Ibid.*, str. 138–139.

energije, koji je u skladu sa njegovom djelatnom filosofijom: *Udar nađe iskru u kamenu* (*Gorski vijenac*, str. 23–22). Iz težnje ka *odgonetanju tajne* proističe i Njegoševo shvatanje svijeta kao pozorišta (određenog pridjevima *gadno, užasno, prestrašno, strašno, krvavo, smiješno*) u kojem se sve odigrava po unaprijed zacrtanom scenariju, ljudskog tijela kao *tamnice, glibine, ugoštenija i popiranija zemaljskoga gada*⁴, koji su u snažnoj sprezi sa poetskom slikom nereda, bezakonja i haosa: *Pozorišta toga prestrašnoga/svi umovi predstaviti ne mogu* (*Luča mikrokozma*, IV, str. 126–133), nasuprot *božanskoj harmoniji sfera*, na jednoj i *misli, umu, duši, duhu, iskri*, na drugoj strani, koje ukazuju na božanski princip u materijalnoj pojavnosti i na prisustvo Božje volje koja je imanentna svim dešavanjima i koja daje smisao svemu što je iz nje proisteklo i koja pokreće sve stvoreno. Bog je, dakle, stvaralac svijeta. U poemi *Crnogorac k svemogućemu bogu* trideset šesti stih: *I te rječ u svu stvar krećeš*, predstavlja reminiscenciju iz *Jevanđelja po Jovanu* (I, 1–3): *U početku bješe riječ, i riječ bješe u Boga, i Bog bješe riječ. Ona bješe u početku od Boga. Sve je kroz nju postalo, i bez nje ništa nije postalo što je postalo. Ovo logogonično uvjerenje jeste pretekst Njegoševog ontološkog stava da biće svijeta priističe iz bića Boga. Sa ovim korespondiraju i zapisi iz *Bilježnice: Slovo je božje začalo mirove u prostore* (str. 137) i *Testamenta: Tvoje je slovo sve iz ništa satvorilo; tvome je zakonu sve pokorno*.⁵*

Svjetlost je globalni simbol kojim Njegoš pokušava da obuhvati ukupnu sliku svijeta (čak i mrak koji se neumitno nalazi na graničnoj sferi *osvijetljenog* svemira). Dalje, svjetlosni princip se u Njegoševom poetskom opusu pojavljuje u funkciji označavanja inicijalnog principa – iskre, luče, kaplje, zvijezde, sunca, koji se umnožavanjem (upotrebom dinamičke slike rojenja, ključanja, raspršivanja) projektuje, reflektuje, rasprostire do sveobuhvatnog, svjetlozarnog stanja i aporetškog stava izraženog stihom sa izdignutim značenjem (*Luča mikrokozma*, I, st. 151): *svjetlošću mi vid očih poražen*.

U skladu sa navedenim, *svjetlost* predstavlja inicijalni impuls pokretanja svijeta jer predstavlja pokretni/pokretački/ prenosni dio *kosmičkog uma* bez kojeg bi čovjekov *um*, kao njegov nezatni dio: *...po mraku letio,/s jedne stvari na drugu trčao,/ ne bi nigđe počivala naša/ doklen bi se u beskrajnost skrio* (*Oda Suncu, spjevata noću bez mjeseca* 27–30). A simbol iskra transfigurira kao *čestica zažarene materije, varnica, svijetla tačka, zametak, začetak velikih*

⁴„Ali ja ne bih smio reći da nepostojne zrake one zvijezde koja mene rukovodi pravcem mi svagda svijetle, nego se ovo može pripisati jogunstvu (caprice) našega pozorišta, na kojemu je svako svoje djelo dužan na osobeni način predstavljati.“; Nikoli Tomazeu, Trst, 1. marta 1847. god; odnosno: „A naše jadno tijelo što je? Ugoštenije i popiranije zemaljskoga gada, glibina od koje se gadi, prašina s kojom se viorovi rugaju i igraju, njom bistre istočnike vodene mute, njom sjajne zrake sunčane zatmivaju. I gle velikoga čuda, koliko mi ovo ništavilo ljubimo i koliko nas interesuje!“; pismo Petru Marinkoviću, sa Cetinja, 10. avgusta 1850; III, str. 439.

⁵*Testament, (Prčan, 20. maja 1850); Izabrana pisma*, Biblioteka „Luča“, Titograd, 1967, str. 302.

zamisli, velikih ideja i djela, predstavlja čovjekov besmrtni (božanski) dio: *U čovjeka iskra bespredjelnog/ uma tvoga ogleda se svjetla (Posvećeno G. S. Milutinoviću, str. 142–143)*. Zamisao o svemoći ljudskog *uma*, odnosno njegove krilate sveštenice *misli*, Njegoš zaogrće i u svojevrsan skepticizam, koji je neposredno proistekao iz njegovog transcendentnog optimizma i napora ka spoznavanju božanskog sveuma. U pjesmi */Radi čovjek sve što radit može/* o tom preokretu svjedoče stihovi 7–8: *Umom guste mrake prosijeca,/ a djetinjskim narječijem jeca*. Analogiju navedenom poetskom komentaru nalazimo u Njegoševom noetskom zapisu u *Bilježnici: Jošt ideja ljudska tepa u kolijevci narječijem đetinjskim*.⁶ Kada se misaono približi božanskom principu, *iskra*, koja je supstanca ali i sinonim *zrake*, *luče* (svojstvo pomoću kojeg se pjesnik odvaja od materijalnog svijeta i približava nadegzistenciji, ili kojim spoznaje svoju preegzistenciju) transponuje se u *ideju*, kao božanski uzor. Mitska slika *svesvjetija* upravo je odraz *svesvjetlosti*, kojoj doprinosi božanski princip utisnut u stvoreno. S obzirom na to da se svjetlost na višem nivou Njegoševog mišljenja transformiše u saznanje, *svesvjetije* predstavlja i fantastični prostor apsolutne spoznaje. Proces prosvjetljenja, pronicanja, spoznaje, neposredno je vezan za poetsko osvjetljivanje slike, odnosno iluminaciju čulnog svijeta. On se svojim disperzivnim značenjem prostire od čulnih do metafizičkih predstava, pretvarajući estetiku sunčeve svjetlosti u fotogoniju, kao primarni princip stvaranja svijeta i božansku mudrost, kao svedržiteljski princip njegovog opstanka. Svjetlost, kao prvobitni i najobuhvatniji elemenat, predstavlja najčešće upotrebljavani i najraznovrsnije emanirani simbol u Njegoševom stvaralačkom procesu, koji se odnosi na stvaranje-slovo/logos, red, harmoniju, poredak; dobrotu, ljepotu, mudrost; besmrtnost...

Binarnoopozitni princip svjetlost – tama predstavlja jezgro Njegoševog sistema pjevanja i mišljenja. Pri tome, spoznaja jednog nije moguća bez pojave drugog pola binarnoopozitnog skupa. Na taj način projektovana je, ne samo filozofija bivstvovanja – egzistencije i esencije, već i spoznavanje stvarnosti. Tim putem možemo odgonetati procese transpozicioniranja i transfiguriranja poetskih slika, kao i njihovo usložnjavanje i disperziju. Vrhovni princip dobra, saznanja, spoznaje, božanske milosti, označen leksemom *zraka* (mn. *zrake*), Njegoš opozicionira leksemom *mraka* (mn. *mrake*): *Te miješa mrake sa bljednošću (Luča, V, 260)*. Na taj način se proširuje semantičko polje, jer se pojavljuje *bljednost* – blijedilo, bljedoća, čije je značenje različito od svjetlosti, tako da dalja analiza upućuje na disperzivno-opsesivni i antinomijski smisao, koji su karakteristični za Njegošev stvaralački postupak.

Transfiguracija poetske slike i transpozicioniranje simboličkog znaka granično su eksplicirane Njegoševim mitopoemama – *Zarobljen Crnogorac od vile* (1834) i *Polazak Pompeja* (1851). U njima zastupljene poetske slike

---

⁶ *Njegoševa Bilježnica*, str. 140.

svojom strukturom ukazuju na preobražavajuća, ali i na disperzujuća značenja koja omogućavaju metasimboličko tumačenje.

Kao projekcija Njegoševe adaptacije poetske slike (dobijene procesom integracije *asimilacije* i *akomodacije* pjesničkog subjekta) posebno je interesantan prikaz „svjetlopada“ ili svjetlosnog kolovrata, u kojem prelivanje, mijesanje i reflektovanje čulnih opažanja sugeriše *fantastičko otkrovenje* u pemu *Zarobljen Crnogorac od vile* (str. 167–177):

*Sva pećina sjajna i prozračna
kako bistra na mramor rijeka,
okićena svakijem cvijećem;
svaki cv`jetak sjaje kâ svijeca:
izm`ješane zrake svake masti
udaraju u svod od pećine,
a od svoda jopet u rječicu
koja vraše sredinom pećine.
Od milinah gledati ne mogah
kad padahu zrake na cvjetove,
koji bjehu okita livade.*

Poetski analognu sliku reflektuju sljedeći stihovi u kojima nam se u *Luči mikrokozma* otvara slika nebeskog *svjetlopada* (I, 241–250):

*Iz njega se luče besamrtne
na sve strane r`jekama sipahu.
Kô kad tvorac mogućijem slovom
našu zemlju u vjetar razvije
i u trenuć zemni okeani
kad se prospu srebrnim strujama
u propasti bezdne mrakovite –
tako teku izobilno luče
sa dobrotom svojom besamrtnom
u prostore opširnoga bića,*

a na transpoziciju navedene poetske slike nailazimo dalje, u primjerima tipa (II, st. 81–90):

*Po sredini poljah opširnijeh
Teče r`jeka vode besmrtija;
Njoj su struje ka prozračne luče,
Tok je njezin besmrtna ideja,
Nje bregovi od čista rubina.
Od rubina hiljade mostovah
U pravilne nad njom stali duge;
Svi redovi gordijeh fontanah,*

*Koji skaču u nebesna polja,
Od nje idu, u nju se povraću.*⁷

U skladu sa binarnoopozicionim sistemima koje obrazuje Njegoševa poetika, nailazimo i na preobražaj ovakvih slika – vizija u njima idejno slične, ali istovremeno značenjski potpuno suprotne – vatropadne, odnosno *mrakopadne*⁸, odnosno slike vodenog/svjetlosnog i vulkanskog/vatreno-crnog kolovrata (*Luča*, V, 261–280):

*U njedrima gadna okeana
hiljadu se nadimlju volkanah,
izgaraju s muklijem ječanjem
nad povrhnost duboke pučine
strašne vitle dima i plamena,
o tučnom ih svodu razbijaju.
Kad volkani smradljivo dihanje
u utrobu raspaljenu vrate,
za njima se užasne propasti,
pune dima i plama otvore.
Svi bregovi kipeće pučine
brdima su čestim zasijati,
no golijem, vida plačevnoga;
iz njih biju stravični volkani
koji žednu i mračnu utrobu
pune gadnom smjesom okeana,
i opet je na mračnu pučinu
okeana istoga mrskoga
bljuju s jekom krupnom i užasnom
u oblake dima i plamena.*

---

⁷ Posebno je za analizu Njegoševe simbolike značajno značenje *lijeve strane*, koja se neposredno vezuje za stranu zla. Anica Savić Rebac ukazala je na to da se u Kabali carstvo mračnih emanacija naziva *lijevom stranom*. Tako, nasuprot *svijetlokrakim lučama* pojavljuje se motiv *crnokrakah luča*, koje emituje *crno sunce* (*Luča mikrokozma*, I, 282–284):

*Gledaj – kaže – na lijevu stranu,
te šar vidi onaj pogolemi*

te pružaje crnokrake luče Njegoš označava ishodište crnokrakah luča (*Luča mikrokozma*, I, 291–294): *Ad se zove, car mu je Satana, /mračna duša, neba nenavisi; /zlo je njemu jedina utjeha, /on se sa zlom vječno obručio.*

S tim u vezi značajno je i skrenuti pažnju na „relevantnost poetske tematizacije Satane“ koji je „jedan od najfrekventnijih likova u evropskoj romantičarskoj fantastici, dok je u našem romantizmu neuporedivo manje prisutan“. Na ovo upućuje Sava Damjanov pri analizi *Fantastike u delu Sime Milutinovića Sarajlije*; Sava Damjanov: *Novo čitanje tradicije*, str. 85.

⁸ Izraz *mrakopad* preuzet je od Radomira V. Ivanovića: *Njegoševa poetika i estetika*, Zmaj, Novi Sad, 2002, str.116.

Njegoševa vizija nebeskog plana suprapozicionirana je podzemnom, adskom planu po kojem je ustanovljen univerzum. Između njih, zemaljski plan egzistira kao dioptra – ogledalo, gdje se oba ova plana ispoljavaju, miješaju i međusobno sukobljavaju. Takvu poetsku analogiju susrijećemo u poemi *Polazak Pompeja* gdje je simbolika vatrene stihije suprapozicionirana prisustvu vode kao životvornog elementa. Ovo proističe neposredno iz promjene u osobini materije, jer je tečnost, odnosno proticanje pripisano užarenoj lavi, a para se izdiže bojeći sve u crnu boju (razaranje, smrt, ništavilo), pa čak i sunce. Njegoš eksplicira snažnu doživljajnu ravan u kojoj se prelama simbolika procesa – erupcije Vezuva, sa simbolikom svjetlosti i tame, vatre i vode, potresa (pokreta), ukočenosti kao posljedice straha od apokaliptičke vizije (st.1–15)

*Podzemni se potresovi sa stravičnom jekom hore,
na zemaljska mračna njedra sa paklenom silom kipe;
bregovi se od jezera rastopljeni prolamaju,
i jezera s svake strane u ognjeno more rinu.
Ta ognjena strašna para pod mračnijem svodovima
tutnjevima neizbrojnim razbija se i prskaje.
Duhtajući Vezuv bljuje guste vitle mračnog dima,
iz žvalah mu s jekom leti strašni potok žeravice,
te oblake od pepela na sunčano lice siplje.
Jedinstveno podnebije Neapolja gizdavoga
jednijem se mahom preli u tartarsku smrtnu boju.
Nad njim sunce grdno plače pod traurnom prijevjesom,
pod njim zemlja uplašena od pogubne sile stenje.
Uh, strašila užasnoga! Smrtnom jekom sve uzdrhta:
drhti more, drhte gore, žalosni se čovjek smrzá!*

Brojni i detaljni opisi podzemnog – adskog carstva u *Luči mikrokozma* obiluju primjerima tipa (V, 231–240):

*Stiks je carstvo zločestiva cara
sa svojijem kipećim volnama
i smolnijem smradnijem plamenom,
s ledovima, s užasnim mrazima
devetstručnim okružio vjencem:
polu carstva smolnim i plamenim,
polu carstva mraznim i ledenim.
Ovaj grdni mnogostručni v'jenac
vri stravično u svoje krugove
sa ljutošću svojom mučitelnom.*

Transpozicija simboličke ravni, uslovljena transfiguracijom poetskog motiva ogleđa se i u Njegoševoj pjesmi *Proljeće* (1850). Njeno simboličko tkanje upućuje na mitopoetski prosede koji se nameće kao pretekst u njenom doživljavanju, posebno ako se ima u vidu da je motiv sunca – Apolona Feba, pro-

ljeća i promjene neizostavno zastupljen u Njegoševoj mitopoetici. Razlitalost strofe upućuje na hipersenzibilnost prema promjenama u spoljašnjem svijetu, napregnutost sensorijuma, koja se nalazi u neposrednoj vezi sa osjećanjem prelesti, čije je preporađanje istaknuto uzvičnom intonacijom i posebnom poetskom afektivnošću (3–4): *Prelesti se topi, kugo! Lede, rozah strašni biču, carstvo tvoje nije dugo kada zrake uprav niču.*

Dok je u poemi *Polazak Pompeja* prikazan destruirajući, u pjesmi *Proljeće* zastupljen je vaskrsavajući princip. Oblagorađajuće svojstvo sunca i trijumf vječnog obnavljanja života suprapozicionirani su *ledu i mrazu*, koji u *Luči* doprinose simboličkom uokvirivanju vulkanskog kolovrata u adskom prostanstvu (str. 7–18):

*pod užasom i mrtvilom klikuju te sva sjemena ,
otežana svetom klicom u nadeždi tvog plamena;
ugrij hladna zemna njedra, đe se divna cv`jeća gn`jezde,
kâ u volne neba vedra što se tiće sjajne zv`jezde.
Mraz se i led u dim puše, rastopljena skače strava,
njom se r`ječna usta guše, na tron njezin raste trava.
Pobjedi se tvojoj more razječalo, njen plod ždere;
ledene se mrtve gore kolovrate, u dim pere.
Tme novoga pokoljenja, žedne tvoje bistre struje,
nje lišene pred stvorenja, njom živuju, k tebi zuje.
Sve je tobom voskresnulo, sve životom zadanuto,
mlado jutro svem`svanulo, nježnim sokom sve nasuto.*

Kao što je *svjetlost* opsjedantni simbol Njegoševe poezije, vrhovna monada koja odražava princip svjesvjetija, odnosno sintezu svestvorenog, tako je i *Luča mikrokozma* sinteza njegovih poetskih i misaonih napora da dopre do svjetlosti-najvišeg oblika saznanja.

Sposobnost poetske adaptacije slike kojom se ona transformiše u više-značnu refleksiju predstavlja najznačajniju odliku Njegoševog poetskog opusa i ima idejno ishodište u okviru njegovog *velikog spjeva*. A na to nam ukazuje put kojim se njegova deskriptivna poezija pretvara u kosmičku. Na osnovu transformacije i transfiguracije poetskih slika moguće je izvesti porijeklo ideje o *spiritualističkom vitalizmu*, odnosno uvjerenju u neuništivost vasiona (Makrokosmosa), koji korespondira sa stavom da je materija „ona strana realnosti koja se *troši*, koja *silazi* (disipacija energije), dok je duh ona strana realnosti koja se *stvara*, koja se *penje*.“⁹ Drugim riječima, energija *svesvjetija* je neuništiva i egzistira posredstvom beskrajnih transformacija jedne njene emanacije u drugu. Ovako postavljen model istraživanja Njegoševog poetskog opusa ima za cilj da pokaže, ali nikako ne i da iscrpi, načine na koje su se opsjedantne ideje Njegoševog opusa transformisale i transfigurirale, zgušnjavale i raspr-

⁹ Branislav Petronijević: *Istorija novije filosofije*, Nolit, Beograd, 1982, str. 754.

skavale, ali i sublimirale u skladu sa zahtjevima adaptacije poetske slike i intencijama inspiracionih ishodišta.

Literatura:

- Petar II Petrović Njegoš: Djela, CID, Podgorica, 2001.
Njegoševa Bilježnica, Istoriski institut – Cetinje, Cetinje, 1956.
Izabrana pisma, Biblioteka «Luča», Titograd, 1967.
Anica Savić Rebac: *Njegoš, Kabala i Filon*, Zbornik filozofskog fakulteta - Beograd, (Knjiga 2), Beograd, 1952.
Branislav Petronijević: *Istorija novije filozofije*, Nolit, Beograd, 1982.
Isidora Sekulić: *Njegošu knjiga duboke odanosti*, Oktoih, Podgorica, 1996.7.
Radomir V. Ivanović: *Njegoševa poetika i estetika*, Zmaj, Novi Sad, 2002.
Sava Damjanov: *Novo čitanje tradicije*, Novi Sad, 2002.

Vesna VUKIĆEVIĆ JANKOVIĆ

NJEGOSH'S WAYS TO THE SYNTHESIS

Summary

Author points out basic characteristic of idophemic, mythophemic, philosophemic and poethemic circle of Njegosh poetics, in the first place showing the possibility of their re-actualization, due to the fact that they are synthetical area of his creative and poethry thinking, and also founding circles of cosmic solution of being. That way of looking make spring out of poetic contemplation, imagination and intuition, by transposition and transfiguration, and are targeted at the epistemological nucleus that is an attempt of understanding the essence of the word. Njegosh's constant preoccupation with some of the most basic themes of existence and the constant struggle between good and evil, liteness and darkness, makes universal significance of his great work *The Ray of Microcosm*. To respond to such an exploration task we are on the path of opening even deeper approach, not only on the level of textual meanings and global symbols of his poems, but also identifying some neglected qualities they have, and which, in turn, are important for contemporary perspective.

Boris LAZIĆ

Paris

821.163.4.09 Петровић Његош П. II : 125/128

**ODNOS KATEGORIJA VEČNOSTI I VREMENA U
PESNIČKOM DELU PETRA II PETROVIĆA
NJEGOŠA
(PARADOKS APOKATASTAZE)**

Namera ovoga rada je da ukaže na organsku vezu između Njegoševog poimanje stvaralaštva i anamneze, tj. puta samoizgradnje sopstva; da ukaže na međuodnos njegove ontologije i antropologije, te na pedagošku i izmiriteljsku ulogu Hrista, otelotvorenog logosa.

Ključne reči: Stvaralaštvo, večnost, vreme, svetlost, samosvest, ontologija, antropologija, anamneza, samopregor, harmonija.

Njegoševo poimanje pesničkog stvaranja kao putu (samo)saznanja je evolutivno i, u pesnikovom stvaralaštvu, javlja se istovremeno i kao reflektivna, programatska poezija (posebno u ranijoj, mladalačkoj fazi), kao i u obliku alegorije (*Luča mikrokozma*) ili dramske poeme (*Gorski vijenac*), u poeziji zrelosti. U toku svoje prve književne faze autor oscilira između ideje pesništva kao kritičke studije stvarnosti, kao postavljanje niza metafizičkih postulata i/ili, izraza mističkih iskustava. Rekurentni skepticizam i misticizam predstavljaju tako dva pola istovetnog reflektivnog napora koji, posle mladalačkog stvaralaštva a nakon sedam godina pesničke ćutnje, kulminiraju sa pesmom „Misao“.

Središnja misao te poeme jeste da je stvaralaštvo plen igre duha i vremena, igre večnosti i vremena. Kako razumeti te kategorije? Ideja rastakanja svega, bilo to posledica prirodnih zakonitosti ili ljudskog delovanja¹ uvodi misao o Božijem odsustvu. Ukoliko je materijalni svet svet užasa i raspadanje onda je prostor idealnog jedina stvarnost, te će pesnik svoje shvatanje stvarnog da

---

¹ Poema „Polazak Pompeja“, recimo, poetizuje prvu, istorijski ciklus koji kulminira „Gorskim vijencem“, ciklus o propasti srpske civilizacije pod udarom Osmanlija i izvijanju iskre njenog modernog preporoda, poetizuje drugu.

prirodno projektuje ka idealnom, kao i prema odnosu između idealnog i konkretnog. Misao uvodi ideju inteligencije, ideju duha-svetlosti, kao veze između prvobitne stvarnosti (odnosno bitka), koja je duhovna (u prvom redu apstraktna, filozofijska kategorija koja u sebi sadrži i teološki postulat poistovećivanja bitka sa Bogom), i materijalnog sveta, dakle – pretočeno kroz pesnički govor – između večnosti i vremena. No, ukoliko je svest, kao samosvest jedinke, ekstencija božanske projektovane svetlosti u svet², u stvoreno, iz kojih se razloga ta i takva, projektovana, i stvorena, za sebe stvorena luč-svest, ne prepoznaje? Iz kojih razloga tek biva pretpostavka o mogućoj srodnosti³? Božanska odsutnost ovde prima filozofsku, teološku dimenziju čije se razrešenje nazire u pesmi „Misao“, da bi dobilo svoju konačnu interpretaciju u *Luči mikrokozma*. Naime, ukoliko materijalni svet karakterišu užas i raspadanje, tada bi ideja idealnog bila jedina stvarnost. Pesnik doista projektuje svoje shvatanje realnog ka idealnom i ka studiji odnosa između idealnog i konkretnog. U tom kontekstu, božije se ćutanje (ili odsutnost) paradoksalno javlja i kao božanski odgovor na čovečije traganje. Svest je, u pesmi „Misao“ ili potvrda plemenitog, duhovnog porekla ili najapsurdnija od svih muka, jer je to svest vlastitog raspadanja, svest o budućoj propasti. Ne mireći se sa apsurdom i užasom koji ta svest generiše, Njegoš, počev od te pesme, postupno elaboriše ideju Božijeg ćutanja kao ideju kazne za počinjeni prestup. U tom smislu, stvoreni (kako duhovni tako i materijalni) svet je realan tek u smislu u kojem je reč o činjenici stvorenoj Božijom voljom, a za potrebe stvorenja⁴. Jedina je realna realnost – realnost Boga. „Misao“ uvodi shvatanje svesti kao veze između prvobitne, duhovne, i drugostepene materijalne stvarnosti, između večnosti i vremena. Odnos između večnosti i vremena je kod Njegoša određen njegovim shvatanjem Božanske svetlosti. Definisati ideju svetlosti kod Njegoša znači odrediti kvalitet njegove ontologije i, sledstveno, njegove antropologije. Njegoš, na semantičkom polju, jasno određuje semantičku vrednost rečima večnost i stvaranje (u smislu stvorenog sveta), kao i rečima smrtnost i besmrtnost. Ukoliko je smrtnost posledica pada u greh, odnosno posledica pobune, besmrtnost po sebi nije istovetna sa večnošću. Ova druga kategorija jest

---

² Jer iz *Luče mikrokozma*, koja se, opet, kao pesničko delo, oslanja na judeo-hrišćansku tradiciju, proističe da logos, slovo ili reč, ona umstvena snaga koja stvara, stvara isijavanjem svetlosti, svetlosnim isijanjem, odnosno *izvijanjem iskre* – a ovo izvijanje iskre je opet potvrda da u Njegoša ideja stvaranja (Boga koji stvara u idealnom i anđela te čoveka koji stvaraju u relativnim kategorijama) kao i ideja slobode i afirmacije individue potiče iz istog shvatanja sveta, te da je srodno i sa idejom kulturnog i državotvornog stvaralaštva.

³ „Misao“ uvodi tu pretpostavku kao polaznu tezu čije razrešenje *Luča mikrokozma* nudi u vidu anamneze.

⁴ Treće pevanje *Luče mikrokozma* uvodi ideju Božijeg stvaranja ka poziva na intelektualnu, estetsku nasladu. Po takvom tumačenju Bog bi stvarao misaona bića radi uzajamnih estetskih naslada, radi rasprava o lepoti, o harmoniji, o svrhovitosti bića i svemira, itd...

kategorija Boga samog⁵, putem koje stvorena svest izdvaja Stvoritelja od stvorenog, Boga od sveta, večnost od vremena i samim tim prepoznaje svoje mesto u opštem poretku stvari.

Po Njegoševom mišljenju, Bog jest večnost i on je, sobom, nastanjuje. Kao takav, on stvara kategoriju vremena koju nastanjuje svesnim bićima (dakle vreme jeste okvir u kome se kreće, istrajava a naposljetku i propada vasiona – ili, jedne za drugima, čitavi nizovi vasiona). Ono što ih veže jeste svetlost, Božija tvoračka, nestvorena svetlost. Bog isijava sebe u svet, u stvarenje – stvorenom poklanja tu, takvu, svetlosnu, samosvest. Ta samosvest jeste autonomna, individualna, lična. Ona potiče od Boga, ona je dar – ali sa Bogom nije istovetna. Istovetna im je esencija, svetlosna, Tvoriteljeva – ali je samobitnost Božija i stvarjenja različita. Samobitnost Božija je prvostepena i, ontološki posmatrano, jedina osnovana. Ontološko polazište samobitnosti stvarjenja jest drugostepeno, ono je izvedeno. Pre i tokom pada u greh Satana⁶ postavlja pitanje Božije ontološke zasnovanosti na šta Stvoritelj odgovara ne filozofskom rasprom (kao u slučaju dijaloga o prostoru sa arhanđelima Gavrilom i Mihailom) nego silom i kaznom. Ovi raspravljaju o prirodi stvorenog, dok Lucifer raspravlja o prirodi bića kao takvog i, ne samo da raspravlja nego i dezavuiše Božije poistovećivanje sa bitkom. Na to Biće samo odgovara pobunjenicima izopštavanjem iz svetlosnog poretka, iz bića. Biće/Bog odgovara izopštavanjem iz sebe i iz kosmosa, bacanjem u kaos, tj. u organizovani, disciplinarni, kaos: pakao za demone, zemlja za ljude.

Po padu u greh Bog se, dakle, ograđuje od čoveka. Božija ćutnja jest vrhunska kazna za greh hibrisa, greh prekomernosti. Duh (svetlost unutar mikrokozma, čoveka), čija esencija participira esenciji Božijoj, ostaje jedina sveza s večnošću. Definisati Njegoševu svetlost, rekli smo, znači pojasniti njegovu ontologiju, dok ona sama eksplicituje njegovu antropologiju. Antropologija se u *Luči mikrokozma* staje razlikovati od demonologije počev od unošenja Adamovog sna pred poslednji dan bitke kao njegovim pokajanjem uslovljenim svešću o ontološkoj različitosti između Boga i anđela. Nepokajani pali anđeli postaju demoni (u poslednjim dvema strofama petog pevanja njihov spoljašnji izgled čak poprima karikaturalne odlike njihovih karakternih osobina), dok pokajani – Adam, po starešinstvu, povlači u propast sav svoj puk kao što svoj, u svoju propast, povlači Satana – postaju ljudi. Demoni u paklu zadržavaju sećanje na raj, ljudi na zemlji ga gube. Pakleno zatočenje je (ili bi trebalo da bude, večito), zemaljsko je privremeno. No to samo tako izgleda iz perspektive vremena: dakle iz perspektive esencijskog i egzistencijalnog

---

⁵ Ona je, sa stvaralačkom moći, jedan od osnovnih božanskih atributa.

⁶ Koga upravo iz tog razloga Njegoš ne imenuje Svetlonošom, jer uvodi prekid u sveopšte svetlosno isijavanje. Lucifer, naime, nije puki dvorski svetlonoša nego dvorjanin koji se pita i odakle ta svetlost, šta joj je izvor, što postaje osnovni razlog njegovog sukoba sa Bogom.

okvira u kojem se kreću stvorenja. Iz perspektive večnosti ne izgleda tako ili bar tako ne mora da bude. Jer je vremenska perspektiva ta koju obitava, koju očituje, ako hoćemo, stvorenje. U njoj i kroz nju se odigrava anamneza, liturgijsko preoblikovanje vaseljene i pomirbeno delovanje Hrista. Kako, dakle, iz te antropološke perspektive, razumeti pojam večnosti?

U idealnom (kome pripada i kategorija večnosti) stvoreni svet je dobar i odgovara svojoj svrsi. U idealnom je harmonija konačno uspostavljena. To idealno, u stvari, jeste kategorija koja povlači i mogućnost apokatastaze, one manje vidne struje hrišćanskog učenja po kojoj Bog, konačno, u večnosti, miri stvoreno sa Stvoriteljem a čije pomirenje uključuje sva pala stvorenja – dakle i Svetlonošu, i Lucifera. Ovu ideju Njegoš ne eksplicituje iako je unosi putem Božije tvrdnje da će počinuti od svog rada tek pošto bude uveo celokupni svet – a to mora da podrazumeva kako kosmos tako i haos – oblikovanu i neoblikovanu, *neobjelanu*, pramateriju – u svetlost.

Kako, na koji način, s obzirom na pad, Bog sada vrši opšti liturgijski preobražaj stvorenog sveta? Preegzistencija i postegzistencija su ključ razumevanja divino-demonske prirode sveta u koji je izopšten čovek. Bog preoblikuje haos. Njegoš nije odredio da li je haos od početka zadata kategorija⁷, kao što je zadata, po njemu, Bog koji ga preobražava. Indirektno, po Božijem odgovoru – otkrivamo ontološku deficijentnost haosa. Ono što Njegoš u svom spevu ne imenuje – ono dakle o čemu može samo da se spekulira jeste sledeće: ukoliko pretpostavimo da Bog, kao kod Kanta, najpre stvara haos pa ga tek potom preoblikuje, tada možemo prihvatiti da se haos upisuje u kategoriju materijalnog i da je podložan svim menama materijalnog sveta; haos se upisuje u vreme. Vreme je okvir za sve stvoreno. Sve stvoreno traje i propada *tokom* vremena. Neživa i živa, mislena i nemisljena bića podjednako. Obrađeni haos, sledstveno, nije vekovečan: u četvrtom pevanju *Luče mikrokozma* Satana spominje propale svetove iz čega izvodi zaključak (po njega koban) da je Bog uzurpacijom – samom činjenicom što je preživeo kataklizmu koja je progutala raniji svet – za sebe izvojevao položaj Svemogućeg. Satanovo ogrešenje o Boga bilo bi tako najpre filozofsko ogrešenje: on uzima svoju pretpostavku za gotovu činjenicu. Njegošev Bog – ljubomoran, čuvaran (na svoj stvoreni, preobraženi svet), nastupa kao starozavetni Bog Savaot. On ne raspravlja, on kažnjava. Izdvaja deo neobrađenog haosa u koji smešta pobunjenike. Kakva je priroda tih novih prostora, prostora zatočeništva? Izdvojićemo, za ovu priliku, zemaljski svet.

---

⁷ Sobom zasnovana ontološka kategorija.

Zasnovan po meri moralne deficijentnosti palih anđela, takav svet određuje posledice mišljenja i delovanja „besmrtnih“⁸ u preegzistenciji: zemlja je mesto ispaštanja, a kazna nad kaznama je zaborav prvobitnog zajedništva sa Bogom. Anamneza može samo biti posledica borbe sa sobom i sa svetom, ona je posledica nezadovoljstva sobom i svetom koji sopstvo nastanjuje. Zatočenje tako postaje poprište moralne borbe, borbe sa samim sobom. Živeti životom zatočenja značilo bi razumevati sebe i svet u kome se deluje. Kod Njogoša razumeti sebe znači prevazići sebe: junački je podvig najpre podvig moralne prirode. On se odnosi na pobedu nad sobom, nad svojim vlastitim ja, dakle nad demonskim u sebi. To demonsko, međutim, upisano je i u prirodu⁹, ono predstavlja jedno od ovaploćenja posledica preegzistencijalne pobune. Prevalaženjem sebe stižu se moralne vrline. A živeti vrlinom znači težiti ka idealnom životu u svetu koji se odlikuje ratom sveg protiv svega. Probudena luča se tako uzdiže nad mrtvom telesinom (nad otelotvorenjem preegzistencijalne zablude od prirodi Boga), nad vlastitim, urođenim slabostima: oslobađa se robovanju sebi, kao što teži opštem oslobođenju od materije, od sveta (ovoze-maljskog sveta) kao inkarnacije zla.

Sporno je opstajanje dvojne ontologije kod Njogoša. Priča o probuđenoj luči, o ljudskom samopregoru, jedno je od pojašnjenja odnosa između kategorija haosa i Boga u odnosu na pitanje bitka. Bog, po *Luči mikrokozma*, jeste istovremeno i biće i postanje. Dijalektalno Božije stvaralaštvo radi na sjedinenju esencije i bića. Odnos vremena i večnosti je izražen božanskim svetlosnim isijavanjem čiji je krajnji cilj uvođenje vasione u harmoniju. Ontologija određuje antropologiju, hristologija prirodu „luče“ mikrokozma, a figura božanstva figuru romantičnog pesnika koji promišlja i razjašnjava ove kategorije.

Njogoš u Bogu vidi počelo i tvoračku moć ujedno: u Njemu vidi biće čija je prisutnost u svetu imanentna. Po padu u greh, Njegova esencija vrši pozitivno, materijalno i spiritualno dejstvo na čoveka, preobražavajući ga istovremeno svojom svetlošću i upotrebom tog instrumenta koji nazivamo vremenom. Emanacija i esencija su jedno i isto: transcendentni Bog se očituje, i to je očitovanje Njegova emanacija, Njegovo imanentno prisustvo. Bog je istovremeno i izvan i unutar stvorenog: Bog je u svemu. On je, drugim rečima, istovremeno i biće i nastajanje, i nužni bitak i vlastito stvaranje u nastajanju, iako ne i, rekotom, jednosušno s njim. Ta se emanacija očituje kroz kaos i kroz kosmos, kroz neobrađenu materiju kao i kroz obrađenu, te misaonih bića koja je nastanjuju (bila ta obrađena materija kosmos ili pakao i zemlja – prostori zatočenja,

---

⁸ Ovde jasno razlikujemo besmrtnost od večnosti, budući da je večnost božanski atribut a besmrtnost atribut stvorenja, sačinjenog bića, odnosno bića koje ima svoj početak i čija je besmrtnost uslovna, jer proističe od Boga i, od Njega ovisna, na Njega se oslanja.

⁹ U zemlju kao okvir, kao materijalni prostor u kome je pali anđeo – čovek – zatočen.

prostori materijalizacija provobitnog ogrešenja). Sukob haosa i kosmosa, nereda i reda samo je premisa za jedan obuhvatniji tvorački rad: to je razlog zašto je Njegoš istovremeno monista i dualista. Božiji dijalektalni tvorački akt radi na sjedinjavanju esencije i bića: igra vremena i večnosti, njihov odnos, kod Njegoša, pretpostavlja čin svetlosnog isijavanja čiji je krajnji cilj uvođenje vasiona u harmoniju, čija je krajnja svrha da istrajava, pročišćeno, u Bogu.

Za pala ljudska bića to znači prelazak iz ljudske temporalnosti u Božiju atemporalnost. Njegošev Bog jeste Bog pamćenja u kome sve (dakle svet) istrajava. Liturgički posmatrano, istrajava zato jer je konačno pomiren sa Njim, i dostajan je hvale. Bog, kao nužni bitak, radi na pomirenju između bića i nastajanja, između vanvremenog i vremenog, između sebe i stvorenog. Pitanje apokatastaze¹⁰ se očituje kao paradoksalno upravo po tome što iz perspektive večnosti, konačnog pomirenja, iz perspektive Boga ono i jest i nije problem. Da parafraziramo pesnika: „U poređenju sa Njim mi jedva možemo reći da smo bili“. Drugim rečima, iz perspektive večnosti nema razloga da bude govora o konačnoj kazni, o konačnoj izopštenosti. I ne samo to: Bog, kroz Hrista, postaje saučesnik drame izopštenosti: Bog će sam, paradoksalno, da iskusi smrt. Pošto je dopustio, stvorivši slobodnu volju, mogućnost pobune, iskusiće iskustvo samosaznanja ontološke neutemeljenosti palih. Drama smrti drama je ontološke deficijentnosti. Svest o vlastitoj deficijentnosti srž je Adamovog sna. Tu deficijentnost, u naporu da Adama vrati k Bogu, iskusiće Hrist. Paradoks stvaranja slobodne volje vodi do paradoksa Božije volje da iskusi Adamovu smrt.

Ukoliko Bog, međutim, ne prašta, tada on sebe – ograničava. To ograničavanje se pak upisuje u vremenu, u stvorenom. Dakle, reč je o pedagogiji, o lekciji upućenoj stvorenju. Međutim, zar se može zamisliti da u vanvremenom nema pomirenja? Zar je moguće zamisliti nepomirenost, ograničenost ma koje vrste, u Bogu? Ideja konačnosti, ireverzibilnosti kazne više je predmet etike, pedagogije negoli čiste teologije, ona ima više udela, volterovski rečeno, u otklanjanju mogućnosti opšte društvene permisivnosti, liberalnosti, anarhije ili terora čiji bi uzročnik mogla biti teologija apokatastaze (kao što bi to mogao da bude ateizam) nego što bi mogla imati udela u prirodi Božijeg kažnjavanja za prestup. Kod Njegoša se ona pak kosi i s pesnikovim psihološkim profilom, s njegovim radikalnim nemirenjem sa zlom, sa njegovom junačkom svešću, sa etikom samopregora. Božanski um, koji radi na stvaranju lepih oblika, uspeva, u idealnom, u vekovečnom, da ostvari ono što se opire pesniku i državniku: savršeni i potpuni sklad između prvobitne zamisli i njenog krajnjeg ostvarenja.

---

¹⁰ Dakle pitanje pada, pitanje pobune anđela i Božijeg dela pomirenja.

Bibliografija

Његош, Петар II Петровић. *Дјела*, Подгорица, ЦИД, 1995. стр. 889.

Boris LAZIĆ

RELATION OF THE CATEGORIES OF ETERNITY AND TIME IN THE POETIC WORK OF PETAR II PETROVIC NJEGOS (PARADOX OF APOCATASTASIS)

Summary

The purpose of this Study is to demonstrate the Organic link between Njegoš's understanding of Creativity and Anamnesis, wich is the Construction of the Self: to demonstrate the Organic link between His Ontology & Antropology, & the Pedagogical & Atonmental rôle of Christ, embodiment of the Logos, in the Theological & Ethical problem of Apocatastasis.

Magdalena BOGUSŁAWSKA

Warszawa

821.163.4.09 Петровић Његош П. II : 792

DELO PETRA PETROVIĆA NJEGOŠA U SVETLU ANTROPOLOGIJE KULTURALNIH PERFORMANSA

U radu se ukazuje – na osnovu fragmenata iz Gorskog vijenca P. P. Njegoša – na razmišljenja Petra Petrovića Njegoša o pozorištu i drugim društvenim spektaklima (cultural performances). Njegoš preko stavova junaka svog dela razmatra pitanje raznorodnosti igara (obrednih, pozorišnih i sl.) u odnosu na određen tip kulture, specifiku društvenih odnosa, te kolektivni mentalitet zajednice. Njegoševa misao na tu temu pripada struji sličnoj onoj kojoj pripada i koncepcija Žan-Žaka Rusoa (Jean Jaques Rousseau), koja prethodi savremenoj antropologiji kulturnih performansa, kao i antropologiji pozorišta.

Ključne riječi: Antropologija kulturalnih performansa, pozorište, obred, igra, ruralno, urbano, društveni odnosi

Delo Petra Petrovića Njegoša koliko god da je stabilno smešteno u lokalnom kontekstu crnogorske kulture – u istoriji, društvenoj, političkoj i običajnoj stvarnosti, donosi sa sobom takođe i sadržaje koji izlaze van kruga nacionalne problematike. Jednako moćno dotiče probleme koje danas prepoznajemo kao paradigmatičke u savremenoj spoznaji. Njihovo postojanje dokazuju, pre svega, mnogobrojni radovi posvećeni filozofskoj vrednosti spisa ovog autora. Njegoš u tom smislu ostaje naslednik i predvodnik evropskih tvoraca savremene humanističke refleksije, čije delo u svim literarnim tekstovima na neki način razgrađuje – prožima, razvija, obogaćuje. Nema ništa čudno u tome da je jedan od glavnih motiva piščevog interesovanja, u šta nas bar uverava iščitavanje dramskog epa *Gorski vijenac*, kulturni poredak (u najširem smislu tog termina), dok Crna Gora u pesnikovom delu postaje svojevrsna laboratorija za shvatanje tog poretka. On je obuhvaćen posredstvom sasvim osnovnih, iako u literarnoj formi predstavljenih tema, kao što su: odnos svoj – tuđ, zavistnost među pojedincem i kolektivom, osnovi društvene organizacije, „prvobitnost“ kao konstitutivni element mentaliteta i običaja, usmeni karakter komunikacije i mnogi drugi. Ne treba dokazivati da upravo ti motivi od početka

obeležavaju putanju razvoja osnove imaginacije, koja se prema Andžeu Mencvelu (Andrzej Mencwel) može nazvati antropološkom¹.

Jedan od njenih izraza jeste pažnja koju u svom stvaralaštvu Njegoš posvećuje fenomenu koji bi se, u skladu sa u savremenim humanističkim i društvenim naukama prihvaćenom terminologijom, mogao nazvati performativnost kulture. Sada se treba okrenuti izvoru.

U dramskom epu *Gorski vijenac* Petra Petrovića Njegoša nalazi se scena u kojoj vojvoda Draško, za vreme narodne skupštine sazvane od strane poglavara povodom poslednjeg obračuna sa poturčenim crnogorskim bratstvima, deli sa učesnicima skupa svoje utiske sa nedavnog putovanja u Veneciju. Pri-poveda, između ostalog, i o predstavama koje je imao priliku da vidi tokom svog boravka:

*Bješe igre, ali drugojače.
U jednu se kuću skupljahu
pošto mrkni i pošto večeraj.
Kuća bješe sila od svijeta,
uždi u njoj hiljadu svijetah;
po zidu joj svud bjehu panjage,
cijele se napuni naroda,
tako isti i kuća ostala;
svud mogaše iz zida viđeti
će vraćahu ka miši iz gn'jezda.
Dok se jedna podiže zavjesa,
treći dio od kuće otvori.
Bože dragi, tu da vidiš čuda!
Tu izmilje nekakvoga puka,
to ni u san nikad doć ne može,
svi šareni kao divlje mačke.
Dok ih stade po kući krivanja,
će ko bješe zapljaska rukama;
imah mrtav padnut od smijeha
[...]
I još ću vi jednu sprdnju ispričat
(a znam da čisto vjerovat nećete):
će na konop skaču i igraju².*

Vojvodina priča budi u slušaocima nepoverenje, a takođe i odbojnost prema onome što je nepoznato, nerazumljivo – drugačije. Jednog od učesnika

---

¹ Ovde se koristi pojam antropološke imaginacije u takvom smislu koji predlaže Andžej Mencvel u tekstu *Przedślowie. Wyobraźnia antropologiczna*, u *Wyobraźnia antropologiczna. Próby i studia*, Warszawa 2006, str. 9–24.

² P. P. Njegoš, *Gorski vijenac*, stih 1531–1549, 1574–1577.

skupa taj izveštaj podsetio je na priču koju je jednom čuo o sličnim pozorišnim predstavama koje su na trgu u Boki Kotorskoj izvodili italijanski putujući komedijanti:

*Ja sam čuo od jednoga đeda,
u Boku su jedni dohodili
iz Talije, ili otkud drugo,
na naš pazar isti izlazili,
pa viknuli cijelu narodu:
Pogledaj onoga kokota,
ali šljeme za nogu poteže.
Kad onaj čas nije nego slamka!
Drugom vikni: Poslušaj narode,
svak će sada grozd u ruku imat,
grozdu ćete britve prinjeti,
al' čuvajte, da vas jad ne nađe
nemoj koji grozda okinuti!
Dokle svako za po grozd uhvati,
priniješe britve grozdovima;
kad viđeše čudo neviđeno:
svaki sebe za nos uhvatio,
dogna britvu do svojega nosa!
Dokle treći savrh zida vikni:
Čuj, narode, ne potopite se!
U to rikni niz pazar rijeka;
ili bilo muško ili žensko,
svak, gda gazi, uzdigni haljine.
Kad ni vode ni od vode traga,
no svak diga u pazar haljine
i krenuo ka da vodu gazi!
Kad viđeli e ih pogrdiše,
koči narod, i bih ih pobili,
no uteci u Kotor Latini.
To igranje isto je ovako
što na konop igraju, vojvoda!*

(stih 1583–1614)

Ovi opširno navedeni fragmenti epa obično se smatraju izvanrednim materijalom za razmatranje u domenu imagologije, pa tako i za analizu koja se tiče načina spoznaje i odnosa prema Mlečanima kao prema nečemu značajno drugačijem (relevantno stranom) u svesti crnogorskog društva – kolektivnog junaka dela. Imajući u vidu taj opšti problem percepcije drugosti, u interpretaciji navedenih fragmenata dela moguće je istovremeno se posvetiti i predmetu razgovora junaka poeme i posmatrati ga posebno – na šta na izvesni način

svesno upućuje sam autor – kao srž problema. Prihvatanje takvog stanovišta istovremeno dozvoljava upisivanje sadržaja citiranih izjava u određeni teorijski kontekst i njegovo proglašavanje stavom samog autora o problematici kulturnih performansa, koja ve jedno vreme zanima umetnike i naučnike, shvaćenih kao organizovane forme društvenih činova koji imaju ostenzivni karakter. Treba se podsetiti da su pitanje kulturnog performansa pokretali još antički autori, od kojih su jedni, na primer Seneka, osuđivali *en gros*, dok su drugi za mnoge tipove spektakla i javnih igara nalazili bilo društveno, bilo religijsko utemeljenje. Reči kritike na račun kulturnog performansa nisu štedeli u svojim traktatima, homilijama ili biblijskim komentarima ni crkveni oci. Tu vrstu delanja, posebno sa prethrišćanskom provenijencijom, smatrali su opasnošću kako sa etičkog, tako i sa doktrinalnog stanovišta³. Idući njihovim stopama, to stanovište su podržali kasniji hrišćanski sveštenici koji su se neposredno suočili s problemom za vreme sopstvenog sveštenečkog posla. Ne čudi, prema tome, u srednjovekovnoj crkvenoj pismenosti, a posebno u tadašnjoj kazuistici, prisustvo različitih vrsta kazni i opomena namenjenih učesnicima tih igara, kao i potcenjivačkih ocena samih performansa koje su u očima sveštenika bile uznemiravajući znak živosti paganskih radnji i jeretičkih bludnji. Među odlučnim protivnicima takvih aktivnosti nalaze se takođe južnoslovenski autori, kao što su prezviter Kozma ili Konstantin Filozof, koji u svojim spisima, inspirisani tekstovima velikih prethodnika, složno osuđuju te koji svetu liturgiju i post podređuju od crkve zabranjenim skupovima i sličnim *besovskim igrama*⁴.

U moderno doba pitanje kulturnih performansa dobija posebnu dimenziju u delu Žan-Žak Rusoa (Jean Jacques Rousseau) koji je, kao odgovor na članak D'Alamberta (d'Alambert) objavljen u *Enciklopediji (Encyclopédie, ou dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers)* pod naslovom *Pismo o predstavama (Lettre sur les spectacles)*⁵. Taj tekst je uz saglasnost samog primaoca objavljen godinu dana kasnije. U suštini, to je obimna rasprava koja se tiče problema odjeka koji u društvu imaju različite vrste kulturnog performansa kao i pozicije koju među njima zauzima pozorište, posmatrano ne toliko kao forma estetske ekspresije, koliko kao kulturna institucija koja oblikuje društveno ponašanje. Ruso – uveren u negativne posledice institucionalizacije različitih vrsta igre/zabave koja je vršena po gradskim uzorima u uslovima tradicionalne kulture sela – dokazuje da uticaj pozorišta, koje je u svojoj

---

³ E. Stanula, *Widowiska w ocenie Ojców Kościola*, Saeculum Christianum, 2, 1995, 1, str. 7–15.

⁴ Up. M. Kićović, *Staro pozorište kod Srba*, Zbornik radova SANU, 1951, str. 10–11; D. Dragojlović, *Bogomilstvo i počeci umetnosti kod južnih Slovena*, Književna istorija IV, 1972, 15, str. 385–394.

⁵ Prevedeno prema: J. J. Rousseau, *List o Widowiskach*, u B. Baczkó, *Umowa społeczna*, Warszawa, 1966, str. 333–496.

suštini suprotno skladnom funkcionisanju društva, pretili da će pokvariti stanovništvo, dezorganizovati društveni poredak, uništiti stare, dobre običaje i narušiti autentične stege, koje imaju svoje mesto u velikim metropolama Evrope. Kao primer, praveći pozitivnu protivtežu slici civilizacije pokvarenih društvenih navika, Ruso prikazuje organizovanje života gorštaka iz švajcarskog seoceta Neuschâtel. Oni neguju običaje predaka i nalaze zadovoljstvo u prostim zabavama, igrama, što im, prema mišljenju filozofa, obezbeđuje mir i život u skladu sa svetom koji ih okružuje. S tim opisom se na izvestan način podudara situacija stanovnika Crne Gore koja je prikazana u Njegoševom *Gorskom vijencu* – oni se kultiviraju u ime koherentnosti i trajnosti zajednice sa drevnom tradicijom. Pravo na izvođenje takve analogije daje sam Žan-Žak Ruso koji je, imajući svest o prilagodljivosti slike koju je sam predstavio, uveravao u sledeće: „Promenite neke okolnosti, nađite negde drugo neke druge gorštake i *mutatis mutandis*, taj primer je moguće primeniti“⁶.

Za Njegoševe junake kulturni performansi su pre svega vrsta igre. Prema njima se dugačije ne odnosi ni Ruso, u čijem tekstu piše: „Jedan pogled [...] je dovoljan da bih video kako je pozorište pre svega igra“⁷. U pripovedanjima Crnogoraca – kako u opisu pozorišne zgrade u kojoj se odigrava spektakl, tako i u pričama o nastupu vašarskih komedijanata, ni jednom se ne pojavljuje odrednica pozorište. Njegoš ima svest o tome da ona ne funkcioniše u rečniku crnogorskih seljaka, jer sam fenomen pozorišta, posebno u institucijalizovanom obliku, nije zapravo prisutan u kulturnoj stvarnosti Crne Gore u XVII veku⁸. Spektakli o kojima okupljenima priča vojvoda Draško u tekstu su definisani konsekvantno nazivom „igre“ koji znači isto što i „igra, zabava, praznične svečanosti, rasonoda“. Južnoslovenska reč igra predstavlja prilično tačan korelat latinskog *ludus*, a samim tim, svojim obimom obuhvata – što uostalom potvrđuje tekst ovog dramskog epa – čitav niz artefakata performativnog karaktera, među kojima je takođe i pozorište i sve vrste parateatralnih aktivnosti, počevši od uličnih predstava mađioničara i akrobata, do obrednih koledarskih povorki koje se organizuju po selima, kao i nastupa guslara.

S tog istog stanovišta Njegoš je prikazao svet kulturnih performansa Venecije, Boke Kotorske i unutrašnjosti Crne Gore koji izvanredno ilustruje misao koja se nalazi u pismu za D'Alamberta, a na koju se poziva savremena, antropološki orijentisana – teorija pozorišta: „Puno je raznolikih predstava, narodi se izuzetno mnogo razlikuju po običajima, temperamentu i karakteru“⁹.

---

⁶ Isto, str. 407.

⁷ Isto, str. 348.

⁸ Prvo stalno pozorište u Cetinju počelo je sa radom tek 1888. godine. Pre toga crnogorsku prestonicu posećivale su putujuće trupe, uglavnom iz Srbije i Vojvodine, a 1883. godine stvorena je privremena glumačka trupa pod nazivom Diletanstko društvo. Ona je zatim bila osnova grupe koja je krajem XIX veka činila stalno pozorište u Cetinju.

⁹ Isto, str. 349.

Pišući te reči, Ruso je skretao pažnju na kulturne korene raznolikosti formi i performativnih tradicija koje su se različito oblikovale u zavisnosti od geografskih, istorijskih i etničkih uslova, materijalnih i civilizacijskih faktora.

Priča vojvode Draška o mletačkim zabavama samo je naoko epizodni momenat njegovog iskaza koji se tiče političkih pitanja, a ipak je važan iz perspektive glavne teme dela. Vojvoda je bio slučajni svedok uličnih nastupa vašarske trupe – možda cirkuske priredbe. Sudeći po opisu, gledao je takođe glumce *dell'arte* (što se čini tim pre istinito jer se radnja *Gorskog vijenca* odigrava u XVII veku – dakle, za vreme procvata italijanske komedije – koja je takođe bila poznata na suprotnoj, slovenskoj obali Jadrana). Odbojnost Crnogoraca prema nastupu italijanskih komedijanata i mađioničara jeste posledica suprotstavljanja nepoznatom koje predstavlja drugačiji sistem tradicije i vrednosti (koriste se prevarama, a takođe, pomoću kostima i čudnog ponašanja, liče na životinje, čime negiraju ljudsko dostojanstvo). Kritični odnos predstavnika plemenske skupštine (to je jsano iz konteksta osnovne teme dela) proizlazi takođe i iz osećanja pretnje kulturnom identitetu. Njegoš se služi kontrastivnim poređenjem dvaju svetova: mediteranskog i – može se ovde upotrebiti termin Jovana Cvijića – dinarskog¹⁰, a suprotnosti koje ih dele pokazuje i prikazivanjem odnosa prema igri i obredima koji imaju predstavnici obe društvene grupe.

Takođe, priče junaka *Gorskog vijenca* pružaju čitaocu koji je zainteresovan za problematiku pozorišta interesantne informacije koje se tiču popularnih „igara“ kojima su prekraćivali sebi vreme nekadašnji stanovnici Mletačke republike – kao i njoj potčinjeni gradski centri u Boki Kotorskoj. Citirani odlomak iz Njegoševog dela nesumnjivo pokazuje da fenomeni te vrste, isto kao i drugi koji su u vezi sa istorijom i kulturom Boke Kotorske, nisu bili npr. uključeni u kanon srpske narodne tradicije. Ustanovljeni na temelju narodne ideologije devetnaestog veka i presudom Vuka Karadžića, privilegovan je folklor i uzori uobličeni u okvirima seoske narodne kulture, dok je kulturno-stvaralačka uloga gradskih centara jadranskog priobalja marginalizovana. Po pravilu, artefakti karakteristični za tu teritoriju funkcionišu u kulturnoj svesti društva ne više nego kao jedna od varijanti regionalnog folklora, retko pak dobijajući nadlokalni značaj – opštenarodnu vrednost. Takođe, njihova integracija s crnogorskim nasleđem, uključivanje u ovde razmatrani kanon, ostaje otvoreno i složeno pitanje. Kao nesumnjiv uzrok pokazuje se ovde sopstveno osećanje odvojenosti i lako uočljiva kulturna različitost na toj teritoriji – koja je u vezi s njenim pripadanjem sredozemnom civilizacijskom okviru – tako dobro predočena u tekstu *Gorskog vijenca*.

---

¹⁰ J. Cvijić, *Balkansko poluostrvo i južnoslovenske zemlje*, Beograd 1922; up. i J. Rapacka, *Godzina Herdera*, Warszawa, 1995, str. 119.

Draškova sećanja i Obradova priča sadrže prilično opšte informacije i, naročito u drugom slučaju, izuzetno obojeni „glas zajednice“ na temu izgleda i razvoja *ljudi* Venecije – uličnih nastupa akrobata i mađioničara, kao i spektakala izvedenih u pozorišnoj zgradi. Ali Njegoša ne interesuje toliko informacija sama po sebi koliko njena preciznost i istinitost. Takođe, ona nije predmet interesovanja ovog rada. Pažnju čitaoca privlači, pre svega, specifična tendencioznost koja karakteriše iskaze junaka. Javlja se ona u načinu kojim govore o neobičnim događajima, u njihovom poimanju ponašanja koje je protivno prirodnom ljudskom ponašanju i zdravom razumu. Podjednako je karakterističan i opis reakcije svetine koja je pomno gledala nastup iluzioniste u Kotoru, kao i komentari onih koji pažljivo slušaju neverovatne priče. Knez Rogan opominje vojvodu rečima: „To ne može biti istina, Draško,/ nego su ti oči zamaštali“ (stih 1578-1579). Stav slušalaca sugestivno formira način na koji predstavnici zajednice crnogorskih plemena opažaju kulturnu, a posebno mentalnu stranost „latina“. Junaci poeme složno ističu neobičnost ili čak čudnovatost njihovih performansa, toliko različitih od vlastitih – crnogorskih igara: pokolenjima poštovanog sviranja na guslama i maskiranih koledarskih povorki. Vekovima negovana tradicija okupljanja oko gusala i epske pesme, kao i maškare koje se spominju na drugim mestima u poemi, a koje organizuje seoska omladina za vreme tzv. bele nedelje¹¹, predstavljaju u očima tradicionalnog društva protivtežu zabavama pokvarenog sveta latinskih gradova.

Isto, treba dodati da izveštaji sa glumačkih izvedbi i akrobatskih predstava u gradskom pozorištu, upleteni i u tok drugih pripovedanja junaka posvećenih seoskim poselima uz gusle i godišnjim koledarskim povorkama, mogu za istraživača predstavljati izuzetnu osnovu za poređenje dva koegzistirajuća a pri tom konfensionalno određena tipa narodne kulture na Balkanu: seoskog i gradskog. Navedeni odlomci *Gorskog vjenca* ilustruju, naime, posledice ne samo etničke, konfesionalne i uopšte kulturne razlike na crnogorskoj teritoriji razapetoj među otvorenim prostorom gradova Boke Kotorske i tradicionalno orijentisane patrijarhalne realnosti interiora, koja je od XV veka vaoma ugrožena uticajem turske stihije koja je kočila civilizacijski razvoj zemlje.

U XIX veku Crna Gora je rado viđena kao oaza sačuvana u stanju prvobitnog slovenstva, „spomenik prave srpske plemenitosti“ ili, kako je pisao Adam Mickjevič (Adam Mickiewicz), zemlja pravih sloboda i jednakosti¹². Mišljenja tog tipa očigledno su formirana pod uticajem slovenskih čežnji, utopijskih projekata Herdera i idealističnih vizija njegovom idejom zanesenih. Ne treba onda da čudi Njegoševo obožavanje Crne Gore, koje je osećao kao po-

---

¹¹ Bijela nedelja – u to vreme, koje prethodi Uskršnjem postu, na selima povorke pod maskama idu od kuće do kuće. Up. P. P. Njegoš, *Gorski...* stih 1437.

¹² Up. J. Rapacka, *Mickiewiczowska wizja literatur słowiańskich*, u *Godzina...* citirano delo, str. 102.

tporu tradicionalnoj kulturi svoje otadžbine i kao utemeljenje njenog kolektivnog stvaralaštva – arhaičnih običaja koji se prenose s kolena na koleno. Takav stav autora nije samo odlika romantizma u pesničkom delu, već nastaje iz veoma ličnih motiva čoveka koji se u njoj rodio i formirao. Treba takođe naznačiti da ovaj afirmativni odnos, koji kod Rusoa prelazi u idealizaciju, kod Njegoša postaje diskretno relativizovan. Pesnik, dajući glas junacima, više značajno predstavlja problem osećanja drugosti i odbojnosti prema italijanskim kulturnim performansima. Pri čemu je taj otklon, parafrazirajući reči Klod Levi Štrausa (Claude Levi Strauss), plod pogleda na sopstveno društvo, njegovo ponašanje i mentalitet, istovremeno i izbliza i izdaleka. U ovom konkretnom slučaju – iz perspektive čoveka koji, u potpunosti razumevajući i afirmišući svesno-idejni sistem narodne zajednice, postaje takođe intelektualno aktivan u drugoj realnosti, u zapadnoevropskoj kulturi, a zatim postaje svestan pozitivnih vrednosti sveta izloženog tako nemilosrdnoj kritici u pripovedanjima junaka epa.

Crnogorski pesnik, slično kao Ruso, pokazuje da bogatstvo formi kulturnog performansa jeste rezultat razlikovanja kultura, zbog čega ti performansi u njegovom osećanju čine akt u kojem se društvo može prepoznati, a kroz to definisati vlastite posebnosti, odrediti sopstveni identitet. A ukoliko je tako kako je pisao autor *Umowy społecznej (Društveni ugovor)*, da kulturni performansi „jačaju narodni karakter, produbljuju prirodne sklonosti i intenziviraju sve strasti“¹³, onda, iz perspektive konzervativnog patrijarhalnog društva, mletačke igre su zaista mogle da izgledaju kao laž i ismevanje, nešto opasno, što narušava prirodnu harmoniju i ravnotežu života zajednice. Nasuprot njima, očuvanje tradicionalnih formi garantuje društveni sklad i predstavlja garanciju povezanosti s precima. Otuda, iz usta Vuka Mićunovića slušamo sledeće reči:

Ada za svu igru bez gusalah ja ti ne bi ni paru tursku dao.

Đe se gusle u kuću ne čuju, tu je mrtva i kuća i ljudi¹⁴.

-one predstavljaju svojevrsni crnogorski *memento*. Vredi ovde dodati da se tema zabava sreće najmanje još jednom u Njegoševom stvaralaštvu, u drami *Lažni car Šćepan Mali*, pri čemu tu ima samo sporedni značaj. To je situacija kada jedan od junaka, iguman crnogorski Teodosije Mrkojević, na pitanje ruskog poslanika kneza Dolgorukog o gradskim zabavama odgovara u duhu reči Vuka Mićunovića, da mu najveću radost pričinjavaju „jednostavni razgovori s ljudima“ živim ili mrtvim. S obzirom na to, nije teško predstaviti sebi kako bi Ruso, da je čuo razgovor crnogorskih gorštaka o mletačkom pozorištu i vašarskim čudima, sa sigurnošću potvrdio reči napisane u pismu za D'Alamberra: „Ne, srećni ljudi, nisu za vas takve igre [...] Nek predstave čine sami gledaoci, nek postanu glumci, nek svako sam sebe gleda i voli u drugima, kako bi se svi

¹³ J. J. Rousseau, *Lit...* citirano delo, str. 353.

¹⁴ P. P. Njegoš, *Gorski...* citirano delo, stih 1618–1621.

osećali jače povezani.¹⁵ Te reči čine se posebno bliske suštini Njegoševog gledišta, onakvog kakvo je izloženo u *Gorskom vijencu* ili drami *Lažni car Šćepan Mali*. U punoj oštini izranja iz njegovih dela misao da svečani karakter igre – kulturnog performansa, uporište artistične spoznaje u kolektivnom doživljaju, osigurava datom društvu osećanje jedinstva.

U citiranim odlomcima dela Petra Petrovića Njegoša do izražaja dolazi duboka intuicija o tome da predstava – obred, ceremonija, igra – može reprezentovati određenu kulturnu stvarnost, može biti priznata kao njen metakomentar, čak i kao njena simbolična sublimacija. Ta vrsta intuicije nije retkost, i u krugu srpskog jezičkog uticaja pojavljuje se u XIX veku ne samo u književnim delima, već i u naučnim tekstovima (kao što je *Narodno glumovanje* Laze Kostića), kao i u putopisima čiji verodostojni odraz je, iz mnogo aspekata, pripovedanje vojvode Draška u *Gorskom vijencu*. Na tom primeru može se proučavati kako se, upravo iz iskustva putovanja – u kontaktu začuđenosti, fasciniranosti egzotikom i distance ili otvorenog negodovanja protiv onog što je strano – rađa spoznajni nemir, intelektualna dispozicija, koju XX vek naziva antropološkim pristupom. Ideja o društvenoj suštini kulturnog performansa, koju nalazimo u Rusoovim spisima, u Njegoševim delima, kao i u predavanju Mickjevića *O slovenskoj drami*, takođe dobija posebni značaj u sledećem veku, kada daje impuls teorijsko-naučnim koncepcijama koje se tiču performativnosti kulturnih fenomena, i ostaje priznata kao neposredna prethodnica ovih teorija.

Prevod: Milena Zorić

Literatura:

- Andrzej Mencwel, *Wyobrażenia antropologiczne. Próby i studia*, Warszawa 2006.
Emil Stanula, *Widowiska w ocenie Ojców Kościoła*, Saeculum Christianum, 2, 1995, 1, str. 7–15.
Milan Kićović, *Staro pozorište kod Srba*, Zbornik radova SANU, 1951, str. 10–11.
Dragoljub Dragojlović, *Bogomilstvo i počeci umetnosti kod južnih Slovena*, Književna istorija IV, 1972, 15, str. 385–394.
Jean Jacques Rousseau, *List o Widowiskach*, u Bronisław Baczko, *Umowa społeczna*, Warszawa, 1966, str. 333–496.
Jovan Cvijić, *Balkansko poluostrvo i južnoslovenske zemlje*, Beograd 1922.
Joanna Rapacka, *Godzina Herdera*, Warszawa 1995.

---

¹⁵ J. J. Rousseau, *List...* citirano delo, str. 482.

Magdalena BOGUSŁAWSKA

**WORKS BY PETAR PETROVIĆ NJEGOŠ IN THE CONTEXT
OF ANTHROPOLOGY OF PERFORMANCE**

Summary

Article concerns the reflections about the cultural shows, presented in books by Petar Petrović Njegoš. He is claiming that ritual, ceremony, play, stageplay can be a representation of definite cultural reality – its metacommentary or even symbolic sublimation. In XIX c. this kind of thought about culture is not a separate idea – the precursor was Jean Jacques Rousseau – and appears also in works written in Serbian, like dissertations (for example *Narodno glumovanje* by Laza Kostić) or itineraries. Therefore, Njegoš comments about performance as a cultural phenomenon can be considered as anticipation of contemporary way of thinking about anthropology of performance.

Lidija VUKČEVIĆ
Zagreb

811.163.4.09 Петровић Његош П. II

UDIO STVARALAČKOG U JEZIKU KNJIŽEVNOSTI - S POSEBNIM OSVRTOM NA NJEGOŠEV JEZIK

Tekst aktualizira istraživanje u usporednim jezičnim odnosima kao kulturalnu i poetičku interakciju u vrijeme 19. stoljeća. Autorica promatra uzajamnost ideja romantičkih djela Lamartina i Njegoša te njihovu potvrdu u praksi Njegoševa stvaralačkog prijevoda Lamartinove Himne noći. Poseban aspekt znanstvenoga rada bavi se modernošću Njegoševih prevodilačkih i pjesničkih ostvarenja kao jednog od temelja suvremenim južnoslavenskim štokavskim jezicima.

Ključne riječi: jezik, crnogorski jezik, književnost, leksema, pjesnički izraz.

*O Nuits, deroulez en silence,
/les pages du livre des cieux
/Lamartinove Hymne de nuit*

*Tavna noći, razvij u ćutanju
/obraz divni te nebesne knjige
/Njegošev prepjev originala*

Od romantizma naovamo *novo doba* opsjednuto je kreativnošću. I u *našim vremenima* – koja posvajamo ne bez teškoće, ako smo imalo promišljeni – događa se jedan paradoks: kao da nam izmiče tlo stvarnosti pod nogama upravo u mjeri s njenom količinom. Na južnoslavenskim prostorima ne možemo se požaliti da nismo imali dovoljno stvarnosti.

Posebno u zadnja dva desetljeća. Sve više takvu stvarnost doživljavamo – i kao znanstvenici i kao umjetnici – i kao *kaos nemogućih proizvoljnosti*. Kaos koji ne možemo podvrgnuti nekom unutrašnjem redu umjetničkog, književnog ili znanstvenog kazivanja. **1**

Svoj entitet, identitet i dignitet gradimo – otkad je prosvjetiteljstva i ideje nacije – na jeziku kao jednom od najdistinktivnijih svojstava. Pritom često zaboravljamo da nas kao ljude po sebi, jezična sposobnost razlikuje od svih drugih bića. Na svome smo iskustvu naučili kako se jezik pojavljuje i kao ideologem, ili čak kao mitologem*. Stoga nam je prihvatljivo i antropološko poi-

manje jezika kao nužne neophodnosti za postojanje osobe, kulture i etnosa* (O.A. : 117–130)

U jeziku se očituje stvaralačka snaga svake generacije ponaosob, svakog njegovog govornika: kumulacija izražajnih moći jezika stvara specifičnu jezičnu kulturu društva i naroda na kojoj počivaju sve ostale kulturne činjenice.

Nakon pojava političke i ideologemske dekonstrukcije od kraja 80-ih godina 20. stoljeća, svjedoci smo – i u jeziku kojim pišem ovaj tekst – svojevrsnog rasapa jedinstvenog jezičnog osjećaja ali i jezičnog standarda na četiri idioma. O tome zanimljivo govori D. Škiljan u svome eseju *Od jedan do četiri/knjiga Govor nacije*. No, prije nego promislimo o tome kako je tekao proces dekonstruktivnih, distinktivnih ili divergentnih pojava i koliko je mogao utjecati na evokacijske i kreativne snage jezika, upitajmo se, hoće li ti isti danas većinski jezici u već sutra u ujedinjenoj europskoj zajednici biti i manjinski jezici?

Situacija se početkom ovoga stoljeća nakon secesijskih pokreta 90-ih godina razvila tako da se i crnogorski jezik ravnopravno standardizirao oslanjajući se na svoju dugu tradiciju pismenosti i tiskarstva, književnosti i donekle zasebne književne tradicije. Distinktivna obilježja ovoga jezika nije trebalo „izmišljati“: dovoljno je bilo postupiti *vukovski*: sabrati, razvrstati te pravopisno i gramatički obraditi mnogostruku građu. I sami smatramo da je za jedno od kreativnih počela takve standardizacije uporište moguće naći i u Njegoševu književnom djelu.* Vidi u spomenutoj knjizi, (2: 261–283.)

Na ovome mjestu valja nešto reći i o distinktivnim osobinama crnogorskog književnog jezika na primjeru njegove umjetničke realizacije u vrijeme etabliranja kroz jezik Njegoševa pjesništva. S obzirom na frekventnu eksploataciju Njegoševa jezika u lingvističkoj i književnoteorijskoj *njegošologiji* koja se kao subdisciplina crnogorske povijesti književnosti kontinuirano razvija posebno zadnjih pet desetljeća, mi ćemo zadržati svoju znanstvenu pažnju na tekstu pjesme *Misao*, odnosno na jednom prijevodu Lamartinove oduže pjesme *Himna noći*, objavljenima prema kritičkom izdanju *Cjelokupnih djela*, koje je izdanje započeto obljetnički, o stogodišnjici pjesnikove smrti. **2**

Prema visokoj naučnoj akribiji kojom su pisane *Bilješke i objašnjenja* uz ovo izdanje većina je pjesama nastajala ili objavljivana u drugoj polovici 30-ih ili sredinom 40-ih godina 19. stoljeća. Upravo je fascinanta činjenica koja nas sustiže u novom čitanju Njegoševe poezije nakog gotovo 180 godina od njenog nastajanja: ako bismo i smjeli načas zapostaviti njenu umjetničku vrijednost i zadržali se samo na lingvističkoj, zapažamo nevjerovatno visok stupanj razumijevanja njena – bez obzira na snažne staroslavjanizme, rusizme i uopće slavenske arhaizme – čak i za suvremenog čitatelja bez znatnije jezikoslovne formacije. I nakon pomnog studiranja Njegoševe autorske poezije, te one, uvjetno rečeno, „narodne“, preuzete i prerađene prema matricama iz pučkih štokavskih tradicija – odnosno tematskih posudbi i prerada grčkih mitova-

ne smijemo ovdje ne zapaziti da je Njegoš i postklasicist i nagovjestitelj kasnijih legitimnih književnih postupaka: prerade, pastiša, citata, aluzije. Postupaka bliskih našodobnoj postmoderni. Njegoš se pojavljuje kao jedan od pionira modernosti našeg podneblja, odnosno kao prvi svjetski pisac južnoslavenskih književnosti.

On crpi podjednako iz starozavjetne i novozavjetne ikonike i staroslavenskih prijevoda te klasične grčke poezije i mitologije, ali se nadahnjuje i francuskom, njemačkom i ruskom poemom i lirikom svojega doba ili nešto ranijeg prosvjetiteljskog i klasicističkog. Treći je veliki izvor Njegošu narodna pjesma, njena versifikacija, mitovi, poetemi, snažna i živa tradicija i prisustvo u svim štokavskim krajevima, kao dio poetske povijesti naših podneblja u svijesti pismenih i nepismenih govornika.

Književna historija o Njegošu napominje činjenicu da je ovaj pjesnik napisao ukupno osamdesetak dužih i kraćih, lirskih ili epskih pjesama. Neke su objavljene za života u južnoslavenskim i europskim listovima i časopisima, od Cetinja, Zagreba, Dubrovnika i Beča do Novoga Sada, Beograda, Petrograda i Moskve.

Među pjesmama autorovim posebno značenje i položaj zauzima pjesma *Misao*. Spjevana je u Beču, u zimu 1844. godine. Objavljena je u br. 12 *Srpskog narodnog lista* iste godine. Dobro je poznato kako je ova pjesma u stanovitome smislu sublimirana forma *Luče mikrokozma*, njena vrlo razvijena, dovršena skica. Nas će najprije zanimati lingvistička realizacija ove pjesme.

Izuzmu li se dulji oblici gen.mn. i instr.jedn. koji nikako nije slučajan niti rijedak – kako kažu autori napomena, već svjestan izbor Njegošev, pa ga ne bismo ni mogli smatrati tiskarskom greškom, nego svjesnim autopetičkim ekspresijom kojom iskazuje i svoju zavičajnost i svoju pripadnost staroštoka-vskoj tradiciji – a koji se, neka ne bude zaboravljeno, i zapaža kod generacije dubrovačkih pisaca modernista (I.Vojnović) kao što su *čudesah*, *putah*, ili *smrtinjem*, i nekoliko crkvenoslavenskih *kanonskih* izraza naslijeđenih iz biblijskih lektira ili prepjeva autorovih – na pr.: *besmrtije*, *sozvezdija*, *nadežda*, *svijetnjak*, *vnimanije*, te ortografske dosljednosti za pisanje *taina* namjesto *tajna*, sav je leksički i sintaktički izbor Njegošev razumljiv i pojmljiv, te životvorno pripada rječničkom još uvijek vrlo frekventnom repertoaru jezika koji koristimo danas, bilo kao njegovi govornici bilo kao njegovi književnici ili znanstvenici. Upravo taj znatni fenomen, o nepotrebnosti prevođenja ili učenih komentara za najveći dio Njegoševе lirike i epike, čak i ovakve reflektivno aspektirane, čini proničnim njegov stih i njegovoj frazi daje posebnu melodijsku lakoću temeljenu na dvanaesteračkom organiziranom stihu s cezurom iza šestoga sloga. Njegošev stih nije versifikacijski strog u smislu obvezujuće rime, pa ona najčešće izostaje, no aluzija na klasičnu stopu kojom su ispjevane još srednjovjekovne *chansons de geste* te kasniji *Roman o Troji* – hek-

sametrima, povezuju ovoga nacionalnoga barda s dvojicom velikih prethodnika, francuskim pjesnicima Racineom i Corneilleom.

Nas najprije zanima u kojoj je mjeri Njegošev jezik iz 1844. jezik koji je mogao gramatički i poetički biti temelj za ustrojstvo standardnog jezika koji će se najprije daničićevski i prema *Akademijinu rječniku* zvati hrvatski ili srpski jezik, i znatno kasnije, početkom ovog stoljeća i crnogorski književni odnosno standardni jezik. Smatramo da je svo Njegoševo djelo, ali posebno ono poetsko – lirsko moglo biti osnova za dobru standardizaciju novoštokavskih govora u jedinstven standardni idiom.

Najprije i najevidentnije je to u oblicima. Njegoševi su oblici najvećma oblici narodnih govora, koje je on iz autopoetičkih razloga proširivao ili stezao, naslućujući jednu inačicu srpskog jezika u jakim crnogorizmima za koje se najčešće kao sinonimsku varijantu opredjeljuje.

Na primjer, Njegoš već u inicijalnim stihovima ali i dalje u formaciji pjesme – i legitimizira oblike koji su evidentno crnogorske lingvističke osobitosti: *zažegla, tjelo, rašta, božestveni, ali* (umjesto: *ili/ jesi li*), *nijesi, grkom, moga* (kontrahirano od *gorkom, moga*), *mračnojzi, luča, čojka, zlijem* etc.

No ima tu leksema koji su tipično njegoševske inovacije: *vjesnica, elektrizam, svjetlilo, kormač* (za *kormilara*), *kakvost* (za riječ *kakvoća*) te ijekavizacija koje osjećamo danas kao namjerno ili naknadno ijekaviziranje: *vidijeti, zlijem*, odnosno izostajanje istih gdje bismo ih očekivali: *prestol* (umjesto *prijestol*).

Ne bismo smjeli smetnuti s uma da je Njegoš morao uložiti poseban napor da staroštokavske oblike koji su bili temelj njegovu govoru prilagodi novoštokavskoj morfologiji ali i leksikologiji. Nije svuda bio dosljedan i to ne moramo smatrati za neku lingvističku slabost već bismo morali tumačiti kao jedan od mnogih oblika pjesničke slobode.

Intervencija staroštokavskim oblikom (na primjer na ravni oblika: *Duša mi je u grudi stenjala*- akuzativni oblik umjesto lokativnog *u grudima*) ili još starijim općeslavenskim oblicima u vlastitu poeziju smatramo očitovanjem poetičke volje autora, pa je u tom smislu možemo iščitavati i kao rani oblik udjela stvaralačkog u poetskom jeziku. Dakle, da bi stvorio jedan specifičan najprije crnogorski jezični standard, pa potom prepoznatljiv njegoševski lirsko-meditativni pjesnički izraz, 19-stoljetni poet stvara svojevrsan autopoetski *nadjezik* s aspekta kojeg kreira putem jezika jednu vrlo osobnu estetsku kanonizaciju. Čini to najprije svojim ekspresijama, metaforama, simbolima, arsenalom stilskih figura koje brižljivo njeguje. Vrlo je jak njegoševski amblem i unutarpoetski njegov jezik. Držimo da nam pjesnik upućuje snažan signal i svojim staroslavenskim leksičkim izborom u kojem su neke riječi kao poetski leksemi ostale do naših dana. Tu je svakako riječ *prelest*, u značenju draž, čar, užitak, i prije ju osjećamo kao staroslavjanizam nego kao rusizam (slično je na pr. posve njegoševsko rusizirano pisanje riječi *himna* kao *gimna*,

ili autoru omiljena riječ *otvjet* za *odgovor*) a rabe ju vrlo često i pjesnici 20. stoljeća, nešto više u srpskoj i crnogorskoj nego u hrvatskoj književnosti, izuzmemo li učene prijevode s klasičnih jezika.

Pjesmom *Misao* Njegoš je posve narodni izraz priveo klasičnosti, a mogućnost ekspresivnosti izraza doveo do krajnjih granica lirsko-poetske sugestivnosti:

*„Kad mi zaždiš dušu vatrom poezije,/tad u gimne slave k svome
stvoritelju/duša mi se topi i zaigra lira;/tad mi se pojave gomile čude-
sah/među njima stanem i počnem se pitat/otkud su postale i đe im je
konac./Ali sve nijemo mimo mene ide,/tvori svetu volju ne daje otvjeta./U
nečem je zbilja sve nama podobno:/svjetovi se kreću i svjetlosti liju,/ a
ne znadu način kojim se okreću,/njin ne znadu oganj kako se zaždio,/ne
znadu postanja niti svoga konca./*

*Zna li sinje more što manita ludo?/Zna l' vjetrina išta što bezumno
šumi?/Zna li išta smrtni kud će i otkud je?Jedan znade za sve, on sa
znanjem vlada;/on pričine znade,mi ih ne ištimo!“ (2:161)*

I na ovom nam se mjestu pokazuje izrazita – gotovo kao iluminacija-pjesnikova intervencija u prijenos gramatikalnih značenja jednog u drugo. Tako će svaki pažljiviji čitatelj ovih reprezentativnih stihova navedene sekvencije primijetiti nominalizaciju adjektiva, odnosno, upotrebu pridjeva na mjestu imenice: poimenčenje pridjeva, u funkciji je poetske evokativnosti i snažnije poetske rezonancije stiha. Tako umjesto riječi *smrtnik*, Njegoš rabi stilski jače markiranu riječ *smrtni*, bez da ju grafički ojača majuskolom i tako eventualno skrene na nju pažnju. I dalje, sljedećim stihovima čini slično: gramatički broj pretvara u imenicu. Takvom jednostavnom promjenom funkcije osigurava sjajnu sinonimsku supstituciju imenica *bog* ili *stvoritelj*.

Ovu potonju riječ Njegoš koristi u svojoj poeziji. Ipak u čitavoj dužoj – 141 stih! – pjesmi *Misao*, nigdje ni pomena o Bogu, premda on prosijava kao eterička i kozmička materija, kao esencijalno duha, među svim recima, unutar svih stihova.

Oba su ova primjera znatan ekvivalent i doprinos upotrebi stvaralačkog načela u umjetničkom jeziku: jasno je da nakon imenički upotrijebljenog broja *jedan*, svaki smo zamjenički odnos prisiljeni iščitavati kao *stvoritelj*, koju također piše bez majuskole!

Jedan od njeagošologa, svjestan važnosti Njegoševa udjela u razvitku pjesničkoga jezika kazuje ovako o njegovoj poetici:

„Analiza pokazuje da je Njegoš otkrio neslućene i posle nedomašene mogućnosti našeg jezika – kao što je na primer: orkestarski raspored rima, aliteracija i asonanci, kad skladni zvuci izbijaju odasvud: sleva i zdesna, ozgo i ozdo, i sudaraju se na najrazličitijim mestima: u svim delovima jednog stiha,

na sredini, na istim i na različitim krajevima dva stiha i čak više stihova, kao uzastopni, ukršteni, obgrljeni i kao mnogi drugi kojima teorija ne zna imena.

Postoje čitave partije u kojima – kao osnovni ton raspoloženja – nadmoćno gospodari po jedan glas: r ili a, ili o, ili s, ili i.

Postoje niske stihova u kojima se svaka krajnja reč završava istim glasom. Postoje nešto drukčije niske u kojima se pored ovoga glasa javlja u dvatri maha neki drugi da pokaže kakav vrh ima osnova. Postoje mnogi stihovi u kojima svaka reč završava istim glasom... i gde se pojam i radosni i bolni uzvik osećaju kao jedinstvena kombinacija.. Postoje inverzije u kojima dobijaju veliku muzičku i slikarsku snagu i najobičnije reči.“ (2A: 21)

Navedenim tekstom prikazuje nam se Njegošev kritički odnos prema jeziku koji je rekli bismo, vrlo posebne vrste. I nesvjestan da to čini Vojislav Đurić privodi nas nekoj vrsti osjetljive ali i uvjerljive konkluzije, da je naime Njegoš shvaćao jezik kao božanski princip koji ima osobine kreativne moći i koji sam po sebi skladan u harmonične poetske cjeline ima svojstvo da emanira i kreira jedan poseban, neovisan od stvarnog, nadrealni svijet. To svojstvo da može transcendirati stvarnost jezik ostvaruje posredstvom svojeg značenjskog i označiteljskog fenomena. Oba sudjeluju ravnopravno u igri stvaranja, a svijet književne umjetnine postaje samostalan entitet. Naša je pretpostavka da je Njegoš koristio jezik kao svemirsku, kozmičku supstanciju i bio ujedno duboko svjestan njegova bitno distinktivnog ljudskog aspekta. On to dokazuje i svojim pjesničkim izborom i simbolikom poetskih slika i mitološkim i religioznim odnosom prema jeziku.

Stoga je tako teško prevoditi poeziju: njena zvučnost i amblematičnost, melodioznost i refleksivnost teško dobivaju ekvivalent u stranom jeziku. No, ono na što možemo upozoriti i što nam je kao ogledni primjer poetskoga stvaralačkog prijevoda, prepjeva ostavio Njegoš jest njegova verzija Lamartinove poeme *Himna noći* koju je prilagodio našem stihu i zvuku i potom prigrlio i posvojio kao dio osobne, intimno-refleksivne poetske tradicije. Citate donosimo prema navednom kritičkom izdanju koje je opremljeno i kopijom Njegoševa autografa ove pjesme objavljenog prvi puta u časopisu *Stvaranje* juna 1948. Pjesma u prepjevu ima 130 stihova dočim se u Lamartinovu originalu nalazi 120 stihova. U izvorniku izmjenjuju se deseterački stihovi s dužim, pravim heksameterskim stihom a prošireni strambotto (10 umjesto 8 stihova) varira osmerac s deveteračkim stihom. Kao specifična versifikacijska neujednačenost ali i prikazivanje stvaralačke moći je umetanje manjeg soneta sastavljenog od 14 šesteračkih stihova.

Priređivači kritičkog izdanja napominju o publiciranju prijevoda ove pjesme „koju je prvi put objavio Ljubomir Nenadović u Danici Novi Sad, 1861“ (2: 630).

Nigdje nema aluzije ili napomene o nekome tko je Njegošu mogao asistirati u prevođenju. Ono što se podastire kao valjan i istinit dokaz je podatak o

„Autografu Njegoševa prevoda *Himne noći*, u časopisu Stvaranje iz juna 1948. str. 320–329“ (Isto) Moramo znati da je Lamartin bio suvremenik Njegošev, ali i da ga je nadživio 17 godina. Pjesmu *Himna noći* spjevao je Lamartin 1824.g. a objavio u *Poetskim i religijskim harmonijama* 1830.god. Ono što nam u prepjevu nameće kao tipično njegoševski stil jest stvaralačka gesta u slobodi inverzije sintaktičkog poretka. Da bi osigurao značenjsko prvenstvo stihu:

O svijete kojim ja milim

on ga ne stavlja na drugo mjesto kako nalaže lamartinovski original, nego kao dobar prevodilac koji je i sam pjesnik pa sebi može dopustiti pjesničku slobodu- postavlja na inicijalno mjesto kojim otvara ovu poemu. I naravno, ovom gestom sebi osigurava privilegirano mjesto istodobno se postavljajući kao decentni stilski tumač Lamartinove pjesme. Njegoš, na sebi vrlo svojstven način, dopisuje, dotjeruje, pa čak i u izvjesnome smislu mijenja Lamartinov izvor. Doduše, to čini kao pravi znalac: zadržava poetski duh Lamartinove pjesme. Najprije je nastojao sačuvati sintaktičku osobnost novoga, jezika prepjeva. Njegoš je morao sačuvati specifične osobitosti i osebnosti naše sintakse. Ipak, tamo gdje nije uzročno vezan logičkom vezom stih s prethodnim stihom, na pr. Lamartinov dvostih:

Le jour s'etient sur tes collines,/O terre ou languissent mes pas!

(U doslovnom prijevodu: *Dan se gasi na tvojim brežuljcima/O zemljo kojom malaksaju moji koraci!*)

Njegoš Lamartinovu posve romantičarsku pejzažnu uvodnu metaforu pretvara stvaralačkom inverzijom u zavidnu melankoličnu ekspresiju:

„O svijete po kome ja milim,/ dan se gasi na tvoje vrhove!//“

Time zadržava dragocjenu sjetu poetske slike koja aludira glavnu poetičku intonaciju, onu himničku, a s druge strane značenjsko središte pomiče na početni stih tako da sljedećem, inače prvom stihu, podaruje svojstvo logičkog ishoda iz prethodnog!

Nevjerojatno s koliko je (prividne?) lakoće upotrijebio lijepi glagol MILIM, umjesto na pr.: BRODIM ili HODIM ili LUNJAM, etc. Sve nam ovo govori o potrebi prevoditelja da dospije do razine prepjeva. No to nije sve: kad sagledamo okolnosti u kojima su obojica romantika stvarali nismo daleko od zaključka, kako je upravo ovaj domaninatni bolećivi, nostalgični, melankolični ton u lirskome iskazu najjača veza među dvojicom autora. Pesimizam koji se ne predaje, moćni pesmizam koji sluti spoznaju boga i vremena, onaj plodotvorni pesimizam koji najavljuje kraj stoljeća, to je ono što prepoznajemo i u Lamartinovoj izvornoj himni i u Njegoševu prepjevu. Profetski ga obojica naslućuju, čak i više toga: kao da upotrebom mitskoga i antičkoga, simbo-logije Helade i znakova kršćanstva slute jednog drugačijeg boga, boga panete-ističkoga ili poganskoga, boga koji to nije, Nietzscheova *Antikrista*.

Njegoš je u svome prepjevu Lamartina svugdje gdje je to bilo moguće upotrijebio naglašeni crnogorski izraz ili arhaični staroslavjanizam kao poeto-

loški adekvat za himničke napjeve francuskoga pjesnika: *rašta, dnevi* (koje su riječi i danas vrlo frekventne u staroštokavskim ali i novoštokavskim crnogorskim govorima) *drugijem, nijesu, đe, đeno*. Tamo gdje se dvoumio usudio se stvoriti neologizam *rasplamani* – što aludira na *raspojasani* namjesto rasplamćeni (*enflammés*, u originalu), ili pak nešto kasnije kad stvara gotovo nemoguću gramatičku ekspresiju: *bjeguce zvijezde*, odnosno jedan osobit izraz koji je prema načelu kalkiranja sam stvorio: *velikoljepijem*, gdje iznova remeti gramatikalnost za volju pjesničke slobode, rabeći pridjev kao imenicu. Iz toga je reda i stcslav. riječ *ništožnost*. Zatim tu je još i u književnim tekstovima ali i govornom jeziku živa duga mn.gen. imenica na *-ah, -ih, : danah, noćih, časovah*. Koliko je znatan kreativni nagon u oblikovanju prepjeva iz Lamartina u Njegoševoj poetici vidimo po naizgled jednostavnim a ipak zahtjevnim rješenjima koja shvaćamo i kao svojevrsnu nadogradnju izvornika. Kada treba prevesti stihovni uzvik Lamartinov:

Dieu de jour! Dieu de nuits!

Njgoš prvu genitivnu jedninu (dana) prevodi kao množinu da bi dobio što potpuniju kongruenciju oblika. Potom on nalazi čista i jednostavna rješenja za sintagmatske izraze u francuskome: *Laissez-moi m'envoler*

prevodi krajnje pjesnički stvaralački i jezički čisto: *voznesi me...*

Već i samo nastojanje oko versifikacijskoga jedinstva – da se prevedu cijela himna u desetercu čini Njgoša pravim studioznim tumačem Lamartina koji pjesnički duh jednoga jezika i jednoga autora nastoji što više prilagoditi pjesničkom jeziku drugoga jezika i drugoga autora. Tu je naš pjesnik uzeo sebi poprilično pjesničke slobode, jer kako smo naveli, Lamartin je varirao čak 4 versifikacijske mjere, heksametar, potom deseterac, te osmerac i čak kratki šesterac. Ono što je Njgoš nastojao zadržati jest dužina autorske strofe: poštovao je strofu od 5 ili 10 stihova. Ipak tamo gdje Lamartin oblikuje šesteraćki stih nije vidljivo komponiranje posebne strofe jer je Njgoš svoj prepjev konzekventno prenio u deseterac. Da bi ga polučio, morao je intervenirati proširenjima: čini to na preciozan, nenametljiv a opet majstorski način.

Na mjestu gdje treba uvećati za po četiri sloga šesterac dodaje novih riječi:

L'Océan se joue/Aux pieds de son Roi, prevodi:

Okean se igra valovima/pod nogama cara besmrtnoga.

Vidljivo je da uvodi dvije nove riječi koje nije upotrijebio Lamartin: *valovima* i *besmrtnoga*.

Tu je Njgoš pokazao generativne moći svoga jezika književnosti te ujedno znatnu plodotvornost jezika koji s njegovom pojavom počinje postajati standardni crnogorski jezik. Da ga je posve *montenegrizirao*, jasno je: svaku priliku koristi i na leksičkoj i na morfološkoj ravni da ga predstavi kao samosvojan idiom. Oblici *viđu, plivlju* te narodni oblik sintaktičke tvorbe gdje apozicija ili pridjev idu iza imenice – a što je ujedno tako blisko s francuskim

književnim jezikom! – zatim mogućnost da inovira tvorбом: *prolazeća, drugo ništa, sjenka* gdje nanovo remeti ustaljeni red riječi, čine Njegoša u prepjevu ali i prema izvorniku stanovitim slavenskim koautorom *Himne noći. Rječnik Njegoševa jezika* u svome repertoaru bilježi riječ *žilište* i navodi mjesta iz *Luče mikrokozma* gdje označava obitavalište. No, ovdje u prepjevu, ona znači nešto mnogo više: božansko boravište (le divin sejour). Tu je ponovo Njegoš našao sjajan, himnički ekvivalent: *žilište*.

Također, da bi odbio svaku semantičku natruhu koja asocira zoološki svijet, kako je moglo biti da je doslovce preveo riječ *l' insecte*, u kontekstu: *l'insecte qui t'honore* on moguću dvojnost prepjeva ovako: *Tvarcu malu koja te čestvuje*, zamjenjujući mjesta stihovima te ujedno namjerno remeti kauzalitet (ne *mož prozeret, jer je ona tvoja*) kako bi osnažio stilsku rezonanciju početka poentiranja.

Duboko svjestan svoga doprinosa razvitku pjesničkoga pa stoga i standardnoga crnogorskoga jezika, Njegoš je na svim mjestima gdje je nalazio da je to neophodno, upotrijebio ne samo jako staroštokavsko ijekaviziranje, glagolske oblike sa starim prezentom: *viđu, molju, plivlju*, etc, ne samo oblike kojepotvrđuju izvorno crnogorski standard: *đe, nigđe*, nego i sintaktičke odnose koji su tipično crnogorski, gdje stoje epiteti i apozicije iza odnosne imenice, gdje su životvorni dugi oblici genitiva množine, i gdje je konačno generička samosvojnost jezika vrlo visoka da se uvijek nanovo stvara prema morfološkom modelu novi oblik, kao na primjer kratki oblik *klik*, umjesto *kliktaj* te njihova rijetka kratka mn.: *klici*.

Sve su to besumnje, očitovanja jakog pjesničkog sopstva, snažnog individuuma koji je svjestan svog književnog i jezičnog genija. Dobro poznavajući njihovu jedinstvenost Njegoš je i na planu samoostvarenja u vlastitoj lirskoj i epsko – dramskoj poeziji i na ravni poetskoga prijevoda odnosno prepjeva pokazao neslućene, gotovo bespregledne moći jednog dotad narodnog jezika koji je vrlo uporno istrajavao svoju postojanost kroz epsku i usmenu književnost, ali i u svijesti Njegoševih prethodnika u crnogorskoj književnosti i kulturi pismenosti.

U tom znaku moćne tvoračke snage čitamo i danas crnogorski Njegošev jezik sredine 19. stoljeća: ne samo kao još jedan začetak modernih južnoslavenskih jezika, već nezaobilazan jezik modernosti. Romantizam južnoslavenskih prostora bio je vrlo generativan u tom pogledu: ne samo što je ustanovio i razvio književni jezik, nego tvoračke snage položio u jezik književnosti.

Nije li Njegošev prevoditeljski ogled iz Lamartina najbolji primjer tome?

Napomene:

* citati prema tom izdanju, knjiga II., Pjesme, Luča mikrokozma, Proza, Prijevodi izd. Prosvete Beograd, 1953. god.

0.A. E.Sapir: Uvod u antropologiju, pogl. Kultura, jezik, pojedinac (u knjizi: J.D.Moore: Uvod u antropologiju, Zagreb 2002., Naklada Jasenski i Turk)

0. B. D. Škiljan: Govor nacije, Golden marketing, Zagreb, 2002.

1 kao utopijske ideje slične onima u knjizi M.Todorove: Imaginarni Balkan, objavljena još 1997. u New Yorku, pa joj je i nemoguće suvislo odgovoriti na postavljeno pitanje: Zašto ovaj rat mora da bude balkanski?

319. str. srpskoga prijevoda, iz 1999.god.

2 P. Petrović Njegoš: Cjelokupna djela, Prosveta 1953., Beograd/ Pjesme, Luča mikrokozma, Proza, Prijevodi/

2A V. Đurić: Njegoševa poetika, separat Zavoda za izdavanje udžbenika, Beograd 1960.

Lidija VUKČEVIĆ

CREATIVE INPUT IN THE LANGUAGE OF LITERATURE – WITH SPECIAL REFERENCE TO NJEKOŠ’S LANGUAGE

Summary

This paper actualized research in the comparative linguistic relations as cultural and poetic interaction during the nineteenth century. The author examines the ideas presented in the romantic works of Lamartine and Njegoš, as well as their reflection in Njegoš’s poetical of “Lamartine’s Hymn to the Night“. Special aspect of the scientific work deals with the modernity of Njegoš’s translations and poetical works as specific basis of contemporary Yugoslavian stokavian languages.

MICKJEVIČEVA CRNA GORA

U ovom radu autor poredi stvaralaštvo i stavove Mickjeviča i Njegoša I komparativnim čitanjem Gorskog vijenca i Zadušnica ukazuje na njihov slovenski kontekst, kao i na sličnost formalne strukture. Slovenska epopeja crnogorskog pesnika može se čitati kao realizacija estetičkih postulata slovenske drame, koje je formulisao Mickjevič, profesor na katedri za slovensku književnost na Collège de France. I može se učiniti obrnuto – Mickjevičevo Predavanje XVI o slovenskoj drami može se shvatiti kao najava Njegoševe epopeje

Ključne reči: epopeja, ep, drama, mit, istorija.

Adam Mickjevič, najveći pesnik poljskog romantizma, nije morao tražiti Crnu Goru, u izvesnom smislu živio je u njoj oduvek. Njegova Crna Gora bila je Litvanija, a kamenje brdskog crnogorskog pejzaža zamenjivala su jezera koja su svojim vodenim ogledalima odražavala krošnje drveća litvanskih šuma. Povezan istinom života i stvaralaštva sa Litvanijom, pisao je o „domaćoj pokrajini“, o Njemenu – „domaćoj reci“, tamošnje šume nazivao je „domaćim“. Sasvim sigurno je Litvanija, čijoj je uspomeni bio veran kao izgnanik i lualica, bila za njega vrsta „domaće otadžbine“¹, ono što Nemci zovu *Heimat*, Francuzi *pays natal*, Englezi *native country*, a Crnogorci *zavičaj*. Ta pripadnost Litvaniji formirala je ne samo Mickjevičevu koncepciju pesnika mesta, nego i sve stavove i estetski senzibilitet kasnijeg profesora književnosti, a pre svega otvorenost prema svetu s kojim se morao suočiti.

Ono što je stanovnika Litvanije moglo zbližiti sa Crnom Gorom mogao je takođe biti za obe regije karakterističan prostor gde se susreću Istok i Zapad, prostor očigledan u slučaju Crne Gore i njene istorije, manje prepoznatljiv u slučaju Litvanije, iako tamo prisutan, kao nasleđe Prve Republike (unije sa Poljskom), posebno u kulturnoj dimenziji. U knjizi *Imaginarni Balkan Ma-*

---

¹ O Mickjevičevoj „domaćoj otadžbini“ videti razmišljanja Konrada Gurskog [Konrad Górski] u studiji: *Jak Mickiewicz nazywał swoją domową ojczyznę?*, u: isti, *Mickiewicz, artyzm i język*, Warszawa 1977, str. 152–159.

rija Todorova govori o susretu Rima i Vizantije u Litvaniji², komentarišući razmišljanja Česlava Miloša o Litvaniji, odakle je poticao i on i njegov veliki prethodnik.

U Mickjevičevo vreme, a naročito u vreme njegove mladosti, svet je bio veličine jednog kontinenta i bila je to Evropa. U jednoj od svojih pesama, napisanih još u svojoj „domaćoj otadžbini“, govorio je:

A tak gdzie się obrócisz z każdej wydasz stopy,
Żeś znad Niemna, żeś Polak, mieszkaniec Europy³.

Regionalna identifikacija nije bila u suprotnosti sa osećanjem pripadnosti daleko širem prostoru, posebno u njegovoj istorijskoj i duhovnoj dimenziji, naprotiv, upravo ga je romantičarski kult provincije izazvao da, paradoksalno, prekoračuje etnocentričke perspektive. Romantičarske provincije nisu udaljavale od Evrope, nego su otkrivale Evropu kod kuće. Estetička utopija povratka izvorima civilizacije i umetnosti i reaktualizacija antičkog mita o ponovnom rođenju tragedije odvijale su se u krugu vremena i prostora koji određuje *hic et nunc* romantičarskog pesnika, upravo su u tom krugu otkrivani grčko-rimsko koreni onog što je domaće, najbliže.

Kako je pre mnogo godina pisao Boris Reizov⁴, romantičarskim pesnicima nije toliko bilo stalo do podražavanja Homerovih dela, koliko do oponašanja samog Homera, njegovog stava, odnosa prema drevnim fondovima kulture, otkrivanim u devetnaestom veku. Biti Homer svoga vremena – to je zadatak za Bajrona, Mickjeviča, Njegoša i druge velikane romantičarske epohe. Zbog toga su se najranija epska dela Mickjeviča po mišljenju njegovih čitalaca mogla meriti s homerovskom epopejom. Iz toga je proisticao poprilično velik problem, jer romantičarski tekstovi imaju poetiku karakterističnu za romantizam, poetiku s posebnim afinitetom prema fragmentu. Nije to jedini razlog za tada rasprostranjen utisak krize te izuzetne forme, nasleđene od velike tradicije evropske književnosti kakva je bila homerovska epopeja. Glavni razlog krio se u hipotezi stvarnosti koja je presudna za konstrukciju prikazanog sveta. Uverenje o tome da ep već pripada izgubljenom raju čovečanstva proizilazilo je iz neverovanja u mogućnost pronalaska jezika čudesne sfere, a

---

² M. Todorova, *Imagining Balkans*, Oxford University Press, New York 1997, str. 143–144.

³ A. Mickiewicz, *Dziela wszystkie*, red. K. Górski, t. 1, *Wiersze 1817-1824*, oprac. Cz. Zgorzeński, Wrocław 1971, 7. Taj odlomak pesme *Do Joachima Lelewela* bio je interesantno prokomentarisano u radu Juzefa Bahuža [Józef Bachórz]: *Mickiewiczowska idea Europy* (u: isti, *Jak pachnie na Litwie Mickiewicza i inne studia o romantyzmie*, Gdańsk 2003, str. 125–144.) i na kojeg se pozivam u svojim razmatranjima o Mickjevičevom shvatanju provincije. [Filološki prevod navedenog stiha: „Gde god se okreneš, svaki će trag stope odati /da si sa Njemena, da si Poljak, stanovnik Evrope“ – prim. prev.]

⁴ Borys Reizow, *U źródeł estetyki romantyzmu. Antyk i romantyzm*, „Pamiętnik Literacki“ 1978, sv. 1.

posebno takvih sredstava poetskog izraza koja bi omogućila „obnovu“ koncepcije paralelizma svetova, tako svojstvene drevnoj epici.

Biti Homer svoga vremena za Mickjeviča je pre svega značilo otkriti antičku Heladu u paganskoj Litvaniji, dozvati tu drevnost, a zajedno s njom sferu mita koja se temelji na prastarim verovanjima. Dakle, biti Homer značilo je za romantičarskog pesnika vratiti njegovoj najbližoj stvarnosti tračak one čudesnosti.

S tom tendencijom povratka herderovskoj utopiji vremena poklopiće se, za rani romantizam karakteristična, zainteresovanost za prošlost Slovena, što je vodilo ka prebacivanju mostova između slovenskog sveta i savremenog doba. Ulogu posrednika imala je narodna kultura, u kojoj su pronalazeni tragovi praslovenske davnine.

Mickjevič će od samog početka svog stvaralaštva dramski ciklus *Zadušnica*, delove pisane u Viljnusu i Kovnu, utopiti u beloruski folklor, tamo će pronaći najvažniji obred za svoje stvaralaštvo – praznik Zadušnica koji ovekovečuje umrle pretke i koji će kasnije u svojim pariskim predavanjima o slovenskoj književnosti početkom četrdesetih godina smatrati najvažnijim slovenskim obredom. Tim samim će potvrditi posebnu ulogu pamćenja u kulturi Slovena, jer praznik Zadušnica, ili Predaka, jeste Praznik sećanja.

U do sada vrlo skromnim istraživanjima koja porede Mickjevičevo i Njegoševo stvaralaštvo ustalila se (još uvek slaba) tradicija povezivanja *Gorskog vijenca* i *Zadušnica*⁵. Zaista, slovenska epopeja crnogorskog pesnika može se čitati kao realizacija estetičkih postulata slovenske drame, koje je formulisao Mickjevič, profesor na katedri za slovensku književnost na Collège de France. I može se učiniti obrnuto – Mickjevičevo *Predavanje XVI* o slovenskoj drami može se shvatiti kao najava Njegoševe epopeje.

U oba slučaja nećemo negirati činjenicu da su se ta dva pesnika mimoišla u vremenu, vredi čak istaći – u istom vremenu, jer je *Gorski vijenac* napisan samo tri godine posle čuvenog Mickjevičevog predavanja. Paradoks te situacije je u tome da su se mimoišli samo pesnici, a ne njihovo delo. Mickjevič je, uostalom, genijalno predosetio mogućnost nastanka Njegoševe epopeje kada je na predavanju 1841. god. pomenuo istrebljivanje poturica u Crnoj Gori; nazivajući to događajem koji podseća na „Vartolomejsku noć“, izrekao je sledeće zapažanje: „ne zna se da li je ovaj pokolj poslužio kao početak neke epske poeme“⁶. Samim tim pronašao je u istoriji Crne Gore mitski sloj koji bi

---

⁵ Stanje komparatističkih istraživanja *Zadušnica* i *Gorskog vijenca* razmatra Danuta Vješholovska [Wierzchołowska] u svojoj monografiji „*Górski wieniec*“ Petra Njegoša. *Poetyka utworu*. Zielona Góra 1986, str. 6–11. Njena savesna analiza Njegoševog dela, koja se oslanja na kontekst *Zadušnica*, ističe značaj dramske strukture oba dela, ostavljajući po strani problematiku epopejičnosti.

⁶ A. Mickiewicz, *Literatura słowiańska*, w: *Dziela*, t. 8, Warszawa 1955, 261.

mogao biti osnova za nastanak slovenskog epa. Drugim rečima: pronašao je u istoriji Crne Gore „epski prelomni trenutak“ sudbine slovenske zajednice koji uslovljava nastanak epopeje. Jer epopeja je za Mickjeviča, u skladu sa pretpostavkama estetike romantizma, bila ne samo književna forma, nego i mitološki iskaz. Po svemu sudeći, u dosadašnjim pokušajima poređenja stvaralaštva i stavova Mickjeviča i Njegoša upravo tom aspektu nije posvećeno dovoljno pažnje.

Komparativnom čitanju tih pesnika očigledno ide u prilog slovenski kontekst, kao i sličnost formalne strukture *Gorskog vijenca* i *Zadušnica*. Sasvim je sigurno da je genološki krug razmišljanja veoma važan, ali ostajanje u tom krugu vodi nesporazumima, kojih, uostalom, ima u istraživanjima oba dela. Nekada je o *Gorskom vijencu* pisano kao o žanrovskoj „mešovini“, dovođena je u pitanje njegova dramska forma, ukazivalo se na muzičnost „deklamacijskih dijaloga i monologa“, a onda opet na epske izvore, što je dovođilo do oksimoronskih definicija tipa „nedramatična drama“⁷. Nekada novatorska teza Vaclava Kubackog, a danas teza koja spada u klasični genološki kanon, o epizaciji romantičarske drame⁸, kao i istraživanja Karla Krejcića koji je ukazivao na žanrovsku sličnost *Gorskog vijenca* i *Zadušnica*, ilustrujući upravo tim delima proces mešanja žanrova⁹ – omogućile su da se izbegne kvadratura kruga. Naročito komentari o Mickjevičevoj književnoj svesti danas nesumnjivo svedoče o tome da traženje odgovarajuće forme za epopeju u doba romantizma nije zavisilo od ovih ili onih formalnih osobina. Kao što su u ono vreme, po Stendalovom mišljenju, tragedije mogli biti i drugi žanrovi, tako se i epopeja, pogotovo epopeja, mogla realizovati u sinkretičkim formama¹⁰. Postulat sinteze, kakav je stavljan pred sve pokušaje pisanja epopeje, očigledno je pogodo-
vao spajanju formi iz nasleđa književnosti onog naroda čiju je istoriju trebalo da opeva ep. Radilo se, dakle, ne samo o prezentaciji sveukupnosti bitka određene zajednice, gde se nacionalna prošlost susreće sa sadašnjošću, nego i o celini pesničkih dostignuća. Mickjevič je u *Predavanju XVI* o tome govorio direktno:

---

⁷ Wierzchołowska, *op. cit.*, str. 6–7.

⁸ W. Kubacki, poglavlje. *Dramat romantyczny*, u: *Arcydramat Mickiewicza. Studia nad III częścią Dziadów*, Kraków 1951, str. 5–39.

⁹ K. Krejci, *Wielka epika w literaturach słowiańskich*, u: *Wybrane studia slawistyczne*, Warszawa 1972, str. 103 i sledeće.

¹⁰ O tome u mome radu *Dramat romantyczny i romantyczne marzenie o epopei*, u: *Dramat i teatr romantyczny*, pod red. J. Błońskiego, J. Deglera, J. Popiela, D. Ratajczak, Wrocław 1992, str. 45–61; kao i u *Epopeja w twórczości Cypriana Norwida*, Wrocław 1993. Još uvek aktuelna je i monografija romantičarske epopeje iz pera Léon Cellier (*L'Épopée romantique*, Paris 1954), koji je naglašavao različitost te forme od ranijih uzora epike, ističući filozofske ambicije i značaj profetskih potki u nizu analiziranih dela.

„Tako dakle, da bi se stvorila drama koju bi svi slojevi slovenskog sveta, slovenski narod mogao priznati kao nacionalnu, trebalo bi, kako sam rekao, zasvirati na svim najrazličitijim strunama, preći sve lestvice poezije, od p e s m e d o e p o p e j e“¹¹.

Ta izjava jasno pokazuje pravac razvoja formi: „od – do“, kao i njihovu gradaciju – „do epopeje“, gde je ta poslednja najviša lestvica poezije. Došlo je do paradoksa, romantičarski pesnik koji je u vreme svoje pesničke mladosti podsticao da se „novosti širi cvet“ sada dokazuje kako je vezan za staru retoričku tradiciju koja pamti antička vremena i koja, kodifikovana kao teorija „tri stila“, u najviši stil ubraja tragediju i ep. I pored odstupanja od normativne poetike, u vreme romantizma opstala je svest da je ep svojevrsna vrednost. I da mogućnost stvaranja epa u vreme Mickjeviča i Njegoša prelazi genološku sferu i ide ka aksiologiji književnosti i mitotvoračkim procesima povezanim sa njom.

Manifestacijski povratak mitu u oba dela omogućava da se malo drugačije objasni ono što među mnogim istraživačima izaziva toliko kontroverzije, a to je susret dramske forme s epom koji se temelji na slovenskoj drevnosti. S tačke gledišta transformacija književnosti u antičkoj Grčkoj, upravo je drama najranija i najprimarnija forma iskaza u folkloru, ne samo zbog ukorenjenosti u obredu, nego i zbog prednarativnog načina predstavljanja¹². Dramska forma u koju je odenuta romantičarska epopeja vrši svojevrsnu fikciju geneze – omogućava romantičarskom epu da izađe iz obreda-predstave.

Nemojmo zaboraviti da je estetički izvor *Zadušnica* i *Gorskog vijenca* povratak usmenoj kulturi oslonjenoj na snagu pamćenja. Njegoševa epopeja počinje podsećanjem punim hvale na prah oca-junaka slovenske zajednice, a negovano sećanje na duhove predaka stalno prati radnju dela. Vladika Danilo, starac Bajko, a pre svega iguman Stefan, vrše ulogu sličnu Vračaru koji priziva duhove umrlih u Mickjevičevom delu. Sasvim je sigurno da bi *pokajanice*, koje oplakuju smrt Batrića, upoređenog nakon smrti sa sokolom koji odleće, mogle učestvovati u obredu *Zadušnica*, reči Vračara „vreme je podsetiti se na prošlost očeva“ mogle bi da budu početak Njegoševe epopeje, a Vračar bi mogao izgovarati repliku igumana Stefana:

Ja imadem osamdeset ljetah;
otkako sam oči izgubio,
ja sam više u carstvo duhovah,
iako mi još tijelo dušu
zadržaje i krije u sebi,
kako plamen podzemna peštera¹³. (2253–2258)

¹¹ A. Mickiewicz, *Literatura słowiańska, op. cit.*, t. 11, str. 120.

¹² Vidi razmišljanja o poreklu naracije Olge Freudenberg u: ista *Semantyka kultury*, pod. red. D. Ulickiej, prev. T. Brzostowska-Tereszkiewicz, Kraków 2005, str. 289 i dalje.

¹³ P. P. Njegoš, *Gorski vijenac*, prir. Aleksandar Mladenović, Cetinje 1996, str. 140.

Preci su najvažniji junaci u oba dela i vrše istu ulogu čuvara pamćenja prošlosti koja živi u usmenoj evokaciji. Njihovo pamćenje zamenjuje istoriju. Individualno pamćenje, posvedočeno biografijom i oslonjeno na lično iskustvo, kao i kolektivno pamćenje, ovekovečeno u običaju i snazi obnovljivog obreda.

Upravo zahvaljujući pamćenju „nadahnuta reč“ o kojoj govori Mickjevič u *Predavanju XVI*, kreativni *logos*¹⁴, jeste reč koja „vidi“, jer pamćenje donosi slike iz prošlosti otvorene u budućnost. Reči igumana Stefana su zapravo „viđenje“ slično „Viđenju sveštenika Pjotra“ iz *Zadušnica*, „unutrašnje viđenje“, nezavisno od vlasti čula. Kako kaže serdar Vukota:

Pjesna dobra spava u slijepca,
pogled smeta misli i jeziku¹⁵. (2369–2370)

Snagu tog „viđenja“ i forme njegovih slika stvara snaga rituala koja ga predočava. Iguman Stefan govori o tome direktno:

Voskresenja ne biva bez smrti;
već vas viđu pod sjajnim pokrovom,
čest, narodnost će je vaskresnula,
i će oltar na istok okrenut,
đe u njemu čisti tamjan dimi¹⁶. (2351–2355)

Nije li gatanje u ovčije kosti u *Gorskom vijencu* deo iste one prakulture kao gozba jarca u mladalačkim Mickjevičevim *Zadušnicama*? Obe forme verske obrednosti izrastaju iz totemističkih formi ovekovečavanja svetinja, u kojima su se metafore jela odnosile na čin prinošenja žrtve. A istovremeno su te osnove liturgije u nastajanju bile replika radnji iz svakodnevnog života¹⁷.

Književna slika obreda-predstave u Mickjevičevom delu, koja se proteže u III delu *Zadušnica*, odlično je izražena upravo u svakodnevici Njegoša, svakodnevici Crne Gore. Tu svakodnevnost mita otkrio je predavaču College de France ne toliko Karadžić, čiji je rad o Crnoj Gori i Crnogorcima (izdat anonimno 1837. god. na nemačkom¹⁸) Mickjevič znao, koliko on sam – predavaču je pomogao pesnik. Istraživači ukazuju na skoro sasvim izostavljen istorijski sloj Karadžićevog predanja u predavanjima o Crnoj Gori¹⁹. Joana Rapacka

---

¹⁴ Vidi: W. Szturc, *Teoria dramatu romantycznego w Europie XIX wieku*, Kraków 1999, str. 211–236.

¹⁵ P. P. Njegoš, *op. cit.*, str. 143.

¹⁶ *Ibidem*, str. 143–144.

¹⁷ Freudenberg, *op. cit.*, str. 111.

¹⁸ *Montenegro und Montenegriner. Ein Beitrag zur Kenntniss der europäischen Türkei und des serbischen Volkes*, Stuttgart und Tübingen, Cotta 1837.

¹⁹ W. Weintraub, *Poeta i prorok. Rzecz o profetyzmie Mickiewicza*, Warszawa 1982, str. 344–433.

ukazuje na romantičarski slovenofilski uzor koji moderira Mickjevičevu sliku Crne Gore koja je još u praistoriji i koju nastanjuje još uvek paganska zajednica²⁰. Ne bih mogao s tim sasvim da se složim, posebno zato što su anti-hrišćanska raspoloženja slavenofilskih tendencija bila Mickjeviču strana, govorio je u predavanjima:

„Prebacivano je /.../ hristijanizmu da je lišio Slovence njihove prošlosti, uništio njene spomenike. A kakvi su to bili spomenici paganskog slovenstva? /.../ Naprotiv, uvođenje latinskog jezika u verske obrede dovelo je u slovenskom svetu do vrlo velikih i važnih posledica. Poznavanje tog jezika otvorilo je vrata rimskoj antici i književnosti srednjih vekova. Sveštenici su se na taj način privikavali na civilizaciju Zapada, a govoreći i pišući kasnije formirali narodni jezik“²¹.

Neosporna činjenica je da Mickjevičevu sliku o Crnoj Gori formiraju, na šta ukazuje Rapacka, civilizacijska mladost, drevnost, ono što je domaće, folklor²². U toj svojevrsnoj utopiji slovenskog detinjstva koje je Mickjevič pronašao u Crnoj Gori krije se najverovatnije razlog što je prećutan Njegoš kao crnogorski vladar, čiji su modernizacijski postupci mogli poremetiti predistorijski poredak. To su verovatniji razlozi, nego često navođen proruski stav Njegoša ili postupci Nikole Vasojevića koji je u kontaktima s Mickjevičem mogao umanjivati značaj Njegoševе uloge. Uostalom, nije to jedina velika ličnost koja je prećutana na kursu slovenske književnosti na Collège de France, dovoljno je da spomenemo kako u Mickjevičevim predavanjima čak je i Julijuš Slovacki, posle Mickjeviča najznačajniji pesnik poljskog romantizma, „primer odsustva“²³, kako je tačno primetio jedan od istraživača. Ta predavanja, podređena mesijanističkoj interpretaciji istorije, nisu rukovođena normama istraživačke pedantnosti i ne teže naučnom objektivizmu. Mickjevičeva kazivanja o Crnoj Gori su deo velike rekonstrukcije slovenske drevnosti, koja je omogućivala da se iz konstrukcije prošlosti čitaju znaci budućnosti. Pronalaženje čudesne sfere u prvobitnosti slovenskih običaja stvaralo je šansu da se pronađe epski prelomni trenutak u istoriji Slovena Mickjevičevog doba.

Crna Gora se kod Mickjeviča konsekventno pojavljuje kao prostor prirode. Eksponirajući brdovitost te zemlje, hteo je da istakne njenu nepristupačnost, odbrambeni karakter težnji ka nezavisnosti zajednice koja tamo živi, a koju čuva sama priroda. „Možda je to jedina slobodna zemlja koja postoji na svetu, zemlja slobode i jednakosti“ – govorio je.

---

²⁰ J. Rapacka, *Godzina Herdera. O Serbach, Chorwatach i idei jugosłowiańskiej*, Warszawa 1995, str. 95–12.

²¹ Mickiewicz, *Literatura słowiańska, op. cit.*, t. 8, str. 109.

²² Rapacka, *op. cit.*, str. 111.

²³ Weintraub, *op. cit.*, str. 343.

Književna topografija u Mickjevičevom opisivanju Crne Gore sugerirše vezu sa konkretnom geografijom, u suštini geopoetika predavanja je puna prostorne magije, pripada pravcu regresivne utopije otkrivanja zaboravljene zemlje²⁴. Upravo je takva Njegoševa Crna Gora u *Gorskom vijencu* – ona je svet prirode, prisutan u epu kao simboličko-prostorni kod, koji prikazuje večitu borbu sila tame i svetlosti:

K o l o

Bješe oblak sunce uhvatio,
bješe goru tama pritisnula,
pred oltarom plakade kandelo,
na gusle se strune pokidale,
sakrile se vile u peštere,
bojahu se sunca i mjeseca;
bjehu muška prsa ohladnjela,
a u njima umrla sloboda,
ka kad zrake umru na planinu
kad utone sunce u pučinu.
Bože dragi, svijetla praznika!
Kako su se duše prađedovske
nad Cetinjem danas uzvijale,
igraju se na bijela jata,
kako jata divnih labudovah
kad se nebom vedrijem igraju
nad obrazom svijetla jezera²⁵. (2622–2638)

Taj odlomak pesme K o l a sadrži epski prelomni momenat u kojem je učestvovala sva stvarnost Crne Gore, koja je tu kosmos prirode. Sasvim sigurno Mickjevičevi iskazi o Crnoj Gori mogli su biti izvanredan komentar za tu magičnu predstavu. Njegova koncepcija čudesnosti u slovenskoj književnosti bila je rezultanta zamišljanja stvarnosti. Pronašao je tu čudesnost u slici Crne Gore, u, kako je govorio, „najsavršenijoj slici slovenske zajednice“.

*Sa poljskog prevela
Stanislava Kostić*

---

²⁴ O nastavljanju te tradicije mitologiziranja u književnosti XX veka u odnosu na Srednju Evropu i Balkan interesantno piše Boguslav Željinski [Bogusław Zieliński]: *Europa Środkowa, czyli Arkadia, Atlantyda i Jeruzalem*, u: *Narodowy i ponadnarodowy model kultury. Europa Środkowa i Półwysep Bałkański*, pod red. B. Zielińskiego, Poznań 2002, str. 39–60.

²⁵ P. P. Njegoš, *op. cit.*, str. 155.

Kšištof TRIBUŠ

MICKJEVIČ'S MONTENEGRO

Slavic epic poem by the Montenegrin poet may be read as a realisation of aesthetic postulates of the Slavic drama, formulated by Mickjevič, professor at the Department of Slavic literature at the Collège de France. And it might be the other way round –Mickjevič's *Lecture XVI* about Slavic drama may be understood as an announcement of Njegoš's epic poem. What might have inspired the close contact between the inhabitant of Lithuania and Montenegro is for both regions characteristic space where East and West meet, the space obvious in the case of Montenegro and its history, less recognizable in Lithuania although present as an inheritance of the First Republic (the union with Poland), especially within cultural dimension.

GROB NA LOVĆENU

Pokušaj jedne vrste interpretacije istoimene pjesme Branka Miljkovića

Pjesma koja i danas izaziva divljenje modernošću izraza, smjelim metaforama – svakako je pjesma rano preminulog srpskog princa poezije Branka Miljkovića. Pjesma je naslovljena *Grob na Lovćenu*. Ne Njegošu, nego njegovom grobu koji u Miljkoviću izaziva ne samo asocijacije na svetost crnogorske planine, nego na izuzetnu sudbinu jednog od najvećih personaliteta u opštem pjesničkom bratstvu. U radu se nastoji interpretirati istoimena pjesma.

Ključne riječi: interpretacija, stih, strofa, metafora, pjesnička slika.

Njegošu, čija je moćna pojava natkrilila sve što se u književnosti južno-slovenskih naroda, posebno na prostoru štokavskog, danas četvoroimenovanog, odnosno bivšeg srpskohrvatskog jezika, stvaralo u XIX vijeku, da ne govorimo o gotovo neshvatljivoj modernosti njegovog pjesničkog izraza, posvećeno je mnogo pjesama. Gotovo svi značajniji pjesnici sa pomenutog prostora najmanje jednom su u vlastitom lirskom opusu ostavili tragove divljenja Njegoševoj ličnosti i djelu. Jednu takvu prilično obilnu zbirku priredio je skoro preminuli akademik CANU, Slobodan Kalezić, pod naslovom *Njegošu pjesnici*. Knjiga je izašla u cetinjskom Obodu 1975. godine.

Mnoge od tih pjesama sadrže nesumnjivo inspirativne trenutke, često ostvarene uz paralelno obilje opštih mjesta, ponekad donekle ispraznog idolopoklonstva, ili jevtinog izjednačavanja sopstvenog pjesničkog subjekta sa Njegošem kao predmetom autorovog poštovanja i divljenja. Rijetko se pjesma upućena Njegošu drži dobro kao cjelina, što ne znači da u tom mnoštvu nema uspješnijih i, naravno, manje uspješnih pokušaja.

Posebno bi valjalo ukazati na izuzetno srećno ostvarene pjesničke trenutke autora koji se nijesu direktno bavili Njegošem, odnosno za osnovnu inspiraciju nijesu imali Njegoševu ličnost i djelo. Takav primjer predstavlja pjesma *Biljarda*, crnogorskog, ili zbog lakšeg razumijevanja konteksta u kome je nastala, cetinjskog pjesnika Aleksandra-Lesa Ivanovića. Jedna od strofa pjesme *Biljarda* glasi:

*Na mjesečini grad ko danju vidan,
Pusta i gluva s kulama Biljarda,
Na mjesečini tužna čeka Rada
Da s puta dođe od prsi izvidan.*

U Ivanovićevoj pjesmi Njegoš nije ni vladika ni gospodar, ni prosto Njegoš, nego mnogo bliže i intimnije Rade, kako su ga zvali njegovi podanici: Rade, ili češće vladika Rade. Već tim imenom crnogorski čitalac je nostalgичno pogođen, gotovo emotivno vraćen u neko daleko vrijeme sa kojim se, kao i sa cjelokupnom svojom istorijom, Crnogorci umiju nerijetko intimisati. Crnogorski izraz za tuberkulozu, kao bolest *od prsi*, još bliže sjenči ne samo elegičnu atmosferu oko Njegoševe Biljarde, nego i sjećanje na Njegoševo predsmrtno vrijeme, kada je u Italiji uzaludno tražio lijek za svoju tada neizlječivu bolest. *Da s puta dođe od prsi izvidan*. Konačno, ne izliječen, nego tako crnogorski: *izvidan*. Rane nijesu liječene nego vidane; onaj koji je to radio bio je vidar, ne travar ili, daleko od toga, liječnik. Sve se, u samo jednoj strofi Ivanovićeve pjesme, kad je riječ o uspomeni na Njegoša, srećno složilo: I pusta i gluva Biljarda, kao Njegoševo neimarsko djelo, njegova vladarska rezidencija i stvaralačka radionica, mjesto dugih čežnji za svijetom, dom lične patnje i uzdaha, kako zbog vlastite sudbine, tako i sudbine povjerenog mu naroda koji je osuđen na stalnu, nikad do kraja završenu oslobodilačku borbu. Najveći pjesnik slobode u evropskoj književnosti bio je ne mali dio života osuđen na dugo vlastito tamnovanje u svojoj kamenoj Biljardi. Ako je iko toliko čežnuo za svjetskim vidicima, dalekim saznanjima i horizontima – bio je to pjesnik *Luče* i *Gorskog vijenca*. Bez Njegoša Biljarda je u svako vrijeme pusta i gluva, sirota bez njenog tvorca koji je svojom pojavom i duhom do vrha ispunjavao.

No, jedna pjesma koja govori o Njegošu i koja i danas izaziva divljenje modernošću izraza, smjelim metaforama – svakako je pjesma rano preminulog srpskog princa poezije Branka Miljkovića. Pjesma je naslovljena *Grob na Lovćenu*. Ne Njegošu, nego njegovom grobu koji u Miljkoviću izaziva ne samo asocijacije na svetost crnogorske planine, nego na izuzetnu sudbinu jednog od najvećih personaliteta u opštem pjesničkom bratstvu.

Miljkovićeva pjesma odmah, gotovo prvim stihom zgrabi čitaoca, neka ko ga zaumno drži u svojoj vlasti i izaziva na stalno ponovno čitanje i tumačenje. Apstrahujući za sada tri uvodna stiha koji predstavljaju jednu vrstu prolegomene za samu pjesmu, Miljković moćno počinje: „*Mrtve su gore odakle ta reč dođe*.“ Gotovo da je u tom jedinom stihu sadržana čitava pjesma. Gotovo da Miljković, samo poslije toga uvodnog stiha može staviti tačku, koja u pjesmi, baš na tom mjestu postoji, ali i tačku na njenu cjelinu. Teško se može naći racionalan razlog za jednu asocijaciju, ili mnoštvo njih koje ovaj stih proizvodi. Da li je riječ o manje plodnoj pjesničkoj eposi kojoj je Miljković kratkim životom prisustvovao, tim prije što lično nije njegovao previše poštovanja

za svoje pjesničke savremenike? Ili o čežnji za herojskim vremenima koja su porodila Njegošev pjesnički genij, ili prosto o banalnosti na koju su, poslije neponovljivog bljeska Njegoševih stihova, osuđeni da žive i Miljković i njegovi savremenici?

Dakle, poslije stiha *Mrtve su gore odakle ta reč dođe*, slijedi:

*Svingo s pticom lažljivom umesto lica koje svlada
Tajna iza slepe maske.
Rođenje je jedina nada.
Vidim smele mostove preko kojih nema ko da prođe“.*

Možda je tek sada lakše, da ne kažemo razumjeti, nego doživjeti prvi stih „Mrtve su gore odakle ta reč dođe“, u svjetlosti kraja strofe „Vidim smele mostove preko kojih nema ko da prođe“. Da li je tu jedan od mogućih ključeva za razumijevanje, odnosno puniji doživljaj pjesme Grob na Lovćenu, ili se dalje u nesumnjivo smjelim Miljkovićevim metaforama kriju tajne šifre za odgonetanje njegovog suptilnog odnosa prema tvorcu *Luče i Gorskog vijenca*?

Slijedi nova strofa čijem se čudesnom zvuku, da o tajanstvu Miljkovićevog ukupnog poetskog zračenja ne govorimo, čitalac još teže može oteti: ***Spavaj ti i tvoja sudbina pretvorena u brdo, kruta...*** Čudesna sugestivnost ovoga stiha, koja takođe, kao i prvi u pjesmi *Mrtve su gore odakle ta reč dođe*, ili: završni prve strofe *Vidim smele mostove preko kojih nema ko da prođe*, neodoljivo zaokuplja; može opet zamijeniti nečiju čitavu pjesmu ili je prosto poništiti nadmoćnošću slike koja se jednom doživljena ne zaboravlja. Slijede novi slapovi Miljkovićeve pjesničke inovativnosti, pa ta druga strofa u cjelini glasi ovako:

*Spavaj ti i tvoja sudbina pretvorena u brdo, kruta.
Gde provejava smrt i ljubav ne spasava.
Dan i noć si pomirio u svojoj smrti što nas obasjava.
Taj san je u noći produžetak dana i puta.*

Velikom pjesniku tvorački je čin i sama smrt koja inspiriše, čak obasjava one koji nastoje da ga na tragičnom putu tvoraštva slijede. I iz pjesnikove smrti, i toga neponovljivog groba na Lovćenu, za Miljkovića zrači pjesnička energija pripadnosti izuzetnima i obilježenim: *Dan i noć si pomirio u svojoj smrti što nas obasjava*, pa onda još smjelije: *Taj san je u noći produžetak dana i puta*. Gotovo da svaka, ma koliko učena stilistička analiza, uništava u ovom slučaju čitaočev prijesni doživljaj pjesme. Pokušaj samog semantičkog otključavanja njene strukture, iako može djelovati i zanimljivo i atraktivno, ni iz daleka ne garantuje pogodak koji bi dovoljno korespondirao sa autorovom imaginacijom i intenzitetom njegovog doživljaja. Pjesmi se treba jednostavno prepustiti, ponovo čitati i glasno izgovarati, uživati u neodoljivom zvuku koji moćno obuzima ne samo čitaoca nego čak, reklo bi se, i prostor koji ga okružuje.

Kad je o Njegoševoj smrti riječ, u jednoj od najlucidnijih knjiga koje su se Njegošem inspirisane pojavile u proteklih dvadesetak godina, pod naslovom *Njegoševe tajne staze*, u dopunjenom i proširenom izdanju podgoričkog CID-a 2007. godine, i ako je prvo izašlo u nedjeljniku *Monitor* i prethodilo CID-ovom nekih pet-šest godina, njen autor Stanko Cerović, pored ostalog, analizira Njegošev testament, diveći se pjesnikovoj veličanstvenoj pomirenosti sa smrću. Slobodnije interpretirano, Stanko Cerović tvrdi da je najizrazitija Njegoševa i karakterna i literarna osobenost upravo gordost. Gordost kojoj nema sličnog primjera ni u literaturi ni u životu. Ja smireno prema tebi stupam, dakle liku gospodnjem, kaže Njegoš, ali ne, kako zaključuje Stanko Cerović, ni snishodljivo ni sa strahom. Kao jedinka i tvorac kojega je gospod iz miliona izdvojio i darovao, stupa kao tvorac Tvorcu svemogućem. Ali, opet, Njegoš kao da poručuje: Drži mi se i ti, znaj da ti ne dolazi rob. Čak ni tvoj. Pazi da ne bude belaja – kaže na kraju analize Njegoševog testamenta Stanko Cerović. Kao da se Njegoš i u smrti ne povija. Onda postaje znatno razumljiviji i logičniji njegov stih: Neka bude što biti ne može!

No, vratimo se Miljkoviću, odnosno posljednjoj strofi pjesme *Grob na Lovćenu*, koja istovremeno i razgranava i zaokružuje, čudesno poetira sve što smo kao čitaoci dotle u stanju da prihvatimo kao bogatstvo, tragiku, viziju, tajnu Njegoševe pjesničke energije, Njegošev ukupni usud:

*Šta si ptica ili glas koji luta
Pod divljim nebom gde te pesma ostavila samog
Na vrhu Lovćena s čelom punim sunca, tamo
Gde ne postoji vreme. Gde jedna svetlost žuta
Negde u visini čuva otisak tvoga lica.
Čoveče tajno feniks je jedina istinska ptica.*

Kao da Miljković, razgovarajući sa Njegošem, zaumno predviđa onu tragičnu zagrebačku noć u kojoj će i njega pesma ostaviti samog. Njegoš, dakle za Miljkovića boravi na vrhu Lovćena s čelom punim sunca, tamo gde ne postoji vreme, gde jedna svetlost žuta negde u visini čuva otisak pjesnikovog lica. Kao da asocira na legendarni Veronikin rubac koji navodno čuva obrise Hristovog mučeničkog lica na krstu. Uostalom, da li je Njegošev krst, koji je tako gordo nosio, manje tragičan od Hristovog? Tamo, dakle, na vrhu Lovćena ne postoji vreme, tamo gdje je Njegoša pod divljim nebom pesma ostavila samog. Konačno, da li je poeta sa feniksom ključ za dublje semantičko razumijevanje Miljkovićevih metafora u ovoj raskošnoj pjesmi, ili je to samo još jedan hiroviti prodor u zagonetnu ukletost obiju pjesničkih sudbina koje nam čudesno obasjavaju prostor u jeziku, ili jezicima dijela južnoslovenskih naroda? Kad mastilo sazre u krv...

Konačno, kako da shvatimo onaj uvod za pjesmu *Grob na Lovćenu*, koga smo u ovoj, razumljivo, ovlašnoj impresionističkoj analizi preskočili, a koji

glasi: „Ali ne, to još uvek nije vreme. / To je jedno mesto/ Koje prepoznajem u prostoru“?

Miljkovićeva pjesnička čarolija u jednoj vrsti balade *Grob na Lovćenu* takve je prirode da, osim toga što predstavlja jedan od nesumnjivih vrhova Miljkovićevog samoizraza, istovremeno pokazuje da samo najveći u svjetskom pjesničkom bratstvu ostvaruju suptilnu međusobnu komunikaciju, nezavisno od vremena u kome stvaraju ili su stvarali, dospijevaju do tačke punog međusobnog razumijevanja tvoračke patnje i ljepote stvaralačkog čina, dodiruju prostore tragike u kojoj neizbježna konačnost čini da pjesma sopstvenog tvorca ostavlja samog.

Rajko CERVIĆ

THE GRAVE ON THE MOUNT LOVĆEN

An attempt at interpretation of an eponymous poem by Branko Miljković

Summary

The poem whose modern expression and daring metaphors arouse adoration even today is *The Grave on the Mountain* by Serbian prematurely deceased prince of poetry Branko Miljković. The poem is not devoted to Njegoš but to his grave that, in the younger poet, arouses not only associations to the holiness of the Montenegrin mountain, but also to the exceptional fortune of one of the greatest personalities in the general poetical brotherhood. This paper is an attempt at interpretation of the poem.

SEMIOZA „CRNE GORE“ I „CRNOGORACA“ U DISKURSIMA HRVATSKE HISTORIOGRAFIJE

U tekstu se ramatra pitanje semiotičke konstrukcije etnonima Crnogorci i toponima Crna Gora u izabranim knjigama hrvatske historiografije. Cilj je istraživanja pokazati kako ti posrednici znakova funkcioniraju u hrvatskoj povijesnoj naraciji i kako pridonose reprodukciji nekih hrvatskih kolektivnih toposa.

Ključne riječi: semioza, analiza diskursa, povjesna naracija, historiografija, Crna Gora, Hrvatska.

U ovom će radu biti riječi o kontekstualnom značenju toponima „Crna Gora“ i etnonima „Crnogorac“ u diskursima nekih monografskih knjiga hrvatske historiografije: T. Macana (od sada kao M) (1971), O. Keršovanija (od sada kao K) (1971), I. Perić (od sada kao PER) (1997), D. Pavličević (od sada kao PAV) (2000), I. Goldstein (od sada kao GOLD) (2003). Cilj je takvog istraživanja pokazati kako se percipira Crna Gora (kao kulturna jedinica koja posjeduje svoju semantiku) u knjigama koje – prikazujući povijest svoje nacije (kao totalnu i totalizirajuću naraciju) – funkcioniraju kao vrsta reprezentativnog glasa dotične kulture, ovdje hrvatske kulture. U tekstu – podijeljenom na poglavlja – razmotrit ćemo: (1) mjesto crnogorske kulture iz perspektive hrvatske kulture u paradigmi *centralnost – perifernost*; (2) semiozu kolektivnog etnonima *Crnogorci* i izraza *crnogorski narod*; (3) semiozu toponima *Crna Gora*; te (4) semiozu posesivnosti na primjeru toponima *Boke Kotorske*. Prije nego što ćemo predstaviti ishod istraživanja, valja rezimirati teoretsko stajalište.

1. Teoretsko stajalište

Prilikom razgovora o subjektivitetu pojedinih kultura u bivšoj Jugoslaviji, najčešće se govori o *kanonizaciji* tih kultura. Nije ovdje mjesto da razmatramo što je proces kanonizacije, ali možemo ga predstaviti kao *semiotički proces*, naime dinamičan proces stvaranja i reinterpretacije već postojećih znakova (i njihove kodifikacije). Kanonizaciju ćemo dakle razumjeti kao

dinamičan proces uspostavljanja sadržaja i hierarhije tih znakova (koje ćemo promatrati kao kulturne jedinice¹), kulturu pak – kao semiotički prostor koji je svojevrsni regulator mjesta i aksioloških konotacija tih znakova.

U temu izlaganja svjesno nisam uključio riječ *slika* koja se u tom kontekstu najčešće pojavljuje (u znanstvenoj literaturi govori se često npr. o slici Njemaca u poljskoj književnosti, o slici Srba u hrvatskoj (i dr.), pa bi složno tome moglo biti *Slika Crne Gore i Crnogorarca u diskursima hrvatske historiografije*), i – umjesto toga – umetnuo sam riječ *semioza*. Ima to dvostruki cilj. Prvo, treba usmjeriti moje izlaganje na semiotičku metodologiju i semiotički pristup, drugo pak – treba nametnuti promatranom predmetu ne samo određenu strukturu (naime *sliku* koja se sastoji od *znakova*), ali također nešto što bismo mogli nazvati 'logikom' kompleksnog pojma *slike-znaka* koji funkcionira u tekstovima i, zahvaljavajući tom funkcioniranju, određuje svoje mjesto u semiotičkom prostoru svake moguće jezične (ali i nejezične) komunikacije jedne *jezične zajednice*, u našem slučaju hrvatske. Ovdje bi bilo točnije reći da se radi ne o *jezičnoj zajednici*, već o *diskursnoj zajednici*; *diskursna zajednica* znači da se razmatra jezik koji poimamo ne samo usko lingvistički (kao određenu strukturu), već kao mjesto susreta različitih kulturnih i ideoloških kodova koju su upravo u jeziku, i zavaljavajući njemu, kodirani u znakove².

Da uočimo razliku između tih dviju zajednica (koju smo ovdje konvencionalno uveli), vrijedi ih definirati na primjerima. Kad analiziramo standardne jezike oslonjene na novoštokavskom organskom *kontinuumu* (bosanski, crnogorski, hrvatski, srpski) onda lako možemo reći da je taj kontinuum jedan (ali ne jedinstven) jezični sustav, koji je – zbog povijesnih, kulturnih i društvenih prilika – segmentiran prema ključu nacionalnih unifikacija (od kojih su jedne nastale prije, neke su pak nastale kasnije). O razlikama među tim jezicima rečeno je mnogo, pa ih nećemo ovdje ponavljati. Uostalom interpretacije jezične slike južnoslavenskih jezika toliko su oprečne da bi nas to vodilo u suprotnom cilju nego taj koji smo namjeravali. Pričajući o jezicima kojima je osnova novoštokavski idiom, vrlo rijetko se govori o jednome fenomenu (ako se uopće o njemu govori), a to je pitanje različitosti u značenju nekih ključnih leksičkih jedinica. Ne govorimo tu ni o tradicionalnoj semantici ni o leksikografskom zapisu već o semantičkoj razini na kojoj su duboko kodirane konotacije aksiološkog i mitološkog tipa. Pogledamo li neke ključne za dotičnu kulturu riječi, odmah ćemo uočiti da se u njima susreću i isprepleću različiti kodovi, različite naracije, različite mitologije, različite stigmatе i autostigmatе, različite – rekao bi Bahtin – *mirise* upotreba. Takva se vrsta diferencijacije događa prije svega u općim riječima koji imaju temeljno značenje u

---

¹ Takav pristup predlaže Umberto Eco u knjizi *Theory of Semiotics* (1976).

² Teoretsko i metodološko stajalište podrobnije objašnjavam u Czerwinski (2007, 2008).

konstruiranju univerzuma zajednice, to su riječi tipa *otadžbina, domovina, pokrajina*, pa tako i etnonimi tipa *Srbi, Hrvati, Crnogorci, Bosanci, Bošnjaci*, ili, na kraju, toponimi *Crna Gora, Hrvatska, Srbija, Hercegovina, Kosovo*, i tako dalje. Svaki sudionik procesa komunikacije na novoštokavskim jezicima zna da su spomenute riječi, iako zvuče otprilike isto (razlikuju se samo na razini naglaske ili izgovora pojedinih glasova, no oni su – prema teoriji fonologije – samo alofoni tog istog fonema) ne znače isto. Štoviše, njihovo značenje nije homogeno ni u okviru nacionalnih kultura i jezika (riječ *Srbija* – ovisno o ideologiji, svjetonazorima i vlastitim iskustvima – može za jednog Hrvata značiti jedno, a za drugog – nešto drugo; toponim *Crna Gora* može za različite državljane Crne Gore značiti različite stvari, što smo imali priliku vidjeti prilikom diskusija oko nezavisnosti). Naravno, kad ovdje govorimo *znači*, mislimo ponajprije na mnogobrojne konotacije (aksiologiju, asocijacije, stereotipe, stigmatе, itd. koje se, tvrdimo, može promatrati kao dinamične naracije enciklopedijskog tipa, a ne kao statična semantička polja), iako se može događati da i denotacija nije stabilna (za jedan dio Hrvata ili Srba suvremena „Hrvatska“ ili „Srbija“ ne nalazi se samo u okviru suvremenih političkih granica). Stoga vidimo da je *diskursna zajednica* u biti *zajednica interpretacije* (takav termin upotrebio je teoretičar književnosti, Stanley Fish³) jer se uspostavlja i petrificira na razini sličnih svjetonazora ili ideologija. Možemo dakle govoriti o hrvatskoj ili crnogorskoj zajednici interpretacije ali samo na jednoj od razina jer i u okviru te zajednice nalaze se manje zajednice, primjerice zajednice sljedbenika ljevice, desnice, Ante Starčevića, Josipa Jurja Strossmayera, a i u isto vrijeme, diskursna zajednica obožavatelja Thomasa Manna ili ranog Wittgensteina, itd. Takav pristup svakako otežava istraživanja ali je on, čini se, korektniji u odnosu na ontološki univerzum.

Stoga možemo reći da se u znakovima (riječima) 'nalaze' naracije mitološkog tipa (dakle *riječ je naracija*, svojevrsna *priča* jer ona, kako je rečeno, sadrži u svom značenju sporove o tradiciji i sve moguće ideologije, projekte, figure tradicije, i druge); s druge pak strane same ove riječi su dio nekih simboličkih jezika, naracija u pravom smislu te riječi – na jezičnom planu tekstova. Upravo u ovoj dimenziji *značenja* riječi nailazimo na najviše razlika između standardnih jezika na novoštokavskoj osnovici. Ove su razlike, kako smo rekli: mitološke i aksiološke naravi, rezultat funkcioniranja kulturnih kodova, ali s druge strane one same te kodove stvaraju (*feed-back*).

U takvoj optici značenje je (koje ovdje razumijemo ne kao *rječnik*, već kao *enciklopediju*) kodira određeni odnos prema designatu, ali ni on nije stabilan i statičan, naprotiv – mijenja se stalno i zavisi od govornika i vremena. Da simplificiramo naše stajalište: odnos jednog dijela hrvatskih govornika prema

---

³ Usp. npr. Stanley Fish (1995).

kulturnoj jedinici „Crna Gora“ bio je posve drukčiji prije sto godina, prije pedeset, i posve je drukčiji danas. I ne radi se samo aksiologiji (pozitivno ili negativno), već o denotacijama i konotacijama koje određuju status te jedinice u semiotičkom prostoru kulture. Možemo na primjer teoretski suponorirati slijedeće moguće semioze toponima *Crna Gora* iz perspektive hrvatskih interlokutora (koje prikazujemo kao opozicije): (a) *Crna Gora*, kao i *Srbija*, *Mađarska*, i druge države ima status ravnopravan svim nacionalnim kulturama # *Crna Gora* nema takav status (npr. percipira je se kao kategoriju koja je konceptualno podređena srpskoj kulturi i funkcionira kao njezin sastavni dio); (b) *Crnu Goru* se konceptualizira kao državu # *Crnu Goru* se ne konceptualizira kao državu; (c) *Crnu Goru* se konceptualizira kao pravoslavnu kulturu # *Crnu Goru* se ne konceptualizira kao pravoslavnu kulturu; (d) *Crnu Goru* se konceptualizira kao djelomično hrvatski kulturni prostor # *Crnu Goru* se ne konceptualizira kao djelomično hrvatski kulturni prostor, itd, itd. Upravo na takav se način (ili njemu sličan) stvara potencijalna semioza znakovnog posrednika *Crne Gore*, no to je samo potencijalno stanje koje se aktualizira u određenom komunikacijskom trenutku i zavisi od interlokutora (ona može aktualizirati posve druge dimenzije kad su u pitanju npr. mladi Hrvati, stariji Hrvati, ti koji žive u gradovima, na selu, ti koji idu u školu, ti koji čitaju Njegoša, ti koji su zagovornici jugoslavenske ideologije, ti koji su zagovornici jugoslavenske ideologije, ali protiv su komunizma, ti koji imaju obitelj u Boki Kotorskoj, itd., itd.).

2. Centralnost – perifernost

Istraživaja diskursa po tom modelu mogu nam pokazati koji se potencijalni dijelovi (dakle dimenzije) te semioze aktualiziraju u našim tekstovima. Riječ je dakle o tome koji je dio ove semioze najizraženiji. Zanimat će nas dakle kako funkcionira kulturna jedinica „Crna Gora“ i „Crnogorci“ u hrvatskoj historiografiji, dakle na koji je način amalgamirana s drugim kulturnim jedinicama, napose sa „Srbijom“ ili „Hrvatskom“. To će nam pokazati do koje je mjere ova jedinica samostalna, a do koje se mjere ovu jedinicu konceptualno povezuje (ili čak podređuje) drugim jedinicama. Ovo će nam reći kako hrvatski povjesničari konceptualiziraju prostor „Crne Gore“ i gdje se ona nalazi na osi pojmova *centralnost – perifernost*, koliko je ona bitna za hrvatsku historiografiju.

Odgovor na posljednje pitanje nije težak jer je dovoljno izvršiti niz kvantitativnih istraživanja. Tabela 1, koja predstavlja ishod te analize, pokazuje da je znakovni posrednik, toponim *Crna Gora*, etnonim *Crnogorci* i sintagma *crnogorski narod* ili *nacija* koji designiraju kulturnu jedinicu „Crnu Goru“ **ne-bitna** (ili malo bitna) iz perspektive izgradnje simboličkog i narativnog imaginarija hrvatske historiografije. Usporedimo li analogne znakovne posrednika (npr. *Srbija*, *Bosna*, itd.), vidjet ćemo da se oni pojavljuju nekoliko stotina pu-

ta, u različitim kontekstima. Ova semiotički profilirana, a i – ujedno – projektirana, perifernost te jedinice znači da „Crnu Goru“ (iz te iste perspektive i u tim dotičnim tekstovima) ne percipira kao bitnu sastavnicu povijesnog procesa; to ujednom i znači da se može očekivati da znakovni posrednik *Crna Gora* neće imati izrazito kodiranu aksiologiju u svome konotativnom značenju.

	<i>Crna Gora</i> ⁴	<i>crnogorski narod</i>	<i>Crnogorci</i>
Macan (M) 1971	3	1	1
Keršovani (K) 1971	6	1	0
Perić (PER) 1997	10	0	8
Pavličević (PAV) 2000	25	1	13
Goldstein (GOLD) 2003	26	0	6

Tabela 1.

Iz ove tabele proizlazi da su znakovni posrednici koji denotiraju određenu skupinu ljudi prema nacionalnom ključu (dakle pripadnike crnogorskog entičkog korpusa) kao Crnogorci veoma rijetki, napose uspoređujući ih s jedinicama koje designiraju druge nacije iz najbližeg okruženja (npr. Srbe, Mađare, Bugare, itd.).

Crnogorci i crnogorski narod

U svim analiziranim knjigama, a većina njih su obimna dijela, izrazi tipa *Crnogorci* ili sintagma *crnogorski narod* (*crnogorska nacija*) su periferni. Češće ih podređuju pod srpski nacionalni okvir (npr. *srpska plemena*) ili u sklop južnoslavenskih naroda (npr. *južnoslavenski narodi*). Da pogledamo na koji se način pojavljuje kolektivni etnonim *Crnogorci*: (...) *Rusi su s Crnogorcima napali i opustošili dubrovačku okolicu* (M, 151), (...) *austrijska je vojvoda taj prostor prepustila Rusima i Crnogorcima* (PER, 135), (...) *u to vrijeme bilo je u Boki Kotorskoj i (...) oko četiri tisuće Crnogoraca. (...) Crnogorci su taj prelazak na dubrovačko tlo željeli i radi pljačke. (...) U toj najezdi na dubrovački teritorij, Rusi i Crnogorci, a osobito Crnogorci, počinili su stravična zlodjela (...) U srpnju 1806. stigle su nove francuske postrojbe i one su uspjele razbiti opsadu Dubrovnika i potisnuti Ruse i Crnogorce s dubrovačkog tla* (PER, 136), (...) *u kojima su konzuli i ambasadori bili uglavnom Srbi i Crnogorci* (PER, 255), (...) *preseljena je skupina Crnogoraca iz područja danas nazvanog Crnogorsko primorje* (PAV, 189), *Crnogorci s Rusima zauzeli su otoke* (PAV, 238), *Uzalud su Srbi (i Crnogorci) nastojali stoljeći-*

⁴ Ili *Kraljevina Crna Gora*.

ma zauzeti Dubrovnik (PAV, 240), I dok su se Srbi, Hrvati i Slovenci spominjali u nazivu Kraljevine SHS, makar kao plemena istog naroda, a ne i nacije, Crnogorci i Makedonci se uopće ne spominju, a da se o Bosancima (muslimanima) i ne govori (PAV, 332), (...) dakle uglavnom Srbima i Crnogorcima (PAV, 337), (...) dakle i opet kolonizirani su (naseljavani – M.Cz.) Srbi i Crnogorci (PAV, 337), (...) u odnosu na pravoslavne Srbe i Crnogorce (PAV, 354), (...) gdje su također dominirali Srbi i Crnogorci (PAV, 387), (...) u kojoj se favoriziranjem Srba, Crnogoraca i pravoslavne crkve (PAV, 389), (...) pridobiti sve pravoslavne vjernike (Srbe, Crnogorce) (PAV, 418), (...) kojih je (Stalinovih pristaša – M.Cz.) vrlo mnogo bilo osobito među Crnogoricima i Srbima (PAV, 480), Na dan Svih svetih kad katolici posjećuju groblje, Srbi i Crnogorci – pravoslavci bombardirali su (PAV, 537), (...) zajednički jezik Srba, Hrvata i Crnogoraca (PAV, 483); veći broj Srba i Crnogoraca ostao je u službi (GOLD, 390), (...) Crnogoraca u vojsci bilo gotovo 15 puta više od Albanaca (GOLD; 390), (...) u JNA (...) njih oko 70% bili su Srbi ili Crnogorci (GOLD; 390) (vrijedi još zapaziti da je kod Goldsteina 5 na 6 slučajeva ovog etnonima pojavljuje na jednoj stranici, gdje se upravo analizira brojke zastupljenosti u vojsci).

Na temelju navedenog možemo vizualizirati konceptualizaciju kolektivnog etnonima *Crnogorci* (Tabela 2):

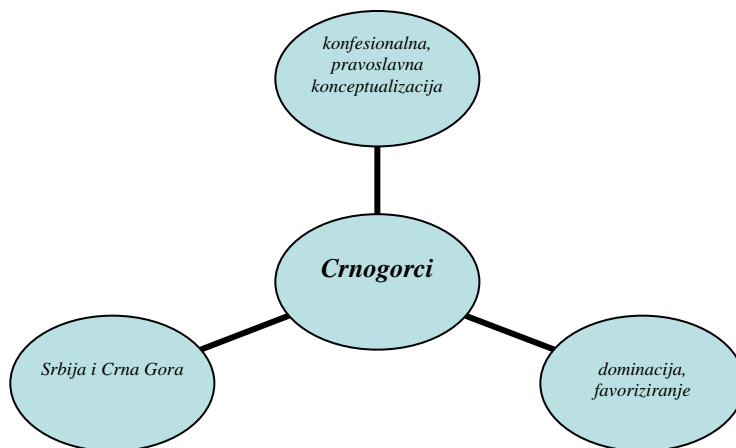

Tabela 2. Konceptualizacija kolektivnog etnonima *Crnogorci*

Kontekstualna analiza kolektivnog etnonima *Crnogorci* pokazuje da je taj znakovni posrednik ili u bliskoj konceptualnoj povezanosti (u zajedništvu) sa *Srbima* (i ona može biti izrazitija ili posve slobodna) ili da se pojavljuje kao kategorija konceptualno povezana s *Hrvatima*, s *Rusima* ili s drugim narodi-

ma, veoma rijetko samostalno; rijetko se pojavljuje kao nezavisni pokretač neke radnje, neki dinamičan subjekt (i u gramatičkom i u logičkom smislu). Ako se već pojavljuje, najčešće ima negativnu aksiologiju. Štoviše, *Crnogorce* se u historiografskom diskursu konceptualizira kroz etničku ili konfesionalnu maticu, npr. *Srbi i Crnogorci* (*Srbi* su skoro uvijek na provome mjestu, što može dokazivati – na temelju ikonične 'logike' teksta – da se Srbi smatraju važnijima), ili *pravoslavne Srbe i Crnogorce*. Zahvaljujući takvom postupku jezik, koji se ovdje analizira, na neki implicitni način podređuje „Crnogorce“ – „Srbima“ te ih svodi, zajedno sa „Srbima“ (ili čak s Rusima), na razinu konfesije ili zajedničke kulture. To, naravno, omogućuje autorima uspostaviti ili petrificirati katoličku bazu hrvatskog modela autodefinicije, kao i – opet implicitno – promatrati „Crnogorce“ iz perspektive aksiologizirane opozicije *Zapad – Istok* (ponekad realiziranu kao *Europa – Balkan*). Štoviše, taj tip konceptualizacije ističe općenito religiju kao glavnu odrednicu nacionalne unifikacije što je jedan od temeljnih toposa hrvatske kulture.

Može se još dodati da se znakovni posrednik *Crnogorci* najčešće pojavljuje u tim odlomcima koji strukturiraju noviju povijest, dakle posljednji rat, kada je taj etnonim izravno, kod svih povjesničara, stavljen u veoma negativan kontekst (npr. *Srbi i Crnogorci* ili sintagme s pridjevima: *srpsko-crnogorski blok*, *srpsko-crnogorska agresija*). Vrlo se rijetko taj etnonim susreće u projekcijama prošlosti (jedino u trenucima opsade Dubrovnika ili stvaranja prve zajedničke južnoslavenske države 1918), što ponovo svjedoči o periferizaciji crnogorskog etnosa iz perspektive hrvatske historiografije.

Znakovni posrednik *crnogorska nacija* ili *crnogorski narod* pojavljuje se veoma rijetko, samo tri puta, od čega vrijedi citirati Pavličićev ulomak:

Sličan se proces odvija i u Duklji, u kojoj je zbog srpskog pritiska i agresivnog pravoslavlja narod pomalo prelazio na istočni obred, pa je područje tzv. Crvene Hrvatske, osobito južni dio, bilo podloga za nastajanje crnogorske nacije (PAV, 37).

Vidimo da je ovdje *crnogorski narod* prikazan kao sekundarna pojava, jer – kako dokazuje autor i kontekst njegova komunikata – primarno je taj *narod* bio katoličkog obreda, pa je, stoga, pripadao hrvatskom kulturnom univerzumu.

3. Crna Gora

Analiziramo li funkcioniranje toponima *Crna Gora* u diskursima hrvatske historiografije, odmah uočimo da je znakovni posrednik *Crnu Goru* smješten u okvir konceptualizacije koja je ili (1) bliža hrvatskoj kulturi (konceptualna bliskost) ili pak (2) udaljenija (kulturna distanca). Sad ćemo prikazati tu ambivalentnost diskursa hrvatskih povjesničara: u 3.1. – kulturnu distancu toponima, u 3.2. – konceptualnu bliskost toponima.

3.1. Da počnemo od (2), gdje nalazimo sljedeće sintagme: (a) kod Macana: *srpsko je pučanstvo željelo sjedinjuje sa slobodim državama Srbijom i Crnom Gorom* (M, 182), *Srbija i Crna Gora ušle su u rat za oslobodeje Bosne i Hercegovine (1876)* (M, 182), *pristalo je (Narodno vijeće – M.Cz.) na sjedinjenje sa Srbijom i Crnom Gorom* (M, 202); (b) kod Keršovanija nema; (c) kod Perića: *da bi se te zemlje mogle ujediniti sa Srbijom i Crnom Gorom u zajedničku jugoslavesku državu* (P, 211), *hrvatska Savska banovina plaćala je više poreza nego Srbija i Crna Gora zajedno* (P, 227), *Fond za nedovoljno razvijene krajeve (Kosovo, Crna Gora i dr.)* (P, 253), *Zalaganje Srbije za Jugoslaviju kakva je odgovarala interesima velikosrpstva, podržavala je još jedino Crna Gora* (P, 260); (d) kod Pavličevića *Srbija, kao i Crna Gora* (PAV, 282), (...) *ali to želi postići uz pomoć pravoslavnih zemalja na Balkanskom poluotoku* (PAV, 297), *Srbija, Bugarska, Grčka i Crna Gora 1912. potukle tursku vojsku* (PAV, 304), *a jug i istok zaostali u svakom pogledu (južna Srbija, Crna Gora, Makedonija, Kosovo, Sandžak, Bosna i Hercegovina* (PAV, 336), *gorštaci iz Crne Gore* (PAV, 337), *Ragraničenje (...) s okupiranom Srbijom, odnosno Crnom Gorom, a Crna Gora joj se [Republici Srbiji – M.Cz.] promjenom vlasti približila kao „drugo oko u glavi“* (PAV, 499), te sintagme koje se tiču posljednjeg rata: *predstavnici Srbije, Crne Gore i JNA* (PAV, 520); (e) kod Goldsteina: *s tim programom četnici su 1942. i 1943. imali u Srbiji i Crnoj Gori više pristaša negoli partizani* (GOLD, 290), *nerazvijene republike (Makedonija, BiH, Crna Gora)* (GOLD, 353), *osvajačke ratove u koje su Srbija, Crna Gora, JNA i dio Srba u Hrvatskoj i BiH krenuli* (GOLD, 366), *vodstvo bosanskih Srba, zajedno sa Srbijom i Crnom Gorom* (GOLD, 406), *novoproglašeni savez Srbije i Crne Gore* (GOLD, 415).

Navedeno pokazuje da kontekstualna reprezentacija tog toponima uspostavlja i petrificira tri glavne konceptualizacije kulturne jedinice „Crna Gora“. Vizualno moglo bi se to prikazati na takav način (Tabela 3):

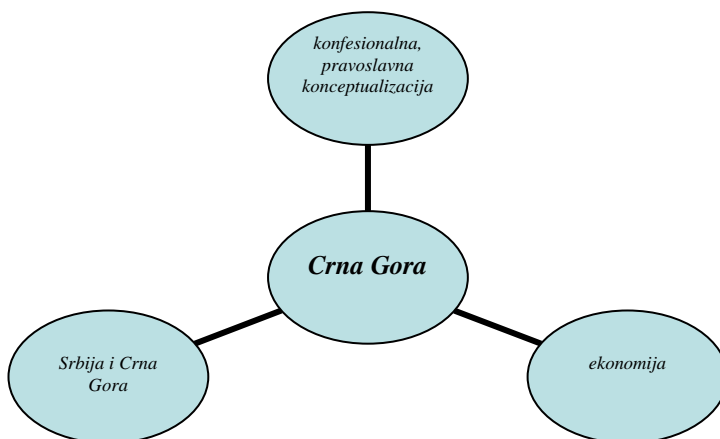

Tabela 3. Konceptualizacija toponima *Crna Gora*
 Slučaj (2): *Crna Gora* konceptualno udaljenija od hrvatske kulture (kulturalna distanca).

I u ovom slučaju – kao kod etnonima – kad uspostavlja kulturnu distancu (slučaj (2)), tada je *Srbija* u konceptualnoj nadređenosti prema *Crnoj Gori* i većinom u negativnom kontekstu (kao agresori, pokretači ratova, itd.); ponovo se pojavljuje ili konfesionalna konceptualizacija (pravoslavlje kao temelj srpsko-crnogorskog zajedništva) ili se izražava kroz prizmu ekonomske razlike (*Crna Gora* kao siromašnija zemlja). Iz navedenog može se zaključiti da bez obzira na to da li se u diskursu proizvodi distanciranost prema crnogorskoj kulturi, u većini slučajeva *Crna Gora* se pojavljuje u sintagmama sa *Srbijom*, što svjedoči da je predominantna konceptualizacija *Crne Gore* u diskursima hrvatske historiografije, a vjerojatno i u cijeloj hrvatskoj kulturi, kroz prizmu zajedništva ili bliskosti sa *Srbijom*.

3.2. Katgod je konceptualizacija bliža hrvatskom univerzumu (slučaj (1)), tada se pojavljuju slijedeće sintagme: (a) kod Macana nema; (b) kod Keršovaija: *nasilno je i protiv volje većine crnogorskog naroda provela prisajedinjenje Crne Gore Srbiji* (K, 102), *nacionalno-revolucionarni pokreti u Hrvatskoj, Sloveniji, Makedoniji, te Sandžaku i Kosovu* (K, 118); (c) kod Perića nema; (d) kod Pavličevića: *dogovorili su se o ujedinjenju Kraljevine Srbije, Kraljevine Crne Gore i Države SHS* (PAV, 314), *raspravljano je o odnosu prema drugoj kraljevini – Crnoj Gori – koju Pašić nastoji također izigrati* (PAV, 315), *ustrojavanje nacionalnih pokreta u Hrvatskoj, Sloveniji, Makedoniji, Vojvodini i Crnoj Gori* (PAV, 332), *Kraljevina Crna Gora* (PAV, 340), *SDK je zaključila da su Hrvatska i Crna Gora ušle u novu državu* (PAV, 360), *srbijansko je vodstvo planiralo proširiti svoju vlast na zapad, na BiH, Hrvatsku, Crnu Goru* (PAV, 419); (e) kod Goldsteina: *Godine. 1876.*

Srbija i Crna Gora objavile su rat Osmanskom Carstvu (GOLD, 197); rat Srbije i Crne Gore protiv Osmanlija (GOLD, 202).

Vizualna prezentacija te konceptualizacije izgledala bi ovako (Tabela 4):

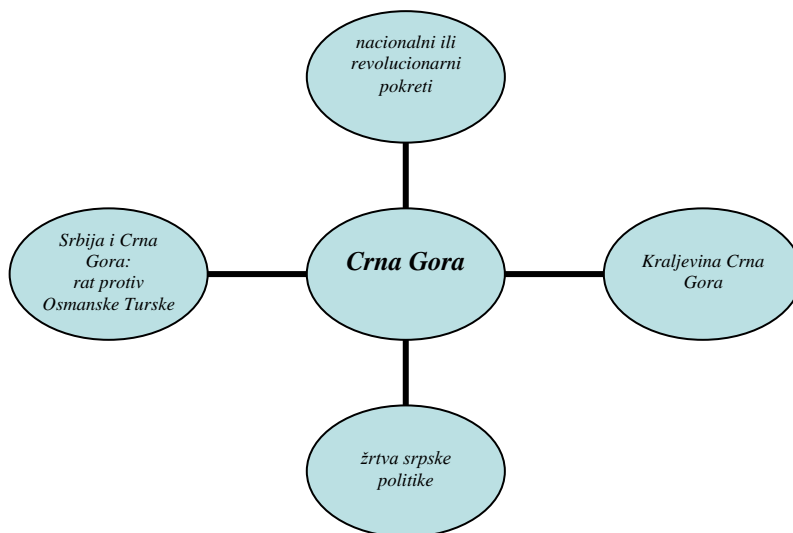

Tabela 4. Konceptualizacija toponima *Crna Gora*
Slučaj (1): Crna Gora konceptualno bliža hrvatskoj kulturi

Ovdje vidimo da u slučaju kadgod se kulturna jedinica „Crna Gora“ subjektivizira, onda se ona konceptualizira kao *žrtva srpske ideologije i politike* (i u tome stvara konceptualnu bliskost s kulturnom jedinicom „Hrvatska“). No, vidi se jasno da se konceptualizacija *žrtve* (a tako i pozitivne ili neutralne kulturne jedinice) pojavljuje prije svega u kontekstu nastanka prve Jugoslavije. Takav stav najbolje pokazuje sljedeći odlomak:

Idućeg dana u glavnom gradu Crne Gore, iz kojega su Karađorđevići otjerali zakonske vladare Petroviće, održana je podgorička skupština na kojoj je pod pritiskom donesena odluka da se Crna Gora ujedinjuje s *bratskom* Srbijom u jedinstvenu državu. Uskoro je izbio i protusrpski ustanak u Crnoj Gori, ali je silom ugušen. Bila su to dva prva nelegalna i nasilna akta u nastajanju nove države (PAV, 316).

U njemu ključnu ulogu igraju znakovi posrednici: *otjerali, pod pritiskom, silom ugušen*, ironično kurzivom *bratska*, itd., a Crna Gora tim postupkom postaje dio zajedničkog konceptualnog prostora (da to radno nazovemo *zajednicom sudbine*) koji nameće podređenim jedinicama dominantnu kategoriju *žrtve*.

Prije toga vremena (prije 1918.) „Crna Gora“ nije prisutna (ili je jedva prisutna), a poslije, prije svega nakon 1990., pripojena je zajedničkoj konceptualizaciji sa Srbijom koja posjeduje negativnu aksiološku odrednicu.

Vrijedi još dodati da, kada je u pitanju toponim *Crna Gora*, on se u analiziranim knjigama pojavljuje samo tri puta u sintagmi *Kraljevina Crna Gora*, a poznato je da je u vrijeme nastajanja „prve Jugoslavije“ (1918) Crna Gora doista bila samostalna kraljevina, koja je – kao posebni subjekt – pristupila procesu „*ujedinjenja*“⁵. Takav diskursni postupak samo potvrđuje hipotezu da je za dobar dio hrvatskih historiorafskih diskursa Srbija nositelj te integracije, kao i jedini koji je za nju odgovoran. Kod nekih hrvatskih historiografa postoji uvjerenje da taj trenutak u povijesti Crne Gore nije bio najbolji iz perspektive te kulture, što potvrđuje gore navedeni citat iz knjige Pavličevića.

Podređenje kulturne jedinice „Crne Gore“ kulturnim jedinicama „Srbiji“ ili „Hrvatskoj“ nastaje također u procesu petrifikacije nekih komunikacijskih modela koji subjektiviziraju Hrvatsku i Srbiju, dok se znakovni posrednici *Crna Gora*, *crnogorski narod* ili *Crnogorci* ne pojavljuju, što vodi njihovoj marginalizaciji. Usp. sintagmatičke konstrukcije tipa *zajednička antifašistička borba hrvatskog i srpskog naroda* (Macan, 215); na taj se način stvara (ili petrificira) konceptualna subjektivnost Hrvata i Srba (na višoj, stabilnijoj razini), te stvara se (ili petrificira) konceptualna subjektivnost Crnogoraca, Bosanaca i drugih (na nižoj, podređenoj tim kategorijama razini). Takav jezični postupak, naime konceptualizacija zajednice ili borbe južnoslavenskih naroda (prijeratne Jugoslavije ili komunističkog *bratstva i jedinstva*), svodi se vrlo često na temeljnu paradigmu subjekata-pokretača Hrvata i Srba, odnosno hrvatske i srpske nacije kao subjekata povijesnog procesa. Dovoljno je citirati Macana *Ona je* (SFRJ – M.Cz.) *rezultat zajedničke borbe Hrvata i Srba u NOR-u i svih južnoslavenskih naroda (...)* (Macan, 228). U ovom odlomku vidimo kako se subjektiviziraju tri jedinice, *Hrvati*, *Srbi* i *svi južnoslavenski narodi*, posljednja sintagma obuhvaća više kulturnih jedinica, no u percepciji autora, koji je i sam nositelj kulturne kompetencije, nije bilo potrebno isticati te jedinice.

---

⁵ Riječ *ujedinjenje* napisao sam u navodnicama jer je ona, kako je poznato, sastavni semantički centar jugoslavenskih integracijskih diskursa („ujedinjenje“ kao cilj težnji južnoslavenskih naroda). Novija crnogorska historiografija, koja sudjeluje u procesu uspostavljanja i kanonizacije crnogorskog kulturnog univerzuma, riječ *ujedinjenje* stavlja u navodnice radi distanciranja i ironije. Uzgred budi rečeno, jedan od analiziranih autora, Keršovani, je 1971 pisao: „Jaša Tomić izmajstorisao je samostalno priključenje Vojvodine Srbiji, a tzv. omladina (s direktnim agentima Srbije) nasilno je i protiv volje crnogorskog naroda provela **prisajedinjenje** Crne Gore Srbiji“ (K, 102).

4. Boka Kotorska kao semioza posesivnosti hrvatskog kulturnog prostora

Svaka kultura, pogotovo ona koja ima stabiliziranu naraciju o sebi, na semiotički način uspostavlja posesivan odnos prema određenim kulturnim jedinicama koje same funkcioniraju kao svojevrsne naracije. Tako na primjer poljska kultura uspostavlja posesivan odnos prema jedinicama tipa *Ukrajina*, *Kresy*, *Litva*, itd. Napomenuo sam da se radi o kulturnim jedinicama jer ova kva posesivnost ne mora biti militantnog karaktera, što više – ako na primjer uzmemo kulturnu jedinicu *Litvu*, odmah ćemo uočiti da ovaj znakovni posrednik danas denotira potpuno nešto drugo nego što je denotirao nekad. Riječ *Litva* (ne radi se sada o značenju: suverena europska država), u jednom od svojih značenja denotira Kneževinu Litvu s kojom su poljski vladari potpisali uniju na temelju koje nastala je *Rzeczpospolita Obojga Narodów*, dakle, teritorijalno gledajući, puno širi prostor. Stoga se današnji posesivan odnos prema Litvi ne temelji na teritorijalnim pretenzijama, već kao posesivnost simboličkog tipa, posesivnost prema simboličkom prostoru; u okviru tog imaginarija s pravom se spominju *poljski pisci* (Mickiewicz, Słowacki), *poljske plemićke obitelji* (Sapieha), *poljski posjedi*, *poljski gradovi* (Lavov, u kojem su se, uzgred budi rečeno, rodili veliki kulturni djelatnici poput Zbigniewa Herberta ili Adama Zagajewskog), itd. Sličnu posesivnost nalazimo u konstrukciji njemačkog imaginarija, gdje se nalaze veliki djelatnici rođeni u današnjoj Poljskoj (npr. Günter Gras). Naravno takav odnos, koji funkcionira u simboličkim kodovima svih naroda, ne mora imati negativnog karaktera. Ali može se dogoditi da postane dominantni topos političkog diskursa i, na taj način, može prouzročiti konflikte ili čak ratove, što smo imali prilike vidjeti u dvadesetom stoljeću mnogo puta (svi su se ratovi, ako se ne varam, vodili u ime teritorijalnog ostvarivanja semiotičke posesivnosti).

Na sličan se način uspostavlja posesivan odnos hrvatske kulture – u nekim diskursima ima on politički karakter, u nekim samo kulturni – prema dijelu Bosne i Hercegovine, kao i prema dijelu današnje Crne Gore. Neću ovdje prejudicirati do koje je mjere hrvatska kultura ima pravo izražavati svoju posesivnost (uostalom svaka istina ima svoj jezik), niti ću prejudicirati ima li hrvatski semiotički prostor posesivan odnos prema tim teritorijama agresivnu i opasnu odrednicu, već ću pokušati pokazati na koji se način takav odnos realizira prema Boki Kotorskoj na razini diskursa analiziranih tekstova.

Lako je očekivati da će matrica posesivnosti biti snažnija i izraženija kod tih povjesničara koji zagovaraju čitanje povijesti prema usko nacionalnom ključu (pišem *usko* jer je svako pisanje povijesti nacionalno uvjetovano. Dakle kod Dragutina Pavličevića, čijeg je *Povijest Hrvatske* najizrazitije izražava nacionalni ključ od svih analiziranih ovdje, nalazimo nekoliko primjera koji po-

kazuju da je u njegovim diskursima posesivnost kodirana u samoj kontekstualnoj upotrebi riječi. Dat ću tri primjera:

(PAV) Od te tri prirodne cijeline nastala su i tri središta hrvatskog državnog okupljanja, odnosno tri zemlje, tri kraljevine, tj. hrvatska *trojedinica*: Hrvatska, Dalmacija i Slavonija. Osim njih Hrvati su rubno naselili i krajeve južno od rijeke Cetine, tj. Crvenu Hrvatsku (Neretljanska oblast, Hum ili Zahumlje, Travunja i Duklja) gdje se razvila posebna hrvatske državnica, Dubrovačka Republika, i **hrvatski gradovi u Boki** (Kotor), zatim Bosnu, gdje je u srednjem vijeku postojala zasebna država s katoličkim pučanstvom zapadne orijentacije, te Istru preko rijeke Raše, gdje su Hrvati od doseljenja činili većinu (s. 19).

(PAV) Sličan se proces odvijao i u Duklji, u kojoj je zbog srpskog pritiska i agresivnog pravoslavlja narod pomalo prelazio na istočni obred, pa je područje tzv. Crvene Hrvatske, osobito južni dio, bilo podloga za nastajanje crnogorske nacije. Sjeverni dio Crvene Hrvatske, od Kotora, Konavala i Dubrovnika do Cetine (s otocima), zadržao je katoličanstvo, i danas, osim Boke Kotorske (gdje još žive Hrvati-katolici), pripada Hrvatskoj (s. 37).

(PAV) Uzalud su Srbi (i Crnogorci) nastojali stoljećima zauzeti Dubrovnik i prisvojiti ga (kao što su već 1922. oteli Boku Kotorsku) (s. 240).

(PAV) Crna gora je **dobila** Boku Kotorsku koja je i povijesno i etnički i konfesionalno i kulturološki pripadala Hrvatskoj.

Iz navedenog vidi se jasno da je posesivan odnos prema dijelu Crne Gore izražen na nekoliko načina, prvenstveno zahvaljujući opotrebi pridjeva *hrvatska* (npr. *hrvatski gradovi u Boki*) ili presupozicije koja se nalazi u glagolu *oteli su* (presuponira: bila je dio nečega drugog), *dobila je* (presuponira: nije imala).

5. Zaključak

U ovom sam članku pokušavao pokazati neke jezične mehanizme koje omogućuju hrvatskim povjesničarima uspostaviti određeni odnos prema Crnoj Gori. Vidjeli smo da je taj takav odnos dosta homogen, a razlikuje se samo po intenzitetu izražavanja određenih vrijednosti. Sadržaj se manje više podudara. Iz navedenog se vidi da je *Crna Gora* konceptualizirana na nekoliko načina: kao srpski kulturni prostor (ponekad djelomice: kao hrvatski kulturni prostor), kao pravoslavna država, kao dio jugoslavenske federacije, itd.

Kulturna jedinica „Crna Gora“ je svakako u hrvatskoj historiografiji periferna jedinica u cijelom univerzumu semiotičkog prostora. Svjedoče o tome dvije činjenice: (1) broj puta koje se pojavljuje u odnosu na susjedne zemlje koje se označuje kao slijedeće znakovne posrednike: *Srbija, Bosna, Mađarska, Italija, Slovenija*; (2) konceptualni odnos „Crne Gore“ prema „Srbiji“ ili

„Hrvatskoj“ koji je često, kako ćemo vidjeti, konceptualizira na kroz opoziciju *podređenost – nadređenost* odnosno *subjektivitet – nedostatak subjektiviteta*.

Literatura:

- Czerwiński, Maciej (2007), *Dyskursy i ich porządek w społecznej heteroglosji*, „Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej“, 42, Warszawa 2007, s. 247–268.
- Czerwiński, Maciej (2008), *Kultura jako znakotwórcza przestrzeń spotkania języków*, „Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej“, 43, Warszawa, s. 219–239.
- Eco, Umberto (1976), *Theory of Semiotics*, Bloomington.
- Fish, Stanley (1995 [1980]), *Is There a Text in This Class? The Authority of Interpretative Communities*, Ninth Printing, Cambridge – London.
- Goldstein, Ivo (2003), *Hrvatska povijest*, Zagreb.
- Keršovani, Otokar (1971), *Povijest Hrvata*, Rijeka 1971.
- Macan, Trpimir (1971), *Povijest hrvatskog naroda*, Zagreb.
- Pavličević, Dragutin (2000), *Povijest Hrvatske*, Treće izdanje, Zagreb.
- Perić, Ivo (1997), *Povijest Hrvata*, Zagreb.

Maciej Czerwiński

THE SEMIOSIS OF MONTENEGRO AND ITS PEOPLE IN THE DISCOURSE OF THE CROATIAN HISTORIOGRAPHY

Summary

In the article the question of semiotic construction of the ethnonym *Montenegrins* and toponym *Montenegro* is considered from the perspective of some Croatian books of history. The aim of this research is to show how certain sign-vehicles function in the Croatian historical narration and how they bring about reproduction of certain Croatian collective topoi.

SIMBOLI I IDOLI – HIJEROFANIJA U SEĆANJU SLOVENSКИH INTERPRETACIONIH ZAJEDNICA

U tekstu se razmatraju teoretski, istorijski i tekstualni aspekti procesa nestajanja i preobražavanja nekoliko grupa simbola na odabranim primerima slovenskih kulturnih i književnih tradicija. Različiti tipovi sacrum – koji se hijerofano ispoljavaju preko simbola u narednim fazama razvoja etničke i nacionalne kulture – predstavljeni su u kontekstu lokalnih etnosemantičkih sistema u figurama moći, žrtve / nade, buđenja / slobode, suda i izbavljenja. Pored pretnje stvaranja novih „lažnih eshatologija“, izražena je nada za vraćanje njihove kulturno-stvaralačke i sakralne funkcije u etičkom iskustvu naroda ponovo podeljenog slovenskog sveta.

Ključne riječi: simboli, idolopokloništvo, hijerofanija, slovenski svijet, književnost, tradicija

Među objektima i mehanizmima semiotički posmatranog sistema kulture simboli – pored diskursa, slika sveta, manipulativnih i normativnih strategija ili stereotipa – zauzimaju jedno od centralnih mesta, a potcenjivanje njihovog značaja u mnogim disciplinama prouzrokovalo je prema takvim stavovima otvorenu zamerku simbolomanije¹. S druge strane, u razmatranjima iz oblasti filozofije i nauke o religiji čest je motiv odumiranja i pada ovih simbola koji iz živog načela logosa ostaju – kako tvrdi P. Riker – samo naziv-relikt, iz ideje – slika, a iz misaone predstave – čulna². Često na taj način stvoren idol, baš kao čista predstava (lat. *idolum*) ili lik (gr. *eidolon*) počinje da zaslanja složenu dimenziju simbola i da se manifestuje preko njega, formirajući nove iluzije u sferi racionalne spoznaje i vere. Bezuslovno stavljanje sakralnog atributa na isti nivo sa samom svetošću, što neizbežno izaziva idolopokloničku apsoluti-

---

¹ Isp. J. Woźniakowski, *Kilka uwag o symbolu i alegorii*, u: *Ikonografia romantyczna*, red. M. Poprzęcka, Warszawa 1977, str. 33.

² Isp. P. Ricoeur, *Egzystencja i hermeneutyka*, Warszawa 1985, str. 132 i W. Wilowski, *Wokół wybranych znaków i symboli świata zachodniego i wschodniego. Od znaków i symboli uniwersalnych do symbolu jako ilustracji przemiany*, u: *W gąszczu znaków*, red. P. Orlik, Poznań 2004, str. 221–222.

zaciju znakova kao takvih, rađa – prema P. Tilihu – novu *demonsku situaciju* u kojoj sekundarne i konkretne vrednosti – sveta lica, knjige ili doktrine – postaju božanstva³.

Premda su dosad uobličene različite teorije simbolike uvele razumne alternative i to baš i u odnosu na današnju desakralizovanu kulturu, još uvek se ovde uglavnom koristi argumentacija povezana sa platonskom tradicijom, dok u dijahronoj interpretaciji uobrazilje društava koja izlaze iz stanja prirode – antropokosmička nadovezivanja koja je utvrdio još M. Eliade. Pri takvom shvatanju do preobražavanja celokupnog čovekovog bića u simbol dolazi se iskustvom hijerofanije, koja preko narednih simbola (*stvari* i *procesa*) manifestuje svetost u stvarnosti *profanum*. Pojavljivanje *sacrum* u predmetima ili licima odvija se pri tom na osnovu simboličke dijalektike – na paradoksalnoj podudarnosti svetog i prolaznog elementa, večnosti koja prosijava i svetovne slike koja se istovremeno rađa⁴. Ovo kolebanje omogućava činjenica da se značenja simbola tumače u okviru tzv. interpretacionog anarhizma, čije se aksiološke i etičke granice određuju u kulturnom i društvenom kontekstu određene *interpretacione zajednice*⁵, a ne prirode samog teksta (prema načelu: „neće shvatiti znak onaj, koji ne pripada grupi njegovih korisnika“). U opisu karaktera proučavanog fenomena upotrebljavalo se suviše srodnih termina (šifra, figura, hijeroglifski znak, nosilac značenja, slikovit pojam, uobličavanje, paradigma, uzorak, arhetip i sl.)⁶ da bi se on mogao očuvati od opasnosti subjektivne interpretacije⁷. Razne interpretacione zajednice shvataju kategoriju neizraženog na individualan način, i zato, na primer – kako piše M. Popović-Radović – „božansko je u srpskoj mitologiji bilo izjednačeno sa čudesnim“, a „hijerofanija kao božansko stanje u čoveku bila je suprotstavljena epifaniji, pojavljivanju božanstva u različitim oblicima i fenomenima same prirode“. Funkcije idola bi se ovde učvrstile još u fazi totemizma „u nazivima biljaka kao ekvivalenta božanstva i „maski bogova“, u sakralnim prostorima i njihovim nazivima, u imenima kao semantičkom dokazu o nekadašnjem (...) pretku“⁸. Prema J.-L. Marionu, ovaj tipičan vanvremenski idol nepromenljivo je „zapis božanstvenosti prema meri čovečjeg pogleda (...), služi kao materijalno fiksan posrednik među raznim vrstama sjaja (...), postaje konkretna istorija bo-

---

³ Isp. S. Springer, *Egzistencijalna interpretacija symbolu w fenomenologii religii M. Eliadego i teologii systematycznej P. Tillicha*, *ibid.*, str. 259.

⁴ *Ibid.*, str. 249–251.

⁵ Isp. A. Szahaj, *Granice anarchizmu interpretacyjnego*, „Teksty“ 1997, nr 6, str. 26.

⁶ Isp. M. Lurker, *Przesłanie symboli w mitach, kulturach i religiach*, Kraków 1994, str. 27.

⁷ Isp. Z. Kaźmierak, *Sacrum – fenomen wykreowany*, u: *Nadprzyrodzone*, red. E. Przybył, Kraków 2003, s.77, takode G. van der Leeuw, *Fenomenologia religii*, Warszawa 1978, str. 55 – 234 i G. Durand, *Wyobraźnia symboliczna*, Warszawa 1986, str. 125.

⁸ M. Popović-Radović, *Srpska mitska priča*, Beograd 1984, str. 41.

ga i sećanje koje će ljudi o njemu sačuvati – ili ne⁹. Isto može da se kaže i za, stvorena u ranim epohama razvoja civilizacije, umetnička dela koja su igrala ulogu kako religioznih simbola, tako i idola – podjednako su se ona smatrala otelovljenjem božanske snage i njenim predstavljanjem¹⁰.

Nauka o religiji (nasuprot, npr. lingvisti) obično započinje istraživanja od velikih celina (teksta), a ne znaka, na primer, ikona u analizama B. Uspenskog tretira se kao tekst. Upravo ona – *vrata svetlosti* – često se pominje u ulozi člana opozicije u odnosu na iskonskog suparnika i antagonistu – idola, pokazujući svoju ontološku prednost: „*eidolon* pretpostavlja grčku raskoš vidljivog sveta čija šarolikost povlači za sobom višeznačnost božanstvenosti, dok se *eikon* (...) koncentriše – zajedno sa sjajem vidljivog sveta – na jedan oblik“¹¹. Tako je bar ilustruju elementi solarne mistike koji iz nje zrače, Božje zlato Sunca u zenitu i prodiruća obojenost neba. Takva vrsta ikoničke veze ne može da se zamisli kad – govoreći jezikom Tiliha – idolopoklonički simboli eshatološkog straha postaju pojmovni supstituti beskraj, predmeti promovisani u rang podmeta – narod ili uspeh. Takvo njihovo akceptiranje kao *lažne krajnosti* predstavlja sličan rizičan čin hrabrosti kao što je prihvatanje vere u Boga, ali istovremeno preti egzistencijalnim razočarenjem – pošto ove kategorije neobavezno zahtevaju da se o njima govori simboličkim jezikom (božanstvene osobine i isceliteljska moć naroda, svetost njegovog imena, magična fascinacija likom vođe i sl.)¹². Ta omadžijanstvo uvek predstavlja posebnu klopku za čoveka tradicionalne kulture koji „u principu nije bio primoran ni na kakve napore volje koje bi trebalo preduzeti da bi se poverovalo. Reč „verovati“ je značila isto što pripadati kolektivu „svojima“¹³.

Okosnica velikih simbola nastala je u vremenima kad je medijum u susretu sa svetošću predstavljala priroda (sa njenom regularnošću), dok su, na primer u biblijskoj religiji, mesto takvih hijerofanija već zauzeli istorijski događaji (sa njihovom neregularnošću)¹⁴. Osnovne opozicije u kulturi, utvrđene u simbolici dijade – jake u slovenskim narodnim kulturama, obogaćene konfiguracijama trijade i tetrade (ovde posebno simboli procesa), svrstale su se vremenom u grupe simbola koji određuju krugove vrednosti kao, na primer: moći, vladanja i slobode; sreće, mira, blagostanja i progres; lepote, harmonije i

---

⁹ J.-L. Marion, *Bóg bez bycia*, Kraków 1996, str. 35 [svi prevodi citata – L.M.].

¹⁰ Isp. J. Białoostocki, *Symbolie i obrazy w świece sztuki*, t. 1, Warszawa 1982, str. 17.

¹¹ J.-L. Marion, *Bóg...*, str. 27.

¹² „Nacionalistička ekstaza može da prouzrokuje stanje u kom će predmet skoro potpuno asimilirati podmet (...) ali uskoro (...) razočaran radikalno i potpuno (...) gledaće na svoj narod na skeptičan i kalkulantski način“ – P. Tillich, *Dynamika wiary*, Poznań 1987, str. 39.

¹³ P. Zajac, „*Nadprzyrodzone*“ w kulturze ludowej, u: *Nadprzyrodzone...*, str. 96.

¹⁴ Isp. J.A. Kłoczowski, *Paul Tillich – teolog „troski ostatecznej“*, u: P. Tillich, *Dynamika...*, str. 20.

reda; nade, transcendencije i odricanja¹⁵. U sličnoj tipologiji Tiliha primetne su pak teološke inspiracije: glavni simbol stvaranja implicira svemogućnost, sveprisutnost i providenje, strah od krivice i konačnosti je simbolizovan kroz sud (nadređena kategorija), osudu, kaznu i pakao, pojam spasenja simbolizuje objedinjavanje razbijenog i otuđenog bića, kao što simboli pomirenja i nade usmeravaju ka večnom životu među atributima Boga¹⁶. Odrednice ljudskog zla (zabluda, pobuna, propast, podjarmljivanje i sl.)¹⁷ predstavljaju posebnu grupu. Mitski i ritualno-kulturni simboli koji ustanovljuju zajednicu – a u koji-ma je takođe sadržan nacionalan imaginarij – uklapaju se u širu formaciju kolektivnih simbola (termin J. Linka)¹⁸. Pri tome treba voditi računa da su se u slovenskom slučaju najtrajnija simbolička značenja kristalisala u doba romantizma spajajući se sa crtama – naročito sa prometejskim prizvukom – „romantičarske slike“, lepote već lišene moći koja kroz filter individualne uobrazilje ispoljava sakralna bića. To se vremenski podudarilo sa učvršćivanjem osnova kulta nacionalnih pesnika i kodifikatora kulture, koji će od tog trenutka raspolagati sve većim simboličkim potencijalom.

U slovenskom svetu – raspetom između težnje za veličinom i kompleksa perifernosti – potencijalni dubleti simbola i idola formirali su se u tom periodu po specifičnom redu koji bi se mogao predstaviti u okviru sledećih grupa: m o ć i (uvek kao predodžba naracija utemeljenih *in illo tempore* – npr. zemlja Pjasta, grunvaldski mačevi, grane Svatopluka, celjski grofovi, sedmoro braće i sestara – osvajači Jadrana, pastir vučjeg stada u narodnoj verziji svetosavlja, šesnaestokraka zvezda iz Vergine, Aleksandrova falanga, [makedonska] Atlantida), ž r t v e / n a d e (prikazuju peripetije povezane sa gubljenjem ove duhovne i fizičke moći – npr. [poljska] Novembarska Noć, praška defenestracija, pokrštanje pri Savici, *reliquiae reliquiarum*, kosovski zavet, Vračar, Belasica), b u đ e n j a / s l o b o d e (koordiniraju fabularizirane i ovaploćene figure povratka moći – npr. Lovćen, Stara Planina, Šipka, Ilinden, *budnica*, češki Tabor, Košćuško), s u d a (dele red pozitivnih i negativnih iskustava, označavajući moralnu reviziju prošlosti – npr. Pjotr Skarga [ali takođe Stanjčik], pravedni Janošik, hrvatski bedem, pokolj poturica), s p a s e n j a (projektuju tu prošlost u eshatološku dimenziju, ne bez osobina utopije – npr. Mesijanski Hristos naroda, Nebeska Srbija, [bugarska] Rusija – majka – spasiteljka; J. Bjalostocki grupiše takve simbole u vrstu *besmrtnosti* i *slave*¹⁹. Preko gore spomenutih simbola u prisutnosti hijerofanije – u smislu manifestacije osvećene apstrakcije – ispoljiće se odgovarajuće za određeni narod forme *sa-*

¹⁵ Isp. J. Musek, *Simboli, kultura, ljudje*, Ljubljana 1990, str. 41, 43, 68 – 70.

¹⁶ Isp. S. Springer, *Egzistencijalna...*, str. 266.

¹⁷ Isp. P. Ricoeur, *Symbolika zla*, Warszawa 1986, str. 72.

¹⁸ Isp. M. Fleischer, *Polska symbolika kolektywne*, Wrocław 2003, str. 27.

¹⁹ Isp. J. Bjalostocki, *Symbole...*, str. 12–40.

crum, kondenzovane u etnosemantičkim jedinicama – prototipovima: u prvoj grupi – hvala vredne istorije i vere (npr. metanaracija poljskog sarmatizma), drugoj – ponižene i „tajne zavere“ istorije i vere (npr. metanaracija makedonskog *trpi – trae – spasi*), trećoj – borbenog naroda i vere (npr. metanaracija svetosavlja u „militarističkoj“ varijanti), četvrtoj – istorijske pravde²⁰ (npr. metanaracija crnogorske osvete), petoj – pobjedničkog / „prestonog“ naroda i vere (npr. metanaracija poljskog tovjanzizma ili neka rešenja bugarskih dinovita)²¹.

Posmatrajući neka južnoslovenska ostvarenja sličnih matrica, nije teško primetiti njihovo intenzivno sudelovanje u građenju novijih simboličkih predstava, konstruišući oblik tih predstava uglavnom od elemenata folklorizovanih sakralnih slika. Raznovrsne interpretacije figure jedinstva vremena svetog za datu kulturu – ponekad bogato obrazložene istorijskim materijalom, ponekad pak motivisane više idolopokloničkim potrebama da se uvećaju vrednosti sopstvene kulture – idu na primer u srpskoj ikonosferi tragom „žrtvenih“ simbola kruga, kola (*nemog predanja*) ili venca (važnog sakralnog subjekta isprepletanog „nitima sudbine (...) kao „dece zemlje i sunca“²²). Primećuju najzad „epifani i hijerofani karakter mitske priče“²³ u njenim motivima puta, čežnje za otkrićem, slučaja i rizika. Govoreći na primer o Njegoševoj viziji prirode, apsoluta i istorije skreću pažnju na „prvobitan“ karakter autorske pesničke simbolike (i tako u *Luči mikrokozma* „Bogojavljenje (...) je otkrivanje Boga u svijetu. Otuda je svijet Simbol“²⁴), identifikuju Lovćen sa „pojmom slobode“ poput zapadnih [!] Slovena (isto tako kao simboličan „Kremalj Katunjana“²⁵) i objašnjavaju programsko ignorisanje u ovom pesništvu lika Kraljevića Marka kao iz temelja lišenog „imanentno“ u toj sredini sakralizovanih vrednosti nacionalnog osećanja i čojstva²⁶. U stvari, ključan problem paralelnosti religioznih i istorijskih kategorija kod Njegoša biva rešen na solomonski način – s jedne strane u duhu mitologizacije otadžbinskih simbola i neortodoksne, tolerantne vere (topos crnogorske *iskre slobode* koja je Srbima preostala posle pada *carstva zemaljskoga* ili konstatacije da u narodnim apostrofama Bog ima

---

²⁰ Pravda se u kolektivnoj herojskoj aksiologiji smatra osnovnim pojmom iz kojeg proishode druge etičke vrednosti – isp. Ł. Trzciński, *Mit bohaterski*, Kraków 2006, str. 166–167.

²¹ Takvu tipologiju dopunjuju različite podele slovenskih nacionalnih mitova – isp. npr. B. Zieliński, *W kregu wielkich mitów narodowych Slowian*, red. A. Gawarecka i dr., Poznań 1999.

²² M. Popović-Radović, *Srpska...*, str. 49.

²³ *Ibid.*, str. 103.

²⁴ S. Tomović, *Izborna saglasnost poezije i bogoslovljenja kod Njegoša*, u: *Enciklopedija Njegoš*, t.1, Podgorica 1999, str. 844.

²⁵ Isp. R. Kovijanić, *Njegoš i Lovćen*, u: *Književna proučavanja. Njegoš – Mažuranić – Narodni pesnik*, Novi Sad 1986, str. 9, 12.

²⁶ Isp. R. Kovijanić, *Njegoš prema Marku Kraljeviću*, *ibid.*, str. 60. Na sličan način formirać ga u grotesknom maniru R. Domanović.

izrazitu nadmoć u odnosu na Hrista i Bogorodicu – što se uostalom u *Luči* [...] smatra uticajem ruskog masonstva kao i sličnost simbolike iskre sa kontrastnom emblematikom svetlosti i mraka i sl.), a s druge – u političkoj dimenziji (*jugoslovenstvo* kao simbol buđenja / slobode, ali koje romantičar tretira čisto retorički kao izraz antiaustrijske i antitalijanske solidarnosti u drami *Lažni car Šćepan Mali*)²⁷. Drugačije stvar izgleda u osnovnim jedinicama pesničkog rečnika jer, kao u slučaju „večne zublje“ – one treba da simbolizuju neosporne vrednosti (ovde: sjaj herojskog čina i svetlo istine). Kategorija slobode pojavljuje se ipak jednokratno u simbolu mističnog zanosa: „Mi smo šaka malena naroda / Bogu hvala opita slobodom“ [*Lažni... – v.250-251*]. Jasnu poddelu simbolike koju primenjuje autor izvršio je M. Popović²⁸ ističući, između ostalog, tipove folklornih slika („gn’jezdo junačko“, „kruna Lazareva“) i emocionalnih simbola – potpuno drukčijih od tipično romantičarskih („ljuta kletva“ ili „soko sivi“ – soko kao perifraza junaka), pri čemu bi i jedni i drugi mogli da vode poreklo od metafora ili tzv. folklornih poetskih ornamenta koji postepeno podležu simbolizaciji (na toj osnovi se „gavranovi“ preobražavaju u figuru smrti *na bojnom polju*). Pored simbola definisanih kao spiritualni („brdo“ – sa kojeg vladika Danilo posmatra svet, Hristos kao romantični heroj koji hijerofano otvara ljudima beskonačnost u završnici *Luče* [...]) važnu ulogu imaju simbolični heroji koji se u fazi primarne recepcije ovih tekstova još uvek nisu sveli na nivo idola – na primer, dvostruke prirode, *apolonski* i *sunčani* (u paradigmi semantike svetlosti) Obilić, ali i čisto ideološka personifikacija borbe - Karadjordje²⁹. Pored toga u rang simbola buđenja spada i samo istrebljivanje poturica. Interesantno je da i davni „hijerofano-ciklični“ univerzalni simbol kola u tom kontekstu takođe nasleđuje osobine lokalne realnosti, naime, „sloge među bratstvima i plemenima“. Upravo u prvoj polovini XIX stoleća, vremenu kodifikacije takvog etosa u Crnoj Gori i Srbiji, dolazi do novog objedinjavanja simboličnih formi u formuli *nacionalna romantika – nacionalna estetika*³⁰. Na taj način formira se nova stvarnost naroda osvećenih simbolima zemaljske žrtve³¹. Istoriji pripada u toj stvarnosti izuzetno mesto, pa prema tome ne treba da čudi, na primer, primedba današnjeg istraživača kulture hercegovačkih Srba koja registruje živo ubeđenje dela tog stanovništva da ono predstavlja mitsku Lazarevu vojsku u bukvalnom smislu reči³².

---

²⁷ Isp. M. Oben, *Njegoš i istorija u pesnikovom delu*, Beograd 1989, str. 174–177, 262–263.

²⁸ M. Popović, *Slika i zvuk*, u: *Enciklopedija...*, str. 813–818.

²⁹ U ovom duhu pojavljuju se slične interpretacije npr. glavnih likova tragedija L. Kostića.

³⁰ Isp. J. Kosanović, *Laza Kostić i estetika romantizma*, Beograd 1997, str. 39–40.

³¹ „Nebo i zemlja ne samo da nagoveštavaju nova nebesa i novu zemlju Carstva, već su podloga za predstojeću promenu i preko anticipacije delimično ostvaruju tu promenu već danas“ - P. Evdokimov, *Szuka ikony. Teologia ikony*, Warszawa 1999, str. 95.

³² Isp. Č. Rebić, *Razvoj duhovnog života Srba u Hercegovini*, u: *Vizantijska misao i umjetnost u staroj srpskoj književnosti*, Leposavić 2004, str. 183.

Što se ide dalje od lovčenskog *gnezda krvlju svijenoga* – valjda krajnjeg slučaja, ekskluzivna ideja oružane borbe (Njegoševo uništavanje neprijatelja smatralo je slobodu kao negativnu kategoriju³³) sve manje odlučuje o karakteru slovenskih simbola moći. Ova nejednoznačnost se vidi već u makedonskom slučaju jer se tamo, na primer, u konfrontaciji najvažnijeg dela G. Prličeva *Serdarot sa Gorskim vijencem* beleži nedostatak antiislamskih akcenata u prvom tekstu i suprotstavljanje dva tipa hrišćanstva: origenovskog sa zaštitničkim³⁴. Razlika proizilazi između ostalog i iz drugačijeg rasporeda dominantni uz Vardar u kompleksu žrtve i moći gde važnu ulogu igra dijaloško-interaktivni aspekt tradicije – koegzistencija etnosa, prožimanje slovenskih, vizantijskih i muslimanskih elemenata ili vanetnička kultura manastirskog života³⁵. Bugarski simboli buđenja i pored toga što su čvrsto ukorenjeni u cikličnosti prirodnih pojava (popularni pregledi hrišćanskih praznika i dalje uzimaju u obzir prelome u narodnom kalendaru³⁶) prezasićeni su – naravno osim cele hajdučke mitologije – takođe sadržajem koji je više povezan sa činom prestiža i časti³⁷. Slična razdoblja ne uvek militarne „napetosti i žrtve“ u slovenskom svetu teško je nabrojati – relativno malo su ih ipak doživeli Česi – narod, kako sa gorčinom konstatuje J. Patočka, „koji svoj život produžava izdajom nasleđa otaca“³⁸. Dramatično doba unutrašnje šizme – koja je ustalila poseban poredak herojske kolektivne simbolike – bili su za njih husitski ratovi čiji je kraj stvorio novi protestantski simbol Carstva Božjeg u Češkoj i ujedinjenog sveštenstva – putir. Tragično prelamanje jedinstva sakralnog vremena taložilo se ovde stolicima na malo čitljivu genezu kulta sv. VACLAVA čije je bratoubistvo postalo dovoljno očigledan simbol „žrtve na najvišoj lestvici u sam osvit češke istorije“³⁹. Ne razmatrajući ovde opširno pitanje zamršene heraldičke si-

³³ Isp. J. Rapacka, *Z dziejów mitu kosowskiego*, „Pamiętnik Słowiański“ XLII/1992, str. 9–13.

³⁴ Isp. N. Kilibarda, „*Serdar*“ i „*Gorski vijenac*“ u kontekstu sličnosti i razlika, u: *Književno-kulturnite vrski pomeg'u Makedoncite i Crnogorcite*, red. B. Vidoeski i dr., Skopje 1987, str. 142, 147.

³⁵ Ovu problematiku autor razvija šire u: L. Miodyński, *Symbole miejsca w literaturze i kulturze macedońskiej. Opis projektu*, u: *Cywilizacja-przestrzeń-tekst*, red. L. Miodyński, Katowice 2005, str. 158–172.

³⁶ Isp. V. Grozeva, *Pravoslavni tradicii i b'lgarski starodavni vjarvanija*, Sofija 1997. Poslednjih godina primećuje se takođe ekspanzija protobugarske simbolike.

³⁷ Takvim se može smatrati događaj na Uskrs 1860. godine (*načaloto na novoto b'lgarsko letobroene*), kada je za vreme bogoslužjenja u carigradskoj crkvi đakon namerno zamenio ime grčkog patrijarha sultanskim, a sebe samog titulirao za poglavara nacionalne Crkve počinjuci na taj način ovaj *buntovnja ritual* u hramovima cele zemlje - Isp. T. Žečev, *B'lgarskijat Velikden ili strastite b'lgarski*, Sofija 1980, str. 23,93–94.

³⁸ J. Patočka, *Kim są Czesi?*, Kraków 1997, str. 93.

³⁹ Ibid., str. 24. Neki od simbola kulturne zajednice – kao *Kralička Biblija* koja je u početku jezički spajala Čehe i Slovake – izgubili su tu funkciju na religioznom nivou, dok su na lingvističkom postali žrtve „jezičkog populizma“ u devetnaestom veku koji je bacao u senku građansko-državne kategorije.

mbolike⁴⁰, navedimo iz ove oblasti samo primer slovačkog grba – duplog ćirilometodijevskog krsta koji je simbolizovao Velikomoravsku misiju (a sada nešto poput *štafete generacija*⁴¹) dok je 1918. godine u federativnoj državi bio smešten na grudima češkog lava dinastije Pšemislovića. Imajući na umu da su se granične situacije izražavale simbolima (koji označavaju prelaz ka novom postojanju), lakše je shvatiti simboliku moći povezanu sa metamorfozom najstarijih identiteta naroda koji su početno imali isključivo površnu odredbu slovenstva (na čelu sa Bugarima mada takvo kolebljivo samoopredeljenje izražavaju takođe Makedonci – motivi šizmi, secesija, diskontinuiteta). Slučaj moguće etnogeneze (ili tačnije *etnoistorije*) Hrvata – iranske ili „kasnoantičke“⁴² – takođe predočava kako simbolika početka može da spaja „staru“ i „novu“ egzistenciju kolektiva.

O tome do koje mere nasleđe „visoke“ romantičarske simbolike (zbog, između ostalog, nedostatka snažne predhrišćanske tradicije) dominira kod Poljaka svedoči, pre svega, katalog književnih slika (na primer tipičan anđeo Eloie iz poeme *Anhelli* J. Slovackog – simbol zaštitnika lutajućeg naroda⁴³), ali ne samo on. J. A. Kločovski smatra da poljsko duboko religiozno iskustvo još uvek nije imalo odgovarajući način da se iskaže i iz tog razloga je napetost između strasti i realizma obeležje cele nacionalne kulture⁴⁴. Delimično se ta činjenica potvrđuje u istraživanjima tzv. generalno bitnih reči u kolektivnoj simbolici. Na taj način se semantičko gnezdo „naroda“ u sve manjem stepenu identifikuje sa romantičarskim genotipom jezika, a u većem sa zajedničkim društvenim problemima; „tradicija“ prema mišljenju anketiranih ne simboliše više kulture, istorije i religije već porodične i običajne elemente; „otadžbina“ prestaje da podseća na nacionalnu državu, „rodoljublje“ na ljubav i borbu, a „država“ dobija institucionalne asocijacije⁴⁵. Prilično beskompromisno se obračunavaju sa romantičarskom kreacijom apstraktnih, „čistih“ simbola brojni slovački autori („Vera kao bekstvo od rada je naša vera u Boga i prošlost“⁴⁶), ali u nacionalnoj autodidaktici su ti simboli nenarušivi – kao motiv „testamen-

---

⁴⁰ Posle pada Berlinskog zida slovenski nacionalni grbovi u većini slučajeva vratili su se tradicionalnoj istorijskoj simbolici, očistivši se od ideologizirane ornamentike – isp. npr. N. Georgijew, *Za fasadą godła*, „Dekada Literacka“ 9-10/2000, str. 1.

⁴¹ Isp. K. Ivanička, *Slovensko génius loci*, Bratislava 2000, str. 19.

⁴² Isp. npr. *Etogeneza Hrvata*, ur. N. Budak, Zagreb 1995 (radovi M. Suića, V. Koščaka, S. Crkovića).

⁴³ Isp. E. Furmanek, *Symboliczne wizje aniołów w twórczości Juliusza Słowackiego*, u: *Bizancjum-prawosławie-romantyzm. Tradycja wschodnia w kulturze XIX wieku*, red. J. Ławski, K. Korotkich, Białystok 2004, str. 618.

⁴⁴ Isp. J. A. Kłoczowski, *Paul Tillich...*, str. 7.

⁴⁵ Isp. M. Fleischer, *Polska...*, str. 46, 137–146.

⁴⁶ *Kwestia słowacka w XX wieku*, red. R. Chmel, J. Grell, M. Papierz, Gliwice 2002, str. 123.

ta Svatopluka“ – tri svezana, a zatim prelomljena štapa koji su simbolizirali nacionalnu jednodušnost, disciplinu i toleranciju.

Većina osobina kolektivnih simbola dobro opisanih u teoretskom smislu dokazuje snažnu instrumentalizaciju njihove društvene primene. Kanonizovani među Slovenima u XIX veku, u potpunosti pokazuju danas svoje korisne odlike: polarizuju tačke gledišta i manipulišu njima pomerajući opseg značaja određenog simbola; utvrđuju pozitivnu i negativnu skalu vrednosti (poslednju više u slučaju onih koji su nastali kasnije); garantuju uspešnost argumentacije i omogućavaju odustajanje od nje (govoreći o kolektivnom simbolu, podrazumeva se element stvarnosti, a odgovornost za shvatanje simbola prebacuje se na primaoca); ostvaruju pravila primenjivanja izvan logike, pretpostavljajući *consensus* u primanju; poželjno stanje predstavljaju kao realno; trajno su obezbeđeni od narušavanja. U nestabilnim kulturama koje se nalaze u fazi kolebanja deluju prema tzv. načelu višestrukog preterivanja u izboru metoda argumentacije od strane korisnika konstruišući, na primer, maglovite iskaze koji uvek ostavljaju mogućnost povlačenja iz sopstvenih pozicija opozivanjem, ispravljanjem ili dopunjavanjem⁴⁷. Osim toga, raznovrsna sinteza simbola *eshatološke neminovne brige* u slovenskim nacionalnim mitovima dokazuje da se zahvaljujući tako velikim mogućnostima slovenska kultura (tretirana ovde kao svojevrsna apstraktna *interkultura* sastavljena od sličnih jediničnih delova) pokazuje znatno manje stabilna od njenih pojedinačnih članova, iako oni na identičan način doživljavaju proces pamćenja, stvaranja i manipulacije. Kada M. Sibinović, verujući u očuvanje prvobitnog („neevropskog“) slovenstva u okviru konvergentnog društveno-kulturnog razvoja sa Zapadom daje argumente koji bi to potvrdili, i pri njihovoj selekciji podvlači pragmatične aspekte (npr. tradicionalnu naklonjenost Slovena prema poređenju sa okcidentalnim svetom). Kad pak upućuje na pojave koje ne služe takvoj integraciji, navodi konzervativne tendencije koje proishode više iz simboličnog karaktera baštine, kao nastanak mikrodržava koje artikulušu svoje često arhaizirane nacionalne ideje uprkos unitarističkim težnjama na Zapadu⁴⁸. Iskušenje da se današnje strateške i ideološke razlike interpretiraju u kategorijama konflikta simboličkih sfera puca ipak na problemu sadašnje zatrovanosti osnovnih vrednosti – na primer čitljiva još u srednjem veku opozicija dveju antropologija (zapadne moralne i istočne ontološke) u naše doba je pomućena usled taloženja novije simbolike poreklom od etnosfera borbe, rivalstva i političke „eksplozije“. Makar zbog toga u imaginaciji mnogih kultura sazrelih u ortodoksnj sredini na svet se više ne gleda isključivo kao na iluminiranu knjigu koja otkriva nevidljive stvari, a zlatna pozadina – koja tradicionalno simboliše božansko svetlo u

---

⁴⁷ Isp. M. Fleischer, *Polska...*, str. 36–45.

⁴⁸ M. Sibinović, *Slovenski impulsi u srpskoj književnosti i kulturi*, Beograd 1995, str. 11–12.

okruženju važnih likova kolektivnog života – bleđi u njima zajedno sa bolnom sekularizacijom prekih društvenih potreba.

U idolopokloničkoj stvarnosti savremenog čoveka – sa osakaćenom simboličkom osetljivošću i poistovećivanjem svog bića sa ličnom istorijom – prividne hijerofanije preko simbola ne moraju više da čine *sacrum* kao deo empiričkog sveta, a sam kolektivni simbol znatno češće podleži profanaciji bez društvene osude. Idolopokloničkom stavu, kao što znamo, bliže je konkretno i intelektualizovano „ovde i sada“ nego „drukcije i više“ (nasuprot npr. apofatičkoj kontemplaciji ikone u trenutku tihog i ličnog kontakta). U idolopoklonstvu (po shvatanju Tiliha) tretiranje simbola doslovno rezultira fanatizmom, svojstvenom kultu prizemnih elemenata uzdignutim na nivo apsoluta. Posebno istorija, transponovana u ideologiju umnoženih nacionalnih država – *božanstava XX veka* sa objektivno oslabljenom ulogom⁴⁹ - široko je asimilirala bukvalno shvaćene simbole.

Umetnost – koja pripada tzv. konotativnim višeplošnim semiotikama (L. Jelmslev i A. Greimas)⁵⁰ – formira, osobito u književnosti, simbolične znakove koji se opisuju različitim istraživačkim jezicima: u okviru poetike – kao umetnička sredstva, semiotike – kao jezičke konstrukcije, kulturologije – kao metonimijske figure⁵¹. U važnim s naše tačke gledišta tekstovima koji potiču iz narodne kulture reč je o prisutnosti idioma *nepripitomljenog*, smeštenog u strukture religioznog simboličnog univerzuma koji se „proteže na stranu reda“ zarad očuvanja sveta⁵². Zbog toga njegovi ostaci – na primer u srpskom folkloru – usmeravaju na magično-idolatrisku sferu pod izgovorom čitkih simbola: zlatna boja kao metamorfoza solarnog elementa (*zlatna jabuka*), srebrna – lunarnog, metafora svetlosti u simboličnim predanjima o stvaranju kao znak plodnosti južne zemlje i njenih darova i na kraju sam motiv priče – „ritual pamćenja izvorne prošlosti samom pričom o njoj“, dok je narodni pripovedač, „vlasnik tajnog znanja predaka“⁵³. Tako određen čin „paganske“ hijerofanije treba da se realizuje u simboličnom jeziku koji stvara mit (u relaciji „pripovedač – slušalac) „preko 'slika otvaranja' i drugih teofanih pojava“⁵⁴ u sinhronič-

---

⁴⁹ Isp. A. Małkiewicz, *O narodzie, nie bez emocji*, u: *Świadomość narodowa w Polsce i Słowacji w XIX i XX wieku*, red. S. Bednarek, Wrocław 2003, str. 185–186.

⁵⁰ Isp. S. Wysłouch, *Znak w teorii literatury*, u: *W gąszczu...*, str. 108.

⁵¹ Gledajući pak književni tekst kroz dimenziju savremene sakralne osetljivosti, dobijamo pojavu koja posređuje između njenih poredaka kao „sukob vizije i pojma, idioma i institucije, pojedinačnosti događaja i ponavljanja u vidu pisma“ – A. Bielik-Robson, *Ożycze niepojednanie: nowoczesność jako doświadczenie religijne*, u: *Nowoczesność jako doświadczenie*, red. R. Nycz, A. Zeidler-Janiszewska, Kraków 2006, str. 112.

⁵² Isp. P. Zając, „*Nadprzyrodzone*“..., str. 88. U ovoj kulturi „vidljiva strana“ simbola uvek je prepuna konkretnosti – por. W. Burszta, *Antropologia kultury*, Poznań 1998, str.117.

⁵³ M. Popović-Radović, *Srpska...*, str.20,30,32,118.

⁵⁴ *Ibid.*, str. 38.

noj vezi sa *illo tempore*. U narodnim mitskim pripovetkama likovi koji igraju uloge *maski bogova* bi prenosili na pojave i predmete osnovnu simboliku svetlosti (*anima mundi*) i njen „mikrokosmički odraz“ u pojedinačnoj duši – preko očiju, vida, u vezi sa celom semantikom neba, predaka i boga Vida povezanu sa belom bojom. Pri takvoj konvenciji rad M. Popović-Radović predstavlja fenomen stare animističke mitologije (*seoba* duša), pozivajući se na teoriju „migracije simbola“ (Wittkower⁵⁵). U ovom kontekstu razlikuje hijerofano stanje u čoveku (npr. duše pokojnika - *seni*; otud *senovito drveće* i *senoviti ljudi*; figure prosjaka ili putnika), prirodi (nazivi zvezda, biljaka i ptica [*dva gavrana*], među toponimima – uključujući i Crnu Goru – „teritoriju gospodara tame“), kulturnim pojavama (kolo, legende o mostovima - kao na primer solarno predanje o caru Dukljanu koji se oslobađa lanaca u vodama Morače uoči Đurđevdana).

Dalje u kontroverznim interpretacijama ide A. Vitorović tražeći u spoju prvobitne idolopokloničke stvarnosti sa etničkom simbolikom razvojni princip srpskog nacionalnog života⁵⁶. Obogaćujući obilno svoju teoriju jednostranim komentarom etimološkog materijala, rekonstruiše kolektivnu herojsku i martirološku prošlost preko simbola srpa („mladog Meseca“) kao znaka Velike Boginje (ili epske „majke Jugovića“), prisutne u *vedskim* motivima narodnog epa. Iz iskonske srpske *religije životne radosti* preko pseudosemantike ključnih reči (Višnu – sveto drvo višnje; Brama – nebeska vrata i sl.) trebalo je s kolena na koleno da proдре u simboličnu imaginaciju sadržina koju nije razumela „ognjem i mačem pokatoličena Evropa“: mitska borba sunčanog muškog elementa (Hristovog, ovaploćenog ranije u likovima Marka ili Bolnog Dojčina) sa ženskim – zemaljskim i ujedno mesečevim (osim brojnih drugih, ovde bi spadali simboli nagoveštavanja moći plodnosti: *sivi soko / utva zlatokrila / žar ptica*; kolo kao ilustracija težnje prema punom mesecu i sl.)⁵⁷.

Kao odraz sličnog asocijativnog načina mišljenja – iako bez ambicija da gradi makrokosmički model sveta – može se smatrati čitav niz metaforičkih književnih i filoloških projekcija sa njima svojtvenom tolerancijom u odnosu na svakolike idealne (ili „nozemaljske“) kategorije. I opet ne nedostaju misteriozni motivi u tumačenju Njegoševog dela. *Primorkinja* i *zagorkinja* – lo-

---

⁵⁵ R. Wittkower, *Allegory and the Migration of Symbols*, London 1987.

⁵⁶ A. Vitorović, *Knjige starostavne*, Beograd 2003.

⁵⁷ Ibid., str. 48, 89, 169, 173, 222. Sasvim nekritično i egzaltirano polazi se ovde od toga da je vasiona plod jedne prvobitne žrtve koja i dalje ostaje u mističnoj identifikaciji sa božanstvom i žrecom. Kompletnost te koncepcije bi trebalo da potvrde slični stavovi nekih makedonskih autora (npr. A. Škokljeva sa njegovom apoteozom plemena-simbola Pelazga i uverenjem da su „bogovi Olimpa na jug došli iz Srbije“), tesna korelacija navedenih slika sa kalendarskom simbolikom i činjenica da su Srbi (ne samo u narodnom verovanju) otišli od mehaničkog idolopoklonstva u simbolično-„institucionalnu“ relaciju sa prošlošću („zadužbina je važnija od kipova“).

vćenske posestrime – trebalo bi da prate rađanje njegovog pesničkog genija⁵⁸. Heroina junačke pesme Plena Dragović, ovekovečena u simbolici amazonke u Njegoševoj *Klorindi srpskoj* vinuvši se u zvezde, prenosi se u astronomsku semantiku planetoide 282 (*Clorinde*)⁵⁹. Poznati odgovor I. Meštrovića koji je kao honorar za mauzolej pesnika zamolio samo „grudu njeđuškog sira i plećku ovnujskog mesa“⁶⁰ takođe se može zapisati kao naracija o višoj stvarnosti na koju je nedostojno primenjivati ovozemaljska merila. Isto tako dokazivanje simbolične, centralne prisutnosti Njegoša pod imenom Gospodara u *Smrti Smail-age Čengića* I. Mažuranića spadalo bi u hijerofane manifestacije u tekstu božanskog (*Gospodar* – vladalac – Bog) genija⁶¹. *Njegoševa religija* N. Velimirovića otvara s druge strane perspektivu veze između Boga kao personifikacije ognja i samog stvaraoca koji se približava njegovom plamenu kao *teist* – *pesnik* (a ne panteist ili deist⁶²). Snažna isprepletanost takve veze sa nacionalnom simbolikom (smatranom *nacionalnom podsvešču*) otkriva najzad u nekim tumačenjima arhetipove (!) Obilića ili Karađorđa koji svojim plamenitim rodoljubljem u Crnoj Gori kao da potiskuju arhetip Boga⁶³. Kada se pak govori o antitipu – idolu, može se čak pojaviti jezik filozofije postmodernističkog nihilizma kao, na primer, lik Šćepana Malog iz Njegoševe drame – kog analizira M. Lompar kao *simulacrum* cara i *nepostojećeg boga*, posrednika „u vezi između lažnog cara i smrti boga“⁶⁴.

Zanimljivo je u tom kontekstu, kojim se argumentima služio M. Đilas pri stavljanju zamerke na idolopoklonički odnos prema Njegošu pod predtekstom obračuna sa njegovom *legendom*, naravno, nastupajući sa marksističkih pozicija. Kritikujući opredeljene kao idealističke stavove N. Velimirovića i I. Sekulić, dokazuje da *lovćenski tajnoviđac* nije bio za njegove savremenike nikakav nacionalni simbol niti originalan filozof („vladika - vladalac“, a ne Prometej i vasioni pesnik“) i da je tek vremenom postao objekat pseudonaučne, -filozofske, -pesničke i -nacionalne argumentacije, takođe apsurdno *socijalističke, antiinformbiroovske i antizapadnjačke*. Miloša, Lazara i Kosovo Đilas

⁵⁸ Isp. R. Kovijanić, *Njegoš i Lovćen*, u: *Književna...*, str. 14.

⁵⁹ Isp. R. Kovijanić, *Njegoševa „Klorinda srpska“*, ibid., str. 73.

⁶⁰ Isp. B. Milačić, *Crnogorske književne teme*, Titograd 1979, str. 59.

⁶¹ Isp. R. Kovijanić, *Starac dobri Mažuranićeva speva*, u: *Književna...*, str. 127.

⁶² Isp. N. Velimirović, *Njegoševa religija*, u: *Enciklopedija...*, str. 810, 812.

⁶³ Isp. N. Striković, *Arhetipski nivo kod Njegoša*, ibid., str. 953–956.

⁶⁴ M. Lompar, *Njegoš i moderna*, Beograd 1998, str. 225. Pripisivanje lika Šćepana sferi idola olakšava takođe činjenica da je on 1766. godine stigao u Crnu Goru kao lekar-travara – nosilac „šamanskog znanja“. Motiv lažnog cara – varalice kao predstavnika neprijateljskog sveta isto tako spaja događaje povezane sa ustoličenjem na ruski prestol 1605. godine Dimitrija kog su podržali Poljaci i njegovim svrgavanjem, a zatim izgnanjem poljske vojske iz Moskve – ova istorijska činjenica u osnovi je sadašnjeg državnog praznika u Rusiji koji se interpretira kao antipoljski simbol (na neki način komplementarno prema poljskoj opsesivnoj antiruskosti). U ovom radu ipak ne uzimamo u obzir istočnoslovenske primere.

ovde tretira kao *nestvarne simbole* koji bi mogli da funkcionišu kratkotrajno jedino u fazi nacionalnog buđenja⁶⁵.

U svim slovenskim književnostima, pa i u srpskoj, postoji – čak i u krajnjem obliku – akumulacija pojednostavljene pozitivne simbolike u likovima fundamentalnim za nacionalnu kulturu. U Srbiji odamdesetih godina taj model ostvaren je, na primer, u tzv. kulturološkom istorijskom romanu u kom su se, u neku ruku, saglasno definiciji ogledale „najmanje dve različne civilizacije“⁶⁶. Kod tipičnog predstavnika ove struje romanopisca M. Savićevića na idealiziran način pokazuju se likovi kneza Lazara, Arsenija Čarnojevića, Vasilija Ostroškog ili svetog Save⁶⁷. Kod sledećeg prozaiste, B. Đurđulova, pronalazimo još i drugu fiks ideju – primarni u rečniku transcendentnih pojmova motiv svetlosti (zbirka novela *Nedostižna stvarnost*, o čemu na sličan način ranije piše S. Velmar Janković) – *simbol svih simbola* (razuma, spoznaje, istine, nadahnuća, intuicije, logosa ili inicijacije). Manje idealistički znakove nacionalne mašte opisuje V. Stefanović u *Testamentu*, tj. kao simbolizaciju *duhovnih obreda* (uglavnom u prototipovima žrtve i suda): s jedne strane preko slika mitoloških bića (vukodlaka, vile, zmije – oličenja gladi, propasti, čume), s druge – istorijskih stradanja *balkanskog natčoveka* prepuštenog poniženju *vitalističke patnje* i *paćeničkog vitalizma* (oceubice, prevernika ili svetitelja i podvižnika)⁶⁸.

Takođe u srpskom religioznom pesništvu XX veka književna kritika vrlo rado traga za logičnom konfiguracijom simboličnih motiva, naravno, delimično sa „spljoštenom“ sakralnom dimenzijom – koji često pokazuju hijerofanu nosivost u svetu prirode, kulture i istorije⁶⁹. Primeri su valjda čitljivi: figura Sofije („tema 'sofijsnosti' sa hebrejskim i gnostičkim nijansama, razvijana po-

---

⁶⁵ Por. M. Đilas, *Legenda o Njegošu*, Beograd 1952, str. 67, 70, 77, 89. Na ovom mestu jedna mala savremenija digresija na margini odnosa „kult pesnika – kult vladara“. U slučaju političkog vođe Titovog formata simboli moći pripisivani mu u paraliteraturi još više nego u slučaju narodnog pesnika udaljavaju se od realne slike ličnosti. Njegova sakralizacija, tačnije rečeno *idolizacija*, vrši se dakle u klasičnoj konvenciji kulta: „misteriozna, legendarna ličnost“, „so zlatnite ruce“, „ni enigma, hieroglif“ (...) potreban kako vazduh ili voda“, „daden kako moznost“; simbolizuje razvoj narodā, njihovu državu i njeno uređenje, predstavljajući „opravdan simbol borbe (...) primio je od nje svoju veličinu i sada je i ona [borba] prima od njega“, „živi simbol koraćanja ka (...) dostignućima našeg društva“, „međa epoha u istoriji čovećanstva, kao što su Aristotel, Šekspir, Lenjin“ i sl. U ulozi takvog „vezivnog materijala“ državnog *patrimonium* kolektivni idol stiće osobine gotovo idealnog bića: „Ko je taj čoveć koji vodi našu Partiju? Da li on uopšte postoji?“. Por. V. Vinterhalter, *Po životnata vrvica na Josip Broz*, Skopje 1978, str.12,15,90; A. Tadić, *Prvi susret s Titom*, Beograd 1981, str. 107, 288, 289, 329.

⁶⁶ M. Radulović, *Obnova tradicije*, Beograd 1994, str. 18.

⁶⁷ Ovaj poslednji je određen kao simbol „stvaranja“, „prvorodne duhovnosti vaskolikog sveta i postojanja“, „tvoraćke energije i stvaralaćkih čećnji“, a njegovo delo javlja se kao „simbol premudrosti“ - Ibid., str. 43.

⁶⁸ Ibid., str. 155–192.

⁶⁹ Isp. P. Zorić, *Srpsko religiozno pesništvo dvadesetog veka*, Beograd 1989.

sle L. Kostića i V. Solovjova); snaga božanske svetlosti (npr. *Misao* M. Nastasijevića ili *Pohvala svetlosti* M. Pavlovića); Gornji (Nebeski Jerusalem – Studenica - Atos) i Donji Grad (sedište niskih nagona naroda) kod. Lj. Simovića; *osnovna zemlja* S. Rakitića (prinudno napušтана Stara Srbija kao istorijska žrtva zemlje⁷⁰ i sl.). Varijacije osnovne simbolike mogu se pratiti na primeru lajtmotiva ikone Bogorodice Trojeručice: u pesmama sa ovom tematikom M. Bečkovića njene ruke pomažu da se sjedini razasuti narod (treća predstavlja znak neslaganja sa nametnutim modelom sveta); za V. Popu – preko vode, kamena i pesme – simbolizuju očišćenje, postojanost i smirenje; kod M. Tešića – višestruku zaštitu i starateljstvo; za Lj. Simovića su one *ruke gluve* ili pak pomoću trećeg dlana pružaju sklonište, izlaz iz teške situacije, uzdižu narod u svemirski prostor letom ptica i gorostasnim drvećem.

Srpski neosimbolizam – ne odviše programski utvrđen najpre u drugoj polovini pedesetih godina zahvaljujući B. Miljkoviću, a kasnije u osamdesetim – sazrevao je postepeno ka kreiranju ponavljanih, čak bliskih alegoriji predstava⁷¹. Još sam Miljković operisao je dosta tradicionalnim shemama slika: stereotip anđela kao simbol pesništva „neuhvativig smisla“; frula, kolo, dodola, Bolan Dojčin, taman vilajet (izrazit uticaj M. Nastasijevića, posebno u ciklusu *Utva zlatokrila*) – ali je iskreno bio uveren da su one daleko od „tutorstva helensko-rimske, romanske simbolike koja ne odgovara dublje paganskoj osnovi našeg senzibiliteta“⁷². Sa većim zamahom je oslikala zemaljsko-nebeski dualizam srpske tradicije lirika V. Pope – naročito zbirka *Uspravna zemlja*, ukrašena jasnim grafičkim simbolom: mačem u oblaku, oznakom prožimanja tirtejskog i mističnog, slično kao u ruskoj kulturi. Za Popu simbolična srpska geografija je rasprostrta vertikalno između Atosa i Sentandreje, nedosežnih mesta javljanja nacionalnog duha – u auri hilijastičke podele istorije na sedam milenijuma, u nadi za željno *saeculum secundum* i trajanju „sedam koraka do kraja večnosti“. Ovim formulama nade se, često pomoću simbolike kule, dodaje kod M. Pavlovića (neo)vizantijski motiv (*Velika Skitija* sa monologom Svetovida koji predoseća sudbinu idola u novim vremenima) ili kod I. Lalića koji u slici grčke prestonice spaja alegoriju sećanja na negdašnju kulturu sa neizbežnim krajem Zlatnog doba⁷³. Ovoj grupi autora, osuđenoj na metaforičke „večne povratke“ i stranstvovanje sa toposom izgnanstva iz Raja (generacija koja „istovremeno leže u grob i ustaje iz njega“⁷⁴), često se prik-

⁷⁰ Ibid., str. 8–23, 176–182.

⁷¹ Isp. A. Jovanović, *Poezija srpskog neosimbolizma*, Beograd 1994, str. 9,16.

⁷² A. Jovanović, *Pesnici i preci. Motivi jezika, tradicije i kulture u posleratnoj srpskoj poeziji*, Beograd 1993, str. 104.

⁷³ Ibid., str.28–69. Kasnije pesnička ostvarenja na ovu temu predstavljaju često pristup vizantizmu kao isključivo erističkom pojmu – isp. M. Knežević, *Vizantizam u tumačenju zla*, u: *Srpska Vizantija*, prir. B. Jovanović, Beograd 1993, str. 242.

⁷⁴ A. Jovanović, *Pesnici...*, str. 137.

ljučuje takođe R.P. Nogo. Simboli koje on primenjuje iz arsenala žrtve i suda (*krvavi badnjaci, krvavi barjaci, Plava grobnica, Kneževa kletva* ili cela „martirološka“ hidronimija u zbirci *Lazareva subota*) odražavaju nomadski imaginarij svojevrstne interpretacione zajednice – iskorenjenih Srba (karakteristična simbolična konstrukcija: Mesec koji zamenjuje epsko Sunce osvetljava lišenu moći ikonu). Devedesete godine, osim efemernih nadovezivanja u poetici (transsimbolizam T. Brajovića) donose pak repeticiju *novog raspeća* (da podsetimo na poludokumentarno *Raspeće Srbije* iz 1920. godine i njegove brojne mutacije u XX veku, figura valorizirana takođe kod Hrvata na primer u simbolu Golgote Blajburga) – egzekucije „čoveka, dostojanstva, istorije, svesti, samospoznaje, smisla postanja i svetosti“⁷⁵. Ovo „raspeće svetosti“ na pragu novog milenijuma treba dakle da glasi izrazito antropocentrična, ekstatična i vizionarska lirika.

Ne samo na ovom slovenskom prostoru traje mučno pretvaranje savremenog nacionalnog iskustva koje bez milosti određuje kategorije etnocentričnosti pomoću funkcija hijerarhizacije, purifikacije i legitimizacije⁷⁶. Kod Poljaka posle 1989. godine osnovnu refleksiju o narodu doduše zamenilo je produblјivanje problema privatnog života, a u intelektualnim sredinama (M. Janjon⁷⁷, M. Krul) oglašavali su se gorki obračuni sa romantičarskom paradigmom kulture i njenom simbolikom, mada ona nikada nije izgubila značaj. Naročito za života velikog demistifikatora V. Gombrovića, koji je još u *Trans-Atlantiku* (1953) objavio trijumf „zemlje sinova“ (*Synczyzna* – simbol životne radosti) u odnosu na Otadžbinu kojoj je ostavio prazne rituale vezane za nacionalne idole: dvoboj bez kuršuma, plemićki lov bez divljači, vožnju saonicama bez snega⁷⁸. U registru poljskih *književnih simbola* (kao što ih definiše P. Posledni⁷⁹) postoji ipak znatno više produktivnih jedinica: plemićki dvor, tumananja, narodomanija, dve istine, dvorska luda, vernost sopstvenim ubeđenjima, simetrija elitne i pučke kulture ili martirologija ustanaka, ratova i „Solidarnosti“. Neke ostaju duboko u svesti, druge se pojavljuju sporadično, kao na primer u Češkoj „predslovenski“ keltski motiv (relativno redak pre

---

⁷⁵ Z. Bognar, *Novo raspeće. Antologija savremene srpske poezije tragom estetskog egzorcizma 1967-2000*, Beograd 2001, str. 199.

⁷⁶ U okviru tzv. ideološke etničnosti (koja koristi etničke simbole), u užem smislu – etnopsihološke i kulturne - Isp. J. Kurczewska, *Nowoczesne doświadczenie narodowe*, u: *Nowoczesność...*, str. 237. Isp. takođe I. Čolović, *Polityka symboli*, Kraków 2001, str. 107–244 i M. Bobrownicka, *Patologie tożsamości narodowej w postkomunistycznych krajach słowiańskich*, Kraków 2006.

⁷⁷ Koja pokušava takođe da oživi interesovanje za pagansku tradiciju u knjizi *Čudan slovenski svet [Niesamowita Słowiańszczyzna]* (2007).

⁷⁸ Isp. K. Krasuski, *Świadomość narodowa w Polsce w XIX-XX wieku i jej literacki wyraz. Tradycja romantyczna i jej przewartościowania*, u: *Świadomość narodowa...*, str.76.

⁷⁹ Isp. P. Posledni, *Polske literární symboly*, Hradec Králové 2003.

1989.⁸⁰) ili afirmisanje glasa „ř“ u češkom jeziku kao simbola kulturne autentičnosti i *nacionalnog blaga*. U ovoj kulturi nije bilo mnogo simboličkih činova koji bi poput samospaljivanja J. Palaha 1969. godine ušli u najnoviju istoriju zajedničke istočnoevropske ikonografije. Kod Slovaka gubi značaj lokalna geokulturna simbolika (planina Tatra), a ponovo je vidljiv jezik slika neoslavizma – delimično pod uticajem preporođene političke rusofilije. Težnja prema ponovnoj kanonizaciji etničkih značenja veoma se intenzivno pojavljuje u Hrvatskoj, gde se čak narodnim katoličkim molitvenim pesmama pripisuje „iskonska“ moć *prometejskog plamena*⁸¹. Čitav niz negativnih simbola nacionalne muke stavio je u usta Petrice Kerempuha još M. Krleža⁸². Međutim, tradicionalno snažan na Balkanu kult istaknutih ličnosti osobito u Makedoniji često dobija oblik njihove hijerofane prisutnosti u svetu: to se odnosi ne samo na junaka tipa Goce Delčeva (koji se u folklornim predanjima pojavljuje na belom konju i čak sa guslama⁸³), štaviše, i na lik Vuka Karadžića *rođenog sa zvezdom na čelu* i smatranog i dalje za *realno prisutnog*⁸⁴. Pomenute gore prilično različite primere trebalo bi još jednom prokomentarisati s aspekta prihvaćenih na početku Tilihovih teza-upozorenja o vođenju na kolektivnom nivou rizičnoj igri između kontemplativne vere u simbol i njegovog potcenjivanja u idolopokloničkom „ovde i sada“, igri koja i dalje važi na oba krila – nacionalizmu i liberalizmu⁸⁵, pak za današnjeg čoveka liberalnih pogleda vera u globalnu slobodu takođe bi označavala vernost prividno *posebnim simbolima*, spremnim da sa promenjenim značenjem služe svakom novom vladaocu⁸⁶. Osim toga, o nezamenjivosti eshatoloških kategorija nisu uvek svesne tzv. totalitarne zajednice političkog tipa koje se bore sa religioznim zajednicama za primat nad kulturom, hraneći je često falsifikovanim hijerofanijama. Napadi na tuđe kolektivne simbole ne bi imali mesta kad bi kriterijum istinitosti svake vere obuhvatao takođe neophodan faktor autonegacije⁸⁷. U društvima koja se integrišu ipak preovladava zasnovana na tzv. *zahvatu insajdera* praksa testiranja stavova primaoca u određenom diskursu pomoću već jalovih

---

⁸⁰ Isp. Z. Neubauer, *Vyprávění o svatém Grálu*, „Souvislosti“ 3/1991, str. 34.

⁸¹ Isp. M. Dragić, *Duša tilu besedila. Hrvatske pučke molitvene pjesme iz Bosne i Hercegovine*, Baška Voda 1997, str. 6.

⁸² Šire na ovu temu u sistemu odrednica: J. Rapacka, *Leksykon tradycji chorwackich*, Warszawa 1997.

⁸³ Isp. T. Vražinovski, *Goce Delčev vo spomenot na narodot*, Skopje 1973, str. 9, 13.

⁸⁴ Isp. *Vuk Karadžik' vo istorijata*, red. M. Drugovac, Skopje 1987, str. 19, 21.

⁸⁵ „Očajanje, kojim reaguju ljudi koji su doživeli slom svojih nacionalnih očekivanja je neosporan dokaz idolopokloničke prirode njihove nacionalne uznemirenosti“ - P. Tillich, *Dynamika...*, str. 43.

⁸⁶ Isp. M. Pavlović, *Mit i poezja*, Kraków 1979, str. 114.

⁸⁷ Isp. P. Tillich, *Dynamika...*, str. 104.

simbola i podsticanja njegove „nečiste savesti“⁸⁸ – ova tendencija, naravno, ne mora uvek da bude prisutna u ovde pokazanim tekstovima kulture.

Završimo izlaganje pitanjem o mogućnosti vraćanja moći ekspresije simbolima iščezlim u racionalnim i pragmatičnim vremenima koja stvaraju njihove nove oblike obično poreklom iz individualističkog *profanum*, a ne osvećenog *collectivum*. Preduslov, saglasno idejnim pretpostavkama ovih razmatranja, bilo bi – po uputstvu ovde često citiranog teologa i filozofa – egzistencijalno-etičko posmatranje pojedinačne i društvene ljudske prirode u okviru pojmova sudbine, slobode, tragedije ili aktuelne odgovornosti⁸⁹. Koristeći nešto drugačiji jezik, mogli bismo reći da se radi o valorizaciji uspavanog simbola u kategoriji *eshatona*⁹⁰ - personalnom, čistom doživljaju susreta s njim u skrivenosti *kenosis*, a ne o spoljašnjem i koristoljubivom njegovom kultu kao takvom. U religioznoj kulturi Istoka ovo novo očekivanje hijerofanije ispoljava se u milenijumskoj koncepciji Evrope kao katedrale bogohumanizma, dok na Zapadu – u ideji *civilizacije ljubavi*, nezavisno od razlika u načinu kontemplacije svetosti⁹¹. Dakle, instrumenalizirano i idolatrijsko *vraćanje duhovnosti* (ili tobožnje „postavljanje mitova i istorije na svoja mesta“⁹²) takođe bi trebalo da u korišćenju simbola iz svetovne sfere ustupi mesto egzistencijalnom doživljaju punom napetosti i hrabrosti jer ograničeni karakter života simbola čini da ih ne mogu vratiti u život oni kojima ti simboli izgledaju mrtvi. Za najtrajniju se smatra neeksplicitna simbolika (koja u dimenzijama žrtve, suda ili izbavljenja ipak često dobija doslovno značenje) i njeno ostvarivanje, delovanje kao vodiča, traži odgovornu hijerarhizaciju predmeta eshatološke brige. Na tu činjenicu skreće pažnju ne samo Tilih, već i H.G. Gadamer, ističući da obrazloženje svetosti i savršenstva simbola zavisi od napora volje⁹³. Takve preporuke mogu izgledati utopijski u epohi stvaranja sledećih simbola (više *masovnih* nego *kolektivnih*) koji izražavaju kako novi kontinentalni i globalni univerzalizam, tako i pragmatičnu etničnost *naroda na prodaju*. Pored toga razmnožavaju se interpretacione zajednice u okviru jednog etnikuma, što se ranije nije dešavalo. Moć adaptiranja i pretvaranja simbola takođe uvek zavisi od ličnog učešća u dubokim generaciskim doživljajima koje istorija Slovenima nije štedela, obećavajući zauzvrat žedno očekivana stabilna vremena u zvanično potvrđenom idolopoklonstvu uspehu. Dilema bi se onda možda

---

⁸⁸ Isp. M. Fleischer, *Polska...*, str. 40.

⁸⁹ Isp. S. Springer, *Egzystencjalna...*, str. 268.

⁹⁰ Isp. M. Kwiecień, *Ikona a doświadczenie ludzkiego ja w kategoriach eschatonu. Próba rekonstrukcji prawosławnej koncepcji symbolu religijnego*, u: *W gąszczu...*, str. 275.

⁹¹ Isp. M. Kwiecień, *Postrzeżanie świata poprzez pryzmat Bogohumanizmu. Prawosławna koncepcja zjednoczonej Europy*, „Przegląd Religioznawczy“ 2000, nr 2, str. 125. Isp. takođe K. Kowalski, *Europa: mity, modele, symbole*, Kraków 2002.

⁹² A. Vitorović, *Knjige...*, str. 178.

⁹³ Isp. W. Wilowski, *Wokół...*, str. 225.

svodila samo na izbor između tretiranja cele simboličke pozadine kao dekorativne ornamentike kulture i – s druge strane - njenog priznavanja kao živog arhaizma i razloga svakojakog konzervatizma, Kako bi se u tom slučaju drugačije mogao protumačiti spontani apel M. Nastasijevića: „u neprekidnoj prisutnosti prvobitnog, u tome *biti istovremeno i u toku i na izvoru*, vidim istinu bitvanja“⁹⁴?

Lech Miodyński

SYMBOLE I IDOLE – PAMIĘĆ HIEROFANII W SŁOWIAŃSKICH WSPÓLNOTACH INTERPRETACYJNYCH

Streszczenie

W referacie rozpatruje się teoretyczne, historyczne oraz tekstualne aspekty procesu obumierania i przekształcania symboli (religijnych, historyczno-politycznych, artystycznych) na wybranych przykładach słowiańskich tradycji kulturowych i literackich. Opozycja „symbol – idol“, przejęta z refleksji religioznawczej (P. Tillich, J.-L. Marion i inni) i zaktualizowana w epoce instrumentalizacji wartości narodowych oraz – z drugiej strony – materializacji życia zbiorowego, zostaje ukazana na tle dualizmów „pierwotne – nowoczesne“ oraz „romantyczne – realistyczne“. Różne typy *sacrum*, przejawiające się hierofanicznie przez symbole w kolejnych fazach rozwoju kultury etnicznej i narodowej, opisane są w kontekście kilku lokalnych systemów etnosemantycznych (głównie serbskiego, czarnogórskiego, polskiego i macedońskiego) w figurach mocy, ofiary / nadziei, przebudzenia / wolności, sądu i zbawienia. Liczne przykłady współczesnych interpretacji najbardziej trwałych symboli archaicznych (np. z obszaru folkloru) dowodzą istnienia kryzysu ich identyfikacji jako aktualnych wzorców. Jednak mimo obserwowanej na różnych słowiańskich obszarach cywilizacyjnych absolutyzacji symboli jako takich i zagrożenia stworzeniem nowych „fałszywych eschatologii“, wyrażona jest nadzieja na przywrócenie ich kulturotwórczej i sakralnej funkcji w doświadczeniu etycznym narodów „na nowo podzielonej“ Słowiańszczyzny.

---

⁹⁴ M. Nastasijević, *Beleške za stvarnu misao*, u: *Eseji*, Beograd 1939, str. 98.

Muris BAJRAMOVIĆ

Zenica

82.02 ПОСТМОДЕРНИЗАМ

KNJIŽEVNOST KAO KOMUNIKACIJA: UMJETNIČKO DJELO KAO ZNAK

Ovaj rad se bazira na aspekte književnosti kao komunikacije u okvirima strukturalističkih i poststrukturalističkih učenja o odnosu autora-djela-čitaoca. Također, rad teorijski propituje mjesto čitaoca u okvirima metaproznih strategija. Bitna pažnja je posvećena postmodernističkom romanu, koji je autor označio kao roman razlike.

Ključne riječi: komunikacija, razlika, postmodernistički roman, metaproza, postmodernizam, metafikcija

Čitanje je dijaloški čin, a cjelokupna književnost je čin komunikacije. Ova nadasve jednostavna činjenica je teoretičarima književnosti zadavala probleme još od Aristotela do današnjih dana. Mjesto dijaloga u postmodernizmu je bitno naglašeno, ali ni u ostalim književnim epohama nije bilo zanemareno. Bilo je bitno samo ko će u tom trostrukom odnosu autor-djelo-čitalac zauzeti prvo mjesto.

Dijalog je prisutan od samih početaka književnosti. U tom dijalogu se prenosilo znanje, čuvao se identitet i kreiralo se kulturalno pamćenje.

„U stvari cijela književnost, kao i uostalom i sam jezik, uvijek podrazumijeva *općenje*, tj. onaj složeni međuljudski odnos koji se označava latinskom riječju *communicatio*, a koji pretpostavlja da se neko nekome obraća.“ (Lešić 2003: 7). A u književnosti se uvijek neko nekome obraća, da li direktno, kao u Šimićevoj ili poeziji Maka Dizdara. Primjer za direktno obraćanje nalazimo i na zapisima na stećcima, ili indirektno, kada se čitalac podrazumijeva i kada mu se upućuje određena poruka.

Naravno, ovakve misli su direktna posljedica strukturalizma i teorije komunikacije, odnosno teorije informacije u kojem se model prenosa informacija u jeziku preselio i na književnost. Tek u posljednje vrijeme u odnosu *autor-tekst-čitalac* ovaj potonji zauzima bitno mjesto kao polje estetskog djelovanja. Čitalac tako postaje aktivni sudionik estetske komunikacije, i to je put

koji vodi od Jaussove teorije recepcije i reader's response kritike, pa sve od Fishovih interpretativnih zajednica i strategija, i tipova čitaoca.

Međutim, na ulogu čitaoca u svijetu postmoderne se posvećuje posebna pažnja.

Dakle, teza o čitaocu koji je u prvom planu tumačenja komplicira se, pogotovu u okviru tipologije postmodernog znanja u kome prevladava *ontološki ili radikalni konstruktivizam* (Oraić-Tolić 2005), i u kojem dekonstrukcija tradicionalnog pojma čitanja i mjesta čitaoca izbija u prvi plan. I umjetničko djelo kao *znak*, „koji se sastoji od čulnog simbola što ga je stvorio umjetnik, od značenja, smještenog u kolektivnoj svijesti, i od odnosa prema označenoj stvari, koji je usmjeren ka cjelokupnom kontekstu društvenih pojava.“ (Mukaržovski 1987) dekonstruira se u postmodernizmu i zauzima nove pozicije. Komunikacija se dalje proširuje ne samo na sinhronijsku nego i dijahronijsku ravan, ali i globalno u horizontalnom susretu kultura.

Nakon krize realističkog modela prikazivanja stvarnosti, modernisti su težili originalnosti i često su u tome pretjerali do nerazumljivosti. Njihov mimezis je bio različit od realističkog prikazivanja stvarnosti. Postmodernisti su, pak, izgubili iluziju da se svijet zaista može pojmiti i prikazati. Postmodernisti su zaključili da žive u svijetu znakova, u *carstvu znakova*.¹ (Barthes 1989) Pri tome smo izloženi „nasumičnoj igri označitelja koju nazivamo postmodernizam, a koja više ne proizvodi monumentalna djela modernističkog tipa, već stalno premeće odlomke tekstova koje već postoje, konstruktivne elemente starih kulturnih i društvenih proizvoda (u) nekakvu uzvišenu krpariju: u metaknjige koje žderu druge knjige, metatekstove u kojima su slijepljeni komadići drugih tekstova“, kako to Frederic Jameson zaključuje u *Postmodernizmu i videotekstu*. (cit. prema Butler 2007: 113)

Pisci postmodernističkih romana su svjesni da ne mogu u potpunosti odlikovati, ili opisati svijet oko sebe, ali su isto tako svjesni da putevima fikcije mogu potkopati svaku univerzalnost ili heterogenost. Tako se stvara slika postmodernističkog pluralizma i općeg relativizma. U tom proizvođenju značenja, slike, kulture, identiteta, postmodernistički pisci su odlučili i da pokažu proizvodnju teksta. Na toj osnovi samosvjesne proze, koja ne sumnja u vlastitu fikciju i konstruktivizam, javila se i metafikcija, koja nam predočavanje svijeta predstavlja u drugom svjetlu.

U postmodernističkoj književnosti na čitaoca se čak i računa kao na aktivnog sudionika u proizvodnji književnog teksta, odnosno u proizvodnji značenja. Primjer za to su metafiksijski romani, kao *Ženska francuskog poručnika* J. Fowlesa, *Ako jedne zimske noći jedan putnik* I. Calvina, *Knjiga o Tari* Z. Lešića, *Istorija bolesti* Tvrčka Kulenovića ili zbirka priča *Izgubljen u kući*

---

¹ Ideju carstva znakova u kulturi Orijenta pokazao je Roland Barthes (Barthes 1989)

smijeha Johna Bartha. U svim ovim tekstovima čitalac se pretpostavlja kao aktivni sudionik u procesu stvaranja značenja.

I čitanje i pisanje su aktivni procesi. Metaproza se obraća čitaocu, ona ga uključuje u tekst, uspostavlja sa njim komunikaciju, ili ga postavlja temom. Ili se pisac oslanja na ulogu i iskustvo čitaoca kako bi i sam poboljšao svoju prozu. Tako je, zaključuje Hutcheon (Hutcheon 1980: 28) bitak metafikcije zapravo u uskoj vezi sa samim procesom čitanja. U dijegetskom modelu tako čitalac postaje svjestan (kao i sama proza) da i on, u procesu čitanja stvara univerzum fikcije. I čitalac i pisac zajedno, paralelno stvaraju moguće svjetove fiktionalne proze. Po tome se mataproza temeljno suprotstavlja realističkoj tradiciji romana. Čitalac dijeli odgovornost sa piscem. On je taj koji mora imati predznanje, koji razumije tekstualne i narativne kodove i koji *aktivno* čita. U suprotnom mataproza ne bi imala smisla, pa čak i kad se radi o prikrivenoj dijegetskoj ili jezičkoj formi metaproze. Zbog svega ovoga u prvom valu metafikcije su čitaoci zbog promjene konvencije negodovali. To indirektno implicira Waughova u prvom poglavlju svoje knjige (Waugh 2003) *What is metafiction and why are they saying such awful things?* Prvi put u književnosti su uloge pisca i čitaoca izjednačene. „Roman više ne traži da osigura red i značenje koje čitalac prepoznaje. Roman sada traži da čitalac bude svjestan djela, same konstrukcije, kojoj se i on sam podvrgava, zato što je čitalac taj, koji, u Ingardenovom terminu, 'konkretizuje' umjetničko djelo i daje mu život“ (Hutcheon 1980: 39) Ili kako to Blatnik u dijelu *Visas: tekst i čitalac* (Blatnik 2001:92) zaključuje: „Pisac i čitatelj tako dijele, idealizirano rečeno, iste kreativne postupke, samo oni teku u suprotnim smjerovima, jer pisaca iz imaginacije stvara tekst fiktivnog svijeta, a čitatelj, upravo suprotno, na temelju teksta fiktivni svijet stvara u imaginaciji. Književnost ne donosi više red i značenje stvari koje bi čitatelj mogao raspoznati u skladu sa određenim 'ključem' i tako bi o stupnju njegova raspoznavanja ovisili kako je 'pravilno' čitao tekst sada mora sam sudjelovati u (rečeno ingardenovski) 'konkretiziranju' teksta; kod američke metafikcije čitatelj u čitanju ne prati više samo mimezis svijeta (...) već sam stvara mimezis procesa (...)“.

Drugim riječima, mataproza „tjera“ čitaoca na rad. On mora stvoriti imaginativni svijet baš kao i pisac. On ga mora realizirati, učiniti ga čitljivim, mora ga osvijestiti i to ne koristeći samo jezičke referente, kao što je to bio slučaj u prozi realizma. „U književnosti riječi kreiraju svjetove; oni ne moraju biti nužno suprotni, nego su više adekvatni nekoj od izvanknjiževnih realnosti. U toj činjenici leži njihova estetska vrijednost i njihov ontološki status“ (Hutcheon 1980: 103) Pisaci su svjesni jezičke građe za svoje književno djelo, ali su danas isto tako teorijski osviješteni o svim implikacijama koja ta građa može imati na tekst ili na diskurs u cjelini. Pri tome ne mislim samo na strukturalističke nego i poststrukturalističke teorije, kao i filozofiju jezika. Pisac više ne može da živi u iluziji da samim procesom iščitavanja drugih pisaca može

naučiti kako da se piše. On mora poznavati i mnogo više od toga-čitavu književnu teoriju. Sljedeći korak je da i svog čitaoca, poput kakvog virtualnog učitelja u sjeni, upozna sa teorijom, ali preko prakse vlastitog pisanja. Kao i svaki dobar učenik on je pretpostavljen da sluša, postmodernistički da osluškuje, da uči i da radi. On mora naučiti neke osnovne narativne i teorijske postavke da bi mogao uspješno da dekodira tekst, bez obzira da li se radi o otvorenoj narcističkoj formi pripovijedanja ili prikriivenoj.

„Metaprozna dekonstrukcija nije samo osigurala romanopiscima i njihovim čitaocima bolje razumijevanje fundamentalne strukture pripovijedanja; ona je također ponudila veoma tačne modele za razumijevanje savremenog iskustva svijeta kao konstrukcije, kao mrežu međusobno ovisnih semiotičkih sistema.“ (Waugh 2003: 9) Tako je iskustvo čitaoca dvostruko. Metaproza ipak referira na svijet oko samog čitaoca (ukoliko nije riječi o fantaziji), ali ga i teorijski objašnjava preko prakse nastanka teksta. Čitalac tako postaje svjestan semiotičkih mreža nastanaka teksta, ali i semiotičkih mreža i određivanja značenja u svijetu u kojem živi. U tekstu se, (kao što je to moderna tendencija u svijetu svakodnevice), pokazuje da je sve transparentno, sve je otvoreno. Tako postmodernistički roman prati aktuelnosti svijeta koji ga okružuje, ali i obrnuto-svijet realnosti se mijenja pod utjecajem romana, što direktni čitalac svjedoči. Tako je napravljen kompromis između „krize“ realističkog prikazivanja stvarnosti koja je iskazana kao kriza romana i predstavljanje novih formi postmodernističkog romana i njegovog predstavljanja svijeta i književnih konvencija, koje je sada bitno drugačije od realističke tradicije. I to je sve izvedeno preko prakse samog čitaoca, odnosno preko njegovog iskustva. Okrećući se ovom iskustvu i *horizontu očekivanja* pisci su postali svjesni da je prvi put čitalac bitniji i od same kritike. On učestvuje u realizaciji teksta, ali i u *iskustvu* teksta, koji, da ne zaboravim, čini tržište. A tržištu se treba prilagoditi, tako da zahtjevi *estetske istine* budu potisnuti u drugi plan.

Ali isto tako, treba naglasiti da u formiranju značenja ima mnoštvo čitanja, i da nijedno čitanje nije konačno, jer kao takvo, upućuje de Man vodi ka *misreadingu*.

Današnja se proizvodnja teksta uveliko oslanja na osluškivanje potrebe tržišta, ali i višestruke komunikacije sa čitalačkom publikom. Pisci poput Lešića, Kulenovića, Fowlesa pokušavaju da obrazuju čitaoca kombinujući teorijski ili čak i naučni diskurs o književnosti, ulozi pisca, mjesta teksta i slično, sa književnim tekstom. Na taj način oni su pokazali jedno mjesto krize u recepciji književnosti i problemu nečitanja.

Znači, potreban nam je *novi čitatelj* i *nova čitljivost*, odnosno čitavo polje dijaloga, i komunikacije.

Danas u postmodernizmu, u svijetu brzog življenja i kratke priče, cyber iskustva i brze komunikacije, možda bismo teže „provarili“ neku romantičarsku priču koja bi nam se učinila patetičnom... Dakle, *nova čitljivost* teksta nuž-

no podrazumijeva upis novih iskustava, upis novih informacija, da bi se konstituirao smisao, semantika, da bi se proces dekodiranja izveo do kraja i da bi se evolucija kulture nastavila. Zapravo jednostavno kazano, znakovi (ili umjetnički ili jezički) učestvuju u ostvarivanju komunikacije, koja može biti višestruka, i upisivanja u definiciju kulture u kojoj djeluje *kolektivna svijest*.

Ako je dekonstrukcija učila čitaoca ne da zna šta je to konačno značenje teksta već da mu otkrije *permanentnu nečitljivost teksta*, zadatak *nove čitljivosti* jeste da nauči čitaoca kako da se lagano i bez poteškoća kreće kroz tekst i da se pri tome igra u Lyotardovom pojmu te riječi. I naravno da komunicira prevazilazeći razlike i preskačući raskole.

Ta misao rađa tezu da je postmodernistički roman zapravo roman razlike.

Da bi se dijalog uspostavio, nužna je *razlika*. I u svakodnevnom govoru ta se razlika očituje na nivou komunikacijskog kanala Ja/ne-Ja, ili na odnosu dva (su)govornika, kao subjekta govora. Pogotovu se ova razlika dijaloga očituje na nivou *diskursa*.

„Razlika je igra razlika, tragova razlika, razmaka i razmicanja, kojima se elementi odnose jedni prema drugim.“ (Šuvaković 1995:134) Ili: „Budući da pisanje kao mreža razlika prethodi govoru, označeno se beskonačno pomiče i odgađa proizvodeći na svakoj postaji nove razlike.“ (Biti 1997:332)

„Nasuprot tome, mišljenje razlike polazi od obostrane ovisnosti članova opreke tj. i jedan i drugi član čini konstruktima njihova međusobnog odnosa“. (Biti 1997: 332) Nasuprot derridijanske *razlike*, koja je dijalogična i prijemčiva, jer svima daje podjednako ravnopravne pozicije starta, stoji lyotardovski *raskol* ili *nesvodiva razlika* kao rasprava između najmanje dvije strane koja ne bi mogla pravedno da se razriješi, pošto nedostaje pravilo rasuđivanja na obje argumentacije. (Liotar 1991: 5) „To što je jedna argumentacija legitimna, ne znači da druga nije. Ako bismo, međutim, isto pravilo rasuđivanja primenili na obe, da bismo njihov raskol razrešili kao da je u pitanju spor, jedna od njih pretrpela bi nepravdu“ (Liotar 1991:5) Danas su „u modi“ razlike kao i individualni *feeling* pojedinca. (Lypovetski prema Bajtal 2007: 164)

No, *igra* i *dijalog* koji razlika promiče jesu bitne odlike i postmodernističkog romana, bilo da se radi o prvoj fazi postmoderne „(laka, estetska, zaigrana)“ (Oraić-Tolić 2005: 43), ili druge faze postmoderne („teška, politička, simulakralna“) (Oraić-Tolić 2005:43), koja utemeljuje virtualno doba i globalnu kulturu.

Postmodernistički roman stoga piše razliku. On jeste mjesto razlike² i di-

---

² Ovu sam razliku pokušao pratiti u bosanskohercegovačkom romanu, propitujući ga u odnosu na postmodernistički roman na Zapadu, unutar interliterarne južnoslavenske zajednice, ali i u odnosu na poetička načela postmodernizma i njihove konkretne realizacije kod pojedinih pisaca. Pri tome, uz uočenu razliku, pažnja mi je bila naročito usmjerena ka trendu metafikcije i odnosa spram modernističke paradigme u bosanskohercegovačkoj književnosti, a u okviru

jaloga, bez obzira na to o koje se četiri faze postmodernog znanja radi (Oraić-Tolić 2005: 62), čime se precizno oslikava stanje čovjeka u postmodernom stanju *globalnog sela* (McLuhan). Pri tome ne mislim na postmodernističke pripovjedne postupke lake književnosti (Solar 1995), već na uspostavljanje razlike. Tako bi se u bosanskohercegovačkoj književnosti uspostavljala *razlika* u odnosu na:

1. razaranje socijalističke ideologije;
2. poetiku socrealizma i poetiku modernizma;
3. semantiku teksta;
4. svijest o jeziku (razaranje književnog jezika);
5. pitanje identitetske pozicije unutar globalizacijskih procesa;
6. poimanja istine i historije, odnosno razlika u odnosu na shvatanje historioografske metafikcije;
7. odnosa spram tradicije;
8. realizaciju *ratnog pisma*;
9. teorijsku upućenost u svijet romana, u koji spadaju metaprozni aspekti, odnosno znanje o njima.

Na mjestu ove razlike ćemo ući u dijalog sa književnim tekstovima. Ne ulazeći u nacionalne okvire kulturu u bosanskohercegovačkoj književnosti ćemo promatrati kao postmodernu, izbjegavajući bilo kakvo nacionalno određivanje autora, pazeći pri tome na *feeling pojedinca*.

Pošto je postmodernistička kultura zapravo kultura pojedinca, ona je time pluralistička. Pozicija pisca je isto tako pluralizovana, a ako zauzima pluralističku decentralizovanu postmodernističku poziciju, onda on ujedno odbija/reflektira sve forme ideologizacije teksta i pri tome pokazuje da je istina i historija dostupna iz više vizura, da postoji više tipova razvijanja narativne forme i više tipova pripovjednih tehnika. Pri tome se teži da se ukine svaki oblik centralizacije, ali da ujedno ne nastane neki novi centar. To sada više nije donkihотовska pozicija jurišanja na vjetrenjače i odnosa spram romana, već je to pozicija ličnosti (Hamvaš 1996), ali ne ni ličnosti koliko subjekta, decentriranog subjekta koji je lišen utopističke ideje o vlastitom spasenju. Ta potraga je završena sa Proustom. To je sada decentrirani subjekt, lacanovski, foucaultovski subjekt. To je subjekt koji paradoksalno podgrijava teze o vlastitoj smrti, ali ipak opstaje zahvaljujući teoriji. Hamvaševu tezu da je roman forma ličnosti tako možemo osavremeniti i reći da je roman forma subjekta, i to subjekta razlike koja se očituje u jeziku, (ideologiji?), a zatim i u tekstu.

Roman, koji je prema Hamvašu forma ličnosti, jeste ujedno i forma čovječanstva, i obrnuto. Roman subjekta nije više forma čovječanstva nego indi-

---

svoje doktorske disertacije *Metaprozni aspekti u postmodernističkom bosanskohercegovačkom romanu*.

vidue, koja je decentralizovana i pokušava da se pronade u nizu glasova oko nje. Tih glasova ima mnoštvo. Za primjer možemo navesti romane poput *Šehida* Zilhada Ključanina, *Istorije bolesti* Tvrтка Kulenovića, *Zežanje Salke Pirije* Seada Mahmutefendića, *Sličnog čovjeka* Irfana Horozovića i druge. Pri tome je forma ispovijedanja i nade u spasenje ličnosti zamijenjena autorefleksijom. Bez tih karakteristika roman se degradira i ne možemo ga označiti kao postmodernistički.

Dakle, pojam umjetničkog djela kao znaka prešao je dug put od raščlanjivanja na oznaku i označeno, izraz i sadržaj, preko dekonstrukcije i odnosa u okviru semiotičkog četverokuta do nove čitljivosti znaka. Uočavamo da je posao čitaoca mnogo složeniji nego što se to na prvi pogled smatra. Možda je stoga književna kritika, zajedno sa piscima zanemarivala ulogu čitaoca.

I na kraju da zaključim sa anegdotom koja možda ponajbolje odgovara na pitanje a što činiti kada se u formi komunikacije ne dolazi do željenih rezultata.

„Književna teorija, koja se bavi vrstama, rodovima i žanrovima, strukturama i modelima, konotacijama i denotacijama, diskurzima, formama i formacijama, tekstom, metatekstom i intertekstom, semantikom i semiotikom, sinkronijama i dijakronijama, nikad se nije pozabavila specifičnom ulogom novca u genezi književnoga teksta. Razumijem, to nije njezin posao, iako vjerujem da bi rezultati istraživanja bili više nego zanimljivi. - Što vas je ponukalo da s kratkih priča prijedete na roman? - upitana je u intervjuu poznata američka suvremena književnica, cijenjena po svojim kratkim pričama. – Šestocifreni predujam - odgovorila je književnica. Six figures advance. Odgovor je, pretpostavljam, malo koga začudio. Mnogi su, pretpostavljam, našli da je odgovor cool jer razgoni mistifikatorsku maglu oko spisateljskog posla. Neki su i pozavidjeli. Ja, naprimjer.“ (Ugrešić 1996)

Literatura:

- Bajtal, Esad (2007), *Nacionalizam: apologija podaništva* Razlika 13–14, Tuzla
- Barthes, Roland (1989), *Carstvo znakova*, AC, Zagreb
- Beker, Miroslav (1986), *Suvremene književne teorije*, SNL, Zagreb
- Belsey, Catherine (2003), *Poststrukturalizam*, Šahinpašić, Sarajevo
- Biti, Vladimir (1997), *Pojmovnik suvremene književne teorije*, Matica Hrvatska, Zagreb
- Blatnik, Andrej (2001), *Papirnati labirinti, vodič za autostopere kroz američku metafikciju*, Hena Com, Zagreb
- Butler, Christopher (2007) *Postmodernizam*, Šahinpašić, Sarajevo
- Currie, Mark (1995), *Metafiction*, Longman, Essex
- Hamvaš, Bela (1996), *Teorija romana*, Studentski kulturni centar, Beograd
- Hassan, Ihab (1987), *The Postmodern turn, essays in postmodern theory and culture*, Ohio State University Press

- Hutcheon, Linda (1980), *Narcissistic narrative, the metafictional paradox*, Wilfrid Laurier university Press, Ontario
- Hutcheon, Linda (1996), *Poetika postmodernizma*, Svetovi, Novi Sad
- Kulenović, Tvrtko (2006), *Moderno i postmoderno*, Novi izraz, 33-34, Sarajevo
- Lešić, Zdenko (2003) *Nova čitanja*, Buybook, Sarajevo
- Lešić, Zdenko i dr. (2006), *Savremena tumačenja književnosti*, Sarajevo-publishing, Sarajevo
- Liotar, Žan-Fransoa (1991), *Raskol*, Knjižarnica Zorana Stojanovića, Novi Sad
- Lukić, Jasmina (2001), *Metaproza: čitanje žanra*, Stubovi kulture, Beograd
- Lusi, Najal (1999), *Postmodernistička teorija književnosti*, Svetovi, Novi Sad
- Lytard, Fransoa (1988), *Postmoderno stanje*, Svetovi, Novi Sad
- Lytard, Fransoa (1988 a), *Odgovor na pitanje: Što je postmoderna*, Postmoderna, nova epoha ili zabluda, Naprijed, Zagreb
- Mukarзовski, Jan (1987), *Struktura, funkcija, znak, vrednost*, Nolit, Beograd
- Oraić-Tolić, Dubravka (1990), *Teorija citatnosti*, Grafički zavod Hrvatske, Zagreb
- Oraić-Tolić, Dubravka (2005), *Muška moderna i ženska postmoderna*, Ljevak, Zagreb
- Scholes, Robert (1995), *Metafiction*, Longman, Essex
- Solar, Milivoj (1995), *Laka i teška književnost*, Matica hrvatska, Zagreb
- Šuvaković, Miško (1995), *Postmoderna (73 pojma)*, Alfa, Beograd
- Ugrešić, Dubravka (1996), *Inženjeri ljudskih duša*, Novi izraz, 10–11, Sarajevo
- Waugh, Patricia (2003), *Metafiction, (the theory and practice of self-conscious fiction)*, Routledge, New York-London

Muris BAJRAMOVIĆ

LITERATURE AS COMMUNICATION:
 WORK OF ART AS A SIGN
 Summary

Working within the frame of structuralist and poststructuralist theories, this paper deals with literature as an act of aesthetic communication. Special attention is paid to the understanding of postmodernist novel in Bosnia and Herzegovina, but also in a wider region.

With this aim, the paper is focused on the place and the function of reader, especially in the process of realization of metafiction, i.e. on the other side of metaprose.

New terminological determinants are offered, such as: *novel of difference*, *novel of subject*, and also *new legibility*.

Весна МОЈСОВА-ЧЕПИШЕВСКА

Скопје

821.163.3.09-31 Смилевски Т.

ТЕЛОТО МЕЃУ ТЕКСТУАЛИЗИРАЊЕТО И МОЛКОТ

Во текот на долговековното цивилизациско опстојување се развива една масовно културно перцепирање на женското тело како недостаточност, парцијално и особено како тело со грешка. Ова чувство особено се потенцира преку комплексот на кастрацијата. Затоа и Фројд ја сметал женската потреба за разубавување како единствен нормален начин да се порекне инфериорната позиција поради немањето фалус, чувство со кое се обидува да се носи и Долфи, главниот лик од романот на Гоце Смилевски „Сестрата на Сигмунд Фројд“ (Скопје, Култура, 2007). Жената е, всушност, изгонета од расказноста, нагласува Јасна Котеска во својата книга „Санитарна енигма“ (Скопје, Темплум, 2006). Причината за ваквата состојба на изгонетост лежи во „структурната“ претпоставка дека таму каде што има литературна/уметничка практика нема жена, и обратно, таму каде што има жена не постојат услови да има литературна/уметничка практика. Многу феминистки пишуваат и за метафоричната врска меѓу пенкалото и пенисот (pen – penis англ.) низ историјата. Затоа и прозвучува сосема оправдано изедначувањето на машката сексуалност со литературната моќ. Но, во првиот македонски лезбијски роман „Оргазмични писма“ (Скопје, Гурѓа, 2008) авторката Ирена Цветковиќ Алена се обидува тоа изедначување да го детронизира преку разните асоцијации што ги буди голото тело наспроти празниот/испразнетиот текст, но и преку јазикот доживеан како сексуален инструмент и продукт истовремено. Всушност, пред Ирена Цветковиќ Алена тоа го направи Оливера Корвезировска во својот роман „Заклученото тело на Лу“ (Скопје, Магор, 2005).

Клучни зборови: женско тело, голо тело, текст, молк, литературна моќ,

Во процесот на рецепцијата, сите ние учиме едни од други. Имено, ние постојано позајмуваме вечни теми и мотиви, ама притоа не се откажуваме од својата желба да ја раскажеме и сопствената приказна. Таа сопствена приказна Гоце Смилевски ја гради како сосема веродостојна приказна раскажана од сестрата на Сигмунд Фројд, *која никогаш не беше излегла од Виена* (5). Преку неа, авторот мудро го објаснува нештото што и не се прифаќа така лесно: дека сите наши дилеми и талкања по со-

пственото минато¹, по минатото на нашите претци, не се само приказна за нашето потекло, за нашите корени, туку и приказна за конкретните заблуди на едно (тоа) време. Нејзината приказна е збир од повеќе приказни:

- онаа за Сара Ауербах, девојчето заробено во еден простор, неподвижно, врзано за кревет кое посакува да може да игра балет, кое посакува да знае да слика;
- за Густав, кој во сите битки излегува како победник, освен во битката со мајка си;
- за неговата сестра Клара;
- за Вертер како лик од литературата кој Долфи посакува да го наслика;
- за Вертер со кога таа развива едно вистинско, искрено пријателство зашто, едноставно, со него може да зборува за она што отсекогаш сакала да зборува и најмногу
- за Рајнер, за нејзината љубов кон Рајнер.

Адолфина Фројд, која за своите блиски е Долфи, е истата она која за историографијата ќе биде „сестрата на Сигмунд Фројд“ (2007: 6)². Во овој роман на Смилевски таа е ликот кој ја потврдува познатата мисла дека женскиот потомок е аномалија или варијација на главната тема на машкиот род. Впрочем, уште Аристотел го ставаше акцентот на машкоста како човечки стандард, идеја која се одрази и на неговата теорија за зачнувањето. Аристотел наведува дека принципот на животот се состои токму во спермата, додека женскиот генитален тракт обезбедува само пасивно куќиште за човечкиот живот.

Адолфина Фројд и покрај тоа што чувствува дека е интелектуално дефинирана жена, сепак, останува занемена пред желбата да се спроти-

---

¹ Она што Жил Делез во своето дело *Пруст и знаците* го истакнува за романот *Во потрага по загубеното време* станува и еден вид идеја водителка за самиот Смилевски. Тој во својот роман *Сестрата на Сигмунд Фројд* докажува дека *поtragата по загубеното време*, онаа на девојчето, девојката, жената, старицата Долфи е *потрага по вистината*. При тоа треба да се истакне дека таа потрага не произведува просто изложување на спомени, туку развива една *приказна за учењето*. *Учењето суштински се заснова на знаците*, го истакнува Смилевски она што е провокативно за него кај Делез, а под учење се подразбира да се набљудува некоја материја, некој предмет, некое суштество, како тие да испраќаат знаци што треба да бидат одгатнати, протолкувани (...) материјалните знаци имаат своја вредност само доколку се влеат во оние нематеријалните – знаците на уметноста. Во тој контекст може да се направи и сериозна анализа за тоа какви сè знаци ни испраќа Адолфина Фројд. Види Гоце Смилевски. „Телата меѓу текстуализирањето и молкот“ во *Спектар*. – Скопје: *Институт за македонска литература*, 2007, бр. 49, 127- 139, текст кој е всушност извадок од неговата поголема студија под наслов *Телото во романите на Милан Кундера*.

² Гоце Смилевски. *Сестрата на Сигмунд Фројд*. – Скопје: *Култура*, 2007.

встави на сликата за жената со дефиниран идентитет исклучиво во сексуалноста и мајчинството т.е. на сликата на жената дефинирана единствено преку своите телесни функции. Болен е податокот кој прозвучува токму вака: *Со имињата на нејзините сестри ќе се врзуваат имињата на нивните сопрузи и деца, помеѓу датумите на нивните раѓања и умирања, ќе стојат датумите кога се венчале и кога раѓале. Долфи Фројд ќе остане сама со своето име, само со своите датуми на раѓање и умирање. За биографите на нејзиниот брат таа ќе биде име кое треба само попатно да се спомене* (2007: 6)³. Идејата дека влезот во културата, јазикот и смислата е обележан со сликата на некомплетната жена, ја сугерира и приказната на Долфи. Во текот на долговековното цивилизационо опстојување се развива едно масовно културно перцепирање на женското тело како недостаточено, парцијално и особено како тело со грешка⁴. Тоа чувство особено е потенцирано преку комплексот на кастрација, затоа и Фројд ја сметал женската потреба за разубавување за единствен „нормален“ начин да се порекне инфериорната позиција поради немањето фалус, чувство со кое се обидува да се носи и Долфи: *Тоа прво сфаќање на разликата не предизвика завист, не верувам дека таа завист се јави кога и да е, наместо завист, она девојче кое бев, почувствува тага еднакво силна како стравот од смртта, затоа што не можеше да ги поднесе промените на телото кои требаше да следат, ниту пак разделбите со најблиските, и со најблискиот, со Сигмунд, со кого се чувствувал како со папочна врвка. И оттогаш, не завист, туку некој чуден страв, некаква тага на неспокој одеше по мене додека растев, кога телото се менуваше ... при првата менструација, при посетувањето на длабочините на отворите на телото* (2007: 24-25). Жената, нагласува Фројд, почнува да развива секундарно нарцистичко чувство кон своето тело, на ист начин како што машкото во женското/другото тело гледа љубовен објект. Затоа и онаа Клара Климт, сестрата на Густав, другарот на Долфи од Виенското уметничко училиште, онаа Клара, првата жена во Виена што ќе носи панталони наместо фустани со тантели, машини, вештачки цветови и ленти, и едноставна кратка коса наместо деликатни фризури на тоа време, онаа Клара, борецот за правата на девојчињата, домаќинките, жените, постојано ќе си ја потенцира и себеси и на Долфи желбата: *Понекогаш помислувам дека ќе беше подобро никогаш да не*

³ Денешната жена си го бара правото да дејствува, да се именува себеси, не само како родов, туку и како историски и културолошки субјект. Затоа, нагласува Ангелина Бановиќ-Марковска, таа ги отфрла сите верзии на есенцијалната женскост. Види: „Идентитетот на половите: *Едип или Едипа, параноја или шизофренија*“ во *Групен портрет*. – Скопје: Магор, 2007, 60–69.

⁴ Види Јасна Котеска. „Жена без заби“ во *Санитарна енигма*. – Скопје: Темплум, 2006, 64–71.

се *родев*, недозволената страст искажана со една неверојатна тегобност: *А толку би сакала да можам самата себеси одново да се родам* (2007: 46-47, 90, 144). Всушност и таа силна желба ќе ја доведе пред смртта во една склопчена положба како фетус, со безизразно лице како ембрион, ќе ја донесе во фаза во која не може понатаму, не може да се породи и да го почне животот одново (2007: 145).

Жената е, всушност, изгонета од расказноста⁵, нагласува Јасна Котеска (2006: 78-82). Причината за ваквата состојба на изгонетост лежи во „структурната“ претпоставка дека таму каде што има литературна/уметничка практика нема жена, и обратно, таму каде што има жена не постојат услови да има литературна/уметничка практика. Многу феминистки пишуваат и за метафоричната врска меѓу пенкалото и penisот (pen – penis англ.) низ историјата. Затоа и прозвучува сосема оправдано изедначувањето на машката сексуалност со литературната моќ. Но, во првиот македонски лезбијски роман *Оргазмични писма* авторката Ирена Цветковиќ Алена се обидува тоа изедначување да го детронизира преку разните асоцијации што ги буди голото тело наспроти празниот/испражнетиот текст, но и преку јазикот доживеан како сексуален инструмент и продукт истовремено. Таа отворено нагласува дека не постои голо тело: *Голото тело е илузија. Се соблекувам, но во текстот ме дочекуват нови пластови. Пишувањето и читањето е можно единствено после тој афродизијак* (2008: 7) во делот кој е именуван како *Разголнување*, за во делот насловен како *Пенетрација* уште посилено да ја потенцира блискоста/синонимноста што постои меѓу телото и текстот. *Спремно ли ти е телото?*, прашува Алена мислејќи на телото и на авторот и на читателот, на текстот кој го произведуваат истовремено и авторот и читателот додека едниот го пишува, а другиот го чита. *Те прашувам затоа што ти си онаму каде што пенетрирањето е неизбежно. Раскажувањето имплицира продирање* зашто телото едноставно продира, но телото дозволува и продирање. *Влегуваме еден во друг со ритмични движења. Мојот јазик е веќе заигран со твоите гениталии. Само со нив можеш да ме исчиташ* (2008: 55)⁶. Во ова се препознава желбата на авторката сопствената

---

⁵ Дури и најкомплицираните раскажувања можат да се читаат како варијација на моделот со класична нарација која се состои од израз каде првобитната рамнотежа се нарушува и потоа повторно се воспоставува. Инаку, овој термин е преземен од Тери Иглтон, а е поврзан со Фројдовата нарација за форт-да препознавањето како веројатно најкратката приказна за предметот кој се изгубил а потем бил пронајден. Варијантата на овој вид игра, истакнува Котеска, е кај нас познатата криенка *се*. Инаку, оваа игра Фројд ја анализира како чин на симболично загосподарување со отсутството на мајката.

⁶ Впрочем целиот роман е развиен низ неколку поглавја кои ги носат имињата на фазите на љубовниот чин: разголнување, предигра, стимулација, пенетрација и оргазам кои се

писателска потрага да ја поистовети со потрагата на изнаоѓање соодветен јазик кој ќе биде јазик на заведувањето. Всушност, пред Ирена Цветковиќ Алена тоа го направи Оливера Корвезировска во својот роман *Заклученото тело на Лу*, за кој Наташа Аврамовска ќе каже дека во овој текст можеме да ја внушиме нејзината разголеност во плотното тркалање на зборовите⁷, пришто во одредницата нејзина разголеност се открива колку онаа на главната хероина Лу Саломе, толку и онаа на самата авторка. *Романескното тесто на љубовната биографија на Лу Андреас Саломе, Оливера Корвезировска го замесува како што само таа умее со квасецот (мајата, магијата) на женската грижа, нега и љубов, небаре свечено и обредно женски го иницира сопственото романескно кажување* (2005: 126). Заведувањето се случува исклучиво преку зборовите, зашто ... во тоа време таа пали страсти со сувите иверки завалени под нејзините зборови, не со своето дури ни облечено, а камоли соблечено тело (2005: 28-29). Впрочем и во двата романа суптилно се провлекува сликата на Шехерезадината умешност на одложување на задоволството:

Остануваат буквално зарабени во собата неколку дни. Неколку дни нивните јазици се постојано одвртани, а зборовите (зедно со јазиците) шетаат од устата на едниот до устата на другиот. Бездруго, патем и се потпадуваат што од тајните, заборавени иверки на Лу, што од нејзиното одамна отклучено тело. Нема сексуална атрофија, само одблесок на некогашната вербална оргија. Се сакаат на сите начини, потребни си се еден на друг, заради творештвата, заради телата, заради нив самите такви какви што навистина се. Зборуваат, зборуваат, зборуваат, тотално незаинтересирани за светот околу нив, за случувањата во градот, во светот, во векот. Лу ги чита неговите најнови песни, ги фрла назем, со невидена страст продирајќи во нивните метафори, зашто во тие мигови таа беше маж, а книжевните плодови на Рилке беа невини момички прегорени од зрелост. Рилке кој брилијираше во своите најнови песни (тоа Лу го почувствува на сопствената кожа), подеднакво страшно водеше љубов со нејзините зборови, но и со нејзиното тело. Зашто тогаш, на 53-годишна возраст, Лу беше научила не само зборовите да ги претвора во тело, ами и телото во зборови (2005: 74-75).

За поврзаноста на телото и текстот говорат и некои фрагменти од романот на Блаже Миневски *Нишан*⁸ пришто се нагласува дека односот

идентични со фазите што еден читател треба да ги доживее кога води љубов со еден книжевен текст (Ирена Цветковиќ Алена. *Оргазмични писма*. – Скопје: Гурѓа, 2008).

⁷ Наташа Аврамовска. „Скандалот со телото во говорот на Лу Саломе на Оливера Корвезировска“ во *Заклученото тело на Лу*. – Скопје: Магор, 2005.

⁸ Блаже Миневски. *Нишан*. – Скопје: Макавеј, 2007. Овој роман е добитник на наградата за најдобар роман за 2007. година и на *Друштвото на писателите на Македонија* и на *Утрински весник*.

меѓу читателот и самиот текст секогаш е *исклучиво еротски чин*, зашто или нешто те возбудува, или воопшто не те возбудува (2007: 197). Ако се сложиме со оваа констатација на Миневски, тогаш секој збор е ерогена зона. *Зборовите треба да уживаат*, вели главниот лик, *а речениците да свришуваат и да врискаат како жена; речениците се како нимфоманки* (2007: 2000). Зашто: *сакам роман во кој ќе умирам од возбуда*, нагласува една од многуте девојки со кои бил главниот лик, *роман што ќе ме затвори меѓу страниците, ќе ме зароби, ќе ме соблече гола, ќе ме растури во расплетот, а јас ќе експлодирам во серија катарзични оргазми, како врзани пешадиски мини* (2007: 200) со што многу отворено се става акцент на телото како битие-кон-светот. Како такво тоа станува инструмент што ги прима сите информации и сите сизнанија и истовремено генерира значење⁹. Текстот, поточно добриот текст скоро секогаш треба да биде оргазмично тело, зашто: *Оргазмичното тело е ... тело што ѝ се препушта на состојбата што е далеку од организацијата и смислата, сосостојба во која дејството ја губи својата сериозност и станува игра* (2003: 209). Значи сè е во играта, нели?

Да се вратиме на Долфи. Клучното прашање што го поставува романот на Гоце Смилевски е кога се јавува расказноста кај Долфи? Зборовите кои му ја даваат смислата на нејзиниот живот се оние кои ја дефинираат и нејзината можност за расказност. Таа сиот свој живот мечтае да ѝ се случи она што нејзиниот брат ќе го посака: *Сакам да патуваме и заеднички да ги проучуваме историјата и поезијата, не за да ни го забавуваат животот, туку за да го живееме животот*. Станува и останува немоќна кога сфаќа дека тоа се зборовите, истите зборови, кој тој ѝ ги кажува на секоја жена што во конкретниот момент е негова сопатничка, на секој кој во моментот му е потребен (на Марта, пред таа да стане негова сопруга, на Мина, сестрата на Марта, на неговиот брат Александар). Она што нас како читатели нè вознемирува, нè возбудува е нејзината зазорност, нејзината скромност, и особено нејзиното самопонижување во име на самоодбраната. Нè разгневува нејзината смиреност и нејзината помиреност дека не ѝ е допуштено да доживее некаква прослава на животот, здравјето, убавината, богатството. Нема никогаш да излезе од Виена, нема да патува, нема да биде мајка, нема да може дури и да сака, нема да може да ги сака оние кои посакува да ја сакаат, како нејзиниот брат, нејзините родители и особено нејзината мајка, нејзиниот Рајнер. Долфи е вистински пример за битие кое себеси се доживува како нижо и анимално и како такво, таа мора да го негува зазорот од себеси како

---

⁹ Види Елизабет Грос. „Телата во кои се живее“ во *Недофатни тела*. – Скопје: Македонска книга 2002, 2003, 166–210.

услов за една духовна преобразба. Таа е вистински ресентимант¹⁰ кој желудечната реа ќе ја пренесе и врз нас како читатели. Многу често сликата дека некој е тажен затоа што неговото срце нема ништо што посакува ја прифаќае како единствено веродостојна. Ама, Долфи посакува и сака многу. Зошто тогаш бојата која ја нанесува на белото платно е токму црната? Можеби зашто другата боја на тагата е бојата на нечистата совест, црната боја на страста која го самопроизведува чувството на грижа на совеста. Таа знае дека аморалното не е абјектно. Абјектно е иморалното. Абјектна е мајката која е неправедно сурова кон својата ќерка особено кога ѝ вели: *Кога денес во твојата соба ја видов сликата на која мајка си го дои детето, пак помислив дека жените се создадени за да имаат деца, и дека жената која не родила е чудовиште ...* (2007: 127)¹¹ или кога ја прекорува: *Само ти не си ја исполни својата должност да се омажиш и да станеш мајка* (2007: 103). Абјектен е и мажот кој ја има слободата да избира дали ќе стане татко или не, додека неговата партнерка ја има само слободата да избира како да не забремени од оној кој не сака да биде татко на нејзиното дете. Абјектна е насмевката која крие омраза. Абјектна е сликата кога братот во името на братската љубов ѝ зборува дека не ја исполнила својата должност кон родителите: *Ќе патуваме кога ќе исполниш барем една единствена должност. Сите исполнуваат нешто кон некого – кон сопружниците, кон децата, кон луѓето со кои работат. Цел живот постоиш за себе и се жалиш на другите, најмногу на нив, на татко и мајка, се жалиш на нив и ден денес, сега е проблемот дека не те поддржувале во она што го работиш, како да ѝ треба поддршка од родители на жена која има триесет и четири години. Време е да го исполниш својот долг кон нив. Нема да заминеш никаде ова лето* (2007: 108). Носејќи се со болката на сите жени на светот, соочувајќи се со фактот дека никогаш нема да може да биде мајка, се склопчува како ембрион¹² во истиот оној шкаф во кој сликарските ала-

¹⁰ Ресентиман е тип на човек кој нема да од-реагира, за разлика од оној активен човек од Ничеовата филозофија кој ќе му дозволи на своето чувство да се манифестира преку реакција. Ресентиманот не дека не чувствува потреба од реакција. Напротив! Но, тој таа потреба ќе ја потисне, ќе ја ситуира длабоко во себе, во својата внатрешност и тоа чувство ќе го „вари без крај“. Види Котеска. „Грижа на совеста“. Ibid. 104–113.

¹¹ Меѓусебната поврзаност на жените со монструмите е значајна во сатиричкиот литературен текст. Темата за жената како девалвирана разлика остана константна во размислувањата на Западниот свет, особено во филозофијата. Таа засекогаш се поврзува со феномените за она што не е свето, со безредното, пониската класа, неугледното. Види Роси Браидоти „Мајки, чудовишта и машини“ во *Номадски субјекти*. – Скопје: Македонска книга 2002, 2003, 108–135.

¹² Ембрионот поточно ликот/сликата на ембрионот е вистински означител за абјект во овој роман, исто како што инсектот и особено домашниот инсект најмногу стои на она место кое го пополнува чистиот абјект. *Од инсектот не се стравува како од змија, тој*

тки и платна претходно се заменети со бебешките работи, во кој четките, боите, сунгерчињата, рамките полека им го остапуваат местото на детските јорганчиња, перниччиња, чевличчиња, пелени: ... *тоа бев јас ама некоја друга јас, затоа што од мене беше исфрлено мртво она што толку години посакував да дојде, од мојот лик беше избришано тоа очекување и на неговото место, како темна сенка, лежеше отсуството* (2007: 121).

Во случајот со Адолфина Фројд ја откриваме и подвоеноста на телото од духот. Имено и покрај тоа што таа се обидува да го артикулира својот глас, најчесто таа останува само тело. Можеби е тоа така зашто, како што вели Ирена Цветковиќ-Алена во својот роман *Оргазмични писма: Телото е доказ дека постојам* (2008: 62). Или зашто, како што нагласува Оливера Корвезировска во својот роман *Заклученото тело на Лу: Телото е голем ум, множество од една мисла, војна и мир, стадо и пастир* (2005: 37). Во клучните моменти Долфи излегува од него како од нешто од што ѝ се гади. Душата го гледа телото во кое е сместена: *Потоа се сетив на рибите кои се раскапуваа, и ми се пристори дека го гледам своето тело, прекриено со рибни крлушки, како се распаѓа. за тој мој страв му кажав единствено на брат ми, а тој ме увери дека и болните луѓе можат да живеат долго* (2007: 22). Колку што го мрази своето тело, толку на моменти и страствено го посакува, зашто само преку него може да се доживее одново како субјект, а не како тело-објект што особено доаѓа до израз во приказната за Рајнер: ... *ја почувствував топлината на неговото тело и студенилото со кое ме допираше како да преместува некој предмет, студенилото со кое тоа тело се придвижуваше како и самото да е предмет придвижуван од некоја одвоена, нему туѓа свест која може само да набљудува и да управува со она што е тело но никогаш не знае што е да се биде во тело, го чувствував продирањето и го слушав својот глас, но како да бев отсутна, како да не бев таму, она во што се продираше како да не беше дел од моето тело и гласот како да не беше мојот, јас бев далеку, бев во она мечтаено соединување на телата кое е како некое враќање дома, како враќање во некој совршен дом напуштен уште пред самото раѓање, пред самото зачнување* (2007: 86-87). Во таквите моменти, Долфи го доживува сопственото тело како текст што е пишуван и (до)испишуван од секој по ма-

---

не е омразен како кукавицата, не е злостулен како гавранот, тој е абјектен, тој предизвикува гадење, чувство на нискост и беспотребност (Котеска, 2006: 137). Такво гадење кај нас предизвикува и ембрионот во сцената кога Долфи бара да го види своето мртво дете кое за Рајнер е малечко парче крваво месо. Тој отсекогаш за него бил само тоа и кога бил во и кога бил надвор од утробата на Долфи (2007: 118).

лку. Таа копнее по отелотворувањето на субјектот¹³. Тоа единствено може да ѝ се случи доколку му се предаде на некое празно тело кое ќе може да го исполни со значење, на кое ќе може да го испише сопствениот текст. Кога едно такво тело (како што е ембрионот кој насилно е изваден од нејзиното тело) е тотално изгубено, таа се препушта на едно друго тело – на уметничката слика. Така, сликата која се гради постепено во текот на целиот роман, од црно преку бело, преку почетната рака на хартијата (2007: 30), мртвиот јазик (2007: 51-54), човечкото срце од јаболкова кора (2007: 55-64), преку чинот на себераѓањето (2007: 90), до стапалата (2007: 135-139) и сенките на сидот (2007: 169-179) го дава конечниот автопортрет во бело на бело. Таа сака никогаш повеќе да не биде само објект во животот на Рајнер, во животот на својата несреќна, незадоволна мајка, објект кој треба да го потврди постоењето на субјектот Сигмунд Фројд, да ги потврди неговиот идентитет и смислата на времето во кое и таа и тој живееле.

Литература:

- Аврамовска, Наташа. „Скандалот со телото во говорот на Лу Саломе на Оливера Ќорвезировска“ во *Заклученото тело на Лу*. – Скопје: Магор, 2005.
- Бановиќ-Марковска, Ангелина. „Едип или Едипа, параноја или шизофренија“ во *Групен портрет*. – Скопје: Магор, 2007, 60–69.
- Браидоти, Роси. “Мајки, чудовишта и машини“ во *Номадски субјекти*. – Скопје: Македонска книга 2002, 2003, 108–135.
- Грос, Елизабет. *Недофатни тела*. – Скопје: Македонска книга 2002, 2003.
- Котеска, Јасна. *Санитарна енигма*. – Скопје: Темплум, 2006.
- Миневски, Блаже. *Нишан*. – Скопје: Макавеј, 2007.
- Смилевски, Гоце. „Телата меѓу текстуализирањето и молкот“ во *Спектар*. – Скопје: Институт за македонска литература, 2007, бр. 49, 127–139.
- Смилевски, Гоце. *Сестрата на Сигмунд Фројд*. – Скопје: Култура, 2007.
- Ќорвезировска, Оливера. *Заклученото тело на Лу*. – Скопје: Магор, 2005.
- Цветковиќ Алена, Ирена. *Оргазмични писма*. – Скопје: Ѓурѓа, 2008.

---

¹³ Класичната визија за субјектот на знаење го има фиксирано истиот во серијата од дуалистички спротивности/спротивставености: тело-ум, страст-разум, природа-култура, женственост-мажественост.

Vesna MOJSOVA-CEPISEVSKA

THE BODY BETWEEN TEXTUALIZATION AND SILENCE

Summary:

During the lengthy existence of civilization, there appears the development of a mass cultural perception of the female body as unattainable, partial, and especially, as flawed. This feeling is especially stressed through the castration complex. For this reason Freud considered the female need for beautification as the only normal way to deny the position of inferiority due to the lack of a phallus, a feeling that Dolfi, the main character in Goce Smilevski's novel *Sestrata na Sigmund Frojd* (Skopje: *Kultura*, 2007) (Sigmund Freud's Sister) tries to accept.

Sanjin KODRIĆ
Sarajevo

821.163.4(497.6)(091):821.163.09

KNJIŽEVNA SEMIOZA, KULTURALNO PAMĆENJE I KULTURALNOMEMORIJSKA HISTORIJA KNJIŽEVNOSTI

**(O kulturalnomemorijskim makromodelima u bošnjačkoj /
bosanskohercegovačkoj književnosti 20. stoljeća)**

Teorijske ideje o kulturalnom pamćenju svoje plodno tlo pronalaze i u oblasti književne historije, gdje se kao mogućnost ukazuje i uspostavljanje historije književnosti zasnovane na temeljnim postavkama teorije kulturalnog pamćenja – tzv. kulturalnomemorijske historije književnosti – kao jedne od „novih književnih historija“. Orijentirana i književno i kulturalno, ova vrsta historije književnosti književnost posmatra kao jedan od oblika kulturalnog pamćenja, pri čemu je posebno zainteresirana za problem „povlaštenog kulturalnog smisla“ i „kulturalno označenog“ što se u kontinuitetima i diskontinuitetima komunicira unutar jedne književnosti, čineći tako njezinu naročitu „unutrašnju“ povijest. Uz brojne druge metodološke prednosti, kulturalnomemorijska književna historija čini se, pritom, kao posebno privlačna u slučaju kulturalno kompleksnih zajednica i zajednica koje u vremenu nesklonom tradicionalnoj historiji književnosti pokušavaju po prvi put ispisati ili iznova prečitati vlastitu književno-kulturalnu prošlost, a otvorena je i za problemsko područje interkulturalnosti, čime se izravno približava i drugim savremenim književnohistorijskim usmjerenjima, što je – sve zajedno – čini naročito pogodnom pri današnjem trenutku prilagođenom književnohistorijskom proučavanju kako bošnjačke, tako i uopće bosanskohercegovačke književnosti, ali i drugih, srodnih književnosti iz okvira južnoslavenske interliterarne zajednice.

Ključne riječi: Književna semioza, kulturalno pamćenje, kulturalnomemorijska historija književnosti, kulturalnomemorijski makromodeli, bošnjačka / bosanskohercegovačka književnost, južnoslavenska interliterarna zajednica

I.

Zahvaljujući promjeni epistemološke paradigme koja je označila trend postdisciplinarnog prelaska tradicionalnih književnih u savremena književno-kulturalna proučavanja (usp. npr. Easthope 1991), danas se u različitim akademskim zajednicama i same kulturalne studije sve češće i sve više prakticiraju kao studije kulturalnog pamćenja, kako je to svojevremeno ispravno primijetio i Jan Assmann (1992 [2005]), jedan od nesumnjivo najinspirativnijih auto-

ra u ovom kontekstu. U prošlosti često potiskivana u korist tek esteticističkih „književnoumjetničkih“, a zapravo u suštini usko imanentnoknjiževnih interesa i, u savremenoj teoriji, sistemski u prvi plan istaknuta tek u strukturalno-semiotičkom projektu, suštinska povezanost književne i uopće kulturalne semiote, tako, naime, očita i čvrsta veza između književnosti i ostatka kulture kao – antropološki govoreći – mreže značenja u kojoj postoji čovječanstvo (usp. Geertz 1973), sad je, dakle, ne samo obilato iskorištena u širokom području različitih savremenih teorijskih izama, već opaska o uvezanosti književnosti, kulture i pamćenja postaje jedan od ključnih koncepata u širokim okvirima nekadašnje humanistike, pa tako i u disciplinarnom djelokrugu historije književnosti / književne historije i uopće u književnoznanstvenim proučavanima. Usto, postmoderno „pravo na razliku“ i poststrukturalistički interes za „diskurzivne prakse“ otvorit će ovo istraživačko područje i prema čitavim nizom još novijih metodoloških tačaka gledišta, a njihova zajednička značajka u pravilu će biti upravo „ideja kulture“ i s ovim u vezi ponovno zanimanje za čvršće uvezivanje književnih pojava unutar cjeline kulturalnog konteksta, pri čemu, međutim, književnost neće biti razumijevana prvenstveno kao tek odraz ukupnosti okolnosti njezine produkcije (kako je to npr. bio slučaj u pozitivističkim počecima historije književnosti kao zasebne znanstvene discipline), već i kao jedna od djelatnih kulturalnih sila kojoj je estetska funkcija dominantno, ali ne i jedino obilježje, a što će iznova biti izuzetna osnova za suštinsko povezivanje književnih i kulturalnih pitanja, na jednoj strani, te pitanja pamćenja, na drugoj strani. Ovakvu perspektivu na izvjestan način najavit će i – u smislu daljeg metodološkog razvoja – početi prakticirati i ono novo razumijevanje historije književnosti koje će ostvariti i inovativni interesi kakve podrazumijeva npr. novi historicizam ili, pak, postkolonijalno te feminističko prečitavanje tradicionalne književne historije i njezina kanona, i sami inače sinteze različitih teorijskih iskustava 20. st., zahvaljujući kojima su i tzv. male nacionalne književnosti (kakve su zapravo sve književnosti južnoslavenske interliterarne zajednice) zadobile mogućnost za novo i bitno drugačije razumijevanje njihovih prošlosti.¹

---

¹ Za detaljniji uvid u autorovo razumijevanje nekih od mogućih načina iskorištavanja najznačajnijih savremenih i, mahom, kulturaliziranih književnohistorijskih opcija pri pristupu ovdašnjoj književnoj prošlosti usp. npr. i: Kodrić 2006a. Predmet ovog rada primarno su, istina, teorijske značajke novog historicizma i mogućnosti njegova praktičnog iskorištavanja u slučaju inovativnog razumijevanja prošlosti književnosti i književnog života u BiH, ali se čini da na ovom mjestu ponuđena viđenja mogu imati i širu primjenu kad je riječ općenito o tzv. malim književnostima, pogotovo u zajedničkom južnoslavenskom okviru. Usto, s obzirom na naročitu metodološku poziciju koju je autor zauzeo, rad je, uz fokusiranje novohistoricističkog pitanja kao svojeg glavnog predmeta, u obzir uzeo i neke od najvažnijih problema u vezi s feminističkim te postkolonijalnim pristupom književnoj prošlosti kao takvoj.

„Nove književne historije“ odavno su, dakle, obilježile tzv. postteorijsko stanje današnjeg epistemološkog trenutka,² a jedna od njih svakako jeste – ili bi to mogla biti – i književna historija zasnovana na temeljnim postavkama teorije kulturalnog pamćenja,³ a zapravo književna historija koja će prvenstveno tragati za procesima književno-kulturalnog zapamćivanja i zaboravljanja, odnosno za onim što su složeni putevi i načini književnog tradiranja „povlaštenog kulturalnog smisla“ kao onog što se unutar pojedinačne književnosti i kulture kao cjeline ili u nekim njezinim dužim vremenskim odsječcima nastoji

---

² O „novim književnim historijama“ i njihovu mjestu u savremenoj književnoj i kulturalnoj teoriji usp. npr. i: Colebrook 1997.

³ Ovu jednu od mogućih „novih književnih historija“ autor označava vlastitom odrednicom *kulturalnomemorijska historija književnosti* (ili *kulturalnomemorijska književna historija*), koju još uvijek treba smatrati eksperimentalnom, budući da je iznađena u nedostatku drugog, možda i podesnijeg terminološkog rješenja. Pritom, iako su interesi za problem kulturalnog pamćenja i drugih srodnih pitanja već duže vrijeme prisutni u okvirima onog područja koje se tradicionalno određivalo kao područje humanističkih znanosti, jednako kao što su sve prisutniji i u književnoznanstvenim proučavanjima, posebno u njemačkoj književnoakademskoj zajednici, sama ideja kulturalnomemorijske historije književnosti onakva kakva se predstavlja u ovom radu (baš kao i njezina primjena na slučaj književnosti u BiH) u osnovi je i u širim okvirima nova i autorski originalna, pa otud ovaj rad predstavlja i autorov pokušaj inovativnog priloga njezinu metodološkom utemeljenju, oblikovanju, razvijanju i afirmiranju, mada je na ovom mjestu autorova koncepcija prezentirana tek u minimalnim naznakama, fragmentarno i bez cjelovite teorijske argumentacije, gotovo kao puka okvirna sinteza autorovih dosadašnjih interesa i iskustava u oblasti posvećenoj problemima pamćenja kao i uopće graničnim fenomenima savremene književne i kulturalne teorije te književne historije. Inače, ovdje naznačena autorova ideja kulturalnomemorijske historije književnosti temelji se – sasvim razumljivo – na brojnoj i raznolikoj literaturi, unutar koje, naravno, najveći dio čini literatura koja se primarno tiče memorijske problematike, pri čemu u istinskom bibliografskom obilju ove vrste – nužno izostavljajući i neke od u široj perspektivi izrazito značajnih bibliografskih jedinica – posebno treba izdvojiti ili radove koji se najčešće razumijevaju kao posebno seminalni u ovom području ili, pak, radove koji se ponajviše tiču / mogu ticati razumijevanja književnosti kao oblika kulturalnog pamćenja, kakvima su se u dosadašnjem autorovu istraživanju pokazale, uz ostale, prvenstveno slijedeće pojedinačne i skupne bibliografske jedinice (abecednim redom): Assmann, A. 1991, 1993 [2002], 2003, 2004; Assmann, J. 1992 [2005]; Bal et al. 1999; D'haen 2000; Erll 2005; Erll, Nünning 2005a, 2005b; Gorp, Musarra-Schroeder 2000; Grabes 2001, 2005; Hebel 2003; Lachmann 1990 [1997], 2002, 2007; Nora 1984 [2006]; Nünning et al. 2006; Ricœur 2006; Rossington, Whitehead 2007; Vervliet, Estor 2000 itd. Pritom, kako ovaj rad podrazumijeva tek „natuknice“ za, u osnovi, još jednu moguću „novu književnu historiju“, dakle ne književnoteorijski i književnohistorijski program s pretenzijom potpune i zaokružene eksplikacije, u nastavku se neće posebno referirati na pojedinačna mjesta u literaturi koja su, svako na svoj način i u određenoj mjeri, bila polazištem za autorovo oblikovanje bilo cjeline njegove koncepcije, bilo pojedinačnih rješenja unutar ovog okvira; takvo što – čini se – bez naročite stvarne potrebe ovaj kratki rad učinilo bi znatno složenijim, otvarajući i brojna druga pitanja kojima se autor nije namjeravao baviti na ovom mjestu, tim prije što je upravo i ovaj kompleks predmet temeljitog razmatranja u opsežnoj monografiji *Kulturalno pamćenje i reprezentacija prošlosti u bošnjačkoj književnosti 20. stoljeća (Od utilitarizma preporodnog doba do savremene poetike svjedočenja)*, na čijoj izradi autor trenutno radi.

razumjeti i predočiti kao njezin sukus ili suštinsko određenje, kao kulturalno predanje prvog reda, bilo u smislu idealne tendencije, bilo u smislu njezina manje ili više cjelovitog ostvarenja. Ovakva, kulturalnomemorijska književna historija bavi se, pritom, prije svega onim što je „unutrašnja“ povijest jedne književnosti, koju, međutim, ne treba više shvatati onako kako su „unutrašnjost“ književnopovijesnog razvoja razumijevale tradicionalne imanentne književne historije – kao, naime, vrlo često proces tek povijesnog izmjenjivanja književnih postupaka ili modela formalnog strukturiranja književnog teksta – već prvenstveno u smislu praćenja tzv. kulturalnih konektivnih struktura jedne literature, odnosno u konačnici njihove neponovljive i autentične povijesti, sa svojim individualiziranim identitetarnim oznakama. A kao takva, kulturalnomemorijska historija književnosti ne interesira se više gotovo isključivo za neku „univerzalno gramatikaliziranu“ književnopovijesnu pravilnost i njezine naročite realizacije unutar okvira pojedinačnih literatura, odnosno lokalne refleksive sveobuhvatnih književnih procesa, općih književnih pojava i širih književnih zakonitosti (što je u manjoj ili većoj mjeri najčešće u osnovi zanimanja tradicionalnih historija tzv. malih književnosti), već – utemeljena sad na lokalno orijentiranoj kulturalnoteorijskoj osnovi književnoznanstvenih izučavanja – ona prvenstveno traga za specifično lokalnim književnim značajkama, za lokalnom književnom poviješću u njezinoj partikularnosti, na karakterističan način mikrohistorije otkrivajući autohtonu drugost i različitost književnosti onih zajednica čije kulture nisu, u pravilu, igrale zakonomjernu ulogu u književno-kulturalnim događanjima viših, globalnih razina, čime u ukupnosti općih književno-kulturalnih okvira distingvira nove i prepoznatljive literarne identitete.

Kao moguće jedna od važnih „novih književnih historija“, na konceptu kulturalnog pamćenja utemeljena historija književnosti u središte književnoznanstvenog proučavanja dovodi problem – semiotički govoreći – „kulturalno označenog“ što se u kontinuitetima i diskontinuitetima komunicira unutar jedne književnosti, a koje je naročito kulturalno značenje složeno i slojevito upravo onoliko koliko su kompleksne one unutrašnje veze koje pojedinačnu književnost održavaju kao cjelinu, pri čemu ono nikad, naravno, nije zatvoreno i statično niti monolitno i singularno te kao takvo svodivo na samo jednu dominantnu i ekskluzivnu kulturalnu matricu ili metapripovijest kao fundamentalno i do kraja isključivo obilježje cjeline jedne literature, makar i tokom jednog, kraćeg i ograničenog razdoblja kakvo npr., u poređenju sa stotinama godina historijskog trajanja, predstavlja vrijeme 20. st. Zato je književna historija koja fokusira fenomen kulturalnog pamćenja otvorena i za problem interkulturalnih preplitanja, pa – uz upadljivo česta pitanja kakva su, uz ostala, i problemi literarne konstrukcije i reprezentacije u pravilu nacionalne prošlosti, oblikovanja kolektivnih, personalnih ili individualnih identiteta i nacionalne (auto)imaginacije, što su, nesumnjivo njegova najupadljivija problemska čvo-

rišta i važne spojnice s drugim savremenim književnohistorijskim opcijama – ovakav književnohistorijski interes s posebnom pažnjom uključuje i bavljenje naročito tzv. sinkretičkim oblicima, kao, naime, svojevrsnim repozitorijima kulturalnog pamćenja u situaciji interkulturalnog geminiranja, umnožavanja i/ili ukrštanja. Zahvaljujući ovom, kulturalnomemorijska historija književnosti izbjegava i ono što su vjerovatno, uz nesumnjive brojne prednosti, stvarni nedostaci značajnog broja drugih „novih književnih historija“, koje će – poput npr. neomarksističkih, postkolonijalnih ili feminističkih književnohistorijskih alternativa – najčešće govoriti, ipak barem jednim dijelom redukcionistički, u ime tek jedne, u pravilu marginalizirane zajednice, gotovo slijepo prateći nerijetko isključivo njezinu zanemarenu putanju književnog razvoja, ponekad predodčenu i kao svojevrsni „križni put“, ne uviđajući, tako, katkad čitav niz drugih, čak i u njihovoj perspektivi moguće važnih književnih procesa, pri čemu – na drugoj strani – upravo na kulturalnomemorijskoj osnovi utemeljeni književnohistorijski interes možda najcjelovitije uvažava manje-više svim ovim savremenim pristupima izrazito bitnu ideju dijalozima i pluraliteta, ali ne više kao u osnovi pretpostavljeni strogi politički program već, naprotiv, kao jedan od metodološki najinteresantnijih i najizazovnijih predmeta izučavanja. Takvo što sve zajedno određuje, konačno, odnos ove kulturalizirane književnohistorijske procedure prema pojavi književnog kanona, nacionalnog ili nekog drugog, koji nije više ono što se tek nužno i uvijek nastoji redefinirati ili osporiti, već sad književni kanon kao svojevrsni *locus memoriae* jeste ono čije se izrastanje i oblikovanje želi cjelovito razumjeti u njegovoj stvarnoj ukupnoj složenosti postojanja u okvirima jedne kulture, što, međutim, nipošto ne isključuje interes za pitanja kulturalno privilegirajućeg uključivanja ili marginalizirajućeg isključivanja, već naprotiv – ona iznova dobivaju na važnosti, ali na jedan bitno drugačiji i – čini se – za književno-kulturalna proučavanja kao takva ipak umnogome važniji način.

II.

Književna historija utemeljena na ideji kulturalnog pamćenja jeste izrazito savremen mogući pristup književnoj prošlosti i njezinim složenim pitanjima, a kako je u predmetnom smislu orijentirana i književno i kulturalno, ona se, uz brojne druge prednosti, ukazuje i kao posebno privlačna u slučaju kulturalno kompleksnih zajednica i zajednica koje u vremenu nesklonom tradicionalnoj historiji književnosti pokušavaju po prvi put ispisati ili iznova prečitati vlastitu književno-kulturalnu prošlost, što je posebno karakteristično za južnoslavensku interliterarnu zajednicu uopće te pojedinačne, u pravilu nacionalne književnosti i kulture koje je čine, a naročito, pak, za bosanskohercegovačku i bošnjačku književnost, kod kojih će i novija povijest njihova književnoznanstvenog proučavanja najčešće indicirati i potrebu za takvim književnohistorijskim pristupom koji će biti u stanju iznaći način da se uvaži kom-

pleksnost kompozitnog i policentričnog „bosanskohercegovačkog književnog mozaika“.⁴

U takvoj situaciji, složenost pitanja kulturalnog pamćenja posebna je karakteristika bosanskohercegovačkog književno-kulturalnog konteksta, koji – s obzirom na svoju medijalnu poziciju u južnoslavenskoj interliterarnoj zajednici – potencijalno sinegdoški zrcali svu kompleksnost ove zajednice kao cjeline, uz kondenziranu, dodatnu usloženost što je bosanskohercegovački mozaički kulturalni kompozit već tradicionalno podrazumijeva. Ovakvo što odnosi se i na samu bosanskohercegovačku književnost kao takvu (književnost BiH) i na bošnjačku (bosanskomuslimansku) književnost, koja je, s jedne strane, zajedno s bosanskohrvatskom i bosanskosrpskom književnošću te s manjinskim književnim tradicijama u BiH, tek sastavni dio cjeline bosanskohercegovačkog literarnog mozaika, dok, s druge strane, uzme li se u obzir i npr. književnost Bošnjaka Sandžaka, izlazi iz okvira današnjeg bosanskohercegovačkog prostora te, u situaciji multipliciranih kulturalnih raskršća (inače svojevrsne metafore ukupnog složenog bosanskohercegovačkog stanja⁵), stupa u nova

---

⁴ Na ovakvo što već dovoljno jasno ukazuju kako nekadašnje brojne znanstvene rasprave (kao i politički sporovi) o statusu i načinima izučavanja književnosti u BiH te (ne)opravdanosti njezina institucionaliziranja u širim južnoslavenskim okvirima, jednako kao i, uglavnom nedavni, znatno cjelovitiji pristupi problemu „bošnjačkih i bosanskih književnih neminovnosti“, gdje se – kako to zagovara Enes Duraković (2003a:161) – nužno odustaje „od dugovječnog i pogubnog razumijevanja kulture tek kao jednog od atributa nacije, i u tom smislu svodenja književnosti na homogenu, cjelovitu pripovijest nacionalne ekskluzivnosti i agonalnog sučeljavanja s drugim, naporednim kulturama“. Nažalost, uprkos većem broju izuzetno važnih pojedinačnih radova ne samo u prošlosti, već i iz novijeg vremena (usp. npr. Begić 1970, 1973a, 1973b, 1987; Duraković 1977, 1987, 2003a; Lovrenović 1984; Rizvić 1980, 1985, 1994a; Trifković 1968 itd.), još uvijek ne postoji dovoljno cjelovit, sintetsko-panoramski prijelaz čak ni ključnih tekstova koji se tiču problema određenja pozicije književnosti u BiH, pa je za barem nešto potpuniji uvid u ovo problemsko područje i njegovu povijest nužno konsultirati brojnu literaturu. Od onoga što ipak postoji kao koliko-toliko zaokružen niz radova o ovom bosanskohercegovačkom književnom problemu treba izdvojiti prije svega slijedeće skupne bibliografske jedinice: *Simpozijum o savremenoj književnosti Bosne i Hercegovine* (1971), *Književnost Bosne i Hercegovine u svjetlu dosadašnjih istraživanja* (1977) i *Savremena književnost naroda i narodnosti BiH u književnoj kritici* (1984/85).

⁵ Iako, naravno, ne započinje s njim, ovakvo, na figuri raskrsnice zasnovano razumijevanje književno-kulturalnog stanja u BiH naročito se čini upadljivim s pojavom rada Midhata Begića *Naš muslimanski pisac i njegova raskršća* (1973b), pri čemu će se javljati i kod čitavog niza drugih autora, postepeno se, unutar barem jedne interpretativne zajednice, preobražavajući i u naročitu platformu za razumijevanje ukupnosti bosanskohercegovačke književne prakse, koju će – nimalo slučajno – upravo Enes Duraković (2003a:175, 165) izraziti i na ovaj način: „A svi su bosanski (i južnoslavenski) kulturni identiteti *rubni*, nastali na presjecištima velikih kulturno-civilizacijskih sistema i procesa, pa uz njihove nesumnjive posebnosti, ne smijemo previdjeti i onu mnoštvenost sinkretičkih oblika koja se otima nasilju higijeniziranja nacionalne kulture, egzorcizmu i lustraciji 'zlih duhova prošlosti'. Stoga naše razumijevanje bosanske povijesti i kulturne tradicije napokon valja osloboditi epsko-agonalnih predodžbi o dobrim i lošim gospodarima, pseudomitskih predstava po kojima smo 'zid kršćanstva i mač islama i jezgro bogo-

interkulturalna preplitanja s različitim drugim, nebosanskohercegovačkim tradicijskim kontekstima.⁶ Pritom, slučaj kulturalnog pamćenja, jednako kao i u ovoj perspektivi posebno značajnog pitanja interkulturalnih preplitanja, u bilo bosanskohercegovačkoj, bilo bošnjačkoj književnosti i kulturi složeniji je i izazovniji utoliko prije što će se upravo ovdje, u suženom prostoru golemih historijskih preokreta, ponajviše dešavati neki od i u širim okvirima najradikalnijih kulturalno-civilizacijskih lomova te uspostavljati, ukidati, presijecati ili umrežavati različite identitetarne granice, oblikujući tako višestruko rubnu književnost / kulturu brojnih sinkretičkih i liminalnih fenomena s čitavim perpetuirajućim šarenilom diskurza kulturalnog uključivanja i isključivanja, prilagođavanja i preinačavanja, a zapravo konstituirajući prvenstveno književnost / kulturu pamćenja – zapamćivanja i zaboravljanja, prisjećanja i potiskivanja, što je – u Lévi-Straussovoj opreci prema „hladnim“, stabiliziranim –

---

milstva' [Alija Isaković]“, pri čemu se u pristupu ovako složenom književnom naslijeđu nužno trebaju pratiti „svakoliki i raznoliki kulturni obrasci, bez obzira na kojem su valu historijskih gibanja doneseni, preuzeti, asimilirani i prilagođeni“. Zato, konačno, „i današnje razmatranje statusa i bošnjačke i bosanskohercegovačke književnosti valja ipak započeti od južnoslavenskog konteksta kako zbog općih procesa redefiniranja prisutnih i u drugim nacionalnim književnostima, tako i zbog nezanemarljivog fundusa općeg, zajedničkog i nedjeljivog, što se amalgamirao u dugotrajnim književnopovijesnim procesima plodonosnih susreta, prožimanja i prepleta kulturnih fenomena“. Na slično, uz brojne druge primjere kod drugih autora, upozorava uostalom i Ivan Lovrenović (1990: 162–163), akcentirajući ovaj put prvenstveno unutrašnjost bosanskohercegovačkog „labirinta i pamćenja“: „Ako Bosna jest ime za nekakav identitet, njegov sadržaj nije dakle u algebarskom zbroju nacija ili nacionalnih kultura, nije u njihovom utapanju u novoj (nad)nacionalnoj konstrukciji, već upravo u toj trajnoj kulturnoj interakciji. Ime *Bosnanc*, *bosanstvo* nisu, tako, pojmovi nacionalnoga reda, a niti samo regionalno-teritorijalnoga. Prije i više od toga to je ime za opisani *civilizacijski proces*, koji kroza sve povijesne mijene i političke nepogode jednako svakodnevno i jednako vitalno traje milenij. U tom interakcijskom procesu kao *konstanti* (ime joj je Bosna) učestvuju nacionalne kulture kao *varijable*, zadržavajući svoj posebni identitet a 'izlažući' se trajnom kulturotvornom odnosu *primanja i davanja*. Praktično, svaka nacionalna kultura u Bosni jest i ono što je po imenu, jest i 'nešto više od toga'. S gledišta nacionalne ideologije ta pojava se ukazuje kao *onečišćenost*. [...] S gledišta kulture, pak, pojava predstavlja izvanredan primjer 'spajanja nespojivoga' i plodan humor za stvaralačke artikulacije prvoga reda.“

⁶ Naravno, slična situacija karakterizira i položaj bosanskohercegovačke i bosanskosrpske književnosti (kao i položaj književnih tradicija nacionalnih manjina u BiH), koje su i same, dakle, dio šireg bosanskohercegovačkog književnog okvira, ali istovremeno također i dio hrvatske, odnosno srpske književnosti kao cjeline. Pritom, uprkos danas sve prisutnijoj ideji o mogućnosti književno-kulturalne dvo- i višepripadnosti, pitanja „matičnosti“ i ove vrste određenja književnosti u BiH i dalje su posebno složena, a tiču se i kompleksnosti procesa kanonizacije bosanskohercegovačke književne prakse u prošlosti i sadašnjosti, što je – često i u prenapregnutom izrazito političkom domenu – višedesetljetni problem o kojem je i autor ovog rada u različitim kontekstima pisao u više navrata (Kodrić 2006a, 2006b, 2007). Ovaj problem nerijetko je još očitiji i teži pokušava li ga se „riješiti“ izvan ovdašnjih okvira, gdje još uvijek – čini se barem – nema dovoljno onih koji, poput npr. Zvonka Kovača (2001, 2005) i sličnih, pokazuju stvarnu zainteresiranost za primjerenija rješenja bosanskohercegovačkog književnog pitanja.

čini upravo „vrućom“ književnošću / kulturom korjenitih, naglih i dramatičnih promjena unutar područja njezinih konektivnih struktura.

Ovakvo što ne odnosi se samo npr. na složenu stariju bošnjačku / bosanskohercegovačku književnu prošlost i njezine kompleksne kulturalnomemorijske strategije kontinuiranja i variranja distinktivnih identitetarnih elemenata iz, vrlo često, sasvim suprotnih civilizacijskih krugova, dio čijeg kompleksnog kulturalnog identiteta jesu – tek očiglednosti primjera radi – i dobro poznate jezičko-grafijske razdvojenosti različitih nacionalno-religijskih književnih tradicija, ali, isto tako, i jezičko-grafijske raslojenosti unutar pojedinačne nacionalno-religijske književne tradicije kao takve, baš kao i slučajevi zajedništva i upotrebnih uzajamnosti ove vrste na nekoj od razina kulture. Štaviše, i novije te savremeno kako bošnjačko, tako i bosanskohercegovačko književno-kulturalno stanje, ono počev od kraja 19. te tokom ukupnosti 20. st., također je obilježeno složenošću konstanti i varijanti književno-kulturalnih konektivnih struktura, složenošću koja se realizira i kako kao trajno i istovremeno kontinuiranje i variranje vlastitih kulturalnomemorijskih makromodela, tako i kao povijesno trajuća situacija brojnih i višestrukih, u najrazličitijim smjerovima orijentiranih interkulturalnih preplitanja, a zapravo kao situacija izrazitih međukulturalnih razmjena i uzajamnosti vidljivih i u književnosti kao cjelini, ali i u pojedinačnim autorskim opusima i uopće pojedinačnim književnim radovima, pa čak – uz šire književne fenomene – nerijetko i u njezinim različitim najsitnijim, mikrostrukturnim pojavama, gdje se, naime, kulturalna kompleksnost bošnjačkog i uopće bosanskohercegovačkog književnog stanja kapilarno izražava, oblikujući i na ovoj razini u svojoj stvarnoj sinkretiziranoj pluralnosti prepoznatljivi i specifični identitet kako bošnjačke, tako i bosanskohercegovačke književnosti kao cjeline.⁷

---

⁷ Uz druge, mahom nešto mlađe autore (usp. npr. Spahić 1999a; Ključanin 2004), koji su nerijetko došli do izuzetnih i višestruko vrijednih ili poticajnih razumijevanja ove vrste složenosti bošnjačke i uopće bosanskohercegovačke književnosti, pitanje takorekuć „izvorne interkulturalnosti“ i neke vrste „organski prirodnog sinkretizma“ unutar ovih dviju literatura već izvjesno vrijeme jedna je od stalnih znanstvenih okupacija Enesa Durakovića, koji će u svojim radovima ponuditi, iako uglavnom sažeta, zasigurno najpotpunija tumačenja ovog fenomena kako u bošnjačkoj, tako i u bosanskohercegovačkoj književnosti, ostvarujući tako i neku vrstu sintetiziranog a širokog interpretativnog programa za kvalitativno novi pristup bosanskohercegovačkom književnom kompleksu, koji – nimalo slučajno – itekako korespondira s onim što autor ovog rada na svoj način razumijeva kao dio metodološkog okvira i interesa kulturalnomemorijske književne historije. Tako, pišući o osobitostima bošnjačke književnosti, Duraković – kreativno komunicirajući i razumijevanja drugih – ističe da njezine posebnosti „ne izvire samo iz vrela orijentalno-islamske kulture i duhovnosti, nego su se u bošnjačkoj kulturi od srednjovjekovlja do naše suvremenosti taložila i 'primala' raznovrsna književna iskustva, oblici i konvencije. Zato je uz smjenu različitih književnih paradigmi isto tako važno pratiti i one tihe, manje uočljive procese preobrazbi i prelijevanja književnih oblika u *poetskoj* a ne *historijsko-dokumentarnoj* suštini i vrijednosti od srednjovjekovnog zapisa na stećku u epigraf na bašluku (nišanu) do paradigmatičnog i simboličkog susreta i slivanja *bejta* i *soneta* na razmeđu 19. i 20.

III.

Gledano iz perspektive kulturalnomemorijski zasnovane historije književnosti, i u bosanskohercegovačkoj i u bošnjačkoj književnosti 20. st., ali – s obzirom na brojne razvojno-kontekstualne povezanosti, srodnosti i podudarnosti – dobrim dijelom i u širim okvirima južnoslavenske interliterarne zajednice, tri su moguća temeljna opća obrasca kulturalnog pamćenja tokom ovog razdoblja: *kanonski*, *politradicijski* i *postkanonski kulturalnomemorijski makromodel*, svaki s bitno različitim konkretnim položajem i zadaćom književnosti unutar ukupnosti kulture i društva kojoj pripada, pri čemu u slučaju sva tri makromodela, bez obzira na razlike u realizaciji, književnost u pravilu igra ulogu jednog od središnjih kulturalnih diskurza i, kao takva, sa seizmografskom osjetljivošću, s jedne strane, reflektira sve, kod nas najčešće burne kulturalno-društvene promjene, zaokrete i lomove, ali isto tako, s druge strane, aktivno učestvuje u ovim turbulentnim procesima, jednako kao i u brojnim interkulturalnim relacioniranjima.

Početak dvadesetostoljetne književnosti u bosanskohercegovačkom kulturalnom kontekstu obilježen je kanonskim kulturalnomemorijskim makromodelom, koji je u znaku manje ili više strogo ideološki zadatih ili barem društveno potenciranih i preferiranih okvira kulturalnog memoriranja i uopće ideološki posredno ili neposredno proskribirane funkcionalizacije i (zlo)upotrebe književnosti i kulture, kao npr. u književnosti i kulturi folklornog neosentimentalizma i prosvjetiteljskog realizma preporodnog doba sa samog kraja 19. i u praskozorje 20. st., potom međuratne socijalne literature, književnosti NOB-a i poratnog socijalističkog realizma. Njegova temeljna tendencija jeste obavezujuće kulturalno stabiliziranje i, posebno, kulturalno samozaokruživanje, što je najčešće situacija preferiranja monokulturalnosti i neke vrste kulturalnog autoizolacionizma, ali će se i ovdje – paradoksalno tek na prvi pogled – itekako uspostavljati međukulturalne veze, s tom razlikom da su ovaj put u optica-

---

vijeka. [...] Smjenom makropoetičkih sistema, ali i ovih imanentnih procesa asimilacija i osmoza u bošnjačkoj se književnosti odvijao zanimljiv evolutivni proces neprekidnih smjena umnožavanja i modificiranja književnih konvencija, pa se i literarna 'vitalnost' stanovitih žanrova, stilova i oblika potvrđuje upravo u tim preobražajima i saobraženjima s novim i raznolikim poetičkim karakteristikama. Ti su sinkretički i hibridni oblici koliko u kanoniziranim žanrovima i vrstama prisutni i u brojnim tekstovima koji su strogom kanonizacijom književnopovijesnih kodifikacija uglavnom ostajali na marginama tradicionalnog razumijevanja *literarnosti*, svedeni tek na pozitivističku kategoriju *pismenosti*: u administrativno-dokumentarnim spisima i defterima, epistolarnom naslijeđu, u vakufnamama i tzv. krajišničkim pismima, raznovrsnim oblicima tariha ili epigrafa. Stoga – zaključuje Duraković – bošnjačka književnost 20. vijeka neponovljive uzlete i estetske vrhunce ima upravo onda kada se preobražajna snaga *žive tradicije* sinkretički slije, amalgamira i oplemeni s raznolikim literarnim oblicima što su se javljali u dinamičkoj smjeni razvojnih procesa i stilsko-formacijskih preobražaja novovjeke evropske književnosti.“ (Duraković 2003a: 173–174)

ju nova kulturalna središta i nove kulturalne preferencije, najčešće one koje se u odnosu na tradiciju te, naročito, na današnje poimanje interkulturalnih procesa razumijevaju kao situacije prekidanja slobodno kreirane i nekontrolirane kulturalne interakcije. Unutar bosanskohercegovačke situacije, pritom, u okvirima ovog makromodela posebno je zanimljiv slučaj preporodne bošnjačke književnosti, gdje se – s obzirom na specifičnost položaja bošnjačke kulture na prijelazu dvaju stoljeća i njezinu povijesnu migraciju iz konteksta orijentalno-islamske u modernu evropsku civilizaciju – dešavaju i naročiti procesi njezina evropskog kulturalnog (auto)koloniziranja, što je vrijeme kad bošnjačka književnost, proživljavajući traumatičnu dramu kulturalno-civilizacijske tranzicije, prolazi kroz složene procese kulturalnog zaboravljanja i izgradnje novog, evropskog kulturalnog zapamćivanja, koji će se stabilizirati tek dubljim ulaskom u 20. st., kad – postepeno i uporedo s ugodnijim pozicioniranjem bošnjačke kulture unutar cjeline evropskog okvira – nastupa proces njezina kreativno oslobođenog kulturalnog dekoloniziranja te kad ova književnost, smještena nekad na razmeđu međusobno isključivih svjetova, na izrazito autentičan način iznalazi njihov spoj, nerijetko ostvaren u naročitoj sugestivnosti tzv. sinkretičkih oblika.⁸

---

⁸ Ovaj naročiti „mikrofenomen“ vidljiv je, uz ostale brojne – možda čak i podesnije – primjere, i u slučaju oblikovanja „austrougarske teme“ u bošnjačkoj književnosti u širokom vremenskom rasponu od kraja 19. pa tokom cjeline narednog, 20. st., pri čemu se u ovom kontekstu kao posebno zanimljiva paralela ukazuje odnos između prvog bošnjačkog romana – romana *Zeleno busenje* (1898) Edhema Mulabdića i romana *Ponornica* (1977) Skendera Kulenovića, a zapravo romana koji je prvo romaneskno štivo u bošnjačkoj književnosti koje je, kao neposrednu datost svojeg vremena, artikuliralo ovu temu i romana koji je jedan od, uvjetno govoreći, posljednjih bošnjačkih romana koji ukupnošću svojih kapaciteta sasvim jasno retroaktivno ulazi u dramu povijesnog stanja civilizacijskog i egzistencijalnog vakuuma između dviju velikih carevina u nekadašnjoj Bosni – starog, Osmanskog carstva i nove, Austro-Ugarske monarhije, i to u trenutku kad u životnoj stvarnosti „niti je jedna dovoljno umrla niti je druga dovoljno živa“ (Rizvanbegović 1990:103). Pritom, nepunih 80 godina, što je vrijeme koje stoji između ova dva romana, jeste zapravo vrijeme povijesnog tradiranja brojnih konstanti, ali i pojavljivanja niza mijena unutar ukupnih kulturalnih konektivnih struktura bošnjačke književnosti, što se vrlo jasno reflektira i povijesti oblikovanja „austrougarske teme“, pa tako dok Mulabdić u postorijentalnoj, traumatiziranoj i, u osnovi, razorenoj tradiciji ovu temu artikulira tako što – pokušavajući riješiti svoju i kolektivnu zbunjenost – nastoji uglavnom potisnuti prethodne tradicijske okvire kao beživotnu, na nužni zaborav osuđenu konačnu prošlost i prihvatiti nove, mahom evropske, za njega još uvijek umnogome artificijelne i strane tradicijske tokove i njihove oblike, dotle, pak, Kulenović sasvim slobodno krstari najrazličitijim mjestima kulturalnog pamćenja (i to i u doslovnom i u figurativnom smislu), kao autor gotovo u cijelosti rasterećen traume tradicijskog raskola, koji u *Ponornici*, kao jedan od stvarnih problema njezina glavnog lika, sad postaje i predmetom naročite (nad)tematizacije, pa čak i neke vrste metakulturalnog ispitivanja. Upravo zato problemski kompleks što ga podrazumijeva „austrougarska tema“ – slično slučaju drugih „mikrofenomena“ – postaje i jedna od osnova na kojoj se može iščitavati i dobar dio značajnih aspekata povijesti bosanskohercegovačke, a naročito, pak, bošnjačke književnosti, i to ne samo u smislu praćenja puke vremenski uzastopne izmjene općih evropskih

Svojevrsna kriza tradicije i manje-više radikalni pokušaj njezina redefini-
ranja ili čak dokidanja, što, dakle, jednim dijelom karakterizira situaciju knji-
ževnosti unutar kanonskog kulturalnomemorijskog makromodela, na naročit
način nastavlja se i u okvirima i hronološki narednog – politradicijskog kul-
turalnomemorijskog makromodela, s tom ključnom razlikom da se unutar
ovog okvira zrcali, pak, trenutak ideološkog rasterećivanja i liberaliziranja
književno-kulturalnog prostora, s različitim prijelaznim, nerijetko hibridnim
pojavama u domenu kulturalne memorije, uključujući istovremeno supostojan-
je i ideološki rigidnih pragmatičnih zadaća koje centar Moći, pod imenom
„narodnoprporoditeljske“ ili „partijske savjesti“ i „društvene korisnosti“, sta-
vlja pred književni rad, na jednoj strani, ali i često krajnje iznenađujuće slobod-
dumnih istupa ili manje-više subverzivnih, bitno drugačijih književno-kultu-
ralnih memorijskih praksi, na drugoj strani, sve to nerijetko čak u jednom te
istom književnom tekstu, kao npr. u vremenu preporodnog modernizma s po-
četka 20. st., postpreporodnog tradicionalizma, avangardizma i uopće različi-
tih neoizama i poetičkih alijansi tokom međuratnog doba te predmodernizma
neposredno nakon Drugog svjetskog rata i dokidanja projekta socijalističkog
realizma. Ovaj kulturalnomemorijski makromodel stoga je u drastično uveća-
nom kapacitetu otvoren ispitivanju „kulturalno novog“, posebno na način ek-
sperimenta i kulturalnog traženja, kad se „tuđe“ i „strano“ nastoji propitati i
konačno prihvatiti kao „svoje“ i „vlastito“, što je naročita situacija postepenog
probijanja književnih i kulturalnih granica i pokušaj „proboja“ ne samo u pro-
stor književno-kulturalne slobode, nego i u stanje književno-kulturalne „priro-
dnosti“, a zapravo u takav poredak koji će biti lišen artificijelnosti na različite
načine nametnutih ili prinudno uvedenih novih književnih i kulturalnih normi
i rješenja.

Procesi započeti unutar politradicijskog kulturalnomemorijskog makro-
modela i njegove naglašene sklonosti ka ispitivanju alternativnih mogućnosti i
uključenju drugačijosti, a što – sasvim razumljivo – podrazumijeva i novu otvo-
renost za interkulturalna relacioniranja na različitim razinama i na različite
načine, mada ne i cjelovito razrješenje književno-kulturalnih drama i paradok-
sa, po prirodi stvari te i dalje uz pravilan hronološki slijed vode u post-

---

poetičkih paradigmi i njihovih prilagođavanja u ovim malim slavenskim književnostima već i u
smislu prvenstveno kulturalnoteorijski osviještenog razumijevanja njihovih specifičnih ra-
zvojnih procesa i pojava, dubljih i od karakterističnog lokalnog artikuliranja širih književnih
moda i tendencija, čime se već nužno ulazi i u karakteristični kompleks tradiranja tzv. kultu-
ralnog smisla. Inače, ovo pitanje autor je cjelovitije tretirao u studiji *Mape novih identiteta: O
kulturalnom pamćenju i reprezentaciji prošlosti u bošnjačkoj / bosanskohercegovačkoj književ-
nosti 20. stoljeća (Na primjeru „austroougarske teme“)*, koja je u pripremi za objavljivanje u
zborniku radova s međunarodnog znanstvenog skupa *Kulturna mapa nove Evrope: Gradovi,
putevi, putovanja* održanog od 7. do 9. 10. 2008. godine u Poznanju u organizaciji Instituta za
slavensku filologiju Univerziteta „Adam Mickiewicz“ u Poznanju (Poljska).

kanonski kulturalnomemorijski makromodel, koji – za razliku od njegove tradicije – obilježava dominantno rasređeni i individualizirani sistem vrijednosti i stanje u osnovi široko dezideologiziranog položaja cjeline kulturalnih diskurza, pa tako i same književnosti i njezina kulturalnog pamćenja, kako je to npr. u slučaju poratnog modernizma i postmodernizma, kao i recentnog tzv. „ratnog pisma“ i „poetike svjedočenja“. Iako ne uvijek svodiva na jedinstven, u svemu zajednički obrazac, interkulturalna preplitanja i u bošnjačkoj i u bosanskohercegovačkoj književnosti iz okvira ovog kulturalnomemorijskog makromodela, kao i u ukupnosti južnoslavenskog konteksta, postaju prvenstveno pitanje pojedinačnih autorskih poetika i tendencija širih poetičkih sistema, koje će, pak, unutar naročite pluralističke paradigme, u pravilu biti otvorene istovremeno kako za opća književno-kulturalna iskustva, tako i za kreativni dijalog s vlastitom književno-kulturalnom tradicijom, pri čemu će procesi kulturalnog pamćenja i međukulturalnih odnošenja biti manje vođeni onim izvana, a više samom književnom i kulturalnom potrebom za artikulacijom na različite načine shvaćenog „sebe“ i „drugog“, što, međutim, ne znači i potpuni izostanak nekadašnjih književno-kulturalnih drama, već – nerijetko uz manje ili više modificirano sjećanje na neke od starih – i pojavu novih, čime se, uz ostalo, podjednako i kontinuirano i modificirano specifična „unutrašnja“ književno-kulturalna povijest.

Upravo njome, tragajući za specifičnim književno-kulturalnim konektivnim strukturama, trebala bi se baviti kulturalnomemorijska historija književnosti, razumijevajući povijesne posebnosti jedne literature ne u njezinoj apsolutnosti, već u njezinoj prepoznatljivosti, koja je uvijek i nužno vidljiva tek u vezi s onim drugim i drugačijim, sve to posmatrajući na višestrukim literarnim razinama, počev od razine pojedinačnog djela, preko razine širih književnih pojava najrazličitijih vrsta, pa do razine cjeline literature kao fenomena koji – baš kao i konkretno književno ostvarenje ili neka književna značajka višeg ranga – svoju specifičnost pokazuje tek u kontekstima tipičnosti, kao naročitu pravilnost kontinuiteta i modifikacija. U tom slučaju, a posebno u situaciji tzv. malih nacionalnih književnosti, i ideja književnog kanona, pogotovo onog nacionalnog – u južnoslavenskim literarnim historiografijama danas najčešće s izuzetnom strašću ili nekritički tvrdokorno branjena ili agresivno borbena osporavana – dobit će novo značenje, baš kao i pitanja nekadašnje i današnje literarne kanonizacije, pri čemu se, međutim, književni kanon i književnokanonizacijske prakse ne moraju više razumijevati kao na koncu „nužno zlo“, već – sasvim moguće – i kao povijest šireg kulturalnog postojanja jedne literature, njezina trajanja i mijenjanja, jednako i kao otvoreni proces dijalogiziranja s književnošću u jednom povijesno-kulturalnom trenutku, dijalog koji kao takav nije jedan niti je konačan. Na to uostalom podsjeća i sama književnost, čija naizgled unutar sebe čvrsto zatvorena, samodovoljna struktura zna pamtili bez povijesne isključivosti, ali i bez straha od povijesnog zaborava,

kad i (auto)ironija postaje okvir kojim se ocrtava književnopovijesno postojanje, kako to u *Pjesmi od dva ruba* veli Skender Kulenović: „A kad, ko list vjetar, ponese je vrijeme // njenom neizvjesnom u mutnini stanu, // njoj ravno na koju će svoju pastu stranu“.

Literatura:

- Assmann, Aleida (1991), „Zur Metaphorik der Erinnerung“, u: Assmann, Aleida, Dietrich Harth, ur. (1991), *Mnemosyne: Formen und Funktionen der kulturellen Erinnerung*, Fisher Taschenbuch Verlag, Frankfurt am Main, 13–35.
- Assmann, Aleida (1993), *Arbeit am nationalen Gedächtnis: Eine kurze Geschichte der deutschen Bildungsidee*, Campus Verlag, Frankfurt am Main – New York [Srpski prijevod: Asman, Alaida (2002), *Rad na nacionalnom pamćenju: Kratka istorija nemačke ideje obrazovanja*, XX vek, Beograd; prevela Aleksandra Bajazetov-Vučen]
- Assmann, Aleida (2003), „Three Stabilizers of Memory: Affect – Symbol – Trauma“, u: Hebel, Udo J., ur. (2003), *Sites of Memory in American Literatures and Cultures*, Universitätsverlag C. Winter, Heidelberg, 15–30.
- Assmann, Aleida (2004), „Four Formats of Memory: From Individual to Collective Constructions of the Past“, u: Emden, Christian, David Midgley, ur. (2004), *Cultural Memory and Historical Consciousness in the German-Speaking World Since 1500*, Peter Lang, Oxford, 19–37.
- Assmann, Aleida, Dietrich Harth, ur. (1991), *Mnemosyne: Formen und Funktionen der kulturellen Erinnerung*, Fisher Taschenbuch Verlag, Frankfurt am Main
- Assmann, Jan (1992), *Das kulturelle Gedächtnis: Schrift, Erinnerung und politische Identität in frühen Hochkulturen*, C. H. Beck, München [Bosanski prijevod: Assmann, Jan (2005), *Kulturno pamćenje: Pismo, sjećanje i politički identitet u ranim visokim kulturama*, Vrijeme, Zenica; preveo Vahidin Preljević].
- Bal, Mieke et al., ur. (1999), *Acts of Memory: Cultural Recall in the Present*, University Press of New England, Hanover, NH – London.
- Begić, Midhat (1970), „Književna kretanja u Bosni i Hercegovini od 1945. do danas: Nacrt“, *Odjek*, XXIII/1970, 21–22 / 23–24, 15–18 / 11–12.
- Begić, Midhat (1973a), „Razvojne tendencije književnog stvaralaštva u Bosni i Hercegovini od 1945. do 1970. godine“, *Radovi ANUBiH*, XLVIII/1973, Odjeljenje za književnost i umjetnost, I/1973, 13–36.
- Begić, Midhat (1973b), „Naš muslimanski pisac i njegova raskršća“, u: Begić, Midhat (1987), *Raskršća IV: Bosanskohercegovačke književne teme*, Veselin Masleša – Svjetlost, Sarajevo, 130–142.
- Begić, Midhat (1987), *Raskršća IV: Bosanskohercegovačke književne teme*, Veselin Masleša – Svjetlost, Sarajevo
- Brkljačić, Maja, Sandra Prlenda, prir. (2006), *Kultura pamćenja i historija*, Golden marketing – Tehnička knjiga, Zagreb
- Colebrook, Claire (1997), *New Literary Histories: New Historicism and Contemporary Criticism*, Manchester University Press, Manchester – New York

- D'haen, Theo, ur. (2000), *Proceedings of the XVth Congress of the International Comparative Literature Association "Literature as Cultural Memory"*, Rodopi, Amsterdam – Atlanta, GA
- Duraković, Enes (1977), „Tri primjera sintetskog prikaza poslijeratne bosanskohercegovačke književnosti“, u: *Književnost Bosne i Hercegovine u svjetlu dosadašnjih istraživanja* (1977), Posebna izdanja ANUBiH, XXXV/1977, Odjeljenje za književnost i umjetnost, V/1977, 185–191. [Urednik Midhat Begić]
- Duraković, Enes (1987), „Status i modeli izučavanja bošnjačke književnosti“, u: Duraković, Enes (2003), *Bošnjačke i bosanske književne neminovnosti*, Vrijeme, Zenica, 21–30.
- Duraković, Enes (2003), *Bošnjačke i bosanske književne neminovnosti*, Vrijeme, Zenica
- Duraković, Enes (2003a), *Bošnjačke i bosanske književnopovijesne neminovnosti*, u: Duraković, Enes (2003), *Bošnjačke i bosanske književne neminovnosti*, Vrijeme, Zenica, 155–179.
- Easthope, Anthony (1991), *Literary into Cultural Studies*, Routledge, London – New York
- Emden, Christian, David Midgley, ur. (2004), *Cultural Memory and Historical Consciousness in the German-Speaking World Since 1500*, Peter Lang, Oxford
- Erll, Astrid (2005), *Kollektives Gedächtnis und Erinnerungskulturen: Eine Einführung*, Verlag J. B. Metzler, Stuttgart – Weimar
- Erll, Astrid, Ansgar Nünning (2005a), „Where Literature and Memory Meet: Towards a Systematic Approach to the Concepts of Memory Used in Literary Studies“, u: Grabes, Herbert, ur. (2005), *Literature, Literary History, and Cultural Memory*, REAL, 21, Gunter Narr Verlag, Tübingen, 261–294.
- Erll, Astrid, Ansgar Nünning, ur. (2005b), *Gedächtniskonzepte der Literaturwissenschaft: Theoretische Grundlegung und Anwendungsperspektiven*, de Gruyter, Berlin – New York
- Geertz, Clifford (1973), *The Interpretation of Cultures*, Basic Books, New York
- Gorp, Hendrik van, Ulla Musarra-Schroeder, ur. (2000), *Genres as Repositories of Cultural Memory*, Rodopi, Amsterdam – Atlanta, GA
- Grabes, Herbert, ur. (2001), *Literary History/Cultural History*, REAL, 17, Gunter Narr Verlag, Tübingen
- Grabes, Herbert, ur. (2005), *Literature, Literary History, and Cultural Memory*, REAL, 21, Gunter Narr Verlag, Tübingen
- Hebel, Udo J., ur. (2003), *Sites of Memory in American Literatures and Cultures*, Universitätsverlag C. Winter, Heidelberg
- Ključanin, Zilhad (2004), *Lice svjetlosti: Pobožni i sinkretizirani elementi u bošnjačkoj poeziji XX vijeka*, OKO, Sarajevo
- Književnost Bosne i Hercegovine u svjetlu dosadašnjih istraživanja* (1977), Posebna izdanja ANUBiH, XXXV/1977, Odjeljenje za književnost i umjetnost, V/1977 [Urednik Midhat Begić]
- Kodrić, Sanjin (2006a), *Teorija i praksa novog historicizma (Na primjerima iz književnosti i književnog života BiH)*, Filozofski fakultet, Sarajevo [Rukopis magistrarskog rada]

- Kodrić, Sanjin (2006b), „Literary Canon and Case of Bosnian and/or Bosniak Literary History (Example of Circumstances and Character of Early M. Begić's Canonization Work)“, *Pismo*, IV/1, 229–242.
- Kodrić, Sanjin (2007), „Begićev prilog kanonizaciji bosanskohercegovačke i/ili bošnjačke književnosti“, *Novi Izraz*, 35–36, 57–77.
- Kovač, Zvonko (2001), *Poredbena i/ili interkulturalna povijest književnosti*, Hrvatsko filološko društvo, Zagreb
- Kovač, Zvonko (2005), *Međuknjiževna tumačenja*, Hrvatsko filološko društvo, Zagreb
- Lachmann, Renate (1990), *Gedächtnis und Literatur: Intertextualität in der russischen Moderne*, Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Main [Engleski prijevod: Lachmann, Renate (1997), *Memory and Literature: Intertextuality in Russian Modernism*, University of Minnesota Press, Minneapolis – London; preveli Roy Sellars i Anthony Wall, predgovor napisao Wolfgang Iser]
- Lachmann, Renate (2002), *Phantasia / Memoria / Rhetorica*, Matica hrvatska, Zagreb [Izabrao i preveo Davor Beganović, priredio Vladimir Biti]
- Lachmann, Renate (2007), *Metamorfoza činjenica i tajno znanje: O ludama, mostovima i drugim fenomenima*, Naklada Zoro, Zagreb – Sarajevo [Priredio i preveo Davor Beganović]
- Lovrenović, Ivan (1984), „Stare osnove i nove vertikale“, u: *Savremena književnost naroda i narodnosti BiH u književnoj kritici* (1984/85), Svjetlost, Sarajevo, 35–41. [*Savremena književnost naroda i narodnosti BiH*, knj. 1.; priredili Ivan Lovrenović, Vojislav Maksimović i Kasim Prohić]
- Lovrenović, Ivan (1990), *Labirint i pamćenje: Kulturnohistorijski esej o Bosni*, Oslobođenje, Sarajevo
- Nora, Pierre (1984), „Entre Mémoire et Histoire. La problématique des lieux“ [Hrvatski prijevod: Nora, Pierre (2006), „Između Pamćenja i Historije. Problematika mjesta“, prevela Sandra Prlenda, u: Brkljačić, Maja, Sandra Prlenda, prir. (2006), *Kultura pamćenja i historija*, Golden marketing – Tehnička knjiga, Zagreb, 21–43.]
- Nünning, Ansgar et al., ur. (2006), *Literature and Memory: Theoretical Paradigms, Genres, Functions*, Francke Verlag, Tübingen
- Ricœur, Paul (2006), *Memory, History, Forgetting*, University of Chicago Press, Chicago – London
- Rizvanbegović, Fahrudin (1990), *Svjetlosti divanhane: Pripovjedna proza Skendera Kulenovića*, Oslobođenje, Sarajevo
- Rizvić, Muhsin (1980), „Teze za pristup izučavanju bosanskohercegovačke književnosti i neki primjeri koji ih učvršćuju“, u: *Savremena književnost naroda i narodnosti BiH u književnoj kritici* (1984/85), Svjetlost, Sarajevo, 21–26. [*Savremena književnost naroda i narodnosti BiH*, knj. 1.; priredili Ivan Lovrenović, Vojislav Maksimović i Kasim Prohić]
- Rizvić, Muhsin (1985), *Pregled književnosti naroda Bosne i Hercegovine*, Veselin Masleša, Sarajevo
- Rizvić, Muhsin (1994), *Panorama bošnjačke književnosti*, Ljiljan, Sarajevo
- Rizvić, Muhsin (1994a), „Poetika bošnjačke književnosti“, u: Rizvić, Muhsin (1994), *Panorama bošnjačke književnosti*, Ljiljan, Sarajevo, 7–42.

- Rossington, Michael, Anne Whitehead (2007), *Theories of Memory: A Reader*, Edinburgh University Press, Edinburgh
- Savremena književnost naroda i narodnosti BiH u književnoj kritici* (1984/85), Svjetlost, Sarajevo [Savremena književnost naroda i narodnosti BiH, knj. 1.; priredili Ivan Lovrenović, Vojislav Maksimović i Kasim Prohić]
- Simpozijum o savremenoj književnosti Bosne i Hercegovine* (1971), Svjetlost, Sarajevo
- Spahić, Vedad (1999), *Tekst, kontekst, interpretacija*, Grafičar – Centar za kulturu i obrazovanje, Tuzla – Tešanj
- Spahić, Vedad (1999a), „Bejt i stih“, u: Spahić, Vedad (1999), *Tekst, kontekst, interpretacija*, Grafičar – Centar za kulturu i obrazovanje, Tuzla – Tešanj, 38–49.
- Trifković, Risto (1968), „Pred licem i fenomenom bosanskohercegovačke literature – biti ili ne“, u: *Savremena književnost naroda i narodnosti BiH u književnoj kritici* (1984/85), Svjetlost, Sarajevo, 7–20. [Savremena književnost naroda i narodnosti BiH, knj. 1.; priredili Ivan Lovrenović, Vojislav Maksimović i Kasim Prohić]
- Vervliet, Raymond, Annemarie Estor, ur. (2000), *Methods for the Study of Literature as Cultural Memory*, Rodopi, Amsterdam – Atlanta, GA

Sanjin KODRIĆ

LITERARY SEMIOSIS, CULTURAL MEMORY AND CULTURAL-MEMORY LITERARY HISTORY

(On Cultural-Memory Macro-models in the 20th Century Bosniak / Bosnian-Herzegovinian Literature)

Summary

Theoretical ideas about cultural memory find their fertile soil in the field of literary history as well, where there also emerges the possibility of conceiving a literary history founded on fundamental assumptions of the theory of cultural memory – the so called *cultural-memory literary history* – as one of the „new literary histories“. Oriented both literarily and culturally, this type of literary history considers literature one of the forms of cultural memory, focusing especially on the problem of „privileged cultural meaning“ and „culturally signified“ which is, continuously or discontinuously, communicated in a literature, constituting its „internal“ history in this way. In this regard, apart from a number of other methodological advantages, such as the interest in the problem of intercultural issues, cultural-memory literary history seems to be particularly suitable in the case of culturally complex communities and communities which, in the time which is unfavourable to the traditional history of literature, make efforts to write for the first time or to re-

read their own literary-cultural history, which makes it very close to other contemporary orientations in the field of literary history. All this makes cultural-memory literary history particularly attractive in the case of Bosniak and Bosnian-Herzegovinian literature, whose newer history of scholarly treatment will most frequently indicate the need for such a literary-historical approach capable of finding a way which takes into account the complexity of compound and polycentric „Bosnian-Herzegovinian literary mosaic“. In relation to this, looking from the methodological perspective of the issues of cultural-memory-founded literary history – there are three possible fundamental general patterns of cultural memory in both the 20th century Bosnian-Herzegovinian and Bosniak literature, but – considering numerous developmental and contextual interconnections or interrelations, closeness and correspondence – to a great extent in wider scope of South-Slavonic inter-literary community too: *canonical*, *poly-traditional* and *post-canonical cultural-memory macro-models*, each one with a significantly different concrete position and literary task within the entirety of culture and society to which it belongs. These cultural-memory macro-models in Bosniak and Bosnian-Herzegovinian literature follow each other in strict chronological order, which constitutes particular dynamism of these two literatures in a wide span from the utilitarianism of the „National Reformation“ period at the end of the 19th century to the contemporary „poetics of witnessing“ at the end of the 20th and the beginning of the 21st century.

МЕДИТЕРАНСКО-ЛОВЌЕНСКАТА СИНТЕЗА ВО ПОЕЗИЈАТА НА ДУШАН КОСТИЌ

Покрај нему својствената опседнатост со медитеранскиот простор, во неговата најзрела и завршна форма, поетскиот свет на Душан Костиќ внатрешно, заумно дури, секогаш остана во дослук со црногорскиот топос, особено со Ловќен и со големата Његошева филозофија на времето, на пркосот и на самувањето. Ваквата синтеза, ваквата неразделност во контекстот на најширокиот поетски хронотоп на Костиќ - медитеранско-ловќенскиот, се препознава не само во неговите поетски целини што се во директно препознатлива мотивска врска со Његош (уште во **Говор земље**, 1952) и со Ловќен (во **Лирика југа**, 1977), туку и во ред други помали или поголеми целини од неговите понови поетски книги.

Клучни зборови: Душан Костиќ, Ловќен, Његош, црногорскиот простор, Медитеран, топос, хронотоп

Многукратно и многустрано толкуваната, а денес веќе и дефинитивно затворена страница на поетскиот летопис на **Душан Костиќ**, од поодамна ни се нуди и за нејзини аналитички преиспитувања и дорекувања. Со пристапот кон неговата поезија пред с` како кон еден длабоко, и емотивно и креативно проникнат дијалог со просторот, без некои такви интенции, секако, не е ниту нашиов сегашен прилог. Респектабилно поаѓајќи од Костиќевата свесност за неговата *тројна опседнатост со природата*,¹ во широката линија на овој пристап, имено, сега него го (ре)актуелизираме повеќе како поет на просторите, на бескрајот, на хоризонтите. Не прескокнувајќи ги ни сознанијата за квалитативните разлики во неколкуте основни фази на Костиќевата поезија,² и за нас сега тој е интересен особено како поет на медитеранските пространства, на нивното поврзување, но најмногу како поет на едно соживување и сто-

¹ Велизар Бошковиќ, *Свједок епохе: Душан Костиќ о себи, о другима*, Књижевне новине - Енциклопедија, Београд, 1996, 23.

² Радомир Ивановиќ, *Медитеранот како поетска инспирација на Душан Костиќ*. Во: Душан Костиќ, *Заточеник на југот*, Македонска ревија, Скопје, 1985, 110–111.

пување со нив. Нашите целни интенции, сепак, се насочени кон откривањето пред с' на елементи што ја потврдуваат поетовата секогашна, константно заумна неразделност од неговиот иницијален просторен ареал, црногорскиот топос, поточно црногорскиот хронотоп. Во него, пак, се неразделно слеани и просторот, и времињата минати и идни, и лирските болувања на/со/за и од просторите и времињата, како што се слеани во тој универзален клапец не помалку и високо мислечките проникнувања на, но и соживувања и со просторите, и со времињата, и со животот што ги поврзува нив, но и што ги оживува и што ги осмислува. Така, значи, веќе со насловот на овој прилог ние сме се определиле за читање на поезијата на Д. Костиќ како една медитеранско-ловќенска или како ловќенско-медитеранска синтеза.

Поаѓајќи од претпоставките и од можностите и на веќе остварената дистанца, не занемарувајќи ниту некои од поранешните критички сознанија за Костиковите поетски, главно лирски дијалози најпрво со некогашниот југословенски, а подоцна со медитеранскиот простор, посебно пак оние што се однесуваат на неговата фасцинираност од морето и на неговата долготрајна опседнатост со него, се чини дека токму медитеранските коти на неговиот поетски топос сега веќе не можеме да ги „читаме“ подлабоко и одделно како од неговите рани, така и од неговите понови опсесии и со маркирните коти на црногорскиот простор. Поттикнати од поетовото сознание дека *не може да се побегне од (својот) роден крај*,³ денес повторно и с' повеќе ни се наметнува сознанието дека во со Медитеранот опседнатиот поетски говор на Костиќ биле многу подлабоко и потемелно отколку што се мислеше некогаш вкотвени неговиот завичаен Виситор, а особено вкупните црногорски вредности што се до синонимност слеани во/со Његошевиот Ловќен. Бидејќи, наспроти неговата отсекогаш доминантно лирска натура, во неговата најзрела творечка фаза истовремено и не помалку тој се откриваше уште и како опсесивно-мисловен поет, сега не можеме а да не бидеме опседнати и ние со оние и рани и трајни поетски опсесии, но и со оние внатрешни довикувања на Костиќ, кои не биле оставени ни назад, ни настрана и по неговата фасцинантна и опсесивна преокупација со морето. И натаму тие постојано се слевале во и меѓусебно се дорекувале низ најшироките мисловни, опсесивни и фантазни хоризонти на овој поет. Некогаш само тивко прикотвени во внатрешните слоеви на неговиот така штедро распослан поетски говор, а некогаш изразени без малку како веќе материјализирана еманација на некои миговни секвенци од соновната страна на неговите поетски слики.

---

³ Илустративна за ова е Костиковата песна *Завичајна*, но пожелно е да се имаат предвид и песните како *Тренутак завичаја*, *Елегија о завичају* и *Шта ти од завичаја остаје*.

Во неговата завршна, во неговата дефинитивна форма денес претставениот поетски свет на Душан Костиќ потврдува колку беше тој и цврсто и трајно поврзан особено со некои од најпрепознатливите коти на црногорскиот простор. Во само на прв поглед лесната просторна, да не речам географска разлеаност и разиграност, на сите негови долгогодишни дружења со патиштата, во неговата богата поетска продукција тој подеднакво се посветуваше на, односно примарно и константно се инспирираше токму од црногорскиот простор. Повеќе од тоа, дури и во неговиот во ова време секако доминантен пев што е мотивски неразделен од неговиот сложен колку глобтротерски, далеку повеќе опседнувачки медитерански итинерар, поетот секогаш остануваше во некоја внатрешна, заумна и постојана свртеност кон и, слободно би рекле, неразделна поврзаност со просторот на Црна Гора, со некои длабоко во потсвесните пространства на неговото битие вкловени опседнувања како со неговиот завичаен Виситор, така и со Ловќен. Посебно, пак, со големата Његошева филозофија на времето, на пркосот и на самувањето. Потсетувајќи се на едно сознание за кореспондентноста меѓу длабоката самотија на поетскиот субјект и тишината на високата планина,⁴ се уверуваме, всушност, во синонимната блискост меѓу Његош, Ловќен, Виситор, ако не уште и на некои други просторни или духовни врвови на Црна Гора. Всушност, дека Његош беше едно од Костиќевите најзначајни поетски доживувања, тој и самиот недвосмислено потврдува во повеќе разговори и искажувања.⁵

Па сепак, како наслушнувач на заумниот ритам на постоењето на просторот и како емотивно-мисловен проникнувач во тој најтаинствен говор, Душан Костиќ не се оствари поцелосно во неговите најрани, како предвоени, така и повоени, но главно со/од револуцијата предодредени опсесии и реализации кои се колку лирски монолози и изразувања на најдлабоките сопствени емотивни бранувања, не помалку и поетски дијалози како со актуелното време, така и тогаш само со црногорскиот простор. За ваквите проширувања и продлабочувања во неговиот поетски говор тој ќе знае дури по смирувањето на оној за него исто така карактеристичен и младешки и револуционерен ритам, односно по с` почестото инспиративно свртување не само кон блиското, туку и кон подалечното минато, што веќе со сигурност го откриваме во неговата поетска продукција од 50-

---

⁴ Види: Загорка Калезић, *Лице Црне Горе у поезији Душана Костића*. Во: *Књижевно дјело Душана Костића. Зборник радова*, Црногорска академија наука и умјетности, Титоград, 1990, 71.

⁵ Апликативно е за ова, на пример, искажувањето во интервјуто дадено на Јевто М. Миловић, *Разговор са Душаном Костићем*, објавен во: *Књижевно дјело Душана Костића. Зборник радова*, Црногорска академија наука и умјетности, Титоград, 1990, 33.

тите години. Најверојатно, пак, дури тогаш кога за него толку рано веќе до синонимност својствените и од него неразделни друмови ќе започнат и самите заумно да се слеваат колку во манифестационо видливите, многу повеќе во внатрешните текови и слоеви на неговиот поетски говор, односно на неговата долготечна лирска прогресија. Најверојатно тоа било тогаш кога поетот започнувал да ги наслутува и кога веќе сосема суптилно можел и да ги насетува состојбите, односно внатрешниот поредок и ритам на нештата во просторот, во природата. Таквите можности за насетување на Костиќ веројатно му беа и најнужната претподготовка за неговите идни обраќања кон, како и за неговите повеќе заумни отколку манифестни дијалози со таквите височини во просторот, во времето, во мислата, во духот, како што се Ловќен и Његош. Но, тие му беа претподготовка и за неговите, сепак, подоцнежни и така длабочински наслушувања во самиот ритам на постоењето на медитеранскиот простор, како и за неговите и искрено лирски и длабоко мисловни, а над с` заумни дијалози со морето.

Вистинските можности за едно колку несвесно, толку и свесно креативно проникнување во демијуршките тајни на битието и на светот, ќе започне да доаѓа до израз особено во подоцнежните поетски остварувања, главно во некои помаркантни целини од третата развојна фаза на Костиќевата лирика. Мислиме на оние негови лирски контемплации низ кои, заумно опседнат со архетипската врска на човекот со просторот, тој започна мотивски би се рекло навидум веќе бесповратно да се разлива низ бескрајните медитерански простори и води. Во таквата неограничена опсесивна разлеаност на Костиќевиот лирски свет, а можеби уште повеќе во откривањето на најдлабоките внатрешни енергии и пораки во неговата поезија, се чини дека и најсигурно се препознава нејзината секогашна предодреденост за една двојна, за една блиска врска, за една неразделност на нејзината примарна, црногорска од нејзината ако не секундарна, тогаш барем подоцна креативно доречена, медитеранска компонента. Сосема правилно и очекувано, веќе Мирослав Ѓуровиќ, уште пред некои две и пол децении, недвосмислено го соопшти сознанието дека *во овој поет се спојуваат жедниот ловќенски камен и просирната и топла јадранска вода.*⁶

Воопшто не е случајно што токму црногорското приморје, а особено Бока, беше не само доминантно опсесивен, туку и трајно определувачки простор за Душан Костиќ. Како во поезијата, така и во животот, таа му беше простор што не се заборава и што не се изместува од свеста. Така е бидејќи неговата *порта на Бока*, како што ни открива, подоцна, во

---

⁶ Мирослав Ѓуровиќ, *Лирски шапат свијету. Есеј о Душану Костићу*, НИО „Универзитетска ријеч“, Титоград (1984), 28.

песната *Моќ загонетке* во книгата *Лирика југа* (1977), не само што му го ветува прозорецот кон светот,⁷ туку и дарежливо му го овозможува. Повеќе од тоа, Бока не беше само просторот од кој постојано поаѓаше и кон кој, пак постојано, се враќаше, туку Бока на поетот секогаш му беше онаа најдобро можна спојна алка меѓу црногорскиот камен и во недоглед разиграните медитерански брегови и води. Се чини, се насетува, имено, дека, низ некој неодгатлив демијуршки клуч, токму во Бока се заумно сочелени како роднокрајните, така уште и белосветските бранувања и лутања на поетот. Во тој залив се беа вкотвиле уште и неговите најдлабоки, неговите астрални соништа, како и неговите визии за некоја далека иднина, неговите нуркања во некои за човековиот ум недофатливи димензии, сфери и можности на времето. За да се прашаме и ние сега - не излегуваат ли, можеби, тие од примарните рамки на нашиот сегашен аналитички пристап кон овој поет. Па сепак, и без нашиве сегашни не-возможно можни дилеми, никако не можеме да испуштиме од предвид дека и во поновата поезија на Костиќ, Бока никако не е без Ловќен, како и Ловќен што е незамислив без неговото огледување во Бока.

***

Сосема разбирливо е што за вака забележаните или само насетени инспиративни хоризонти кај Душан Костиќ, барем за нас, нема место, односно не се ниту отворени ниту читливи во неговите најрани, како ни во оние негови поетски остварувања што настануваа во неколкуте први повоени години, а во кои с' уште креативно се определуваа неизбришливите асоцијации од војната. Јадранско-црногорската, пак, односно медитеранско-црногорската или медитеранско-ловќенската синтеза, која е во самата основа на нашиот сегашен аналитички предизвик, ваквата неразделност во контекстот на неговиот подоцна оформен и не само најширок, туку и значенски најдлабок поетски хронотоп, се открива и се препознава, сепак, доста рано. Се открива веќе во неговите поетски целини што се во најдиректно препознатлива мотивска врска со Његош, а подоцна и со Ловќен. Ова мотивско двојство во поезијата на Костиќ функционира најпрво како неспоредливо многузначен, и просторен и духовен, поетски видиковец, кој ќе ги отвори бескрајните натамошни хоризонти на поетот. Понатаму, пак, функционира и како еден моќен агенс и мотив за најдлабоко можно нуркање во заумните длабочини на сопственото битие. Тоа аналитичко себепроникнување, секако, е поттикнато, но и осмислено е најпрво врз константно фасцинантната опседнатост со многустраната појава на Његош. Меѓутоа, не треба да испуштиме од пред-

---

⁷ Душан Костиќ, *Лирика југа*, Рад, Народна књига, БИГЗ, Београд, 1977, 53.

вид дека во поезијата на Костиќ Ловќен влегува во мотивско-симболичка спрега и со Бока, и со неа сочинува едно друго мотивско двојство. Бока е, значи, втората, односно една од двете, компоненти на второто двојство. Бока, тоа е така таинственото и подзатскриено сино јадранско огледало, за кое уште веднаш ќе речеме дека многукратно ја пресликува душата на поетот и го пушта него по неговите подоцнежни и, само за нас што не можеме да се ослободиме од линеарната маршрута на времето, бескрајни медитерански пространства и коти. Така, Ловќен и Бока, всушност, се главните поаѓалишта и насочници на поетот и низ неговите најдлабоки трагања како во најтаинствените и најсуптилните длабочини на сопствениот поетски, духовен ентериер, така и низ бескрајните и извонредно динамични простори на Медитеранот. Па сепак, имаше ли предвид поетот дека тоа што е Бока за Медитеранот, тоа е Медитеранот за светот.

Бидејќи Ловќен и Његош на поетски план се изедначуваат до синонимност и кореспондираат со с' што е и црногорско и најцрногорско во секоја смисла, сосема очекувано е дека во овој прилог не ќе може да се одбегнат најпрво песните од циклусот *Његош* од книгата *Говор земље* (1952). Инспиративно насочен кон Његош веќе со самото свртување кон минатото на неговата земја и на неговиот народ, Костиќ веќе тогаш, на почетокот од 50-тите години, со Његоша, преку или од Ловќен, ја започнува неговата најдлабока поетска потрага по заумните хоризонти што немаат граници ни во просторот ни во времето и кои хоризонти се и просторни и временски воедно. Оттука, сосема логично е што нашево опседнувачко размислување во овој момент не може, туку нужно мора да прескокне еден голем дел од неговиот поетски развој и, место да се движи постепено и долго, понатаму да се поврзе со, односно да се концентрира врз еден добар дел од песните од циклусот *Съегови Ловќена*, ако не и од целата книга *Лирика југа* (1977). Забележливо вкотвена на почетокот од третата фаза во настанувањето на Костиќевата поезија, *Лирика југа* резултатно ги претставува, ги презентира веќе отворените медитерански хоризонти на неговиот поетски говор. По аналитичката интерпретација на овие две клучни позиции на поетскиот говор на Костиќ, кои ги маркираат почетоците на втората и на третата глобална фаза во неговиот развој, нашиот натамошен пристап, сосема природно, посебно кореспондентен ќе биде со оние негови книги што следат по *Лирика југа*, како *Архипелаг* (1978) и *Постојбина маслине* (1979), така и *Призив прашуме* (1984), *Ако се наљуте птице* (1986) итн. Во сите нив, а особено во првоспомнатите, и најнедвосмислено кулминира, но и најбогато квалитативно резултира неговата опседнатост со југот, со морето, со Медитеранот.

На едно особено важно место во овој пристап кон поезијата на Душан Костиќ, значи, стојат шесте песни што се во најдиректна инспири-

тивна врска со Његош. Тоа се: *Његош, Бдијење, Ноќ скупљу вијека, Растанак, У Напуљу и Пријекор*. Тие не се поместени ниту како почетен, ниту како централен, туку како завршен циклус (именуван со насловот на првата песна) во книгата *Говор земље*. Не треба ли од тој факт да се извлече сознанието за нивното поголемо значење за насоките во идната поетска продукција и развој на поетот отколку за книгата *Говор земље*. Прашање е, пак, колку е овде нужно да се разјаснува и прашањето, што во некои од многуте потоа појавени избори од поезијата на Костиќ, како *Тиха жетва* (1959) или *Пјевам земљу* (1964), се прави еден скратен, резимиран дел од овој поетски блок, што веројатно е чин на авторот, а не на приредувачите.⁸ Но, тоа е, секако, повеќе прашање на техниката на презентирање на овој, инаку, неизоставлив блок од поприлично големиот и не само многуслоен, туку и нашироко разлеан поетски опус на Костиќ. Оттука, најмалку што можеме уште веднаш да констатираме, тоа е дека околу шесте песни од циклусот *Његош*, околу нивното мисловно јадро концентрично се развиваат колку мисловните опседнувања, толку и лирските бранувања не само во книгата *Говор земље*, туку и во поезијата на Костиќ пошироко. Низ ова креативно „препрочитување“ на Његоша и во ова обраќање, во овој дијалог кон, односно со својот голем претходник тој, всушност, го започнува своето најдлабоко нурнување во и преиспитување на сопственото човечко и поетско опстојување. Ова сега веќе не само лирски растреперено доживување на светот, туку и длабоко промислен дијалог со опстојувањето, со смислата, а веројатно најмногу со заумноста на/со/за просторот, на/со/за светот воопшто, своите најпотполни резултати ќе ги даде во третата и најзначајна фаза од творештвото на поетот. Во тоа, имено, и најцелосно се сложуваат, би рекле, сите негови проследувачи и аналитичари. Така, за една не само опсесивна, туку и заумна, а над сето уште и филозофска релација со Његоша, Костиќ ќе се најде во/со неговата поезија инспирирана од земјотресот во 1979 година, *Морија*. Неговите опсесии со космичките енергии кореспондираат со Његошевите космолошки рефлексии во *Луча микрокосма*.⁹ Кон сето ова можеме да дополниме дека уште подоцна, на креативно ко-

---

⁸ Во рамките на спомнативе избори, овој забележлив инспиративен дел од поезијата на Костиќ се претставува само со еден троделен поетски дијалог со неговиот голем претходник. Резимираното поетско претставување на Костиќ ги опфаќа песните *Његош* (преименувана во *Сам*), *Ноќ скупљу вијека* и *У Напуљу*. Трите колку посебни, толку и неразделни во целината, свртувања кон Његоша сега функционираат како еден. Со помали скратувања, но и со некои помали други промени, овој циклус се претставува и во некои други избори, како, на пример, во: Душан Костиќ, *Пјесме (Избор)*, приредил Мирослав Ђуровиќ, Веселин Маслеша, Сарајево, 1984.

⁹ Радомир Ивановиќ, цит. труд, 87.

респондентни егзистенцијалистички релации со Његоша, Костиќ се наоѓа во една од последните негови поетски објави, во *Браќа моја камена*.¹⁰

Во нашиов пристап кон шесте не би рекле само со Његоша инспиративно поврзани песни, туку најцелосно резултирани токму од Костиќевата опседнатост со него, пак, затоа не можеме а да не гледаме како кон една неразделна и извонредно значајна целина за самата развојна прогресија на неговата поезија. Таа е, всушност, една поетска целина во која многукратно се потврдува не само широчината и повеќестраната продлабоченост на Костиќевиот пристап кон величеството на Његош, туку, многу повеќе од тоа - се потврдува широчината и особено суптилноста на неговите емотивни, но не помалку и оние најдлабоко мисловни и на оние заумни релации кон Његоша. Најпрво и опсесивно тој е обземен од возвишено-осаменичката позиција на Његош. Со еден потврден исказ за осаменоста (*И јесам сам...*) и ја започнува веќе првата песна, која, не случајно, во скратеното претставување на оваа поетска целина и се преименува во *Сам*. Можеби не толку или не само и во другите од Његоша инспирирани песни, колку што во понатамошните поетски остварувања, имајќи си го постојано, заумно, Његошевиот пример, Костиќ не малку е опседнат со осаменоста, сеедно дали е тоа осаменоста на Његош, сопствената осаменост, па дури и осаменоста како опсесивно-мисловна категорија.

Во врска со оваа мотивска опседнатост подоцна Костиќ дури и ќе синтетизира во/со осаменоста и на осамениот остров, сеедно дали е тоа во песната за Млет,¹¹ за некој друг остров или за некој непознат и неименуван *Остров*, кој низ својата густина од значења *непрекинато го пие синилото околу себе*.¹² Костиќевата опседнатост со некој поинаков, со некој изделен и осамен простор прогресира с` до она поетско себеоткривање како *Сам себеси остров загодочен*.¹³ Така, не по, туку со поетските дијалози со неговиот голем претходник, поетот Д. Костиќ и започнува да реализира еден длабоко опсесивен и заумен негов дијалог колку со најсветите, толку и со најелементарните нешта што стојат на неговите извонредно широки поетски хоризонти. Веќе со нив, имено, ги започна оние опсесивни, повеќе би рекле потсвесни отколку мисловни нурнувања во најдлабоките и темни сфери не само на личната, туку и на колективната иманентност. Водени паралелно со неговите опседнувачки дијалози со морето, односно со просторите на Медитеранот пошироко, овие опсесии

¹⁰ Dušan Kostić, *Braća moja kamena*, Minerva, Subotica, 1991.

¹¹ Душан Костиќ, *Пјевам земљу. Избор из поезије*, Графички завод - Титоград, Титоград, 1964, 121–122.

¹² Душан Костиќ, *Лирика југа*, Рад, Народна књига, БИГЗ, Београд, 1977, 11.

¹³ Душан Костиќ, *Архипелаг*, Матица српска, Нови Сад, 1978, 48.

најмногу и дефинитивно ќе дојдат до израз дури по смирувањето на таа егзалтирана опседнатост на Костиќ, односно во неговите завршни поетски објави, во *Отпаѓање лудила*, *Sahara* и особено во *Braća moja kamena*.

Создавани на почетокот од 50-тите години, песните од циклусот за Његош еманираат пред с` од најдлабоките духовни сфери на Душан Костиќ. За него е специфично што тој сопствен и опсесивно неискажлив бол скоро во секоја од неговите песни е во некоја неодредлива врска со просторите и со далечините. Тоа го потврдуваат неговите во песните од циклусот *Његош* забележливи обраќања кон Ловќен, го потврдуваат особено оние *подводни карпи и бури*, а веројатно најмногу го потврдува онаа *црна вода*¹⁴ од Његошевото или од Костиќевото, сеедно, *Бдење*. Се разбира, сето ова воопшто не е ниту оддалечено од или некореспондентно и со другите и остварени и можни релации кон Његоша, а особено со оние и за двајцата и од двајцата поети неодредливи душевни состојби. За тие душевни состојби, меѓутоа, не само што би можело, туку би било и попродуктивно да се зборува повеќе надвор од контекстот на сегашниов пристап. Токму и затоа, овој дел од нашево искажување, т.е. оваа алинеја и можеме да ја привршиме токму со идејата за откривање на емотивно-мисловните паралели меѓу насоките на поетот и на неговиот лирски јунак и мисловен коректив во овие песни (Његош). Аналитички продуктивно е, затоа, таквата сродност сега да ја бараме по линијата на нивната заедничка опседнатост со Ловќен. Насочувачки се кон тоа Костиќевите во овие песни с` уште индиректни обраќања кон оваа извонредно маркантна кота на црногорскиот простор, која претставува вистинска жижа на густо сочелени вредности и симболи.

***

Не само долготрајната, туку и извонредно длабоката опсесивна поврзаност на поетскиот говор на Душан Костиќ со Ловќен особено забележливо ќе се откриваат и подоцна. Тоа е во времето кога на/пред морето тој си ја *отвори сета своја душа*,¹⁵ односно кога ќе започне мисловно да ги остварува неговите најшироки поетски дијалози со просторите на Медитеранот. Иако таа опсесија кај него е константна, односно некогаш е само потисната од нивоата на манифестните показатели на некои заумно опсесивни нивоа, сепак, посебно кон тоа не насочуваат со Ловќен мотивски поврзаните песни од книгата *Лирика југа*. Но, во рамките на и пред тоа и потоа извонредно забележливите високи креативни промени кај Костиќ и на процесот на едно негово повисоко поетско созревање,

¹⁴ Душан Костиќ, *Говор земље*, Просвета, Београд, 1952, 135.

¹⁵ Душан Костиќ, *Низ Боку загледан*. Во: *Импресије - виђења Херцег Новог*, Удружење уметника Херцег Нови, Херцег Нови, 1976, 253.

тие претставуваат не само едно многу подоцнежнo, туку дури и едно со-сема поинакво креативно доживување на за овој поет иницијалниот црногорски топос. Тие се настанати околу две децении по песните за Његош, сега веќе во третата развојна фаза на поетот и во време кога неговата лирика, преку *портата на Бока* и на Будва, односно на целото црногорско приморје, мотивски веќе нашироко се разлеваше по бескрајните медитерански просторства. Едно барем малку подлабочинско проникнување во овие песни, не би можело да не резултира со сознание дека тие, всушност, испловуваат од длабочините на авторовата потсвест и, сега во еден квалитативно поинаков контекст на/во неговата поезија, во кој доминира заробеноста од/со морето,¹⁶ како и неретко до бесвест зачудувачката опседнатост со медитеранскиот простор и со некои негови најкарактеристични составки, се не само потсетување, туку и знак на незаборавање на врската со роднокрајниот црногорски камен.

Во поновите поетски објави на Душан Костиќ, односно во поетските книги што беа објавени по *Лирика југа*, како во *Архипелаг* и *Постојбина маслине*, така и во *Зрело море*, *Ако се наљуте птице*, *Отапање лудила* и други, не само што се прошируваат, туку се продлабочуваат и циклично се вртат и се враќаат назад опсесивните бранувања на поетовата мисла. Во еден и навистина голем, но и инспиративно раскошен лирски квантум од *Лирика југа* до *Враќа тоја катена*, хармонично реализиран во десетина поетски книги, поетот опсесивно се заокружува и доминантно се задржува на неколкуте мотивски јадра што се концентрирани околу морето, островот (кон што се приопштува и јатото острови, т.е. архипелагот) и медитеранските растенија, а од нив се разгрануваат едно цело богатство мотивски продлабочувања, дигресији и разновидности. Оттука и не случајно, афирматорот на овој извонредно значаен курс во развојната прогресија на Костиќ, Р. Ивановиќ, уште во првата половина од 80-тите години констатира дека *зголемениот степен на медитативност, делумно изменетата поетика на времето (трагањето по праискомот), покажуваат дека дошло до соединување на архетипската и (на) уметничката имагинација, посебно во кругот песни посветени на медитеранската сфера, во кои доаѓа до нов начин на транспозиција, до примена на нови творечки постапки и нов начин на соопштување на емпириското и на интуитивното сознание.*¹⁷ Оттука, веројатно сите поетски објави на Костиќ што следеа по *Лирика југа*, како *Архипелаг* и *Постојбина маслине*, така и *Ако се наљуте птице* и *Отапање лудила* или *Сахара*, а за *Морија* и да не зборуваме, всушност, се една маркантна и квалитати-

¹⁶ Dušan Kostić, *Zarobi more mene*, Во: Dušan Kostić, *Kapija vremena*, Minerva, Subotica-Beograd, 1974, 176–177.

¹⁷ Радомир Ивановиќ, цит. труд, 9.

вно високо остварена синтеза од двете доминантни мотивски опсесии кај овој поет. Така, имено, и можеме да речеме дека, како претешка котва во соновните и заумни сфери на неговиот поетски говор, црногорскиот простор отсекогаш бил и засекогаш останал во најдлабоката, во неговата недовидлива поврзаност со најдлабоките длабочини и далечини на поетот. Од тие длабочини, како од некое подземно езеро, и се прелева, односно извира, моќно клоцоти неговата лирика.

Костиќевите опсесии со Ловќен и со Његош, со Бока, со Виситор, со Комови и со Дурмитор, односно со црногорскиот топос во поширока смисла, остануваат по доминантност рамноправна опсесивна компонента, значи, и во неговата со југот, т.е. со Медитеранот опседната поетска продукција, односно во многуте негови поетски објави што беа реализирани од книгата *Лирика југа*, па понатаму, скоро до крајот. А кон крајот, испловувајќи од за него долго време опсесивните и топли медитерански води и, како што можеме да заклучиме барем од песната *Притворност мора*, наполно свесен за тоа, поетот ќе може веќе завршно да констатира дека *протатнело морето низ мене*, односно дека *сега тоа се одмора*, а тој, поетот, останува *понижен под лузните*.¹⁸

Бездруго, тоа е последната фаза на Костиќевата поезија - фазата на целосно враќање кон својот исходен простор и фаза што е крајна, доодувачка, а во многу нешто и катарзична. Но, тоа треба да се сфати во една многу поширока смисла од примарните насоки што ни ги овозможува песната *Катарза*.¹⁹ Иако нејзините иницијални зачетоци се манифестирани многу порано, оваа поетска фаза на Костиќ е најцелосно, ако не и финално предметена токму низ песните од книгата *Браќа моја камена* (1991). Како што не насочува истоимената песна,²⁰ неговите *камени браќа*, на примарното инспиративно ниво тоа се пред с` неговите Комови, во потесна смисла, но исто така и не помалку или исто толку тоа се и Виситор и Ловќен, како уште ред други црногорски и осамени извишувања во просторот и во времето. За нас, пак, и сега е особено важно што се потврдува сознанието за поетовата ако не секогаш на прв план, тогаш барем на постојана заумна поврзаност со црногорскиот простор и во неговата инаку блескава медитеранска поетска одисеја. Опседнувањата со Ловќен, односно со црногорскиот простор, значи, и понатаму останале како една невидлива, да не речам и несвесна, заумна опсеција во длабочините на неговото долготрајно поетско себебарање како во времето, уште повеќе во просторот.

---

¹⁸ Dušan Kostić, *Braća moja kamena*, Minerva, Subotica, 1991, 64.

¹⁹ На истото место, 8.

²⁰ На истото место, 41.

Во тоа барање на себеси, меѓутоа, во поезијата на Душан Костиќ има барање и на сопствениот простор. Тоа е порив кон некоја негова непостоечка, кон некоја негова невозможно можна димензија, слика. Веројатно и токму поради тоа, некогаш дури и не без некои посебни тешкотии, колебања и дилеми, таквите опсесии кај Костиќ можеме да ги препознаеме и во некои песни што не се во директна инспиративна врска со неговата медитеранска поезија. Таквата внатрешна релација се открива особено кога станува збор за онаа кај него примарна, односно кога е во прашање онаа надворешно најзабележлива инспирираност од/со пошироките зафати во или само замисли на просторот. Тоа го овозможуваат многузначните симболи, како и повеќеслојните метафори (кои уште од поодамна ги загатна Миливое Марковиќ²¹) во неговите поетски творби што се остварувани, слободно би рекле, токму во најзрелиот творечки период. Дури преку нив веќе воопшто не е тешко да се откријат и некои поетски релации кои, навистина, можат да бидат компатабилни со оние суматраистички врски и довикувања меѓу оддалечените простори, светови, дејства и мисли што се фундаментални за/во поетските идеи на М. Црњански. Се разбира, немаме намера да ги негираме Костиќевите во поетската младост, ако не и нешто подоцна, нескривани симпатии за суматраизмот на Црњански. Па сепак, колку што пошироко, панорамски, му пристапуваме на неговиот маркантен поетски корпус, па некои опсесии сродни на лирските расположенија на Црњански можеме да сретнеме дури и во неговите завршни поетски објави, толку повеќе доаѓаме до сознанието дека, сепак, е во прашање, меѓу другото, и нешто што е својствено на самата природа на овој поет, и тоа пред с` на нејзината внатрешна, заумна димензија.

Така и доаѓаме, кон крајот, до сознание, односно повеќе од сигурни сме дека повеќедецениската и извонредно разгранета лирска палета на Душан Костиќ, а пред с` неговата највисоко остварена поетска развојност аналитички покреативно, но и многу поконсеквентно би можеле да ја читаме како еден *продлабочен дијалог со природата и особено со чо- вековата природа*.²² Таквиот креативен дијалог со природата, таквата потрага по природата во најдлабоките длабочини на сопственото битие, па и на опстојувањето на човекот воопшто, значи дека кај Костиќ тоа ќе биде еден не малку сопствен, спонтан и внатрешен дострел. Сето тоа е

---

²¹ Миливоје Марковиќ, *Ка свету и човеку (Неки аспекти поезије Душана Костића)*. Во: *Књижевно дјело Душана Костића. Зборник радова*, Црногорска академија наука и умјетности, Титоград, 1990, 45. Своите сознанија за многузначните симболи и за повеќеслојните метафори во поезијата на Костиќ, Марковиќ ги потврди со преобјавувањето на овој текст како поговор кон книгата: *Dušan Kostić, Braća moja kamena*, 81–101.

²² Радомир Ивановиќ, цит. труд, 10.

результат на продлабочувањето и не само на искуственото зрење на неговиот поетски говор, туку и на развивањето на кај него активираните најдлабоки сетила за наслушнување во зад/надумните состојби и тајни на битието воопшто.

И покрај некогаш нескриеното чувство на залудност и празнотија, во кулминативниот апогеј на својот поетски говор, Д. Костиќ се оформува во демијуршки сведетел, во соговорник, ако не и во некој (условен) сосоздавач на просторот, на просторот воопшто. Тоа, пак, своите вистински резултати започнува да ги открива дури по неговото веќе неколку-децениско поетско искуство и, секако, претставува квалитативна сума, се разбира во една оптимално можна смисла, на сопствените, односно на автентично неговите поетски трагања и вредности. Беспредметно е, затоа, дури и воопшто да се занимаваме околу тоа колку можело ова да се јави во почетниот период на Костиќевото поетско создавање. Сосема логично и очекувано е, нели, појавата на овие вредности во неговата поезија аналитички да се определува како нешто што произлегува од неговиот иманентен поетски свет и развој, односно како нешто што е својствено на индивидуалната поетска натура. Најпосле, тоа воопшто не треба да биде нешто неочекувано од/кај поетот на пространствата и на патувањата.²³ Промислувајќи ја на овие неколку страници таа негова така суптилна, но не помалку и таинствена, а во исто време и така природна и така неразделна слеаност на поетот Душан Костиќ со патиштата и со просторите, не можеме а да не завршиме со констатацијата дека далечините и патиштата, бездруго, биле вкомпонирани уште во неговиот таен и недофатлив генетски код.

Литература:

- Бошковиќ, Велизар: *Свједок епохе. Казивања Душана Костића*, Књижевне новине - Енциклопедија, Београд, 1996.
- Вучетиќ, Шиме: *Пјесник Душан Костић*. Во: Душан Костић, *Пјесме (Избор)*, „Веселин Маслеша“, Сарајево, 1983, 117–122.
- Ђуровиќ, Мирослав: *Измеѓу љубави и мржње*. Во: Душан Костић, *Пјесме (Избор)*, „Веселин Маслеша“, Сарајево, 1983, 5–23.
- Ђуровиќ, Мирослав: *Лирски шапат свијету. Есеј о Душану Костићу*, НИО „Универзитетска ријеч“, Титоград, (1984).
- Калезиќ, Загорка: *Лице Црне Горе у поезији Душана Костића*. Во: *Књижевно дјело Душана Костића. Зборник радова*, Црногорска академија наука и умјетности, Титоград, 1990, 69–80.

---

²³ Мирослав Ђуровиќ, цит. труд, 11.

- Калогјера, Горан: *Костићев Негош*. Во: *Књижевно дјело Душана Костића. Зборник радова*, Црногорска академија наука и умјетности, Титоград, 1990, 99-108.
- Ивановиќ, д-р Радомир: *Медитеранот како поетска инспирација на Душан Костиќ*. Во: Душан Костиќ, *Заточеник на југот*, Македонска ревија, Скопје, 1985, 7-10.
- Јеремић, Драган М.: *Душан Костић. Лирски летописац земље ове*. Во: Душан Костић, *Пјевам земљу*, Графички завод-Титоград, Титоград, 1964, str.7-24.
- Максимовић, Војислав: *Пред књигом „Заточеник југа“ Душана Костића*. Во: *Књижевно дјело Душана Костића. Зборник радова*, Црногорска академија наука и умјетности, Титоград, 1990, 135-145.
- Marković, Milivoje: *Žed za daljinata*. Во: Dušan Kostić, *Karija vremena*, Minerva, Subotica-Beograd, 1974, 7-25.
- Марковић, Миливоје: *Ка свету и човеку*. Во: *Књижевно дјело Душана Костића. Зборник радова*, Црногорска академија наука и умјетности, Титоград, 1990, 39-55.
- Миловић, Јевто М.: *Разговор са Душаном Костићем*. Во: *Књижевно дјело Душана Костића. Зборник радова*, Црногорска академија наука и умјетности, Титоград, 1990, 9-35.
- Перовић, Сретен: *Костићев лирски хуманизам*. Во: Душан Костић, *Пјесме (Избор)*, „Веселин Маслеша“, Сарајево, 1983, 129-32.
- Радически, Науме: *Пјесник Медитерана, Овдје*, год. XVIII, Титоград, 1986, 206-207, 23.
- Радически, Науме: *Душан Костиќ и Македонија. Кон поетското и патописното творештво*, „Културен живот“, год. XXIII, Скопје, 1988, 1-2, 17-21.
- Радически, Науме: *Времето во поезијата на Душан Костиќ*. Во: *Књижевно дјело Душана Костића. Зборник радова*, Црногорска академија наука и умјетности, Титоград, 1990, 81-88.
- Тошовић, Ристо: *Тиха жетва Душана Костића*. Во: Душан Костић, *Тиха жетва*, Просвета, Београд, 1959, 7-25.

Изворен материјал:

- Костић, Душан: *Говор земље*, Просвета, Београд, 1952.
- Костић, Душан: *Тиха жетва*, Просвета, Београд, 1959.
- Костић, Душан: *Пјевам земљу*, Графички завод-Титоград, Титоград, 1964.
- Костић, Душан: *Шлеп уморне воде*, Просвета, Београд, 1968.
- Костић, Душан: *Море*, Слобода, Београд, 1969.
- Kostić, Dušan, *Karija vremena*, Minerva, Subotica-Beograd, 1974.
- Костић, Душан: *Импресиие виђена Херцег Новог*, Удружење умјетника Херцег Нови, Херцег Нови, 1976.
- Костић, Душан: *Лирика југа*, Рад, Народна књига, БИГЗ, Београд, 1977.
- Костић, Душан: *Архипелаг*, Матица српска, Нови Сад, 1978.
- Костић, Душан: *Постојбина маслине*, Нолит, Београд, 1979.
- Костић, Душан: *Морија*, Слово љубве - Народна књига, Београд, 1980.
- Костић, Душан: *Пјесме (Избор)*, „Веселин Маслеша“, Сарајево, 1983.

Костиќ, Душан: *Заточеник на југот*, Македонска ревија, Скопје, 1985.
Костић, Душан: *Ако се наљуте птице*, Матица српска, Нови Сад, 1986.
Kostić, Dušan, *Sahara*, Grafos, Beograd, 1987.
Kostić, Dušan, *Braća moja kamena*, Minerva, Subotica, 1991.

Науме РАДИЧЕСКИ

MEDITERRANEAN-LOVČEN SYNTHESIS IN DUŠAN KOSTIĆ'S
POETRY
(Summary)

This paper points to the influence of Njegoš's poetic thought on the poetry and the poetic of Dušan Kostić, while especially emphasising the influence of Njegoš's concept of time, resistance, and loneliness. The author concludes that Dušan Kostić was carefully attending to the incomprehensible rhythm of existence that subtly divines in the mysterious speech, articulating his poetry through the lyric monologues of deep emotional turmoil, but also through poetic dialogue with actual time and Montenegrin space.

Јасмина МОЈСИЕВА-ГУШЕВА

Скопје

821.163.3.09 Чинго Ж.

НАРАТИВНИТЕ СИМБОЛИ ВО ПОЕТИКАТА НА ЖИВКО ЧИНГО

Со развитокот на интелектуалноста кај човекот, стварноста веќе не се спознава како пасивен одраз на битието, туку таа се јавува во вид на најразлични симболични претстави. Наоѓајќи се во центарот на човечкиот творечки живот симболот не само што е медиумот преку кој се спознава реалноста туку е и директно вмешан во откривањето на тајните на несвесното. Врз него и неговите деривати е заснована сета уметност и наука, сите материјални и духовни творби.

Клучни зборови: наративни симболи, Живко Чинго, дожд, ветер, снег, вода, рид, сид

Уметничко творештво, од своја страна, ќе добие таква форма каква што ќе му додели уметникот, преку процесот на размислувањето и примената на соодветното симболично изразно средство. Како што е добро познато, изразното средство на поетите и писателите е јазикот, кој сам по себе е симболична творба, заснована врз мноштво знаци. Јазикот е физички посочувач на објектот и форма што ја поедноставува или фрагментира надворешната стварност. Симболот има нешто поинаква функција која се состои од индиректно кажување, разбивање на цврстите рамки и спојување на крајностите во единствена визија. Тој не само што, на некој начин, ни го открива она што е скриено, туку се поигрува со менталните структури. Како што вели Ернст Касирер, „секој симболизам го сокрива во себе печатот на посредникот што го присилува да се прикрие токму таму каде што има намера да се експонира“. (Kasirer, 1985: 83) И наместо да ги симплифицира работите, се стреми да воспостави еден сложен однос преку кој можеме да го доловиме и присуството на невидливото и недообјаснивото. Тоа се должи на смислата на неговите бројни, варирачки, дури некогаш и спротиставени значења. Токму „повикувањето на бесконечноста на еден тоталитет претставува главна привлечност на симболот“ како што ќе се изрази Пол де Ман (Man, 1975:

236) и таа негова специфика му дава длабина погодна за уметничкото изразување.

Симболиката е една од главните особености на Чинговата проза. Ако сакаме да ги осознаеме вистинските идејни содржини и цели, односно вистинската политичка, социјална и психолошка заднина на прозата на Чинго, потребно е да навлеземе во неговиот симболичен книжевен свет преку имагинарните структури што најчесто ги користи.

Природа

Некои Чингови раскази од збирките „Пасквелија“, „Нова Пасквелија“, „Гроб за душата“ содржат метафорични елементи од фолклорното наследство вообличени во симболи. Симболично-метафоричните вклучувања на пооделни елементи во целината на „Пасквелија“, но и во севкупното негово творештво се изразени преку природните појави суши, поплави, ветрови, снегови. Природата на единството на нивниот ритам се огледа во заедничкиот јазик преку кој се толкуваат природните појави и случувањата во човечкиот живот. Анимистичките пејсажи сонце, небо, ветер, облаци, дожд, снег, фортуна се основни симболи и метафори на човековата судбина. Преку нив се изразува идеолошката страна, верувањата, моралот, карактерот кои стојат во нераскинлива врска со дискурсот. Сите тие функционираат како симболи назначувајќи ја насоката во која се одвиваат толкувањата на текстовите.

Во структурата на книжевниот текст Чинго внесува разни отпори, антитези, искривоколчувања, се со една цел да се пронајдат вистинските вредности. Тие вредности се изразуваат во симболите на раѓањето на новото сонце, будењето, создавањето на новиот човек во новата имагинарна земја Пасквелија, во која владее нов идеолошки систем. Јунаците од Чинговата проза, а преку нив и тој самиот, најчесто своите несогласувања со тој систем ги изразува со употреба на симболи од природата. Дувањето на јужниот ветер ја навестува смртта во фамилијата, што се случува во расказот „Понекогаш кога ќе задува јужниот ветер“ (Чинго, 1992 кн.1:56), поројните дождови и поплавата ја следат несреќната судбина на ќерката која симулирала бременост за да ги нахрани своите гладни браќа и сестри, како во расказот „Ќерка“, (Чинго, 1992 кн.1:96), губењето на водата е иконографија во која се раскажува за злото што ја снашло фамилијата на Воведа Иваноска од расказот „Губењето на водата“ (Чинго, 1992 кн.1:279) и тн. Скоро во секој расказ, во различни форми, го среќаваме таканаречениот симбол - природа. Тој се појавува како некоја сила што предочува некаква тајна, како чудо кое лебди во воздухот. Чинго често го користи тој симбол кога сака со одредени катаклизматични појави да прикаже некои несреќни настани како асоцијација на одредено време што е поврзано со судирот помеѓу новото и старото.

Вода

Зад своите илјада форми, имагинацијата крие една привилигирана активна супстанција, која го определува единството на изразот. Воопшто не е тешко да се докаже дека таа привилигирана материја кај Чинго е водата, или попрецизно кажано, една специфична бистра вода сета распрскана во безграничните одблесоци на слободата во неговиот прв роман „Сребрените снегови“, проточната вода што шепоти произведувајќи кристални звуци во постхумно објавениот роман „Ал“, длабоката мајчинска вода во најпознатиот нагов роман „Големата вода“, и изворската прочистувачка вода во недовршениот роман „Бабаџан“.

Во романот „Големата вода“, базиран врз доживувањата на децата од Домот по Втората светска војна, водата е присутна како симбол, кон кој се тежнее во текот на целиот роман. На децата од Домот им недостасува незаборавната мајчинска љубов и затоа се свртени кон една метафорична мајка „големата вода“. Се работи за суштински принцип на материјалната имагинација која обврзува во темелот на секоја супстанцијална слика да се најде еден од првобитните елементи-водата која го имплицира создавањето. Тоа доаѓа од нејзиното супстанцијално својство на протекливост, растворливост, хранливост. Според Башлар (Башлар, 1997: 158) водата иплицира мајчинство преку асоцијацијата за мајчиното млеко. Водите се нашите мајки. Од нашите потсвесни сеќавања, од нашите детски љубови, од оние љубови кои поаѓале од суштеството се раѓа претставата за мајката хранителка, заштитничка, а токму тоа е што им недостига на изгладнетите деца од Домот.

Големата вода влева надеж кај домските деца, отвора некакви перспективи, предочува бесконечни можности. Остава впечаток дека ќе ги исчисти од неморал животите на воспитувачите и ќе им даде нови димензии на детските животи отворајќи ја вратата кон слободата и обновувајќи ја нивната радосна насмевка. Со Големата вода тие не се сами, водата ги сплотува и стануваат свесни дека се создадени за поинаков живот во кој царува љубовта. Затоа се огорчени на студениот, празен, суров живот кој им го нуди Домот. И власта е свесна за тоа и затоа настојува да ги оддели од Големата вода со сид, со закани, со казни, но шумот на Големата вода не може да се уништи. Тој шум ги одржува во живот, ги разведрува нивните души и им влева храброст. „Треба ли да си спомнувам за оние занесени, чудесни часови на среќа, поминати таа ноќ кај Големата вода. Проклет да бидам, каков убав сон беше Големата вода, -секогаш верував во измислици“.(Чинго, 1992 кн3.:20)

Најпрвин Големата вода се јавува како содржина, потоа како илузија, а најпосле како форма. Сонот е главниот корен кој влече кон големото просто несвесно на првобитниот детски живот. Но тој е разделен во мрежести снопови коренчиња кои егзистираат блиску до површината. Токму

во тој предел се меша свесното и несвесното на кое им посветуваме посебно внимание изучувајќи ја имагинацијата. Длабоката зона е секогаш активна, а материјалната слика на водата ги одржува несвесните слики на исконската потреба да се има мајка заштитничка. Првите интересни сфери на секој човек ги определуваат некои органски потреби за храна, топлина, сигурност, нежност, љубов. Се разбира подоцна ќе дојдат други љубови за да се накалемат врз првите наши љубени сакани. Меѓутоа ние една љубов не ќе може никогаш да го поништи првенството на мајчината љубов. Следствено на тоа колку пометафорично ќе биде изразено некое чувство на љубовта и на симпатијата толку поголема ќе биде потребата од тоа чувство. Чинго благодарейќи на своите творечките напори многу успешно ја претставува, неопходноста од вистинска љубов. Посебно во домските услови таа потреба за заштита е уште повеќе изразена. Во такви услови да се сака да се достигне сонот за „Големата вода“ преку делкањето на парчето дрво значи да се најде метафора за една стара љубов. Да се сака широчината, блесокот на Големата вода, објективно значи бескрајност на љубовта кон мајката. И сето тоа се постигнува преку принципот на креацијата.

Уште едно симболичко својство на водата е загатнато во овие романи. Тоа е чистотата како една од суштинските вредности за валоризацијата. Можно е чистотата да ги симболизира сите морални вредности во двата романи „Сребрените снегови“ и „Големата вода“. Снеговите, од првиот негов роман, со својот сјаен бласок ја симболизираат токму таа морална чистота на детските души во зафрленото село Скутаско. Сето ова е поврзано и со митот за светлината кој се развива врз визиите за белината на снегот што се топи, светлината на сонцето, одблесокот на околните ридови, светкавите очи на учителката Ген и нејзината топла насмевка. Сета таа белина се развива сукцесивно за да се дојде неосетно до поврзување на светлината со топлината на човечката душа. Светлината на романот се јавува како супстанца на доброто, на вистината. Преку неа Чинго ја асоцира исконската поврзаност со наивната детска насмевка со желбата за сознанието кое и овде како и во романот „Големата вода“ е попречувано од возрасните.

Истиот мит за светлината е вткајан во детските размислувања, односи, доживувања и игри на домските деца изразени преку копнежот за белината на Сентерлевиот рид, светкавоста на Големата вода и вечната благородна Кејтеновата насмевка. Детето како митологем евоцира чудна насмевка како кај Кејтеновиот син кој ангелосан цел еден век се смее. Тој незапирливо и страшно се бори против светот на темнината зад Сидот. Опозицијата светлина -темнина, ја покажува и опозицијата страв-смеа присутна кај секое дете од Домот. И сите овие чувства се поврзани со водата низ која се изразува големиот ритам на природата. Моќта на

водата е во тесна емотивна врска со децата и на тој начин ја изразува човековата исконска поврзаност со генеративната сила на природата. Во неспокојниот, нарушен и крајно возбуден детски свет таа внесува стабилност, спокојство. Водата и светлината од ѕвездите кои се огледуваат во езерската шир се во непосредна асоцијација со копнежот на децата по човечката топлина. Водата се смета за најчиста материја. Таа се нуди како природен симбол на чистотата која помага во прецизирањето на значењата кои се јавуваат во психологијата на прочистувањето. Вистинската валоризација има социјална суштина, таа е сочинета од вредности кои сакаат да вршат меѓусебна размена и имаат обележје познато за сите членови на групата. Идеалот на чистотата, обредите на прочистувањето се однесуваат на материјата која може да ги симболизира. Бистрата вода е постојано искушение за симболизмот на чистотата.

Водата е претставена во рамките на космогонискиот мит за прапочетокот и создавањето на светот. Таа е егземпларен модел за креацијата и среќата, но во исто време има и терапевтска вредност да го излекува човекот од болката на една неприфатлива егзистенција. Чинго преку амблеми и симболи ја открива супстанцијалната димензија на човечкиот копнеж по добро здравје како услов за среќа и успешност. Исцелителските својства на водата најмногу се спомнуваат во збирката „Гроб за душата“ и во романот „Бабаџан“. Обредното миење на печалбарите од неговите раскази е претставено како заштита од лоша судбина но може да се толкува како огледување во огледало кое ја натурализира нашата претстава за себе си, давајќи и природност на гордоста. Можеби затоа печалбарот Силко на почетокот на романот Бабаџан одбива да го изврши обредното миење.

Јунакот Силко, што подоцна ќе биде овенчан како Бабаџан III се спротиставува на наговорувањата да се ископи во светата вода пред да тргне на пат. „Света е водава Силко синко,.. со арно стриковците му велат, многу е чудотворна, куфетлија, не плаши се не ќе се потурчиш од еден грст вода две три капки аку ставиш на очите, сон ќе ти треба во туѓина, а оваа е таква балсам, метафорична света вода, од длабоко извират, од некоја душа, аманетлиска е редена.

– Не мојт да бидит турско света вода, - рече, во тоа никој не може да ме убедит, не верувам.“ (Чинго, 1992 кн. 4.:26)

Преку светото исцелувачко својство на водата, овде се тактизира со чувството на верска припадност. Уште ова прво поглавје на романот, каде се споменува турското изворче, не упатува на крајот на романот сугерирајќи ни ја несреќата доколку се пристапува од позиција на верската спротиставеност. Сето ова се поврзува со повеќезначноста на архетипот на водата.

Рид

Сликата на Сентерлевиот рид е карактеристична локација во романот „Големата вода“. Според Елијаде еден од најстарите легенди на човештвото е легендата за центарот на земјата. Символизмот на центарот ги инкоорпорира точката на пресекот на космичките нивоа, нотацијата на креативниот простор, тоа е изворот на сета енергија на животот. Тој се спомнува во нарацијата во миговите на најголемата тензија, кога се говори за „редот“ на Аритон Јаковлески, за неприликите во домот, за суровоста на Оливера Стрезовска. Домскиот ред на татенцето Аритон Јаковлески е всушност приказна за она што се случува во Домот. За него редот е најважен, најбитно нешто за неговите воспитаници е способноста да се знае како треба да се стои во стројот, со една цел да се добие подобра карактеристика. Нему не му е познато каква драма се случува во човекот кога е под таков насилнички притисок. Единствено што им преостанува на децата е вербата во вистинските нешта и мечтаењето по Сентерлевиот рид.

Тоа е планина на надеж и победа кон која се насочени сите детски мисли. Кај малите јунаци Кејтен и Лем има некоја метафизичка верба во таа надеж вообличена во конструкцијата на Сентерлевиот рид и Големата вода. Всушност Сентерлевиот рид станува симбол на човековиот копнеж по организираност и вистински ред.

Сид

Затворениот човек мора да се движи само во внатрешниот свет. За ради таа своја ограниченост чувствува немир и копнеж. Доволно е само мала најава дека постои нешто што ни ја ограничува нашата слобода, за да се јави вознемиреност во свеста на секоја единка. Сидот е тој кој ги дели домските деца од надворешниот свет, кој наводно ги затвора и штити децата од надворешните штетни влијанија, а всушност им ја ограничува слободата. Пораката на воспитувачите од Домот „татенцето“ Аритон Јаковлески и на другарката Оливера Стрезовска е да не се бара ништо однадвор, туку децата беспрекорно да се покоруваат на ритамот на духовно осиромашениот свет. Од нив се бара железна дисциплина и страхопочит кон своите учители. Сидот е тој кој ги затвора и ограничува децата, кој не им дозволува да го напуштат страшниот затворен простор. „Знаеш ти си заграден со тој проклет сид. Немаш каде, одделен си од другиот свет. Проклет да бидам, од сите страни си заграден“ (Чинго, 1992 кн.3.:21) - размислуваат малите Чингови јунаци. Символичката вредност на сидот не само што се заснова на прекинатата комуникација чија последица се губење на сигурноста и разумот, туку таа се заснова и на неговата висина, која во романот добива фантастични димензии, спречу-

вајќи било какво влијание однадвор. Сидот е претставен во сина боја која е најладна од сите бои, чиста и одбивна. Истовремено синиот сид престанува да биде сид, зошто таа боја е најдлабока, погледот во неа тоне и без да сретне некоја препрека се губи во бескрајот, како бојата постојано да се измолкнува од видот. Сината боја претставува пат во бесконечноста, каде стварното се претвора во имагинарно. Со своето синило сидот ја симболизира и отвореноста кон имагинарните простори и духовните вредности. Како и сите симболи и сидот е бивалентен означувајќи ја од една страна затвореноста на духот, но истовремено ја предочува и можноста за негова одвореност.

Заклучок

Симболот доаѓа од човековото несвесно и исполнува длабока функција во личниот и општествениот живот. Функцијата која ја извршуваат Чинговите симболи се движи пред се во општествени рамки бидејќи Чинго е писател кој покажува интерес кон општествените текови. На тој начин тој не можејќи директно да говори за проблемите, ја остварува својата намера говорејќи низ симболи. Некој текст или дискурс станува симболичен тогаш кога мора индиректно да се прикажуваат настаните. На ваков чекор бил приморан и Чинго со оглед на времето во кое настанала неговата проза, кое гледано од денешен аспект можеме да го определиме како тоталитарно режимско.

Анализата на неговото творештво говори за богат симболичен динамизам и разновидност кој се движи во распон од природните појави (дожд, ветер, снег, вода) до поими од повеќе други области (рид, сид, глувци). Карактеристиката на симболизмот почива на тоа што еден еднозначно одреден смисол не може да биде фиксиран зад настанот или дискурсот што го исполнува. На пример смислата која ја изразува симболот на водата во различен дискурс е различно толкувана. Впрочем тоа е карактеристика на симболот според која тој се разликува од знакот (Venjatin, 1989: 127) кој е еднозначен. Затоа велíme дека сите можни толкувања на Чинговата проза остануваат отворени и секоја содржина содржи одредена веројатност. Ниту една не е еднозначно сигурна. И самото творечко начело е симболично од таму и потребата книжевните текстови постојано одново да се толкуваат. Но како посебна карактеристика на неговиот симболизам е тоа што сите негови текстови содржат нацрт за безнадежната битка на јунакот. Неговите јунаци веруваат спонтано во нив. Тука постои и нешто како опозиција помеѓу јасноста на симболичниот апарат кој Чинго го срочил и темнината на пораката која тој ја испорачува, помеѓу текстуалниот поттик да се симболизира и раскажувачката умешност да се изнајде смислата.

Литература:

- Башлар, Гастон. 1997. *Водата и соничтата*. Табернакул: Скопје
- Чинго, Живко. 1992. *Големата вода*. Избрани дела кн.3. Култура: Скопје
- Чинго, Живко. 1992. *Пасквелија*. Избрани дела кн.1. Култура: Скопје
- Чинго, Живко. 1992. *Бабаџан*. Избрани дела кн.4. Култура: Скопје
- Benjamin, Valter. *Alegorija i zalobna igra*. Poreklo njemačke zalobne igre. Veselin Masleša: Sarajevo
- Kasirer, Ernst. 1985. *Filozofija simboličkih oblika*. Književna zajednica Novog Sada: Novi Sad
- de Man, Pol. 1975. *Problemi moderne kritike*. Nolit: Beograd

Јасмина МОЈСИЕВА-ГУШЕВА

NARRATIVE SYMBOLS IN ZIVKO CINGO'S POETICS (Summary)

The study is based on the creative opus of Macedonian writer Zivko Cingo and his extraordinary rich narrative symbolism through which he indirectly expresses his attitude towards reality. The analysis of his creative work addresses the rich symbolic dynamism and diversity ranging from natural occurrences (rain, wind, snow, water) to terms from many other areas (hill, wall, mice).

Svein MØNNESLAND

Oslo

811.163.4.(497.16)'366.544

PADEŽNA NEUTRALIZACIJA OPOZICIJE CILJA KRETANJA I MIROVANJA U CRNOGORSKOM JEZIKU

U ovom radu analizira se jedna crta crnogorskih govora (osim sjeverozapadnih) a to je nerazlikovanje cilja i mjesta kod glagola kretanja. Upotreba samo akuzativa mjesto lokativa ili instrumentala crta je i starijeg crnogorskog književnog jezika, Petra I, Njegoša, Marka Miljanova i dr. U referatu se obrađuje geografska rasprostranjenost ove pojave u štokavskim i čakavskim govorima, moguća geneza (uticaj neslavenskih jezika), značaj za proces balkanizacije na južnoslavenskom terenu, neki opštelingvistički aspekti ove pojave, te pitanje današnje norme. Neki su predložili da ova crta bude standardna u crnogorskom jeziku, ali je upotreba danas uglavnom tipična, osim u govornom jeziku, za neformalni (supstandardni) pisani jezik (npr. u blogovima na internetu).

Ključne riječi: *padeži mjesta i cilja, crnogorski jezik, standard,*

1. Uvod

Poznato je da je crta centralnih i istočnih crnogorskih govora nerazlikovanje cilja i mjesta kod glagola kretanja:

Idem u Budvu. – Živim u Budvu.

Ovdje će ova pojava biti razmatrana u raznim aspektima: dijalektološki, historijski, lingvistički, genetski, standardološki. Crnogorski jezik se ovdje shvaća kao celokupnost jezika na teritoriji Crne Gore, u dijahronskom i sinhronskom smislu.

2. U starijem književnom jeziku

Nerazlikovanje padeža pravca i padeža mjesta tipična je crta starijeg crnogorskog književnog jeziku. Akuzativ se javlja mjesto lokativa, odnosno instrumentala. Evo samo nekoliko primjera:

Иван Антун Ненадић: (1723-1784)

један Арап међу остале
за скочити смионство има,
носи у руке пушке мале,
голу сабљу у зубима,

Љуто цвили Грилова љубовца
у дворове паше скадарскога.

Петар I Петровић:

Срам је да ваш род витешки
служи рабом ином роду,
и да носи јарам тешки,
а да није у слободу ...

нек утврди правитељство
и уреди духовенство,
нек заведе судилишта
и полезна училишта,
да царствује и да цвјета
у Србију правда света.

Петар Петровић Његош:

На трон сједиш неправо узети,
мунар дуби на крст раздробљени!
надање се наше закопало
на Косово у једну гробницу.

У добру је лако добро бити,
на муци се познају јунаци!

U rukopisu stoji, međutim, akuzativ i u ovom poznatom stihu::

У добро је лако добро бити,
на муку се познају јунаци

Марко Миљанов:

тога је дана на Цетиње скупштина
Те овце своје поји на воду (Bigović-Glušica, 1997)

Za jezik Marka Miljanova Bigović-Glušica (1997: 228) kaže: „Sasvim rijetko se jave i oblici lokativa uz ove predloge kao odraz književnih uticaja na našeg pisca.“

3. Lingvistički

Razlikovanje mjesta opredjelenja i mjesta mirovanja predstavlja staru indoevropsku crtu. U latinskom jeziku razlika se izražava padežima bez predloga, akuzativom (za kretanje) i ablativom (za mjesto).

Romam proficisci – putovati u Rim

Romae habitare – boraviti u Rimu

U njemačkom imamo sličnu razliku kod nekih predloga (*an, auf, hinter, in* itd.) koji stoje ili s akuzativom ili dativom. Razlikovanje akuzativa kao padeža kretanja i lokativ ili instrumental kao padeža mirovanja osnovna je karakteristika slavenskih jezika.

Za razliku od većine padežnih konstrukcija ova je redundantna, nepotrebna za razumijevanje, jer sam glagol jasno pokazuje o čemu se radi, da li kretanje ili mirovanje. Zato nije čudo da raspad slavenskog padežnog sistema počine baš ovdje.

U nekim drugim jezicima upotrebljavaju se razni prijedlozi za cilj i mjesto (engleski: *to – in*, skandinavski *til - i*).

Cilj kretanja: Idem u Budvu. I go to Budva.

Mirovanje: Živim u Budvu. I live in Budva.

To stvara redundantnost u tim jezicima. Ima, s druge strane, jezika koji ne razlikuju ni padež ni prijedlog, kao albanski. U tim jezicima dovoljno je značenje glagola.

U crnogorskim govorima nerazlikovanje, dakle, ne ruši razumijevanje, jer iz značenja glagola vidi se da li se radi o kretanju ili ne. Jedino u slučajevima kad nema glagola, na primjer u novinskim naslovima, može biti nejasno o čemu se radi:

Madona u Budvi – Madona u Budvu

Akuzativ može u takvim slučajevima da znači futur.

4. Dijalekatski

Na cijelom srpskohrvatskom dijalekatskom prostoru ova crta je najizrazitija baš u Crnoj Gori, u zetsko-sjeničkom govoru, koji se i naziva zetsko-gornjopolimski ili zetsko-južnosandžački, znači u starom štokavskom govoru koji obuhvata centralne i istočne dijelove Crne Gore. Dosljednija je upotreba akuzativa kod predloga *u* i *na*, nego kod predloga koji inače stoje s instrumentalom. U mnogim crnogorskim govorima lokativ kao padež je potpuno nestao, dok se instrumental zadržava, ali nedosljedno. Kod instrumentala ima kolebanja:

Pođi pod onom murvom – Pođi pod onu murvu (Nikčević 1990: 33)
Vidiš đe stoji pred ovce (Barjaktarević 1966)

Pešikan (1965) navodi za starocrnogorske govore da *u* i *na* stoje samo s akuzativom.

Za crmnički govor Miletić (1940) kaže da se *u* i *na* upotrebljavaju isključivo s akuzativom (*Živi na planinu već dvije godine*), dok *nad*, *pod*, *pred*, *za*, *među* obično stoje s instrumentalom, iako ima dosta kolebanja.

Ovo znači da je proces gubljenja osjećaja počeo baš kod predloga *u* i *na*. Lokativ je nestao, dok se instrumental duže zadržava, vjerojatno zato što se taj padež upotrebljava i u drugim slučajevima, ne samo kod predloga za kretanje.

Ova pojava je poznata i izvan crnogorskog područja. Nalazi se na velikom prostoru južnih i istočnih srpskih govora, sve do samog Beograda (Ivić 1957: 323). Za kosovo-resavski govor karakteristika je miješanje padeža mjesta i pravca.

živi u stari Tstenik (Jović 1968: 159)

Miješanje se nalazi u istoj rečenici, što znači da je proces gubljenja osjećaja u toku:

na ovom pogonu u Kostolac (Peco i Milanović 1968: 307)

Kod predloga *u* i *na* češća je upotreba akuzativa, ali upotrebljava se i lokativ. To znači da se kosovsko-resavski govor nalazi u procesu gubljenja osjećaja za ovu razliku, ali da taj proces nije postigao isti nivo kao u zetskom govoru.

Ima još jedno područje gdje je slična situacija kao u crnogorskim govorima. To su južnočakavski govori. Upotreba akuzativa umjesto lokativa tipična je crta govora Splita i Hvara. (Hraste 1940):

Otac gre u Split. – Otac je bi u Split.

Hraste objašnjava ovu pojavu talijanskim uticajem. Tvrdi da je ta crta češća u primorskim gradovima nego u unutrašnjosti otoka Hvara, što Hraste uzima kao dokaz talijanskog uticaja. U čakavskom ova pojava je zabilježena istorijski barem od Marka Marulića. Zanimljivo je da ova crta očigledno nije tipična za sjeveročakavske govore, iako je i tamo romanski (talijanski) uticaj bio jak.

Dokaz da romanski uticaj može biti odlučujući faktor nalazimo u srpskim govorima u Banatu, uz rumunsku granicu, gdje je česta upotreba akuzativa mjesto lokativa (Ivić 1990).

Što si kupio na vašar? (Ivić 1990)

Ova crta je zabilježena i u jeziku vojvođanskog pjesnika Branka Radičevića.

Za jezik Galipoljskih Srba Ivić smatra da miješanja padeža pravca i mje-

sta može biti grčki uticaj (Ivić 1957: 327), jer ni grčki ne razlikuje padež pravca i mjesta. Međutim, u govoru Galipoljskih Srba upotreba lokativa je mnogo češća od akuzativa, bilo da se radi o mirovanju ili kretanju.

5. Genetski

Iako je ova pojava dosta rasprostranjena na „srpskohrvatskom“ jezičkom arealu, imamo ograničena područja gdje je pojava izrazita, znači manje više dosljedna: u Crnoj Gori i srednjoj i južnoj Dalmaciji. Postavlja se pitanje šta može biti porijeklo ove pojave u Crnoj Gori. I u Crnoj Gori je bio jak romanski uticaj, iako možda ne baš toliko talijanski. Eventualno može biti vlaški uticaj, ali vlaški nije imao visok status, što je obično uslov za jezik koji vrši utisak na druge.

Zanimljivo je i uporediti sa susjednim jezikom, albanskim, gdje imamo istu pojavu. Albanski, koji ima sistem od pet padeža, ne razlikuje kretanje prema cilju i mirovanje.

Shkoj në Tiranë. „Idem u Tiranu.“
Banoj në Tiranë. „Živim u Tirani.“

U kasnom srednjem vijeku pretpostavlja se da se albanski govorio na mnogo širem području nego danas u Crnoj Gori. Već je Jireček (1952) upozorio: „U Crnoj Gori je upadljiva činjenica da se čisto albanski toponimi nalaze na područjima gdje danas niko ne govori albanski.“

Iako albanski danas ne razlikuje kretanje i mirovanje, ima tragova starog lokativa, koji se sačuvao u centralnim albanskim govorima. To je lokativ na -t, koji se nalazi sa predlozima *mbi* „na“ i *në* „u“, ali samo u vezi sa određenom imenicom u jednini (Buchholz & Fiedler 1987: 242). Ako je to ostatak starijeg lokativa, kako se pretpostavlja, znači da je albanski izgubio ovaj padež vrlo rano.

Znamo da je albanski bio pod vrlo jakim romanskim uticajem. Možda se ova pojava širila u Crnoj Gori preko albanskog uticaja, a moguć je i vlaški uticaj.

Šta zapravo znači ova pojava za jezički sistem? Strukturalno se radi o gubljenju jednog padeža, lokativa, koji je inače jedinstven po tome što se upotrebljava isključivo s predlogom. Međutim, radi se i o gubljenju jedne gramatičke kategorije, razlikovanja cilja kretanja i mirovanja. To se smatra balkanskom osobinom. Postavlja se i pitanje da li je ova semantička neutralizacija balkanska crta i u crnogorskom jeziku.

Mozemo uporediti sa predlogom *kod*, koji se prije svega u srpskim govorima upotrebljava i za cilj i mjesto:

Živim kod prijatelja. – Idem kod prijatelja.

Ista pojava ima i u albanskom jeziku, s predlogom *tek*:

Albanski: Vajti **tek** i biri. „Išao je k sinu.“
                  Mbeti **tek** i biri. „Boravio je kod sina.“

Možemo uporediti i s upotrebom upitnog priloga *gdje/gde* i za mirovanje i kretanje:

Gdje ideš? – Gdje živiš?

Sličnu pojavu nalazimo i u balkanskim jezicima, u kojima se isti prilog upotrebljava u oba slučaja. Poznato je već od Sandfelda (1930: 185), osnivača balkanske lingvistike, da balkanski jezici ne razlikuju latinsko *ubi* „gdje“ i *quo* „kuda“. Albanski, bugarski i rumunski imaju samo jedan prilog za pravac i mjesto, albanski *ku*, bugarski *kade*, rumunski *unde*.

Gubljenje osjeća za razliku između padeža kretanja i padeža mirovanja u crnogorskom jeziku može, dakle, da ima veze sa širom pojavom. U slavenskoj perspektivi ova pojava je čudna, jer drugi slavenski jezici dobro čuvaju staru razliku između padeža cilja i mjesta. Ovu pojavu u crnogorskim, jugoistočnim srpskim, i hrvatskim dalmatinskim govorima treba, dakle, tumačiti kao strani uticaj.

6. Standardološki

Kako ova pojava stoji u standardnom crnogorskom jeziku? Nikčević je jednom predložio (Nikčević 1993) da ova crta bude norma u književnom jeziku, i sam se služio akuzativom mjesto lokativa, iako se u većini slučajeva držao norme:

Tako je u Crnu Goru (Nikčević 1990)

„Takva redukcija najviše se ogleda u upotrebi akuzativa mjesto lokativa uz prijedloge u i na, odnosno u izjednačavanju akuzativa i lokativa: Ide u grad, kao Živi u grad. ... ako neko želi da ih upotrebljava i u standardnom jeziku, ta dva pojavna vida izjednačavanja padeža ne treba onemogućavati. Oni su u tolikoj mjeri usađeni u biće Crnogoraca da pođekad ni najobrazovaniji pojedinci među njima nijesu u stanju da razluče padeže kretanja i mirovanja, akuzativ i lokativ.“

Međutim, u Crnogorskoj gramatici, navodeći primjere iz starijeg jezika sa akuzativom mjesto lokativa, ne smatra da je to osobina književnog jezika: „Prijedlozi na, u i o u zvaničnome savremenom standardnome jeziku se srijeću uz akuzativ i lokativ, pri čemu je takva njihova upotreba strogo razgraničena.“ (Nikčević 2001: 527).

Danas ova crta živi u razgovornom jeziku i u supstandardnom pisanom jeziku. Na internetu, u blogovima, nije teško naći primjere:

Vuk i ja smo privatno tužili trojicu pripadnika DB za pokušaj atentata u Budvu, ali je tužilaštvo taj proces stopiralo.

Treniraćemo dva dana u Podgoricu, a potom se selimo u Kolašin,

Snimak jednog 'uobičajenog' događaja koji se zbio na Cetinje 1993. godine.

Slusam „Yesterday“ i podseti me na tebe u Ulcinj pre par godina

a živim u Podgoricu, Crnu Goru.

Živiš li ti uopšte u Budvu?

Investicije u Budvu. Izgradnju budvanske marine s pratećim hotelsko-poslovnim i nautičkim objektima visoke kategorije...

Prodajem kuću u Crnoj Gori u Ulcinj, pogled na more, 260 m2 hitno.

FSR predstavi projekat „Druga šansa“ u Podgoricu i u Nikšiću.

Dobar dio Bošnjaka se i nacionalno osjeća Crnogorcima sada, barem oni u Baru i Podgoricu.

Iako ova crta ima vrlo solidnu bazu u starijem crnogorskom književnom jeziku i u crnogorskom govornom jeziku, nije ušla u savremenu književnu normu, a nije sigurno da će ući. Ali sigurno će živjeti u supstandardnom jeziku. Supstandardni možemo nazvati pisani jezik koji je neformalan, bliži govornom jeziku. Normalno je da standardni jezik ima i svoj supstandard, ili više njih. Prirodno je da i crnogorski ima svoj, koji će sigurno sadržati osobina starijeg štokavskog, s obzirom na to da se glavni grad Crne Gore nalazi baš na takvom dijalekatskom području. Ova pojava, nerazlikovanje cilja kretanja i mirovanja, toliko je „crnogorska“ da zaslužuje da bude u upotrebi kao supstandardni izraz.

Literatura:

- Barjaktarević, D.: *Novopazarsko-sjenički govori, Srpski dijalekatski zbornik 16*, Beograd 1966.
- Bigović-Glušica, Rajka: *Jezik Marka Miljanova*, Podgorica 1997.
- Buchholz, O. & W. Fiedler: *Albansiche Grammatik*, Leipzig 1987.
- Hraste, M. M.: *Čakavski dijalekt ostrva Brača, Srpski dijalekatski zbornik 10*, Beograd 1940.
- Ivić, P.: *O govoru Galipoljskih Srba, Srpski dijalekatski zbornik 12*, Beograd 1957.
- Ivić, P.: *Die serbokroatischen Dialekte*, 'S-Gravenhage, 1958.
- Ivić, P.: „Balkanizmi u nastajanju u srpskim govorima Banata“, *O jeziku nekadašnjem i sadašnjem*, Beograd 1990.
- Jireček, K.: *Istorija Srba*, Beograd 1952.

- Jović, D.: *Trstenički govor*, *Srpski dijalekatski zbornik 17*, Beograd 1968.
- Miletić, B.: *Crnički govor*, *Srpski dijalekatski zbornik*, Beograd 1940.
- Mønnesland, Svein: „Syntactic borrowing or internal development? Location vs motion in Serbian and Albanian“, Brendemoen, Bernt et al. (eds), *Language encounters across time and space*, Novus Press, Oslo 1999.
- Nikčević, V.: *Crnogorski jezik, Elementa montengrina*, Podgorica 1990.
- Nikčević, V.: *Piši kao što zboriš*, Podgorica 1993.
- Nikčević, V.: *Crnogorska gramatika*, Podgorica 2001.
- Peco, A. i B. Milanović: *Resavski govor*, *Srpski dijalekatski zbornik 17*, Beograd 1968.
- Pešikan, M. B.: *Starocrnogorski srednjokatunski i lješanski govori*, *Srpski dijalekatski zbornik 15*, Beograd 1965.
- Sandfeld, K.: *Linguistique balkanique*, Paris 1930.
- Simić, R.: *Levački govor*, *Srpski dijalekatski zbornik 18*, Beograd 1972.
- Vujović, L.: *Mrkovički dijalekat*, *Srpski dijalekatski zbornik 18*, Beograd 1969.

Svein MØNNESLAND

THE NEUTRALIZATION OF THE CASE RELATED TO THE FINISH LINE OF THE MOVING AND RESTING IN THE MONTENEGRIN LANGUAGE

Summary:

It is already well known that one of the main features of the Montenegrin speeches (apart from those from the North-West) is the inability to differentiate the finish line and place of the verbs of moving. The using of accusative case instead of locative or the instrumental cases is one of the features of the old Montenegrin of Petar I Njgos, Marko Miljanov etc. The paper deals with the geographical diffusion of this phenomenon within the štokavian and čakavian speeches, the possible genesis, (for example, the influence of the non-slavic languages), and the importance for the process of balcanisation in the field of South and some all- linguistic aspects of the phenomenon as well as the question of that standard nowadays. Some authors have proposed that the mentioned feature should be standardized in Montenegrin, but it is used nowadays mainly in the speech in the informal (non- standrad), written language (mainly on the internet).

Lada BADURINA

Rijeka

821.163.42'35'27

O METODOLOGIJI RADA NA PRAVOPISU: HRVATSKA ISKUSTVA

U radu će biti riječi o načelnim, ali i nekim konkretnim pitanjima pravopisnog normiranja. Na primjeru hrvatske pravopisne norme razmotrit će se kako se na pravopisnom planu susreću i prepliću različiti tipovi odnosa, pa tako i oni između: (1) pravopisa i (jezične) politike; (2) pravopisa i tradicije pismenosti; (3) pravopisa i jezika. Odgovor se na pitanje zašto je hrvatski pravopis danas takav kakav jest može naći isključivo u kombinaciji toga troga: hrvatskom jeziku, njegovome ustrojstvu ponajbolje odgovara (pretežito) fonološki pravopis; sretna je okolnost da je takav pravopisni tip obilježio dobar dio (novije) hrvatske pismenosti; pravopis je takav kakav jest i zbog spleta društveno-političkih prilika u kojima su se u prošlosti odvijali procesi (jezičnoga i) pravopisnog normiranja, ali i onih u kojima se hrvatski jezik i njegov pravopis nalaze danas (samostalna država). Zaključuje se da bi danas pitanje hrvatskoga pravopisa prije trebalo značiti promišljanje njegova boljega, spretnijeg (pr)opisa negoli dovođenje u pitanje temeljnih pravopisnih načela i/ili znatnije mijenjanje pravopisnih rješenja (što bi, dakako, iziskivalo i mijenjanje pravopisnih navika).

Ključne riječi: pravopis (ortografija), hrvatski pravopis, hrvatske pravopisne knjige (priručnici), kodifikacija pravopisne norme, pravopisna tradicija, jezična politika

O pravopisu načelno te o hrvatskome pravopisu posebno

Iako je to naslovom najavljeno, uvodno bi, po svoj prilici, trebalo podsjetiti: bit će riječi o pravopisu ili ortografiji kao o jednoj – doduše, umnogome specifičnoj – normi standardnoga jezika! Takav će se metodološki postupak morati jasno konfrontirati hrvatskim (i južnoslavenskim) iskustvima precjenjivanja uloge pravopisne norme u procesu jezične standardizacije, napose predimenzioniranja uloge pravopisnih knjiga (priručnika).

Ponajprije, za razliku od jezičnih normi kojima su definirane (znači: propisane ili opisane) razine strukture bilo standardnoga jezika bilo pojedinih organskih idioma (za razliku dakle od fonoloških, morfoloških, leksičko-semantičkih i sintaktičkih normi), pravopisnom je normom određen/propisan plan pisane realizacije određenoga standardnog jezika. U tom je smislu ta norma usporediva jedino s pravogovnom ili ortoepskom normom, kojom je pak de-

finiran plan govorene realizacije jezika. No, opet, za razliku od ortoepske norme – koja će se moći i trebati utvrđivati (točnije, opisivati) i za nestandardizirane idiome – pravopis ili ortografija postoji samo za standardni (ili *književni*) jezik kao *jezik knjige*, odnosno ona se propisuje za *jezik pismenosti* (pravopis se standardnoga jezika stoga po potrebi *posuđuje* i organskim idiomima, koji su primarno i/ili u većoj mjeri govoreni).

Nadalje, arbitrarnost i konvencionalnost pravopisne norme (naime, u krajnjoj liniji, *proizvoljnost* i *dogovornost* pravopisnih rješenja) – udružena s činjenicom da je riječ o najeksplicitnijoj jezičnoj normi, prema tome onoj koja je posljedica nekakve i nečije odluke, potom, dakako, (i) političkoga konsenzusa – ostavlja prostora (znatno više no što ga ima kada je riječ o drugim jezičnim normama) za supostojanja i sučeljavanja različitih mišljenja i konkretnih rješenja, zatim za pregovore, pa napokon i za prijepore i osporavanja.

Naprotiv, sasvim na drugoj strani *trezvenih* i *hladnih* promišljanja kojima pravopisnu normu nastojimo staviti *na pravo mjesto*, odnosno na nju gledati tek kao na jednu od normi kojima se definira određeni standardni jezik hrvatska su (i južnoslavenska!) iskustva koja u pravopisu (često neodmjereno i neprimjereno!) vide i mnogo više: jednostavno, pravopisna se pitanja nerijetko poistovjećuju s jezičnima ili im se čak pretpostavljaju, pravopisne knjige (priručnici) zauzimaju (pre)važno mjesto u nacionalnoj standardološkoj i normativističkoj djelatnosti, a u pristajanju se uz neka, često i sasvim marginalna pravopisna rješenja (svakako nepromišljeno i nekritički) prepoznaju očitovanja nacionalne pripadnosti i/ili ideoloških opredjeljenja.

S tih ćemo polazišta – imajući dakle na umu i narav pravopisne (ortografske) norme i kontekst hrvatske/južnoslavenske pravopisnosti – nastojati pristupiti metodološkim pitanjima koja se množe oko kodifikacije pravopisne norme.

Polazišne postavke pravopisnog normiranja: hrvatski primjer

Na primjeru ćemo novije hrvatske pravopisne situacije – koja je, najavi-mo, obilježena ne samo sporenjima oko pojedinih (ipak manje-više rubnih) pravopisnih rješenja nego i *pluralizmom* pravopisnih knjiga/priručnika¹ – nastojati pokazati kako se na pravopisnom planu susreću i prepliću različiti tipovi odnosa, pa tako i oni između: (1) pravopisa i (jezične) politike; (2) pravopisa i tradicije pismenosti; (3) pravopisa i jezika. U konačnici svaki će se od tih odnosa na svoj način ogledati i u suvremenoj hrvatskoj pravopisnoj normi!

---

¹ O aktualnome hrvatskom *pravopisnom višeglasju*, ali – još i više! – o dugotrajnoj i bogatoj tradiciji izrade pravopisnih knjiga posvjedočit će popis hrvatskih pravopisnih priručnika koji donosimo u prilogu. (Usp. i Badurina, 1996; Badurina, 2006.)

(1) Pravopis i (jezična) politika. Koliko su pitanje pisma i (pravo) pismenosti i društveno i nacionalno važna, koliko su ona potencijalno jaka sredstva i ideološke i političke borbe, lako će biti dokazati i na hrvatskome primjeru! S jedne strane – u doba ilirskoga pokreta i kasnije zagrebačke filološke škole – Gajeva je grafijska reforma trebala prvo ujediniti sve Hrvate (dotad u pismu/grafiji razjedinjene), a potom se očekivalo da će izrazitije morfonološki (korijenski) pravopis, za kakav su se zalagali predvodnici zagrebačke filološke škole, ići u prilog južnoslavenskom (pa čak i sveslavenskom) jedinstvu (usp. i Badurina, 1996; Matešić–Badurina, 2007). S druge pak strane, u pravopisnim se zbivanjima u dvadesetome stoljeću zrcale sasvim drukčije, upravo suprotne političke i ideološke tendencije: naime u više je valova hrvatska pravopisna norma bila poprištem srpskih (jugoslavenskih) unitarističkih nastojanja, pa se – kao reakcija na *prisilno* pravopisno *ujednačavanje* – može razumjeti inače neopravdana i neutemeljena morfonološka (*korienska*) pravopisna opcija iz doba Nezavisne Države Hrvatske.²

U tom nas svjetlu sagledana, ne bi, dakako, trebala iznenađivati ni najnovija hrvatska pravopisna zbivanja od 90-ih godina prošloga stoljeća (od osamostaljenja Republike Hrvatske) do naših dana. No – najavimo! – u konačnom će zauzimanju stava prema takvim pravopisnim previranjima svakako valjati uzeti u obzir i preostale dvije komponente složena pitanja pravopisne norme i pravopisnoga normiranja, odnosno kodifikacije pravopisne norme – pitanje odnosa pravopisa i tradicije te posebice odnosa pravopisa i jezika.

(2) Pravopis i tradicija. Tradicionalnost je svake – pa tako i hrvatske – pravopisne norme ujedno i uzrok i posljedica *konzervativnosti* pravopisa. Drugim riječima, usprkos dinamici jezičnoga razvoja pisana slika jezika teži stalnosti i stabilnosti: uspostavljaju se na taj način veze s tradicijom pismenosti na tom jeziku, a ujedno se korisnici jezika pri pisanju lišavaju potrebe ulaganja nepotrebnih i neracionalnih napora.

Međutim kad je o hrvatskome pravopisu riječ, pozivanje na *tradiciju* i neće uvijek biti jednoznačno i nedvosmisleno. Umjesto da se tim činom riješe pravopisne dvojbe, često će se one – naprotiv! – otvarati. Naime i u nekima se od aktualnih hrvatskih pravopisnih prijepora ogledaju različite interpreta-

---

² Drugim riječima, pristupi li se pravopisu kao konvenciji, u 40-im se godinama 20. stoljeća zacijelo teško moglo naći opravdanja za ozbiljnije zadiranje u tadašnju manje-više stabiliziranu fonološku pravopisnu normu; i ne manje bitno: za tako što nije bilo razloga ni s obzirom na odnos hrvatskoga pravopisa i hrvatskoga jezika (o čemu više u nastavku).

Zanimljivo je napokon napomenuti i to da su dvije hrvatske morfonološke pravopisne norme bile sasvim različito motivirane: u 19. stoljeću čuvanje je korijena riječi u pismu bilo nadahnjivano romantičarskim panslavističkim idejama te praktičnom potrebom da hrvatsku knjigu razumiju i pripadnici drugih slavenskih naroda, a stoljeće kasnije pozivanje je na ipak kratkotrajnu praksu hrvatskoga morfonološkog pravopisa trebalo, naprotiv, istaći posebnost hrvatskoga pravopisa u odnosu na srpski (usp. i Badurina, 1996: 56–61).

cije hrvatske pravopisne prošlosti, odnosno različita su pravopisna rješenja poduprta (ili opravdavana) ugledanjima u različite segmente dijakronije hrvatskoga pravopisa. Možemo i ovako reći: nepravocrtost će hrvatske (pravo) pismenosti za posljedicu imati i nepravocrtost hrvatske pravopisne tradicije – a da pritom – naglasimo! – neće morati biti dovođena u pitanje pripadnost ni jedne od etapa toga puta *matici* hrvatske pisane baštine.

Na konkretnim ćemo primjerima u najnovije vrijeme potenciranih hrvatskih pravopisnih neodlučnosti nastojati potkrijepiti ne samo *relativnost* kriterija tradicije pri pravopisnome normiranju nego upozoriti i na još ozbiljniji problem pokušaja *manipulacije* tradicijom.

U ranijim izdanjima (od 1994. godine) dopuštanjem, štoviše i preferiranjem, a potom (od 2000. godine) i isključivim propisivanjem nesastavljenoga pisanja niječnice uz enklitički oblik prezenta glagola *htjeti* (dakle *ne ću, ne ćeš, ne će* itd.) autori su se *Hrvatskoga pravopisa* Stjepan Babić, Milan Moguš i Božidar Finka deklarativno opredijelili za prednovosadsko³ (Broz–Boranićevo) pravopisno rješenje, ignorirajući pritom nezanemarlivu praksu (razvijanu od 1960. godine) sastavljenoga pisanja (*neću, nećeš, neće* itd.), proturječeći čak i rješenju koje su sami propisali u prvome izdanju svoga pravopisa tridesetak godina ranije.⁴ Pitanje koje se u tom slučaju sasvim jasno kristalizira jest je li moguće – i je li uopće mudro?! – ignorirati 30-ak godina hrvatske pismenosti, a koje su po svoj prilici morale pridonijeti tome da se i sastavljeno pisanje *neću* počne doživljavati kao činjenica (novije) tradicije hrvatske pravopisnosti!?

Jedno drugo će nas (novije) pravopisno rješenje upozoriti na još ozbiljniji problem vrlo proizvoljna tumačenja pravopisne tradicije! Riječ je o pisanju kratkoga *je* (koje je nastalo pokraćivanjem dugoga *jē*, u pismu *ije*) iza tzv. pokrivenoga *r*, tj. iza suglasničke skupine kojoj je drugi član suglasnički fonem /r/. Konkretno, riječ je o dvojbi hoće li prema *okrijepiti* biti *okrepa* ili *okrjepa*, prema *crijep* i *brijeg* – *crepovi* i *bregovi* ili *crjepovi* i *brjegovi*, naposljetku hoće li prema *triježan* biti *trezven* ili *trjezven*, prema *privrijediti* – *privreda* ili *privrjeda*, prema *vrijeme* – *vremenski* ili *vrjemenski* i sl. I opet u devedesetim godinama 20. stoljeća, i opet u novijim izdanjima Babić–Finka–Moguševa

---

³ U novijoj se hrvatskoj pravopisnoj djelatnosti kao najveći *kamen spoticanja* izdvaja *Pravopis hrvatskosrpskoga književnog jezika* (1960), nastao na temelju zaključaka hrvatsko-srpskih pregovaranja u Novom Sadu (1954). Pritom se, nažalost, prečesto propušta sagledati mjesto te pravopisne knjige u kontinuitetu hrvatske pravopisnosti.

⁴ Zanimljiva je naime činjenica da u pravopisnoj knjizi koju su pisali 1971. godine – a koja je u eri tzv. *novosadskoga pravopisa* trebala Hrvatima omogućiti povratak *kanonskoj* Broz–Boranićevoj pravopisnoj normi – isti autori nisu smatrali potrebnim (možda: prihvatljivim ili mogućim?) propisivanje nesastavljenoga pisanja niječnice uz enklitički oblik prezenta glagola *htjeti* (usp. Babić–Finka–Moguš, 1971: 89), ili bismo pak na tome mogli temeljiti zaključak da sastavljeno pisanje *neću, nećeš, neće* itd. tada jednostavno nisu smatrali problematičnim.

Hrvatskoga pravopisa promovira se praksa pisanja *je* u takvim pozicijama, dakle *crjepovi*, *brjegovi*, *okrjepa* i sl., doduše uz popise iznimaka, koji su se iz izdanja u izdanje (ne bez razloga⁵) mijenjali. Takav su pravopisni postupak autori opravdavali tumačenjem da je „upotreba *je* iza pokrivenoga *r* bliža [...] sustavu hrvatskoga književnoga jezika [!?] i često njegovu izgovoru“, domaćući kako „mnogi smatraju [!?] da bi tako trebalo biti bez iznimke“. Ipak, dodat će, kako je „u nekim riječima i oblicima ostavljeno samo *e* zbog njihove [sic!] velike učestalosti u tim likovima“ (usp. Babić–Finka–Moguš,⁵ 2000: VII). Spremno proglašavajući pisanje *e* u tim pozicijama nemilim utjecajem srpskoga jezika i, dakako, *novosadskoga pravopisa*, pravopisci su *novo* pravopisno pravilo uspjeli učiniti (gotovo!) neupitnim. Prava je istina ipak ponešto drugačija! Ne samo da je alternacija *je* > *e* u navedenim pozicijama (mor)fonološki uvjetovana (štoviše i u gramatikama već opisana/propisana!) nego je i pravopisno *e* činjenica i hrvatske *prednovosadske* pravopisnosti.⁶ S čitanjem gramatika i prelistavanjem starijih pravopisnih knjiga kao da međutim nitko nije ozbiljno računao!

Navedena nam dva primjera dopuštaju još pokoji komentar. Dopuštaju nam naime da načelo konzervativnosti (i/ili tradicionalnosti) pravopisa sučelimo s njegovom ideološkom/političkom dimenzijom, ali i to da pravopisna pitanja stavimo napokon u suodnos s jezičnima. Ponajprije, upravo će nas situacija u novijoj hrvatskoj pravopisnoj normi i pisanoj praksi upozoriti na još jednu posebnost: iako će se korisnici pravopisa načelno opirati svakoj promjeni u pravopisnoj normi, prihvaćat će ih – zdušno, bez oklijevanja pa i kritič-

---

⁵ Isforsirano se pravopisno pravilo kontinuirano nalazi u sukobu s jezičnom praksom, pa su pravopisci jednostavno prisiljeni revidirati popise izuzetaka; s druge pak strane pravopisna *agresivnost* i/ili *autoritet* pravopisa utječe na mijenjanje jezičnih navika, pa (ne)očekivano raste učestalost uporabe riječi poput *okrjepa*, *pogrješka*, *trjezven* i sl. To će nas morati suočiti s jednim znatno ozbiljnijim pitanjem (koje ovdje tek naznačujemo): može li pravopis utjecati na (mor)fonološku strukturu jezika te ima li on uopće na tako što pravo!? (Usp. o tome Silić, 2002.)

⁶ Drukčije rečeno, pisanje *je* u tim pozicijama bilo iznimno te se vezivalo istom uz izdvojene i/ili *knjiške* lekseme. Tako će se, primjerice, u rječničkom dijelu Brozova *Hrvatskoga pravopisa* naći primjeri poput ovih: *potkrepa* i *potkrepljujem* prema *potkrijepiti*; *vremenski*, *vremenit*, *vremešan* prema *vrijeme*, *vremena*; *brežuljak*, *brežuljast* prema *brijeg*, *bregovi*; *crepar*, *crepara*, *crepić*, *crepulja* prema *crijep*, *crepovi*; *ždrebad*, *ždrebica*, *ždrebence* ili *ždrebešce* prema *ždrijebe*; *treznoća* prema *triježan*, *trezniji* i sl. (u tom kontekstu sagledano, *pogrješka*, čak i *griješka*, *grješnik*/*grješnica*, *strjelica* ili *ogrjev* izuzeci su koji će se i u budućim pravopisnim knjigama pojavljivati uglavnom u istim tim izdvojenim primjerima!). S takvom će praksom nastaviti i Dragutin Boranić u izdanjima svoga pravopisa, a posebno će zanimljivo biti pravilo iz Cipra–Klaićeva *Hrvatskoga pravopisa* iz 1944. (tzv. *korjenskog pravopisa*): „Iza *r*, pred kojim je još jedan suglasnik, redovito prema *ie* ne dolazi kratko *je*, nego samo *e*; na pr. *vrieme* – *vremena*, *brieg* – *bregovi*, *priek* – *preči*; *prienos* – *prenositi*. U nekim slučajevima ostaje *je*, i to u riječi *ogrjev* (*ogrjevni*) i u izvedenicama od riječi *grieh*: *grjehota*, *grješnik*, *pogrješka*, *pogrješan*, *nepogrješiv*...“ (usp. Cipra–Klaić, 1944: 35). (Više o tome usp. i u Pranjković, 2006: 55–56.)

koga propitivanja – ako su *dokumentirane* i *argumentirane* „opravdanim“ i/ili društveno/nacionalno „prihvatljivim“ ideološkim motivima.⁷ Nasuprot tome, suptilan će i slojevit odnos između pravopisa i jezika za koji se pravopisna norma uspostavlja u *javnim* (a, nažalost, nerijetko i u stručnim) promišljanjima pravopisnih pitanja biti – i predugo ostajati – argument *drugoga reda*.

(3) Pravopis i jezik. Kompleksan odnos jezika i norme kojom se utvrđuje jedan – *pisani* – plan njegove realizacije predstavljen je i najavljen već u raspravama o tipu pravopisa koji bi bio najprimjereniji stanovitom jeziku (fonološki, morfološki/morfonološki, etimološki, odnosno određena kombinacija različitih načela)⁸ i u sasvim određenim pitanjima u vezi s metodologijom pravopisnog normiranja (kako formulirati pravopisna pravila; kako razgraničiti pravopis i gramatiku).

Ne napuštajući dakle misao o autonomnosti i specifičnosti pravopisne norme, trebat će, uostalom, u mnogim konkretnim slučajevima razrješavati slojevite, nerijetko i zamršene odnose između pravopisa i normi kojima su propisane razine strukture određenoga standardnog jezika. Ili, konkretnije rečeno, svako će pravopisno poglavlje na neki način korelirati s određenim jezičnim područjima (točnije, razinama i disciplinama): uža grafijska (slovopisna) problematika nužno će biti dovođena u vezu s fonemskim jezičnim inventarom; (morfo)fonološka će jezična struktura biti nezaobilazna pri utvrđivanju načina bilježenja jezika (pa će se s obzirom na to imenovati i tip pravopisa – fonološki, fonološko-morfonološki, morfološki/morfonološki i sl.); morfologija i rječotvorje imat će reperkusija na sastavljeno ili nesastavljeno pisanje riječi/izraza; (supra)sintaksa će biti nužna za uspostavljanje interpunkcijske norme; leksička (i semantička) norma na poseban će način biti propitivane u pravopisnome rječniku itd.

No čak i ako – *teorijski* – sasvim jasno razgraničimo kompetencije s jedne strane jezičnih (razinskih) normi, a s druge strane pravopisne norme, ako, prema tome, nedvosmisleno utvrdimo da *pravopis propisuje kako se što ima pisati – i ni manje ni više od toga!* – zasigurno time nismo razriješili brojna

---

⁷ Dakako, imamo ovdje na umu da će korisniku pravopisa tradicionalno u pravopisu/pravopisnoj normi biti ono što obilježava pravopisnu praksu njegova vremena, a ne onu prethodnih generacija. Ili, sasvim konkretno, trebalo bi se zapitati može li kakvu praktičnu vrijednost današnjim govornicima hrvatskoga jezika predstavljati podatak da se prije 1960. godine *ne* *ću* pisalo nesastavljeno kada je, zacijelo, velika većina pismenih govornika hrvatskoga jezika bilo završila bilo i započela školovanje nakon te godine. Utoliko – smatramo – odustajanje od *komocije* u pismu (tj. da se piše na način na koji je uobičajeno, odnosno u skladu sa stečenim navikama) može biti potaknuto tek čvrstim uvjerenjem u postojanje nekih jačih, „pravih“ (nacionalno opravdanih) razloga.

⁸ U tom se smislu može govoriti o sretnu odnosu hrvatskoga jezika i njegova pravopisa: prozirnoj (transparentnoj) fonološkoj i morfološkoj strukturi ponajbolje će odgovarati (pretežito) fonološki pravopis (usp. o tome Brozović, 1976: 51; Badurina, 1996: 49).

praktična/metodološka pitanja – pitanja *metodologije pravopisnog normiranja*, pa onda i *metodologije izrade pravopisnih priručnika*.

Na kraju krajeva, dosad ipak više deklarativno iskazane kompetencije (i ingerencije) pravopisa (i kao norme i kao knjige) morat će se ovjeravati pri suočavanju sa sasvim konkretnim problemima prilikom pisanja pravopisne knjige: je li uistinu moguće uspostaviti pravopisna pravila na temelju kojih se može govoriti o dominantnom pravopisnom načelu – fonološkom ili morfološkom/morfemskom (morfološkom) – ne uključujući u taj opis/propis elemente (morfo)fonološkog jezičnog ustrojstva; mogu li se pitanja sastavljenog ili nesastavljenog pisanja riječi i izraza emancipirati od morfologije i tvorbe riječi (rječotvorja) bez štete za razumljivost, a zatim i prihvatljivost („naučljivost“) na taj način sročeni pravopisni pravila; može li se poglavlje o interpunkciji napisati režući veze sa (supra)sintaksom itd. Poseban sklop pitanja otvara pravopisni rječnik: hoće li u nj ulaziti isključivo standardnojezični leksemi ili, drugim riječima, imamo li pravo biti pismeni i kad/ako ne pišemo standardnim jezikom, odnosno kad svjesno ili nesvjesno rabimo nestandardnojezične i/ili supstandardne lekseme; ako u pravopisni rječnik ulaze i nestandardnojezične riječi, valja načelno utvrditi koje i koliko njih te u kojem je odnosu taj „ustupak“ spram temeljnog načela pri sastavljanju posebnog tipa rječnika – načela pravopisne obilježnosti⁹ i sl. Dakako, na sva je postavljena pitanja moguće odgovarati s gledišta metodološke *pravovjernosti*, no time ne samo da se ozbiljno nagrizaju temelji hrvatskoga *pravopisanja* (tradicije izrade pravopisnih knjiga¹⁰) već to dovodi do novog *pravopisnog apsurd*: isklju-

---

⁹ Navedimo neke primjere i upozorimo na dvojbe koje oni sa sobom nose. Po načelu bi se pravopisne obilježnosti u (hrvatskome) pravopisnom rječniku trebale naći i ove (supstandardne/nestandardne) riječi: *ćef, ćilibar, ćuprija, đul, pomjeriti, saobraćajac, skeleđžija, uputstvo* i sl. Naprotiv, njihovi standardnojezični „parnjaci“ jednostavno nisu pravopisno zanimljivi: *volja, jantar, most, ruža, pomaknuti, prometnik, skelar, uputa*. Slična je situacija i s nekim (pravopisno obilježenim) internacionalizmima i njihovim pravopisno nezanimljivim hrvatskim zamjenama: *biblioteka – knjižnica, dijafragma – ošit, destinacija – odredište, eksperiment – pokus, eksport – izvoz, eksterni – vanjski* itd. Znajući za sklonosti korisnika hrvatskih pravopisnih knjiga – odnjegovane, dakako, na iskustvima služenja pravopisnim rječnicima koji su htjeli (ili, u nekim vremenima, i trebali) preuzimati ulogu koja im nikako nije namijenjena: ulogu normativnog rječnika hrvatskog jezika i/ili jezičnog savjetnika – postavlja se pitanje kako izbjeći brzoplete i svakako neprihvatljive zaključke poput ovoga: hrvatski se kaže samo *saobraćajac* jer *prometnika* nema u pravopisu?! (Slični se metodološki problemi javljaju, doduše, i kod sinonimnih standardnojezičnih izraza od kojih svi članovi niza nisu pravopisno obilježeni!) Razumno rješenje da na koncepciju pravopisnog rječnika – pa onda i način služenja njime – valja upozoriti (i) u predgovoru ne mora uvijek biti praktično: znamo, nažalost, da kod korisnika naših normativnih priručnika baš i ne postoje navike čitanja predgovora!

¹⁰ Imamo dakako na umu bogatu hrvatsku tradiciju pisanja pravopisnih knjiga i pritom kao polazište za razmatranje novije povijesti hrvatskoga pravopisa uzimamo *Hrvatski pravopis* Ivana Broza, čije je prvo izdanje objavljeno 1892. godine (usp. i popis hrvatskih pravopisnih knjiga u prilogu). Štoviše, možemo dokazati da je svijest o praktičnim poteškoćama koje se

čimo li naime iz pravopisnog propisa i pravopisnog rječnika sve što mu načelno ne pripada, a tiče se fonologije, morfologije, tvorbe riječi, sintakse, leksikologije i sl., malo će toga u pravopisnoj knjizi ostati! Nipošto ne treba zane-mariti i vrlo važne praktične posljedice takva čina: kako uopće s tih novih, sa-svim *pročišćenih* pozicija propisati pravopisnu normu, kako izricati pravopi-sna pravila?!

Zaključno

Načevši temu metodologije pravopisnoga normiranja – imajući pritom na umu nemala hrvatska iskustva u tome – željeli smo naglasiti barem dva aspekta toga problema. S jedne strane zanimala su nas tim povodom pitanja pravopisne norme (i u tom smo slučaju i mogli utvrditi da odgovore na njih valja tražiti u međudjelovanju pravopisa i jezika, ali i pravopisa i pravopisne tradicije te jezične politike), a s druge smo se strane nastojali suočiti s praktičnim poteškoćama u vezi s pisanjem pravopisnih priručnika. Usprkos turbulentoj suvremenoj hrvatskoj pravopisnoj situaciji – koju će, između ostaloga, obilježavati i predimenzionirana ili krivo dimenzionirana uloga pravopisa – ne možemo zaniijekati bogatu i vrijednu hrvatsku pravopisnu tradiciju (i što se tiče norme i što se tiče njezine kodifikacije). Utoliko bi i danas, zaključujemo, pitanje hrvatskoga pravopisa prije trebalo značiti promišljanje njegova boljega, spretnijeg (pr)opisa negoli dovođenje u pitanje temeljnih pravopisnih načela i/ili znatnije mijenjanje pravopisnih rješenja (što bi, dakako, iziskivalo i mijenjanje pravopisnih navika).

---

javljaju pri kodifikaciji pravopisne norme duga koliko i sama (novija) tradicija pisanja tih normativnih priručnika. Tako se već prvi hrvatski pravopisac, svjestan metodološke zamke u koju upada pišući pravopisni priručnik, u uvodu svoje normativne knjižice ispričavao: „Ako se kome čini, da je preopsežan I. dio, a ono neka znade, da bi, istina, mnoga između pravila u I. dijelu pristala upravo u gramatiku jezika hrvatskoga, ali kako ih nema u školskim gramatikama, trebalo je već i zato da se nađu u ovoj knjižici“ (Broz 1893: VI). Zanimljivo je da se kasniji hrvatski pravopisci – uvelike nasljeđujući Brozov model pisanja pravopisnog priručnika – zbog sličnih *metodoloških prekršaja* više i nisu ispričavali, pa u mlađim hrvatskim pravopisnim knjigama više ne čitamo slične *autoreferencijalne* napomene. Nadalje i Brozov pravopisni rječnik preuzima neke *nepravopisne* kompetencije: „Što je obilježeno zvjezdicom *, nek se ne upotrebljava u književnom govoru“ (Broz 1893: 72). Spomenimo, takav se postupak jezičnosavjetničke djelatnosti pronio i u 20. stoljeće: zvjezdice se i uputnice javljaju u pravopisnim rječnicima Boranićevih izdanja, a u doba su *novosadskog* hrvatsko-srpskog jezičnog i pravopisnog „jedinstva“ naročito na cijeni bili jezični (leksički) savjeti Babić–Finka–Moguševa *Hrvatskoga pravopisa* iz 1971. godine. I ako se dakle može razumjeti *praktična* vrijednost takvih *iskliznuća* pravopisnog rječnika u 70-im godinama 20. stoljeća, u doba jezičnog i pravopisnog *unitarizma*, priznajmo ipak, doista je teško opravdati jezičnosavjetničke postupke kojima smo svjedočili u pravopisnim knjigama u zadnjem desetljeću toga stoljeća, a svjedočimo im, nažalost, i na početku novoga stoljeća i tisućljeća!

HRVATSKI PRAVOPISNI PRIRUČNICI

(slijedom objavljivanja)*

- Josip Partaš, *Pravopis jezika ilirskoga*, Tiskom braće Županah, Zagreb, 1850. (pretisak Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb, 2002).
- Marcel (Marcel) Kušar, *Nauka o pravopisu jezika hrvackoga ili srpskoga (fonetičkom i etimologijskom)*, naklada piščeva, Dubrovnik, 1889.
- Ivan Broz, *Hrvatski pravopis*, Po određenju kr. zemaljske vlade, odjela za bogoštovlje i nastavu, Troškom i nakladom kr. hrv.-slav.-dalm. zemaljske vlade, Zagreb, ¹1892, ²1893.
- Dragutin Boranić (priredio), *Hrvatski pravopis Ivana Broza*, Zagreb, ³1904, ⁴1906, ⁵1911, ⁶1915.
- Dragutin Boranić, *Pravopis hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Zagreb, ¹1921, ²1923, ³1926, ⁴1928, ⁵1930.
- Dragutin Boranić, *Pravopis hrvatskosrpskoga jezika*, Zagreb, ⁶1934, ⁷1937.
- Dragutin Boranić, *Pravopis hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Zagreb, 1940 (četvrto izdanje!), ⁸1941.
- Franjo Cipra – Petar Guberina – Kruno Krstić, *Hrvatski pravopis*, Zagreb, 1941. (zabranjen; pretisak ArTresor naklada, Zagreb, 1998).
- Adolf Bratoljub Klaić (uz suradnju članova Ureda za hrvatski jezik), *Koriensko pisanje*, Ured za hrvatski jezik, Zagreb, ¹1942, ²1942.
- Franjo Cipra – Adolf Bratoljub Klaić (uz suradnju članova Ureda za hrvatski jezik), *Hrvatski pravopis*, Nakladni odjel Hrvatske državne tiskare, Zagreb, 1944. (pretisak *Hrvatski korijenski pravopis*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 1992).
- Dragutin Boranić, *Pravopis hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Zagreb, ⁹1947, ¹⁰1951.
- Pravopis hrvatskosrpskoga književnog jezika s pravopisnim rječnikom* (izradila Pravopisna komisija), Matica hrvatska – Matica srpska, Zagreb – Novi Sad, 1960.
- Stjepan Babić – Božidar Finka – Milan Moguš, *Hrvatski pravopis*, Školska knjiga, Zagreb, 1971. (zabranjen i uništen; pretisci London, 1972. i 1984. te Zagreb 1990).
- Vladimir Anić – Josip Silić, *Pravopisni priručnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Sveučilišna naklada „Liber“ – Školska knjiga, Zagreb, ¹1986, ²1987, ³1990.
- Stjepan Babić – Božidar Finka – Milan Moguš, *Hrvatski pravopis*, Školska knjiga, Zagreb, 1990. (pretisak izdanja iz 1971); promijenjena izdanja: ²1994, ³1995, ⁴1996.

---

* Kronološki kriterij razlogom je što se različita izdanja pojedinih pravopisa javljaju u diskontinuitetu.

Neki su pravopisi posebno objavljivani i u skraćenim, školskim izdanjima. Ti su podaci, kao i oni o kompiliranim izdanjima, izostavljeni.

Nakladnici su pravopisnih knjiga navedeni stoga što taj podatak nerijetko svjedoči o statusu normativne knjige (privatna naklada ili podrška i/ili narudžba državnih institucija), a neka su izdanja poznata upravo po svojim izdavačima (npr. *Pravopis* dviju matica – Matice hrvatske i Matice srpske). Ako se kod uzastopnih izdanja istoga pravopisa mijenjao nakladnik, ti se podaci ne navode.

- Slaven Batnožić – Branko Ranilović – Josip Silić, *Hrvatski računalni pravopis* (uz računalni program, *spelling-checker*), Matica hrvatska – SYS, Zagreb, 1996.
- Stjepan Babić – Božidar Finka – Milan Moguš, *Hrvatski pravopis*, Školska knjiga, Zagreb, ⁵2000 (prerađeno izdanje).
- Vladimir Anić – Josip Silić, *Pravopis hrvatskoga jezika*, Novi Liber – Školska knjiga, Zagreb, 2001.
- Stjepan Babić – Božidar Finka – Milan Moguš, *Hrvatski pravopis*, Školska knjiga, Zagreb, ⁶2002, ⁷2003, ⁸2004.
- Stjepan Babić – Sanda Ham – Milan Moguš, *Hrvatski školski pravopis*. Školska knjiga, Zagreb, 2005.
- Lada Badurina – Ivan Marković – Krešimir Mićanović, *Hrvatski pravopis*, Matica hrvatska, Zagreb, ¹2007, ²2008.

Literatura:

- Badurina, Lada, 1996, *Kratka osnova hrvatskoga pravopisanja: Metodologija rada na pravopisu*. Izdavački centar Rijeka: Rijeka.
- Badurina, Lada, 1997, *Leksikografske naznake o izradi pravopisnih rječnika: hrvatska iskustva*, u: *Hrvati i Mađari u svjetlu prožimanja kultura i jezika*, Bibliotheca Croatica Hungariae, knjiga 2 (priopćenja s III. međunarodnog slavističkog skupa održanoga u Pečuhu 26–27. travnja 1996), Pečuh (Mađarska), 155–164.
- Badurina, Lada, 1998: *Pravopis*, u: *Hrvatski jezik: Najnowsze dzieje języków słowiańskich*, ur. Mijo Lončarić, Opole (Poljska), 65–73.
- Badurina, Lada, 2005, *Hrvatska interpunkcija u drugoj polovici 20. stoljeća: Od rečenice prema tekstu*, „Fluminesia“, god. 17, br. 2, Rijeka, str. 47–58.
- Badurina, Lada, 2006, *Hrvatska pravopisna norma u 20. stoljeću*, u: *Hrvatski jezik u XX. stoljeću*, ur. Marko Samardžija i Ivo Pranjković, Matica hrvatska, Zagreb, str. 145–158.
- Badurina, Lada – Matešić, Mihaela, 2008, *Ortoepija i ortografska načela (na primjeru hrvatske i srpske ortografske norme)*, u: *Die Unterschiede zwischen dem Bosnischen/Bosniakischen, Kroatischen und Serbischen / Razlike između bosanskog/bošnjačkog, hrvatskog i srpskog jezika*, ur. Branko Tošović, Münster et al., str. 477–494.
- Brozović, Dalibor, 1976, *O općom jezičnim i izvanjezičnim uvjetovanostima standardnonovoštokavske pravopisne problematike sa stanovišta njezina historijata i suvremenoga stanja*, u: *Radovi III*, Institut za jezik i književnost u Sarajevu, Sarajevo, str. 49–58.
- Brozović, Dalibor, 2002, *O pravopisima općenito, a o hrvatskima posebno*, „Dometi“, XII, 1–4, 13–22.
- Jezik na križu / Križ na jeziku 1: Rasprava o pravopisnim pravilima*, 2005, priredila J. Hekman, Matica hrvatska, Zagreb.
- Matešić, Mihaela – Badurina, Lada, 2007, *Ilirsko (orto)grafijsko sveslavenstvo i ortoepsko svehrvatstvo*, Polska i Chorwacja w Europie Środkowej: Integracja europejska w tradycji i przyszłości, zbornik sa skupa (11–13. svibnja 2005), ur. Piotr Żurek, Bielsko-Biała, str. 343–356.

- Matešić, Mihaela, 2006, *Odnos ortoepije i ortografije u hrvatskome jeziku*, doktorska disertacija, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb.
- Pranjković, Ivo, 2002, *Opća načela sastavljenoga i nesastavljenoga pisanja*, „Dometi“, XII, 1–4, 53–62.
- Pranjković, Ivo, 2006, *Hrvatska pravopisna norma u zadnjem desetljeću 20. stoljeća*, Uvodna predavanja, Četvrti hrvatski slavistički kongres, Varaždin – Čakovec, 5–8. rujna 2006, str. 47–62.
- Silić, Josip, 2002, *Dvije-tri načelne o kompetencijama pravopisa*, „Dometi“, XII, 1–4, 47–51.

Lada BADURINA

METHODOLOGICAL PROCEDURE OF THE WORK ON ORTHOGRAPHY: CROATIAN EXPERIENCE

Summary:

The paper deals with some of the main and specific questions related to the standardization of orthography. The author keeps considering the interweaving of various types of relations, especially those between: (1) orthography and the policy of language; (2) orthography and tradition of literacy; (3) orthography and language. The answer to the question why the Croatian orthography is as it is nowadays can only be found within the mentioned combination, the combination of those three elements. Since the phonological orthography perfectly suits the Croatian language, it can be said that the Croatian orthography results from the social and political circumstances that influenced the processes of spelling standardization and that the fact that Croatia is an independent state today. The author concludes that it would be more important to reconsider the Croatian orthography in terms of the better rules than to reconsidering the fundamental spelling rules which would, at the same time, result in the change of the spelling habits.

O RADU NA PRAVOPISU CRNOGORSKOG JEZIKA

U ovom radu autorka govori o dilemama i različitim stavovima prema normiranju crnogorskog pravopisa koje su imali članovi Savjeta za standardizaciju crnogorskog jezika. Sporna pitanja oko kojih su se podijelili članovi Savjeta, bez mogućnosti usaglašavanja i dogovora, argumenti kojima su branjeni iskazani stavovi – predmet su ovoga članka. U radu se na osnovu lingvističke teorije i literature jasno pokazuju smjernice i metodologija kojom se može doći do lako prihvatljivog pravopisa crnogorskog jezika primjerenog službenoj upotrebi u savremenom crnogorskom društvu.

Ključne riječi: standardni jezik, pravopis, crnogorski jezik, norma, Savjet za standardizaciju crnogorskog jezika

1. Budući da je Ustavom Crne Gore¹, članom 13, kao službeni jezik određen crnogorski, bilo je neophodno da nezavisna, suverena država Crna Gora (nezavisnost dobijena referendumom 21. maja 2006.) stane iza svog službenog jezika i da mudrom jezičkom politikom radi na njegovoj afirmaciji i njegovanju². Opštepoznata je činjenica da je jezička politika neodvojivi dio dominirajuće opšte politike jedne društvene zajednice. Cilj jezičke politike je kodifikacija jezičkog standarda koji u toj društvenoj zajednici služi kao sredstvo sporazumijevanja (komunikativna funkcija) i sredstvo autoidentifikacije (simbolička funkcija). U cilju afirmacije i standardizacije crnogorskog jezika potrebno je organizovati neophodne naučne institucije, kako to rade i druge

---

¹ Usvojen u Skupštini na trećoj sjednici, drugog redovnog zasijedanja 19. oktobra 2007.

² Odnos između jezika i države složen je i uslovljen istorijsko-političkim prilikama. Istorijsko iskustvo nam govori da su promjene na državnom planu, konstituisanje ili nestajanje države, obavezno za sobom povlačile i promjene u nazivu jezika. O odnosu jezika i države v. u članku Rajka Glušica, *Jezičke prilike u Crnoj Gori*, Jezični varijeteti i nacionalni identiteti, Disput, Zagreb 2009, str. 137–147; Slavko Vukomanović, *Jezično društvo nacija*, Jugoslovenska revija, Beograd 1987. Maciej Czerwinski, *Jezično-izvor nacionalne i državne homogenizacije: izabrani prilozi*, Jezični varijeteti i nacionalni identiteti, Disput, Zagreb 2009, str. 11–28.

države³, u kojima će se planirati i voditi zrela i naučno utemeljena jezička politika razvoja i njegovanja službenog jezika. Prvi korak u tom pravcu bio je osnivanje *Savjeta za standardizaciju crnogorskog jezika* odlukom Vlade Crne Gore na sjednici od 24. januara 2008⁴.

Savjet je imao 13 članova, to su: Branko Banjević, predsjednik (književnik), prof. dr Rajka Glušica, zamjenica predsjednika (lingvistkinja), doc. dr Tatjana Bečanović (teoretičarka književnosti), Rajko Cerović (publicista), dr Adnan Čirgić (lingvista), Zuvdija Hodžić (književnik), Mirko Kovač (književnik), doc.dr Igor Lakić (lingvista), Mladen Lompar (književnik) prof. dr Milenko Perović (prof. filozofije), prof. dr Zorica Radulović (lingvistkinja), Milorad Stojović (književnik) i Čedo Vuković (književnik). Članovi *Savjeta za standardizaciju crnogorskog jezika* jesu lingvisti, književnici i književni kritičari, istaknuti poznavaoi crnogorskog jezika, bilo da im je on predmet izučavanja, bilo da je sredstvo stvaranja.

1.1. Osnovni zadatak *Savjeta* bio je kodifikacija crnogorskog jezika koja podrazumijeva izradu predloga pravopisa, gramatike i rječnika crnogorskog jezika. U tom veoma važnom, kompleksnom i neodložnom procesu kodifikacije moraju se poštovati visokostručni i naučno utemeljeni principi.

Bilo je predviđeno da se pored kodifikacije *Savjet* bavi i drugim segmentima standardizacije, kao i projektima koji zahtijevaju ne samo individualna pregnuća nego i dobro organizovan timski rad, uz podršku svih crnogorskih naučnih ustanova i pojedinaca koji će savjesnim i stručnim radom razvijati jednu novu nauku u okviru slavistike – montenegristiku. Budućnost montenegristike zavisice od spremnosti države Crne Gore da podrži naučne projekte i lingviste koji će raditi na ugledu i promociji nauke o crnogorskom jeziku u slavističkom naučnom svijetu.

Sa standardizacijom *Savjet* bi se bavio pitanjima jezičke politike i jezičkog planiranja, pokretao teme i istraživanja iz istorije crnogorskog jezika, savremenog jezika, crnogorskih govora, formirao komisije za izradu pojedinih projekata, organizovao seminare i naučne skupove, promovisao kulturu crnogorskog standardnog jezika u pisanoj i govornoj komunikaciji i sl.

---

³ U Srbiji je 1997. osnovan *Odbor za standardizaciju srpskog jezika* pri Institutu za srpski jezik SANU, a u Hrvatskoj 2005. *Vijeće za normu hrvatskog standardnog jezika* pri Ministarstvu znanosti, obrazovanja i športa. U Bosni i Hercegovini *Institut za jezik* osnovan je 1972. u Sarajevu, a 1992. *Pravopisna komisija* od osamnaest članova na čelu sa Alijom Isakovićem, sa zadatkom izrade pravopisa bosanskog jezika. Kao rezultat rada Komisije 1996. objavljen je *Pravopis bosanskog jezika* Senahida Halilovića. O tome kako evropske i druge države zakonski i institucionalno štite svoj nacionalni jezik postoje brojni primjeri i literatura.

⁴ Odluka o formiranju *Savjeta* objavljena je u Službenom listu Crne Gore br. 10/2008. 15. februara 2008. godine

1.2. Međutim, već na prvom svom zadatku – izradi pravopisa crnogorskog jezika, *Savjet* je uzdrman i podijeljen različitim stavovima prema tome šta treba da bude savremeni standardni crnogorski jezik i koje sve crte iz crnogorskih narodnih govora i crnogorske literarne tradicije mogu ući u normu savremenog jezika. Veliki problem su predstavljala i različita tumačenja i shvaćanja pojmova i termina: *jezik kao sistem, standardni jezik, književni jezik i narodni jezik*. Zatim, i sam pojam pravopisa različito je shvaćan, kao i njegova uloga, značaj i metodologija izrade, što nije čudno s obzirom na to kakav je sastav *Savjeta* sa dominirajućom pjesničkom logikom u njemu, umjesto naučne.

2. Najprije ćemo reći nešto o pojmovnim i terminološkim nesuglasticama i razmiricama među članovima *Savjeta* oko osnovnih (socio)lingvističkih termina kakvi su: *jezik kao sistem i standardni jezik*. U genetskolingvističkom smislu shvaćen jezik dijasistem⁵ znači apstrakciju zajedničkih osobina jednog određenog broja govora i idioma. Prema savremenoj lingvističkoj i sociolingvističkoj literaturi stoji da su pojmovi *jezika kao sistema* (lingvistički pojam) i *standardnog jezika* (sociolingvistički pojam) različiti idiomi, jer kao što vidimo pripadaju različitim naučnim disciplinama s različitim kriterijumima. Argumenti iz jedne lingvistike (1. geneolingvistika sa istorijsko-komparativnom lingvistikom i dijalektologijom, 2. tipološka lingvistika i 3. sociolingvistika) često nemaju nikakve vrijednosti ili značenja u drugim dvjema. Crnogorski jezik u okviru štokavskog dijasistema, sa svim svojim idiomima i crnogorski standardni jezik nijesu identični pojmovi. *Između genetski klasificiranih organskih jezika, narječja, dijalekata i govora s jedne i standardnih jezika i njihovih pojavnih oblika s druge strane postoji bitna, može se upravo reći ontološka razlika. Pripadaju različitim oblicima jezičnoga postojanja. Jedni su izraz jezične spontanosti, drugi svjesne konstrukcije*⁶.

Standardni jezik se dobija procesom standardizacije u osnovi kojeg stoji kulturna, politička, ideološka i ekonomska unifikacija društva. *Pod određenim društveno-ekonomskim i političkim uvjetima, nerijetko povezano s javljanjem svijesti o nacionalnom identitetu, u trenutku kad implicitna norma na širem području, najčešće državnom teritoriju, više ne može zadovoljiti komunikacijske potrebe, na osnovi te implicitne norme stvara se eksplicitna norma – to je jezični standard ili standardni jezik*⁷.

---

⁵ Termin dijasistem označava sistem zajedničkih osobina za određeni broj idioma, D. Brozović, *O dijalektologiji kao jezikoslovnoj disciplini*, *Suvremena lingvistika*, Svezak 30, Br. 57, Zagreb 2004. str. 3. i *Sociolingvistika prema genetskoj i tipološkoj lingvistici*, *Suvremena lingvistika*, Svezak 22, Br. 41, Zagreb 1996, str. 87–95.

⁶ Radoslav Katičić, *Pogled na standardizaciju bošnjačkoga, crnogorskoga, hrvatskoga i srpskoga jezika*, Zbornik radova sa međunarodnog naučnog skupa Norma i kodifikacija crnogorskog jezika, ICJJ, Cetinje 2005, str. 35–43.

⁷ Dubravko Škiljan, *Pogled u lingvistiku*, Školska knjiga, Zagreb 1985, str. 148.

Standard nastaje konsenzusom društva ili bolje reći vladajućih elita. Obično se definiše kao varijetet jezika koji se smatra najprikladnijim u službenoj komunikaciji, državnoj administraciji, medijima i školstvu. Pored ove navešćemo još nekoliko definicija standardnog jezika, počev od definicije koju je postavio Dalibor Brozović⁸ i po kojoj je standardni jezik autonoman vid jezika, uvijek normiran i funkcionalno polivalentan, koji nastaje kad se neka etnička ili nacionalna zajednica, uključivši se u internacionalu civilizaciju, počne u njoj služiti svojim idiomom. *Standard je naziv za varijetet jezika koji u određenoj govornoj zajednici uživa najveći prestiž*⁹. *To je onaj dijalekat jezika koji je stekao literarnu i kulturnu supremaciju nad ostalim dijalektima te je prihvaćen kao najispravniji oblik toga jezika*¹⁰.

2.1. Termini *standardni jezik* i *književni jezik*, takođe se, po savremenim lingvističkim tumačenjima, smatraju nesinonimičnim. Termin *standardni jezik* je jednoznačan i time naučno prikladniji, dok je termin *književni jezik*¹¹ dvoznačan, tj. upotrebljava se u značenjima: standardni jezik i jezik književnosti - koji se u sociolingvistici naziva književnoumjetničkim funkcionalnim stilom. Ova dva značenja ponekad su suprotna ili se isključuju, naime, u književnom djelu nerijetko nalazimo oblike, konstrukcije i druge jezičke osobine koje nijesu odlika standardnog jezika i njegove norme. Tako bismo mogli konstatovati da se u književnom jeziku nekog djela nalaze brojne neknjiževne osobine¹². Očigledna je prednost prvog termina i on se sve više upotrebljava kao jedini u naučnoj literaturi.

2.2. Pojam *narodni jezik* u nauci je nejasno definisan fenomen i njegovo određenje umnogome zavisi od vremenske perspektive. Taj termin se upotre-

---

⁸ Dalibor Brozović, *Standardni jezik*, Zagreb 1970.

⁹ Dejvid Kristal, *Enciklopedijski rečnik moderne lingvistike*, Nolit, Beograd 1999, str. 346.

¹⁰ Rikard Simeon, *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva I-II*, Matica Hrvatska, Zagreb 1969, str. 500.

¹¹ Sovjetska lingvistička škola, sa sasvim prirodno, velikim uticajem na slavistiku, insistirala je na upotrebi pojma *književni jezik*, dok se pojam *standardni jezik*, nastao relativno kasno u drugoj polovini XX vijeka, široko primjenjuje van slavistike. O ovim terminima v. Pavle Ivić, *Književni i standardni jezik*, Jezik u savremenoj komunikaciji, Centar za marksizam Univerziteta u Beogradu, Beograd 1983; Božo Ćorić, *Zloupotreba jednog lingvističkog termina*, Šesti lingvistički skup „Boškovićeve dani“, CANU, Podgorica 2005, str. 21–28.

¹² Dalibor Brozović navodi rečenicu: „*Provansalski jezik nije književni jezik zato što je samo književni jezik*“ kao primjer za dvoznačnost termina *književni jezik* i zbrku koju njegova upotreba može da proizvede. U suštini se htjelo reći da provansalski jezik nije standardni jezik iako postoji veoma bogata lirika i književnost na provansalskom jeziku (Mistral je dobio 1900. god. Nobelovu nagradu za poeziju pisanu provansalskim jezikom). D. Brozović, *O dijalektologiji kao jezikoslovnoj disciplini*, Suvremena lingvistika, Svezak 30, Br. 57. Zagreb 2004, str. 3.

bljavao u prošlosti za različite fenomene¹³, a za savremeno stanje karakteristična je dilema šta se podrazumijeva pod tim pojmom, da li je to segment standardnog jezika ili nešto izvan njegovih granica, te da li uopšte postoji *narodni jezik* danas. Ono što je sasvim jasno jeste da danas, kao i u prošlosti, postoje narodni govori koji su predmet izučavanja dijalektologije i da svaki jezik ima svoje govore i dijalekte, pa i crnogorski. Nikad nijedan standardni jezik nije identičan nijednom narodnom govoru ili dijalektu, pa ni onom koji mu se nalazi u osnovici. Standardni jezik je vještačka, dogovorna tvorevina, a narodni govori su prirodni, organski idiomi.

2.3. Nasuprot svemu ovome pojedini članovi Savjeta čvrsto stoje iza stava da: *Pravopis crnogorskog jezika nije stvar dogovora kao u drugim sredinama. Književni i narodni jezik kod Crnogoraca je identičan, što je jedinstven slučaj u svijetu. Zbog toga naš Pravopis ne može biti sporan jer čuva prirodne osobine crnogorskog jezika*¹⁴.

Iz ovoga citata se vidi da se oko pravopisa ne dogovaramo, te da smo jedinstveni u svijetu i po tome što su nam književni i narodni jezik identični. Bez obzira u kojim značenjima uzimali pomenute termine, toga, zaista, nema niđe u svijetu, pa ne može biti ni u Crnoj Gori. Predsjednik Savjeta tako ne razlikujući osnovne lingvističke i sociolingvističke termine miješa žabe i babe i tako smiješane ugrađuje u pravopis *koji nije stvar dogovora* nego se donosi dekretom ili ukazom, a može i prevarom.

Nasuprot predsjednikovom mišljenju u osnovnim lingvističkim priručnicima možemo pročitati: *Standardni se jezik formira izričitim dogovorom, (istakla R.G.) a njegova se forma kodificira u gramatikama, rječnicima i pravopisima, te on najčešće postaje jezik državne uprave, školstva, sredstava masovnih komunikacija i većeg dijela literature. On izrasta obično na osnovi nekog idioma koji se već upotrebljava na tom području, i to onog koji ima izvjestan socijalni ili politički ili kakav drugi prestiž, ali se uvijek od njega razlikuje, (istakla R.G.) već zato što je u osnovi statičan*¹⁵.

2.4. Oko standardnog jezika, dakle, mora biti dogovora i konsenzusa jer je to, naprosto, društveni fenomen sa obilježjima elastičnosti, stabilnosti, prestiža i polivalentnosti¹⁶, sa najmanje tri simboličke funkcije:

---

¹³ O pojmu narodni jezik v. Anna Kretschmer, *Da li je „crkvenoslovenski“ bio „starobugarski“ (ili još jednom o pojmu „narodni jezik“)*, Naučni sastanak slavista u Vukove dane 18/1, Beograd 1990, str. 119–127.

¹⁴ Branko Banjević, *Nijesmo jezik prilagođavali tuđim pravopisima*, Intervju u Pobjedi od 30. avgusta 2008. Kultura, str. III.

¹⁵ Dubravko Škiljan, *Pogled u lingvistiku*, Školska knjiga, Zagreb 1985, str. 148–149.

¹⁶ Na samim počecima terorijskog bavljenja standardnim jezikom, tj. od Praške lingvističke škole, identifikovane su ove karakteristike standardnog jezika, v. Anita Peti-Stanić, *Funkcionalno preslojavanje suvremenoga standarda*, Zbornik radova Riječki filološki dani 4, Rijeka 2002, str. 365–375. O osobinama standardnog jezika na osnovu definicije Pražana v. i A.Б.

1. **ujedinjujućom** – ostvaruje se identifikacijom svakog pojedinačnog govornika sa standardnojezičkom zajednicom;
2. **odvajajućom** – jedna standardnojezička zajednica odvađa se od druge standardnim jezikom koji služi i kao identitetski simbol;
3. **funkcijom prestiža** – prestižni status standardnog jezika održava se njegovom kultivacijom i brigom o jezičkoj čistoti.

Ovdje se radi o prestižnoj funkciji standardnog jezika nad drugim idiomima jednog jezika sistema, a možemo govoriti i o prestižnosti među različitim jezicima, ili varijantama nekog policentričnog jezika. Na prestižnost utiče broj govornika i ekonomska moć nacionalne zajednice koja se služi tim jezikom ili varijantom. Kad je riječ o crnogorskom jeziku treba ovo posebno imati na umu. Niti nam broj govornika, niti ekonomska snaga države dozvoljava eksperimente u procesu standardizacije i radikalne otklone od postojećeg stanja u standardnom jeziku.

3. Članovi *Savjeta za standardizaciju crnogorskog jezika* podijelili su se i oko shvatanja samog procesa standardizacije, tj. od čega poći pri normiranju. Smatrali smo da je standardizacija bilo kojeg jezika, pa i crnogorskog, uskostručan i veoma kompleksan posao koji podrazumijeva naučno verifikovanu proceduru. U lingvističkoj literaturi govori se obično o četiri faze standardizacije i to: 1. izbor norme, 2. kodifikacija norme, 3. funkcionalna implementacija i 4. funkcionalna elaboracija¹⁷. Kod nas je proces standardizacije preciznije i detaljnije opisan. Nabrajaju se deset osnovnih etapa kroz koje treba proći da bi se došlo do jezičke norme i standardnog jezika. To su: 1. selekcija (izbor) norme; 2. deskripcija (opis); 3. kodifikacija (propisivanje); 4. elaboracija (razrada); 5. akceptuacija (prihvatanje); 6. implementacija (sprovođenje, primjena); 7. ekspanzija (širenje); 8. kultivacija (njegovanje); 9. evaluacija (vrednovanje); 10. rekonstrukcija (prepravljanje, dograđivanje) norme¹⁸.

Savremeni crnogorski jezik baštini skoro stopedesetogodišnju tradiciju standardnog, različito nazivanog jezika. Iako su u zajedničkom standardnom jeziku zanemarivane neke crnogorske jezičke crte, ipak je to bio važeći standard na osnovu kojeg su se opismenjivale generacije ljudi u Crnoj Gori i na kojem su stvorena brojna književna i druga djela. Dakle, pri normiranju crnogorskog jezika ide se samo na poslednju fazu tj. fazu rekonstrukcije ili prepravljanja norme. U ovoj fazi sasvim izuzetno može doći i do promjene u izboru osnovice za normiranje, zašto u slučaju normiranja crnogorskog jezika nema razloga. Nema nikakve potrebe za bilo kakvim mijenjanjem osnovice koju či-

---

Исаченко, *Какова специфика литературнога двуязычия в истории славянских народов*, Вопросы языкознания 3, Москва 1958, стр. 42–45.

¹⁷ John Edwards, *Language, Society and Identity*, London 1985, str. 88.

¹⁸ Milorad Radovanović, *Sociolingvistika*, Beogradski izdavačko-grafički zavod, Beograd, 1979, str. 83–93; Dubravko Škiljan, *Jezična politika*, Naprijed, Zagreb 1988, str. 47–48.

ne noviji štokavski ijekavski govori sjeverozapadne Crne Gore sa četvoakcentskim sistemom i razvijenom deklinacijom. Ti novoštokavski ijekavski govori, bili su osnovica standardnog srpskohrvatskog jezika ijekavskog izgovora, i danas predstavljaju dijalekatsku osnovu hrvatskog i bosanskog standarda, kao i srpskog ijekavskog u Republici Srpskoj, što pretpostavlja za duži vremenski period razumljivost i širok komunikacijski prostor.

Možemo čak imati i fleksibilniji stav i govoriti i o pojmu restandardizacije crnogorskog jezika koja se gotovo isključivo dešava na simboličkom nivou. Restandardizacija je obično izazvana promjenom statusa jezika do kojega je došlo osamostalivanjem države¹⁹.

3.1. Drugi dio *Savjeta* smatrao je da treba iskoristiti priliku i mogućnost nove kodifikacije, ispraviti sve nepravde nanijete crnogorskom jeziku u XIX i XX vijeku i normirati sve opštegorske jezičke crte **kao jedino ispravne**, bez obzira na njihov status u postojećem važećem pravopisu i bez obzira na pravopisne navike korisnika. Smatraju da proces standardizacije crnogorskog jezika formalno kasni puna dva vijeka, ali da je taj jezik prirodno i spontano kodifikovan krajem XVIII vijeka i kao takav dosega vrhunce u pisanoj riječi već na početku XIX vijka. Crna Gora je prvi put u svojoj dugoj istoriji dobila priliku da kodifikuje sopstveni jezik bez upliva univerzitetskih kadrova sa strane. *Savjet* ne treba da čuva tuđu hegemonističku normu već da afirmiše sopstvene jezičke osobenosti kao **jedino dozvoljene oblike**, a samo izuzetno kodifikovati oblike koji su se u Crnoj Gori iz raznih razloga tokom vremena ustalili²⁰.

Zaboravlja se činjenica da se aktuelni pravopisi ne zasnivaju na narodnim govorima, niti na književnoj tradiciji XIX vijeka, već na jezičkom uzusu u prestižnim funkcionalnim stilovima i ustaljenoj normi. Radikalni raskidi sa postojećom normom su neprihvatljivi korisnicima i kao takvi osuđeni na neuspjeh.

4. Duboko razjedinjeni oko rješenja koja su data u unaprijed pripremljenom pravopisu (podijeljenom članovima već na prvom sastanku Pravopisne komisije, autora A. Čirgića) i nemogućnosti da utičemo na predloge iznesene u njemu (najčešće polemike bile su oko glasa *ž* i uvođenja dubleta za sve novonormirane jotovane oblike), dio članova *Savjeta* je odlučio da radi drugu verziju pravopisa²¹.

U radu smo polazili od stava da je pravopisna ili ortografska norma samo jedna od normi standardnog jezika. Jedna je od ključnih i čini je sistem pravila u pisanju. Oslonili smo se na *Pravopis srpskohrvatskoga književnog jezika* Ma-

¹⁹ O pojmu i shvatanjima restandardizacije v. Anita Peti-Stanić, *Restandardizacija (hrvatskoga) standardnog jezika*, Jezični varijeteti i nacionalni identiteti, Disput, Zagreb 2009, str. 71–82.

²⁰ Prema zapisnicima i materijalu *Savjeta za standardizaciju crnogorskog jezika*.

²¹ Drugu verziju pravopisa uradile smo prof. dr Zorica Radulović i ja, a podržali su je: doc.dr Tatjana Bečanović, doc. dr Igor Lakić i Rajko Cerović

tice srpske i Matice hrvatske iz 1960. koji je i danas zvanično, odlukom Ministarstva prosvjete i nauke, na snazi u Crnoj Gori. Naša verzija pravopisa predstavlja, i pored unesenih znatnih izmjena, kontinuitet postojeće pravopisne prakse, što znači da će svako ko je pismen u Crnoj Gori i prema ovoj verzije pravopisa crnogorskog jezika, ostati pismen, te da ako ne želi ne mora da mijenja skoro ništa iz svojih pravopisnih navika, zato što smo sve novine u normi riješili preko dubleta. Naša verzija pravopisa je dominantno fonološka (grafemama se bilježe funkcionalni glasovi-foneme ili pišemo ono što izgovaramo) sa određenim prisustvom morfonološkog načina pisanja (odstupanja od fonološkog načela iz tradicijskih ili semantičkih razloga: *odsad, odšetati, gradski, ljudski, jedanput, stranputica, s bratom, kod kuće* i drugi primjeri).

Sasvim je prirodno da postoje i razlike između Pravopisa iz 1960. i naše verzije. Prije svega, velika je vremenska razlika među njima, tako da je stanje u jeziku drugačije, kao i sociolingvistička situacija. Metodologija pisanja pravopisa se usavršila uz postojanje bogate normativističke literature. Zatim, propisana norma u našoj verziji pravopisa zasniva se isključivo na stanju u savremenoj crnogorskoj govornoj i pisanoj praksi za razliku od *Pravopisa* iz 1960. Pri normiranju crnogorskog jezika birani su oblici koji su potvrđeni u širokoj upotrebi u literaturi i drugim funkcionalnim stilovima: naučnom, administrativnom, publicističkom i razgovornom.

4.1. Drugi dio *Savjeta* svoju verziju pravopisa utemeljio na idejama i stavovima Vojislava P. Nikčevića.²² U uvodnim napomenama stoji: *Kako je dosadašnji Crnogorski pravopis Vojislava P. Nikčevića nastao u drugačijim društveno-istorijskim okolnostima, u vrijeme državne zajednice sa Srbijom, kad je službeni jezik u Crnoj Gori bio srpski, on nije mogao steći status zvaničnoga pravopisa. Zatim, Glavna načela postavljena u priručniku Piši kao što zboriš (CDNK, Podgorica, 1993) Vojislava Nikčevića: 1. Piši kao što zboriš, a čitaj kako je napisano!; 2. Drži se upotrebne norme crnogorske „općene pravilnosti“ i 3. Tuđe piši kao svoje! – smatrali smo u potpunosti validnim i iskoristili smo ih kao polazišnu osnovu za ovaj pravopis.*

U ovoj verziji pravopisa predloženo je da standardni crnogorski jezik ima 32 fonema, azbuka i abeceda 32 slova. Nove grafeme su *š* i *ž*, produkti ijekavskog jotovanja, i ne samo njega. Standardizovani su i produkti ijekavskog jotovanja glasova **tj=ć** i **dj=đ**. Interesantno je da su ovi produkti ijekavskog jotovanja standardizovani najšesće kao **jedini ispravni oblici** sa vrlo rijetkom upotrebom dubleta, tj. mogućnosti da se koriste i jotovane i nejotovane forme koje su skoro sto pedeset godina bile normativne. Za ilustraciju prenosimo primjere iz pravopisnog rječnika (str.199-200) riječi koje počinju sa *š*:

šakćeti, prez. šaktim, **šecanje**, **šecati**, prez. šecam, **šecavac**, gen. šecavca, **šeckalica**, **šeckanje**, **šeckati**, prez. šeckam, **šeckavac**, gen. šeckavca, nom.

---

²² Vojislav P. Nikčević, *Pravopis crnogorskog jezika*, Crnogorski PEN centar, Cetinje 1997.

mn. šeckavci, **šecnuti**, prez. šecnem, **šeča, šečina, šečište, šečivo, šecanje i sjećanje, šecati se i sjećati se**, prez. šecam se, **šećavac**, gen. šećavca, nom. mn. šećavci, **šeći**, prez. siječem (rjeđe šečem), **šedalo, seđeci, seđečke i seđečke, šedište i sjedište, šednica i sjednica, šedničar, šedničariti**, prez. šedničarim, **šedničiti i sjedničiti, šednik, šedoglav, šedokos, šedeti**, prez. šedim, **šeka, šekira, šekiracija, šekiranje, šekirica, šekirište, šeknuti**, prez. šeknem, **šekomaniti**, prez. šekomanim, **šekomanka**, dat. šekomanki, **šeme, šemenište, šemenka**, dat. šemenci, gen. mn. šemenki, **šemenski, šemenjača, šemenjak**, vok. šemenjače, nom. mn. šemenjaci, **šen, šenčiti i sjenčiti, Šenica, Šeničanin, Šeničanka**, dat. Šeničanki, gen. mn. Šeničanki, **šenina, šenište, šenokos, šenokosan, šenokoša, šenopad, šenopadina, šenovit, šenjati**, prez. šenjam, **šera, šerepica, šerepičin, šerpača, šesti**, prez. šednem i šedem, **šeta, šetan, šetna, šetiti se**, prez. šetim se, **šetnost**, instr. šetnošću, **šetva, šetveni, šever, ševerac**, gen. ševerca, **ševerika, ševerina, ševeriti, ševerni, ševernoamerički, Ševernjača, ševernjački, ševernjak**, gen. ševernjaka, vok. ševernjače, nom. mn. ševernjaci, **ševeroistočni, ševeroistok, ševerozapad, ševerozapadni, šutra, šutradan, šutrašnji, šutri dan**.

Kako se može vidjeti iz ovih primjera, skoro dosljedno se normiraju oblici sa jotovanom sekvencom **sj u š**, što je drastično odstupanje od postojeće norme i što odovodi korisnike pravopisa u pravopisni kolaps. Slično je i sa leksemama koje u sebi sadrže jotovane sekvence **tj, dj i zj**, one su uvijek u obliku sa **ć, đ, i ž**. Veoma rijetko se daju dubletne mogućnosti (*đetinjstvo i djetinjstvo, đečji i dječji, bešeda i besjeda, bešediti i besjediti, čevčica i cjevčica, pošed i posjed, pošedovati i posjedovati, ženica i zjenica, žena i zjena* i drugi).

Iako u Pravopisnim načelima usvojenim na *Savjetu* u članu 6. stoji: *Pravopisom crnogorskoga jezika ne smije se sprovesti jezička arhaizacija u Crnoj Gori, niti se njime mogu normirati lokalizmi, dijalektizmi i provincijalizmi koji su izvan opšte savremene upotrebe u Crnoj Gori*, navedeni oblici eklatantan su primjer arhaizacije i uvođenja dijalektizama i lokalizama u standardni jezik koji, ne zaboravimo, mora imati prestižnu funkciju. Ovakvi primjeri su veoma frekventni u pravopisnom rječniku ove verzije pravopisa.

5. U našoj verziji pravopisa crnogorskog jezika, konstatovali smo da crnogorski jezik ima 33 glasa i 31 fonemu. Glasovi koji nemaju distinktivnu funkciju, tj. ne nose razliku u značenju, po teoriji praških fonologa, nijesu foneme. To je jedan od razloga, pored veoma male frekvencije riječi sa tim glasovima u savremenom jeziku, što glasove **ž** i **3** (dz) nijesmo uvrstili u standardnu azbuku i abecedu. Stoga smo predložili azbuku i abecedu od 31 slova.

5.1. Nova grafema koju smo uveli je **š**. Fonema **š**, i pored činjenice da je u posljednjih sto pedeset godina zvanična norma zabranjivala njenu upotrebu, i dalje je ostala markantno crnogorsko jezičko obilježje, pa je takva njena upotreba preporučuje za uvođenje u crnogorski standardni jezik. Frekvencija

ovog glasa je veća od ostala dva i nosi razliku u značenju, dakle, funkcionalno je fonema. Suglasnik **š** nastaje: 1. kao produkt novoga jotovanja (*šutra, paši*), 2. kao produkt ijekavskog jotovanja (*šesti, šeći, šetiti, šever*), 3. asimilacijom suglasnika, često na kraju prefiksa (*iščerati, šćučuriti*) 4. u pozicijama koje nemaju veze sa jotovanjem suglasnika **s**, **i** u kojima se ne može zamijeniti sekvencom **sj**. Najčešće se javlja u nadimcima, hipokoristicima, deminutivima, pri tepanju, u raznim uzvicima za vabljenje stoke, ali i osim njih: *Maša, Šole, tašo, baša, šerpati, miš* i sl.

Fonema **š**, dakle, čini dio standardnog fonološkog sistema crnogorskog jezika zato što je njena upotreba frekventna, zato što predstavlja semantički diferencijalni znak i što ima izraženu onomastičku, lingvističku i transkripcijsku funkciju²³.

5.2. Suglasnik **ž** nije uveden u crnogorski standard iako je ovaj glas kao produkt ijekavskog jotovanja prisutan u većini narodnih crnogorskih govora. Međutim, frekvencija njegove upotrebe je veoma mala, broj leksema u kojima se javlja u savremenom jeziku je ograničen, pa je stoga ostao izvan standardnih pisama crnogorskog jezika. Ipak, ustanovljava se grafema kojom se bilježi glas **ž**, on se može tako bilježiti ne samo u jezičkim radovima, rječnicima, dijalektologiji, toponomastici, već i u književnim djelima kao stilski markirano obilježje. Njegova upotreba nije obavezna, nije standardna, ali je omogućena onima koji je žele u nekim funkcionalnim stilovima. Suglasnik **ž** nijesmo uvrstili u standard i iz pragmatičnih razloga. Smatramo da će naši đaci učiti 8 znakova (dva pisana: malo i veliko, dva štampana: malo i veliko u latiničnoj i ćiriličnoj verziji), a da nikada neće doći u situaciju, ili vrlo rijetko, da napišu neku riječ koja sadrži tu grafemu.

5.3. Jotovanim sekvencama **tj** i **dj** dat je normativni status u onim leksemama i pozicijama u kojima se u crnogorskom uzusu pojavljuju dominantno u tom obliku (*đed, đevojka, viđeti, poluđeti, ćerati*)²⁴. U našoj verziji pravopisa ustanovljen je sistem: sve sekvence **sj**, **zj**, **tj** i **dj** parvopisno su ispravne, kao što je bilo i u važećem pravopisu. Jotovani oblici i sve ono što je novo u odnosu na važeću normu usvaja se kao dubletna forma. Naši predlozi pružaju mogućnost izbora, kroz dubletne forme govornik bira oblik koji će

---

²³ Polazeći od stanja u živom govoru ijekavske Crne Gore i Hercegovine R. Marojević se zalagao da se u srpsku ćirilicu uvede slovo **ш** koje bi imalo fonetsku vrijednost **š**, Radmilo Marojević, *Ćirilica na raskršću vekova: Oglеди o srpskoj etničkoj i kulturnoj samosvesti*, Beograd 1991; *Azbuka, pravopis i fonologija, prozodija, gramatika i leksikologija u domovini Vukovih predaka*, Zbornik sa naučnog skupa Jezička situacija u Crnoj Gori- Norma i standardizacija, CANU, Podgorica 2008, str. 301–310.

²⁴ Na naučnom skupu u CANU još 1995, zalagala sam se da se prizna normativni status jotovanim sekvencama **dj** i **tj**, što je tada izazvalo burne reakcije, v. Rajka Glušica, *Neka kolebanja u našim pravopisnim priručnicima u odnosu na ijekavsku normu*, Treći lingvistički skup „Boškovićeve dani“, CANU, Podgorica 1997, str. 249–256.

koristiti u skladu sa svojim navikama i opredjeljenjima. Treba shvatiti da je crnogorski jezik: *sjutra i šutra, djevojka i djevojka, sednica i sjednica, predsjednik i predsjednik*. Jedna forma je nastala u narodnim govorima, a druga je došla sa standardom, obje su naše crnogorske, jer ih podjednako koriste crnogorski govornici. Koja će prevagnuti u budućnosti vidjećemo. Dajmo objema pravo na život. Ne smijemo ni jednu isključivati. U situaciji u kakvoj je danas crnogorski jezik dubleti su najbolje rješenje. Pokrivaju sve govornike i niko ne može biti ugrožen.

6. U našoj verziji *Pravopisa* pravila su kratka, jasna i bez nepotrebnih objašnjenja i opisa. Smatrali smo da teorijska razmatranja pojedinih jezičkih problema treba da se nađu u naučnim radovima, studijama, normativnim priručnicima ili gramatikama i da ne treba da opterećuju tekst *Pravopisa*. Podrobnija objašnjenja data su samo u slučajevima koji se bitnije razlikuju od dosadašnjih pravopisnih rješenja.

Kod svake kodifikacije pa i kodifikacije crnogorskog jezika jedno od važnih pitanja jeste odlučiti se za restriktivnu ili otvorenu normu koja dopušta dubletne oblike. I jedna i druga imaju i prednosti i mana, pa smo kombinovali obje u zavisnosti od prirode pravopisnih pitanja koja se tretiraju, od upotrebne prakse, od postojeće normativne tradicije i slično. U pojedinim propisivanjima smo određeni i striktni, dok u drugima dajemo izvjesnu slobodu i izbor govornicima da sami koriste i odaberu jedno od dva ponuđena rješenja. Dubletna rješenja se prije svega odnose na uvedene novine i pravila kojih nije bilo u dosadašnjem važećem pravopisu. To je priznavanje normativnog statusa produktima ijekavskog jotovanja: $tj = \acute{c}$, $dj = \acute{d}$ i $sj = s'$. Mogućnost upotrebe i jednih i drugih oblika kao normativnih stvoriće uslove da se spontanim jezičkim razvojem, do donošenja novoga pravopisa, uvidi koji će od tih dubleta nastaviti da funkcionišu, a koji će pripasti istoriji crnogorskoga jezika.

7. U svakom pravopisu kao skupu jezičkih pravila propisuju se načini upotrebe grafijskih znakova, pravila o pisanju velikih i malih slova, o sastavljenom i rastavljenom pisanju riječi, rastavljanju riječi na kraju reda, pravila o pisanju skraćenica, upotrebi interpunkcijskih i pravopisnih znaka, pisanje imena i riječi iz stranih jezika. Veći dio ovih pravopisnih partija su više konvencijskog nego čisto lingvističkog karaktera. Pošto je sve u dogovoru nastojali smo da se pravopisna pravila, gdje god je to moguće, pojednostave tako da imaju što manje izuzetaka. Normu smo osavremenili i inovirali. Rješenja koja se nijesu pokazala prihvatljivim mijenjali smo i tražili adekvatnija i bolja.

Problemi kojima se u dosadašnjim pravopisima davao velik značaj, a u crnogorskom jeziku niti našoj pravopisnoj tradiciji nijesu imali značaja, u ovome pravopisu nijesu obuhvaćeni. Nasuprot tome, urađena su poglavlja koja savremena ortografska metodologija preporučuje, a to su: transkripcija, transliteracija, rječnik skraćenica, pisanje bibliografskih jedinica, pismena službe-

na komunikacija, korektorski znaci i drugi obrasci koji pomažu u pisanoj komunikaciji.

8. Uz naš pravopis dat je i bogat pravopisni rječnik. Pravopisni rječnik je posebna vrsta rječnika i predstavlja registar pravopisno interesantnih riječi, dakle, onih riječi pri čijoj se upotrebi može javiti dilema kako ih napisati. Pravopisni rječnik ima funkciju da olakša pisanje i da pomogne korisniku da izbjegne greške u pisanju čime se podiže njegova jezička kultura.

U pravopisnom rječniku naše verzije pravopisa našle su se riječi pravopisno zanimljive, ali i one koje se inače ne bi nalazile u njemu da smo u drugačijoj situaciji. To se prije svega odnosi na riječi koje smo unosili iz razloga da se odredimo prema dosada važećim pravopisnim propisivanjima i varijantama tipa: *zaliv:zaljev, miljeti:mihljeti, mezimac:mjezimac, opština:općina, perut: prhut* i brojne druge pri čijoj upotrebi govornici crnogorskog jezika nemaju dileme. Zatim, neke riječi i njihovi oblici su se unijeli u pravopisni rječnik i iz razloga što mi još nemamo priručnike koji regulišu gramatičku i leksičku normu pa njihovu ingerenciju djelimično preuzima rječnik dok se i ti poslovi ne završe. Da bi se korisnici lakše i jednostavnije služili rječnikom dali smo pregled skraćenica i znakova koji se u njemu koriste.

9. Pri normiranju crnogorskog jezika koristili smo lingvistička - ortografska iskustva naših susjeda, imali smo u vidu metodologiju novih pravopisa standardnih jezika bosanskog²⁵, hrvatskog²⁶ i srpskog²⁷ kao i bogatu normativističku literaturu²⁸.

10. Pored razlika u osnovnim polazištima i stavovima među članovima podijeljenog *Savjeta* očekivali smo da će prevladati razum i naučne činjenice nad mitom, jezička stvarnost i jasna jezička politika budućnosti nad prošlošću. Današnji govornik crnogorskog jezika je obrazovana osoba koja se neće lako odreći pravopisnih navika stečenih kroz višegodišnji obrazovni sistem. Neke

---

²⁵ Senahid Halilović, *Pravopis bosanskoga jezika*, Preporod, Kulturno društvo Bošnjaka, Sarajevo 1996; Senahid Halilović, *Pravopis bosanskoga jezika*, Priručnik za škole, Sarajevo 1999.

²⁶ Stjepan Babić, Božidar Finka, Milan Moguš, *Hrvatski pravopis*, VIII izdanje, Školska knjiga, Zagreb 2004; Vladimir Anić, Josip Silić, *Pravopis hrvatskoga jezika*, Novi liber, Školska knjiga, Zagreb 2001; Lada Badurina, Ivan Marković, Krešimir Mićanović, *Hrvatski pravopis*, Matica hrvatska, Zagreb 2008.

²⁷ Mitar Pešikan, Jovan Jerković, Mato Pižurica, *Pravopis srpskoga jezika*, Matica srpska, Novi Sad 1993; Radoje Simić, Živojin Stanojčić, Branislav Ostojić, Božo Ćorić, Miloš Kovačević, *Pravopis srpskoga jezika sa rečnikom*, ČIP Štampa - Unireks, Beograd - Nikšić 1993; Milorad Dešić, *Pravopis srpskog jezika, Priručnik za škole*, V izdanje, Nijansa – Unireks, Zemun – Nikšić 2002.

²⁸ Od brojne literature izdvajamo Hasnija Muratagić-Tuna, *Bosanski, hrvatski, srpski aktuelni pravopisi (sličnosti i razlike)*, Bosansko filološko društvo, Sarajevo 2005; Lada Badurina, *Kratka osnova hrvatskoga pravopisanja, Metodologija rada na pravopisu*, Izdavački centar Rijeka, Rijeka 1996.

crnogorske jezičke crte nepovratno su nestale u vremenu i one pripadaju istoriji crnogorskog jezika, nemoguće ih je vaskrsnuti pravopisnim naređivanjem, neke pak, pripadaju dijalektologiji crnogorskog jezika. U jeziku se ne može naređivati i silom nametati, svako takvo pravilo biće odbačeno od samih govornika. Pravopisci ne naređuju nego osluškuju i registruju aktuelno, sinhronijsko jezičko stanje. Moramo stalno imati na umu i to da pravopisne norme mogu biti odlično zamišljene, veoma naučno utemeljene i obrazložene, a da ipak budu bespredmetne i promašene ako ih društvo ne prihvati.

Dvije različite verzije pravopisa crnogorskog jezika predate su krajem januara 2009. Ministarstvu prosvjete i nauke na dalju proceduru. *Savjet za standardizaciju crnogorskog jezika*, iako formiran sa jasnim ciljem i zadatkom koje bi morao ispuniti, podijeljen je i blokiran.

Rajka GLUŠICA

ABOUT THE WORK ON THE STANDARDIZATION OF THE ORTHOGRAPHY OF THE MONTENEGRIN LANGUAGE

Summary

The author deals with the various dilemmas and attitudes of the members of the Council for Standardization of the Montenegrin Language towards the standardization of the Montenegrin. The author emphasizes the disputable questions that have split the members over the standardization and gives different opinions of the linguistic by which they defended their views. The paper gives the clear direction signs on the basis of the linguistic theory that can be very helpful on the way of standardization of the Montenegrin language that will be suitable for the formal usage in the contemporary Montenegrin society.

Svenka SAVIĆ

Novi Sad

811.163.4'26:305-055.2

UPUTSTVA ZA STANDARDIZACIJU RODNO OSETLJIVOG JEZIKA

U ovom radu autorka se bavi upotrebom rodno senzitivnog jezika i njegovim normiranjem. Daju se precizne smernice i preporuke za upotrebu rodno osetljivog jezika u tekstovima tako što će se upotrebebljavati forme ženskog roda za zanimanja i titule žena svuda gde je to moguće. Jedan od zaključaka u radu je da oni koji imaju moć nad jezikom (stručnjaci za jezik i političari) mogu usmeravati jezičku praksu u pravcu bolje vidljivosti žene u javnoj sferi i manjoj mizoginoj upotrebi onoga što jezik već poseduje. Nije uvek moguće pronaći formu ženskog roda za zanimanja i titule žena. To je izazov svima da istraže i ponude nove forme koje će zatim postati norma u jeziku.

Ključne reči: rodno senzitivni jezik, standardizacija, forme ženskog roda, norma

Prema Deklaraciji o ljudskim pravima (1948) nije dozvoljen bilo koji oblik diskriminacije u društvu, a jezik bi trebalo da signalizira nastojanje društva da otkloni oblike diskriminacije (prema rasnoj, etničkoj, polnoj, starosnoj, rodnoj ili seksualnoj i svakoj drugoj pripadnosti). Tokom pedeset godina postojanja Deklaracije donete su razičite preporuke za pojedinačne oblike diskriminacije, pa je ovaj dokument danas delatan u različitim oblicima u svetu, što se vidi i kod nas u zakonodavnoj praksi. Zahtevi su iz Deklaracije u znatnoj meri već utkani u mnoge naučne discipline, pa tako u domenu istraživanja jezika postoji posebna disciplina (linguistic human rights) koja se bavi pitanjima jezičkih ljudskih prava. (predstavnicima su u Evropi: Tove Skutab Kangas i Robert Filipson iz Danske, Mikloš Kontra iz Mađarske) i *rodno osetljivim jezikom* (gender sensitiv language), kao što je Debora Kameron (Cameron Deborah, 1999/2).

Tokom poslednje dve decenije znatno je pojačana aktivnost na ovom poslu pojedinki i pojedinaca u nauci o jeziku, zajedno sa udruženjima građana, u nastojanju da se u službenoj i vajnoj upotrebi normiraju oblici rodno osetljivog jezika.

Uputstva koja izlažem u ovom radu poziv su na dijalog u društvu o budućim normativnim fazama jezika u javnoj upotrebi kad je fokus na većoj jedinici od rečenice – na tekstu.

Odabrala sam teoriju govorne delatnosti u okviru koje predstavljam konkretna uputstva za normativnu jezičku upotrebu na nivou teksta i rečenice u javnoj i službenoj upotrebi jezika, dominantnije u medijima.

Pretpostavka je da se osvajanjem rodno osetljive upotrebe jezika može uticati na svest onih koji se tim jezikom koriste u pravcu rodne ravnopravnosti. Pri tom se uvažava činjenica da jezik podjednako odražava procese prisutne u prethodnim etapama razvoja društva i anticipira promene u društvu koje bi mogle biti.

Korpus za rodno osetljiv srpski jezik ovde je različit i uključuje podatke iz istorijske perspektive i sadašnjeg stanja. Tu su podaci iz šestotomnog Rečnika srpskohrvatskog književnog jezika Matice srpske i sedamnaest knjiga Rečnika SANU (od slova A do slova O) u kojima je materijal s kraja 19. i prve polovine 20. veka. Zatim su tu tekstovi objavljeni u (pisanim) medijima u poslednjih dvadeset godina. Novina su u ovom korpusu tekstovi iz časopisa i literature koji žanrovski pripadaju rodnim studijama, objavljenoj na srpskom jeziku u poslednjoj deceniji, da bi se pokazalo da postoji žanr koji nije dovoljno iskorišćen u istraživanjima kada je reč o rodno osetljivom jeziku.

Rezultati se izlažu u obliku 11 predloženih uputstava koja bi valjalo primeniti prilikom oblikovanja tekstova za javnu i službenu upotrebu, a koja su potkrepljena primerima iz navedenog korpusa podataka.

Svaka *upotreba* jezika u javnoj i službenoj sferi je vezana za društveni i politički kontekst. I ovde uvažavamo sud da je pitanje standardizacije (normiranja) jezika uvek političko pitanje i da putem sprege političke i naučne volje dolazi do normativne prakse. Norma jeste dogovor. Norma je deo našeg teorijskog pogleda na jezičke pojedinosti, a nije jezik sam. Normirati neki jezik znači intervenisati u njemu u pravcu neke poželjne jezičke politike. Jedan pravac poželjne politike jezika može biti ka homogenizaciji (jedne) nacije, dok drugi može biti okrenut uvažavanju svih jezika u državi podjednako.

Jezik određujemo kao delatnost, jer nas interesuje šta sa jezikom možemo *činiti* i šta činimo dok govorimo ili pišemo. U takvom pristupu imamo u vidu *nameru* govornika da nešto čini jezikom: da ubeđuje, da pohvali ili podrži, da se naruga drugom ili ga učini (ne)vidljivim. Govorimo o *implicitnoj* i *eksplicitnoj* nameri za (ne)vidljivost, kada je jezička upotreba u pitanju. Na primer, u jednom udžbeniku matematike nalazimo rečenicu: „Matematičari su već oko 1840. godine pisali prve kompjuterske programe“. Jezička forma ove rečenice nas upućuje na pomisao da se radi o muškarcima, a poznata je činjenica da je prvi kompjuterski program napravila matematičarka Ejda Lavelas. Možemo se pitati da li je namera pisca ove rečenice bila da umanjí doprinos matematičarke ili je rečenica formirana kao što je do sada bilo u naučnom di-

skursu u kojem je forma muškog roda tzv. 'generička' ili 'objektivna' – bezrodna. To znači da formom jezika autor/ka teksta može da sakrije pol osobe, tačnije podatke da žene doprinose razvoju civilizacije i društva.

U pristupu sa stanovišta teorije delatnosti ne govorimo o normi koja bi se odnosila na ispravno/neispravno upotrebljenu reč, kako je to najčešći zahtev u strukturalističkom teorijskom pristupu, nego tragama za *inventarom formi* kojima se neka namera može ostvariti u tekstu i njegovim delovima (najčešće rečenicama i paragrafima). Inventar ovde znači da postoji više od jedne mogućnosti za neku jezičku upotrebu. Standardizacija, kao proces normiranja u ovom pristupu podrazumeva pravljenje finitnih lista inventara za *upotrebu* jezika u različitim situacijama. Na primer, za oslovljavanje ili pozdravljanje postoji više od jedne forme. Ono što je potrebno učiniti u datoj situaciji jeste odabrati jednu od više mogućih u nekoj konkretnoj situaciji. Pri tom treba znati koje od njih nisu poželjne u konkretnoj situaciji. Drugi primer može biti pozdravljanje, za koje nam stoje na raspolaganju mnoge forme u inventaru, a koje se odnose na: doba dana (dobro jutro, dobar dan, dobro veče), ili na signalizaciju (ne)formalnih odnosa sagovornika (*ćao, zdravo...*), o čemu detaljnije piše Bojana Milosavljević (2007). Ako je namera da nekog oslovimo, tu su forme u inventaru: *koleginice, gospođo, prijateljice*, ili titule: *predsednice, dekanice, direktorice...*

Proces pravljenja spiskova inventara je dinamičan, što znači da su spiskovi promenljivi: tokom vremena neke forme ispadaju sa liste, druge se u nju uključuju, u zavisnosti od drugih faktora (kao što su poznatost, obrazovanje), ili u zavisnosti od ukupnih demokratskih procesa u društvu. Na primer, kad je oslovljavanje ženske osobe u pitanju danas uglavnom je dominantna upotrebu *gospođa*, umesto *drugarica* (inače dominantna u službenoj upotrebi u periodu od 1945. do 1990): *drugaricu* je preko noći zamenila *gospođa*!

Formiranje rodno osetljivog srpskog jezika nalazi se u procesu u kojem su neke karakteristike već oformljene, dok su druge u procesu formiranja. Na primer, tek formiramo naviku za nediskriminatornu upotrebu jezika u svakodnevnom govoru i u medijima. Još uvek se u naslovima nekih pisanih medija pojavljuju reči, izrazi i kvalifikacije kojima se vređaju druge osobe, mada postoji kodeks u medijima kojima se ovakvo pisanje osuđuje. Stoga se ovde opisuje i analizira inventar različitih jezičkih mogućnosti, s obzirom na uzrast, poznatost, pol sagovornika, a ne propisuje se jedna forma kao jedino ispravna i jedino moguća.

Odnos roda i jezika je prostor za jezičku kreativnost. Norma u jeziku je rezultat dogovora stručnjaka za jezik o nekom datom pitanju. Svima je poznat dogovor da se evropska valuta na srpskog jeziku naziva *evro*, ali je malo onih koji znaju kako je do dogovora došlo. Od dve ponude: *euro* i *evro*, 'pobedila' je forma *evro* glasanjem u komisiji za pitanja pravopisa Odbora za standardizaciju srpskog jezika, a mogao je biti normiran oblik *euro* koji se inače u go-

voru češće čuje od onog koji je komisija Odbora predložila Narodnoj banci Republike Srbije da propiše kao ispravnu.

Kada govorimo o odnosu roda, kao socijalnog konstrukta (što znači da se može menjati) i norme jezika kao dogovornog konstrukta (što znači da se može menjati), beležimo inventar onih mogućnosti kojima se može pokazati velik stepen vidljivosti žena u jeziku shodno njihovoj izrazitoj prisutnosti u javnom životu. Ovo iz uverenja da jezička vidljivost razotkriva ono što je u društvu stvarnost: prisustvo, negde i dominacija, žena na javnim i društvenim funkcijama i u pojedinim profesijama.

Takav pristup poziva na kreativan odnos prema jeziku jer zahtev 'učini ženu vidljivom u jeziku u javnoj sferi' podstiče na to da pronalazimo i pravimo forme u jeziku u nastojanju da ostvarimo takav zahtev.

Pošto slovenski jezici, kakvi su i srpski i crnogorski, imaju dosledno utkanu kategoriju *gramatičkog* roda u nekim vrstama reči (imenice, zamenice, pridevi, neki brojevi, neki glagolski oblici), nije moguće upotrebiti neku imenicu bez oznake gramatičkog roda (muškog, ženskog ili srednjeg). Bogata morfološka sredstva stoje na raspolaganju kad su u pitanju imenice ženskog roda, posebno one o kojima ovde više govorimo: za označavanje njene profesije ili statusa (titula) žene u društvu. Uglavnom se pominju 13 produktivnih nastavaka za označavanje imenica ženskog roda u srpskom i crnogorskom jeziku (Milan Ajdžanović, 2008) od kojih su neki veoma produktivni: -ica (*poslanica*), -ka (*doktorka*), -kinja (*prvakinja*), -uša (*spanzoruša*). Treba dodati da jedna ista imenica za zanimanje ili titulu može imati i dve ili više nastavčких realizacija (*doktorka/doktorica*, *šefica/šefovica*, *dekanka/dekanica...*) širom geografskog područja srpskog jezika.

Govorimo o nazivima koji označavaju profesije i titule žena, čime smo se bavile tokom poslednjih decenija. U najširem smislu profesija je ono čime se neka osoba bavi, a titula je ono što tu osobu čini jasno prepoznatljivom u društvenoj hijerarhiji, na primer, u institucijama kakve su fakulteti ili sudovi (videti spisak titula i zanimanja na Filozofskom fakultetu i u sudu u dodatku). Nije jednostavno podeliti ove dve kategorije u konkretnim primerima srpskog jezika, budući da se one prepliću, pa ih za ovu priliku posmatramo kao jedinstvenu kategoriju. U primeru: *Profesorka Jelena Jovanović je održala ispite* vidi se da je u pitanju profesija, ali u primeru oslovljavanja: *Profesorka Jovanović, molim Vas ispitne prijave*, u pitanju je titula.

Izbori za profesije i titule žena su sledeće forme.

Nastavak: Kosmonautkinja Valentina Tereškova je prva žena koja je stigla na Mesec.

Izraz žena + profesija/titula: Prva žena kosmonaut Valentina Tereškova je stigla na mesec.

Bez nastavka za imenice koje su dvorodne: *Ona je foto model u „Vogu“*.

Postoji mogućnost opisnog kazivanja (na primer, umesto *zapisničarka*, možemo reći: *zapisnik je vodila*).

Izbor forme zavisi od nekoliko faktora: od namere govornika, od već stvorene navike za upotrebu formi ženskog roda, od ličnog stava prema rodno osetljivom jeziku, od stava osobe kojoj se govori prema rodno osetljivom jeziku, od društvene potpore (kao što su odluke nadležnih tela o pitanjima jezika) itd. Proces izbora je dinamičan i o promeni u upotrebi možemo zaključiti na osnovu frekvencije i inventara upotrebe pojedinih titula i zanimanja žena danas u odnosu na prethodne dve decenije. Zaključujemo da ih je danas mnogo više. Pre svega zato što je više žena u javnoj sferi, ali je i osetljivost predstavnika jezika na tu pojavu porasla, razne aktivnosti lingvisti su tome doprinele u medijima pre svega, a naročito kontinuirana i značajna zalaganja pojedinki (Svenka Savić, 2004) i pojedinaca da objasne važnost upotrebe rodno osetljivog jezika u procesima demokratizacije ukupnog društva u Srbiji.

Činjenica je da se jezičko ponašanje menja, ali se isto tako menja inventar formi koje jezik poseduje ili koje stvara za takvo ponašanje. Na primer, takve su u medijima vrlo frekventno upotrebljavane titule: *kancelarka* i *premierka*:

Pada rejting kancelarke Angele Merkel.

Island prva zemlja koja dobija premijerku lezbejku.

Na primer, *mažoretkinje*, *hostese* i *čirlidersice*, kao nova zanimanja samo za žene, danas su se odomaćila, pa shodno tome i u jeziku medija i svakodnevnom govoru, a izostaju u popisu imenica u aktuelnim rečnicima. Zato podaci dati u sledećem poglavlju knjige dokumentovano ukazuju na pojavu smene formi i značenja imenovanja za profesije i titule žena tokom sada već skoro dva veka, kao i na pojavu mnogih novih imenica u okviru toga inventara.

Imenica je skup značenja. Svaka imenica kojom se označava titula ili zanimanje ima više od jedne komponente značenja. Tokom vremena neke komponente značenja se gube, druge se nameću kao prioritetne. Na primer, *ministarka* je doskora imala dve komponente: 1. 'žena ministra', 2. 'žena na položaju ministra'. Danas se u javnoj i službenoj upotrebi ne koristi ova titula za značenje 'žena ministra', nego samo značenje 'žena na položaju ministra'. Tako se na primer naslov teksta *Ministarka pravde rodila devojčicu* odnosi na Snežanu Malović, aktuelnu ministarku pravde u Vladi Srbije.

Pojava proširivanja ili promene u komponentama značenja imenice postoje u svim jezicima. Uzmimo primer pomeranja značenja imenice *menjač*. Ako svratite u bilo koju banku, čitate obaveštenje da je *menjač* dužan da obavesti klijente o prodaji valute, kada *menjač* ima značenje osobe koja prodaje valutu, a ne predmeta (*menjač* brzine u automobilu). Nije bilo javnih reakcija protiv naziva ove profesije u muškom rodu (većina zaposlenih u svim bankama su žene). Za razliku od ovog primera, proživeno je dosta mastila da se dokaže kako ne može biti *ministarka* upotrebljena u značenju 'žena na položaju

ju ministra', jer je ova titula rezervisana za njeno značenje 'žena ministra'. Vidimo da za jednu istu jezičku pojavu postoje dva aršina kad se procenjuje šta se može, odnosno ne može u jeziku pojaviti kao novina. Osluškujući promene u upotrebi rodno osetljivog jezika kod nas danas, dajemo nekoliko preporuka za javnu i službenu upotrebu.

Predlog uputstava za upotrebu rodno osetljivog jezika u sferi javne komunikacije

Uputstvo 1

Slediti osnovno pravilo za građenje rečenice u srpskom jeziku: subjekat i predikat se moraju slagati u rodu i broju i licu.

Ako je u poziciji subjekta imenica ženskog roda, onda i predikat koji se uz ovu imenicu vezuje mora imati iste gramatičke oznake:

Primer: *Poslanica Gordana Čomić je predsedavala sastankom.*

Ako je u pitanju množina, onda glagol mora imati množinski oblik.

Primer: *Poslanice Ana Dražić i Verica Barać su predsedavale sastankom.*

Uputstvo 2

Upotrebljavati dosledno formu ženskog roda za imenovanje zanimanja i titule žena svuda gde je to moguće.

U ovoj, prednormativnoj fazi za titule i zanimanja žena koriste se i forme ženskog roda i forme muškog roda, pa se događa da se forma ženskog roda za titule i zanimanja žena koristi (najčešće u naslovima novinskih tekstova) za nešto što je neočekivano ili neprihvatljivo (detaljnije o ovome u radu Svenke Savić, 2004).

Ponavljajući dvojke, direktorki apartman

Direktorka proziva

Krivična prijava protiv direktorke Agencije za privatizaciju.

Smenjene direktorke domova zdravlja na novim funkcijama.

Direktorka u papučama.

U rečenicama teksta obratiti pažnju na sintaksičku poziciju titula i zanimanja: u subjekatskoj, apozicijskoj ili predikatskoj.

Primer 1

Pozicija subjekta: *Predsednica* je priredila prijem za nagrađene sportiste i sportistkinje.

Pozicija apozicije: Jelena Jovanović, *predsednica* lige šampiona preuzela je dužnost.

Pozicija predikata: Nova osoba u timu *je predsednica* Jelena Jovanović.

Za svaku sintaksičku poziciju postoji više izbora, shodno nameri govornika (pisca teksta) u datom kontekstu.

Primer 2:

*Vera Jovanović je naša najpoznatija **padobranka** u poslednjoj deceniji.
Vera Jovanović je naša najpoznatija **žena padobranac** u poslednjoj deceniji.
Vera Jovanović koja se najbolje **bavi padobranstvom** u poslednjoj deceniji kod nas.*

Poslednji primer pokazuje mogućnosti preformulacije.

Primer 3:

*Ministarka za nauku i tehnologiju je Ana Pešikan, možemo napisati: Ministarske poslove za nauku i tehnologiju preuzela je Ana Pešikan. Ili: Zapisnik vodila Vera Jovanović, umesto: Zapisničarka je Vera Jovanović.
Ako se formira tekst u kojem se govori o istoj ženskoj osobi, kreativno se odnositi prema oba prethodna pravila.*

Primer 4:

Guvernerka Narodne banke Kori Udovički je sazvala sastanak svoga tima. Kao prva žena guverner u Srbiji uvela je neka pravila u radu. Ona je smatrala da...

Kad je naziv profesije ili titule sintagmatski nakon jednom uvedene profesije ili titule može se u daljem tekstu koristiti kraća forma.

Primer 5:

1. Ministarka za sport i omladinu Jelena Jovanović otvorila je teniski turnir. Ministarka je tom prilikom naglasila da je važno razvijati sportski duh kod mladih.

U novinskim tekstovima ima primera da uz ime i prezime jedne ženske osobe ima više naziva profesija i titula:

Primer 6:

1. Nagradu je dobila naša poznata spisateljica, borac za demokratiju, profesorka i ambasadorica Vida Ognjenović.

Moguće je sintaksički reorganizovati rečenicu, bilo da se razbiju u nekoliko, bilo da nešto bude u poziciji ispred imena, a nešto iza imena.

Nagradu je dobila naša poznata spisateljica Vida Ognjenović, borkinja za demokratiju. Bila je ambasadorica u Norveškoj i profesorka je na Akademiji umetnosti u Novom Sadu.

Postoje područja javnog delovanja u koje žene tek ulaze. Titule i zanimanja žena u vojsci ostaju da se normiraju jer je danas sve više žena oficirki, generalke, pukovnica ili vojnkinja u Vojsci Srbije, ali i u vojskama drugih država, o kojima se u medijima saopštava, pa će vojne titule u ženskom rodu biti normalna stvar, samo ih treba normirati u dokumentima Vojske.

S druge strane, jednostavniji je put za imenovanje novih profesija u društvu uopšte pa onda i za titule žena jer se pojavljuju istovremeno sa njihovim ulaskom u društvo i u jezik. Jedno od istovremenih novih zanimanja su poslovi ličnog obezbeđenja (termin iz zakonodavne terminologije): *telohraniteljka*, *žena bodigard*.

Primer 7

Žene u uniformama služe uglavnom kao vezisti ili bolničarke.

'Žene u uniformi' je opisno predstavljeno značenje profesije *vojnkinje* (vide se na slici uz tekst): forma *vezistkinje, mada je moguća, nije upotrebljena, ali je *bolničarka* prirodno 'skliznula' u tekst. Ovakvi primeri nam pokazuju u kojoj meri su neka zanimanja i titule već u jezičkoj kompetenciji izvornih govornika srpskog jezika, one koju su na tom putu u prvoj fazi. Osoba koja je stvarala tekst u novinama procenila je da *vezistkinje* nije ušla u široku upotrebu, ili taj oblik ne upotrebljava u sopstvenom govoru. Moglo bi se reći da je autor/ka toga teksta na pola puta u primeni predloženog pravila za doslednu upotrebu u ženskom rodu i da procenjuje da još nije moguće primeniti ovaj drugi deo saveta 'svuda gde je to moguće' u ovom konkretnom primeru. Granica upotrebe imenica koje do sada nisu upotrebljavane u formi ženskog roda, a moguće ih je upotrebiti u toj formi, vidno se pomera, ali još uvek ne frekventno. Zato nije tačna tvrdnja da u srpskom jeziku ne postoje oblici za neka zanimanja ili titule žena (kao što su *borkinja*, *filozofkinja*, i sl), nego da ih još uvek ne koristimo. Koja će se forma odabrati prepušta se intuiciji govornika da sopstveni jezički potencijal koristi.

Jednostavniji je put za imenovanje novih profesija u društvu kada u njih istovremeno ulaze muškarci i žene. Jedno od istovremenih novih zanimanja su poslovi ličnog obezbeđenja (termin iz zakonodavne terminologije): *telohraniteljka*, *žena bodigard*.

Uputstvo 3:

Odabрати iz postojećeg inventara onu jezičku formu koja najbolje odgovara vašoj intuiciji za jezik: za zanimanja i titula koje mogu imati više sufiksa.

Uputstvo se odnosi na primere zanimanja i titula koje mogu imati više od jednog sufiksa: *doktorka/doktorica*, *šefica/šefovica*, *doktorka/doktorica*, *profesorka/profesoric...*

Na geografskom prostoru srpskog jezika ove se forme različitom frekvencijom upotrebljavaju. Poštujemo naviku govornika što se tiče odabira sufiksa. S druge strane, mada dominira stav da treba poštovati jezičke navike, važno je shvatiti da su i odlike jednako korisne u daljoj demokratizaciji društva.

Uputstvo 4

Odviknuti se od nekih ustaljenih izraza kojima se vređuju neke grupe građana i građanki.

Jezik je jednako navika koliko i odvika. Moramo se odvići od nekih do sada korišćenih izraza kojima se vređuju neke grupe građana i građanki (na primer, izrazi i vicevi o plavušama), ili koji se odnose na osobe istopolne seksualne orijentacije. U tekstu crne hronike počinioce kriminalnog dela ne obeležavati prema etničkoj pripadnosti.

Primer: *Krvožedni mađarski Romi: Ivan Stojka i Deze Nemet (piše ispod fotografije na kojoj su dva mlada Roma: NIN, 12.2.2009, str. 68).*

Uputstvo 5

Koristiti paralelne forme, ako se preporuka odnosi i na muškarce i na žene.

Primer 1: *Kad dođe konduker / kondukerka morate mu / joj pokazati kartu.*

Varijanta A: *Kad dođe konduker **ili** kondukerka morate mu ili joj pokazati kartu.*

Varijanta B: *Svi vozači-**ice** se moraju pridržavati saobraćajnih pravila.*

Moguće je navesti formu u muškom rodu, a oznaku za nastavak u ženskom: sa značenjem da se odnosi na obe polne populacije: vozač/ica:

Svi vozači/ice se moraju pridržavati saobraćajnih pravila.

Postoji mogućnost za imenovanje osoba kojom se izbegava obeležje rodnosti. Ta mogućnost je najčešća u zakonodavnoj praksi jer se koriste reči koje su u jednini i u množini neutralne:

lice: *Lica koja ne ispunjavaju konkursne uslove neće biti odabrana*

osoba: *Nastavno osoblje škola neće primiti platu na vreme.*

dete: *Dete bez roditeljskog staranja ostaje u domu.*

žrtva: *Žrtve nasilja uputiti na miliciju.*

Preporuka je da se koriste imenica *osoba* kao neutralne forme u opisnim slučajevima. Na primer, umesto telekomunikatorka, što je radno mesto u banci, može se reći: *osoba zadužena za poslove telekomunikacije*. Isto može biti i u množini: ljudi, roditelji.

Mogućnost neutralnog govorenja je i kada se fokus rečenice usmeri na instituciju, a ne lice ili osobu. Umesto:

Jelena Jovanović, ministarka za privredu,

može se reći:

Jeleni Jovanović je povereno vođenje ministarstva za privredu.

Umesto učitelji i učiteljice se staraju o nastavi, može se reći nastavno osoblje se stara o nastavi.

Uputstvo 6

Koristiti kreativno razne forme rodno osetljivog jezika prilikom oblikovanja teksta.

Kada se oblikuje duži (naučni, stručni, zakonski ili neki drugi) tekst u kojem se često pominju i muškarci i žene, onda se može primeniti praksa da se u prvih nekoliko rečenica primeni jedna od mogućnosti iz pravila 5, a onda odabere jedna mogućnosti i u napomeni u tekstu objasni da će se u daljem tekstu upotrebljavati ili množinski oblik (vozači) ili naizmenično jedan pa drugi (vozači i vozačice) ili neka druga odluka. Važno je da čitaocima bude jasno da su autorke i autori teksta svesno izabrali jednu od više mogućih formi i time sebe deklarirali kao osobu koja se svesno određuje prema fenomenu rodno osetljivog jezika. Koju formu jezičkog prikazivanja odabрати zavisí od datog konteksta. Naročito je važno da mediji i institucije sistema prihvate ovakvo jezičko ponašanje i time pokažu da prihvataju stav o rodno osetljivom jeziku. Činjenica je da danas ima mnogo žena u nekim profesijama (novinarstvo, zdravstvo, obrazovanje, a u nekoliko poslednjih godina i u nekim granama nauke, kao što su, na primer, farmacija, stomatologija, psihologija, lingvistika, informatika), pa se ovim zalaganjem samo pretače stvaranost u jezički izraz.

Uputstvo 7

Pisati titule i zanimanja žena u punom obliku, a izbegavati pisanje skraćenica.

Postoje pravopisna pravila za pisanje skraćenica, kao što su: prof., dr, dipl. inž. i slično. Skraćenice su jedan od načina prikrivanja rodno osetljive vidljivosti, ali su dragocene sa stanovišta ekonomije novinskog prostora u pisanim medijima. Ne znamo kakva je mentalna prezentacija čitalaca i čitateljki ovih skraćenica ako se odnose na žensku osobu. U jednom pilot istraživanju dobili smo podatak da čitaoci prelete pogledom titule i pažnju zadržavaju na imenu i prezimenu osobe, a ne njenom statusu u društvu. Međutim, ako su u pitanju strana imena, za koja ne možemo lako da odredimo koji je pol u pitanju, pun naziv titule ili zanimanja za žensku osobu nam pomaže u tome.

Na primeri: *Prof. dr Mati Ejen predstavlja svoju zemlju na kongresu.*

Doc. dr Gru Ekstra predsedava skupštinom.

Srpsku delgaciju prđvodi guverner Centralne banke... a delegaciju MMF šef misije za SCG Píríta Sorsa. (u pitanju je ženska osoba: *Danas*, 7/8.05.2005, str. 9)

Naročito je ovaj podatak važan prevodiocima koji ne vide datu osobu kada prevode tekstove ili govore.

Svedoci smo da je sve više raznih skraćenica u jezicima i da se proces šifara u jeziku povećava. S druge strane, pomenute skraćenice se odnose na titule koje afirmišu osobu visoko u hijerarhiji univerziteta: redovne ili vanredne pro-

fesorke, docentkinje, odnosno da su u samom vrhu nauke i članstva institucija za nauku, kakve su akademije nauka u zemlji i svetu.

Primer 1: Posebna vrsta skraćenica odnosi se na prvo slovo, *inicijal* ličnog imena, uz puno prezime, ako se radi o autoru ili autorki teksta, ili o citiranju unutar nekog spiska konsultovane (naučne) literature. Taj postupak se naročito koristi u novinskim tekstovima u kojima se navode imena osoba, koje su, na primer, dobile neku nagradu ili pobedile na nekom sportskom takmičenju. Potpuna vidljivost bi bila pisanje ličnog imena i prezimena svih osoba u spisku. Na primer, u novinskom izveštaju sa jednog takmičenja umetnika, navodi se samo spisak onih koji su dobili nagrade: Lj. Sujić, M Popović, A. Jović iz kojeg se ne vidi da li se radi o osobama muškog ili ženskog pola. Važno je pokazati koliko ima žena koje su dobijale nagrade za doprinos u društvu, pa je preporuka da se puno ime navodi, bilo da se radi o novinskom ili naučnom tekstu, a naročito u bibliografijama radova, jer se tako lako može saznati i o doprinosu žena u nekoj naučnoj disciplini.

Uputstvo 8

Navoditi punu identifikaciju za svaku osobu posebno ukoliko saopštavate o (bračnom) paru

Supružnici jesu bračni par, ali se na njih može gledati sa stanovišta muža ili žene, ili se oboje mogu imati u jednakom fokusu.

Primeri:

Došao je Pera Petrović sa ženom.

Došla je Mira Marković sa mužem.

Došli su Bil i Hilari Klinton

Došli su Bil Klinton i Hilari Klinton.

U javnim glasilima seksističke su one fraze kojima se saopštava da je reč o paru u kojem se fokusira samo jedna osoba iz para ili da je reč o pripadanju muškarcu (Došao je Milan Jovanović sa suprugom). Najčešće se radi o važnoj političkoj ličnosti u čijoj pratnji je i njegova supruga. U takvim slučajevima je bolje odabrati onaj jezički izraz kojim se identifikuje identitet svake jedinke u paru ili iz teksta izostaviti informaciju o supruzi. Ne preporučuje se u javnoj i službenoj upotrebi identifikovanje supruge (ili ćerke) prema pripadanju muškoj osobi (mužu, ocu, bratu, odnosno, kad je ženska osoba u pitanju: muž, sin, ćerka: „Napadač pretukao poslanicinog muža“).

Uputstvo 9

Primeniti pravila rodno osetljivog jezika u prevodu na srpski jezika iz nekog stranog jezika.

Svedoci smo da se u titlovanju raznih tekstova, u prevod na srpski jezik (ćiriličnim ili latiničnim pismom) unosi politički nekorektan govor, mada se u izvornom jeziku koristi korektan. Na primer, iz nemačkog jezika u kome je ženska forma standardna za titule i zanimanja, a u titlovanom prevodu (u televizijskim programima) na srpski jezik neretko u formi muškog roda.

Uputstvo 10

Predložena uputstva valja primeniti u tekstovima različitih žanrova (upitnika, ankete, formulari, zatim konkursa i oglasa)

Primetna je veća rodna osetljivost u tekstovima objavljenim u nekim dnevnim novinama, a manja u naučnom tekstu, zatim u zakonodavnoj praksi, ili u raznim formularima, upitnicima i u drugim sličnim materijalima za javnu upotrebu u administraciji.

Primer 1: *Molimo građane i građanke da popune sledeće upitnike...*

Na prvom mestu upotrebiti formu dominantnije populacije kojoj se obraćamo.

Primer 2: *Molimo sve vaspitačice i vaspitače da se odazovu pozivu.*

Prema istraživanjima testova za prijemne ispite u osnovnoj i srednjoj školi postoje različiti oblici rodno neosetljivog jezika. Budući da je i to jedan od vidova službene upotrebe srpskog jezika, sva ovde pomenuta pravila važe i za taj tip teksta. Pošto se upitnici ili ankete daju u pisanom obliku, važno je i kako su vizuelno postavljene forme za obraćanje. Predlog je da budu simetrično napisane (u istoj ravni):

Primer 1: *građani i građanke, studenti i studentkinje,*

čime se signalizira istovrednost obe populacije, a ne po principu subordinacije:

Primer 2: *građani
građanke*

Ako u inventaru postoji više mogućnosti, u okviru ovog predloga može se varirati. Na primer, u obraćanju skupu slušalaca, birača, i sl.

Birači i biračice, građani i građanke, studenti i studentkinje, učenici i učenice...

Na primer, na roditeljskom sastanku, razredni starešina se može obratiti sa: *majke i očevi* (odnosno *očevi i majke*), ali i *roditelji*. Isto važi i za druge institucije, na primer u crkvi prilikom propovedi:

Primer 3: *Braćo i sestre!
Sestre i braćo!*

naročito u prilikama kada je više prisutnih žena od muškaraca u hramu.

I u mnogim drugim tipovima tekstova predloženo pravilo se može primeniti. Na primer, u najavi ili odjavama nekih televizijskih ili radijskih emisija: *rediteljka, scenografkinja, koreografkinja, stilistkinja, tonska snimateljka...*

za one profesije i titule za koje su druge forme prikladnije, treba koristiti te forme: kasting vodila, i sl.

U tekstovima javnih konkursa i izbora za radna mesta otvoriti mogućnost za osobe oba pola. Ne preporučuju se oglasi za radna mesta samo muških ili samo ženskih osoba.

Primeri 1: *Potrebna jedna kafe-kuvarica.*

Potrebna prodavačica.

Raspisuje se konkurs za direktora ...

Analiza oglasa u pisanim medijima u Srbiji pokazuje da rodno osetljive konkurse i oglase daju danas samo strane firme ili ambasade, u čijim je zemljama ova vrsta tekstova već normirana i u kojima funkcionišu pravila politički korektnog jezika i govora.

Lista tekstova u kojima se može iskoristiti predlog za rodno osetljiv jezik nije finitna. Isto tako, postoji čitav niz sugestija šta sve treba izbegavati u delovima novinskih tekstova (naslov, nadnaslov, podnaslov, fotografija i tekst ispod fotografije, interfile tekst i sl.). Kad je reč o naslovima tekstova kojima se privlači pažnja čitalaca da tekstove pročitaju, izbegavati upotrebu forme ženskog roda za zanimanja i titulu kada se želi ženi narugati ili je uniziti. Prema analizi naslova u pisanim medijima u Srbiji (ali i u čitavom regionu bivšeg srpskohrvatskog govornog područja) praksa je da se u naslovima tekstova ženska forma pojavi onda kada im se nešto u poslu zamera (Svenke Savić, 2004).

Poznata je činjenica da jezik može poslužiti kao sredstvo izražavanja zavisne pozicije žene u odnosu na muškarca i obratno, što treba izbegavati u javnoj i službenoj upotrebi, naročito u naslovima pisanih medija:

Primer1: *Suprug narodne poslanice pretio novinaru*

Poznati fudbaler oženiće Berlusconijevu ćerku

Drugi primer povezanosti jezika i braka je promena prezimena žene prilikom udaje (mada je zakonom o porodici predviđena mogućnost da žena zadrži svoje prezime, kao i da muškarac uzme ženino prezime, što se u praksi ponekad događa). O vezi jezika i braka najčešće se pominje da udata žena dobija prezime muža i tako postaje nevidljivo njeno devojačko poreklo. Negde se još uvek navode primeri da određenim nastavkom možemo markirati da li je žena udata ili ne, ako prezimenu dodamo nastavak: Petrović- **ka** – ona koja je udata za *muža* Petrovića, odnosno Petrović-**eva** – ona čiji se *otac* preziva Petrović. Polazna hipoteza je bila u jednom istraživanju da ova distinkcija nije prisutna u svesti mlađih izvornih predstavnika srpskog jezika. Ispitala sam u 2008. godini ovu pojavu kod srednjoškolaca u gradu i dobila podatak da srednjoškolici uopšte ne znaju za ovaj vid razlikovanja statusa ženske osobe. Znači da se ova osobina u srpskom jeziku polako gubi iz upotrebe kod mlađih generacija i da je već danas treba smatrati arhaičnom i na njoj ne treba insistirati u javnoj i

službenoj upotrebi. Podaci, međutim, pokazuju da se u medijima ovakvi oblici (ne)dоследno koriste. Primer u naslovu teksta u sportskoj rubrici je:

Primer 1: *Terzićeve devojke ponos nacije*. (Politika, 31.12.2007, 44).

Reč je o izuzetnom uspehu odbojkašica na evropskim takmičenjima, što je svakako zasluga košarkašica i trenera. Urednik u naslovu porednice određuje prema pripadnosti treneru („pod vođstvom Zorana Terzića“, kaže se u tekstu.)

Koji bi drugi naslov mogao biti?

Primer 2: *Naše odbojkašice ponos nacije*

Prvu žensku ekipu koja je u izboru najboljih nadmašila muške.

što je deo iz rečenice u tekstu. Obe ove mogućnosti više bi odgovarale sadržaju informacije od one koja je odabrana za naslov.

Poenta je našeg zalaganja iznalaženje inventara mogućnosti jezičkih oblika i fraza za iskazivanje određenih sadržaja, koliko je takav pristup delatan pri oformljavanju teksta u celini možemo videti na sledećim primerima:

Primer 3: *Žene tuže Čilerku.*

Tačeroва i Buš o istoku Evrope.

U naslovu teksta je u identifikaciji predsednice jedne vlade i obeležje žene (odnosno bračnog stanja), a za predsednika jedne vlade takvo obeležje nije potrebno. Budući da je sve više žena u politici u svetu, onda je u medijima forma sa nastavkom na prezimenu postala dominantna (*Olbrajtova, Renova*), kao kraća i ekonomičnija. Predlog je da se ženska osoba imenuje imenom i prezimenom, uz izostavljanje nastavka uz prezime žene za pripadanje muškoj osobi, pa bi navedeni primer bio:

Margaret Tačer i Džon Buš o istoku Evrope.

Svakako da je sa stanovišta ekonomisanja novinskim prostorom bolje upotrebiti jednu reč (*Tačeroва*) nego dve (*Margaret Tačer*), ali ekonomija novinskog prostora nije jedini kriterij kada govorimo o rodno osetljivom jeziku.

U medijima se često pojavljuje i mogućnost, kojom se ukazuje na poznatu osobu ženskog roda, prezime je tada u obliku muškog roda:

del Ponte je objavila knjigu ...

Janković i Dementijeva prve polufinalistkinje.

Čitaoci znaju da je u pitanju Jelena Janković. Naslov može glasiti:

Jelena Janković i Elena Dementijeva prve finalistkinje.

Međutim, ako je osoba o kojoj se piše manje poznata u našoj sredini, ili se tek uvodi u javnu sferu preko (pisanih) medija, onda zanimanje ili titula u ženskom rodu pomaže da se osoba odredi po polu. To je slučaj kada su u pitanju

imena i prezimena iz jezika nama manje poznatih (i takvim slučajevima bi bilo dobro da se uz tekst objavi i fotografija osobe o kojoj je reč).

U primerima kada su u istoj rečenici u pitanju osobe različitog pola pisati lično ime i prezime da se vidi pol osobe, ili profesiju i titulu, ako je lično ime iz repertoara nama manje poznatih jezika.

Na primer, u listu *Danas* je naslov teksta pisan u povodu obeležavanja jednog jubileja i u povodu dodela priznanja Jasni Šekerić i Marku Panteliću. Naslov teksta je bio:

Primer 5: *Laureati Šekerić i Pantović.*

U ovakvom naslovu nevidljiva ostaje ženska osoba za jedno od najvećih priznanja te sportske organizacije. Dakle, jedno naizgled rodno neutralno rešenje (izostavljanje nastavka za ženski rod u stvari umanjuje vidljivost žene u formi koja je odabrana, te time doprinosi većoj vidljivosti muškarca. Zato bi predlog bio da se napiše: *Jasni Šekerić i Marku Panteliću*, ili da naslov bude sasvim nešto drugo od njihovi prezimena.

Napomena: U jezicima u kojima je standardnojezička forma da se prezimena žena obeležavaju nastavkom (u ruskom i slovačkom jeziku), isto pravilo se prenosi i u srpski jezik.

Uputstvo 11

Izbegavati upotrebu etikete za oslovljavanje ili identifikovanje ženske osobe prema bračnom satutsu.

Izbegavati *gospođica* u oslovljavanju ili identifikovanju u javnoj i službenoj komunikaciji jer znači 'neudata žena' pitanje bračnog statusa je privatna stvar svake osobe. Do 1990. godine najčešće etikete za oslovljavanje u javnoj sferi bile su *drug* i *drugarica*. Društvene promene devedesetih godina uslovile su da ove etikete gotovo nestanu iz upotrebe, a u masovnu upotrebu su ušle etikete: *gospodin*, *gospođa*, *gospođica*. Oblik *gospođica* u srpskom jeziku nema odgovarajućeg oblika za (neoženjenog) muškarca (*gospodinčić). Budući da je bračno stanje privatna stvar svake osobe, ona ne može biti deo javne upotrebe jezika. Naročito je to neprimereno kad je reč o javnoj osobi koja je već afirmisana u društvu, a nije udata i nije u životnom dobu koje se obično podrazumeva za oslovljavanje neudatih (mladih) osoba.

Dileme nema pri odabiru reči kojima se identifikuje da je osoba u braku. Pored ustaljenog *suprug* i *supruga* (što podrazumeva da su bračni drugovi venčani građanski ili crkveno), u starijim tekstovima se u istom značenju pojavljuje i *drug* i *drugarica* (u smislu bračni drug odnosno drugarica), najčešće u tekstovima iz narodnooslobodilačke borbe koji se prenose ili u feljtonima ili na neki drugi način. U savremenim tekstovima, kao i u govornom jeziku, sintagma bračni drug je i dalje u aktivnoj upotrebi. Ono što srpski jezik nema

jeste imenovanje supružnika koji nisu venčani (u terminologiji iz socijalističkog perioda 'registrovani'), a ostvaruju bračnu zajednicu, što je jedna od mogućnosti u važećem Zakonu o porodici. Tamo se koristi termin 'vanbračna zajednica', što upućuje na status zajednice koja nije registrovana kod matičara. Izraz 'vanbračna zajednica' nije odgovarajući, jer se suštinski ostvaruje bračna zajednica. Danas u srpskom jeziku nema izraza koji bi bio adekvatan, a koji nije diskriminatoran u odnosu na osobe koje žive u takvoj zajednici, ali ima nekoliko različitih ponuda. Za osobe koje žive u bračnoj zajednici, a koja nije formalno ozakonjena, 'registrovana' u medijima je u upotrebi čitav niz naziva na osnovu kojih možemo videti ne samo šta društvo misli o ovoj pojavi, nego i kako društvo vrednuje mušku i žensku osobu u toj zajednici. Na primer, koriste se termini *partner* i *partnerka* (koji se inače upotrebljavaju u nekim sportovima (šah, tenis), ili plesovima i (igrama), kao i termini *prijatelj/prijateljica*, *družbenica*, *nevenčana žena/muž*, *vanbračna žena*, *vanbračni muž*. Primeri ove vrste pokazuju da jezik ne prati društvene promene (prema statističkim podacima jedna trećina mladih živi u ovakvim zajednicama u Srbiji), pa je potrebno ponuditi inventar, a svako može sebi pronaći adekvatan izbor. Na jezičku upotrebi se može uticati predlozima koji više odgovaraju tekućoj društveno praksi. U tom pogledu u zakonodavnoj terminologiji trebalo bi pronaći adekvatne izraze koji će onda preći iz zakonodavne i u svakodnevnu jezičku praksu. Mogli bi se preporučiti termini *partner* i *partnerka* (i *partnerska zajednica*), dok se ne pronađu bolji.

Naveli smo samo 11 predloženih pravila da pokažemo na koji način normiranje upotrebe može izgledati u srpskom jeziku. Ostaje mnogo posla da se uradi za svaki tip diskursa ili teksta u javnoj i službenoj upotrebi.

Uputstvo 12

Izbegavati primere (naročito u udžbeničkoj literaturi) u kojima su muškarac i žena u stereotipnim ulogama (na primer, za suprotne rečenice u gramatici):

Dejan je lekar, a Mara je domaćica.

Uočena je praksa da se u tekstovima žene karakterišu drugačije od muškaraca. Na primer, za žene se obično navode detalji izgleda ili porodične i bračne situacije:

Ona je uspešna poslovna žena, majka troje dece.

Retko se isti sud može naći i za očeve. Predlog, ako se ovakav sud želi dati o osobi o kojoj se govori onda to činiti podjednako za oba pola:

On je uspešan poslovan čovek, otac troje dece.

Zaključak

Jezik zaostaje za promenama u društvu. Da bi stvarnost i jezik bili u harmoniji potrebno je svesno upotrebljavati jezik i doprinositi promenama. Pred-

ložili smo normiranje upotrebe jezika u obliku 12 uputstava potkrepljenih mnogobrojnim primerima iz odabranog korpusa empirijskih podataka, a za neposrednu praksu u institucijama sistema i u nacionalnim mehanizmima za rodnu ravnopravnost.

Rodno osetljiv jezik je potrebno uvesti u ukupnu jezičku produkciju: izradu rečnika i gramatika, zatim udžbeničku praksu i uopšte u diskurs u obrazovnim institucijama, podjednako koliko i u zakonodavnu praksu i novinarsku.

Predlog je da se, ne samo u tekstovima u medijima, nego i u tekstove zakona i drugih propisa, kao i u javnoj administraciji i obrazovanju uvede terminologija koja je u skladu sa principima ravnopravnosti polova, sa upotrebom naziva zanimanja i titula u ženskom rodu za osobe ženskog pola.

- 1:** Slediti osnovno pravilo za građenje rečenice u srpskom jeziku: subjekat i predikat se moraju se slagati u rodu, broju i licu.
- 2:** Upotrebljavati dosledno formu ženskog roda za zanimanja i titule žena svuda gde je to moguće.
- 3:** Odabrati iz postojećeg inventara onu jezičku formu koja najbolje odgovara vašoj intuiciji za jezik: za zanimanja i titula koje mogu imati više sufiksa.
- 4:** Odviknuti se od nekih ustaljenih izraza kojima se vređuju neke grupe građana i građanki.
- 5:** Koristiti paralelne forme u rečenici ako se preporuka odnosi i na muškarce i na žene.
- 6:** Koristi kreativno razne forme rodno osetljivog jezika prilikom oblikovanja teksta.
- 7:** Pisati titule i zanimanja žena u punom obliku, a izbegavati pisanje skraćena uz lično ime i prezime.
- 8:** Navoditi punu identifikaciju za svaku osobu posebno ukoliko saopštavate o (bračnom) paru.
- 9:** Primeniti pravila rodno osetljivog jezika u prevodu na srpski jezik iz nekog stranog jezika.
- 10:** Predložena uputstva valja primeniti u tekstovima (upitnika, anketa, formulara, zatim konkursa i oglasa).
- 11:** Izbegavati upotrebu etikete za oslovljavanje ili identifikovanje ženske osobe prema bračnom statusu.
- 12:** Izbegavati primere (naročito u udžbeničkoj literaturi) u kojima su muškarac i žena u stereotipnim ulogama (na primer, za suprotne rečenice u gramatici).

Pojmovnik rodne ravnopravnosti

Diskriminacija žena – „označava svaku razliku, isključivanje ili ograničavanje koje se čini na osnovu pola, a kao efekat ili svrhu može imati da žene spreči ili im ne prizna pravo da uživaju ili ostvaruju svoja ljudska prava“ (OUN, Konvencija o eliminaciji svih oblika nasilja nad ženama).

Jednake mogućnosti – svako ljudsko biće bez obzira na svoje lične karakteristike ima jednaka prava i mogućnosti da ostvari i razvija svoje sposobnosti uz uvažavanje razlika.

Mizoginija – govor i jezik mržnje (verbalni i neverbalni) uperen protiv žena.

Predrasude – uglavnom negativni stavovi, često praćeni negativnim osećanjima, koje pripadnici jedne grupe imaju u odnosu na neku drugu grupu.

Pol – podrazumeva biološke, unapred zadate razlike između žena i muškaraca.

Rod – podrazumeva razlike u društvenim ulogama žena i muškaraca koje se uče usvajanjem kulturnih obrazaca društva i podložne su promenama.

Rodna ravnopravnost – jednaka zastupljenost, moć i učešće oba pola u svim sferama javnog i privatnog života.

Rodna analiza – metod analize koji se koristi u cilju utvrđivanja razlika u položaju žena i muškaraca u određenim društvenim okolnostima. Analiza treba da pruži odgovore na tri pitanja: ko radi koje poslove, ko ima pristup sredstvima, dobiti i mogućnostima i ko kontroliše sredstva, dobiti i mogućnosti.

Rodno osetljiva statistika – statistički podaci razdvojeni po polu koji pružaju kvantitativne informacije o položaju žena i muškaraca.

Rodno osetljiv jezik – ponašanje u pisanoj i govornoj jezičkoj praksi tako da se pomoću jezika signalizira shvatanje o ravnopravnosti polova u društvu.

Stereotipi – pojednostavljene slike o pojedinim grupama koje ne potiču iz ličnog iskustva već se nekritički usvajaju.

Uključivanje rodnog aspekta (gender mainstreaming) – proces sistematskog uključivanja perspektive rodnosti i različitih potreba i prioriteta žena i muškaraca u kreiranje i realizaciju razvojnih politika, strategija i intervencija.

Ženska ljudska prava – „sva ljudska bića rađaju se slobodna i jednaka u dostojanstvu i pravima. Ona su obdarena razumom i svešću i treba jedna prema drugima da postupaju u duhu bratstva“ (OUN, Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima).

Literatura:

- Ajdžanović, Milan (2008), *Funkcionalno opterećenje sufiksa za obeležavanje osoba*, Filozofski fakultet, Novi Sad.
- Cameron, Deborah (1999/2), *Feminism & Linguistic Theory*, MacMillan Press LTD, London.
- Cidilko, Vesa (2004), O ženskim pozivima u društveno-političkoj ulozi žene u novijoj hrvatskoj i srpskoj književnosti, *Kruh i ruže*, br. 25, Zagreb, 17–25.

- Drobnjak, Nada, ur. (2006), *On je rekla: upotreba rodno-senzitivnog jezika*, Kancelarija za ravnopravnost polova Vlade Republike Crne Gore, Podgorica.
- Guidlines on Gender Neutral language, UNESCO, 1999.
- Harding, Sandra (2005), *Multikulturalnost i nauka: postkolonijalizmi, feminizmi i epistemologije*, CID, Podgorica.
- Kontra, Miklos i dr. (1999), *Language: A Right and a Resource: Approaching Linguistic Human Rights*, CEU Press, Central European University Press, Budapest.
- May, Jakob (1984), *Sex and Language revised: Can Women's Language Change the World? Journal of Pragmatics*, br. 8, Amsterdam, 261–283.
- Milosavljević, Bojana (2007), *Forme učtivosti u srpskom jeziku*, Učiteljski fakultet, Beograd.
- Mills, Sara (1995), *Language and Gender*, Longman, London.
- Perović, Slavica (2006), Jezik i rod, Drobnjak, Nada, ur, *On je rekla: upotreba rodno-senzitivnog jezika*, Kancelarija za ravnopravnost polova Vlade Republike Crne Gore, Podgorica, 13– 64.
- Ristić, Stana (2004), *Ekspresivna leksika u srpskom jeziku*, Institut za srpski jezik SANU, Beograd.
- Savić, Svenka (1981), Jezik i pol: termini za označavanje zanimanja koje vrše žene na fakultetu, referat na VIII kongresu psihologa SFRJ, sekcija: Polne razlike, Zagreb.
- Savić, Svenka (1984), Pragmatički aspekti roda *nomina agentis* u srpskohrvatskom /hrvatskosrpskom jeziku, *Naučni sastanak slavista u Vukove dane*, 13/1, Beograd.
- Savić, Svenka (1995), Jezik i pol: istraživanja u svetu, *Ženske studije*, br. 1, Beograd.
- Savić, Svenka (1996), Jezik i pol: istraživanja kod nas, *Ženske studije*, br. 2, Beograd.
- Savić, Svenka (1998), Žena sakrivena jezikom medija: kodeks neseksističke upotebe jezika, *Ženske studije*, Centar za ženske studije, br. 10, Beograd.
- Savić, Svenka (2004), *Žena skrivena jezikom medija: kodeks neseksističke upotebe jezika*, Futura publikacije, Novi Sad.
- Tromel-Ploc, Senta (1996), Ženski stil-muški stil, *Ženske studije*, br. 4, Beograd 151–183.
- Wodak, Ruth ur. (1997), *Gender and Discourse*, Sage, London.

Svenka SAVIĆ

**STANDARDIZATION OF THE GENDER- SENSITIVE
LANGUAGE**

Summary

The paper deals with the gender- sensitive language. The author gives the precise recommendations and instructions for the usage of the gender-sensitive language in terms of using the female vocations and the titles wherever possible. One of the conclusions of the paper is that only the linguists and politicians have the power to influence to bring women into prominence and to reduce the wrong usage of the terms that are already existing in the language. It is not always possible to find an appropriate form of the female sex for the vocations and the titles. The searching for the appropriate forms that will become a standard in a language is a real challenge for all the linguists.

ANGLICIZMI U CRNOGORSKOM JEZIKU

Ovaj rad govori o negativnom uticaju anglicizama na crnogorski jezik. Polazeći od činjenice da jezički purizam nije opravdan, ali i da se ne smije otići ni u drugu krajnost, autor daje pregled vrsta anglicizama u crnogorskom jeziku, kao i brojne primjere neselektivnog preuzimanja riječi iz engleskog jezika. Ovakva situacija rezultat je odsustva osmišljene jezičke politike u Crnoj Gori i još uvijek nezavršenog procesa standardizacije crnogorskog jezika.

Ključne riječi: anglicizmi, purizam, očigledni anglicizmi, skriveni anglicizmi, sirovi anglicizmi, direktni anglicizmi, prilagođeni anglicizmi, prevedni anglicizmi, crnogorski jezik, engleski jezik

1. Uvod

U toku gostovanja u jednoj emisiji na televiziji govorio sam o negativnom uticaju engleskih riječi na crnogorski jezik. Nakon emisije od prijatelja sam dobio poruku sljedeće sadržine: „Kul ti je imidž na stejdžu“, možda baš zato što je jedna od riječi čiju nekontrolisanu primjenu sam kritikovao u emisiji upravo bila riječ *stejdž* (engl. *stage*), za koju u crnogorskom jeziku postoje riječi *scena*, *bina*, *pozornica*, *podijum*. Iako je ovo poslato u šali, čini se da ova rečenica na najbolji način ilustruje koliko je engleski ušao u naš jezik.

S druge strane, vjerovatno bi mladim ljudima danas ovakva rečenica mogla da zazvuči sasvim prirodno, jer su anglicizmi postali uobičajeni dio njihovog govora i njihove stvarnosti. Po istom principu, novinari vole da koriste riječ *bekstejdž* (engl. *backstage*), iako bi u crnogorskom uvijek uvijek mogli upotrebiti sintagmu *iza scene*.

Cilj ovog rada je da skrene pažnju na prisustvo velikog broja anglicizama u crnogorskom jeziku i ukaže na odsustvo osmišljene jezičke politike kojom bi se negativni uticaji na jezik sveli na najmanju moguću mjeru. U radu će biti riječi i o uzrocima koji su doveli do poplave anglicizama u crnogorskom jeziku. Nakon uvida u tipove anglicizama, pružićemo i jedan broj primjera koji jasno ilustruju ozbiljnost ovog problema.

2. Jezik u stvarnosti i stvarnost u jeziku

Nesumnjivo je da engleski predstavlja dominantan jezik u svijetu, zahvaljujući vojnoj i ekonomskoj moći SAD, ali i razvoju nauke i tehnike, posebno na engleskom govornom području. Tu možemo primijetiti dva procesa.

Ulaskom nove tehnologije u našu stvarnost, mi često nemamo riječi kojima bismo označili nova dostignuća u nauci i tehnici. Dovoljno je za primjer uzeti kompjutere, za koje u našem jeziku postoji vrlo malo riječi, tako da je jezik kompjuterske tehnologije pun anglicizama. *Bluetooth*, *ClipBook Server*, *ISDN* i sl. teško da su prevodivi na crnogorski jezik. Na taj način, engleski jezik indirektno ulazi u crnogorski. Ili, drugačije rečeno, nova, ranije nepoznata „stvarnost“ donosi sa sobom i novi jezik.

Pored toga, imamo i situacije kada u jezik prvo uđe anglicizam, pa tek onda ideja sadržana u novoj riječi. Usvajajući standarde i pravila Evropske unije, u jezik prvo dolazi neki pojam koji tek treba da zaživi u našoj stvarnosti kroz uvođenje određenog standarda, pravila ili procesa koji taj pojam označava. Na primjer, pojmovi poput *inkluzivno obrazovanje* (engl. *inclusive education*), *life-long learning* (engl. *doživotno učenje*) ili *organizacije koja uče* (engl. *learning organisations*) postaju jasniji tek kad zažive u praksi. U suštini, iako su direktno prevedeni na crnogorski, tako da je svaki negov element, pojedinačno posmatrano, sasvim jasan, sam koncept nije uvijek najrazumljiviji bez dodatnog objašnjenja, a najčešće i njegove praktične primjene.

Treba imati u vidu da je crnogorski kao zvanični jezik u upotrebi od njegovog definisanja kao službenog u novom Ustavu Crne Gore usvojenom 2007. godine, mada se proces njegove standardizacije tek privodi kraju. Imajući na umu da je raspad bivše Jugoslavije doveo i do rastakanja srpskohrvatskog jezika na četiri nova (sociolingvistička ili politička) jezika, a da u Crnoj Gori nakon toga nije bilo nikakve organizovane i osmišljene jezičke politike, jezik je bio otvoren za razne nekontrolisane uticaje, posebno anglicizme. Nesumnjivo je da je jedan broj tih anglicizama bio neophodan jeziku, upravo zbog kreiranja nove stvarnosti koja nam je ušla kroz jezik, ali je isto tako jasno da veliki broj njih nije uopšte bio potreban jeziku. U ovakvoj situaciji, nameće se pitanje jezičkog purizma, odnosno koliko je on opravdan u današnje vrijeme.

Božić (2003: 220) kaže: „Može se reći da se svaka jezička zajednica uvijek na izvestan način odnosi prema svom jeziku puristički. Purizam je u nekom minimalnom obliku inherentan bilo kom jezičkom sistemu.“ To je donekle i razumljivo, imajući na umu da „uvozom“ drugog jezika uvozimo i tuđu kulturu. Ako se neki jezik, u ovom slučaju engleski, prihvata bez ograničenja, onda i jezik i kultura mogu polako da izgube svoj identitet.

S druge strane, biti potpuno zatvoren za uticaj spolja znači smještati sebe u jezički i kulturni geto, što u doba globalizacije nije najbolje rješenje. Zatvoriti jezik za upliv određenog broja anglicizama znači zatvoriti ga i za nova sa-

znanja, tehnologije i procese. Jezik i stvarnost idu ruku pod ruku, pa zatvaranje vrata jednome znači zatvaranje vrata i drugome. Danas imamo očigledan uticaj engleskog na različite oblasti života. Muzika, moda, hrana, film i drugi aspekti danas su pod velikim uticajem anglo-američke kulture, pa je i za očekivati da sa takvim uticajima u crnogorski uđe i određeni broj anglicizama.

U suštini, ovdje se susrećemo sa dva ekstrema – čisti jezički purizam, koji bi zaustavio bilo kakav upliv engleskog u crnogorski i, s druge strane, potpunu otvorenost koja prijeto da se pretvori u anarhiju u jeziku. Između ta dva ekstrema treba naći pravu mjeru, odnosno dozvoliti da u jezik uđu oni anglicizmi koji su opravdani, odnosno kada u našem jeziku ne postoji odgovarajući pojam za datu stvar ili pojavu, odnosno kada se anglicizam ne može prevesti na odgovarajući način. Ranko Bugarski (1996: 24) kaže: „... strane reči su danas neophodne, ali ih valja upotrebljavati sa znanjem i merom, uz sposobnost finog razlučivanja i nijansiranja, a bez kategoričnih predrasuda i stereopita u stilu za/protiv, dobro/loše“. Treba pomenuti i Mitra Pešikana koji, s pravom, tvrdi: „Preterano jezičko čistunstvo i gonjenje internacionalnih reči u stvari je kočenje progresa (...) Apsolutni jezički purizam mora izgubiti dah“.

Uostalom, problem anglicizama ne postoji samo u crnogorskom, već i u drugim jezicima kao što su francuski, španski, mađarski, srpski.... Tako nalazimo i nove, često ironične kovanice poput Franglais, Spanglish, Hunglish ili angosrpski (Prčić, 2005).

3. Tipologija anglicizama

Pod terminom anglicizam, Prčić (2005: 120) podrazumijeva riječi preuzete iz engleskog kao jezika davaoca i uklopljene u sistem jezika primaoca.

Anglicizmi koji uđu u jezik najčešće se prilagođavaju fonološki ili ortografski. Rudolf Filipović (1990: 28–29) govori da prilagođavanje otpočinje ortografijom, pri čemu se anglicizam formira na četiri načina: (1) osnovni oblik formira se prema izgovornu modela; (2) osnovni oblik formira se prema ortografiji; (3) osnovni oblik formira se na osnovu kombinacije izgovora i ortografije; i (4) osnovni oblik formira se pod uticajem jezika posrednika. Tako, na primjer, u oblasti kompjutera (Ivanović, 2009: 24–25) engleska riječ *basic* formira se kao anglicizam u crnogorskom jeziku kao *bežik*, na osnovu izgovora (1); engleska riječ *desktop* na osnovu ortografije formira se kao anglicizam *desktop* (2); kombinacijom ortografije i izgovora (3) dobijamo anglicizam *kompjuter* od engleske riječi *computer*; oblik *kabl/kabal* (od engleske riječi *cable*) u crnogorskom jeziku formiran je pod uticajem jezika prethodnika, odnosno ruskog (4).

Kao što ćemo vidjeti, najveći broj anglicizama jeste prilagođen, ali jedan broj, doduše manji, ulazi u crnogorski jezik u onom obliku u kome se nalazi i u engleskom.

U knjizi „Engleski u srpskom“ (2005), Tvrtko Prčić govori o tri grupe anglicizama:

- Očigledni anglicizmi
- Skriveni anglicizmi
- Sirovi anglicizmi

Očigledni anglicizmi su one leksičke jedinice koje su na određeni način već integrisane u jezik. Pogledajmo neke od njih:

- imenice – *milkšejk, roming, hamburger, bodibilder, skener, DVD*
- glagoli – *daunlodovati, surfovati, džogirati*
- pridjevi – *kul, lajv, pripejd*
- prilozi – *okej, super, top*

Neke od ovih riječi naći ćemo i u neprilagođenom obliku, npr. *cool, pre-paid ili OK*.

Skriveni anglicizmi su riječi, sintagme ili rečenice koje djelimično ili u potpunosti odražavaju normu engleskog jezika:

- *definitivno - sigurno, zacijelo, izvjesno*
- *razumna cijena - pristupačna cijena*
- *Mogu li da vam pomognem - Izvolite*
- *Najbolji proizvod ikad - Najbolji proizvod do sada*

Iz datih primjera može se zaključiti da uticaj engleskog dovodi do situacije u kojoj određeni jezički elementi mogu zvučati kao bukvalni prevod sa engleskog jezika. Problem je što u ovom slučaju engleski jezik ne utiče samo na leksički, već i na sintaksički nivo, tako da postoji opasnost da i sintaksa bude žrtva nekritičkog transfera iz engleskog u crnogorski jezik. Tako će mali broj ljudi primijetiti da rečenica „Ja sam sa tim u redu“ (engl. „I am OK with it“) zvuči sasvim neobično i da bi ona trebalo da glasi „Meni je to prihvatljivo“, na primjer.

Sirovi anglicizmi su riječi, fraze ili rečenice koje su direktno preuzete iz engleskog, bez bilo kakvog prilagođavanja:

- *e-mail, attachment, air-bag*
- *all inclusive, public relations, by the way*
- *No comment*

U literaturi se još sreću nazivi direktni anglicizmi, prilagođeni anglicizmi i prevedeni anglicizmi. **Direktni** anglicizmi su oni koji se bez prilagođavanja unose u jezik (npr. *computer, all-inclusive*). Takve anglicizme Prčić naziva *sirovim*. **Prilagođeni** anglicizmi su oni koji su preuzeti iz engleskog jezika, ali su ortografski, fonološki ili morfološki usklađeni sa pravilima crnogorskog jezika (npr. *keš, fajl, drajver*). **Prevedeni** anglicizmi su riječi koje su došle iz engleskog, ali su prevedene na crnogorski, pri čemu je upotrijebljena domaća riječ proširila svoj semantički sadržaj ili je, pak, stvorena nova riječ (npr. *računar, rezač, štampač*).

4. Primjeri anglicizama u crnogorskom jeziku

Bez obzira na to kako ih nazivali, anglicizmi su sveprisutni u crnogorskom jeziku. Čini se da je posebno nevladin sektor sklon nekritičkoj upotrebi anglicizama, ali se oni mogu naći u velikoj mjeri u medijima i državnoj administraciji ili privatnim ustanovama. Na sve riječi koje slijede u tekstu naišli smo u raznim prilikama upravo u pomenutim institucijama.

Jedna od riječi koja je ušla u crnogorski jezik, moguće i kao rezultat lošeg prevoda jeste *agenda* (engl. *agenda*) koja se u crnogorskom može prevesti sa *program, plan, dnevni red*. Ova riječ najvjerojatnije je ušla u široku upotrebu poslije usvajanja tzv. „Agende ekonomskih reformi“. Jedna od kritika upućena ovoj „agendi“ u javnosti bila je upravo ta da malo ko zna tačno što u stvari ona znači i da se time želi prikriti prava suština ovog dokumenta.

Riječ koja takođe uzima sve više maha jeste i *ofis* (engl. *office*) umjesto *kancelarija*. U vezi s tim, osoba koja radi kancelarijski posao, *službenik* ili *referent*, postaje *oficir* (engl. *officer*), iako u našem jeziku imenicu *oficir* vezujemo isključivo za vojno lice. I riječ *staf* (engl. *staff*) može se čuti u crnogorskom u značenju *zaposleni, osoblje*. Obuka sve više postaje *trening* (engl. *training*), iako je značenje riječi *trening* u crnogorskom jeziku vezano isključivo za sport. Po istom principu, osoba koja izvodi obuku, (*instruktor, predavač*) postaje *trener* (engl. *trainer*). Pogledajmo još neke anglicizme za koje ne postoji opravdanje u crnogorskom jeziku:

- *aplicirati* (engl. *apply*) umjesto *prijaviti se (za posao, stipendiju, članstvo)*
- *pozicija* (engl. *position*) umjesto *radno mjesto*
- *studija fizibiliteta* (engl. *feasibility study*) umjesto *studija izvodljivosti*
- *benefiti* (engl. *benefits*) umjesto *koristi, prednosti*
- *fanovi* (engl. *fans*) umjesto *navijači, ljubitelji*
- *recentno* (engl. *recent*) umjesto *skorije, novije*
- *progres* (engl. *progress*) umjesto *napredak*
- *farmeri* (engl. *farmers*) umjesto *zemljoradnici, stočari*

U nekim našim medijima, uglavnom štampanim, pronašli smo i sljedeće primjere koji govore u prilog činjenici da u što skorije vrijeme treba da se pozabavimo negativnim uticajima anglicizama na crnogorski jezik. *Disižn mejkleri* (engl. *decision-makers*) bi trebalo da budu *donosioci odluka*, ali je ova sintagma direktno prebačena iz engleskog prilagođavanjem izgovora, što je, u prvom dijelu sintagme, urađeno i sa izrazom *dresinzi za salatu* (engl. *salad dressings*), ili, u prevodu, *prelivi za salatu*. U medijima, u ovom slučaju u izjavama, mogu se naći i *tekstbuci* (engl. *textbooks*) umjesto *udžbenici* ili *obligatorno* (engl. *obligatory*) umjesto *obavezno*.

Kako „anglocrnogorski jezik“ često zvuči iole pažljivom slušaocu sa strane možemo ilustrovati sljedećim primjerom, koji je napisan za ovu priliku, ali nije daleko od onoga što smo čuli u brojnim prilikama:

Jutros sam rano došao u **ofis**. Taman sam krenuo da nešto **isprintam** na **printeru** kad, **po difoltu**, ulazi koleginica koja kod nas radi **PR** i kaže da je dosta ljudi **apliciralo za sve pozicije** koje smo oglasili u novinama.

Najveće interesovanje je za **poziciju oficira za nabavke**, mada ih je dosta **apliciralo** i za **IT dipartment**. Imaju dobre **CV-je**. Sada im se zakazuju **intervjui** i kad dođu treba da popune još i **aplikacionu formu**.

Mogu misliti kakva će gužva biti u **ofisu**, a ja još treba da napravim **agendu** za sastanak na kojem ćemo raspravljati o **studiji fizibiliteta** sa **kompletnim stafom u ofisu**. Moramo dobro vidjeti kakvi će biti **benefiti** od ovog **dila**, ali **finalnu** odluku donijeće ipak glavni **disižn mejkeri**.

Iz primjera se može vidjeti da se veliki dio anglicizama u ovom primjeru sreće u administraciji, ali bi sigurno sličan tekst mogli napisati i iz oblasti **filma**, **mode**, **ishrane**, a naročito **kompjutera**. Sada možemo pogledati kako ovaj tekst izgleda u „prevodu“ na crnogorski jezik:

Dođem rano ujutro u **kancelariju**. Taman sam krenuo da nešto **odštampam** na **štampaču** kad, **po običaju**, ulazi koleginica koja kod nas radi **odnose sa javnošću** i kaže da se dosta ljudi **prijavilo za sva radna mjesta** koje smo oglasili u novinama.

Najveće interesovanje je za **radno mjesto službenika za nabavke**, mada ih se dosta **prijavilo** i za **odjeljene informacionih tehnologija**. Imaju dobre **biografije**. Sada im se zakazuju **razgovori za posao** i kad dođu treba da popune još i **prijavni formular**.

Mogu misliti kakva će gužva biti u **kancelariji**, a ja još treba da napravim **dnevni red** za sastanak na kojem ćemo raspravljati o **studiji izvodljivosti** sa **svim zaposlenima u kancelariji**. Moramo dobro vidjeti kakve će biti **koristi** od ovog **posla**, ali **konačnu** odluku donijeće ipak glavni **donosioci odluka**.

Više je nego očigledno da drugi tekst mnogo više odgovara prirodi crnogorskog jezika. U najvećem broju slučajeva, ovdje se radi o očiglednim ili sirovim anglicizmima, koji se, uz malo truda i pažnje, lako mogu spriječiti. Najveći problem, međutim, mogu predstavljati skriveni anglicizmi, koji, polako ali sigurno, postaju dio našeg jezičkog sistema.

5. Zaključak

Kao što se može zaključiti iz navedenih primjera, broj anglicizama u crnogorskom jeziku je mnogo veći nego što se to čini na prvi pogled. Bez obzira na to o kojoj vrsti anglicizama se radi, oni u određenoj mjeri utiču na jezik, mijenjajući ne samo leksiku, već i sintaksu.

U borbi za očuvanje jezika, moramo biti svjesni činjenice da potpuni jezički purizam nije moguć i da jezik mora biti otvoren za spoljne uticaje. S druge strane, neselektivno prihvatanje anglicizama, kao i drugih stranih riječi, u situaciji kada za određeni koncept ili pojam postoji crnogorska riječ, može da dovede do anarhije u jeziku.

Crna Gora, kao mala država, više je u prilici da prihvata određena tehnička, tehnološka, naučna, ekonomska, pravna i druga dostignuća, nego da ih izvozi. U takvoj situaciji neminovno se mijenja i jezik. Da bismo išli u korak s vremenom, potrebno je da smo spremni na prijem takvih uticaja, ali istovremeno i na zaštitu svoga jezika kroz selektivan prijem stranih riječi.

Kako bismo na pravi način očuvali identitet svoga jezika, a istovremeno se i kroz jezik prilagođavali trendovima savremenog svijeta i bili njihov dio, moramo voditi osmišljeniju jezičku politiku. Ona, u prvoj fazi, podrazumijeva što skorije usvajanje pravopisa crnogorskog jezika, sa pravopisnim rječnikom, kao i gramatike crnogorskog jezika. U narednoj fazi, postojeći Savjet za standardizaciju crnogorskog jezika treba da prepraste u stalno tijelo ili instituciju koja bi nastavila da vodi jezičku politiku i reaguje na sve negativne uticaje sa strane. Zato jedno takvo tijelo treba da ima preventivno razvijenu naučno-istraživačku djelatnost. Istovremeno, ono mora biti uključeno u rad sa medijima, obrazovnim sistemom i državnim organima, kako bi na najbolji način moglo da prati jezičke procese i u dogledno vrijeme uradi rječnik crnogorskog jezika. U tom smislu, ovakvom tijelu treba prenijeti i određene nadležnosti iz oblasti jezičke politike, kako bi ono postalo vrhovni arbitar kad je u pitanju crnogorski jezik.

Jezik je izraz identiteta jednog naroda i, kao takav, zaslužuje posebnu pažnju. U tom smislu, ovaj rad treba shvatiti i kao apel za očuvanje tradicije i vrijednosti crnogorskog jezika, ali i za njegov dalji razvoj u skladu sa promjenama koje sa sobom nose procesi kojima Crna Gora mora da se prilagođava, ne gubeći pri tome svoj identitet.

Literatura:

- Božić, J. (2003) „Jezičke pozajmljenice u sociolingvističkom ključu“, **Glasnik NBS**, 1/2003, str. 215–230
- Bugarski, R. (1996) „Strane reči danas: pojam, upotreba s tavovi“, u J. Plankoš (ur.) **O leksičkim pozajmljenicama**, Subotica: Gradska biblioteka Subotica, Beograd: Institut za srpski jezik Srpske akademije nauka i umetnosti, str. 17–27
- Filipović, R. (1990) **Anglicizmi u hrvatskom ili srpskom jeziku: Porijeklo - Razvoj - Značenje**, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Školska knjiga
- Ivanović, I. (2009) **Anglicizmi u crnogorskom jeziku u oblasti kompjuterskog registra**, neobjavljeni magistarski rad, Podgorica: Institut za strane jezike
- Lakić, I. (2007) „Crnogorski jezik - traženje identiteta“, u J. Granić (ur.) **Jezik i identiteti**, Zagreb - Split: Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku, str. 329–335
- Pešikan, M. (1970) **Naš književni jezik na sto godina poslije Vuka**, Beograd: Izdavačko društvo za srpskohrvatski jezik i književnost
- Pričić, T. (2005) **Engleski u srpskom**, Novi Sad: Zmaj

Igor LAKIĆ

ANGLICISMS IN THE MONTENEGRIN LANGUAGE

Summary

This paper deals with a negative influence of anglicisms on the Montenegrin language. Starting from the fact that language purism is not justified, but that the other extreme is equally dangerous, the author gives a review of types of anglicisms in the Montenegrin language, as well as numerous examples of unselective accepting of English words. Such a situation is a result of absence of a planned language policy in Montenegro and still uncompleted process of standardisation of the Montenegrin language.

Ivo PRANJKOVIĆ

Zagreb

811.163.42'36'367.6

NEPROMJENJIVE RIJEČI I GRAMATIKA

Osim priloga u užem smislu, a to su oni koji na sintaktičkoj razini ostvaruju relaciju prema predikatnom glagolu (npr. Rade **dobro**, Stigli su **onamo**, Ustali smo **rano** i sl.), nepromjenjive riječi ne funkcioniraju, pogotovo ne samostalno, kao članovi rečeničnoga ustrojstva, tj. ne dolaze u službi ni primarnih (predikat, subjekt, objekt, priložna oznaka) ni sekundarnih članova rečeničnoga ustrojstva (atribut, apozicija). To, međutim, nikako ne znači da te riječi nisu gramatički relevantne. Naprotiv! One su u pravilu gramatikalizirane, pa ih je prijeko potrebno opisivati i u gramatici (a ne samo u rječnicima). U ovom se prilogu s obzirom na to problematizira pitanje gramatičkoga opisa priloga (u širem smislu), prijedloga, veznika, uzvika i, posebno, čestica.

Ključne riječi: prilozi, prijedlozi, veznici, uzvici, čestice, gramatika

Prilozi u užem smislu, a to su oni koji ostvaruju izravnu relaciju prema predikatnome glagolu, jedine su nepromjenjive riječi koje (same po sebi) mogu funkcionirati kao članovi rečeničnoga ustrojstva, tj. kao priložne oznake (adverbijali). Brojni prilozi (ili, po nekim klasifikacijama, čestice) ne prilažu se (bar ne izravno) glagolima, nego se prilažu pridjevima ili priložima, npr. **vrlo dobar**, **jako pametan**, **veoma neugodno**, **prilično kasno**, **neobično glupo** i sl. (usp. Pranjković 2002: 24). Od takvih priloga, koji se s dosta uvjerljivosti mogu smatrati i smatraju se česticama, valja razlikovati one priprirodne ili pripriložne riječi koje se nikako ne bi mogle smatrati česticama, tj. koje doista jesu prilozi iako nemaju priglagojsku službu, npr. **fizički iscrpljen**, **bratski zabrinut**, **matematički precizno**, **statistički nevjerovatno** i sl.

Situaciju vezanu za razgraničenje priloga i čestica dodatno komplicira i činjenica da neke riječi funkcioniraju kao čestice i u priglagojskoj (pripredikatnoj) službi. Neke od njih naime imaju službu svojevrsnih pojačivača glagolskoga sadržaja, a ne službu priložnih oznaka. Takve su npr. pojačajne čestice tipa *ni*, *baš*, *čak i*, *bar*, *pa*, npr. *Nije ga ni vidio*, *Baš smo se narazgovarali*, *Oni čak i ne razgovaraju*, *Trebali ste ih bar pozdraviti*, *Pa vidiš čemu to vodi*

i sl. (usp. Silić-Pranjković: 2005: 254–255).¹ Osim toga takvima se mogu smatrati i one priglagentne (priredikatne) riječi koje imaju funkciju naglašavanja rečeničnoga sadržaja time što označuju da je govornik (ugodno ili neugodno) iznenađen sadržajem predikatnoga glagola, koje dakle označuju neočekivanost. Takve su npr. čestice *već, još i više*² u primjerima tipa *Oni su već otišli, Ta zgrada više ne postoji, Ako nas već pozivaš, reci što slaviš* i sl. (usp. Kovačević 2006a: 300–331).

Poseban su slučaj oni prilozi koji uz imenice u genitivu funkcioniraju kao tzv. kvantifikatori, npr. *mnogo ljudi, puno briga, malo pažnje* i sl. Istina, kvantifikatori mogu funkcionirati i u priglagentnoj službi, tj. biti prilozi u užem smislu, npr. *Oni puno rade*, ali se u tom slučaju kvantificira radnja (označuje se svojevrsna „kvantitativna okolnost“), pa je ta njihova služba posve različita od službe koju imaju uz imenske riječi. Tamo oni označuju količinu predmeta (imaju dakle značenje svojevrsnoga „neodređenoga broja“) i sintaktički su posve specifični po tome što dolaze u imenskim spojevima riječi u kojima su oni glavna sastavnica, pa kvantifikativne konstrukcije toga tipa mogu dolaziti i u službi subjekta, npr. *Mnogo ljudi odazvalo se našem pozivu*.

Kad je riječ o prijedlozima, treba reći da su oni u pravilu svojevrsni „potpadeži“, tj. gramatikalizirane riječi kojima se konkretiziraju padežna značenja. Rjeđe se događa da prijedlozi, posebice oni uopćenijih značenja, služe i za pridavanje padežnih značenja riječima i konstrukcijama koje nemaju padeža, osobito često priložima, nepromjenjivim brojevima, prijedložno-padežnim izrazima, pa i infinitivima, npr. *od danas do sutra, (doći) do onamo, (dosta je) za danas, (ostaviti) za ujutro, (dopratiti) do pred kuću, (to je) za krepak, (pisati) s pet olovaka* i sl. U gramatikama se prijedlozi opisuju uz pojedine padeže s kojima se slažu, ali treba reći da se obično u opisima zanemaruju tzv. proizvedeni prijedlozi (usp. Silić-Pranjković 2005: 242–243), kakvi su npr. *krajem, putem, prilikom, na osnovi, s obzirom na, u usporedbi s* itd.

Veznici su izrazito sintaktičke riječi koje funkcioniraju kao svojevrsni signali strukturnih i semantičkih odnosa među dijelovima složenih konstrukcija. Zato se oni opisuju uz pojedine složene rečenice, konjunktori (npr. *i, a, ali, ili*) uz nezavisnosložene, a subjunktori (*da, ako, dok, iako*) uz zavisnosložene. I u vezi s veznicima treba reći da se u konkretnim sintaktičkim opisima uglavnom zanemaruju oni proizvedeni, kao što su npr. *s obzirom na to da, u slučaju da, usprkos tomu što* itd.

---

¹ Naravno, takve riječi mogu dolaziti ne samo uz predikate nego i uz druge članove rečeničnoga ustrojstva, usp. npr. *Ni Ivan nije jučer došao kući, Čak ni Ivan jučer nije došao kući, Ivan jučer čak nije ni došao kući, Ivan ni jučer nije došao kući, Ivan jučer nije došao (čak) ni kući* itd.

² Riječ *više* može funkcionirati i kao prilog (u užem smislu), npr. *Od njega se više očekivalo*, kao kvantifikator, npr. *Jučer je više stanova ostalo bez struje*, te kao prijedlog, npr. *Stavi tu knjigu više uzglavlja*.

Uzvici ni formalno ne postaju sastavnim dijelom sintaktičkih jedinica u kojima se pojavljuju (zato se u pismu odvajaju zarezima), pa su oni gramatički svakako najmanje relevantni. Relevantni su međutim komunikacijski, s obzirom na odnos između govornoga čina i onoga o čemu se priopćuje, jer njima govornik izražava svoj odnos (ili emocionalni stav) prema onome o čemu priopćuje (usp. Pranjković 2008: 246).

Najviše nedoumica u gramatičkim opisima ima svakako u vezi s česticama, i kad je riječ o razgraničenju tih riječi od priloga (o kojem je već bilo riječi na početku ovoga teksta) i kad je riječ o samom opisu čestica i/ili njihovoj tipologizaciji. U gramatičkome priručniku koji smo radili profesor Silić i ja čestice smo najprije podijelili na nesamostalne i samostalne,³ a onda smo ih razvrstali u šest skupina, i to: 1. upitne čestice (npr. *li, zar, da*), 2. pojačajne ili intenzivne čestice odnosno intenzifikatori (*i, ni, pa, ta, samo, bar, čak, ipak*), 3. usporedne ili gradacijske (npr. *vrlo, veoma, jako, jedva* i sl.), 4. poticajne (*neka, de, deder, da, hajde*), 5. jesno-niječne (*da, ne, jest, je*) i 6. prezentativi (*evo, eto, eno, gle*).

U ovome radu htio bih ukratko upozoriti na potrebu izdvajanja i opisanja još četiriju skupina čestica. U prvu bi skupinu išle pokazne ili deiktičke čestice (*ovo, to, ono*), u drugu tzv. dijaloške ili suprotne (čestica *a*), u treću dva različita tipa usporednih ili gradacijskih (komparativnih) čestica (posve različitih od čestica tipa *vrlo* koje služe za perifrastričnu komparaciju pridjeva i priloga) te u četvrtu željne ili optativne čestice (*teško, blago, jao, tako*).

Od pokaznih ili deiktičkih čestica daleko je najčešća čestica *to*, koja dolazi u primjerima tipa *Tko je to bio? Koji je to gospodin? Što se to s tobom događa? To se susjedi opet svađaju* i sl. Kao što se vidi, ta je pokazna čestica osobito česta u pitanjima, ali nije rijetka ni u izjavnim rečenicama (njima se obično odgovara na kakvo eksplicitno ili implicitno pitanje).

Osim čestice *to* javljaju se, ali znatno rjeđe, i čestice *ovo* i *ono*, npr. *Što se ovo s nama događa? Što smo se mi ono (bili) dogovorili* i sl. Riječ je o deiktičkim česticama posve uopćene naravi koje su svojstvene govornome činu (zato i jesu najčešće u pitanjima). Njima govornik u pravilu upozorava sugovornika (ili koga drugoga) na nešto što se dogodilo, što se pojavilo, što je on zapazio pa želi da i drugi zapaze i sl. (usp. Kovačević 2006 i Pranjković 2008: 247).

Čestice *ovo, to* i *ono* mogle bi se opisivati i kao specifične dijaloške čestice. Donekle sličnu dijalošku ulogu, ali s nijansom suprotnoga značenja, ima

---

³ Nesamostalne čestice modificiraju ponajprije druge riječi i/ili oblike te spojeve riječi (npr. *li, zar, bar, god*), a samostalne se odnose na čitavu rečenicu (npr. *nažalost, nasreću, zar ne, da* i sl.). I neke od nesamostalnih čestica mogu se upotrebljavati samostalno, npr. prezentativi, usp. *Eto Ivana* (nesamostalna poraba) i *Eto, čuli ste cijelu priču* (samostalna poraba). Kod jesno-niječnih čestica zanimljivo je da je *da* uvijek samostalna, npr. *Hoće li doći? – Da!* Ili *Da, doći će!*, a *ne* se može rabiti i nesamostalno, npr. *Ne radi se tako*, i samostalno, npr. *Hoće li doći? – Ne!* Ili *Ne, neće doći!* (usp. Silić-Pranjković: 253–258).

i čestica *a* u primjerima tipa *A što si ti na to rekao? A zašto i oni nisu došli? A kako to da ti nisi ni odgovorio na poziv?* i sl., s tim da se ta čestica u prvom redu rabi u replikama, u sugovornikovim reakcijama na govornikove riječi te da je uvijek u inicijalnoj poziciji. Te replike u pravilu imaju oblik pitanja kojim sugovornik izražava kakvo svoje neslaganje s govornikom, u nečemu se njemu suprotstavlja ili traži od njega kakvu dodatnu obavijest vezanu za njegov iskaz. To je značenje čestice *a* bez sumnje bar dijelom zajedničko sa značenjem veznika, konjunktora *a*. U nedostatku boljega naziva tu česticu možemo (zasad) nazvati dijaloškom česticom (u užem smislu) ili eventualno suprotnom česticom.

Među usporednim česticama želio bih posebno upozoriti na čestice *kao*, *što* i *sve*. One se bitno razlikuju od čestica koje se opisuju u spomenutoj gramatici i nazivaju usporednim ili gradacijskim (tj. onih tipa *vrlo*, *veoma*, *jako* i sl.) po tome što te čestice služe za svojevrsnu perifrastričnu komparaciju pridjeva i priloga (usp. *vrlo dobar*, *vrlo dobro* prema *bolji* i *bolje*), a ove tri spomenute imaju drugačije službe.

Čestica je *kao* općeporedbena čestica koju izvanredno često susrećemo u raznolikim poredbenim imenskim konstrukcijama (npr. *ljut kao ris*, *radi marljivo kao mrav*), a isto tako vrlo često dolazi i kao sastavni dio složenih poredbenih veznika *kao da*, *kao što* te, rjeđe, *kao kad* i *kao dok* i sl. U primjerima tipa *Ona se kao mati brine za svoju djecu* značenje poredbenosti poprima i specifično supstitutivno značenje, a u primjerima tipa *Bilo ga je kao malo stid* ima službu modalne čestice (bliske riječima tipa *navodno*, *možda* i sl.) kojima govornik izražava manju ili veću sumnju u istinitost onoga o čemu govori (usp. opširnije o tome u Pranjković 2005a).

Čestica *što* vrlo se često upotrebljava kao intenzifikator uz komparative i superlative, pa se može opisati kao svojevrsni pojačivač poredbenih (usporednih) značenja, npr. *Što više, to bolje*; *Dođi što možeš prije*; *Obuci što ljepšu haljinu*; *Došli smo najbrže što smo mogli*; *Uvijek radi najbolje što zna*. Slično je i s česticom *sve* s tom razlikom što ona dolazi samo uz komparative, npr. *Ona je sve ljepša*, *Ide mu sve bolje*. Ti se komparativi (pridjeva ili priloga) nerijetko i redupliciraju, npr. *Ona je sve ljepša i ljepša*, *Ide mu sve bolje i bolje*.

Mislim također da bi bilo potrebno upozoriti na još jedan tip čestica koje bi se mogle nazvati željnim ili optativnim. Riječ je o česticama *teško*, *blago*, *jao*, *tako* u primjerima tipa *Teško njima! Blago tvojim roditeljima! Jao nama! Tako mi svega!* Da se tu radi o sasvim specifičnoj službi, a ne o (običnim) prilozi, vidi se i po tome što se te riječi i formalno razlikuju od priloga. Prilozi glase *blâgo*, *têško*, *tākō*, a optativne čestice *blâgo*, *têško* i *tâko*. Ove optativne čestice, osobito čestica *jao*, bliske su uzvicima i dolaze u uskliknim rečenicama. Čestica *tako* nešto je drugačija od ostalih po tome što dolazi u zaklinja-

njima. Zajedničko je međutim svima da uz njih dolazi dativ, i to daleko najčešće dativ ličnih zamjenica,⁴ što uvjerljivo govori o tome da su i te čestice ili tzv. pragemmi (usp. Pintarić 2002), kao uostalom i velika većina drugih, izravno vezane za govorni čin odnosno da se tiču odnosa između sudionika govornoga čina, uglavnom govornika, i onoga o čemu se priopćuje.

Zaključno bi se moglo reći da su značenja, službe i uopće narav velikog broja nepromjenjivih riječi posve ovisni o kontekstu. Te riječi imaju uopćena, gramatikalizirana značenja pa u raznim kontekstima imaju i raznolike službe. Ta raznolikost ide čak tako daleko da i sama pripadnost pojedinoj vrsti riječi može ovisiti o kontekstu. Drugim riječima za povelik broj takvih riječi ne možemo bez konteksta reći čak ni to kojoj vrsti pripada (i ovdje smo vidjeli kako npr. riječ *više* može, ovisno o kontekstu, biti i prilog u užem smislu, i kvantifikator,⁵ i čestica, i prijedlog). Zato je takvim riječima i njihovim službama i u gramatičkim opisima prijeko potrebno posvećivati puno više pozornosti nego što se dosada činilo. To u najvećoj mjeri vrijedi za čestice te za sve one nepromjenjive riječi koje u rečenici ne funkcioniraju kao adverbijali, nego dolaze uz pridjeve, uz priloge, uz imenice, uz bilo koji od članova rečeničnoga ustrojstva ili funkcioniraju kao tzv. rečenični prilozi (usp. Ivić 1978). Gotovo sve takve riječi tradicionalno se pribrajaju prilozima iako imaju izrazito raznolike službe i značenja. Tim službama i tim značenjima treba u gramatičkom opisi- ma posvećivati punu pozornost, i to bez obzira na to smatraju li se i dalje prilozima ili se smatraju (i) česticama, pragemmima, kvantifikatorima, intenzifikatorima, modifikatorima, diskurznim oznakama, konektorima (tj. veznim sredstvima na razini teksta ili tekstnim konektorima, usp. Badurina-Matešić 2006), rečeničnim prilozima itd.

Literatura:

- Badurina, Lada i Mihaela Matešić (2006) „O tekstnim konektorima“, *Riječki filološki dani*, 6, zbornik radova, Filozofski fakultet u Rijeci, Rijeka, str. 205–222.
- Ivić, Milka (1978) „O srpskohrvatskim rečeničnim prilozima“, *Južnoslovenski filolog*, 32, Beograd, str. 1–7.
- Kordić, Snježana (2002) *Riječi na granici punoznačnosti*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb.

---

⁴ Dativom, a osobito dativom ličnih zamjenica, vrlo se često izražava odnos govornika ili sugovornika prema sadržaju iskaza. Takav je dativ u pravilu prirečenični (adsentencijalni), ne pripada dakle unutrašnjem ustrojstvu rečenice, nego se javlja kao svojevrsni modifikator njezina sadržaja, npr. *To mi je glupo, Jesi li mi dobro, U nevolji sam ti* i sl. (usp. Palić 2006: 252–260 i Pranjković 2008: 243).

⁵ Ima mišljenja da bi kvantifikatore trebalo, zbog spomenutih osobitosti, smatrati posebnom vrstom riječi.

- Kovačević, Miloš (2006) „O jednoj specifičnoj sintaksičko-semantičkoj upotrebi lekseme TO“, *Naučni sastanak slavista u Vukove dane*, 35/1, Beograd, str. 103–113.
- Kovačević, Miloš (2006a) „Priredikatska upotreba partikula *već, još i više*“, u knjizi *Spisi o stilu i jeziku*, Književna zadruga, Banja Luka, str. 300–331.
- Kunzman-Müller, Barbara (1998) „Opis sinsemantičkih riječi u rječniku – izazov leksikologiji i leksikografiji“, *Filologija*, 30-31, Zagreb, str. 239–248.
- Palić, Ismail (2003) „O klasifikaciji nepromjenjivih riječi u bosanskome jeziku“, *Pismo. Časopis za jezik i književnost*, I/1, Sarajevo, str. 93–102.
- Palić, Ismail (2006) *Dativ u savremenom bosanskom jeziku (sintaksičko-semantički opis)*, doktorska disertacija, Sarajevo.
- Pintarić, Neda (2002) *Pragmema u komunikaciji*, Zavod za lingvistiku Filozofskog fakulteta, Zagreb.
- Pranjković, Ivo (2002) *Hrvatska skladnja. Rasprave iz sintakse hrvatskoga standardnog jezika*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb.
- Pranjković, Ivo (2002a) „Klasifikacija čestica u hrvatskome standardnom jeziku“, *Studia Slavica Savariensia*, 1–2, Szombathely, str. 231–236.
- Pranjković, Ivo (2005) „Suznačne riječi i njihove vrste“, *Zagrebačka slavistička škola. Zbornik radova 2004*, FF pres, Zagreb, str. 19–27.
- Pranjković, Ivo (2005a) „Što je kao“, *Pismo. Časopis za jezik i književnost*, III/1, Sarajevo, str. 55–61.
- Pranjković, Ivo (2008) „Gramatika govornika i sugovornika“, *Vidjeti Ohrid. Referati hrvatskih sudionika i sudionika za XIV. Međunarodni slavistički kongres*, HFD i HSN, Zagreb, str. 237–250.
- Sesar, Dubravka (1992) „O mogućnostima kategorizacije partikula u hrvatskom jezičnom standardu“, *Suvremena lingvistika*, 18/34, Zagreb, str. 251–262.
- Silić, Josip (1984) *Od rečenice do teksta (Teoretsko-metodološke pretpostavke nadrećeničnog jedinstva)*, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb.
- Silić, Josip (2004) „Pretvorba imenskih riječi u neimenske“, *Zagrebačka slavistička škola. Zbornik radova 2003*, FF pres, Zagreb, str. 43–48.
- Silić, Josip i Ivo Pranjković (2005) *Gramatika hrvatskoga jezika za gimnazije i visoka učilišta*, Školska knjiga, Zagreb.
- Vukojević, Luka (1998) „Obradba veznika u općem hrvatskom rječniku“, *Filologija*, 30–31, Zagreb, str. 379–394.

Ivo PRANJKOVIĆ

THE INALTERABLE WORDS AND GRAMMAR

Summary

Apart from the adverbs in a restricted sense- those that relate to a predicative verb (*They work well, We got up early...*) in a syntactic sense, the inalterable words don't function, especially when they are uninfluenced as the members of the sentences, when they don't enter into service neither the primary members of a sentence (predicate, subject, object, adverbial mark) nor secondary ones (attribute or apposition). The author points out that that doesn't necessarily mean that those words are grammatically irrelevant. On the contrary! They are, by the book, very grammaticalized, so it is necessary describe them in the grammars (and not only in the dictionaries).

The paper also deals with the question of the grammatical description of the prepositions, connectors, exclamations and particles.

Krzysztof FERUGA, Emil TOKARZ

Bielsko-Biała

811.163.42'282

JĘZYK MOLIZAŃSKICH CHORWATÓW JAKO PRZYKŁAD DAWNEGO SZTOKAWSKIEGO SYSTEMU

Jezik moliskih Hrvata kao primjer davnog štokavskog sistema

Język molizańskich Chorwatów stanowi obecnie źródło informacji dla wielu językoznawców, ze względu na ogromną liczbę zachowanych do dnia dzisiejszego archaicznych form leksykalnych i gramatycznych, które już dawno wyszły z użycia na terenie Macierzy. Genetycznie wywodzi się z zachodnich ikawskich dialektów sztokawsko-timockich charakteryzujących się starą nowosztokawską akcentuacją i izoglosami /št/ i /žd/. Język ten był przekazywany z pokolenia na pokolenie tradycją mówioną i dopiero w początkowych latach XXI wieku zauważyć można zintensyfikowaną działalność normatywną. Powstające obecnie próby normalizacji języka molizańskich Chorwatów mają na celu przede wszystkim uchronić go przed całkowitą italianizacją.

Słowa kluczowe: Chorwaci, Molise, sztokawski, molizańsko-chorwacki, językoznawstwo

Słowianie południowi stosunkowo późno przybyli na Półwysep Bałkański skutecznie go opanowując i tworząc nowe struktury społeczno-polityczne, jednocześnie zmieniając układ sił w tej części świata. Znaczna ich część od samego początku do lat 90. XX wieku, nieustannie czyniła starania o własną, wyrazistą pozycję w europejskiej przestrzeni polityczno-społeczno-kulturowej mając w swej tradycji okresy wspaniałej świetności, jak i bolesne upadki. Dopiero zmierzch XX wieku przyniósł im nowe, dotychczas nieosiągalne, możliwości. W wielowiekowej historii słowiańskich narodów, a zwłaszcza języków i organizacji społeczno-politycznych, nie było tak dogodnego okresu, w którym zrealizowały się właściwie wszystkie ich pragnienia i marzenia.

Upadek totalitarnych systemów politycznych faszystwu, a później komunizmu z jednej strony i integracja najbogatszych, demokratycznych narodów zachodnioeuropejskich, w ramach struktur Unii Europejskiej, z drugiej, zachwiały istniejący po II wojnie światowej pojałtański porządek. Równoczesność tych procesów spowodowała natychmiastową realizację tendencji to-

żsamościowych, które chciano usankcjonować jasnym statusem ustrojowym w europejskich strukturach politycznych. Wprawdzie po upadku faszyzmu większość narodów słowiańskich znalazła się w zasięgu, w jakimś sensie zróżnicowanych, ale totalitarnych, systemów komunistycznych (np. Bułgaria czy SFRJ), posiadając, często teoretycznie, możliwości własnego rozwoju, praktycznie była podporządkowana konkretnej ideologii. Zmuszało to do stosowania określonej polityki, w tym i językowej, dając znacznej części z nich, nierówne szanse. Żyjąc w strukturach wielonarodowych były one podporządkowane ideologii tzw. internacjonalizmu preferującej jeden, silniejszy naród i co za tym idzie jeden język (serbsko-chorwacki), pełniący funkcję ponadnarodowego środka komunikacji, nie uwzględniając w dostatecznym stopniu potrzeby tożsamościowe pozostałych narodów czy grup etnicznych. Powstanie nowych organizmów społeczno-politycznych po upadku komunizmu, w miejsce starych systemów, wytworzyło m. in. nową sytuację komunikacyjną, mającą zdecydowany wpływ na status współczesnych języków słowiańskich.

W czasie, kiedy najbogatsze kraje Zachodniej Europy forsowały ideę ponadnarodowej integracji, łącząc się w struktury Unii Europejskiej, słowiańskie narody pośpiesznie finalizowały procesy odwrotne, tworząc, czasami w ekstremalnych warunkach (wojna domowa na Bałkanach), nowe struktury unitarne, gdzie język narodowy, kultura czy nawet wyznanie stanowiły ważny element dezintegracyjny.

Tymczasem osłabienie systemu komunistycznego, powstanie w Polsce *Solidarności*, zburzenie muru berlińskiego i zjednoczenie Niemiec zmieniło zasadniczo polityczny obraz Europy. W Socjalistycznej Federacyjnej Republice Jugosławii poszczególne republiki zaczęły powoli, ale systematycznie kwestionować istniejącą koncepcję struktury federalistycznej państwa i to na różnych poziomach. Rozwiązania proponowane i stosowane przez jugosłowiańską armię, oprócz zniszczeń, licznych ofiar i nienawiści, nie przyniosły żadnych sensownych zmian. W konsekwencji istniejąca do tej pory południowo-słowiańska federacja rozpadła się na unitarne państwa, gdzie język rodzimy stał się oficjalnym środkiem komunikacji we wszystkich sferach życia społecznego (por. języki bośniacki, chorwacki, słoweński, serbski i macedoński). Nieco inna sytuacja wytworzyła się w Czarnogórze.¹ Jednak po 2006 roku Czarnogórcy poszli śladem pozostałych byłych republik doprowadzając, pod wpływem pozytywnego plebiscytu, do realizacji zmian politycznych, społecznych i językowych.²

---

¹ Nikčević V. (1997): *Crnogorski jezik. Geneza, tipologija, razvoj, strukturne osobine, funkcije*. T. II (od 1360. do 1995 godine). Matica crnogorska. Cetinje.

² Brom P. (2007): *Czarnogórski standard wobec zróżnicowania językowego południowej Słowiańszczyzny*. Wyd. ATH, Bielsko-Biała.

Zasadnicze zmiany w istniejących systemach językowych doprowadziły do powstania nowych standardów językowych, które w konsekwencji zostały uznane za języki urzędowe nowopowstałych państw. Języki, które na tym terenie stanowiły element politycznej walki, w relatywnie krótkim czasie zaczęły ulegać znacznym przeobrażeniom wewnętrznym, pogłębiając różnicowanie w procesie społecznego porozumiewania się. Nagle powstało zapotrzebowanie nanoszenia rozmaitych zmian, które powodowałyby zauważalne różnice między bliskimi sobie językami. Zintensyfikowanie tego typu zjawisk spowodowane były niewątpliwie złymi doświadczeniami z przeszłości, szczególnie wojennymi, oraz wyrazem samodzielności w każdym zakresie.³ (E. Tokarz, 2004).

Obecnie w miejsce dawnej Jugosławii (SFRJ) powstało siedem nowych organizacji państwowych: 1. Republika Serbii z Metohiją i Wojwodiną z urzędowym językiem serbskim, 2. Republika Czarnogóry - z językiem czarnogórskim⁴; 3. Republika Chorwacji z Istrią i Dalmacją - z językiem chorwackim; 4. Republika Bośni i Hercegowiny - z językami: bośniackim, serbskim i chorwackim; 5. Republika Słowenii - z językiem słoweńskim, 6. Republika Macedonii - z językiem macedońskim oraz ostatnio wyodrębniająca się Republika Kosowska z językiem albańskim. Wszystkie wymienione języki są oficjalnymi i urzędowymi z bogatą tradycją literacką. Ich zróżnicowanie jest oczywiste i nie można go zakwestionować pod żadnym względem, tym bardziej, iż jest to proces żywy i dokonywane zmiany mają na celu kształtowanie odrębnych języków. Koncepcja każdej z tych norm jest inna, a ich odmienność wynika z różnych uwarunkowań i zależy od wielu czynników.

Tak więc z serbsko-chorwackiego obszaru językowego genetycznie pochodzącego ze sztokawskiej grupy językowej wyodrębniły się cztery standardy: bośniacki, chorwacki, czarnogórski i serbski. Do nich należy zaliczyć także język molizańskich Chorwatów, najmniejszej chorwackiej diaspory, posiadającej specyficzny status ze względu na swoje uwarunkowania geograficzne jak i historię rodzimego języka.

Molizańscy Chorwaci – zamieszkujący 3 wioski w regionie Molise (południowe Włochy) – stanowią interesujący przykład społeczności oddalonych od Macierzy i egzystujących wśród narodów i kultur niesłowiańskich. Przewodnie ich przedostali się na nowe tereny mniej więcej w XVI w., starając się zachować swoją tożsamość słowiańską, mimo przerwania więzi z Macierzą.

---

³ Tokarz E. (2004): *Zróżnicowanie językowe Słowiańszczyzny w kontekście integracji Unii Europejskiej. Idee wspólnotowe Słowiańszczyzny*. Red. A. W. Mikołajczak, W. Szulc, B. Zieliński. Poznań, s.199–204.

⁴ Obecnie Czarnogórcy zmienili obowiązującą *Ustawę* z 1992 r. stwierdzającą, iż językiem urzędowym w Czarnogórze jest język serbski (...) *jezik Crnogoraca naziva se srpski* (...) sankcjonującą rodzimy język urzędowy - czarnogórski.

Do dnia dzisiejszego walczą o swoje przetrwanie, chcąc utrzymać słowiańską kulturę i język, rozwijający się w odmiennym środowisku, w innych warunkach sąsiedzkiej kohabitacji, broniąc się przed licznymi zagrożeniami cywilizacyjnymi.

W chwili obecnej ludności mówiącej *na našo*, językiem molizańsko-chorwackim, trudno jest jednoznacznie określić. Według oficjalnego spisu ludności z 1991 roku molizańskich Chorwatów było 2. 322 (w XVII wieku ok. 7-8.tys.). Obecnie nikt podobnej statystyki nie prowadzi. Sądzi się, że żywą aktywność językową można spotkać u około 2.000 mieszkańców, co wynika z ich sytuacji społecznej. Na terenie tych trzech miejscowości nie prowadzi się niemalże żadnej poważnej działalności gospodarczej. Starsza ludność żyje z niewielkich emerytur lub rent, trudniąc się jednocześnie rolnictwem (uprawa oliwek, winnej latorośli i zbóż), zaś aktywni zawodowo dojeżdżają do pobliskich miasteczek (Termoli, San Salvo, i in.), młodzież zaś jest zmuszona kształcić się w szkołach ponadpodstawowych i wyższych poza swoim miejscem zamieszkania. Wiąże się to ze znacznym odpływem ludności wiekowo stosunkowo młodej, dochodzi do częstych małżeństw mieszanych, a współczesny styl życia i mass-media, kościół, który jest wyłącznie włoski (duchowni i język używany w nabożeństwach) oraz bilingwizm wszystkich mieszkańców czynią wielkie spustoszenia w tożsamości, szczególnie wśród młodych ludzi. Zagrożenie pełnej romanizacji niewątpliwie istnieje. Sam język jeszcze do niedawna był przekazywany tradycją ustną. Niewiele jest zabytków zaświadcujących go. Pisana literatura w tym języku właściwie nie istniała.

Język tych trzech molizańsko-chorwackich miejscowości nie jest jednolity, istnieją rozmaite różnice, przede wszystkim w zakresie leksyki.

Język molizańskich Chorwatów genetycznie wywodzi się z zachodnich ikawskich dialektów sztokawsko-timockich charakteryzujących się starą nowosztokawską akcentuacją i izoglosami /št/ i /žd/, choć w jego strukturze występuje wiele elementów czakawskich.⁵ Czakawizmy zostały prawdopodobnie odziedziczone z czasów bliskiego sąsiedztwa okresu ucieczek przed wojskami tureckimi na zachód w kierunku wybrzeża Morza Adriatyckiego. Od momentu przybycia Słowian na nowe tereny osiedleńcze w środkowo-południowej części Włoch język przybyłych Słowian rozwijał się w specyficznych warunkach i okolicznościach, skutecznie izolowany od Macierzy, w najbliższym, niesłowiańskim sąsiedztwie. Był więc narażony na intensywne procesy deintegracyjne, tracąc z czasem wiele elementów rodzimych, począwszy od poziomu fonetyczno-fonologicznego przez morfologiczny po syntaktyczny i przede wszystkim leksykalny. Zachowano więc wiele cech dawnego języka starochorwackiego, którym posługiwali się przodkowie molizańskich Cho-

---

⁵ Por. Hozjan S., Piccoli A.: *Sociolingvistički status moliškega hrvatskega jezika danas*. [w:] *Ali tagliate. Parole di libro incompiuto*. Vasto, s. 73.

rwatów, jeszcze przed przesiedleniem się w regiony południowych Włoch, oraz języków włoskiego i abruzyjsko-molizańskiego. Język był przekazywany z pokolenia na pokolenie tradycją mówioną i dopiero w początkowych latach XXI wieku zauważyć można zintensyfikowaną działalność normatywną. Powstały w tym czasie pierwsze słowniki i gramatyki.⁶

Na obecny stan języka molizańskich Chorwatów ogromny wpływ wywarł język włoski, którego formy gramatyczne i leksykalne zostały częściowo zaaprobowane przez chorwackich mieszkańców tych trzech wiosek. Najwięcej zapożyczeń z języka włoskiego można spotkać na poziomie leksyki, a dotyczą one np. nazw miesięcy, określenia stopnia pokrewieństwa, liczebników itp., oraz składni.

Część włoskich wyrazów została zeslawizowana. Również w formach gramatycznych spotkać możemy wpływy języka włoskiego, które widoczne są głównie we wspomnianych już formach liczebnikowych, w sposobie stopniowania przymiotników itp.

Powstające obecnie próby normalizacji języka molizańskich Chorwatów mają na celu przede wszystkim uchronić go przed całkowitą italianizacją. Mieszkańcy Filića, Kruća i Mundimitra coraz bardziej dostrzegają, iż bez jakichkolwiek działań, mogą z biegiem czasu utracić swoją narodową tożsamość. Na co dzień używają języka włoskiego, oglądają włoską telewizję, czytają włoskie gazety itd. Dla wielu molizańskich Chorwatów słowa wypowiedziane przez Nicolę Neri w drugiej połowie XVIII wieku: *Nemojte zabit'naš lipi jezik!* stały się mottem zachęcającym do działania na rzecz zachowania własnej kultury i tradycji, a przede wszystkim – języka.

Język molizańskich Chorwatów stanowi obecnie źródło informacji dla wielu językoznawców, ze względu na ogromną liczbę zachowanych do dnia dzisiejszego archaicznych form leksykalnych i gramatycznych, które już dawno wyszły z użycia na terenie Macierzy. Może on być także inspiracją powrotu standardu chorwackiego do źródeł.

---

⁶ Por. Sammartino A. (2004): *Grammatica della lingua Croatomolisana / Gramatika moliškohrvatskoga jezika*. Fondazione „Agostina Piccoli“. Profil International. Montemitro-Zagreb; Piccoli A., Sammartino A., (2000): *Dizionario dell'idioma croato-molisano di Montemitro / Rječnik moliškohrvatskoga govora Mundimitra*. Fondazione „Agostina Piccoli“. Matica Hrvatska. Montemitro-Zagreb; Breu W., Piccoli G., (2000): *Dizionario croato molisano di Acquaviva Collecroce. Dizionario plurilingue della lingua slava minoranza di provenienza dalmata di Acquaviva Collecroce in Provincia di Campobasso, dizionario, registri, grammatica, testi*. Campobasso.

Bibliografia:

- Breu W., Piccoli G., (2000): *Dizionario croato molisano di Acquaviva Collecroce. Dizionario plurilingue della lingua slava minoranca di provenienza dalmata di Acquaviva Collecroce in Provincia di Campobasso, dizionario, registri, grammatica, testi.* Campobasso.
- Brom P., (2007): *Czarnogórski standard wobec zróżnicowania językowego południowej Słowiańszczyzny.* Wyd. ATH, Bielsko-Biała.
- Hozjan S., Piccoli A., (1999): *Sociolingvistički status moliškega hrvatskega jezika danas.* [w:] *Ali tagliate. Parole di libro incompiuto.* Vasto.
- Nikčević V., (1997): *Crnogorski jezik. Geneza, tipologija, razvoj, strukturne osobine, funkcije.* T. II (od 1360. do 1995 godine). Matica crnogorska. Cetinje.
- Piccoli A., Sammartino A., (2000): *Dizionario dell'idioma croato-molisano di Montemitro / Rječnik moliškohrvatskoga govora Mundimitra.* Fondazione "Agostina Piccoli". Matica Hrvatska. Montemitro-Zagreb.
- Sammartino A., (2004): *Grammatica della lingua Croatomolisana / Gramatika moliškohrvatskoga jezika.* Fondazione "Agostina Piccoli". Profil International. Montemitro-Zagreb.
- Tokarz E. (2004): *Zróżnicowanie językowe Słowiańszczyzny w kontekście integracji Unii Europejskiej. Idee wspólnotowe Słowiańszczyzny.* Red. A. W. Mikołajczak, W. Szulc, B. Zieliński. Poznań.

Krzysztof FERUGA, Emil TOKARZ

THE LANGUAGE OF MOLISE CROATS AS AN EXAMPLE OF THE EARLIER SHTOKAV SYSTEM

Summary

The language of Molise Croats serves as a source of information for a lot of linguists nowadays. This is because of a huge number of preserved archaic lexical and grammatical forms, which have not been used in the motherland for a long time now. The language of Molise Croats genetically derives from the Western Ikavian Shtokavian-Timocki dialects, which are characterized by the old New Shtokavian accentuation and the isoglosses /št/ and /žd/. This language has always been passed down from generation to generation through speaking and only at the beginning of the XXIst century can the intensified normative activities be noticed. Nowadays, there are attempts to normalize the language of Molise Croats. The objective of these attempts is to protect the language from total Italianization.

Mateusz WARCHAŁ

Bielsko-Biała

811.163.42'282'373.45:811.111

WYBRANE SPOSOBY ADAPTACJI ANGLICYZMÓW NA SZTOKAWSKIM OBSZARZE JĘZYKOWYM.

Unošenje stranih elemenata u svaki jezik pokazuje da se ono ne može odvijati neovisno o kojim pravilima i procesima. Neki mehanizmi posuđivanja riječi su još vidljivi, kad se usporede jezici iz bliske skupine npr. štokavskoga područja, na kojem se ovaj proces odvija na fonološkoj, morfološkoj te semantičkoj razini. U ovom se članku predstavljaju izabrani načini adaptacije anglicizama na spomenutim razinama te sociolingvistički i psiholingvistički kontekst uklapanja posuđenica u sustav izabranih jezika štokavštine. U članku se također predstavljaju neke pretpostavke povezane s ulogom te utjecajem engleskog jezika i njegovim razlikovanjem u štokavskim jezičnim sustavima. Tvrdi se također da uspoređivanje jezika štokavskog jezičnog područja može poboljšavati proučavanje sličnih sistema te obratiti pozornost na opasnost jezičnih pogrešaka prouzrokovanih jezičnim transferom.

Słowa kluczowe: interferencja, aproksymacja, psycholingwistyka, socjolingwistyka, błędy językowe, zapożyczenia

Problematyka zapożyczeń językowych i ich adaptacji konkretyzuje się obecnie na dwóch płaszczyznach: jednostkowej – szczególnie widoczna w procesie nabywania kompetencji językowych w rodzimym lub nowym języku oraz procesie tłumaczenia, i społecznej – gdy dotyczy normy językowej. Praktyka badawcza odwołuje się do kryterium obiektywności użycia form zapożyczonych ze względu na jej potrzebę lub brak. Potrzeba ta ma charakter zindywidualizowany i pojawia się, przede wszystkim, w kontekstach: dydaktycznym, glottodydaktycznym oraz tłumaczeniowym. Taka perspektywa analizy zapożyczeń posłuży w niniejszym artykule do zobrazowania obserwowalnych tendencji do używania form zapożyczonych na sztokawskim obszarze językowym. Wychodząc naprzeciw polemice dotyczącej granic „adaptowalności“ zapożyczeń, przedstawione zostaną kryteria socjolingwistyczne i psycholingwistyczne decydujące o „akceptowalności“ nowych form językowych obcego pochodzenia.

Jednym z praktycznych przejawów językowej analizy zapożyczeń jest dążenie do ustalenia pewnych prawidłowości dotyczących m.in. ogólnosłowi-

ańskich cech obecnych w procesie adaptacji. Obecnie większość językoznawców wyraża akceptację dla tezy podnoszącej rozwój i obecność procesów zapożyczania na trzech płaszczyznach: fonologicznej, morfologicznej i semantycznej. Podobnie twierdzi się, że celem tego procesu jest pełna implementacja zapożyczonego słowa w system językowy. Internacjonalizmy jednak stanowią poważny problem dla badaczy oraz samych użytkowników języka, bowiem pojawiają się znacznie szybciej w idiolekcie za sprawą procesów interferencyjnych, niż w systemie językowym. Ich charakter wymaga w tej sytuacji odwołania się do kryteriów synchronicznych, obecnych w metodologii opisu. Reguły, jakimi posługuję się norma przy asymilacji lub adaptacji⁷ zapożyczeń, nie odzwierciedlają często zachowań językowych potencjalnych użytkowników języka. Stąd obserwuje się w procesie uczenia się i przyswajania języka zarówno transfer wewnątrzjęzykowy, jak i zewnątrzjęzykowy, powodujące odchylenia od normy językowej. Z podobną sytuacją mamy do czynienia w procesie tłumaczenia. Sygnalizowane do niedawna koncepcje o łatwości aktywowania w konkretnym użyciu słów będących internacjonalizmami zostały zakwestionowane. Obecnie podkreśla się, że w odniesieniu do reguł językowych, proces przyswajania i używania struktur podobnych może być trudniejszy od przyswajania i używania struktur odległych (M. Pienneman, 1998). Ponadto, definicje dotyczące internacjonalizmów dostarczają wielu sprzeczności, co w znaczny sposób zdeterminowane jest pozajęzykowym rozwojem ich ontologii tj.: procesami kulturotwórczymi, postępującą globalizacją, kontaktami międzyjęzykowymi itp. Niektórzy autorzy definiują internacjonalizmy jako wyrazy o identycznej lub podobnej formie używane w różnych językach w tym samym znaczeniu (za: R. Lipczuk, 1992). Inni odnosząc się do pragmatyki językowej twierdzą, że są to wyrazy używane w wielu językach i zrozumiałe bez tłumaczenia (za: R. Lipczuk, 1992). Wydaje się, że ostatnia koncepcja znajduje uzasadnienie w specyficznych przypadkach, np.: kiedy mamy do czynienia z terminologią specjalistyczną. Wspomniany wcześniej proces fonologicznej, morfologicznej i semantycznej adaptacji istotnie, w przypadku tej klasy wyrazów, posiada warunki wystarczające do pełnego rozwoju. Należy jednak pamiętać, że z definicji *terminu* wynika jego jednoznaczność i ścisłość, a różnice semantyczne dotyczą jedynie stopnia nadrzędności i podrzędności. Przy wyrazach bardziej ogólnych mamy do czynienia z mniej lub bardziej wyraźnymi różnicami semantycznymi (R. Lipczuk, 1992). Na sztokawszczyźnie te właśnie różnice widoczne są m.in. w różnym rozwoju semantycznym zapożyczeń, szczególnie angielskiego pochodzenia.

---

⁷ Terminy asymilacja i adaptacja często używane są zamiennie. Przyjmuje się jednak, że asymilacja dotyczy zjawisk wyłącznie fonetycznych. Niektórzy autorzy twierdzą, że asymilacja posiada szersze znaczenie. (por.: I. Klajn, Uslovi za asimilaciju stranih reči, Anali filološkog fakulteta, knj. VI 1996)

Z punktu widzenia praktyki glottodydaktycznej ważne jest rozróżnienie pomiędzy internacjonalizmem a aproksymatem, który w procesie akwizycji językowej jest efektem błędnej asocjacji. Przyjmuje się, że choć znaczenia internacjonalizmów nie zawsze są identyczne, to znaczenia podstawowe powinny się pokrywać. Gdy intensja, czyli znaczenie w rozumowaniu kognitywnym, w języku docelowym będzie tożsama choć z jednym znaczeniem języka, z którego użytkownik zapożycza, dany wyraz zostanie zaliczony do klasy wyrazów międzynarodowych. Często jednak trudno określić granicę pomiędzy niewielkimi różnicami semantycznymi dzielącymi internacjonalizmy od pseudointernacjonalizmów. J. Volmert przedstawia w tym zakresie bardzo interesującą koncepcję opartą na dziesięciu tezach definiujących przynależność słowa do grupy internacjonalizmów. Szczególną uwagę zwracają dwie z nich. Pierwsza podkreśla, że wyłącznie funkcja leksemów w aspekcie synchronicznym jest kryterium decydującym o przynależności do interleksemów, a nie ich pokrewieństwo genetyczne. Druga ustala minimalny warunek uznania danego słowa za internacjonalizm tylko wtedy, gdy przynajmniej jeden wspólny semem występuje w danych językach. Znaczącym wkładem w praktyczną realizację adaptacji internacjonalizmów jest także koncepcja J. Maćkiewicz. Wyróżnia ona internacjonalizmy w znaczeniu wąskim obecne jako międzynarodowe wyrazy oraz internacjonalizmy w znaczeniu szerokim tj. inne elementy językowe o międzynarodowym zasięgu np.: morfem słowotwórczy – *anty*.

Adaptacja zapożyczeń, szczególnie z języka angielskiego, w językach obszaru sztokawskiego przejawia się tendencjami mającymi często pozajęzykowe źródła. Najbardziej widoczne zapożyczenia obecne w płaszczyźnie leksykalnej korelują z transferem językowym, który wpływa, przede wszystkim, na leksykę danego języka.

W języku serbskim obserwuje się zapożyczenia bezpośrednio z języka angielskiego np.: *monitoring* oraz wyrazy adaptowane pod wpływem internacjonalizmów za pomocą morfemów słowotwórczych np.: *edukacija*, *evaluacija*. Te wyrazy są z czasem włączane w system językowy, a konkretnie podsystem semantyczny języka serbskiego (T. Prčić, 2004). Formy graficzne niektórych zapożyczeń często odwzorowuje formę źródłową, np.: *e-mail*, *air bag*. Pojawiają się też formy łączone, np.: *online šoping* oraz hybrydowe, np.: *brend konferencija*. Drugą grupę zapożyczeń stanowią elementy leksykalne oraz syntaktyczne, które „zanurzone są” w pewnych formach językowych np.: *kopija knjige*. Powstają w ten sposób ukryte zapożyczenia językowe tzw. Kaliki językowe. Codzienna praktyka językowa (widoczna m.in. w języku środków masowego przekazu) dostarcza wielu przykładów użycia anglojęzycznych odpowiedników rodzimych wyrazów, np.: *pozorište - teatar*, *činjenjica – fakat* itp. Frekwencja używania form obocznych zależy w głównej mierze od czynników pozajęzykowych np.: mody językowej.

Synonimiczne relacje pomiędzy anglicyzmami a zdomowionymi lub niezdomowionymi ich formami występującymi w języku serbskim można podzielić na trzy grupy. Pierwsza obejmuje anglicyzmy zachowane w formie oryginalnej, które w praktyce językowej wypierają formy rodzime, np.: *menedžment – poslovodstvo, uprava; start – početak*. Druga grupa obejmuje anglicyzmy, które adaptowane są na płaszczyźnie fonologicznej, np.: *imejl – elektronska pošta, bičvolej – odbojka na pesku*. Źródłem fonologicznej adaptacji tych wyrazów jest ekonomia językowa widoczna w wyrażaniu w rodzimym języku słów, które wymagałyby dłuższego tłumaczenia poprzez opis. Trzecia grupa obejmuje wyrazy obecne w języku, który zapożycza (tu: serbskim), przyjmujące znaczenia hiponimiczne, np.: *kompjutor – laptop*.

Analiza obserwowanych w praktyce językowej tendencji do wypierania form rodzimych przez formy zapożyczone wskazuje na kilka przyczyn. Tkwią one często w źródłach o charakterze psycholingwistycznym i socjolingwistycznym. Z grupy synonimów użytkownik języka wybiera najczęściej formy, które są nowe, „lepiej“ brzmiące, krótsze oraz modniejsze. Podświadomie wypierane są również formy postrzegane jako archaiczne, np.: *akt - čin, finalan – krajni*. Efektem zapożyczeń językowych jest również pojawianie się pleonazmów, np.: *fastfood hrana, widescreen ekran*.

W języku chorwackim w zakresie zapożyczeń występujących w płaszczyźnie fonologicznej obserwuje się tendencje do zachowania form oryginalnych, np.: *coming out*. Pojawiają się często związki syntagmatyczne w formie hybrydowej takie jak.: *break lopta, hip-hop kultura, street odjeća, web poduzetnik*. Bardzo często pożyczki widoczne są w klasie wyrazów obejmujących nazwy zawodów np.: *broker, menadžer*. Język chorwacki, w odróżnieniu od języka serbskiego, wprowadza tu jednak paralelny dla podobnej klasy wyrazów zakorzenionych w języku sufiks – *ač*, przy pomocy którego tworzone są nazwy niektórych zawodów, np.: *boksač, tenisač*. Rzeczowniki rodzaju żeńskiego podczas adaptacji form angielskich otrzymują w języku chorwackim końcówkę – *ica*. W odróżnieniu od języka chorwackiego w języku serbskim obserwujemy tworzenie rzeczowników rodzaju żeńskiego poprzez morfemy – *ka, - kinja*.

Por:	(H) <i>bejbisisterica</i>	(S) <i>bebisiterka</i>
	(H) <i>globtroterica</i>	(S) <i>globtroterka</i>
	(H) <i>tinejdžerica</i>	(S) <i>tinejdžerka</i>

Adaptacja morfologiczna obejmuje także w języku chorwackim grupy czasowników pochodzenia angielskiego np.: *šoping, holding, trening*.

Zarówno w języku chorwackim, jak i serbskim, można zaobserwować tendencje słowotwórcze motywowane komunikacyjnymi potrzebami ich użytkowników. W ten sposób powstają nowe słowa np.: *head – hunterica, frendica* oraz *blogerka*. Podobnie wtórna adaptacja występuje przy tworzeniu form

deminutywnych, np.: *pornić*. Procesy słowotwórcze obejmują również grupę przymiotników, które w języku serbskim i chorwackim derywowane są od podstaw angielskiego pochodzenia np.: *marketing – marketinški, softver – softverski, partner – partnerski*.

Semantyczna adaptacja we wspomnianych językach odbywa się poprzez wprowadzenie słów pochodzenia angielskiego i używanie ich w innych funkcjach niż pierwotnie występowały w języku, z którego zostały zapożyczone. W ten sposób w zdaniach pojawiają się rzeczowniki, które spełniają funkcję przymiotnika, np.: *odpjevati „best off“, beba „on board“*. Proces ten widoczny jest szczególnie w polach semantycznych słów związanych z ekologią, filmem, muzyką, modą, polityką czy informatyką.

Zmiany pojawiające się w korpusie leksykalnym wspomnianych języków za sprawą procesów adaptacyjnych, szczególnie o charakterze semantycznym, wpływają zarówno na uproszczenia, jak i rozszerzenia znaczeń słów zapożyczanych. W aspekcie psycholingwistycznym symplifikacja znaczenia spowodowana jest potrzebą użytkownika języka rodzimego do określania rzeczywistości pozajęzykowej w sposób jednoznaczny, w konkretnym użyciu i kontekście. Rozszerzenie znaczenia jest natomiast procesem, który cechują silne i błędne asocjacje, będące źródłem interferencji występujących zarówno wewnątrz języka, jak i na zewnątrz języka. Procesy interferencyjne widoczne są szczególnie w obrębie akwizycji języka, kiedy użytkownik tworząc wypowiedzi transformuje słowo z własnego języka (L1), obecne w nim jako anglicyzm, na język drugi (L2) lub dokonuje transformacji w obrębie samego języka (L2). Przykładem może być w obu wspomnianych językach morfologiczna adaptacja czasowników przy pomocy sufiksów – *ati, -irati, -ovati*, np.: *kidnapirati, blefirati, skenirati* (w języku chorwackim) czy *bukirati, boksovati, dizajnirati* (w języku serbskim). W procesie akwizycji na poziomie tworzenia czasowników może dochodzić do powstawania form niepoprawnych poprzez nadgeneralizację sufiksów. Błędy wynikające z interlingwalnych oraz intralingwalnych różnic semantycznych są niebezpieczne szczególnie w źle zaplanowanym programie glottodydaktycznym. Powstawanie replik spowodowanych utwierdzonymi błędnymi nawykami może prowadzić do utrudnień w komunikacji, szczególnie, gdy wyraz ma inne znaczenie w źródłowym i docelowym języku lub znaczenia pokrywają się tylko częściowo.

W procesie standaryzacyjnym języka czarnogórskiego obserwuje się również wpływy języka angielskiego oraz angloamerykańskiej kultury, szczególnie na leksykę tego języka. Silnie zaznacza się w badaniach nad anglicyzmami występującymi w języku czarnogórskim kryterium celowości zapożyczania słów, które w języku mają swoje rdzenne odpowiedniki, np.: *stejdž – scena, pozornica; ofis – kancelarija*. Podobnie jak w językach chorwackim i serbskim część wyrazów źródłowych jest symplifikowana poprzez używanie

replik tylko w jednym znaczeniu np.: *oficir* – w odniesieniu wyłącznie do stopnia oficerskiego.

Po ogłoszeniu niepodległości i decyzji uznającej język bośniacki za równoprawny, zaistniała konieczność wprowadzenia oficjalnej terminologii w tym języku. Nowe wzory i nowe nazwy przechodzą obecnie proces ciągłego utrwalania się, a wielokrotnie użytkownicy języka wahają się przy wyborze odpowiedniego leksemu w języku bośniackim (A. Hofman-Pianka, 2000). Najwięcej wpływów języka angielskiego obserwuje się w terminologii politycznej, której adaptację w znacznym stopniu utrwalają środki masowego przekazu. W tłumaczeniu Porozumienia Pokojowego z Dayton znajdujemy następujące zapożyczenia, co ciekawe, kontrastujące z rodzimymi formami ich chorwackich odpowiedników:

Por: (B) centralni registar	(H) središnji registar
(B) front	(H) bojište
(B) implementacija	(H) provedba
(B) komandant	(H) zapovjednik
(B) ofanzivna operacija	(H) napadačka djelovanja
(B) rezerve	(H) pričuve

Elementy językowe mogą być uznawane za internacjonalizmy lub aproksymaty w zależności od zastosowanego kryterium. Kiedy leksem w procesie adaptacji nabiera nowej formy, ale znaczenie się nie zmienia, jego funkcjonowanie w języku wydaje się być przejrzyste. Zdarza się jednak, że wyrazy międzynarodowe wykazują w wielu przypadkach różnice znaczeniowe, np.: różnice w ilości sememów oraz różnice w ważności znaczeń. Tak więc część internacjonalizmów może być jednocześnie sproksymatami i źródłem błędów językowych.

W badaniach psycholingwistycznych dotyczących transferu językowego podkreśla się, że warunkiem przeniesienia konstrukcji z jednego języka do drugiego jest jej psycholingwistyczne nacechowanie. Symplifikując, twierdzi się, że trudności w rozszyfrowaniu danego elementu tj.: ciągu dźwięków, nieokreślonego desygnatu itp., mogą doprowadzić do zakwestionowania poprawności danej konstrukcji (J. Berko Gleason, N. Bernstein Ratner, 2005). O transferabilności danego elementu językowego stanowią częstotliwość oraz stopień nacechowania konstrukcji. W teorii psycholingwistycznej nie rozróżnia się również procesów przyswajania i uczenia się języka, wobec czego traktowane są one tożsamo. Można zatem zadać pytanie czym użytkownik języka będzie kierował się przy wprowadzaniu do własnego słownika umysłowego obcego słowa i w jaki sposób określi jego poprawność. Kolejna kwestia dotyczy różnic i podobieństw między procesami uczenia się oraz przyswajania języka od zapożyczania i adaptacji obcych słów.

Wydaje się, że w odpowiedzi pomocna byłaby psycholingwistyczna analiza błędów językowych. Jeden z najczęściej widocznych błędów związany jest z niewłaściwą kategoryzacją i powstaje wskutek niedokładnego odwzorowania (J. Berko Gleason, N. Bernstein Ratner, 2005). Dotyczy on przenoszenia błędnego znaczenia całego słowa ze względu na jego dokładne podobieństwo do słowa dostępnego w słowniku umysłowym języka pierwszego. W ten sposób powstają słowa uznane powszechnie za neologizmy lub zapożyczenia ukryte w postaci replik.

Być może hipoteza niedokładnego odwzorowania tłumaczy ilość zapożyczeń stanowiących niepoprawne formy językowe, ale realne i prawdopodobne występowanie interferencji mogą wyjaśnić jedynie badania glotto-dydaktyczne. W tym kontekście ciekawymi byłyby badania podłużne, prowadzone w sztokawskim obszarze językowym, który cechują z jednej strony silna odrębność języków narodowych i szybkie zmiany językowe, a z drugiej strony duża podatność użytkowników na nowe formy zapożyczane.

Bibliografia:

- Antunović G. (1996): Anglizmi i prevođenje: bez konzultinga nema happy enda. Filozofski Fakultet. Zagreb. SL 41/42, 1–9
- Arabski J. (1985): O przyswajaniu języka drugiego (obcego). Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne. Warszawa
- Babić, S. (1991): Anglizmi i germanizmi (Anglicisms and Germanisms). In: Vjesnik. 27 June 1991.
- Babić, S. (1996): Hrvatski – taj second hand lengvidž. (Croatian – a second-hand language). In: Hrvatsko slovo. 29 March 1996.
- Brdar, M. (1992): Lažni prijatelji i teorija jezičnih dodira u: Andrijašević – Vrhovac, ur. Strani jezik u dodiru s materinskim jezikom. Zagreb: HDPL, 219–223
- Czerwiński M. (2000): Usporedba adaptacije nekih anglicizama u hrvatskom i poljskom jeziku. Fluminensia. Br. 1–2.
- Berko Gleason J., Bernstein Ratner N. (red.) (2005): Psycholingwistyka. Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne. Gdańsk
- Filipović, R. (1986): Teorija jezika u kontaktu: uvod u lingvistiku jezičnih dodira, Školska knjiga, Zagreb.
- Filipović, R. (1990): Anglizmi u hrvatskom ili srpskom jeziku: porijeklo – razvoj – značenje, Školska knjiga, Zagreb.
- Filipović, R. (1990): Anglizmi u hrvatskom ili srpskom jeziku. Zagreb: Jugoslaveńska akademija znanosti i umjetnosti / Školska knjiga
- Filipović S. (2006): Semantika anglicizama u srpskom jeziku u registru mode. Philologia. Br. 4. Beograd
- Filipović, R. i suradnici (1990): Rječnik anglicizama u hrvatskom ili srpskom jeziku. u: Filipović, R.: Anglizmi u hrvatskom ili srpskom jeziku. Zagreb: JAZU - Školska knjiga

- Hofman-Pianka, A. (2000): Socjolingwistyczne aspekty współczesnego języka bośniackiego. Wydawnictwo Radamsa. Kraków.
- Klajn, I. (1967): Strana reč – šta je to?. Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku 10: 7-24
- Lakić I. (2003): Crnogorski jezik - o nazivu i standardizaciji. W: Crnogorski jezik u novom Ustavu Crne Gore. Podgorica
- Lipczuk R. (1992): Internacjonalizmy a "falszywi przyjaciele tłumacza". // *Kontakty języka polskiego z innymi językami na tle kontaktów kulturowych*. Eds. Jolanta Maćkiewicz, Janusz Siatkowski. Wrocław
- Maćkiewicz, J. (1984): Co to są tzw. internacjonalizmy?, *Język polski*, 3, 1984, s. 176 in.; O potrzebie słownika internacjonalizmów (maszynopis)
- Pienemann M. (1998): *Language Processing and Second Language Development: Processability Theory*. John Benjamins Publishing Company. Amsterdam
- Prčić, T. (2002): Adaptacija novih reči iz engleskog jezika prevođenjem. *Primenjena lingvistika* 3: 95–101.
- Prčić T. (2004): O anglicizmima iz četiri različita ali međupovezana ugla, Novi Sad, Zbornik Matice Srpske za filologiju i lingvistiku, XLVII/1-2
- Sočanac, L. (1994): O nekim anglicizmima i pseudoanglicizmima u rječnicima hrvatskoga književnog jezika (On Anglicisms and Pseudoanglicisms in Croatian Dictionaries). In: *Filologia* 22-23. Zagreb. 225–228
- Sočanac L., Nikolić-Hoyt A. (2006): *English in Croatia: Past and Present*. Linguistic Research Institute. Zagreb
- Tokarz E. (1998): Pułapki leksykalne. Słownik aproksymatów polsko-chorwackich. Wydawnictwo „Śląsk”. Katowice
- Vasić, V., Prčić, T., Nejgebauer, G. (2001): *Du you speak anglosrpski? Rečnik novijih anglicizama*. Novi Sad: Zmaj.
- Volmert, J. Interlexikologie – theoretische und methodische Überlegungen zu einem neuen Arbeitsfeld, [w:] *Internationalismen*, s. 47

Mateusz WARCHAL

THE CHOSEN WAYS OF ADAPTATION OF THE ANGLICISMS
IN THE ŠTOKAVIAN DIALECT

Summary

The adaptation of the foreign elements into every language shows that it cannot be done regardless of the rules and processes. Some mechanisms of the borrowing of words are still palpable, especially when we compare the languages of the štokavian group where this process takes place on the phonological, morphological and semantic basis. The paper deals with the chosen ways of adaptation of the anglicisms on the mentioned basis and the sociolinguistic and psycholinguistic context of the adaptation of the borrowed words into the štokavian dialect. It also deals with the hypothesis related to the role and influence of the English language and its distinctions within the štokavian dialects. The author also claims that the comparison of the languages of the štokavian area can improve the research of the similar language systems and, at the same time, pay special attention to the possible language mistakes caused by the language transfer.

Zorica RADULOVIĆ
Nikšić

821.163.4.091

STILSKE KARAKTERISTIKE U DJELIMA STEFANA MITROVA LJUBIŠE I MARKA MILJANOVA POPOVIĆA

*„Riječi treba mjeriti,
a ne brojati“.*
Narodna poslovice

U radu se ukazuje na neispitanost esetske funkcije jezika u djelima Petra II Petrovića Njegoša, Stefana Mitrova Ljubiše i Marka Miljanova Popovića. Mi smo se za ovu priliku odlučili da ispitamo stilističke komponente u djelima Stefana Mitrova Ljubiše i Marka Miljanova, ukazujući na njihove zajedničke crte, ali još više na razlike u upotrebi jezika i organizaciji jezičkog izraza.

Ključne riječi: Stilematične konstrukcije, figurativnost izraza, perifraza, metafora, stilogenost, paronomazija, stilističke figure, antitetičke figure, komparacija, figurativna polihromija, vlastiti jezički obrazac.

Jezik trojice najznačajnijih crnogorskih književnika XIX v. – Petra II Petrovića Njegoša, Stefana Mitrova Ljubiše i Marka Miljanova Popovića je ispitano. Jezik Njegoševa djela opisao je Danilo Vušović u svom najobimnijem i najznačajnijem radu – **Prilozi proučavanju Njegoševa jezika** (doktorska disertacija). Da je glavna tema Vušovićevih lingvističkih interesovanja bilo djelo Petra II Petrovića Njegoša i jezik Njegoševa djela, svjedoče i ostali njegovi radovi: **Gorski vijenac (Komentar)**, zatim **Nekoliko mesta u Gorskom vijencu**, **O menjanju teksta u Šćapanu Malom**, **Pogovor** (Cjelokupnim djelima Petra II Petrovića Njegoša), **Predgovor** (II izdanju cjelokupnih djela Petra II Petrovića Njegoša), zatim **Njegoševa djela po hronološkom redu postanka** i tumačenje, u vidu crtice, Njegoševog stiha:

„Ko na brdu ak' i malo stoji...“

Dakle, prve bliže podatke o Njegoševom jeziku dao je upravo D. Vušović u svojoj monografiji i, kako je kazao Mihailo Stevanović, „skromno nazvanom radu”. Jer, taj njegov rad je, u stvari, jedna obimna studija u kojoj au-

tor uspješno tumači osobine Njegoševa jezika, dajući opštu sliku ili prikaz njihov, posmatrajući ih u odnosu na narodne govore, (starocrnogorske, ali i crnogorske u cjelini). U međuratnom periodu to je jedina monografija o jeziku Njegoševom, zbog čega upravo Vušoviću pripada počasno mjesto u proučavanju Njegoševa jezika. Naravno, ta proučavanja će upotpuniti brojni proučavaoci Njegoševa djela i jezika, čija tumačenja se praktično nastavljaju na Vušovićeve analize. Jer, Vušović je pisao i o jezičkim osobenostima Njegoševa jezika uopšte, i komentarisao Gorski vijenac, tumačio pojedine Njegoševe stihove i priređivao njegova djela. I sve to, pokazujući izvanredno poznavanje, ne samo Njegoševa djela, nego i istorijskih i drugih okolnosti u kojima je djelo nastalo.

Proučavanje Njegoševog jezika upotpuniće svojim radovima, posebno M. Stevanović (**Jezička tumačenja u komentarima Gorskog vijenca i O jeziku Gorskog vijenca**), zatim M. Stevanović i ostali: **Rečnik Njegoševa jezika** i Branislav Ostojić: **Prilozi o Njegoševu jeziku**.

Jezik Marka Miljanova Popovića opisala je Rajka Glušica u svojoj opsežnoj i sveobuhvatnoj monografiji **Jezik Marka Miljanova** a jezik Stefana Mitrova Ljubiše je iscrpno obradila Miodarka Tepavčević u svojoj doktorskoj disertaciji: **Jezik Stefana Mitrova Ljubiše**.

Ipak, moramo istaći da estetska funkcija jezika, tj. stilističke komponente ova tri gorostasa crnogorske književnosti još uvijek nijesu ispitane. Koliko nam je poznato tim aspektom njihova djela se niko još nije bavio izuzimajući tri teksta Miloša Kovačevića: **Entimemi i epifonemi u „Gorskom vijencu“**, **Hipotipoze u malim pjesmama Njegoševim i Figurativnost slike žene u Gorskom vijencu**. Sva tri teksta se nalaze u Kovačevićevoj knjizi: **Stilske figure i književni tekst**.

Čekajući intuiciju i pravi tenetak da se i sami posvetimo izučavanju estetske funkcije jezika u Njegoševu djelu, jer Njegoš je ipak vertikala, paradigma i nesamjerljiv, iako neki Ljubišu smatraju „Njegošem u prozi“ mi ćemo za ovu priliku ukazati na stilske karakteristike u djelima S. M. Ljubiše i Marka Miljanova Popovića.

1. Pjesnik Matija Bećković je zapisao: „U jeziku je akumulirana mudrost vremena, sve što je trebalo zapamtiti.“ U govoru je sva usmena civilizacija ovog naroda. Pa, upravo po jezičkoj materiji od koje su izatkana i po primjerima najbolje narodne stilistike, između ostalog, djela Stefana Mitrova Ljubiše i Marka Miljanova predstavljaju složena, zanimljiva i, u svakom slučaju, izazovna štiva. U nekrologu objavljenom povodom Ljubišine smrti, August Šenoa ističe (a ova konstatacija se u potpunosti može odnositi i na M. Miljanova, prim. Z. R.) da su mu pripovijesti „crpljene iz duše puka, u njih se zrcali narodno mišljenje i osjećanje. Figure su mu upravo tipične, jezik živ, krotak,

karakterističan (kad što odviše lokalnan, ali za jezikoslovca zanimljiv)¹. I Ljubiša i Marko Miljanov, svakako, pripadaju onoj rijetkoj kategoriji stvaralaca koje su Ljubomir Nedić, Isidora Sekulić i Ivo Andrić nazivali majstorima – pripovjedačima, čiji jezik ostavlja utisak dugovjeke filtracije i zasnovan je na iskonskoj čistoti i ljepoti. Pisana jezikom velike ekspresivne snage, njihova djela slična su po svojoj eksponiranoj narativnoj energiji, slična su po tome što su duboko uronjena u totalitet naroda i u strujanje njegovog duhovnog krvotoka, slična po afirmaciji potencijala jednog jezika i po tome što svako za sebe nosi pečat lokalnih govora iz zavičajnih krajeva. No, ova djela se i u mnogo čemu razlikuju. Tako, Ljubišino pripovijedanje nikako nije serijski proizvod usmene riječi, naprotiv, on je u velikoj mjeri, kako ističe prof. Čadenović², praveći paralelu između ova dva pisca, uspio da preoblikuje fabule koje je našao u narodu, da ih razvije u skladu sa svojim umjetničkim postupkom i da im u punoj mjeri da svoj izraz. Nastupajući kao stvaralac i u jeziku, ovladajući pri tom „tajnama jezika“, on je uspio da izgradi originalni model jezički i ostvari sopstveni jezički obrazac. S druge strane, pak, M. Miljanov je više bio pod uticajem narodne tradicije, narodnog kazivanja i izraza. On nije, kako ističe Čadenović, savladao niti razvio građu u onoj mjeri kao Ljubiša, nego je fabula ostala gotovo u istom vidu i obliku kako je živjela u narodu.

U skladu sa tim i mi ćemo, za ovu priliku, pokušati da ukažemo na neke od sličnosti i razlika kod ova dva pisca u smislu upotrebe jezika, organizacije jezičkog izraza, oformljenja stilematičnih konstrukcija i figurativnosti uopšte.

2. Tako je jedna od zajedničkih karakteristika Marka i Ljubiše neosporno i sklonost ka perifrastičnom, opisnom izražavanju. Inače, figura kojoj kao nijednoj drugoj pristaje određenje stilskog ukrasa jeste svakako perifraza³, koja se može smatrati jednom od najfrekventnijih stilskih figura, posebno u književnoumjetničkom i publicističkom stilu. Perifraza, po definiciji, pretpostavlja upotrebu većeg broja riječi za opisivanje nečega za što bi bila dovoljna jedna ili pak samo nekoliko riječi da to izraze. U tom smislu, perifraza se može odrediti i kao „definicija koja se kazuje mjesto naziva za nešto.“ Dakle, kao višičlani naziv tj. konstrukcija, kojom se iz stilskih razloga zamjenjuje prosta jezička jedinica – perifraza na taj način dobija status stilski markirane u odnosu na neperifrastičnu jedinicu. Ipak, drugo je pitanje da li svaka zamjena jedno-

---

¹ Navedeno prema: Radomir V. Ivanović, *Samopisi i kazalice Stefana Mitrova Ljubiše*, Zmaj, Novi Sad, 2000, str. 53.

² Vidjeti: S. M. Ljubiša i Marko Miljanov u: *Ogledi i kritike*, NIO „Univerzitetaska riječ“, Nikšić, 1986, str. 11–29.

³ Suštinska pitanja statusa ove stilske figure, u smislu njene određenosti, gramatičko-stilističkih karakteristika, stilogenosti odnosno nestilogenosti njene, kao i diferencijalne crte perifraze prema srodnim stilskim figurama – razradio je Miloš Kovačević u knjizi: *Stilistika i gramatika stilskih figura*, Unireks, Nikšić, 1995, str. 76–90.

članog naziva njegovim perifrastičkim ekvivalentom nužno pribavlja ovom drugom status stilogenosti i od čega to zavisi.

Kao što smo već istakli, uočljivo je da je perifrastičko (opisno) izražavanje, kao malo koja stilska crta, naglašeno zastupljeno i kod S. M. Ljubiše i kod M. Miljanova te se u tom smislu može smatrati jednom od njihovih zajedničkih stilskih osobenosti. S obzirom na to da se pri analizi uvijek pretpostavlja uspostavljanje suodnosa perifrastičkog prema neperifrastičkom izrazu, te ćemo prilikom navođenja primjera perifraze istovremeno davati i konkurentne neperifrastičke izraze, tj. da tako kažemo „prevodićemo“ perifraze.

Primjeri iz Ljubišina djela⁴:

- *Očisti nogu od manastira* (= *idi iz manastira*) bez tvoga nenadna čuda.../10/; ... koji znadijaše svakoj najmanjoj stvarci *vijenac oplesti* (= *proslaviti*) /22/; Ako ti *pođe za rukom* (= *uspije*) neće ni tebi biti našte ruke... /27/; ... no svi posvjedoče *da su pogadali mačku u vreći* (= *naslijepo radili*) /49/; Nije vam niko *metao ploču na trbuh* (= *prisiljavao vas*) da trgujete u staro meso /50/;... i po vas dan drugarile šijući, vezući i *svijet na rešeto premećući* (= *ogovarajući*) /50/; ... *Udare mi suze* (= *zaplačem*) ka malome djetetu kad dojlju ugleda /212/; Vidjeh lijepo da sam zborom premašio jer vojvodi *udariše plamenovi uz obraze* (= *pocrveni, porumeni*) ka da sam njemu prigovorio... /112/.

Sakupljena građa sa ovim stilskim sredstvom u Ljubišinu djelu (i to samo u Pričanjima Vuka Dojčevića) svjedoči da je perifrastično izražavanje manir pripovjedača, pa nije rijedak slučaj da u istoj rečenici upotrebljava više perifrastičnih konstrukcija, obezbjeđujući tako svom iskazu izrazitu ekspresivnost i slikovitost. Npr: Promisli *da ga je dopao pusti glas* (= *da je čuo*) da je obudovio, *kupi kožu na čelu* (= *mršti se*), ožimlje očima.../185/, ili: Nije topac ko kaže najprije da će se topiti *niti je luč dogorio do nokata* (= *nije preša, nije nužda*) nego hajde *s ove stope* (= *odmah*) doma ... /200/.

Ovo stilsko sredstvo obilato koristi i M. Miljanov. Bilježimo primjere:⁵

- *Izvadi iz glave* (= *ne misli*) to što misliš no britvi /Primjeri, 52/; I tako Puno pokaza *da mu grudi nijesu tijesne* (= *da je velikodušan*) *kad preša dođe* (= *kad je nužda, kad ustreba*) da se *prstom makne* (= *da se nešto učini*) ... /58/; Doša sam da mi *učiniš dževap* (= *da pomogneš*) kučkome narodu ... /79/; Udri, *de ti okide nos* (= *osramoti*) /88/; U najvišu bolest što vi kazah u Biograd, Stefa je

---

⁴ Primjeri su ekscerpirani iz: Stefan Mitrov Ljubiša, Djela II. *Pričanja Vuka Dojčevića*, Obod, Cetinje, Kulturni centar, Budva, Umjesto punog naziva djela, u radu koristimo skraćeni oblik – *Pričanja*.

⁵ Iz djela: Marko Miljanov, *Sabrana djela 1* (Primjeri čojstva i junaštva, Nešto o Bratonožićima, Pisma) i *Sabrana djela 2* (Život i običaji Arbanasa, Srpski hajduci), Grafički zavod, Titograd, 1967. Umjesto punih naziva djela, u radu koristimo skraćene oblike: *Primjeri, Bratonožići, Pisma, Arbanasi, Hajduci*.

bila došla na tanko (= *jako bolesna, pri kraju*) ... /Pisma, 153/; ... A već ako zasluži da se u pjesme pomene *poša je u zvijezde* kao sretniji (= *umro je*) /Arbanasi, 43/; ... i kako će ti to njeno bratstvo *prijenut za srce i dušu* (= *omiliti*) /Arbanasi, 94/; ... Rako je sad na sve što mu je *preko glave dosad prošlo* (= *što je pretrpio, proživio*) zaboravio /Srpski hajduci, 124/.

Kao što vidimo, iz suodnosa perifraze i neperifrastičkog izraza nije teško zaključiti da te jedinice stoje u odnosu, rekli bismo, relativne sinonimije. Naime, navedeni primjeri pokazuju da se perifraza u istom kontekstu može zamijeniti neperifrastičkom jedinicom kojoj je semantički ili potpuno ekvivalentna ili joj je semantički veoma bliska. Dakle, perifraza i njen leksički ekvivalent označavaju isti predmet ili situaciju i po tome navedene jedinice i jesu sinonimi. Međutim, one imaju različiti smisao zato što na različit način pokazuju isti denotat.⁶ Tako, neperifrastička jedinica predstavlja uobičajeni, utvrđeni izraz za dati denotat, a za razliku od njega, perifraza na poseban, gotovo individualan način predstavlja isti denotat. Perifraza predmet ili odnos među stvarima zapravo posredno izražava, zaobilaznim putem, osnovni sinonim zamjenjuje novim, opisnim, manje običnim i manje sažetim. Neperifrastički izraz, budući prostiji, nužno je semantički opštiji, dok je perifrastički sinonim manje apstraktan i semantički konkretniji. Ako uzmemo npr. rečenicu: *Natočim je brže bolje* (misli se na rakiju – Z. R.), *skočim na noge gologlav* i *dodam mu je*; a on ju dohvati sa obje ruke, jer mu se tresijahu i *slije je u grlo* /Pričanja, 258/ - uočavamo da perifraza sadrži i komponentu načina ostvarenja radnje, ali posredno odslikava i emocionalno stanje vršioca radnje (*slije je u grlo*, dakle *iz cuga*, u jednom *gutljaju, naskap*). Gotovo da i ne možemo adekvatno i u potpunosti doseći svu gustinu značenja ove perifraze. Može se reći da nijednu od navedenih komponenti ne podrazumjeva osnovni sinonim *ispiti, popiti*. Na taj način se perifrastički izraz pokazuje unekoliko bogatijim od neperifrastičkog konkurenta. Pa, upravo u toj semantičkoj raznolikosti i treba tražiti osnov stilogenosti same perifraze. Jer, što je jedan izraz semantički opštiji, to je on frekventniji u upotrebi, a što je češći u upotrebi to je manje stilski validan. Osnovni sinonim, dakle, imenuje donotat, dok ga perifraza, izdvajanjem njegovih karakterističnih djelova, odslikava, preslikava zbog čega ona i jeste pjesnička slika a samim tim i ukras.

2.1. Čest je slučaj da je u osnovi perifraze i *metafora* koja počiva na prenošenju značenja po analogiji, po nekoj sličnosti, tj. na postojanju najmanje jedne zajedničke komponente između dva jezička znaka. Valja istaći da metafora može biti ili komponentom perifraze ili se potpuno izrazno podudariti s

---

⁶ Odnos perifraze i njenog neperifrastičkog konkurenta detaljno razrađuje M. Kovačević u navedenom djelu te mi ovom prilikom i polazimo od njegovih tumačenja.

perifrazom. Te tzv. metaforske perifraze nalazimo kod Ljubiše u velikom broju:

- Ne treba da vam pričam kako je došlo da pukne od jada onoj što je povrgla curu ni kako se silila i banila ona što je *Srpstvu junaka pridala* (= *sina rodila*)... /161/; Ne bi Novaku bilo ništa – *pala muha na međeda* (= *nije mu ništa*).../37/; A ti eto, mlada i zelena, rek' bi da nijesi ni jedno dijete rodila no bi ti *čoeak po licu pisao kao po slonovu zubu* (= *glatko, lijepo lice*) /79/; *Zapala ti sjekira u med* (= *posrećilo ti se*) a ti ne hoćeš da je oblizneš /89/; Vojvoda nevješt jadu i jedu kao *kome je vazda vjetar u krmu puhao* (= *sreća mu bila naklonjena*), mjesto da se u mucu pojunači i zlu otima stade da se uvija i moljaka... /178/; Udari da mu odgovara susjed, čoeak niska struka a prostaćina neokresana, ali mu *letijahu riječi iz ustiju* (= *brzo govoraše*) kao voda niza strmi šlijeb /178/. Jedan od njih *osijecaše jezikom* (= *ljutito, oštro govoraše, grmijaše*) kao mačem /129/.

Kod M. Miljanova od metaforskih perifraza bilježimo: - ... sretnji i veseli ka da i' ništa ne smeta nikakvo zlo; no *kako se kolijevke otrese* (= *kako poodrašte*) trči za nekakvom slavom i spomenom... /Arbanasi, 30/;... teke razlaže rukama i viče, *iz jezika kada mu kiša na'odi* (= *pljušte riječi*)... /Srpski hajduci, 132/;... *protoče mu dva izvora iz oči* (= *zaplache*) ka da mu je majka Iliju rodila /Srpski hajduci, 174/; Ja u njega nađo mirnu i pobožnu dušu i narav da bi reka *ni mu'u ne bi uvrijedio* (= *bezazlen*)... /Srpski hajduci, 197/.

2.2. Učešće neke od figura (u navedenim primjerima imali smo metaforu) u realizaciji perifraze, po pravilu, još više usložnjava njenu sementičku strukturu i pojačava njenu ekspresivnu vrijednost. Takođe, stilogenost perifraze mogu pojačati i neke jezičke jedinice kojima su ekspresivnost i slikovitost kategorijalna obilježja. Tako, dodatnu komponentu ekspresivnosti donese perifrazi frazeologizmu, kao relativno ustaljene jezičke jedinice, kliširani izrazi, koji sa ovom stoje u bliskoj vezi. Jer, perifraze su često osnov stvaranja frazeologizma, ali uz uslov da perifrastična struktura mora biti slikovita. Tip frazeoloških perifraza nalazimo i kod Marka. Primjeri iz Ljubišina djela:

- ... a ostavi ga onako naga da se muči i premeće dok *dušu pusti* (= *dok umre*) /71/;... izrod da mu druga nema koliko Zeta paše, *lak pod kapom* (= *priglup*)... /79/;... a uoči Uskrsa *nije ni oka zatvorila* (= *nije zaspala*)... /84/; Meni ne bi *dlaka na jeziku* (= *otvoreno, bez uvijanja*) no mu rekoh... /110/;... čim da se pred svijetom pohvalim kad bih kazao *da sam vaše gore list* ((*da sam vaš, od vaših*) /111/; Kad vidjesmo da nam zbor ne pomaže i da se pop drži knjige *kao pjan plota* (= *ne odstupa*) napišemo list vojvodi u Mletke /115/.

Kod Marka nalazimo:

- I tako *za tanku dlaku* (= *za malo jedva*) svi ovi tri živi ostaše /Primjeri, 82/; Mlogijema je poslije donijela i nužda i *otvorila i' oči* (= *shvatili su*) da ne mrzi brat brata... /Arbanasi, 77/; Ilinka *na brzu ruku* (= *brzo*) uze komat ljeba, dade mu govoreći... /Primjeri, 93/;... i sad se nada da će s Ilijom *potoke suza sušiti* (=

tješiti)... /Srpski hajduci,125/;... oba *puštiše plaču na volju* (= *zaplakaše*) /Srpski hajduci,166/;... no su *pros-prste* njina međusobna zločinstva *gledali* (= *propuštati, povlađivati*) i dosta propuštali... /Abranasi,13).

Valja istaći da su od svih perifraza frazeološke vjerovatno najekspresivnije jer i perifraza i frazeologizam imaju slikovitost kao imanentno svojstvo tako da je to svojstvo u frazeološkoj perifrazi, kao reduplicirano, posebno naglašeno.

2.3. Perifraza može biti povezana sa još dva tipa jezičkih jedinica: sa priloškim izrazima i sa tzv. dekomponovanim predikatom. Slučajeve kada se umjesto priloga upotrebljava sintagma, odnosno priloški izraz nalazimo i kod Ljubiše i kod Marka. Kod Ljubiše bilježimo:

- *U mali rok* (= *za kratko, ubrzo*) navale od svukud prosioci, kad čuli za *prćiju*... /62/; *U očni tren* (= *odmah, momentalno*) skupe se oko nas čopori svjetine... /29/.

Kod Marka nalazimo:

- ... no se *na svaku stranu* (= *svuda*) može čut *de pjeva* /Abranasi, 25/; *Muč, bestijo, na ta' način* (= *tako*) ja bi sramotu u Pipere donio... /103/; *Od ta' ma'* (= *otada*) se ne daje rakija pred avliju... /59/;... skupe se i opkole ga sa *svake strane* (= *odasvud*) /Primjeri, 100/; *Novo je taj čas* (= *tada*) otiša u Podgoricu... /70/.

Iz navedenog da se primijetiti da se priloški izrazi u odnosu na pravi prilog razlikuju samo strukturno, dakle perifrastični su tj. opisni. Budući da, po pravilu, ne donose ništa novo na semantičkom planu u odnosu na prilog čijom su dekompozicijom nastali i da gotovo neposredno, poput priloga, izražavaju dato značenje – izvjesno je da se za ovaj tip priloških izraza teško može utvrditi da je stilistički validniji od konkretnog priloga.

2.4. Sličan je slučaj i sa dekomponovanim predikatima⁷ kod kojih se glagolska leksema razlaže na dva dijela, na glagol koji je nosilac gramatičkih odlika predikativnosti i glagolsku imenicu koja je nosilac leksičkog značenja dekomponovanog glagola. Primjere nalazimo kod oba pisca. Kod Ljubiše.

- *Vladika se dade u smijeh* (= *poče se smijati, nasmija se*) /239/; *U hadži-Jakovoj kući nije se nikad drugoga razgovora vodilo* (= *razgovaralo*)... /249/;... *udare mi suze* (= *zaplachem*) kao malome djetetu... /212/;... *već ako ste udarili u šalu* (= *ako se šalite*)... /136/;... i *učini daskalu poziv* (= *pozove*).../53/;... *pak se daju u post i molitvu* (= *poste i mole se*) bojeći se duši... /246/.

---

⁷ O dekomponovanom predikatu i uslovima koji preferiraju njegovu upotrebu, vidjeti: M. Radovanović, *Dekomponovanje predikata (na primerima iz srpskohrvatskog jezika)*, Južnoslovenski filolog XXXIII, Beograd, 1977, str. 53–86.

Kod Marka bilježimo:

- ... i pušte Iliju koji teke izlješe iz tamnice *dofati se posla* (= *poče raditi*) /Hajduci, 190/;... Rako i Ilija *učinješe osvetu* (= *osvetiše se*) na Turke... /Hajduci, 153/; Počeše *ugovor činjet* (= *ugovarati*) s Rakom i Ilijom /Hajduci, 155/; Turci počеше kaluđeru *udarar muke* (= *mučiti*) /Primjeri, 107/.

Jasno je da su na semantičkom planu osnovni glagol i perifrastički predikat potpuni ekvivalenti. Iako sami nijesu stilogeni, dekomponovani predikati mogu biti osnov stilogenosti nekog složenijeg izraza, jer postojanje dviju konkurentnih jedinica stvara veće mogućnosti izražavanja, a i bolje mogućnosti stilskog uobličjenja jednog izraza u smislu njihova naizmjeničnog kombinovanja, čime se izbjegava ponavljanje jednotipske jedinice. Kao primjeri autentične narodne stilistike navedenog tipa mogu poslužiti i neki od dekomponovanih predikata iz djela M. Miljanova:

- ... *metnuo ih je u brigu* (= *zabrinuo ih je*) e to je neko nečeljadinsko tijelo i trpljenje... /Hajduci, 176/; Janko iza kuće bači kamen na kuću i *učinje znak* (= *oglasiti*) da jest netko /Bratonožići, 140/;... da je Janku *okrenula sreća* (= *posrećilo se*) te se obogatio /Bratonožići 142/; A još bi češće bilo kad bi pastiri mogli *učinjet glas* (= *javiti*) doma... /Abranasi, 51/; Pa onda se opet *metni u misli* (= *razmišljaj*) što te za narod /Primjeri, 72/;... da ga nitko učešit ne može doklen ga njegov gost *uzme u zagrljaj* (= *zagrliti*) i reče mu... /Abranasi, 30/;... i potpuni *nad imali* (= *nadali se*) da neće Rako mlogo *živ trajat'* (= *živjeti*)... /Hajduci, 113/.

3. Mi smo, za ovu priliku, ukazali samo na jedno od stilskih sredstava kojim se izdašno koriste oba pisca. Naravno, tu bi se moglo naći još mnogo štošta zajedničkog u smislu organizacije jezičkog iskaza, ali je isto tako nesumnjivo da mnoga stiliska sredstva koja nalazimo kod Ljubiše (homografijske i homofonijske figure, paronomazija, etimološke figure, hiperbola, komparacija itd.) ne nalazimo ili nalazimo, ali u neuporedivo manjem obimu, kod M. Miljanova. Jer, Ljubišina „jezička fantazija“, eksperimentisanja u jeziku i „igrarije jezičke“ kada je često važniji zvuk od smisla su osobenosti kojih kod M. Miljanova nema. Marko pripovijeda izvornim narodnim jezikom, bez naglašanih tvoračkih pretenzija da taj jezik vidno modifikuje i da mu udahne „vlastiti izraz“. S druge strane pak, Ljubišino djelo predstavlja jednu figurativnu polihromiju, prelivajući se iz jedne figure u drugu⁸ te se u tom smislu Ljubiša

---

⁸ Na neka stiliska sredstva u djelu S. M. Ljubiše (Pričanja Vuka Dojčevića) ukazuje i Novo Vuković u: *Pripovijedanje kao opsesija* (odjeljak: *Jezik, stil i pripovjedački postupak*, str. 82 – 103), Obod, Cetinje, 1980.

O jezičko – stilskim karakteristikama Ljubišina djela i sama sam pisala u jednom drugom tekstu. Pa, upravo na osnovu tih istraživanja su i moje konstatacije i ocjene u završnom dijelu ovog rada (*Stilske karakteristike u djelu Stefana Mitrova Ljubiše u: Liber amicorum* (zbornik

kao pripovjedač žive mašte može smatrati virtuozom figurativnog izraza što se, naravno, ne bi moglo konstatovati i za M. Miljanova koji je sav čista, i najčešće surova, realnost.

Stoga ćemo u nastavku ovoga teksta ukazati na stilske osobenosti u jeziku S. M. Ljubiše, a kojih u jeziku M. Miljanova nema.

4. Slijedeći Vukovu tvrdnju da je potrebno tako pisati „da bi mogao naučen čitati i prost slušati“, to S. M. Ljubiša i piše „bez natege“ i „tako da ti se mili slušati“, što bez sumnje upućuje i na lakoću stvaranja koja je, po Andrićevom mišljenju, plod izvanrednih kreativnih i intelektualnih napora i rezultat nesumnjive piščeve obdarenosti.⁹ Uz upotrebu sasvim novih stvaralačkih postupaka „pučko krasnorječje“ kao „maticu i kovnicu pučkih umotvorina“, Ljubiša obogaćuje uvodeći nov svijet predstava, novu upotrebu jezika i novu „jezičku fantaziju“, što će od njegove proze i stvoriti poseban „estetski uzor“. Ljubišina eksperimentisanja u jeziku i „igrarije jezičke“ kada je često važniji zvuk od smisla kao i njegova neponovljiva organizacija jezičkog izraza, uz čitav niz drugih osobenosti, čine da se Ljubišino djelo i danas doživljava s uzbuđenjem i čuđenjem i da čitajući to djelo kao da prisustvujemo „rađanju jezika“ kako primjećuje Novo Vuković. Neosporno je da Ljubišino djelo karakteriše, između ostalog, i stilistička raskoš i raznovrsnost. U tom smislu njegova proza i predstavlja jedno figurativno „biserje“ i „sabiralište“ mnogih stillematičnih konstrukcija. A s obzirom na to da Ljubišino djelo obiluje i gnomičkim i sentencionalnim izrazima, to se oni kao jedinstven spoj umjetnosti i filozofije najčešće i ostvaruju u obliku pojedinih stilskih figura.

5. Jedna od njih, *paronomazija* kao stilska figura koja pretpostavlja „povezivanje riječi glasovno sličnih ali etimološki različitih, da bi se istakla neka podudarnost ili oprečnost njihova značenja, postigao humoristički efekat i sl.“¹⁰ - u velikoj mjeri je našla izraza u Ljubišinim tekstovima, upravo kao konstitutivni element aforizma, poslovice ili filozofeme. Inače, smatra se da je paronomazija tim bolja što je bliža istozvučnosti, odnosno što je diferencijalni dio dviju leksema manji. Kod Ljubiše je nalazimo u sledećim primjerima:¹¹

- Kakva *jeđa* takva i *međa* (57); Tikva *pošla* tikva *došla* (22); Jedno je *ušati* a drugo je *slušati* (22); Jači *haša* nego *paša* (200); Carigrad je *svijet* a Mleci su

---

radova u počast akademiku Radomiru V. Ivanoviću), Zmaj – Filozofski fakultet, Novi Sad, 2001, str. 298–305.

⁹ Preuzeto iz: Radomir V. Ivanović, *Samopisi i kazalice Stefana Mitrova Ljubiše*, Zmaj, Novi Sad, 2000, str. 115.

¹⁰ Prema određenju Rikarda Simeona, *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva I*, Matica hrvatska, Zagreb, 1969, str. 25.

¹¹ Primjeri su ekscerpirani iz: Stefan Mitrov Ljubiša, *Djela II – Pričanja Vuka Dojčevića*, Obod – Cetinje, Kulturni centar – Budva.

cvijet (181); Lasno se *drijeti* no je muka *mrijeti* (123); Ko *odgađe* ne *pogađe* (114); Koliko je *uzbrdica* toliko je *nizbrdica* (117); Teško *samcu* i na *vagancu* (112); ... a danas ko nema *nauka* nema ni *zvuka* (113); Što ima biti *jesenas* neka bude *večeras* (114); Ženski *donos* prazni *ponos* (68); Kakva *paša* takva *kaša* (134).

Uočljivo je da među navedenim primjerima ima priličan broj onih gdje se razlika između dviju leksema temelji na minimalnoj fonološkoj opreci (na jednoj ili dvije foneme) i to je tip tzv. apofonijske paronomazije. Inače, svi navedeni primjeri imaju za cilj stvaranje privida jednakozvučja dviju različitih leksema koji će se onda prenijeti i na izreku u cjelini. Pa upravo na tom prividu homografičnosti i homofoničnosti paronomazija i temelji svoju stilematičnost. Zato je tu u prvom planu ljepota forme, a ona je tim bolja što objedinjuje više različitih, a slučajno fonološki i grafemski bliskih jedinica.¹² Time forma postaje vrlo upečatljiva jer stvara tzv. produženo zvučanje. U tom smislu paronomazija je, u stvari, „igra oznakama radi ugone stvorene prividom jednakozvučja“. I neosporno je da ovi homografijski i homofonijski aforizmi blisko-zvučnošću semantički nepodudarnih redupliciranih jedinica uvijek stvaraju gotovo idealan spoj misli i izraza. Otuda se oni i doimaju kao neponovljiv i slučajno uhvaćen spoj „biserne“ misli i još „bisernije“ forme, pri čemu, kako ističe Frojd¹³ nijesmo u stanju da neposredno razlikujemo koji dio uživanja potiče od duhovite forme, a koji od izvrsne misaone sadržine.

Inače, ovi gnomički i sentencionalni izrazi kod Ljubiše su često u funkciji strukturalnog elementa većih jezičkih jedinica. Gnomičkim izrazom se iznosi ili neka opšta misao koja se potvrđuje u konkretnom što slijedi ili se pak, što je češća pojava, taj gnomički izraz javlja na kraju konkretnog, kao njegova objektivizacija i argumentacija, pri čemu on obrazlaže navedenu tvrdnju ili postupak. Kod Ljubiše ti sentencionalni iskazi (najčešće u vidu poslovice¹⁴) katkad imaju ulogu i intertekstualnog dijela koji je s obje strane uokviren cjelinama konkretnog (dakle u funkciji, i obrazloženja prethodnog i podloge narednog konkretnog). Tu funkciju npr. ima izreka: Ako laže koza, ne laže rog, koja se u vidu intertekstualne matrice u *Pričanju* javlja pet puta /računajući i naslov).

---

¹² Vidjeti o ovome: Miloš Kovačević, *Stilistika i gramatika stilskih figura* (drugo izdanje), Unireks, Nikšić, 1995, str. 106.

¹³ *Dosetka i njen odnos prema nesvesnom*, Matica srpska, Novi Sad, 1976, str. 136.

¹⁴ O upotrebi i značaju poslovice u *Pričanjima* Vuka Dojčevića pisao je Novo Vuković u: *Pripovijedanje kao opsesija*, Obod, Cetinje, 1980, str. 94, ističući da u tom djelu postoji cijela jedna zbirka poslovice i navodi brojku od 110, od kojih Dojčević neposredno kazuje 80, dok na ostale ličnosti otpada oko 30. Poslovica je, inače, bitno sredstvo Dojčevićeva stila, ako ne i najinteresantnija karakteristika i on joj „daje najviše, najobilježnije mjesto u svom pripovijedanju“ i nastoji uvijek da svoje pripovijedanje što više podvede pod okrilje neke od tih utvrđenih i jednom za vazda sročjenih istina.

6. Iz grupe homografijskih i homofonijskih figura koje inače karakteriše grafijska i zvukovna podudarnost ili bliskost reduplicirane jezičke jedinice i njeno različito značenje kod Ljubiše je, pored paronomazije, zastupljena i *etimološka figura*. Etimološka figura, po definiciji, predstavlja sintaksičko povezivanje riječi iste osnove, dakle porijekla, tj. etimologije. Kod nje se gotovo uvijek naglašava samo dominantna semantička komponenta čiji je nosilac korijenski morfem. Etimološka figura ima vrlo eufoničnu strukturu, kao da se u njoj zvuci prve oznake produžavaju u ponovljenoj, stvarajući tako produženi zvučni tok, kroz koji i zahvaljujući kojem se i ostvaruje stilematičnost, a nerijetko i stilogenost. Primjeri:

- Tako bi se *združila nedružina...* (108); Ti si eto dosta prikladna, pak *uzmi* muža – *uzela* te *uzma* (141); *Jaz jaži, Bečići beče, Reževići reže, Lug luži...* /212); Zastide se i knez i vlastelin, pak *mrči* tamo, *mrči* amo dok *izmrče* najvišu rukovet hartije ... (136);... među *sjekom sijekotom* i *marom marotom* učini u Baki studen...(203).

7. U Ljubišinu djelu nalazimo i *antitetičke figure* gdje se naporedo stavljaju dva antonima da bi se jače istakao kontrast (*antiteza*) ili se pak spajaju međusobno semantički nespojivi, protivuriječni, odnosno kontradiktorni pojmovi (*oksimoran*). Iako ujedinjuje protivurječne pojmove, oksimoron nije besmislen nego upravo povišeno smislen jer tek tako nelogično, a dopušteno ulančavanje odslikava i na pravi način imenuje kompleksnost pojma. Primjeri:

- ... nijesam vam ja kriv no *luda pamet* (34);... i bijah *živ umro* od straha... (13); Ko se *visi* on se *nizi*, a ko se *nizi* on se *visi* (82).

8. Da se zapaziti da Ljubiša kao pripovjedač žive mašte često upotrebljava *hiperbolu* kao stilsko sredstvo. Svojom imaginacijom on intenzivira pojave koje opisuje, prelazeći često, naravno kada prekorači određene granice, u irealno i neubjedljivo. Bilježimo primjere:

- Dovezu iz Mletaka: uža, Bogom ti se kunem, debela junačko stegno; grede da ih najkrupniji čoek mogaše jedva ošapiti i čekrk na lozi što bi planinu iz mašica digao. Ukrcaju top na galiju kao da bješe golubovo perce... (152); ...vosci ne mogli prebroditi s uzrujana mora – svaki val bio ka planina... (153);... da ga razmetnijega i raskošnijega ne bješe koliko kvasi sinje more (139);... svako joj vime kao mijeh od šilježeve kože (133); A ti, Vuče, koji si ovu pjesmicu začeo, što ne gudiš no si zanijemio, a nadgovorio bi sedam galija (131).

9. Jedna od stilskih figura naglašeno zastupljena u Ljubišinu djelu je i *komparacija* ili *poređenje*. Inače, o komparaciji kao figuri koja dominira Dojčevićevim pripovjedačkim stilom, o njenoj prirodi i strukturi, osnovnim karak-

teristikama njenim, tj. tačnosti i slikovitosti pisao je i Novo Vuković.¹⁵ Raznovrsnost i brojnost komparacija u Ljubišinu djelu, zaista pada u oči pa u tom smislu Vuković iznosi podatak da u trideset i sedam relativno kratkih pričanja koliko ih Ljubišino djelo ima, upotrijebljeno je oko dvjesta i pedeset komparacija. Ova impozantna brojka s jedne strane, ali i raznovrsna, mahom izuzetno uspješna poređenja s druge – neosporno zavređuju i posebno istraživanje.

Mi ćemo za ovu priliku navesti primjere gdje samo u jednoj rečenici imamo čitav niz poređenja, što u svakom slučaju svjedoči o frekventnosti komparacije kao stilskog sredstva u Ljubišinu djelu.

- ... mi bi bili *kao* stoka bez čobana, *kao* lađa bez vesla, *kao* trava bez sunca (177);... rekne da je Ivka dobra *kao* dobar kruh, krotka *kao* golubica, radišna *kao* bubica, a marljiva *kao* mravče (158); Kao što vidiš u vedrom jutru, na očni domah, gdje plovi po tihoj pučini veliki brod koji s daljine izgleda *kao* kladica, tako zazreš s one visine popa na oltaru *kao* kuđeljicu vune, vidiš ženu *kao* povjesmo gdje se klanja ikoni bogorodičinoj, starca i kljasta na kljakurama *kao* tronožni stočić; buljuk dječurlije što se po crkvi igraju, *kao* jato golubova po usjevanoj njivi, čuješ umiljate i pomukle glasove bogomoljaca *kao* zuku čela u daleku uljaniku (223).

U istom smislu, dakle sa koncentracijom raznovrsnih, često originalnih i nesumnjivo sugestivnih poređenja navodimo i primjer:

- ... ostavi za sobom ženu udovicu i od nje curu od šesnaest godina, mlednu i nakaznu, zakakrčenu u nevolji, da joj se sunce kroz uha proziraše *kao* kroz žutu caklo, nos joj oboštren *kao* da si ga od fildiša srezao, prsti od ruku mršavi i namršteni *kao* da ih je voda ožvakala, a u licu prozukla i potamnijela *kao* da su je iz groba vadili (241).

Ako se posmatra čitav taj, rekli bismo, kompleks poredbenih konstrukcija u Ljubišinu jeziku jasno se uočava da tu, između ostalog, egzistira i veliki broj frazeoloških jedinica, odnosno frazeologizama. Naravno, sasvim je evidentno da je Ljubišin stil najvećim dijelom izgrađen od elemenata narodne riječi te je prirodna koncentracija izvjesnih prepoznatljivih obrta i frazeoloških izraza. Inače, takve strukture koje su gotovo „blokirane“, ustaljene kao rečenice ili sintagme, tzv. frazeologizmi, prema određenju Radoja Simića, i jesu u stvari „relativno ustaljeni jezički izrazi koji se ponavljaju u približno istom obliku“.¹⁶ No, bez obzira na to što su frazeološke konstrukcije ustaljene kategorije u jeziku neosporno je da ipak kazivanje čine življim, reljefnijim i „doprinosu granjanju i preciziranju“.¹⁷ Izvjesno je da su kod Ljubiše, kao i inače u

---

¹⁵ Nav. djelo, odjeljak: *Jezik, stil i pripovjedački postupak*, str. 87–91.

¹⁶ *Reč na delu*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 1981, str. 45.

¹⁷ Vidjeti: V. M. Nikolić, *Osnovni tipovi frazeoloških obrta u savremenom srpskohrvatskom književnom jeziku* N J, n. S., knj. XXI, sv. 1-2, str. 8.

našem jeziku, najbrojniji frazeologizmi motivisani pojavama, zbivanjima u svijetu koji okružuje čovjeka, čovjekovim odnosom prema njemu, ponašanjima, aktivnostima različite vrste, psihološkim i fizičkim reakcijama.

9.1. Posebnu kategoriju tih ustaljenih fraza i obrta kod Ljubiše nalazimo i u već pominjanim poslovicama, aforizmima i sentancama koje u stvari predstavljaju kulturno i civilizacijsko nasljeđe u konkretnoj društvenoj zajednici. Od onih opšteupotrebnih i ustaljenih, dakle frazeoloških poređenja bilježimo:

- Otekne *kao* bačva... (134); Pak me još pitate čemu sam prije reda i vremena posijedio *kao* ovca ... (213); Pogodila se oba jedne čudi i naravi *kao* da si jabuku na dvoje razrezao (247); ... i živio *kao* beg na Hercegovini /232);... pun *ka* oko svega što je brodu za potrebe... (26); Svak se od te dvije jezičnice uklanjao *kao* od živa ognja... (59);... Jelka, drkćući *kao* prut, ulježe u šumu da vrne zastranjene veprove (86); ... ne zaboravi na Mandu u veliku svijetu, gdje je djevojaka *kao* maloga boba (113).

Inače, frazeološka poređenja nastaju iz razloga što se poređenjem jedan pojam želi da okvalifikuje dovođenjem u vezu po nekoj osobini s poznatijim, konkretnijim pojmom čije je leksičko predmetno značenje suženo na značenje dominantne karakteristike. Brojni frazeologizmi kod Ljubiše nastali su slikovitim putem i na planu forme predstavljaju višeleksemne spojeve,¹⁸ a na planu funkcije imaju značajnu ulogu u smislu ekspresivnog jezičkog značenja.

Primjeri:

- Počnu čeljad da se razgovaraju, da priča svako svoje jade, *ka* roditelja koja se sretno razdvoji (204); ... udare mi suze *kao* malome djetetu kad dojilju ugleda (121); ... jer je mнар s broda *ka* pas s tora (251); ... naučile tuđ jezik, pak nadebljale *ka* da su sveca za bradu dohvatile (73); ... a pred njom se kočio i banio *kao* paun pram paunici (78); ... i da se pop drži knjige *kao* pjan plotu ... (115); ... još se gore zagrije, zamliječi i smami, *kao* da je Ivki sjala zvijezda s čela (159); ... pak uz njih oprione *kao* brštan o dub (159).

Najveći broj frazeologizama u Ljubišinu djelu nalazi se ili u obliku metafore ili u obliku poređenja mada je i metafora jedne vrste poređenja. Ipak, poređenje se i kvalifikuje kao stilska figura koja se sastoji u približavanju jednog pojma drugom po nekoj semantičkoj osobini, a zasniva se na sintaksičkom funkcionalisanju riječi.¹⁹

---

¹⁸ O frazeologizmima u obliku perifrastičnih konstrukcija, kad se jedan pojam zamjenjuje njegovim višečlanim opisom, pisala sam u posebnom tekstu (*O figurativnosti izraza u djelima M. Miljanova i S. M. Ljubiše*), gdje sam ukazala na naglašenu zastupljenost ovog stilskog sredstva kod obojice autora kod kojih potreba za perifrastičnim, slikovitim izražavanjem i nastaje kada u postojećoj frazeološkoj jedinici treba oživjeti sliku koja je motivisala frazeologizam.

¹⁹ Irena Grickat, *Stilske figure u svetlu jezičkih analiza*, N J, knj. XVI, sv. 4, 1967, str. 219.

9.2. Naravno, česta su kod Ljubiše i neuobičajena, originalna poređenja tipa:

- ... jer je mlado srce *kao* pupak ružice ... (112); ... ali mu letijahu riječi iz ustiju *kao* voda niza strmi žlijeb (178); ... utopi se u hvale i krasne riječi *kao* muha u mlijeko (178); ... jer je danas čovek bezbratstvenik svakoj rđi na poharci, *kao* odvojeno bravče u planini (182); ... silan a zdrav crvenijeh obraza *kao* rak jastog, glatke šije *kao* jazavac... (185); Počne da bridi ledeni vjetrić *kao* da te ko koprivom šiba ... (204); ... ona pusta samoća *kao* da si usred tiha beskrajna mora ... (223); Tu uzavrelo more *kao* ključ u loncu... (213); ... neko ogreznuo i natekao *kao* tijesto u kvascu... (170); ... zablješte se junačke oči *kao* kad se beče u sunčani zahod (28); ... nos crven *kao* paprika u sjemenu... (49); ... zatekoh starinsku kutnju ikonu, koja šćaše pred kakvijem domaćijem čudom pući *kao* orah pod zube (53); Nekad osvani orošena (ne bilo primijenjeno) *kao* list ljubice u proljetno jutro, a suzilo niz nju miro, svaka kap ka zrno bisera (53).

Neosporno je da Ljubišine komparacije odlikuje tačnost i slikovitost, tj. svjesno piščevo nastojanje da poređeni predmet dočara i da sličnost sa predmetom sa kojim se vrši poređenje bude jasno uočljiva. Ponekad zna da začudi do kojeg stepena je Ljubiša razvio smisao za uočavanje sličnosti među pojavama i predmetima i sa koliko plastičnosti, sugestivnosti i invencije u vidu impresivnih slika i predstava to svoje umijeće i prezentuje. Može se sa sigurnošću reći da i ovo stilsko sredstvo, sa svojim dominantnim karakteristikama (slikovitost i tačnost) upućuje na to da je Ljubiša, postupajući u skladu sa narodnom poslovice: „Riječi treba mjeriti, a ne brojati“, umio da odabere pravu riječ, efikasno poređenje, da ostvari nesumnjivu originalnost i sposobnost improvizacije, da uspješno ispreplete i pokaže i čari folklorne i čari umjetničke imaginacije, da očuva čistotu govora, ali i da budno bdi nad svakim, ma i najmanjim strukturnim elementom svojih narativnih proza, o čemu svjedoče riječi iz pisma upućenog Stevanu V. Popoviću: „Ja Vama i to javljam da o gramatici (ortografiji i jeziku u opće) ne dopuštam preinake, no neka na moj račun pane kritika pedantnih slovara“.²⁰ Inače, opštepoznato je da u narativnom modelu postoji kult riječi, te je utoliko veća odgovornost prema svakoj vrsti kazane ili napisane riječi, na šta i Ljubiša upućuje u smislu da „treba do-bro paziti na riječi prije nego što im se otpovijeda“. Izvjesno je da je Stefan Mitrov Ljubiša, uspješno slijedeći tu sopstvenu zapovijest, uspio da ostvari i sopstveni „jezički obrazac“ koji svojom neponovljivošću i osobenošću izraza ostaje u trajnom pamćenju.

Neosporno je pak da i S. M. Ljubiša i M. Miljanov Popović pripadaju onom redu pripovjedača koji su nam u nasljeđe ostavili prozu u kojoj će svaka naredna generacija nalaziti „višak značenja“, prepoznavati izazov i potrebu obnavljanja tumačenja.

---

²⁰ Navedeno prema R. Ivanoviću, *Samopisi i kazalice Stefana Mitrova Ljubiše*, str. 33.

Zorica RADULOVIĆ

**STYLISTIC TRAITS IN THE WORKS OF STEFAN MITROV
LJUBISA AND MARKO MILJANOV POPOVIC**

Summary

This paper points at the insufficiency of research being done on the aesthetic function of language in the works of Petar II Petrović Njegoš, Stefan Mitrov Ljubiša, and Marko Miljanov Popović – the three greatest authors in the nineteenth-century Montenegrin literature. With the exception of three essays by M. Kovačević, which deal with the stylistic components of Njegoš's oeuvre, this particular aspect of their language has yet not received needed critical attention. For this occasion we will focus on the stylistic characteristics in the works of Stefan Mitrov Ljubiša and Marko Miljanov, underlining some of their mutual traits regarding their use of certain stylistic means, but we will also stress the differences, especially because Ljubiša, unlike Marko, is a true virtuoso in the use of language.

Tatjana RADANOVIĆ FELBERG

Oslo

811.163.4'27[070 ПОЛИТИКА :070 ПОБЈЕДА "1999"]

**SEMIOTIČKA KONSTRUKCIJA VOĐE NA
NASLOVNIM STRANICAMA POLITIKE I POBJEDE**
(za vrijeme NATO bombardovanja 1999. godine)

Ovo izlaganje je dio doktorske teze „Braća po oružju?“ koja se bavi proučavanjem diskurzivne konstrukcije identiteta Srbije i Crne Gore i njihovog međusobnog odnosa prikazanih u Politici i Pobjedi u toku NATO bombardovanja Federalne Republike Jugoslavije (FRJ) u periodu od marta do juna 1999. godine. Jedna od glavnih razlika između Srbije i Crne Gore primjećena u analiziranom materijalu je konstrukcija razlike u političkoj orijentaciji Beograda i Podgorice. Podgorica je u Pobjedi konstruisana kao demokratska vlada u opoziciji prema Beogradu koji je okarakterisan kao autokratski, dok je Beograd u Politici prikazan kao patriotski u opoziciji prema zvaničnoj Podgorici koja je prikazana kao izdajnička. Da bismo ispitali dihotomiju demokratije i patriotizma, u ovom izlaganju ćemo se usredsrediti na dva glavna politička aktera: tadašnjeg predsjednika FRJ – Slobodana Miloševića i tadašnjeg predsjednika Crne Gore, Mila Đukanovića. U istraživanom periodu oni su bili politički neprijatelji, a Srbija i Crna Gora su vodile različitu politiku, iako su zvanično pripadale istoj državi i obadvije bile izložene bombardovanju.

Pitanja na koja ovo izlaganje pokušava da odgovori su: Kako su Politika i Pobjeda na svojim naslovnim stranicama konstruisale identitete Đukanovića i Miloševića? Na koji način su semiotička sredstva, kao npr. fotografije, raspored elemenata na stranici (layout), fontovi, veličina slova itd., doprinijela konstrukciji značenja demokrate Mila Đukanovića u Pobjedi i patriote Slobodana Miloševića u Politici?

Teorija na kojoj se zasniva ovo istraživanje je kombinacija socio-kognitivne lingvistike i socijalne semiotike. Metodologija korištena je kombinacija elemenata multimodalne analize diskursa (Baldry and Thibault 2006; Kress and van Leeuwen 1996; Kress and Leeuwen 1998; van Leeuwen 2005) i političke analize diskursa (Chilton 2004; Čolović 2000b).

Ključne riječi: analiza diskursa, socijalna semiotika, Milošević, Đukanović, Pobjeda, Politika, NATO bombardovanje

Ovo izlaganje je dio istraživanja koje je izvršeno u okviru doktorske disertacije odbranene na Univerzitetu u Oslu u septembru 2008. godine. Disertacija se bavi diskurzivnom konstrukcijom crnogorskog i srpskog identiteta i relacija između njih, konstruisanih u pro-državnim novinama Politici i Pobjedi u periodu NATO bombardovanja Federativne Republike Jugoslavije (FRJ), od

marta do juna 1999. godine. Pomenuta disertacija obuhvata analizu semiotičkih, lingvističkih i žanrovskih elemenata dok se ovo izlaganje posebno osvrtiće samo na vizualno uokvirivanje dva glavna politička aktera u to doba: predsjednika FRJ Slobodana Miloševića i predsjednika Republike Crne Gore, Mila Đukanovića. Oni su u bili politički neprijatelji u istraživanom periodu tako da su Srbija i Crna Gora vodile različitu politiku, iako su bile dio iste države i kao takve obje bile bombardovane. Analiza verbalnog teksta u disertaciji *Brothers in Arms* (Felberg 2008, poglavlja 8-10) pokazuje da Pobjeda sebe, Đukanovića i Crnu Goru prikazuje kao demokratske tvorevine dok Politika sebe, Miloševića i Jugoslaviju (Srbiju) prikazuje kao patriote. Ova značenja se stvaraju u Pobjedi u odnosu na autokratu Miloševića, a u Politici u odnosu na izdajnika Đukanovića.

Pitanja na koja ovo izlaganje pokušava da odgovori su:

1. Kako su *Politika* i *Pobjeda* na svojim naslovnim stranicama konstruisale identitete Đukanovića i Miloševića?

2. Na koji način su semiotička sredstva, kao npr. fotografije, raspored elemenata na stranici tj. prelom (*layout*), fontovi, veličina slova itd., doprinijela konstrukciji ovih različitih značenja?

Kratak osvrt na teoriju i metodologiju

Ova analiza je rađena u okviru teorije socijalne semiotike (*social semiotics*) (Baldry and Thibault 2006; Kress and van Leeuwen 1996; Kress and Leeuwen 1998; van Leeuwen 2005) čija je glavna hipoteza da vizuelna (semiotička) sredstva pridonose stvaranju značenja isto toliko koliko i verbalna (lingvistička) sredstva kao i da se značenje stvara u njihovoj kombinaciji. Analiza verbalnih i vizuelnih sredstva zavisi od konteksta u kojem se one nalaze, tako da je veoma bitno uključiti i analizu konteksta.

Današnje izlaganje će se koncentrisati na analizu preloma (*layout*) i fotografija u kontekstu. Metodologija koja proističe iz teorije socijalne semiotike, koja se opet zasniva na teoriji funkcionalne lingvistike je veoma detaljna. Zbog vremenske i prostorne ograničenosti, danas ćemo samo pomenuti sljedeće elemente koji su poslužili kao osnova analize:

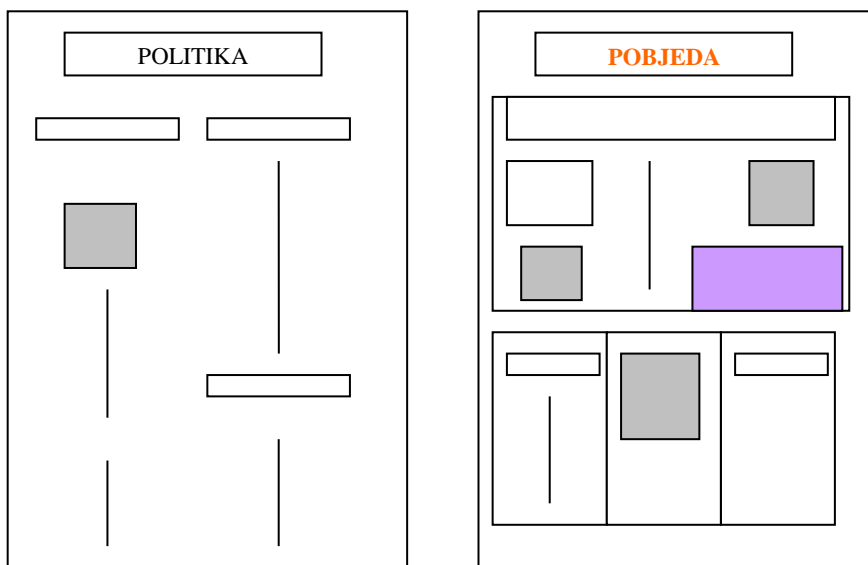
1. što se tiče preloma (*layout*), analizirane su
  - a) vrijednosti informacija (*information value*) ili pozicije različitih elemenata na stranici;
  - b) markiranost (*salience*), koji elementi su više, a koji manje istaknuti i
  - c) uokvirivanja (*framing*) tj. način na koji su spojeni i razdvojeni različiti elementi na stranici.
2. što se tiče fotografija, analizirani su
  - a) kontakt (*contact*) tj. da li nam učesnici na fotografijama nude određenu informaciju ili nešto od nas zahtijevaju

- b) društvenu distancu (*social distance*), tj. razmak između učesnika u komunikaciji, koji može biti intiman, društven ili ne-ličan i
- c) modalnost (*modality*) tj. pitanje istine koje se na fotografijama izražava kroz naturalističku ili apstraktnu orijentaciju, boju, dubinu, iluminaciju, osvjetljenost itd.

Današnje izlaganje se sastoji iz četiri dijela. Prvo ćemo reći nešto o karakteristikama preloma prvih stranica Politike i Pobjede u analiziranom periodu. Nakon toga ćemo se pozabaviti položajem analiziranih fotografija (fotografija na kojima su prikazani Milošević i Đukanović), a nakon toga položajem predstavljenih učesnika na fotografijama. Na kraju ćemo pokušati da kažemo nešto o vezi između vizuelne reprezentacije i samoproklamovane demokratije u Pobjedi i patriotizma u Politici.

Karakteristike preloma prvih stranica Politika i Pobjede

Svake novine kombinuju verbalna i vizuelna sredstva na svoj specifičan način i tako stvaraju lične, prepoznatljive stilove. Šematizovan prikaz preloma naslovnih stranica Politike i Pobjede je prikazan u Šemi broj 1.

Šema 1: šematizovan prikaz preloma naslovnih stranica Politike i Pobjede u periodu od marta do juna 1999. godine

Na naslovnim stranicama Politike dominira verbalni tekst i mali broj crno-bijelih fotografija (prosječno 8% površine na naslovnim stranicama), dok Pobjeda koristi više fotografija (prosječno 16% površine na naslovnim stranicama). Samo u Pobjedi nalazimo takozvane „izrezane“ fotografije (*cut-out photographs*). Preklapanje teksta i fotografije nalazimo u Pobjedi, dok u Poli-

tici ne. Politika prati vertikalnu podjelu stranice dok Pobjeda, uglavnom, horizontalnu. Pobjedin naslov je crvene boje.

U Politici članci nisu uokvireni niti odvojeni kao u Pobjedi; u Politici se koriste tanke linije i prazan prostor za razdvajanje članaka. U Pobjedi postoji jasno razdvajanje upotrebom okvira i sive/crne boje kao pozadine u okvirima. Razlika u veličini slova naslova je očigledna (vidi Fotografiju broj 1). Politika ne koristi „ogromnu veličinu slova“ tzv. ratne naslove, kao što to radi Politika.

Ovo su naravno samo neke razlike, sumirane u Tabeli 1. Uopšteno govoreći, možemo kazati da Pobjeda koristi raznorodnija semiotička sredstva, pakuje informacije u izrazite i jasne okvire, dok Politika prati, uslovno nazvan, „konzervativni stil“ dajući prevagu verbalnom tekstu. Ovo se može interpretirati tako da Politika predstavlja sve događaje kao jednako važne, prenoseći i poruku jedinstvenog pogleda na svijet, dok Pobjeda prikazuje različite poglede kroz neku vrstu hijerarhije – predstavljajući neke informacije kao važnije od drugih.

POLITIKA	POBJEDA
Uglavnom vertikalna podjela stranice (u 4 broja se koristi horizontalna podjela stranice)	Uglavnom horizontalna podjela stranice (31 broj ima vertikalnu ili mješovitu podjelu stranice)
Manji broj fotografija nego u Pobjedi – 92 fotografije u 60 brojeva, prosječno 1,5 fotografija po broju; 19 brojeva bez fotografija	Veći broj fotografija u Politici – 245 fotografije u 79 brojeva; prosječno 3 fotografije po broju
Prosječno 8 % površine naslovnih stranica prekriveno fotografijama	Prosječno 16,5 % površine naslovnih stranica prekriveno fotografijama
Crno-bijele fotografije	Crno-bijele fotografije, isječene fotografije
Boja slova - crna	Naslov novina – crvene boje; neki naslovi bijeli na tamnoj pozadini, ostatak – crna slova
Članci su razdvojeni tankim linijama ili praznim prostorom	Članci jasno odvojeni debelim linijama i okvirima sa pozadinom u različitim nijansama sive i crne boje
Nema izrazito velikih naslova	Naslovi izrazito veliki Naslovi se preklapaju sa fotografijama

Tabela 1: Karakteristike preloma Politike i Pobjeda – period od 25. marta do 11. juna 1999. godine, 79 brojeva

Fotografija 1: naslovne stranice Politike i Pobjede, 25 mart 1999.

Položaj analiziranih fotografija na naslovnim stranicama

Nakon kratkog osvrt na neke karakteristike preloma naslovnih stranica, sada ćemo se usredsrediti na prisustvo Miloševića i Đukanovića i njihov položaj na analiziranim fotografijama na naslovnim stranicama.

Fotografije Miloševića se pojavljuju na 58% (u 48 brojeva) naslovnih stranica u ovom periodu. Što se tiče drugih važnih političkih ličnosti, u istom periodu se pojavljuju dvije fotografije načelnika generalštaba Ojdanića i 4 fotografije predsjednika Srbije, Milutinovića.

Đukanović se pojavljuje na 46% (u 36 brojeva) svih naslovnih stranica. Razlika se vidi u sljedećem: crnogorski premijer Filip Vujanović se pojavljuje u 19% (15 puta) dok predsjednik skupštine Svetozar Marović: 14% (11 puta). Milošević se pojavljuje na 3 naslovne stranice Pobjede. Ovo znači da Politika daje prostor isključivo Miloševiću, dok Pobjeda dijeli arenu naslovnih stranica na više političara. Ovakvo tumačenje bi nas moglo dovesti do zaključka da je Pobjeda konstruisala Đukanovićevu vladu kao demokratsku zato što dijeli prostor tj. vlast na više političara.

Pobjeda i Politika pozicioniraju članke i fotografije koje ih prate, a u kojima su Milošević i Đukanović glavni akteri na različit način. Ako posmatramo vrijednost informacije (*information value*) ili položaj elemenata na stranici – oni se pozicioniraju u lijevom, gornjem dijelu prvih stranica (u 73% slučajeva). Ovo je u skladu sa idejom da se najvažnije vijesti stavljaju upravo na to mjesto.

U Pobjedi je Đukanović prikazan podjednako u gornjem, lijevom dijelu; u gornjem desnom dijelu ili u sredini naslovne stranice. Đukanović zauzima više mjesta na naslovnim stranicama od Miloševića. Više mjesta, znači više markiranosti.

Vrijednost informacije nije jedini sistem koji strukturise prelom stranica. Uokvirivanje ili već pomenuto spajanje/razdvajanje elemenata preloma je takođe različito u Politici i Pobjedi. U Pobjedi je to razdvajanje vijesti jasnije, dok je u Politici prva stranica prikazana kao jedinstvena.

Način na koji su fotografije i tekst povezani je takođe veoma bitan, međutim, to neće biti predmet ovog izlaganja.

Pozicija predstavljenih učesnika na fotografijama - Milošević

Sada prelazimo na treći dio izlaganja: poziciju predstavljenih učesnika na fotografijama (takozvano reprezentacionu jezičku meta-funkciju po Hallideju (Halliday and Hasan 1989) i na poziciju Miloševića/Đukanovića u odnosu na gledaoce/čitaoce (interpersonalnu jezičku meta-funkcija).

Na osnovu Miloševićeve pozicije na fotografijama, moguće je identifikovati nekoliko različitih tipova fotografija: u jednoj grupi fotografija Milošević je sam; u drugoj je u centru fotografija okružen gostima tj. drugim političarima. Njegova centralna pozicija se mijenja samo na dvije fotografije i to za vrijeme mirovnih pregovora početkom juna 1999. Tada se Milošević stavlja u paralelnu poziciju sa Internacionalnom zajednicom. Sve fotografije imaju zvanični karakter osim jedne – koju ja nazivam polu-zvaničnom – zato što prikazuje Miloševića sa ženom i sinom u susretu sa patrijahrom Aleksejem. Pošto je položaj predstavljenih učesnika na fotografijama u vezi sa događajima koji se opisuju pokazaćemo neke primjere i podsjetiti na tadašnje događaje.

Milošević je prikazan sam na 3 naslovne stranice (vidi Fotografiju 3), i to dan nakon početka bombardovanja, kao ilustracija intervjua sa Miloševićem u aprilu i dan nakon prestanka bombardovanja.

Fotografija 3: Milošević prikazan sam

Milošević je po pravilu u centru fotografija (na 33 fotografije, vidi Fotografiju 4). Njegova centralna pozicija signalizuje važnost. Vektori, u obliku pogleda i okrenutih tijela ostalih učesnika prema Miloševiću, naglašavaju važnost centra. Miloševiću je na taj način data važnost – on je taj koji predsjedava sastancima, on prima goste, njemu dolaze na noge, on je jedina konstanta dok su ostali učesnici na fotografijama - variable. Istovremeno se Milošević nalazi u pozadini, udaljen od situacije – šta ga na neki način oslobađa odgovornosti. Ova fotografija je snimljena iz frontalnog ugla. Fotograf je skoro učesnik u sastanku, što naglašava vjerodostojnost i istinitost fotografije. Ova fotografija nam samo daje informaciju – ne zahtjeva ništa od nas (po Halidejevim govornim činovima ponude i potražnje) i dokumentujući „stvarnost“ pretenduje da bude istinita.

Fotografija 4: Primjer fotografije na kojoj Milošević zauzima centralnu poziciju

Jedina poluzvanična fotografija je izašla 21. aprila 1999. godine u vezi sa posjetom ruskog patrijarha Alekseja. Ovo je jedna od dvije fotografije na prvoj stranici tog dana. Prva fotografija predstavlja Miloševića u zvaničnoj pozi sa ostalim gostima. Na drugoj su Milošević, njegova žena Mira i njihov sin Marko u susretu sa patrijarhom. Porodica je na ovoj fotografiji u prvom planu dok je Aleksej vidljiv sa leđa, ali je njegova odora simbol crkve.

Milošević, njegova žena Mira i sin Marko su fotografisani sa strane, Mira se rukuje sa patrijarhom dok sin Marko čeka na red (vidi Fotografiju 5). Marko na sebi ima odjelo i pristojno je ošišan. Ovo je jasan znak poslušnosti u krizno doba. Važnost ovog susreta je prikazana i izborom žanra ovog članka – izvještajem sa elementima lične priče, a ne viješću, što bi bilo uobičajeno za naslovnu stranicu. Iznenada, zvanična sfera se preklapa sa privatnom sferom. Razlog je najvjerojatnije važnost religije u političkim pregovorima. Ovdje su motivi porodice povezani sa motivima crkve, percipirani u zvaničnoj sferi kao glavni stubovi društva u doba krize sa ciljem odbrane zemlje tj. dokazom patriotizma.

Fotografija 5: primjer poluzvanične fotografije, Milošević sa porodicom sreće patrijarha Alekseja

Promjena u poziciji Miloševića na fotografijama se dešava 3. i 4. juna 1999. godine. Vijesti toga dana govore o mirovnom planu koji su mirovni poslanici Černomirdin i Ahtisari donijeli u Beograd. Milošević se ne nalazi u centru pregovora, već na jednoj strani pregovaračkog stola. Paralelna pozicija dvije strane signalizuje ravnopravnost.

Međutim, 4. juna Milošević je prikazan iz drugog ugla, krećući se ponovo ka centralnoj poziciji. Ovo je dobar primjer kako se perspektiva kamere može koristiti da se neki elementi stave u prvi, a neki u drugi plan. Vektori sačinjeni od pogleda Miloševića i njegove delegacije su upereni prema Černomirdinu, koji na taj način dobija odgovornost.

Fotografija 6: promjena u položaju Miloševića 3. i 4. juna 1999. godine

Milošević je predstavljen kao glavna tačka svih sastanaka, ostali učesnici na fotografijama su pozicionirani u odnosu na njega, svojim tijelima i pogledima čineći vektore koji pokazuju na Miloševića; fotografije se ponavljaju i uvrežavaju ovu vrstu reprezentacije vođe. Dva izuzetaka smo vidjeli na početku i na kraju NATO bombardovanja. Tada je Milošević prikazan sam prenošeći glavnu poruku da se ništa nije promijenilo i da je on još uvijek na vlasti. Ostali izuzeci se dešavaju za vrijeme pregovora sa internacionalnom zajednicom i susreta sa patrijarhom Aleksejem. Milošević je, dakle, predstavljen kao jedini stabilan, važan vođa, ovaploćenje patriotizma jer se bori protiv neprijatelja.

Pozicija predstavljenih učesnika na fotografijama - Đukanović

Fotografije koje prikazuju Đukanovića se takođe mogu podijeliti u nekoliko grupa: fotografije na kojima je on sam, na kojima sreće druge političare i na kojima vodi sastanke.

Na Fotografiji 6 vidimo primjer dvije fotografije od 18 na kojima je Đukanović prikazan sam. Mikrofoni ispred njega simbolizuju zvaničnu priliku: Đukanović daje govor, intervju ili pres konferenciju. Njegov pogled je uperen van fotografije i povezuje fotografiju i naslov. Ovdje se naslov preklapa sa fotografijom koja je izrezana i stavljena u drugu, jednobojnu pozadinu. Efekat ove izrezane fotografije čini Đukanovića markiranim.

Fotografija 6: Đukanović prikazan sam na naslovnim stranicama

Đukanović je rijetko prikazan kako vodi sastanke u poređenju sa Miloševićem. Razlika između Pobjede i Politike je u tome što pogledi drugih učesnika nisu ekskluzivno upereni u Đukanovića npr. na Fotografiji 7, lijevo, niti je Đukanović ekskluzivno prikazan u centru fotografije, Fotografija 7, desno. Kao i u Politici, zvaničnost sastanka je prikazana kroz odijela i kravate, papire, zastave i grb Crne Gore. Na Fotografiji 7, desno, vide se predstavnici raznih religija kroz svoja vizuelna obilježja, kape i mantije. Njihovi pogledi su upereni prema Đukanoviću, čineći od njega ujedinioca i vođu, naglašavajući njegovu demokratičnost.

Fotografija 7: Đukanović prikazan kako vodi sastanke

Đukanović je češće prikazan u različitim pozicijama od Miloševića. Na Fotografiji 8, vidimo primjer upotrebe ugla kamere sa strane, koji prikazuje Đukanovića i predstavnike raznih medija na pres konferenciji. Iako Đukanović nije u centru fotografije on je istaknut zato što je na podijumu, a ispred njega su mikrofoni. On je bliži nama i njegov bijeli sako i veličina stavlja Đukanovića u prvi plan. Đukanović je ovdje predstavljen kao aktivan zato što stoji, govori, a „čitav svijet“ sluša. Naslov se i ovdje preklapa djelimično sa fotografijom, čineći intersemiotičku komplementarnost; tekst izgovara osoba na fotografiji.

Fotografija 8: primjer upotrebe kamere sa strane

Na Fotografiji 9, vidimo 3 od 12 primjera fotografija iz Đukanovićeve serije posjeta važnim stranim političkim vođama. Zajednička karakteristika ovih fotografija je komplementarnost Đukanovića i vođa koje su prikazane sa njim. Komplementarnost se vidi kroz isti jezik tijela sa njemačkim kancelarom Šrederom, rukovanje sa francuskim predsjednikom Širakom i zajedničko silaženje niz stepenice sa državnim sekretarom Olbrajtvom. Komplementarnost i simetrija evociraju ravnopravnost: ako Đukanović sreće ove važne ljude, i on je politički važan.

Đukanović je predstavljen kao aktivan, ispred mikrofona, rukuje se, hoda. Naslovi doprinose razumijevanju njegove aktivnosti.

Fotografija 9: Đukanović sa stranim političarima

Đukanović je često fotografisan sam, i na taj način predstavljen kao vođa. Međutim, pošto dijeli prvu stranu sa drugim političarima, on je konstruisan kao demokratski vođa. Kad je prikazan sa drugim učesnicima na fotografijama, njegova pozicija varira. Važnost susreta sa svjetskim vođama, tj njihovo prihvatanje Đukanovića kao sebi ravnom, daje posebnu psihološku markiranost vođi.

Zaključak

Djelimičan zaključak koji se zasniva i na analizi verbalnog teksta koja nije izložena u ovom tekstu, jeste da Politika konstruiše i održava Miloševićev identitet kao identitet jakog vođe i branioca nacije, dok Pobjeda konstruiše Đukanovićev identitet kao demokrate, u relaciji sa Miloševićevim – na ideološkoj dihotomiji demokratije i autokratije. Politika i Pobjeda to rade upotrebljavajući različita semiotička sredstva. Slijedi sažetak semiotičkih sredstva koja su korištena pri konstrukciji Miloševića kao patriote i Đukanovića kao demokrate u analiziranom periodu:

1. prisustvo na naslovnim stranicama – Politika daje monopol Miloševiću; dok Pobjeda daje mjesta i drugim političarima osim Đukanovića;
2. fotografije na kojima je prikazan Milošević u Politici su pozicionirane na najbitnije mjesto, gornji lijevi ugao, dok se u Pobjedi Đukanović nalazi u kombinacija različitih pozicija na stranici;
3. pozicija predstavljenih učesnika na fotografijama u Politici je centralna dok u Pobjedi varira.

4. tip fotografija je takođe različit – u Politici je Milošević češće prikazan sa drugim političarima u vodećoj ulozi dok je Đukanović češće prikazan sam;
5. u relaciji sa drugim učesnicima – u Politici postoji jasna hijerarhija – svi su okrenuti prema Miloševiću; dok u Pobjedi i drugi političari mogu biti u centru;
6. što se tiče aktivnosti glavnih aktera, u Politici je Milošević prikazan kao statičan – što se shvatalo kao pozitivno; dok je Đukanović u Pobjedi prikazan kao aktivan – daje intervju, pres konferencije, putuje, što je opet pozitivno u kontekstu Pobjede.

Ovo sve, naravno ne znači da autorka ovih redova smatra da je Milošević autokrata, a Đukanović demokrata. Ovo je samo doprinos opisu načina na koji su novine konstruisale Miloševića kao patriotu u Politici; a Đukanovića kao demokratu u Pobjedi u analiziranom periodu.

Literatura:

- Baldry, Anthony and Thibault, Paul J. (2006), *Multimodal Transcription and Text Analysis* (London, Oakville: Equinox).
- Chilton, Paul (2004), *Analysing Political Discourse: Theory and Practice* (London: Routledge).
- Čolović, Ivan (2000b), *The Politics of Symbol in Serbia*, trans. Celia Hawkesworth (London: Hurst & Company).
- Felberg, Radanović Tatjana (2008), *Brothers in Arms?, Discourse analysis of Serbian and Montenegrin identities and relations as constructed in Politika and Pobjeda front page articles during the NATO bombing of Yugoslavia in 1999*, Series of dissertations submitted to the Faculty of Humanities, University of Oslo no. 362 (Oslo: Unipub AS).
- Halliday, M.A.K. and Hasan, Ruqaiya (1989), *Language, context, and text: aspects of language in a social-semiotic perspective* (Oxford: Oxford University Press).
- Kress, Gunther and van Leeuwen, Theo (1996), *Reading Images: The Grammar of Visual Design* (London: Routledge) 288.
- Kress, Gunther and Leeuwen, Theo van (1998), 'Front Pages: (The Critical) Analysis of Newspaper Layout', in Allan Bell and Peter Garrett (eds.), *Approaches to Media Discourse* (Oxford: Blackwell).
- van Leeuwen, Theo (2005), *Introducing social semiotics* (New York: Routledge).

Tatjana RADANOVIĆ FELBERG

**SEMANTIC CONSTRUCTION OF A LEADER ON THE FRONT
PAGES OF POLITIKA AND POBJEDA DURING THE NATO
BOMBING OF FEDERATIVE REPUBLIC OF YUGOSLAVIA IN
1999**

Summary

This contribution is a part of doctoral thesis „Brothers in Arms?“ that studies the discursive construction of identities and relations between Serbia and Montenegro as constructed on front pages of newspapers Politika and Pobjeda during the NATO bombing of Federative Republic of Yugoslavia (FRY) in 1999. One of the main differences between Politika and Pobjeda in the analyzed material is the difference in construction of politics of Belgrade and Podgorica. Podgorica is in Pobjeda constructed as a democratic government in opposition to Belgrade which is characterized as autocratic. Belgrade is in Politika constructed as patriotic in opposition to treacherous official Podgorica. In order to analyze the dichotomy of democracy vs. patriotism, this contribution focuses on two main political actors: president of FRY, Slobodan Milošević and president of Montenegro, Milo Đukanović. These politicians were enemies in the analyzed period so that Serbia and Montenegro led different politics even though they were part of a common country and as such they were both bombed by the NATO.

This contribution tries to answer the following questions: How did Politika and Pobjeda on their front pages constructed the identities of Đukanović and Milošević? In which way were semiotic resources, as for example photographs, layout, fonts, font sizes etc. contributed to construction of democratic Milo Đukanović and patriotic Milošević?

The theory that this research is based on is the combination of socio-cognitive linguistics and social semiotics. Methodology used is a combination of methodologies from multi modal discourse analysis (Baldry and Thibault 2006; Kress and van Leeuwen 1996; Kress and Leeuwen 1998; van Leeuwen 2005) and political discourse analysis (Chilton 2004; Čolović 1997).

Mihailo POPOVIĆ
Beograd

811.133.1'373.424:811.163.41'373.424

TIPOLOGIJA FRANCUSKO-SRPSKIH PARONIMA

U radu se fenomen paronimije posmatra na dve ravni: na ravni oblika i na ravni značenja i komentarišu se različiti stepeni sličnosti između francusko-srpskih paronima kao i uzroci koji uslovljavaju razlike između njih.

Ključne reči: paronim, lažni prijatelji, oblik, značenje, srpski, francuski.

Termin „paronim“ označava reči sličnog oblika, ali različitog značenja u jednom jeziku. Na primer, *mandatar* - *mandator*, *modelacija* - *modulacija*, *prepozicija* - *propozicija*. Moguće je, međutim, ovaj termin uzeti u širem smislu i njime označiti reči sličnog (ili istog) oblika ali drugog značenja u različitim jezicima. Na ravni oblika, fenomen paronimije je blizak homonimiji. No, o homonimiji se, usled razlike u fonološkim i prozodijskim sistemima, ne može govoriti kada poredimo reči različitih jezika. To je dodatni argument da upotrebimo termin „paronim“ i u interlingvističkim istraživanjima, jer, kao i kad je reč o paronimima unutar istog jezika, uvek postoji makar minimalna razlika u obliku. Na ravni značenja, paronimija je bliska „lažnim prijateljima“ koji su isključivo interlingvistički fenomen¹.

Neophodan uslov za međujezičku paronimiju je minimalni stepen identifikacije kako na nivou oblika tako i na nivou značenja. To podrazumeva i poznavanje dvaju jezika, makar i veoma ograničeno, ali koje omogućava prepoznavanje paronima. Za identifikaciju oblika je dovoljna fonetska sličnost koja može imati različite stepene: od istovetnosti fonetskog ili grafičkog oblika paronima (sr. *staž* - fr. *stage*, sr. *major* - fr. *major*), preko različitih varijacija oblika (sr. *etapa* - fr. *étape*, sr. *konkurs* - fr. *concours*), do prepoznavanja samo osnove reči (sr. *kombinacija* - fr. *combinaison*, sr. *komičar* - fr. *Comedien*). Ovde treba uzeti u obzir pojavu ekvivalencije između dva jezika, kada

---

¹ Posledice ove dve pojave su istovetne: mogućnost pogrešne upotrebe reči prouzrokovana sličnošću oblika.

se uspostavlja odnos jednakosti između sličnih vezanih morfema: srpskom sufixu *-cija* odgovara francuski *-tion* (*demonstracija, manifestacija, etatizacija - démonstration, manifestation, étatisation*), a sufixu *-ija*, francuski sufix *-ie* (*garancija, havarija - garantie, avarie*)².

Identifikacija na ravni značenja takođe može imati različite stepene: od potpune (sr. *ekspert* - fr. *expert*), delimične (sr. *akt* - fr. *acte*), do sasvim pogrešne (sr. *magistrat* - fr. *magistrat*). Važno je jedino da se uspostavi paronimska veza koja pokazuje da reči jednog jezika po značenju odgovara ili bi mogla odgovarati reč iz drugog jezika.

Stoga ponavljamo da je bitna identifikacija paronima istovremeno i na ravni oblika i na ravni značenja, jer se sve paronimske veze uspostavlju na relaciji oblik - značenje, gde jedno uslovljava drugo. Zato u ovo istraživanje paronima nismo uvrstili slučajeve čiste fonetske koincidencije: sr. *baba* - fr. *baba* (vrsta kolača), sr. *konj* - fr. *cogne* (tuča), sr. *eto* - fr. *étau* (stega), sr. *sprat* - fr. *sprat* (vrsta morske ribe). Naime, ovde postoji identifikacija oblika, ali ništa ne nagoveštava mogućnost postojanja ikakve značenjske povezanosti između ovih oblika³. Paronimska veza između reči dvaju jezika se uspostavlja kada govorno lice koje poseduje makar minimalno znanje tih jezika uočava odnos: reč A (iz jezika A) - značenje A, prema: reč B (iz jezika B) - značenje A u jeziku B. Za samu pojavu paronimije nije bitno da li je ovaj odnos tačan. Govorno lice, uočavajući sličnost oblika srpske reči *semafor* i francuske *séma-phore*, veoma lako može pretpostaviti da su značenja ovih reči istovetna, što nije tačno, ali za razliku od primera *konj - cogné*, ono ovde ima intuitivno osećanje da je reč *semafor* u srpskom stranog porekla.

U zavisnosti od toga koja je od komponenti jezičkog znaka, oblik ili značenje, istaknuta u prvi plan, međujezičke paronime možemo posmatrati sa dva stanovišta: 1. sa stanovišta oblika i 2. sa stanovišta značenja.

I. PARONIMIJA NA RAVNI OBLIKA

Zbog jednostavne činjenice da ove reči funkcionišu u različitim jezičkim sistemima, razlike u obliku uvek postoje i mogu biti u rasponu od minimalnih do veoma izraženih.

---

² V. I. Klajn, „Uslovi za asimilaciju stranih reči“, *Anali Filološkog fakulteta*, 6, Beograd, 1966, str. 437.

³ Čak i kad postoji etimološka veza: sr. *roba* i fr. *robe* (haljina) potiču od istog etimona, germanske reči **rauba* (ratni plen). Razvoj značenja je imao sledeću evoluciju: /ratni plen/ (up. fr. *dérober*) → /odeća kao deo ratnog plena/ (suženje značenja) → /odeća/ (ponovo suženje značenja). Ovo značenje postoji u srpskom, ali je zastarelo. Odavde se značenje u francuskom i srpskom diferencira. U francuskom: /odeća/ → /haljina/ (sledeće suženje značenja). U srpskom: /odeća/ → /odeća koja se prodaje/ → /ono što se prodaje/ (proširenje značenja).

1. Fonetska struktura paronima je istovetna i razlike su samo prozodijske:

srpski	francuski
<i>lavabo</i>	<i>lavabo</i>
<i>majonez</i>	<i>mayonnaise</i>
<i>omlet</i>	<i>omelette</i>
<i>polen</i>	<i>pollen</i>
<i>prestiž</i>	<i>prestige</i>

2. Paronimi imaju veoma sličan oblik i razlikuju se po jednom ili dva fonema:

srpski	francuski
<i>amortizer</i>	<i>amortisseur</i>
<i>bazen</i>	<i>bassin</i>
<i>paraleloiped</i>	<i>parallélépède</i>
<i>plebs</i>	<i>plèbe</i>
<i>reket</i>	<i>raquette</i>
<i>tuš</i>	<i>douche</i>

Uzroci ovih razlika u obliku su raznovrsni: uticaj jezika posrednika, nemačkog kod primera *amortizer* (nem. *amortisieren*, sa ekvivalencijom fr. sufiksa *-eur* > *-er*), engleskog u *reket* (*racket*), usmeno pozajmljivanje sa nedovoljnim razlikovanjem zvučnih i bezzvučnih konsonanata u primeru *tuš*, fenomen „hiperkorekcije“⁴ u primeru *bazen*, vokalska disimilacija u primeru *paraleloiped*, izvođenje iz latinskog nominativa (*plebs*).

3. U oba jezika je prepoznatljiva samo osnova, dok su afiksi različiti:

srpski	francuski
<i>dresura</i>	<i>dressage</i>
<i>dubler</i>	<i>doublure</i>
<i>eksperiment</i>	<i>expérience</i>
<i>konzervans</i>	<i>conservateur</i>
<i>melioracija</i>	<i>amélioration</i>
<i>nervirati</i>	<i>énerver</i>
<i>sadist</i>	<i>sadique</i>
<i>sportist</i>	<i>sportif</i>

Ovde je reč o morfološkim „lažnim prijateljima“ koji nastaju usled različitih oblika afiksalne derivacije u srpskom i u francuskom kao i zbog različitih puteva kojima su ovakve reči ušle u dva jezika. Takođe je značajan i uticaj jezika posrednika (*dresura* - nem. *Dressur*; *sadist* - nem. *Sadist*, engl. *sadist*). Kod reči nesumnjivo francuskog porekla, ovakav način derivacije svedoči o

⁴ Usled nedovoljnog poznavanja francuskog pravopisa, dolazi do mešanja grafema „s“ i fonema /s/: pošto je poznato da se grafem „s“ u intervokalnom položaju čita /z/, postoji tendencija da i fonem /s/ u tom položaju pređe u /z/, bez obzira na grafiju. Up. *fazon* (*façon*), *dezen* (*dessin*), *dezert* (*dessert*), *vazal* (*vassal*). I obrnuto: *dresina* < fr. *draine*.

visokom stepenu integracije osnovne reči, jer izvedenica nije integralno pozajmljena, već je rezultat derivacionog procesa u srpskom (*stažist* ← *staž*; fr. *stagiaire*). Ova, isto kao i prethodna grupa paronima, veliki je generator grešaka u upotrebi stranog jezika. Naime, govorno lice, znajući da u stranom jeziku postoji reč iste osnove, automatski upotrebljava oblik iz svog maternjeg jezika.

4. Potpuno različiti oblici u dva jezika:

srpski	francuski
<i>blamaža</i>	<i>ridicule</i>
<i>ekspozitura</i>	<i>succursale</i>
<i>intarzija</i>	<i>marqueterie</i>
<i>maršruta</i>	<i>itinéraire</i>
<i>statist</i>	<i>figurant</i>
<i>strip</i>	<i>bande dessinée</i>

U ovoj grupi reči se ne bi moglo govoriti o paronimima, jer ne postoji sličnost oblika, ali po posledicama u upotrebi reči ona je veoma bliska dvema prethodnim grupama. Naime, sile jezičke interferencije su toliko jake da ne samo oni koji uče strani jezik, već i oni koji ga dobro poznaju mogu automatski vezati značenje za oblik iz svog maternjeg jezika i tako pogrešno upotrebiti reči ovog tipa. Govorno lice koje ne mora imati nikakvo lingvističko obrazovanje sve ove reči u srpskom prepoznaje kao reči stranog, a neke kao očigledno francuskog porekla (*blamaža*, *maršruta*) i pretpostavlja da imaju isti oblik i u francuskom, iako u njemu ne postoje.

Postoje različiti uzroci koji su doveli do ove pojave koja bi se takođe mogla kvalifikovati kao morfološki „lažni prijatelji“. Neke reči su pseudogalizmi: *blamaža* (tvorenica koja je od francuskih sastavnih elemenata stvorena u nemačkom - *Blamage* - odakle je prešla u srpski), *maršruta* (složenica koja je takođe od francuskih elemenata nastala u nemačkom - *Marschroute*). Neke reči je srpski preuzimao iz drugih stranih jezika (*ekspozitura*, *intarzija*, *strip*, *statist*), dok francuski za ove pojmove ima svoje termine.

Neke reči nesumnjivo francuskog porekla pretrpele su tolike promene oblika da se teško može primetiti sličnost sa francuskim rečima od kojih potiču. Ovakve reči nemaju status paronima, jer se između njih i njihovih francuskih etimona ne uspostavlja veza ni na morfološkoj ni na semantičkoj ravni.

srpski	francuski
<i>faširati</i>	<i>hacher</i>
<i>garnišna</i>	<i>corniche</i>
<i>lafet</i>	<i>affût</i>
<i>orman</i>	<i>armoire</i>
<i>pozamanterija</i>	<i>passemanterie</i>
<i>šato</i>	<i>chaudeau</i>

II. PARONIMIJA NA RAVNI ZNAČENJA

Pošto smo utvrdili da na ravni oblika uvek postoje manje ili veće razlike između srpsko-francuskih paronima, pogledajmo njihove odnose na ravni značenja. I ovde je moguće ustanoviti različite stepene sličnosti.

1. Podudaranje značenja.

Istovetno značenje srpske i francuske reči u svim kontekstima je relativno retko usled delovanja polisemije u oba jezika. Razumljivo, češće je kod monosemičnih reči: *azot - azote, ekspert - expert, lavabo - lavabo, majonez - mayonnaise, polen - pollen*. No, podudaranje značenja je moguće i kod polisemičnih reči, pošto postojanje jednog semema olakšava transfer drugih. Na primer, u paru *model - modèle*, gde se testom prevođenja sa srpskog na francuski i obrnuto pokazuje da se značenja ovih reči podudaraju u oba jezika. Ovakvi parovi su paronimi samo po obliku.

2. Delimično podudaranje značenja

Najčešći značenjski odnos između paronima je podudaranje značenja u izvesnim kontekstima, ali ne u svim. Uzrok ove pojave je polisemija: različiti sememi paronima ponekad imaju istu, a ponekad drugačiju leksičku realizaciju u dva jezika. Na primer, pojam „rezervoar jednosmerne električne energije“ u oba jezika ima dve leksičke realizacije: u francuskom *pile* i *batterie* (u zavisnosti od toga da li se može puniti ili ne), a u srpskom *akumulator* i *baterija*, gde je prva reč ograničena na oblast motornih vozila, a druga se upotrebljava u svim ostalim slučajevima. Prema tome, reči će se *akumulator automobila (batterie d'une voiture)*, ali *baterija mobilnog telefona (batterie d'un téléphone mobile)*, *baterija laptopa (batterie d'un ordinateur portable)*, *baterija džepne lampe*, no ovde se u francuskom upotrebljava druga reč (*pile d'une lampe de poche*) kao i u *baterija tranzistora (pile d'un transistor)*. Sa druge strane, srpska reč *baterija* širi svoju polisemičnost metonimijom: *Noćas je nestalo struje, a ja nisam mogao da nađem bateriju*. Odgovarajuća francuska reč je *lampe de poche*⁵. Dakle, u nekim kontekstima se upotrebe paronimskog para *baterija - batterie* poklapaju, a u drugim ne.

Drugi primer, *takt - tact*. U srpskom reč *takt* ima širu upotrebu nego francuski paronim: odgovarajući muzički termin je u francuskom *mesure*, dok je tehnički termin *temps* (dvotaktni motor - *moteur à deux temps*). No, francuska reč ima jedno značenje koje ne postoji u srpskom: u fiziologiji - *dodir*. Znače-

---

⁵ *Baterija* - „artiljerijska jedinica“ je i u francuskom *batterie (batterie de canons)*, kao i *baterija* - „skup udaračkih instrumenata“ (*batterie de tambours*), ali francuska reč ima i jedno značenje koje srpska nema: *batterie de cuisine - garnitura kuhinjskog posuđa*, dok u srpskom imamo i jedno drugo značenje: *baterija za kadu* koje francuski paronim nema (*mélangeur de baignoire*). Zajedničko značenjsko obeležje za sva značenja u oba jezika je "skup istorodnih elemenata".

nje se poklapa jedino u oblasti društvenog ponašanja: *imati takta - avoir du tact, nemati takta - manquer de tact*. U okviru idiomatskog izraza, francuski i srpski se inspirišu različitim metaforičnim slikama: *izbaciti iz takta - mettre hors des gonds*.

U okviru ove vrste značenjskih odnosa između paronima postoje različiti tipovi. Srpska reč može imati neka značenja koja francuska nema i obrnuto, no postoji jedna intersekcija u kojoj se značenje podudara, kao u dva prethodno opisana slučaja. Veoma često se dešava da srpska reč poseduje manji broj značenja od francuske, naročito ako je u pitanju pozajmljenica iz francuskog. Francuska reč *atelier* označava svaku prostoriju u kojoj se obavlja neka kreativna delatnost, te se stoga može reći: *L'atelier d'un artisan; l'atelier du menuisier, du forgeron; ouvrir un atelier de couture; l'atelier de montage d'une usine d'automobiles*. U svim ovim upotrebama u srpskom odgovara reč *radionica*. Međutim, u francuskom se *atelier* upotrebljava i za prostoriju u kojoj neki umetnik (slikar, vajar, fotograf) obavlja svoju umetničku delatnost. U srpski je prešlo samo ovo značenje francuske reči: *slikarski, vajarski atelje*.

Moguć je i suprotan slučaj, kada srpski paronim ima više značenja od francuskog. To je pokazatelj velikog stepena integracije reči stranog porekla koja se semantički osamostaljuje i pomoću različitih mehanizama (metafore, metonimije, proširenja značenja, izmene u semičkoj strukturi) širi svoju polisemičnost. Francuska reč *garde-robe* ima dva značenja: 1° mesto u stanu (prostorija, plakar, orman) gde se čuva odeća⁶, 2° sva odeća koju jedna osoba poseduje (metonimijom od prvog značenja). Oba se prenose u srpski. Međutim, izmenom u semičkoj strukturi semema prvog značenja⁷, srpski paronim *garderoba* dobija i druga značenja, koja ne postoje u francuskom: a) mesto za odlaganje kaputa, šešira, kišobrana u javnim dvoranama (fr. *vestiaire*), b) mesto za odlaganje putničkog prtljaga na stanicama (fr. *consigne*), c) prostorija u pozorištu za kostime, presvlačenje i pripremu glumaca za predstavu (fr. *loge*).

3. Nepodudaranje značenja

Ovde je reč o semantičkim „lažnim prijateljima“, jer značenju srpskog paronima nikad ne odgovara značenje francuskog i obratno. Paronime ove vrste bismo mogli podeliti u dve grupe: a) one koji pripadaju istom leksičkom polju i između kojih postoje očigledne značenjske sličnosti i b) one među kojima se, na sinhronijskom planu, ne uočava bliskost značenja.

⁶ Ovo značenje je pomalo zastarelo ili je regionalno u savremenom francuskom.

⁷ Semem *garde-robe* sadrži sledeće seme: s_1 /mesto/, s_2 /stan/, s_3 /ostaviti/, s_4 /odeća/. Kada se u srpskoj pozajmljenici s_2 zameni sa /javna dvorana (opera, bioskop, restoran...)/, dobija se značenje a), kada se s_2 zameni sa /stanica/, a s_4 sa /prtljag/, dobija se značenje b), a kada se s_2 zameni sa /pozorište/, dobija se značenje c). Ovde bi trebalo uvesti i sem /za glumce/ ili /za publiku/, jer, kada je o pozorištu i sličnim institucijama reč, moguća su značenja b) i c).

a) „Lažni prijatelji“ bliskog značenja.

Iako kod ovog tipa postoji velika sličnost u značenju, postoje neka semantička obeležja koja onemogućavaju prevođenje jednog paronima drugim. Na primer, srpska reč *harmonika* i francuska *harmonica* obe označavaju muzički instrument, ali ne isti, *harmonica* je „usna harmonika“, dok se „ručna harmonika“ na francuskom kaže *accordéon*⁸.

Francuska reč *sémaphore* označava signalni stub na obali koji omogućava optičku komunikaciju sa brodovima ili železnički signal. Srpska reč *semafor* je na francuskom *feu*. Iako ovaj par paronima ima zajednički arhisem, /znak/ ili, preciznije /signal/, razlike u specifičnim semima ih čine „lažnim prijateljima“.

Ambulanta je medicinska ustanova za pružanje jednostavnih zdravstvenih usluga, dok je francuski paronim *ambulance* vozilo hitne pomoći. Obe reči pripadaju istom leksičkom polju, ali je francuska bliža latinskom etimonu *ambulans*⁹. Francuski ekvivalent za *ambulantu* je *infirmerie*.

Paronimi *granata* i *grenade* pripadaju istom leksičkom polju, eksplozivnom oružju. No, srpska reč označava artiljerijski projektil kome u francuskom odgovara leksem *obus*, dok je francuska reč *grenade*, u stvari, *ručna bomba*.

Paronimski par *puding* - *pudding* i u srpski i u francuski dolazi iz engleskog i obe reči označavaju vrstu jela, ali ne istu. Značenje francuske reči je bliže engleskom originalu: vrsta kolača na bazi brašna, masnoća i različitih dodataka, dok srpska reč označava poslasticu napravljenu na bazi skroba, mleka i različitih aroma, koja se najčešće kupuje već pripremljena u kesici. I drugi par paronima iz oblasti jela, takođe pozajmljen iz engleskog *biftek* - *bifteck* ne upućuje na isti referent. Francuska reč ima etimološko značenje engleskog modela (*beef-steak*): pržen odrezak goveđeg mesa od različitih delova. Srpska reč ima uže i preciznije značenje: to je samo odrezak od goveđeg filea. Prema tome ono što je kod nas *biftek*, na francuskom je *morceau de filet de bœuf grillé*, dok francuskom *bifteck* kod nas odgovara svaka pržena goveđa šnicla.

Kod ovog tipa „lažnih prijatelja“ postoji velika verovatnoća pogrešne upotrebe reči u oba pravca, upravo zbog bliskosti značenja. Govorno lice, čak i ako dobro poznaje oba jezika, ima snažnu tendenciju da zbog zajedničkih opštih značenjskih obeležja previdi specifične razlike koje blokiraju upotrebu paronima iz jednog jezika u drugom.

---

⁸ U srpskom je *harmonika* hiperonim. Kad se kaže samo *harmonika* misli se na „ručnu harmoniku“, dok je za drugi kohiponim uvek potrebno reći celu sintagmu „usna harmonika“.

⁹ U francuskom je *ambulance* nekad označavala pokretnu bolnicu za najhitniju medicinsku pomoć (pre svega u ratu). U srpskom je etimološki sem /pokretan/ nestao i reč označava stacionarnu zdravstvenu ustanovu. U francuskom je značenje evoluiralo u „vozilo za pružanje hitne medicinske pomoći“.

b) „Lažni prijatelji“ udaljenog značenja.

Postoje u oba jezika reči očigledno zajedničkog etimona i sličnog oblika, ali među kojima ne postoji značenjska bliskost. Na primer, *fagot - fagot*. Ova reč, koja u srpski jezik dolazi posredstvom nemačkog, označava drveni duvački muzički instrument (fr. *basson*), a u francuskom naramak pruća. *Signatura* je oznaka pod kojom se u bibliotekama vode knjige (fr. *cote*), a fr. *signature* je potpis. *Gimnazija* je srednja opšteobrazovna škola (fr. *lycée*), a *gymnase* je gimnastička dvorana. *Kondukter* je osoba koja prodaje i pregleda karte u sredstvima javnog prevoza (fr. *receveur*), a fr. reč *conducteur* je vozač.

Iako se, za razliku od prethodnog tipa, ovde između paronima ne uočava značenjska povezanost, ona ipak postoji, ili je nekad postojala, u dubljim, dijahronijskim etapama puta koji je jedna reč prešla da bi se ustalila u nekom jeziku. Zajedničko poreklo pretpostavlja da je nekad moralo postojati i zajedničko semičko jezgro iz kojeg se značenje diferenciralo različitom evolucijom u francuskom i srpskom jeziku. Bez tih, ma koliko slabih zajedničkih značenjskih obeležja paronima, imali bismo samo fonetsku koincidenciju¹⁰. Dakle, značenjsku vezu treba tražiti u etimologiji.

Tako sr. *fagot* i fr. *fagot* imaju zajednički sem /drvo/. I *signatura* i *signature*, u najopštijim crtama, predstavljaju „znak“ (lat. *signum*). *Gimnazija* je u srpski došla preko nemačkog od starogrčkog *gumnasion* (dobro je poznato da je u Staroj Grčkoj velika važnost pridavana i telesnom i duhovnom odgoju). Francuska reč *gymnase* je daleko bliža etimonu (up. *gimnastika*)¹¹. *Kondukter* i *conducteur* imaju zajednički sem /vozilo/¹².

Nekad je izgubljenu značenjsku vezu teško pronaći. Očigledna je sličnost oblika srpske imenice *furnir* i francuskog glagola *fournir*. Ali se ne uočava ni najmanja značenjska srodnost. Reč *furnir* dolazi od nemačke imenice *Furnier* koja je nastala od francuskog glagola *fournir* u specifičnom značenju „opskrbiti ploču od jeftinog drveta tankom pločicom plemenitog drveta“¹³. Tako je glagolska radnja počela da označava nominalni element celog procesa. Odgovarajuća francuska reč je *placage*, od *plaquer* (prilepiti). Reč *soliter* je očigledno francuskog porekla (*solitaire*), no u francuskom nikada nije imala značenje srpskog paronima. Značenje u srpskom je dobijeno metaforom:

¹⁰ Kao kod gore opisanih primera ili kod sr. *trema* i fr. *tréma*, reči koje imaju različit etimon.

¹¹ U francuskom jeziku koji se govori u Švajcarskoj *gymnase* je srednja škola. Francuska reč *lycée* potiče od imena čuvenog vežbališta (*gymnase*) u blizini Atine (Lukion).

¹² Nekad je u francuskom reč *conducteur* označavala i službenika zaduženog za odnose sa putnicima u sredstvima javnog prevoza.

¹³ Krsto Spalatin, *Peterojezični rječnik europeizama*, Zagreb, 1990.

građevina koja ne pripada nizu zgrada koji čini klasičnu gradsku ulicu, već se izdvojena propinje u visinu, izgleda kao da je usamljena¹⁴.

Uzroci ovog udaljavanja značenja mogu biti raznovrsni.

Uticao jezika posrednika. Iako je srpski najviše pozajmljenica iz francuskog direktno preuzeo, jedan broj je došao posredstvom pre svega nemačkog i u manjoj meri ruskog. Neke od ovih pozajmljenica su svoje značenje modifikovale u ovim jezicima i u srpski ušle sa promenjenim značenjem u odnosu na francuski model. To je slučaj sa već navedenim primerima *fagot* i *furnir*, možemo dodati i *frizer* (nem. *Friseur*; fr. *coiffeur*), *režiser* (nem. *Regisseur*; fr. *metteur en scène, réalisateur*), *blamirati* (nem. *blamieren*; fr. *se rendre ridicule, se compromettre*). Preko ruskog dolaze *remont* (rus. *ремонт*; fr. *réparation*), *konferansije* (rus. *конференсье*; fr. *animateur*). Uticaj jezika posrednika je bitan i u slučajevima kada „lažni prijatelj“ nije francuskog porekla, kao u navedenim primerima *gimnazija - gymnase, signatura - signature* ili *trafika* (nem. *Trafik*; fr. *bureau de tabac*), *dirigent* (nem. *Dirigent*; fr. *chef d'orchestre*).

Zastarelo značenje u francuskom. Dešava se da neka reč bude pozajmljena sa značenjem koje ima u jeziku davaocu, ali da se u njemu prestane upotrebljavati, dok u srpskom ostaje stabilan leksem. Francuska reč *garçonnière* (mali stan za samo jednu osobu), iako nije potpuno izašla iz upotrebe, sve se ređe upotrebljava i umesto nje se koristi reč *studio*. *Kupe* (u vozu) potiče od fr. *coupé*, reči koja se u ovom značenju u francuskom upotrebljavala u jednom veoma kratkom periodu u 19. veku, da bi bila zamenjena sa *compartiment*, ali je u srpskom sasvim uobičajena reč. *Reklama* potiče od fr. *réclame*, koja je zamenjena sa *publicité*. Francuska reč *mappe* je nekada označavala i geografsku kartu (zemljine kugle), ali je zamenjena složenicom *mappemonde* ili *plani-sphère*. Srpska reč *mapa* je na francuskom *carte géographique*.

Elipsa i skraćivanje reči. Neke reči u srpskom postoje same kao delovi složenijih leksičkih jedinica. Do skraćivanja je došlo u srpskom (ili u jeziku posredniku), ali je u francuskom ostala kompletna složena leksička jedinica. Tako je reč *gliser* nastala odbacivanjem prvog elementa francuske višemorfemske reči *hydroglisseur*. Najčešći slučaj je da se elidira nominalni element fiksirane sintagme i da modifikator preuzima značenje celine. Imenica *remi* (u šahu) nastala je elipsom prvog dela složenog leksema *jeu remis*. *Separe* potiče od *table séparée*. *Šanžan* (vrsta tkanine čije se boje prelivaju u zavisnosti od ugla pod kojim se gleda) je nastala elipsom od *tissu changeant*.

Veoma često više uzroka promene značenja deluje udruženo kod iste reči. *Kupe* je u francuskom istorijski arhaizam, ali je ova reč u srpski veoma lako mogla doći preko jezika posrednika, ruskog. Reč *kurir* potiče od imenice

---

¹⁴ Moguće je da je ova metaforična formacija poduprta postojanjem arhitektonskog termina u francuskom *colonne solitaire*.

courrier koja je nekada, između ostalog, označavala osobu koja prenosi poštu. Ovo značenje je u francuskom nestalo, ali je reč u srpski došla preko nemačkog, gde je delimično promenila oblik (*Kurier*). U reči *frotir* kao osnovu prepoznajemo francuski glagol *frotter*. Međutim, ova reč u srpski dolazi preko nemačkog, i to elidirana: *Frotierhandtuch* (fr. *serviette-éponge*).

Osnovni problem koji izazivaju paronimi je veoma velika mogućnost njihove pogrešne upotrebe. Mentalno povezivanje oblika i sadržaja je veoma snažan automatizam koji deluje na međujezičkom planu. Govorno lice kome je francuski strani jezik neke reči iz svog maternjeg jezika prepoznaje kao pozajmljenice iz francuskog i pretpostavlja da one u francuskom imaju isti oblik ili isto značenje. Sa druge strane, postoji veliki broj reči stranog porekla koje govorno lice prepoznaje kao „međunarodne reči“, „internacionalizme“¹⁵ i smatra da se one u istom obliku i značenju mogu upotrebiti i u stranom jeziku. Često je to tačno, ali upravo je postojanje „pravih prijatelja“ moguć uzrok „lažnih“. Pogrešna upotreba paronima može poticati iz nedovoljnog poznavanja stranog (ili maternjeg) jezika¹⁶, ili može biti omaška u govoru, slično lapsusu.

Izvori:

- Le Grand Robert de la langue française (GR)*, Paris, Le Robert, 2001.
Nouveau Petit Robert (PR), Paris, Le Robert, 2007.
Lexis. Dictionnaire de la langue française, Paris, Larousse, 2002.
Trésor de la Langue française (TLF), Paris, CNRS-Inalf, Gallimard, 1968-1995.
Rečnik srpskohrvatskoga književnog jezika, Novi Sad, Zagreb, 1967.
I. Klajn, M. Šipka, *Veliki rečnik stranih reči i izraza*, Novi Sad, Prometej, 2006.
B. Klaić, *Rječnik stranih riječi*, Zagreb, Nakladni zavod MH, 1979.
K. Spalatin, *Peterojezični rječnik europaizama*, Zagreb, Nakladni zavod MH, 1990.
M. Popović, *Reči francuskog porekla u srpskom jeziku*, Beograd, Zavod za udžbenike, 2005.

---

¹⁵ Istraživanja su pokazala da se u najvećem broju evropskih jezika, bez obzira na njihov genetski tip, nalaze gotovo iste pozajmljenice iz francuskog, tako da i one stiču status „internacionalizama“.

¹⁶ Na primer: „Borhes je išao sa konferencije na konferenciju.“ (*Studio B*, 26. 9. 1996.). Očigledno je da Borhes nije išao na konferencije, već je držao predavanja.

TYPOLOGIE DE PARONYMES FRANCO-SERBES

Résumé

La paronymie interlinguistique suppose l'identification des lexèmes appartenant aux deux langues au niveau de la forme et au niveau du contenu à la fois. On peut considérer les paronymes sous deux aspects selon la composante du signe linguistique qui est mise au premier plan.

I. **Au niveau morphologique**, on peut établir divers degrés de ressemblance: 1° Il y des paronymes qui ont la même structure phonique, la seule différence étant prosodique. 2° D'autres se différencient seulement par un ou deux phonèmes. 3° Certains ont la même base lexicale, mais des affixes différents. 4° Des formes complètement différentes dans les deux langues ne relèvent pas strictement de la paronymie, mais les possibilités d'un emploi incorrect rapprochent cette classe de la précédente, les deux pouvant être qualifiées comme des „faux-amis“ morphologiques.

II. **Au niveau sémantique**, on remarque: 1° La correspondance de sens des paronymes serbes et français. 2° La correspondance partielle de sens, les deux paronymes pouvant être interchangeables dans certains contextes, mais pas dans d'autres. 3° La différence de sens qui empêche la traduction d'un mot par son paronyme (les „faux-amis“ sémantiques). Cette classe regroupe, d'un côté, des paronymes de sens très proche, appartenant au même champ lexical, et de l'autre, ceux de sens éloigné. Les facteurs de l'écart de sens sont: 1° l'influence de la langue véhiculaire, 2° la disparition d'un mot ou d'un sens en français, tandis que le paronyme serbe, emprunté avec le sens primitif, garde une place stable dans le lexique, et 3° l'ellipse d'un élément du lexème complexe survenue en serbe.

La paronymie interlinguistique est très souvent une source de fautes, parce que le sujet parlant, connaissant l'existence dans la langue étrangère d'un mot de forme très proche de celui de sa langue, lui attribue le même sens.

Lilianna Miodońska

Bielsko-Biała

811.163.41'272

WSPÓŁCZESNY JĘZYK SERBSKI I DYLEMATY JEGO UŻYTKOWNIKÓW

Spośród nowo powstałych standardów językowych jedynie język serbski zachował swoją liczącą około 200 lat kontynuację. Nadal respektuje paralelną wymowę ekawskiej oraz ijekawskiej oraz alfabetów – cyrylicy i łacinki. Nie oznacza to jednak braku innych problemów, wynikających z nieustannego rozwoju oraz z jego kontaktów z innymi językami, wobec których był i pozostaje tradycyjnie otwarty.

Kluczowe wyrazy: język serbski, współczesny, globalizacja, glottofagia, ekspansja, zagrożenia

Rok 1990, stanowiący datę graniczną, wyznaczył kres istnienia języka serbsko-chorwackiego, chorwacko-serbskiego, serbskiego lub chorwackiego, obejmującego wspólną nazwą cały południowosłowiański diasystem, w którym wchodzące w jego skład poszczególne standardy językowe Serbów, Chorwatów, Bośniaków i Czarnogórców były uważane za jego warianty, bez względu na ich specyfikę oraz istniejące pomiędzy nimi różnice strukturalne. Na skutek dezintegracji językowej powstały cztery oddzielne idiomy, wyodrębnione w oparciu o komponent socjolingwistyczny. Stały się one równocześnie symbolem tożsamości narodowej i suwerenności państwowej krajów powstałych po rozbięciu federacji jugosłowiańskiej.

W nowej sytuacji politycznej, w której zrodziła się potrzeba identyfikowania narodu z językiem, najważniejszą stała się jego funkcja prestiżowa, dzięki której poszczególne narodowości nadają swojemu kodowi językowemu rangę oficjalnego standardu, podnosząc tym samym swój status, zwłaszcza w stosunkach międzynarodowych.

Należy podkreślić, iż spośród powstałych standardów językowych jedynie język serbski zachował swoją, liczącą około 200 lat kontynuację i w przeciwieństwie do pozostałych, nie musi podkreślać swej odrębności dla zaznaczenia różnic w stosunku do standardu chorwackiego, bośniackiego czy uznanego dopiero oficjalnie w 2007 r. standardu języka czarnogórskiego. Nadal respektuje paralelną wymowę ekawskiej oraz ijekawskiej oraz alfabetów –

cyrylicy i łacinki. Nie oznacza to jednak braku innych problemów, wynikających z nieustannego rozwoju oraz z jego kontaktów z innymi językami, wobec których serbski był i pozostaje tradycyjnie otwarty. Dziś – wzorem innych języków – przyszło mu się konfrontować głównie z wpływami języka angielskiego.

1. Przykłady nowych tendencji językowych obserwowane we współczesnym języku serbskim

1.1. Glottofagia a globalizacja

Problem globalizacji towarzyszy współczesnym społeczeństwom na co dzień. Wprawdzie przywykło się ją wiązać zwłaszcza z zagadnieniami dotyczącymi sfery gospodarki czy ekonomii, niemniej jednak dotknęła ona również lingwistyki.

Obecnie bardzo wiele uwagi poświęca się relacjom językowym, stanowiącym jeden z aspektów stosunków pomiędzy narodami, społeczeństwami i państwami. Zagadnienia te, będące w centrum uwagi badań socjolingwistycznych, stanowią równocześnie przedmiot teoretycznych rozważań stosunkowo młodej dyscypliny nauki, którą jest lingwistyczna ekologia. Zakres jej zainteresowań został określony następująco: (...) *ima za predmet odnos između određenog aspekta ljudske zajednice i njenog okruženja, pri čemu je specifično obeležje predmeta lingvističke ekologije očigledno odnos između jezika i okruženja u kojem jezik postoji i funkcioniše.*¹ W ramach tej dyscypliny nauki pojawiło się znane od niedawna pojęcie, określone mianem glottofagii. Nazwa ta dotyczy pewnego rodzaju kolektywnego kulturowego i duchowego kanibalizmu, który nie został ukierunkowany na zniszczenie fizycznej substancji narodu, ale na najważniejsze w jego warstwie kulturowej, na zniszczenie języka. Glottofagia została określona jako *prikriveni genocid* oraz *tihi jezički lapot*.²

Zjawisko to wydaje się być bardzo starym i zwykło się je wiązać z rozprzestrzenianiem się tzw. wielkich języków kosztem małych i średnich. Jednakże i te ostatnie „żywią się“ np. swymi dialektami, czemu sprzyja wzrastająca urbanizacja. Tak więc lingwistyczna ekologia skoncentrowała swe badawcze zainteresowania na zagadnieniu relacji pomiędzy wielkimi i małymi językami i na ich otoczeniu, w które wchodzi (...) *pre svega razni drugi jezici i određene društvene institucije, ali prema nekim mišljenjima i prirodni faktori, npr. geografski. Tome bi se morala dodati i pitanja zagađivanja jezika, bilo etičke prirode (npr. zloupotrebe jezika, koje u savremenim medijima dobijaju razme-*

---

¹ P. Piper, *O velikim i malim jezicima u svetlu lingvističke ekologije*, Filološki pregled, XXV/1998/1, s. 1.

² Ibidem, s. 3.

*re vrlo visokog stepena sofisticirane kriminalizovanosti), bilo estetičke prirode (potiskivanja poetske funkcije jezika prevashodno u sferu lepe književnosti, odnosno depersonalizovanje, depoetizovanje i naglašeno instrumentalizovanje jezika u većini drugih oblasti njegovog funkcionisanja) i dr.*³

Obserwacja obecnej sytuacji językowej w świecie pozwala na konstatację, iż większość populacji posługuje się najbardziej popularnymi językami, z których – z uwagi na stopień upowszechnienia – jednym z najczęściej używanych jest język angielski, pełniący funkcję międzynarodowego lingua franca. Jego zaś ingerencja wobec innych, małych języków powoduje ich modyfikacje, przekształcając mniej lub bardziej radykalnie obowiązujące w nich do tej pory standardy.

1.2. Zmodyfikowana fonetyka

Bezpośrednią konsekwencją pojawienia się nowego, zapożyczonego słownictwa stało się zachwianie obowiązującego dotychczas, bardzo przejrzystego systemu fonologicznego, obejmującego 31 fonemów – 25 spółgłosek i 6 samogłosek, wśród których znalazło się również zgłoskotwórcze *r*. Równocześnie z przyjmowaniem obcej leksyki pojawiają się w funkcji zgłoskotwórczej także inne sonany, np.: *l* i *n* (*bicikl, džentlmen*).

Współczesny standard języka serbskiego znacznie odbiegł od rygorystycznych tradycyjnych norm językowych w zakresie występowania zarówno grup samogłoskowych, jak i spółgłoskowych. Dotychczasowe badania nad systemem fonetycznym języka serbskiego wykazały, iż na początku wyrazu obok grup spółgłoskowych złożonych z dwóch spółgłosek, utworzonych najczęściej poprzez zestawienie spółgłoski będącej obstruentem (spółgł. szczelinowe, zwarto-szczelinowe, zwarto-wybuchowe) i sonantu, np.: *snaħa, snaħnost, šljivar, šnicla, snaga* itp, bywają także zestawienia dwóch obstruentów, zdarza się to jednak znacznie rzadziej, np.: *pčela, ptica, sto*. Grupy złożone z trzech spółgłosek możliwe są tylko w następujących kombinacjach: obstruent + sonant + sonant, np.: *smračiti, smrad, smršaviti* lub w zestawieniach obstruent + obstruent + sonant, np.: *strpati, zdrav, spremati, šmrk*. Jeszcze większe ograniczenia dotyczą występowania grup sonantów. Jest to możliwe tylko w tym przypadku, kiedy na początku wyrazu występują wyłącznie spółgłoski *v* oraz *m*, np.: *vlada, vlak, vlasnik, mnogo, mlakav, mlitavost* itp.

Trzy- lub czteroczłonowe grupy spółgłoskowe występują najczęściej wewnątrz wyrazów. Ta ostatnia możliwość jest spotykana głównie w wyrazach z sufiksem *-stvo*: *vojvodstvo, gospodstvo, kumstvo, đavolstvo, poglavarstvo*. Bywa, iż grupy spółgłoskowe są rozdzielone granicą morfemu. Z zagadnieniem tym pozostaje w ścisłym związku podział wyrazów na sylaby, który wyjaśnia

---

³ Ibidem, s. 1.

nam sposób tworzenia się grup spółgłoskowych w zależności od rodzaju występujących spółgłosek.

Wspomniane już zmiany w dotychczasowej dystrybucji spółgłosek w grupach nastąpiły pod wpływem naporu obcej leksyki, który zaznaczył się w okresie powojennym i trwa nadal. W przejętych wyrazach możemy znaleźć najróżnorodniejsze połączenia spółgłoskowe, obce systemowi fonetycznemu języka serbskiego, np.: *stj-* (*stjuardesa*), *-ksk-* (*ekskavator*), *-ftv-* (*softver*), *-mpj-* (*kompjuter*), *-nsn-* (*transnacionalan*), *-gst-* (*dragstor*), *-nsf-* (*transfer*), *-jtb-* (*skejtboard*) itd. Dotychczasowe badania językoznawcze odnotowały istnienie przeszło 270 grup spółgłoskowych złożonych z trzech spółgłosek oraz około 40 z czterech⁴, jedną zaś złożoną aż z pięciu spółgłosek.

Zmiany w systemie spółgłoskowym dotknęły także sufiksów. Obok *-st*, *-št*, *-zd*, *-žd*, charakterystycznych dla języka serbskiego, pojawiły się zupełnie nowe, np.: *-ks* (*kompleks, faks, hobist*), *-lm* (*film*), *-gl* (*singl, džingl*), *-tl* (*šatl*), *-id* (*humanoid*), *-ik* (*džojstik*), *-nk* (*džank*), *-rk* (*pačvork*), *-ft* (*draft*), *-nt* (*apstinent*), *-lt* (*kult, stelt*), *-rn* (*retern*), *-nd* (*bekgraund*), *-jk* (*brejk*), *-rt* (*ekspert*) itd. Dotychczas potwierdzono istnienie 70 takich grup.⁵

Pojawiające się ciągle nowe wyrazy, wymagają od osób nimi się posługujących umiejętności ich prawidłowego odczytywania. Dotyczy to m. in. skrótów pochodzących z języka angielskiego. W tym zakresie utrzymuje się tendencja, by nie przekształcać języka serbskiego w „angloserbski“ i nie czytać skrótów po angielsku. I tu np. zamiast powszechnego, otwierającego strony internetowe *www* (*dablju dablju dablju*), będącego skrótem angielskiej syntagmy *World Wide Web*, sugeruje się jego odczytanie jako *tri ve* lub *tri dupla ve*, podobnie skrótu *Kfor* w miejsce *Kafor* lub *Kejfor* czy też nazwy nowych przekaźników informacji *DVD* jako *de-ve-de* lub *devede* zamiast *di-vidi* lub *dividi*. Jednak w przypadku *CD* i *CD rom* wymawia się te skróty jako *ce-de* i *ce-de-rom*, zaś rzeczownik *kompakt* mógłby służyć jako podstawa słowotwórcza do tworzenia np. przymiotnika *kompaktni*.⁶

Współczesny standard języka serbskiego również w zakresie prozodii odbiega znacznie od ustalonego schematu. Jest ona systemem bardzo skomplikowanym i tworzą ją wysokość tonu poszczególnych głosek (rosnąca lub opadająca), ruchomy akcent muzyczny oraz różnice iloczynowe (zachowanie oboczności długich i krótkich samogłosek). Wyróżniamy w nim cztery akcentowane prozodemy i dwa nieakcentowane, których dystrybucja jest ściśle określona. Tak przedstawia się system idealny, opracowany przez Vuka Kara-

⁴ Zob. D. Petrović, *Fonetika*. [w:] Najnowsze dzieje języków słowiańskich, Srpski jezik. Opole 1996, s.106–107.

⁵ Tamże, s. 105.

⁶ *Nazivi slova u ćirilici, Odluke odbora za standardizaciju srpskog jezika*. [w:] *Jezik danas*, VIII/19-20, Novi Sad 2004, s. 36.

dżicia i uzupełniony przez Đ. Daničića. Ze względu na ogromną różnorodność dialektów serbskiego obszaru językowego, większość jego terenu nie dostosowała się do powyższych norm. Obecnie napływ obcej leksyki spowodował kolejną znaczącą zmianę, tym razem dotyczącą dystrybucji akcentów. Klasyczny system rozkładu akcentów przestał obowiązywać. Dotyczy to akcentów opadających (*dugosilazni* i *kratkosilazni*), których położenie w wyrazie precyzyjnie określały normy serbskiej prozodii, a które coraz częściej spotykamy poza pierwszą sylabą.

1.3. Zjawisko analitycznej komparacji przymiotników i przysłówków

We współczesnym języku serbskim można zaobserwować szerzące się zjawisko analitycznej komparacji przymiotników w miejsce przewidzianej standardem komparacji syntetycznej. Tendencję tę trudno uznać za nową, gdyż została ona odnotowana jeszcze w językach pochodzenia indoeuropejskiego, dla których jedną z charakterystycznych cech było stopniowanie syntetyczne. Jednak z czasem w wielu z nich było ono wypierane przez formy analityczne. Zjawisko to dotknęło również języka starogreckiego i nowogreckiego, a następnie łacińskiego, by rozszerzyć się na inne języki pochodzenia romańskiego.

Kontakt zwłaszcza z językiem angielskim sprawił, iż w języku serbskim pojawiają się typowe dla niego konstrukcje, będące m. in. kombinacją obu typów stopniowań, np.: *Gluma bi mogla da bude i delikatnija i kompleksnija, a svakako je morala biti više usaglašena sa ...; Mnogo više otvoren, upućeniji, skloniji, svesniji ...* lub tylko analityczne: *Za Ameriku, Balkan je još više udaljen ..., Moram priznati da sam mnogo više zainteresovan, više sam svestan, više podređen ...*⁷

W angielskim bierze również początek zjawisko coraz częściej występującego podwójnego komparatywu: *Ljudima su više potrebije... (L. Minčeta u NIN-u); (...)* žena tuđa, za tobom sam više luđa (*svakako zbog rime: biser pevaljke sa neke televizije*); *Kako je starija, sve je više razmaženija (profesor književnosti); (...)* više uzrujaniji (...) *nešto više gospodstveniji ... (disertacija iz srpske književnosti).*⁸

Analityczna komparacja pojawia się także podczas tworzenia superlatywu. Dotyczy ona zwłaszcza form imiesłówów biernych. Czasem łączone są formy syntetyczne z analitycznymi, częściej jednak pojawiają się te ostatnie, np.: *Tim putem se engleski, najrašireniji i najviše upotrebljavani internacionalni jezik...; (...)* najviše hrabar potez ...⁹

⁷ D. Buntić, *Analička komparacija u srpskom jeziku*. [w:] *Jezik danas*, VIII/19-20, Novi Sad 2004, s. 8, 9.

⁸ Ibidem, s. 10.

⁹ Loco cit.

Zjawisko dotyczy także analitycznej komparacji przysłowka, np.: (...) *trebalo je voditi više vešto...; mnogo više opasno...*, a także form jego superlatywu, np.: *najviše je meni teško...*¹⁰

1.4. Postępująca nominalizacja oraz ekspansja imiesłówów biernych

Dla współczesnej normy języka serbskiego charakterystyczne jest zjawisko obserwowane również w innych językach europejskich, polegające na intensywnej nominalizacji. I tak powszechnie spotykane są wyrażenia typu: *vršiti pripreme* zamiast *pripremati*, *biti od velikog uticaja* (*uticati*), *biti u širokoj upotrebi* (*široko se upotrebljavati*) itp.

Towarzyszy mu prawdziwa ekspansja imiesłówów biernych. Pojawia się szereg takich, które są używane w miejsce imiesłówów biernych znanych z innych języków słowiańskich, bądź europejskich. I. Grickat komentuje tę sytuację następująco: *Tako se danas često govori „posmatrani korpus problema“, u smislu njegovog sadašnjeg, a ne pređašnjeg posmatranja. U tome se čine i dalje semantički koraci. U štampi se, npr., pojavila rečenica: „Jefiniji nakit, izuzev n a d a n o g većeg prometa, ne donosi nikakvu korist“. To je za jezičkog stručnjaka gramatički prestup; ali je ipak nekakav simptom. Postalo je već novinarski kliše „useljeni“ i „neuseljeni stanovi“, „njihova su svojstva bila diskutovana“ i sl. Osim u ukalupljenom ili prosto lošem novinarskom slogu, ima te pojave i u književno pretencioznijim tekstovima: „Sve je to zalepršano stotinama belih maramica“.*¹¹ Obok, wyliczając przykłady: *ishitren, ispolitiziran, ispoetiziran, izraubovan, inkriminisan, primeren (okolnostima), izlizana (fraz)*,¹² dowodzi kolejnej tendencji tranzytywizacji czasowników.

Równocześnie w języku codziennym mnożą się imiesłowyy, których na próżno szukać w gramatykach: *Uglavnom se to odnosi na particip prezenta. Po časopisima i knjigama sreću se „izveštajući iskazi“, „određujuća komponenta“, „pripremajući aspekt sveta“, „krstareće rakete“(...), „brzo rotirajuće zvezde“, „nadilazeća kriza“, „osciljuće čestice“, „totalizirajuća svest“, „misleće biće“(...), „jako privlačeća planeta“; pa i ovako: „šireće opne gasa“ (prema širiti se).*¹³ Przykłady te świadczą o niewątpliwych przemianach, jakim ulega język i o odchodzeniu od dotychczasowych, obowiązujących w nim norm.

---

¹⁰ Loco cit.

¹¹ I. Grickat, *Naš standardni jezik kao pratilac opštih oblika kulture*. [w:] Zbornik za filologiju i lingvistiku, XXVI/2, Novi Sad 1983, s. 92.

¹² Ibidem, s. 93.

¹³ Ibidem, s. 94.

2. Feminizacja zawodów i konieczność stosowania *politički korektnog govora*

Obecnie odnotowuje się tendencję do tworzenia wyrazów będących nazwami profesji wykonywanych przez kobiety. Obserwowane w tej dziedzinie zmiany pozwalają przypuszczać, iż wzbogacanie słownictwa będzie się odbywało spontanicznie, w miarę pojawiających się w tym zakresie potrzeb. Zjawisku temu towarzyszy jednak inny problem, którym jest równouprawnienie językowe, znacznie komplikujące sytuację.

Wprowadzenie przez TV pojęcia *PK jezika* (*jezik potičke korektnosti*) wywołało burzę w społeczeństwie serbskim i falę bardzo złośliwych komentarzy. Przytoczony poniżej, najlepiej obrazuje nonsensowność pomysłu i dowodzi, iż język nie jest podatny na oddziaływanie odgórnych nacisków. (...) *Reč koja je danas PK jeste - „rod“. Jer, pol je, kako nam objašnjavaju, biološka kategorija i podrazumeva binarnu strukturu, dok „rod“ afirmiše ideju socijalne konstrukcije i uključuje sve vrste polnog opredeljenja.*

Nezgoda je jedino što se žreci PK nikako ne mogu dogovoriti koliko tačno ima rodova. U doba kada smo išli u gimnaziju postojali su heteroseksualci (muškarci i žene) i homoseksualci (m. i ž.). Pre pedesetak godina podučeni smo da je PK izraz za ove druge – „gej i lezbo osobe“. Taman smo i to savladali, kad žreci PK skovaše izraz „GLBT osobe“. Skraćenica GLBT označava gej, lezbo, biseksualni i transseksualni rod. Dobro, naučismo i to, kad, ne lezi vraže, javiše se i druge kategorije koje zahtevaju inkluziju. Otvorite „Vikipediju“ pod GLBT i videćete da se toj skraćenici sada dodaje i Q za „queer“ (znaju samo da nisu heteroseksualni, ali nisu sigurni šta su), zatim A za aseksualne (asexual), T za one sa dvostrukim identitetom (two spirit), I za one čiji je seksualni identitet negde između (intersexual), P za panseksualne (pansexual), O za omniseksualne (omnisexual) itd. Politički sasvim korektna skraćenica glasila bi GLBTUADIPO, ali i to nije garancija da neko nije izostavljen.¹⁴

3. Zagrożona cyrylica

Przejawem wspomnianej już glottofagii może być również zagrożenie dla rodzimego pisma. Z taką sytuacją mamy już od dawna do czynienia w stosunku do serbskiej cyrylicy.

Do wybuchu II wojny światowej cyrylica była uważana za alfabet serbski, o czym pisał m. in. w swej gramatyce jeden z najsłynniejszych ówczesn-

---

¹⁴ S. Antić, *Govorite li PK jezik?*, (2008-04-23), <http://www.politika.co.yu/pogledi/Slobodan-Antonic/t44565.lt.html>

ych językoznawców A. Belić: *A pišu li svi Jugosloveni samo ćirilicom? Pišu li njome i naša braća Hrvati i Slovenci? – Ne, oni pišu drukčijim pismom – latinicom. Kao što vidite, mi Jugosloveni imamo dva pisma: mi Srbi služimo se starim slovenskim pismom, ćirilicom, koja je sastavljena po smrti sv. braće Ćirila i Metodija, a preuredio je za naš jezik Vuk Karadžić; međutim, braća Hrvati i Slovenci primili su latinsko pismo, latinicu, koju je preuredio Vukov savremenik Ljudevit Gaj.*¹⁵

Natomiast w okresie powojennym cyrylica została obdarzona różnorodnymi określeniami jako pismo: *zastarelo, prostačko, nazadno, seljačko, nacionalističko, fašističko.*¹⁶ Należy podkreślić, iż Serbowie jako jedyny naród na świecie, przyjęli równoprawność dwóch alfabetów, co okazało się największym niebezpieczeństwem dla samej cyrylicy. Wystarczy tylko spojrzeć na reklamy towarzyszące przechodniowi po serbskich ulicach, by stwierdzić, że gdzieś się zapodziała. *Stidljivo, tek kao za ukras, među hiljadama rogobatnih skraćenica i imena s pretencioznim sufiksima „company, group, commerc“ koja uzgred, ništa ne znače, pronaći ćete poneku srpsku reč. A o ćirilici u samom nazivu firme – to je tek za gusle. Stranci, kojih ih je sve više na ulicama Beograda, Novog Sada i ostalih srpskih gradova, u Srbiji se osećaju odlično, kao kod kuće. Velike svetleće reklame, natpisi firmi, fensi prodavnica, butika i kafića, sve na engleskom, kao da su u Memfis, a ne na Balkanu.*¹⁷

Problem cyrylicy pozostaje otwarty, zwłaszcza w tej chwili, gdy przygotowana jest nowa konstytucja. Proponowane są w niej dwa warianty rozwiązań, zależnie od zgłaszających je partii politycznych. Jeden mówi, iż urzędowym językiem w kraju jest język serbski, a pismem cyrylica, drugi zaś powraca do dwóch alfabetów: cyrylicy i łacinki.

Tymczasem pojawił się innowacyjny i zarazem bardzo kontrowersyjny projekt znanego lingwisty M. Šipki, dotyczący udoskonalenia łacinki i dostosowania jej do potrzeb współczesnego standardu języka serbskiego. Przewiduje zamianę dwuznaków (dygrafów) *dž, lj* oraz *nj* odpowiadającymi im pojedynczymi znakami (monografami). Swoją propozycję autor motywowwał jedynie potrzebą i możliwością doskonalenia serbskiej łacinki w myśl zasady, by jednemu grafemowi odpowiadał jeden fonem, podobnie jak w cyrylicy. *U nizu razloga koje iznosi u korist ove promene, dr Šipka na prvom mestu navodi lingvistički i podseća da je sadašnja latinica kojom se služe Hrvati i Muslimani (Bošnjaci), a u velikom broju i Srbi i Crnogorci, nastala u 19. stoleću*

¹⁵ A. Belić, A. Žeželj, *Gramatika srpskohrvatskog jezika za I razred srednjih škola*, Beograd 1940, s. 10.

¹⁶ D. Zbiljić, *Sadašnjost i budućnost srpske ćirilice*. [w:] *Jezik danas*, VIII/19-20, Novi Sad 2004, s. 20.

¹⁷ *Tema nedelje: Odumiranje ćirilice.*, (2008-04-16), <http://www.politika.co.yu/rubrike/Temanedelje/Odumiranje-cirilice/t3231.lt.html>

*kao rezultat Gajevih reformi, po ugledu na zapadnoslovenska latinička pisma, pre svih češko. Od inovacija Đure Daničića ostalo je samo slovo „đ“.*¹⁸

4. Troska o język i jej przejawy

Wprawdzie o założeniu Rady lub Komisji ds. języka (jeszcze wówczas) serbsko-chorwackiego zaczęto mówić w 1978 r., jednakże względy natury politycznej sprawiły, że nigdy zamiar ten nie został sfinalizowany. Nastąpiło to niemal dziesięć lat później, w 1997 r., w zupełnie odmiennych okolicznościach. Z inicjatywy członków *SANU* powstał *Odbor za standardizaciju srpskog jezika*, a jego założycielami były: Akademie Nauk Serbii, Czarnogóry i Republiki Serbskiej, *Institut za srpski jezik* w Belgradzie, *Matica srpska* oraz większość wydziałów filologicznych. W nieco później przyjętym programie zapisano, iż jego głównym celem jest *sistematsko normiranje srpskog jezika, s ekavskim i ijekavskim izgovorom, sveobuhvatno i u pojedinostima, i izrada odgovarajućih dokumenata i priručnika*. Już wówczas założono, iż *Odbor niti želi niti ima mogućnosti da svoje odluke nameće bilo kome: on nije zakonodavni ni administrativni organ, nego naučno i savetodavno telo*.¹⁹

Lingwiści są świadomi aktualnej sytuacji języka serbskiego i stopnia jego znajomości wśród serbskiego społeczeństwa. Winą za to obarcza się przede wszystkim system edukacji, która zajęcia dotyczące gramatyki języka ojczystego przewiduje jedynie na etapie szkolnictwa podstawowego, by później zajmować się wyłącznie zagadnieniami literatury, co prowadzi w konsekwencji do całkowitego braku właściwego wykształcenia językowego wśród młodych ludzi. Ponadto zewsząd płynące przykłady złych nawyków językowych prowadzą do bardzo poważnego zachwaszczenia współczesnego języka serbskiego.

Należy jednak podkreślić, iż podejmowane są nad wyraz cenne inicjatywy, mające na celu aktywne działanie zapobiegające wprowadzaniu i utrwalaniu się negatywnych wzorców językowych. Służy temu np. internetowy poradnik językowy *Politike* oraz niemal cotygodniowa rubryka *Jezik* zamieszczona w *NIN*-e, prowadzona przez prof. I. Klajna. Na ostateczny kształt obu wpływa korespondencja czytelników, którzy dzielą się swymi uwagami, wątpliwościami, czasem komentarzami z autorami obu poradników, a tym samym z innymi czytelnikami. Świetny to pomysł i wart upowszechnienia, gdyż w ten sposób można dotrzeć do bardzo szerokiego grona odbiorców i przekazać im

¹⁸ *Kultura: Srpska latinica kao ćirilica.*, (2008-04-16),

<http://www.politika.co.yu/rubrike/Kultura/Srpska-latinica-kao-cirilica.1t.html>

¹⁹ I. Klajn, *Normativna lingvistika u Srbiji danas*. [w:] *Bosansko – Hrvatski – Srpski, Aktualna pitanja jezika Bošnjaka, Hrvata, Srba i Crnogoraca*, Wiener Slawistischer Almanach, Sonderband 57, Wien 2003, s. 125.

tą drogą spory zakres wiedzy lingwistycznej. Oto tylko przykład korespondencji nadesłanej przez jednego z czytelników, dotyczącej przenikających do języka serbskiego kroatyzmów. Zwrócił on uwagę na następujące błędy: „*spasio*“ *umesto* „*spasao*“, „*upala*“ *umesto* „*zapaljenje*“, „*ovisan*“ *umesto* „*zavisan*“, „*oprost*“ *umesto* „*oproštaj*“, „*rasveta*“ *umesto* „*osvetljenje*“, „*napokon*“ *umesto* „*najzad*“... *Ima toga još mnogo, ali da spomenem i reč „doba“.* *Ta reč je srednjeg roda u srpskom jeziku, pa se ne može reći da je neko u srednjoj dobi. Tako govore Hrvati, ne mi.* Ten sam korespondent napiętnował również inne: *Tu se ukazuje na neke već klasične jezičke greške, kao „igrač odmara zbog povrede“ (umesto: igrač se odmara), ili stilske greške kao „kvalitetan igrač“.* *Jedna prevodilačka greška (...): u članku prevedenom sa engleskog pominju se „smrtonosne male boginje“ - a smrtonosne su VELIKE boginje (variole), iako se na engleskom zovu male (smallpox).*

W tym też artykule pojawiły się wyszczególnione błędne formy typu: „*možda prođu*“, „*možda uspeš*“, „*možda bude dobro*“ (*umesto: možda će proći, možda ćeš uspeti, možda će biti dobro*), stanowiące przykłady wpływu języka chorwackiego na serbski, których jest bez liku.²⁰

Rubryka prof. Klajna służy również objaśnieniu nowych wyrazów, najczęściej obcego pochodzenia, np. anglicyzmu *mobing*, ale też bezlitośnie krytykuje przykłady tzw. języka serboangielskiego *naših TV prevodilaca, koji pitaju „Šta je tvoj problem?“ (umesto „Šta je tebi?“) i „U čemu je poenta?“ (umesto „Čemu to?“).* *Ne da fabričke marke pretvaramo u „brendove“, šminku u „mejkap“, a da planove „implementiramo“ umesto da ih ostvarujemo. Da ne poenglezimo i druge strane jezike, kao prevodilac serije „Vetrovi rata“ odnosno „Rat i sećanje“ na RTS-u. Nemačko prezime Štoller tu je postalo Stoller (jer tako izgovaraju Amerikanci), nemačko prezime Von Roon pretvoreno je u Fon Run (mada tu i američki spiker izgovara pravilno Fon Ron: verovali ili ne, ima jezika gde se dva „o“ NE čitaju kao „u“). Vrhunac je dostignut pre neko veče, s bitkom kod „Voterlua“. Srećom, Napoleon, pomenut u istoj rečenici s Vaterloom, nije postao Nepoulion!*²¹

Sygnalizowane błędy językowe świadczą o tym, iż w społeczeństwie serbskim nie zanikła całkowicie wrażliwość językowa, ale sytuację w tym zakresie trudno określić mianem zadowolającej. Dla oceny stanu kultury językowej w Serbii posłużyć się następującym cytatem: *Zapuštenost srpske govorne kulture mogla bi se posmatrati kao lice ili naličje zapuštenosti srpskog naroda na početku 21. veka i u mnogo čemu drugom, kao odraz njegove duhovne, kulturne, zdravstvene, demografske, političke i svake druge zapuštenosti. Od nekog ko živi zapušten i bolestan u ruševnoj kući bez broja, razva-*

²⁰ I. Klajn, *Možda prođu, Kroatizmi u srpskom: razlog za uzburu, ili normalni međujezički kontakti?* [w:] NIN, 20/05/04, s. 49.

²¹ I. Klajn, *Francuska bolešt.* [w:] NIN, 26/02/04, s. 43.

*ljene ograde i kapije, od milostinje bogatih suseda i onoga što mu deca na-
prose po svetu ... ne može se očekivati da govori biranim rečima, istančanim
stilom i milozvučnim glasom. Narodu koji je preživeo sve ono što su Srbi pre-
živeli i što preživljavaju od početka devedesetih godina do danas ... ne sme se
previše zamerati ako ponekad posustaje u ... negovanju jezika. Lingvisti bi po-
slednji imali pravo da na to zaborave ...*²²

Literatura:

- Antonić, S.: *Govorite li PK jezik?*, (2008-04-23), <http://www.politika.co.yu/pogledi/-Slobodan-Antonic/t44565.lt.html>
- Belić, A., Žeželj, A.: *Gramatika srpskohrvatskog jezika za I razred srednjih škola*, Beograd 1940.
- Buntić, D.: *Analitička komparacija u srpskom jeziku*. [w:] *Jezik danas*, VIII/19-20, Novi Sad 2004, str. 7–1.
- Grickat, I.: *Naš standardni jezik kao pratilac opštih oblika kulture*. [w:] *Zbornik za filologiju i lingvistiku*, XXVI/2, Novi Sad 1983, str. 81–99.
- Klajn, I.: *Normativna lingvistika u Srbiji danas*. [w:] *Bosansko – Hrvatski – Srpski, Aktuelna pitanja jezika Bošnjaka, Hrvata, Srba i Crnogoraca*, Wiener Slawistischer Almanach, Sonderband 57, Wien 2003, str. 123–34.
- Klajn, I.: *Francuska bolest*. [w:] *NIN*, 26/02/04, str. 43.
- Klajn, I.: *Možda prođu, Kroatizmi u srpskom: razlog za uzbunu, ili normalni međujezički kontakti?* [w:] *NIN*, 20/05/04, str. 49.
- Kultura: Srpska latinica kao ćirilica.*, (2008-04-16), <http://www.politika.co.yu/rubrike/Kultura/Srpska-latinica-kao-cirilica.lt.html>
- Miodońska, L.: *Współczesny standard języka serbskiego*, Bielsko-Biała 2006.
- Nazivi slova u ćirilici, Odluke odbora za standardizaciju srpskog jezika*. [w:] *Jezik danas*, VIII/19-20, Novi Sad 2004, str. 36.
- Petrović, D.: *Fonetika*. [w:] *Najnowsze dzieje języków słowiańskich*, Srpski jezik. Opole 1996, str. 87–110.
- Piper, P.: *O velikim i malim jezicima u svetlu lingvističke ekologije*, *Filološki pregled*, XXV/1998/1, str. 1–14.
- Tema nedelje: Odumiranje ćirilice.*, (2008-04-16), <http://www.politika.co.yu/rubrike/Temanedelje/Odumiranje-cirilice/t3231.lt.html>
- Zbiljić, D.: *Sadašnjost i budućnost srpske ćirilice*. [w:] *Jezik danas*, VIII/19-20, Novi Sad 2004, str. 19–23.

---

²² P. Piper, *Slovo o jeziku*. [w:] *Jezik danas*, 16, 2002.; cyt za: I. Klajn, *Normativna lingvistika u Srbiji danas*. [w:] *Bosansko – Hrvatski – Srpski, Aktuelna pitanja jezika Bošnjaka, Hrvata, Srba i Crnogoraca*, Wiener Slawistischer Almanach, Sonderband 57, Wien 2003, str. 132.

Lilianna MIODOŃSKA

**THE CONTEMPORARY SERBIAN LANGUAGE AND THE
DILEMMAS OF ITS USERS**

Summary

The Serbian language, which has preserved its around 200-year old continuation, nowadays is confronting problems which result from the influence of other languages, above all English. Its interference in small languages, comprising the Serbian language, causes numerous modifications that transform the so far binding standards to a more and less significant degree.

Shaking the existing phonological system and evoking radical changes in scope of prosody are the results of the introduction of the new, borrowed vocabulary. Moreover, we can observe progressive nominalisation and expansion of passive participles. The issue of systematic expulsion of the native writing – cyrylics – has also been noted down. That is a classic manifestation of glottofagia, which constitutes an example of the cultural cannibalism prepared to destroy what is most important in the cultural sphere of a given country – its language.

The normalisation of the contemporary Serbian language is watched by *Odbor za standarizaciju srpskog jezika*. Apart from that, esteemed initiatives have been taken to actively counteract introducing and entrenching negative language patterns. Among other things, they are the adequate language guides in magazines and the websites that are devoted to settling current linguistic problems.

Zenaida MECO

Sarajevo

811.163.4(497.6)'342.8

SILAZNI AKCENTI I DUŽINE U BOSANSKOM JEZIKU – NORMA I STVARNO STANJE

Ovaj rad se bavi odstupanjima od pravila akcentiranja u savremenom standardnom izgovoru bosanskog jezika, pri čemu se podrazumijeva prvenstveno govor medija te govor svih oblika javne komunikacije koja zahtijeva korištenje standarda. Ta odstupanja se prate kroz pojavu silaznih akcenata izvan prvog sloga u riječima stranog porijekla, neprenošenje akcenta na proklitiku, akcenat refleksa starog dugog jata, gubljenje dužine u prezentu glagola s prezentom na -e- te kod slogotvornog r pod akcentom i pritom se otkriva zakonomjernost po kojoj se ova odstupanja dešavaju.

Ključne riječi: norma, akcenat, postakcenatska dužina, slogotvorno r, jat, prezent, dijalekat, slog, tvorba...

Uvod

Iako se iz današnje slike privremenih rješenja koja se donose u okviru „mladih“ bosanskog, hrvatskog i srpskog standardnog jezika i koja se stalno mijenjaju, može steći utisak da je nekadašnji srpskohrvatski jezik imao potpuno stabilnu i do kraja uređenu normu, činjenica je da su se i prije razmatrala pitanja nekritičkih prenošenja pravila i oblika iz gramatike u gramatiku, iz rječnika u rječnik i iz pravopisa u pravopis¹, a ta su se pitanja samo aktuelizirala kada su počele zasebne standardizacije ovih jezika, jer proces standardizacije

---

¹ Up. Brozović, D. (1972/73), „O ortoepskoj vrijednosti dugoga i produženog jata“, *Jezik* XX/3, 4, 5, Zagreb, str. 65–74, 106–118, 142–149; Smailović, I (1981), „Glas h i njegove zamjene u savremenom srpskohrvatskom jeziku“, *Radovi Instituta za jezik u Sarajevu* IV, Sarajevo, str. 117–218; Tafra, B. (1989), „Što su brojevi“, *Rasprave Zavoda za jezik* 15, Zavod za jezik Instituta za filologiju i folkloristiku, Zagreb, str. 219–237., Simić, R (1987). „Uz teoriju o vrstama reči“, *Naš jezik* XXVII/3–4, Institut za srpskohrvatski jezik, Beograd, str. 224–241; Pešikan, M. (1979), „Putevi i uslovi sređivanja naše jezičke norme“, *Naš jezik* XXIV/1–2, Institut za srpskohrvatski jezik, Beograd, str. 68–80; Ivić, P. (et. al.) (1987), „Prilozi dopunjavanju i osavremenjavanju naše pravopisne norme“, *Naš jezik* XXVII/3–4, Institut za srpskohrvatski jezik, Beograd, str. 137–158 itd.

pruža idealne mogućnosti da se ona sada pokušaju riješiti. Radeći na *Rječniku bosanskog jezika* te na projektu Općeslavenskog lingvističkog atlasa, kao i pomno prateći jezik svakodnevne komunikacije, naročito u dodiru s ljudima različitih bosanskohercegovačkih dijalekata, došla sam do zaključka da se akcenatska norma bosanskoga jezika, uglavnom naslijeđena iz norme nekadašnjeg srpskohrvatskog jezika, prilično razlikuje od upotrebne norme. Zbog toga sam se odlučila više pozabaviti ovom problematikom.

U ovom istraživanju naročito sam obratila pažnju na sljedeće probleme:

1. silazni akcenti izvan prvog sloga;
2. prenošenje akcenta na proklitiku;
3. akcenat ijekavskog refleksa dugog jata;
4. prezentska dužina glagola s prezentskom osnovom na *-e*;
5. dužina slogotvornog *r*.

Silazni akcenti izvan prvog sloga

Načelno pravilo koje vrijedi za bosanski, crnogorski, hrvatski i srpski jezik jeste da silazni akcenti ne mogu stajati izvan prvog sloga². U bosanskom jeziku to u potpunosti odgovara govornom jeziku kad je u pitanju slavenska leksika. Što se tiče posuđenica, one koje su ranije ušle u leksikon iz jezikā koji nemaju tonsku akcentuaciju, a čiji je udarni akcenat najsličniji našem silaznom (granicu bi bilo teško odrediti, ali prema ličnim utiscima zasnovanim na starosti govornika koje sam slušala te pojavljivanju tih riječi u pisanoj formi, bilo u knjigama ili novinama, to su otprilike riječi koje su ušle prije 50-ak godina) prilagodile su se postojećoj akcentuaciji pa su, zavisno od mjesta akcenta i jezika iz kojeg su ušle, ili pomjerile mjesto akcenta za slog unaprijed i realizirale ga kao uzlazni (npr. *sātēn*, izvorno *satēⁿ*), ili je akcenat ostao na istom mjestu (izvan prvog sloga) i realizira se također kao uzlazni (npr. *son-dāža*, izvorno *sondāž*), osim, naravno, slučajeva kada je akcenat na prvom (ili jedinom) slogu, pa je prema tome ostao na istom mjestu kao silazni (npr. *stāž*).

Međutim, u posljednje vrijeme, riječi koje ulaze u bosanski jezik sve više čuvaju svoj izvorni akcenat i izgovarati ih s prilagođenim akcentom počinje zvučati izvještačeno³. Oslanjajući se na svoj jezički osjećaj izvornog govora-

---

² Up. „Silazni akcenti stoje samo na prvome slogu“, Jahić, Dž. (et. al.) (2000), *Gramatika bosanskoga jezika*, Dom štampe, Zenica, str. 123.; „S i l a z n i s e n a g l a s c i ostvaruju u pravilu (...) u jednosložnim riječima ili u p r v o m slogu riječi (...)“, Barić, E (et. al.) (1997), *Hrvatska gramatika*, Školska knjiga, Zagreb, str. 69.

³ U hrvatskom standardnom jeziku to je ušlo i u gramatiku: „Od pravila u raspodjeli naglasaka u hrvatskom književnom jeziku ponekad se odstupa. Ta se odstupanja odnose na silazne naglaske u nepočetnom slogu riječi. Riječi s takvom raspodjelom silaznih naglasaka mogu se prihvatiti kao naglasne dublete (ponekad i triplete) i često su i običnije nego riječi s naglasnim

nika te dugogodišnje oslušivanje akcenata u izgovoru drugih govornika, iz *Rječnika bosanskog jezika* izdvojila sam 302 takve riječi:

abdōmen, abōnent, adrēsant, akreditiv, akumulātor, ākvārj, alhamiādo, ālībi, alīgātor, alūmīnīj, alūmīnījev, alūminījskī, ambāsādor, ambijent, ambūlanta, ambūlantnī/ambūlantskī, animātor, antilop, apstinent, argūmenat, arlèkīn, artičok, ārtikl, asistent, atāšē, atēljē, atētātor, audītor, auditōrij, Aūstrālija, aūstrālskī, bācīl, bahānālije, balālājka, bēlkānto, bikīni, boléro, brilijant, buržōāzija, cijānkālīj, cirkūmfleks, cirkūsant, cirkūsantkinja, cirkūsantskī, debitant, defilē, degūstātor, dekādent, deklāmātor, dekòltē, (delikātan/)delikatan, delikvent, dēlīrīj, demōnstrātor, demōnstrātorica/demōnstrātorka/demōnstrantkinja, denuncijant, destilātor, detèrdžent, detōnātor, didāskālīje, dijāmant, dijāmantnī, dilētant, dilūvīj, dilūvījskī, dirigent, dirigentskī, disident, disidentskī, divèrzent, divèrzantskī, dokūmen(a)t, domicīl, egzèkūtor, ekspèdītor, eksperimen(a)t, ekvinōcij, elēmenat, emigrant, espèranto, eutanāzija, favōrit, genērātor, gladijātor, gladijātorskī, halucinātor, harakīri, hārmōnīj, horizont, ignōrant, ilūstrātor, imigrant, imitātor, incident, indikātor, inhālātor, inicijātor, inkāsātor, inkorespōdent, inkubātor, inōvātor, inscipijent, instrūment, instrūmentārīj, intèndant, interēsant, intèrvjū, intrigant, invèstītor, izōlātor, kabārē, kakādū, kapitūlant, katalizātor, katāpult, klimāktērij, kōlōkvīj, kolonizātor, komāndant, komētātor, kompilātor, kompliment, kompōzītor, kondenzātor, konzervātor, kontingent, kontinent, kōnzīlīj, kōnzōrcīj, konzūment, korespōdent, kremātōrij, kritērij, kultivātor, labirint, labōrant, labōrantica, laborātōrija, laborātōrijskī, lapidārīj, lavābo, lifèrant, ligāment, likvidātor, magistērij, magistrand, magnētīt, magnēzij, magnēzījev, Mahabhārata, mahāgōnīj, malāhīt, manipulānt, mastōdont, matūrant, milijārda, ministrant, monūment, moralizātor, moralizātorskī, morātōrij, municīpīj, muzikant, navigātor, navigātorica, navigātorskī, negližē, negocijant, negrōmant, nekonkūrentan, nerezydent, neūrīt, nivèlātor, nōbēlīj, nomēnklātor, nupturijent, òkultan, okūpātor, okūpātorica, okūpātorskī, oōlīt, opōnent, opōnentica/ opōnentkinja, opōnentskī, opservātōrij, orātōrij, ordinārīj, organizātor, organizātorskī, pālādīj, parādajz, parāmēcīj(um), parāzīt, parlāmen(a)t, participant, pātrīcij, pātrīcijka, pātrīcijskī, patrimōnīj, pedigrē, pepèrmint, perfōrātor, Pètrārka, Pijèmont, plagijātor, plagijātorka, plagijātorskī, planētārīj, pledoājē, plūtōnīj, plūtōnījev, poligam, poligram, Polinēzija, polinēzījskī, politikant, pōlōnīj, potkontinent, praktikant, predominant, plastifikātor, populari-

---

svojevima koja su u skladu sa sustavnom naglasnom normom.“ (Barić 1997:70). U *Gramatici bosanskoga jezika* također ima napomena o tome da postoje izuzeci od ovog pravila, ali su okarakterizirani kao „nepravilni“ te su data pojašnjenja kakav je „pravilan“ izgovor. (v. Jahić 2000: 124)

zātor, potpūrī, predikātor, predikātorskī, predominantan, predominantno, predominantnōst, prekāmbrīj, prekāmbrījskī, prelūdīj, prenumèrant, prepārānd, prepārānt, pretèndent, prezident, prezidentica, prèzidīj, primāri-jus, privilegīj/privilegija, projèktant, prosèdè, prosèkūtor, protèktōrīj, protèstant, protèstantica/protèstantkinja, protèstantskī, protuargūmenat, provizōrīj, provòkātor, provòkātorskī, radijātor, realizātor, recènzent, recitātor, refèrent, refòrmātor, rekvizīt, renòmè, reprezentant, respirātor, restaurātor, retròvizor, rezimè, rezònātor, rikòšè(t), ròtōnda, sakràment, sakrilègīj, salònit, sanātōrij, satèlit, scènārīj/scènārio, sèdiment, sekūndant, sentiment, sepārātor, sepārè, silīcij, simpōzīj, simūlant, solilòkvīj, sòlstīcij, spekulānt, stipèndītor, tábu, tabūrè, testāment, toàleta, toàletnī, torèādor, tòrnādo, transfòrmātor, transparent, transvestīt, uzùrpātor, valèntan, varijètè, ventilātor, vivārīj, zabùšant, zabùšantskī

Naravno, spisak ovih riječi nije konačan kad je u pitanju cjelokupna leksika bosanskog jezika – tu su, kao vrlo frekventne, još i *propagānda, konkurènt, salmonèla...* Već letimičan pogled na primjere govori da većinu ovih riječi možemo klasificirati prema sufiksu kojim su građene, a to su sufiksi koji upravljaju akcentom riječi koju grade ili sufiksi koji su ujedno i nosioci akcenta.

Sufiksom **-ant** izvedene su uglavnom imenice od glagola na *-irati*, mada ima i denominativnih. Prema pravilu, ove imenice trebale bi imati kratkouzlazni akcent na pretposljednem slogu (Babić 1986: 313), i to je zaista slučaj kod dvosložnih ovakvih imenica, tj. imenica s jednosložnom osnovom (gdje je to onda prvi slog: *hidrant, žirant*). Međutim imenice višesložne osnove sa sufiksom **-ant** u bosanskom jeziku nemarkirano se izgovaraju s kratkosilaznim akcentom na sufiksu (*projektānt, zabušānt, prevarānt...*)⁴, tj. u bosanskom jeziku postoje dva sufiksa **-ant**: **-ant** kod imenica s jednosložnom osnovom i **-ānt** kod imenica s višesložnom osnovom. Ovdje treba napomenuti da akcentat (kratkosilazni) ostaje na istom mjestu i kada se od ovih riječi novim sufiksima tvore nove (*demonstrāntkinja, liferāntskī, emigrāntov...*), kao i u oblicima tih riječi (*demonstrāntu, liferānti, emigrāntāta...*). Akcentuacija je ista i kod imenica na **-and** (*doktorānd, magistrānd*), kod imenica na **-ent** (*stúdent, ali apsolvènt, recenzènt*) te kod imenica na **-it** (*kálcit, ali transvestīt, magnetīt*).

Najveći je broj izuzetaka na **-or**, i to sa sufiksima: **-ātor, -ikātor, -ītor, -or** i **-tor**.

Za imenice tvorene sufiksom **-ātor** vrijedi isto što i za one sa sufiksom **-ant**: pravilo nalaže da se akcentat pomjera slog naprijed i postaje uzlazni (Ba-

⁴ U hrvatskom jeziku čak i dvosložne riječi imaju kratkosilazni akcentat na sufiksu i takav je akcentat, suprotno uvriježenoj normi, postao nemarkiran, dok je uzlazni na pretposljednem slogu, kao i u bosanskom jeziku kod višesložnih (tri i više slogova), postao markiran (up: Škarić, I. (et. al.), *Jezik XLIV*, 4, str. 154–155)

bić 1986:271), što opet u bosanskom jeziku zaista i vrijedi za imenice s jedno-složnom osnovom (*kreātor, fiksātor*), ali ne i za one s višesložnom osnovom (*destilātor, rezonātor*).

Sufiks *-ikātor* nalazi se samo u nekoliko riječi s višesložnom osnovom (Babić 1986:272), gdje se u bosanskom jeziku obavezno javlja kao *-ikātor* (*glorifikātor, versifikātor*). Isto vrijedi i za sufiks *-ītor* (*investītor, stipendītor*).

Kod imenica tvorenih sufiksom *-or* imamo tri slučaja:

1. s jednosložnom osnovom (*cenzor, slādor*), gdje je akcenat kratkosilazni na osnovi;
2. s dvosložnom osnovom (*rèvīzor / revízōr⁵, kòmpresor*), gdje je akcenat uglavnom (v. napomenu 5) kratkouzlazni na prvom slogu sukladno pravilima;
3. s trosložnom, četverosložnom itd. osnovom (*televīzor, falsifikator*), gdje je akcenat u bosanskom jeziku dosljedno dugosilazni na slogu ispred sufiksa (*televīzor, falsifikātor*).

Za imenice izvedene sufiksom *-tor* vrijedi isto što i za one izvedene sufiksom *-or*, s tim da ih je najviše s dvosložnom osnovom (*lèktor, kòrektor, inspektor*). Razlika je u tome što, ako se i javi s trosložnom osnovom, naglasak ostaje kratkouzlazni na pretposljednem slogu od sufiksa (*dezinfektor*).

I za imenice na *-or* vrijedi pravilo čuvanja akcenta u oblicima i izvedenicama (*televīzoru, investitorski*).

Sufiks *-esa* (koji u bosanskom jeziku nije uobičajen), također se javlja samo kao *-èsa* (*stjuardèsa, baronèsa*), a akcenat ostaje isti i u izvedenicama i oblicima (*stjuardèšīn, baronèši*).

Strani sufiks *-īj* u bosanskom jeziku na slogu ispred ima obavezno dugi silazni akcenat (*kālcīj, ātrīj, magnēzīj, dilūvīj*) koji ostaje i u oblicima i izvedenicama (*magnēzījev, dilūvīja*).

Osim imenica s ovim sufiksima, tu su i novije posuđenice koje zadržavaju svoj akcenat (*intervjū, kabarē, separē, harakīrī, katapūlt...*), opet i u oblicima i izvedenicama (osim što se krati dužina: *intervjūa, separēov*). Možda je upravo njihova raznolikost oblika koja onemogućava ozbiljniju sistematizaciju najbolji dokaz da je pravilo o silaznim akcentima na prvom slogu počelo slabiti.⁶

---

⁵ Interesantno je da su ove dvije riječi razvile u bosanskom jeziku različita značenja: *rèvīzor* = „onaj koji vrši reviziju“, *revízōr* = „kontrolor karata u javnom prijevozu“

⁶ Osim ako se one još uvijek ne doživljavaju kao strane, što se onda ističe i akcentom, mada, ako ne postoje domaće riječi za njih (*intervju, separe*), ta je tvrdnja teško održiva, što pokazuju i nedosljednosti u *Rječniku bosanskog jezika*: iako se očito drži pravila o silaznom akcentu samo na početnom slogu, ipak su kao pravilni dati i sljedeći oblici: *lavabō, ničlo, nortēno, opončnt, prosedē, valčntan*

Tome u prilog idu i akcenti **složenica**. U Rječniku bosanskoga jezika s akcentima koji se ne čuju u govornom jeziku nalazi se njih 19:

biohémija, brodòvlàsniĳ, brzòmetan, narkomàĳija, neurohémija, petrohè-mija, poljoprìvreda, poljoprìvredan, poljoprìvrednica, poljoprìvredniĳĳ, poljoprìvredniĳ, protivdivèrzantsĳĳ, protivnápad, robòvlàsniĳ, robòvlàsniĳĳ, robòvlàsništvo, saltomortále, zemljòràdniĳĳ, zemljòràdniĳ

Naravno, ni ovaj spisak ne može se uzeti kao konačan (*elektroprìvreda, velepròdaja...*), pogotovo zato što je slaganje produktivan proces u svakom jeziku, a iz uobičajenog izgovora datih primjera vidi se da rijeĳi sa silaznim akcentom, bilo kojeg porijekla, koje ulaze u sastav složenica na drugom mjestu, čuvaju svoj akcent i u njima, kao i u oblicima tih složenica (*elektroprìvredu*) naroĳito ako je prva rijeĳ u složenici višesložna.⁷

Akcentat izvan prvog sloga javlja se i u **genitivu množine** (i) domaćih rijeĳi koje imaju dugouzlazni akcentat ispred tvorbenog sufiksa **-ac** (i ostalih na **-ac** kao **-lac, -anac...**): *Bosânācā, dobrovòljācā, kamenorēzācā, jedanaestērācā, poluintelektuālācā...* te sufiksa **-ak**: *curētākā, maslācākā...*, po analogiji na dvosložne takve imenice (*kúpac – kúpācā, lútak – lútākā*). U gramatikama se ovdje dozvoljava samo preneseni kratkouzlazni akcentat na slogu ispred, eventualno dugouzlazni na mjestu kratkosilaznog⁸, mada se takvi akcenti najrjeĳe čuju u svakodnevnom govoru⁹.

(Ne)prenošenje akcenta na proklitiku

Ako je pravilo o mjestu silaznog akcenta na prvom slogu počelo slabiti, onda bi se trebalo početi gubiti i prenošenje akcentata na proklitiku. I dok se u hrvatskom i srpskom jeziku upravo to i desilo, u bosanskom jeziku ono se još uvijek čuva, toliko da je upravo prenošenje akcenta na proklitiku jedna od karakteristika koje čine bosanski različitim od susjednih mu jezika. Ipak, čak i u govoru seoskog stanovništva, i to kad je rijeĳ o liĳnim zamjenicama s prijedlogom gdje je prenošenje akcenta na proklitiku najjaĳe (zbog frekvencije i kratkoće nekih oblika zamjenica), zabilježeni su, pored prenesenih, i nepreneseni akcenti:

⁷ U Rječniku postoje odstupanja i za ove imenice: *narkobòs, nomokānon*, čak i: *nātūršnicl*

⁸ U *Naglasak u hrvatskome književnom jeziku* spominje se i treći, upotrební oblik, ali je kao mjerilo uzet dugouzlazni (v. Vukušić 2007: 38).

⁹ Silazni se akcentat javlja i u vokativu odreĳenih imenica ženskog roda (*abecēdo, bibliotēko*), opet kad je dugouzlazni akcentat prije nastavka za nom. jd. ž. r., ali se taj vokativ vrlo rijetko čuje pa mislim da nema potrebe šire ga razmatrati. Takoĳer se silazni akcenti javljaju izvan prvog sloga i u skraćenicama, ali pošto je akcentat skraćenica često nepredvidiv, a i same se skraćenice često mijenjaju – nekad je njihov „životní vijek“ kratak i sveden na nekoliko godina (naroĳito skraćenice iz politíĳkog diskursa), mislim da one zahtijevaju rad za sebe.

- 97¹⁰: *b(r)ěz ribē* (L, D, V, Š, G, M, Ž, J, Gu), *b(r)ez ribē* (Do, T, Lu, K)
 98: *s ribōm* (L, D, Do, V, Š, T, G, Lu, K, M, Ž, J, Gu)
 377: *u šūmi* / *ù šumi* (L), *u šūmi* (Do, T), *ù šumi* (Š), *o lijesu* / *ò lijesu* (J)
 527: *ù polje* (L, D, Do, V, Š, G, K, M, Ž, J, Gu), *ù polje* (T)
 529: *ù polju* (L, D, Do, V, Š, T, G, K, M, Ž, J, Gu)
 946: *is kučē* (L), *iz doma* (V, M, J), *iz dōma* (Š, T, G, K, Ž, Gu)
 1365: *iz uva* (L, Do, J), *iz uha* (D, Š, Ž), *iz ua* (V), *iz ua* (T, K), *iz ūha* (Lu), *iz u(v)eta* (M)
 1366: *b(r)ěz uva* (L, Do, G, J), *b(r)ěz uha* (D, Š, Ž), *brěz ua* (V), *b(r)ěz ua* (T, K), *b(r)ěz ūha* (Lu), *brěz u(v)eta* (M), *brěz ūha* (Gu)
 1378: *nā nōs* (L, D, Do, V, Š, T, G, Lu, K, M, Gu)
 1409: *nā glās* (L, D, Do, Š, T, G, Lu, M, Ž, Gu)
 1452: *nā rūku* (L, D, Do, V, Š, T, G, K, M, J, Gu)
 1810: *s(a), z brātom* (L, D, Do, V, Š, T, G, M, Ž, J, Gu), *sà bratom* (K)
 1811: *o brātu* (L, Do, V, T, G, J), *o brātu* / *ò bratu* (M)
 2111: *u mjesto* (L, K), *ù mjesto* (Do, V, Š, T, M, Ž, J), *u mīsto* (G), *ù mīsto* (Gu)
 2112: *u mjestu* (L, K), *ù mīstu* (D, G, Gu), *ù mjestu* (Do, V, Š, T, M, Ž, J)
 2114: *u grād* (L), *ù grād* (Do, Š, T, K, M, Ž, J, Gu)
 2605: *po vòdu* / *pò vodu* (L), *pò vodu* (D, Do, Š, T, G, K, M, Ž, J, Gu), *po vòdu* (V)
 2624: *u rjēku* (L), *ù riku* / *nā riku* (D), *u rjēki* (Do), *u rijēci* (V), *ù rijeku* (Š, M, J), *u rijēku* (T), *u riku* (G, Gu), *nā rijēku* / *na rijēku* (Lu), *ù rjēku* (K), *nā rijeku* (Ž)
 2777: *b(r)ěz mene* (L, D, V, T, G, Lu, K, Gu), *b(r)ěz mene* (Do, Š, J), *brěz menē* (M, Ž)
 2778: *òd mene* / *od mēne* (L), *òd mene* (D, Do, Š, T, G, K, Gu), *òd mene* (Lu, J), *òd menē* (M, Ž)
 2782: *sà mnōm* (L, D, Do, V, Š, T, Lu, K, M, Ž, J), *s mēnōm* (G, Gu)
 2784: *b(r)ēs tebe* (L, D, Do, V, Š, T, G, K, Gu), *bes tēbe* (Lu), *brēs tebē* (M, Ž), *bēs tebe* (J)
 2787: *nā tebe* / *ná te* (L, D, T, G, Lu, K, Gu), *na tēbe* (Do), *ná te* (V, Š), *nā tebē* / *ná te* (M), *nā tebē* (Ž), *nā tebe* (J)
 2790: *òd nās* / *od nās* (L, Lu), *òd nās* (D, Do, V, T, K, M, J, Gu), *òd nās* (Š), *òd nās* / *òd naske* (G), *ò nās* (Ž)
 2791: *b(r)ěz nās* (L, Do, V, T, K, M, J, Gu), *brěz nās* (Š), *brěz nās* / *brěz naske* (G), *bez nās* / *běz nās* (Lu), *brěz nas* (Ž)
 2795: *prèd nami* (L, G), *prid nama* (D), *prèd nama* (Do, V, Š, T, Lu, K, M, Ž, J), *prid nami* (Gu)

¹⁰ Brojevi označavaju redni broj pitanja u upitniku Općeslavenskog lingvističkog atlasa

- 2798: *òd vās / od vās* (L, Lu), *òd vās* (D, V, T, K, M, J, Gu), *òd vās* (Do, Š), *od vās / òd vaske* (G), *òd vas* (Ž)
- 2799: *b(r)èz vās* (L, D, V, T, K, M, J, Gu), *bèz vās* (Do, Š), *brèz vās / brèz vaske* (G), *bez vās / bèz vās* (Lu), *brèz vas* (Ž)
- 2818: *nà njega / nā nj* (L), *nā njeg(a)* (D, Š), *nà njega* (Do, T, G, K, Gu), *nà njeg / nà njegā* (V), *nā njegā* (M, Ž), *nā njega / nā nj* (J)
- 2831: *sa mōjīm* (Do)
- 2832: *o mōm(e)* (L, Do, G), *ò mōm(e)* (D, V, J), *o móme* (Š), *ò mōm / o mōme* (M), *o mòijem* (Ž)
- 2858: *ò tomē* (L, V, M, Ž), *ò tom* (D, V, T, Ž, J), *ò tōm* (Š), *o tōm* (G), *ò tōme* (Lu)
- 2869: *ò kom* (L), *o kòmē* (D), *ò komē* (V), *o kòme* (Š, T, J), *ò kom / o kòmē* (G), *o kòmē / ò komē* (M)
- 2875: *nīščīm* (L, Do, V, Š, K), *nīščīm* (D), *nīščīm* (T), *s nīčīm* (G), *nīščijēm* (Lu), *nīsučīm* (M, J), *nīščijem* (Ž), *nīčīm* (Gu)
- 2876: *nīočēm(u)* (L, Do, Š, Lu, K, M, Ž, J), *nīočēm* (D), *nīočēmū* (V), *o nīčem(u)* (T, G), *nīočēmu* (Gu)
- 3227: *na bǎdu / nā brdu* (L), *nā brdu* (Do)
- 3313: *u krāju* (L), *nà kraju* (Do), *na krāju* (V, Š, T, G, Lu, M, Ž, J), *o krāju* (Gu)¹¹

Osim što su zabilježeni nepreneseni akcenti u vrlo frekventnim izrazima (npr. *u grād*), primjećuje se nestabilnost prenesenog akcenta – kao uzlaznog ili kao silaznog (npr. *nīščīm* – *nīščīm*), što opet može biti znak promjena u akcentatskom sistemu uopće.

Akcentat ijekavskog refleksa starog dugog jata

Ovaj problem samo na prvi pogled spada u ovu temu, mada suštinski pripada pravopisu, a ne ortoepiji. Riječ je o tome da se u Bosni i Hercegovini gotovo i ne može čuti „pravilan“ izgovor refleksa starog dugog jata, tj. *ijē/ijè*, nego samo „nepravilan“ oblik *ijē/ijé* (*snijég, mljijéko*). Što se tiče uzlaznog akcenta, pošto on može stajati i u sredini riječi, nema nikakvog razloga da se i dalje insistira na izgovoru *ijè*, tako da se on može ostaviti po strani. Međutim, pojava silaznog akcenta izvan prvog sloga u riječima domaćeg porijekla, opet na prvi pogled, iznenađuje.

Radi se o tome da u bosanskom jeziku, kao i u hrvatskom, refleks dugog jata uopće nije dvosložan nego **jednosložan** (što dokazuju česte greške u pi-

¹¹ (L – Lohovo, D – Drvetine, Do – Dobretići, V – Vijaka, Š – Špionica, T – Tramošnica, G – Grude, Lu – Lug, K – Kreševo, M – Milići, Ž – Žepa, J – Jasenik, Gu – Guber)

sanju: *mljeko, snjeg*), tako da ove riječi ipak poštuju pravilo o silaznom akcentu na prvom slogu, kako bismo i očekivali.¹²

Postakcenatske dužine

Bosanski jezik općenito dobro čuva postakcenatske dužine u svim oblicima u kojima se one i očekuju. Ipak, pojedini **glagoli s prezentom na -e**¹³ nemaju dužinu u prezentu, kao što se vidi u dijalekatskom materijalu:

338: *réste* (G, Gu, Lu); *ráste* (Do, V, Š, T, Lu, K, M, J, Ž)

339: *réstem* (G, Gu, Lu); *rástem* (Do, V, Š, T, Lu, K, M, J)

340: *réstu* (G, Gu, Lu); *rástur.* (Do, V, Š, Lu, K); *rástu* (T)

639: *síčem* (Do, G, Gu); *sijččem* (V); *sijččem* (Š, Lu, J); *sjččem* (T, K); *š'jččem* (M)

640: *síčemo* (Do, G, Gu); *sijččete* (V); *sijččete* (Š, Lu); *sjččete* (T, K); *š'jččete* (M)

641: *síku* (Gu); *síkū* (Do, G); *sijékū* (V); *sijekū* (Š); *sjékū* (T); *sijékū* (Lu); *š'jékū* (M)

769: *(do)něse* (Do, Gu, V, T, K)

770: *doněsem* (Do, G, Gu, V, Š, T, K)

771: *(do)něsemo* (Do, Gu, V, Š, T, K)

772: *doněsete* (Do, Gu, V, Š, T, K)

893: *préde* (Do, G, Gu, V, Š, T, K, M, J); *prède* (T)

1067: *pěčem* (Gu, V, Š, T, K)

1068: *ispěčem* (G, Gu, V, Š, T, K)

1069: *pěčete* (G, Gu, V, Š, T, K)

1070: *ispěčete* (G, Gu, V, Š, T, K)

1071: *pěkū* (Do, G, Gu, V, Š, T, K)

1087: *síče* (G, Gu); *sijěče* (Š, J); *rěže* (T, K); *š'jěče* (M)

---

¹² Mislim da se i na bosanski jezik može odnositi tvrdnja D. Brozovića da u hrvatskom jeziku refleks dugog jata nikad nije ni bio dvosložan (v. Brozović 1972/73), što je potkrijepljeno primjerima iz metričke poezije jer, ako pogledamo poeziju iz antologije „Biserje“, naći ćemo sljedeću situaciju: u sevdalinkama, od 120 riječi, 46 ima dvosložnu, a 74 jednosložnu zamjenu dugog jata, odnosno odnos je 40:60; u epovima, od 144 riječi, 105 ima dvosložnu, a 39 jednosložnu zamjenu; u pjesmama Istočnog Parnasa, 16 riječi ima dvosložnu, a 14 jednosložnu zamjenu, tj. odnos je 70:30; u alhamijado književnosti, podjednak je broj riječi s dvosložnom i riječi s jednosložnom zamjenom – 4 i 4; u novijoj književnosti, od 76 riječi, 28 je s dvosložnom, a 48 s jednosložnom zamjenom dugog jata, dakle, odnos je 35:65, uz primjedbu da su ove dvosložne pisali uglavnom stariji pisci, dok u zadnje vrijeme dvosložne zamjene gotovo da i nema. Ova tvrdnja nije potkrijepljena primjerima iz dijalekatskog materijala jer se u njemu javlja gotovo sporadično, što bi moglo govoriti u prilog tvrdnji da je u BiH zamjena jata ipak nekad bila dvosložna, ali bilo kako bilo, činjenica je da se danas takav izgovor uopće ne čuje, nego isključivo jednosložan.

¹³ Prema Hrvatskoj gramatici to su glagoli prve vrste, svih razreda osim 6. i 7.; prema Gramatici bosanskoga jezika, to su glagoli prvog razreda druge vrste, pored glagola htjeti i moći.

1250: *osiče* (G, Gu); *osjéče* (Do), *osijéče* (V); *os'jéče* (M); *osijéče* (J)
 1432: *zòve* (Gu, V, Š, Lu, K, J)
 1433: *zòvem* (Gu, V, Š, Lu, K, J)
 1506: *trése* (Do, Gu, V, Š, T, Lu, K, M, J)
 1507: *trésem* (Do, G, Gu, V, Š, T, K, M)
 1508: *trésemo* (Do, G, Gu, V, Š, T, K, M)
 1700: *métēm* (Gu, V); *mètem* (Š, T, Lu, K)
 1966: *smije se* (Do, G, Gu, Š, T); *smijéje se* (V); *smije se* (K, J)
 1967: *smijem se* (Do, Gu, Š, T); *smijéjem se* (V); *smijem se* (K, J)
 1968: *smiješ se* (Do, G, Gu, Š, T); *smijéješ se* (V); *smiješ se* (K, J)
 1969: *smijemo se* (Do, G, Gu, Š, T); *smijéjete se* (V); *smijete se* (K, J)
 2152: *krádem* (Do, G, Gu, V, Š, T, Lu, M, J)
 2611: *těče* (Gu, V, Š, Lu, K)
 3344: *páse* (Do, G, Gu, V, Š, M); *pāse* (K)

Gubljenje dužine javlja se kada uzlazni akcenat, dugi ili kratki, neposredno prethodi nastavku (v. Vukušić 2007:153)¹⁴ (osim u 3. l. mn.) i, pošto je izolirana (mada sistematična i dosljedna) pojava (za razliku od susjednih jezika), ne bi se moglo samo na osnovu ovog gubljenja govoriti o gubljenju dužina u bosanskom jeziku uopće. Međutim, oblici kao: *pāse* i *reže*, gdje imamo gubljenje dužine i poslije silaznog, mogli bi biti indikatori početka gubljenja dužina, ali potrebno je ipak pustiti vrijeme da uradi svoje prije donošenja generalnih zaključaka.

Dužina slogotvornog *r*

Bilo da tretiramo slogotvorno *r* kao sonant, bilo kao vokal, činjenica je da se on svojim izgovorom razlikuje od ostalih vokala i da je, zbog toga, ako se posebno ne naglasi, pomalo teško primijetiti njegovu dužinu. Vjerovatno je to i razlog zbog koga se ta dužina počela postepeno gubiti u bosanskom jeziku – u govornom standardu definitivno, a i dijalekatski materijal pruža takve primjere:

5: *sřna* (Gu, G, K, Lu, T), *sřna* (Š, V, Do, J, M)
 115: *cřv* (Gu, Š, V, Do, G, Ž, J, M, Lu, T); *cřv* (K)
 371: *gřm* (Gu, Š, V, G, M, T); *gřm* (J, K, Lu)
 421: *vřba* (Gu, G, K); *vřba* (Š, V, Do, Ž, J, M, Lu, T)
 427: *třn* (Š, V, Do, G, Ž, J, M, Lu, T); *třn* (K)
 626: *sřp* (Gu, G); *sřp* (Š, V, Do, Ž, K, Lu, T)
 757: *břz* (Gu, Š, V, Do, G, Ž, J, M, Lu); *břz*, *břzi* (K, T)
 917: *cřn*, *cřni* (Gu, Š, V, Do, G, Ž, J, M, Lu, T); *cřn*, *cřni* (K)

¹⁴ Ovo se javlja dosljedno u svim ovakvim oblicima, pa ipak u gramatikama nema posebne natuknice o tome.

1633: *křv* (Gu, Š, V, Do, G, Ž, J, M, Lu, T); *křv* (K)
 2299: *cřkva* (Gu, Š, Do, G, Ž, J, M, Lu, T); *cřkva* (V, K)
 2570: *vřh* (Š, V, Ž, Lu); *vř* (Do, G, J, M, K, T)
 2731: *přvī* (Gu, Š, V, Ž, M, K, Lu); *přvī* (Do, G, Ž, J, T); *přvī* (Lu)
 3240: *břlog* (Gu, G, Ž, K, Lu, T); *břlog* (Š, V, Do, M)

Primjeri namjerno nisu uzeti prema riječima s dugim slogotvornim *r* iz *Rječnika bosanskog jezika* nego iz *Maticinog Rečnika*, jer je u međuvremenu promijenjeno stanje snimljeno u *Rječniku bosanskog jezika*. Tako ćemo za samo *sřna* u MR¹⁵ u RBJ¹⁶ pronaći *sřna/sřna*; za *břz* iz MR *břz/břz* u RBJ; *vřh* u MR je *vřh/vřh* u RBJ; *břlog* u MR je *břlog/břlog* u RBJ, a samo *přvī* u MR je samo *přvī/přvī* u RBJ, što dovoljno svjedoči o gubljenju dužine slogotvornog *r*.

Zaključak

Istražujući probleme silaznih akcenata izvan prvog sloga, prenošenja akcenta na proklitiku, akcenta ijekavskog refleksa starog dugog jata, prezentske dužine glagola s prezentskom osnovom na *-e* te dužine slogotvornog *r* došla sam do zaključka da se silazni akcenti, osim u vokativu imanica ženskog roda s dugouzlaznim akcentom na pretposljednem slogu te u skraćenicama, dosljedno nemarkirano pojavljuju u bosanskom jeziku izvan prvog sloga u:

1. posuđenicama sa sufiksima *-ant*, *-and*, *-ātor*, *-ent*, *-esa*, *-īj*, *-ikātor*, *-it*, *-ītor*, *-or* i *-tor* kada je osnova višesložna, bilo na sufiksu ili neposredno prije njega, kao i u novijim posuđenicama mimo ovih sufiksa, i to u svim oblicima i izvedenicama;
2. složenicama, kada druga riječ koja ulazi u sastav složenice ima silazni akcent, naročito ako je prva riječ u složenici višesložna, a i taj se akcent čuva u oblicima i izvedenicama;
3. genitivu množine trosložnih i višesložnih imenica muškog roda, stranih i slavenskih, s dugouzlaznim akcentom ispred sufiksa *-ac* i *-ak* (i ostalih sufiksa na *-ac* i *-ak*) gdje se taj akcent realizira kao dugi silazni, po analogiji na dvosložne takve imenice, što uz neprenošenje akcenta na proklitiku, koje se sve češće javlja u prijedložno-padežnim izrazima sa slavenskim riječima, svjedoči o slabljenju pravila da silazni akcent mora stajati na prvom slogu.

Iako se dužine u bosanskom jeziku općenito dobro čuvaju, nema ih u prezentu glagola s prezentskom osnovom na *-e* kada ispred nastavka imaju uzlazni akcent, osim u trećem licu množine, a sporadično se gubljenja dužina javljaju i poslije silaznog akcenta kod ovih glagola. Osim toga, dužina se gubi

¹⁵ *Maticin Rečnik*, v. literat.

¹⁶ *Rječnik bosanskog jezika*, v. literat.

i u akcentiranom slogotvornom *r*, što je evidentirano u dijalekatskom materijalu te u *Rječniku bosanskog jezika* naspram *Maticinog Rečnika*.

Što se tiče ijekavskog refleksa dugog jata, u bosanskom jeziku on je uglavnom skraćen na „je“ s dužinom, pa silazni akcent na *e* umjesto (nepostojećeg) *i* ne odudara od pravila o silaznom akcentu samo na prvom slogu.

Cilj ovog rada jeste da skrene pažnju na nekritičko prenošenje pravila iz jednih priručnika u druge, upozori na znatno odmicanje norme od upotrebnog jezika koje je pogubno i za normu, u smislu prihvaćanja, ali i za govornike, u smislu pravilne upotrebe jezika, te da ukaže na potrebu za većim interesiranjem lingvista za ovu problematiku, da bi se riješili problemi koje vučemo još iz perioda srpskohrvatskog jezika.

Literatura:

- Babić, Stjepan (1986), *Tvorba riječi u hrvatskom književnom jeziku. Nacrt za gramatiku*, JAZU, Globus, Zagreb
- Babić, Zrinka, Višnja Josipović (1991), „U potrazi za sustavnim prikazom hrvatskih naglasaka“, *Suvremena lingvistika*, 17/1-2, Zagreb, str. 37–58.
- Barić, Eugenija (et. al.) (1997), *Hrvatska gramatika*, Školska knjiga, Zagreb
- Delaš, Helena (2003), „Naglasak na proklitici“, *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, Zagreb, str. 21–31.
- Filipović, Rudolf (2001), „Akcentuacija anglicizama u hrvatskom jeziku“, *Zbornik radova / Drugi hrvatski slavistički kongres*, Osijek 1999, Hrvatsko filološko društvo, Filozofski fakultet, Zagreb, str. 381–384.
- Finka, Božidar (1968), „Prilog akcenatskoj tipologiji u imenica“, *Jezik* 15/5, Zagreb,; str. 143-150.
- Graselli-Vukušić, Marija (1989), „Posebnosti korpusa u akcentologiji“, *Jezik* 37/2, Zagreb, str. 53–56.
- Ivić, Pavle (1972), „Prilozi ispitivanju fonetske i fonološke prirode akcenata u savremenom srpskohrvatskom književnom jeziku“, *Zbornik za filologiju i lingvistiku* XV/1, MS, Novi Sad, str. 115–176.
- Jahić, Dževad, Senahid Halilović, Ismail Palić (2000), *Gramatika bosanskoga jezika*, Dom štampe, Zenica
- Junković, Zvonimir (1970), „Naglasak na proklitici“, *Jezik* 18/1, Zagreb, str. 4–14.
- Junković, Zvonimir (1978), „Šime Starčević i fonološki opisi novoštokavskih naglasaka“, *Jezik* 25/3, Zagreb, str. 80-85.
- Liker, Marko (2002), „Akustički opis naglasaka u hrvatskom u četiri urbana idioma“, *Knjiga sažetaka: Treći hrvatski slavistički kongres*, Zadar, str. 44–46.
- Lupić, Ivan (2001), „Preskriptivna akcentologija i hrvatski standardni jezik“, *Kolo* 11/1 Zagreb, str. 85–134.
- Martinović, Blaženka (2002), „Naglasak glagola u najnovijim rječnicima hrvatskoga jezika“, *Jezik* 49/5, Zagreb, str. 176–182.
- Sekereš, Stjepan (1983), „Strukturalne karakteristike akcentuacije u hrvatskom književnom jeziku“, *Jezik* 30/4, Zagreb, str. 112–123.

- Stevanović, Mihailo (1979), *Savremeni srpskohrvatski jezik I i II*, Naučna knjiga, Beograd
- Škarić, Ivo (1996), „Sloga na kraju akcentološke polemike“, *Jezik* 44/4, Zagreb, str. 154–155.
- Varošanec-Škarić, Gordana (2003), „Prenošenje silaznih naglasaka na proklitiku u općem prihvaćenom hrvatskom izgovoru“, *Govor* 20/1-2, Zagreb, str. 469-489.
- Vukušić, Stjepan, Ivan Zoričić, Marija Grasselli-Vukušić (2007), *Naglasak u hrvatskome književnom jeziku*, Velika hrvatska gramatika, Knjiga četvrta, Nakladni zavod Globus, Zagreb
- Vukušić, Stjepan (1991), „Naglasak u Anićevu rječniku hrvatskoga jezika“, *Jezik* 39/4, Zagreb, str. 119–122.
- Zoričić, Ivan (1992), „Naglasak imenica s dočetcem na -ovnica“, *Jezik* 40/1, Zagreb, str. 5–11.

Izvori:

- Rječnik bosanskog jezika*, Institut za jezik, Sarajevo 2007.
- Rečnik srpskohrvatskoga književnog jezika*, Matica srpska, Novi Sad 1976.
- Вопросник общеславянского лингвистического атласа*, Международный комитет славистов, Издательство „Наука“ Москва 1965, punktovi 38, 46, 47, 48, 49, 50, 51, 57, 58, 59, 60, 61, 66

Zenaida MECO

DESCENDING ACCENTS AND LENGTHS IN THE BOSNIAN LANGUAGE-STANDARDS AND THE REAL STATE

Summary

Exploring the language of public communication and comparing the results with dialectal material, it can be concluded that in the Bosnian language began weakening the rules on descending the accent only on the first syllable by the fact that the in the loan words untransferred accent feels like unlabeled, as well as by not moving the accent on the preposition, what's happening more than before. As for the old reflexes of long „jat“, the conclusion was based on his accentuation that he was in the Bosnian language monosyllabic. Although the lengths generally well kept in bosnian language, they lost in the present in the verb with the present's basis to -e- when the ascendant accent immediately precedes the suffix. Finally, the length of accentuated vocal r also shows the tendency of losing.

